مۇھەممەتجان سادىق

گۇمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

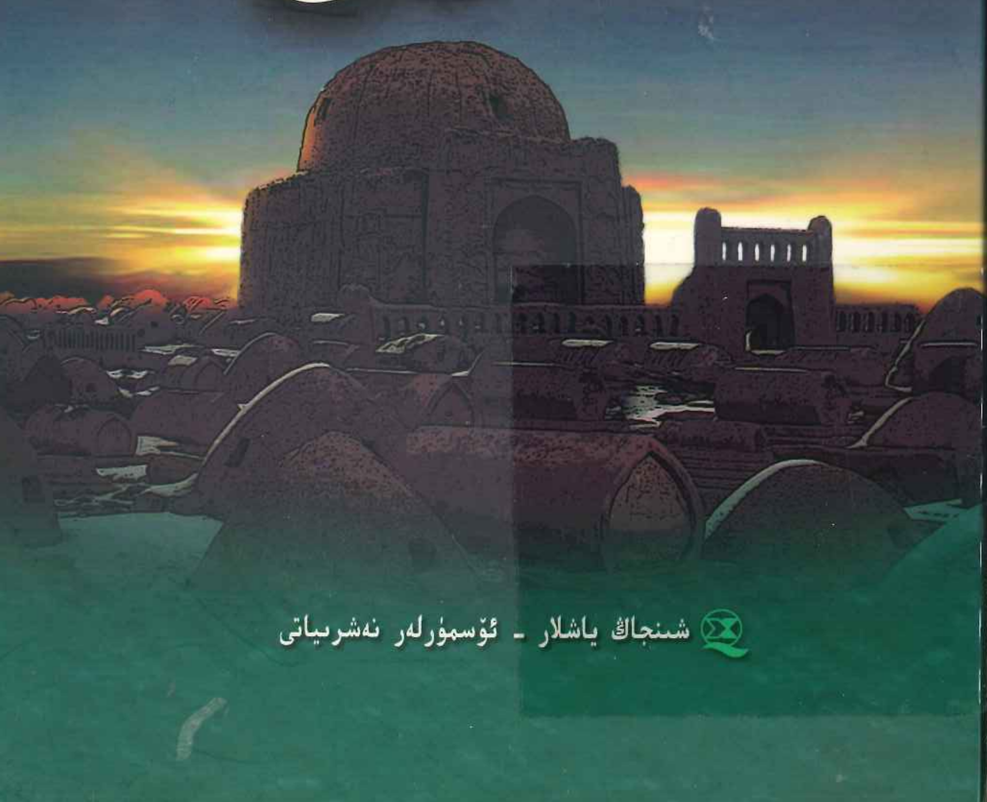

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

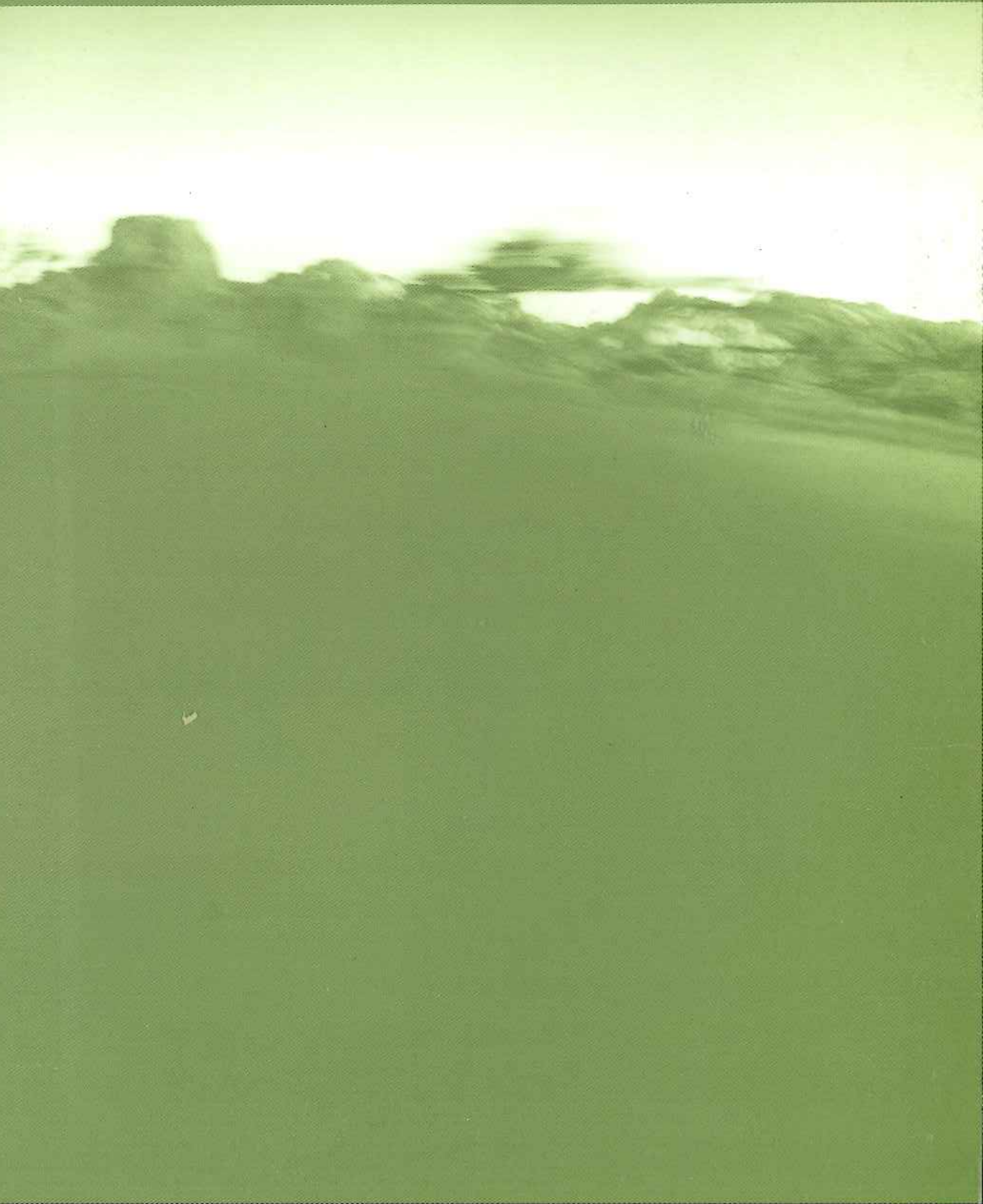

مۇھەممەتجان سادىق

گۇمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

(تارىخىي رومان)

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى

مەسئۇل مۇھەررىرى: نىجات مۇخلىس
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئابباس
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: مۇھەممەتجان سادىق

*

شىنجاڭ ياشلار - ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى غالىبىيەت يولى 100 - قورۇ، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىڭبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 1168×850مم، 32 كەسلەم، باسما تاۋىقى: 18
2006 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
2006 - يىل 5 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7 — 5371 — 5428 — 7
سانى: 1—3000
باھاسى: 30.00 يۈەن

بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

مۇھەممەتجان سادىق

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە خەلپەم بۇزۇرۇكۋار قەبرىستانلىقى 1

بىرىنچى باب جاڭجۇن مەھكىمىسىدىكى يىغىن 13

ئىككىنچى باب مەزەمزات ھېكىمبەگ 49

ئۈچىنچى باب ئەخمەتخان خوجىنىڭ چۈشى 83

تۆتىنچى باب «مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ» 114

بەشىنچى باب بىلالنىڭ مۇخەممىسى 147

ئالتىنچى باب ئۇزراخاننىڭ كۆز يېشى 177

يەتتىنچى باب قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەش ۋەكىلى 208

سەككىزىنچى باب «باھادىر ئاتالدى بۇ جەڭدە ئەمىر» ... 241

توققۇزىنچى باب قازىكالان كەتتى ھوشىدىن 287

ئونىنچى باب بايانداي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى 324

ئون بىرىنچى باب مۇبارەك تېنى بولدى قىزىل قان 363

ئون ئىككىنچى باب چەڭزىگە سانجىلغان باش 400

ئون ئۈچىنچى باب «ئوتتۇز ئالتە كۈن پوچى بولدى سىپاھ» 431

ئون تۆتىنچى باب كۈرەنىڭ ئېلىنىشى 461

ئون بەشىنچى باب ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆزنىڭ تەقدىرى 499

خاتىمە ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن — دە 555

مۇقەددىمە

خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقى

1970 ـ يىلىنىڭ ياز پەسلى يېڭىدىن باشلىنىۋاتاتتى . كۆكۈچ ئاسماندا ئالىقانچىلىك بۇلۇتمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئالتۇن قۇياش كۈنچىقىش ئۇپۇقىدىن خىلىلا ئېگىز ئۆرلەپ ، گويا يېڭىدىن كۆرۈۋاتقاندەك ئوتلۇق هاياجان ئىچىدە گۈزەل ئىلى ۋادىسىغا تويماي قارايتتى .

مەن ئىككى تەرىپى ئاق تېرەكلىك كوچىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى پىيادىلەر يولىدا كۈنگەيدىن تەسكەيگە قاراپ كېتىۋاتاتتىم . قۇلىقىمغا كوچىنىڭ هويلىلار تەرىپىدىكى ئون نەچچە يىللىق ئاق تېرەكلەر قاتار تۇرغان ئېرىقىدا ئېقىۋاتقان سۈزۈك سۇنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازى ئاڭلىناتتى . ئۇچرىغان تونۇش ـ بىلىشلەر بىلەن سالاملىشىپ ، يولۇمنى توختىماي داۋام قىلاتتىم . بەزى يەرلىرىگە سۇ سېپىلگەن ، بەزى يەرلىرىگە سۇ سېپىلمىگەن ئانچە كەڭ بولمىغان چوڭ يولدا ماشىنىلار ، خادىك هارۋىلار ۋە ئېشەك هارۋىلىرى ئۈزۈلمەي كېتىپ باراتتى . سۇ سېپىلمىگەن يەرلەردىن توپا ـ چاڭ ئۆرلەيتتى . گاهىدا ماشىنىنىڭ تۇيۇقسىز سىگنالى قۇلىقىم تۈۋىدە دەهشەتلىك ياڭراپ ، مېنى ئىختىيارسىز قاراشقا مەجبۇر قىلاتتى . كۆزلىرى چەكچەيگەن شوپۇر يول بەرمىگەن ئېشەك هارۋىسىنىڭ ئىگىسىدىن ئاچچىقلىنىپ توختىماي سىگنال ياڭرىتاتتى . هودۇقۇپ كەتكەن بىچارە هارۋىكەش ئۆزىگە بويسۇنمىغان جاهىل ئېشىكىنى هەدەپ

ئۈرۈپ ـ تىللايتتى···

مانا، دۆڭگىمۇ يېتىپ كەلدىم. دۆڭمەھەللىدىن باشلىنىپ خەنزۇ بازىرىغا بارىدىغان چوڭ يول مۇشۇ دۆڭدىن سايغا چۈشەتتى. مەن كەلگەن كوچا چوڭ يولغا كېلىپ قوشۇلۇپ كېتەتتى. خېلىلا چوڭ ۋە كەڭ سايغا چۈشكەن يول كۆنگەي تەرەپتىكى تۈگمەندىن چىقىدىغان بىر ئۆستەڭ سۇنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، كۈنچىقىش تەرەپكە سوزۇلاتتى. ئاستىدىن كۆپۈكلىنىپ چىقىۋاتقان ئۆستەڭ سۈيىنىڭ ئۈستىدىكى ياغاچ تۈگمەننىڭ گۈركىرىگەن ئاۋازى يولدىن ئۆتۈۋاتقانلارغا ئېنىق ئاڭلىناتتى. بۇ سۇ توختىماي تەسكەيگە قاراپ ئېقىپ، سايقۇشقا بېرىپ ئاندىن ئىلى دەرياسىغا قۇيۇلاتتى.

ياغاچ كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، يولنىڭ تەسكەي چېتى بىلەن ماڭدىم. كۆۋرۈكتىن ئۆتكەن يول ئىككى تەرىپى ئانچە ئېگىز بولمىغان تۆپىلىكنىڭ ئارىسى بىلەن بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئېگىزلىككە ئۆرلەيتتى. مەن يولنىڭ تەسكەي تەرىپىدىكى تۆپىلىكتىن باشلانغان كونا، شورلۇق سوقما تاملارغا تىكىلىپ خىيال ئىچىدە يولۇمنى داۋام قىلدىم. بۇ ئانچە ئېگىز بولمىغان تاملارنىڭ ئۇ تەرىپىدە خەلپەم بۇزرۇكۋار مازىرى بولۇپ، يۈز نەچچە يىللىق تارىخقا ئىگە ئىدى.

19 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئارائۆستەڭلىك خۇداقۇلى خەلپەم غۇلجا شەھىرىدە سوپىلىق ـ ئىشانلىقنىڭ بولمىغانلىقىنى ئەيىبلەپ، بەدەخشانلىق ئىشانشاھ ئەۋلىيانى غۇلجا شەھىرىگە ئالدۇرۇشنى تەكلىپ قىلدى. بۇ چاغدا ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى خۇشىنىزات گۇڭ بولۇپ، خۇداقۇلى خەلپەم بىلەن قۇدا ئىدى. ئۇ خۇداقۇلى خەلپەمنىڭ قىزىنى ئوغلى خالزاتخانغا ئېلىپ بەرگەنىدى. خۇشىنىزات ھېكىم ھۆرمەتلىك قۇدىسىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلالماي، نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن

ئىلىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن تەشكىللەنگەن ئەلچىلەر ئۆمىكىنى بەدەخشانغا ئەۋەتتى . بۇ ئۆمەك «يول ئازابى — گۆر ئازابى» دېگەن ئازاب — ئوقۇبەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈپ ، ئۇزۇن يول بېسىپ ، بەدەخشانغا يېتىپ كېلىپ ، ئىشانشاھ ئەۋلىيا بىلەن كۆرۈشتى . بىراق ئىشانشاھ ئەۋلىيا : مۇرىت ـ تالىپلىرىنىڭ نۇرغۇنلۇقىنى ، ئۇلارنى تاشلاپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى ئېيتىپ ، غۇلجىغا بارالمايدىغانلىقىنى ئوچۇق بىلدۈردى . ئەۋلىيا : «سىلەر ئۇزاق يوللارنى بېسىپ كەپسىلەر ، سىلەرنى شۇنداقلا قايتۇرۇۋەتسەم ياخشى بولماس ! گادامۇھەممەد ئىسىملىك بىر شاگىرتىم ئىلى تەرەپكە تىجارەت بىلەن كېتىۋىدى . مەن ئۇنىڭغا قارىتىپ خەت يېزىپ بېرەي ، ئۇ مېنىڭ ئورنۇمدا ئىلىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى يولغا قويسۇن» دېدى . ئۈمىدسىزلىكتە تەمتىرىگەن ئەلچىلەر ئىشانشاھنىڭ كېيىنكى سۆزلىرى بىلەن يەنە خۇشاللىق گۈلىستانىغا قايتتى . بەدەخشانلىق ئەۋلىيانىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ قايتقان ئىلىلىق مۆتىۋەرلەر غۇلجىغا كېلىپ ، گادامۇھەممەدنى كۆرەدىن تېپىپ ، ئۇستازى ئىشانشاھ ئەۋلىيانىڭ خېتىنى بەردى . لېكىن ، گادامۇھەممەد : «پىرىم كېلىپ ، بۇ ئىشنى باشلاپ بەرمىسە ، مەن باشلىيالمايمەن !» دەپ تۇرۇۋالدى . ئەلچىلەر يەنە يولغا چىقىپ ، بەدەخشانغا بېرىپ ، ئىشانشاھ ئەۋلىيانى گادامۇھەممەد دېگەندەك ، غۇلجىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى باشلاپ بېرىشكە تەكلىپ قىلدى . سوپى ـ ئىشانلىقنىڭ مەشھۇر پىرى ئىلىلىقلارنىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ ، ئەلچىلەر بىلەن بىللە قەشقەر ئارقىلىق غۇلجىغا كەلدى...

مەن چۈچۈگەندەك خىيال لەگلىكىمنى يىغىپ ، تەسكەي تەرەپتىكى تاملارغا قاراپ كەلگەن ئورنۇمدا توختىدىم . مېنى چۆچۈتكەن ئوي توغرا چىقتى . مەن قەبرىستانلىققا كىرىدىغان چوڭ شورىدىن خىلىلا يىراقلاپ كەتكەنىدىم . كەينىمگە يېنىپ بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن ، قەبرىستانلىققا كىرىدىغان شورىنىڭ

يېنىغا كەلدىم . شورىدىن يېنىغا ئاتلاپ ئۆتۈپ ، قەبرىستانلىققا كىرىپ ، ئېگىزرەك بىر تۆپىلىككە چىقىپ ، قەبرىستانلىققا تىكىلدىم .

1970 ـ يىلى غۇلجا شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىنى قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا يۆتكەش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش چىقاردى . شۇ كۈنلەردە بۇ جىمجىت قەبرىستانلىقنىڭ ئۈيقۇسى بۇزۇلۇپ ، قەبرىلەر بىر ـ بىرلەپ ئېچىلىۋاتاتتى . ئېچىلغان قەبرىلەردىكى سۆڭەكلەرنى ئاق خالتىلارغا سېلىپ ، ئىگىلىرىنىڭ ھەقدارلىقىدا قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا قايتىدىن دەپنە قىلىنىۋاتاتتى .

قۇلىقىمغا يىراقتىن كېلىۋاتقان يىغا ئاۋازى ئاڭلاندى . بەلكىم ، ئۇ يەردە ئاتىسى ، ئانىسىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن سادىق پەرزەنتلەر ، ئاكا ـ ئىنى ، ھەدە ـ سىڭلىسىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن قېرىنداشلار ، ئوغۇل ـ قىزلىرىنىڭ سۆڭىكىنى كۆرگەن ئاتا ـ ئانىلار يەنە بىر ھازا ئېچىپ يىغلاۋاتقاندۇر ؟ ! بۇ يىغا ئۆلگۈچىگە بولغان بىر خىل ھۆرمەت ۋە مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ ئىپادىسى ئەمەسمۇ ؟ ! يىغلاۋاتقانلارنىڭ كۆزلىرىگە ئۆلگۈچىنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى سىيماسى كېلىپ ، يادىغا ئۇ توغرۇلۇق ئاجايىپ خاتىرىلەرنى كەلتۈرگەنلىكى تەبىئىيغۇ ؟ ! ئەسلەش ، يادلاشمۇ ئۆلگەنلەرنىڭ روھىغا ئەڭ كاتتا نەزىر بولىدىغۇ ! ؟...

مەن تېخىچىلا تۆپىلىك ئۈستىدە تۇرۇپ قەبرىلىرى ئېچىلىۋاتقان قەبرىستانلىققا قارايتتىم . ھەممىلا يەردە قەبرىلەر ئېچىلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ يېنىدا ئەر ـ ئاياللارنىڭ بەزىلىرى ئۆزئارا پاراڭلىشىپ ، بەزىلىرى جىمجىت قاراپ تۇراتتى . ئېچىلىۋاتقان قەبرىلەردىن توپا ـ چاڭ كۆتۈرۈلەتتى . مەن بايا ئۈزۈلۈپ قالغان خىيالىمنى يادىمغا ئېلىپ ، يەنە خىيال سۈرۈشكە باشلىدىم :

بەدەخشانلىق ئىشانشاھ ئەۋلىيا غۇلجىدا كاتتا داغدۇغا بىلەن

قىزغىن قارشى ئېلىندى . مەمىيار يېزىسىنىڭ يۈزبېگى مۇھەممەديار[①] ئىشانشاھ ئەۋلىياغا قول بېرىپ ، شەھەر ئىچىدىكى چوڭ باغلىق قورۇسىنى خانىقا قىلىشقا تەقدىم قىلدى . بۇ كاتتا باغلىق قورۇ سۇدەرۋازىنىڭ ناغرىچىغا كېتىدىغان ئۆستەڭلىك كوچىنىڭ باش تەرىپىدە بولۇپ ، يوغان ئىككى قاناتلىق دەرۋازىسى جەنۇبقا قاراپ تۇراتتى . بەدەخشانلىق ئەۋلىيا غۇلجىدا ئۈچ ئاي تۇرۇپ ، خانىقا قۇرۇپ ، گادامۇھەممەدنى خەلىپەم قىلىپ تەيىنلەپ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كەتتى . يىللار ئۆتۈپ گادامۇھەممەد خەلىپەم يۇرتىغا ئۆلۈم پۈرايدىغان بولۇپ قالغاندا ، ئۆزىنى خانىقانىڭ غەربىي تەرىپىدىكى كەڭ دالىنى قەبرىستانلىق قىلىپ شۇ يەرگە دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىلدى . 1818 - يىلى گادامۇھەممەد خەلىپەم ۋاپات بولدى ، ۋەسىيتى بويىچە جەسىتى ئۆزى دېگەن يەرگە دەپنە قىلىندى . مانا شۇنىڭدىن باشلاپ ، خەلىپەم كۆرسەتكەن ئاق يەردە قەبرىستانلىق پەيدا بولۇپ ، خەلىپەم بۇزرۇكۋار مازىرى ياكى خەلىپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقى دەپ ئاتىلىدىغان بولدى .

قەبرىستانلىقنىڭ شىمال تەرىپى دۆڭمەھەللىدىن خەنزۇ بازىرىغا بارىدىغان يولنىڭ چېتىگە ؛ شەرق تەرىپى بېدە بازىرىغىچە ، جەنۇب تەرىپى خانىقا بار كوچىغىچە ، غەرب تەرىپى بايا مەن ئۆتكەن سايىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قىرغاقچىچە سوزۇلاتتى . بۇ چوڭ قەبرىستانلىقنى ئىككى ھارۋا بىمال ئۆتۈشەلەيدىغان توپىلىق كوچا ئوتتۇرىدىن ئىككىگە بۆلەتتى . ئۇنىڭ شەرق تەرىپى شەرقىي قەبرىستانلىق ، غەرب تەرىپى غەربىي قەبرىستانلىق دەپ ئاتىلاتتى . بۇ قەبرىستانلىقنى ئىككىگە بۆلۈپ تۇرغان كوچىنىڭ ئىككى يېنىدا ئاجايىپ يوغان قارىياغاچ ۋە ئاق تېرەكلەر بولۇپ ، كەچتە قارا قاغىلارنىڭ قاقىلدىشىدىن ئىككى

① مۇھەممەديار يۈزبېگىنىڭ ئىسمى بىلەن ئاتالغان يېزىنىڭ ئىسمى بارا - بارا ئۆزگىرىپ مەمىيار بولۇپ قالغان .

تـەرەپـتىكى مەڭگۈلۈك ئۇيقۇ دەرگاھىنىڭ ئىغىر جىمجىتلىقى بۇزۇلاتتى . بۇ كوچا خانىقا بار كوچىغا چىقاتتى .
مەن تۆپىلىكتىن چۈشۈپ ئالدىمغا قاراپ ماڭدىم .
«بۇ قەبرىستانلىقنىڭ تارىخىنى گادامۇھەممەد خەلپەم ۋاپات بـولـغان 1818 ـ يىلىدىن باشلىساق ھازىرغىچە بىرىيۈزئەللىك ئـــككى يىل ئۆتۈپتۇ !» دېدىم ، گۆرلۈكى ئىچىلىپ سۆڭىكى ئـەكـېتـىلگەن ، تېخى ئىچىلمىغان قەبرىلەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ .
مـــەن چــۈچــۈمـــەل ھـــــد تارقىتىۋاتقان شىۋاقلار ئارىسىدا كېتىۋېتىپ ، كۆڭلۈمگە كەلگەن بىر پىكىرنى ئويلىنىپ قالدىم : بۇ قەبرىلەر ئىلىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنى ئۆز ئىچىدە ساقلاپ كېلىۋاتقان مۇزېيلار ئەمەسمىدى ؟ ! بۇ خىيالىمدىن تومۇرلىرىمدا ئـېـقىۋاتقان قانلىرىم ئۇيۇپ ، يۈرىكىم توختاپ قالغاندەك بىر ھالەتتە كەلگەن ئورنۇمدا داڭ قېتىپ تۇرۇپ قالدىم . ئاستا ـ ئـاســتـا ئېسىمنى يىغىپ ، مۇشۇ قەبرىستانلىق پەيدا بولغاندىن كېيىنكى ئىلىدا بولۇپ ئۆتكەن تارىخىي ۋەقەلەرنى بىر ـ بىرلەپ ئـەسـلـەشـكـە باشلىدىم . مېنىڭ كۆز ئالدىمدىن خۇددى كىنو سۈرەتلىرىدەك ھەمرا ۋە ئانارخاندەك ئاشىق ـ مەشۇقلار ، روزى تـەمــبـۇردەك ئاتاقلىق ناخشىچى ، مۇقامچىلار ، «غەزەلىيات» ، «غازات دەرمۇلكى چىن» دەك نادىر ئەسەرلەرنى ياراتقان موللا بىلال نازىمدەك شائىرلار ، مايىمخاندەك ئەلنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ئاياللار ، ئىلى دېھقانلار ئىنقىلابىنىڭ سادىردەك بـاتـۇرلـىرى ، ئۈچ ۋىلايەت ئىنقىلابىنىڭ قەھرىمانلىرى بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى ؛ ئۇلار مېنىڭ ئالدىمدىن : «بــىز ئۆلـمـىدۇق ، بـــىز ھايــات !» دەپ توۋلاپ ئۆتەتتى ، ئۇلار ئۆلمىدى ! ئۇلار مـەڭـگـۈ ئـۆلـمـەيـدۇ ! تـارىـخ كۆمۈلگەن قەبرىلەر قارادۆڭگە يـۆتـكـەلـــىمۇ ، تارىخ يەنىلا يوقالمايدۇ ! يۈرەكلەردىكى تارىخ ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ !...

مەن بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە خىيالىمنى داۋام قىلدىم : «بۇ قەبرىستانلىقتا يەنە مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجا ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمدەك ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ئەل - يۇرتىنى قۇربان قىلغانلار ؛ كەتمەن ئۇرۇشىدا زەربە يەپ قاچقان چارروسىيە ئەسكەرلىرىنى غۇلجىغا باشلاپ كىرگەن بېشىربەگ جىلىل ئوغلىدەك خائىنلارنىڭ تارىخمۇ بار . بۇ سەلبىي دەرسلىكمۇ يۈرەكلەردە ساقلىنىشى كېرەك ! يامانىنى بىلمىسەك ، ياخشىنىڭ قەدرىگە يېتەلمەيمىز !··· »

مەن مېڭىپ ئانا جەمەتىمىزنىڭ چۆرىسى سوقما تام بىلەن قورشالغان ، يىللارنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تاملىرى پاكارلاپ كەتكەن كىچىك قەبرىستانلىققا يېقىنلاپ كەلدىم . ئاكام تېيىپجان هادى مېنىڭ كېلىۋاتقانلىقىمنى يىراقتىنلا كۆرۈپ يولۇمغا قاراپ تۇراتتى . ئىلى تارىخىنى پىششىق بىلىدىغان ، خەلقنىڭ هۆرمىتىگە سازاۋەر يازغۇچى تېيىپجان هادى ئىنىنىڭ ، مەن هەدىنىڭ ئوغلى — بىر نەۋرە ئىدۇق .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدىم ئاكامنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، قول باغلاپ .

ئۇ سالىمىمغا سالام قايتۇرغاندىن كېيىن ، ئوچۇق چىراي ماڭا قاراپ :

— كېچىكىپ قالدىڭغۇ ؟ ! — دېدى .

— هە — ··· دېدىم ، لېكىن سەۋەبىنى چۈشەندۈرمىدىم ، — قانداق ، بۇگۈن قەبرىلەر كولىنىپ تۈگەيدىغاندەكمۇ ؟···

— ياق ! ئەته چۈشلەردە تۈگەر ! — دېدى تېيىپجان ئاكام كولىنىۋاتقان قەبرىلەرگە قاراپ ،— بىلەمسەن ، بۇ كولىنىۋاتقان قەبرىلەر بوۋىمىز هاداجىمنىڭ قەبرىسى !

مەن قىزىقىپ قالدىم . تىرىكلىكىدە كۆرمىگەن بوۋامنىڭ جەسەت سۆڭەكلىرىنى بولسىمۇ كۆرۈش ئىستىكى يۈرىكىمنى

خۇددى بىر ئىسسىق يالقۇندەك قىزىتمۇەتتى . مەن كولىنىۋاتقان قەبرىنىڭ يېنىغا كەلدىم . ئارقامدىن تىيىپجان ئاكامۇ كېلىپ يېنىمدا توختىدى . ئىچ گۆر تۆپىسىدىن ئېچىلىۋاتاتتى ، قاۋۇل ئىككى يىگىت گۇرجەك بىلەن توپىنى بىر چەتكە تاشلاۋاتاتتى... كۆپ ئۆتمەي ئىچكى گۆرنىڭ ئۈستى ئېچىلىپ ، ئىچىدىكى ئادەم ئىسكىلىتىگە ئوخشاش چېچىلىپ ياتقان جەسەت سۆڭەكلىرى كۆرۈندى . ئالدىدا تىيىپجان ئاكام ئىچ يەرلىككە سەكرەپ چۈشتى ، ئارقىدىن مەنمۇ سەكرەپ چۈشۈپ ، بوۋامنىڭ سۆڭەكلىرىگە تىكىلدىم . ئانچە ئېگىز بولمىغان ، كەڭ يەلكىلىك بوۋامنىڭ چىرايىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈشكە تىرىشقان بولسامۇ كەلتۈرەلمىدىم . پەقەت ئۇنىڭ ئېڭىكى ئاستىغا چۈشكەن قارا كۈيلەردىن ساقال - بۇرۇتىنىڭ قويۇق ۋە قارا ئىكەنلىكىنى بىلدىم .

گۆر ئىچىگە كۆزلىرى يوغان ، چىرايى تاتىراڭغۇ ، ئوتتۇرا بويلۇق بىر ئادەم ئاق خالتىنى تۇتۇپ چۈشتى . بۇ كىشى بەيتىللا مەسچىتىنىڭ مەزىنى ئىدى . ئۇ تىيىپجان ئاكام ئىككىمىزنى ئولتۇرۇشقا شەرەت قىلىپ ، ئۆزى قىبلىگە قاراپ ، ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى . مۇڭلۇق باشلانغان قۇرئان ئايىتى ئېچىلغان گۆر ئىچىدىن كۆكۈچ بوشلۇققا ئۇچۇپ چىقتى . مەن ئۇن - تىنسىز ئولتۇرۇپ ئوقۇلۇۋاتقان قۇرئان ئايىتىنى ئاڭلايتتىم ، لېكىن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى زادىلا چۈشەنمەيتتىم ، بۇ ئەرەبچە سۆزلەر گويا سىھرى باردەك يەنىلا مېنى ئۆزىگە تارتىپ تۇراتتى . بۇ ئەلۋەتتە ئېتىقادنىڭ كۈچ - قۇدرىتى !...

ئاق سەللىلىك مەزىن ئايەتنى ئوقۇپ تۈگىتىپ قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى . بىزمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئالقانلىرىمىزنى ئېچىپ ، يۈزىمىزنىڭ ئالدىغا يايدۇق . دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن كۆزلىرى يوغان مەزىن ئورنىدىن تۇرۇپ ، بوۋىمىزنىڭ سۆڭەكلىرىنى ئاق خالتىغا سېلىشقا باشلىدى . تىيىپجان ئاكام

ئىككىمىز قەبرىدىن سىرتقا چىقىپ كەتتۇق .
— ھەي تېيىپجان ! — دېگەن ئاۋاز مېنىڭ قەبرە تېشىغا چىقىشىمغا ئاڭلاندى . مەن ئۆرە تۇرۇپ ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدىم . بىزدىن ئانچە يىراق بولمىغان كولانغان ۋە كولانمىغان قەبرىلەر ئارىسىدىكى يالغۇزئاياغ يولدا ئوتتۇرا بويلۇق ، تېيىپجان ئاكام بىلەن تەڭ دېمەتلىك بىرى بىز تەرەپكە قاراپ تۇراتتى . ئۇ ئاجايىپ بىر خەۋەرنى يەتكۈزىدىغاندەك ھاياجان ئىچىدە تېيىپجان ئاكامغا تىكىلەتتى .
— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم ! — دېدى تېيىپجان ئاكام كىيىمىگە يۇققان توپىلارنى قېقىۋېتىپ ، — قەيەردىن كېلىشىڭ ؟ !...
— سەن مېنىڭ قەيەردىن كېلىشىمنى سورىما ! ئەسلىي ھالىتى بۇزۇلۇپ كەتمەستە ، تېزرەك بېرىپ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قەبرىسىنى كۆرگىن ، قەبرىنىڭ ئېچىلغانلىقىنى ئاڭلىغانلىكى ئادەم بېرىپ كۆرۈۋاتىدۇ . مېنىڭ شۇ يەردىن كېلىشىم . سەن تارىخچى ، ئەلنىڭ تارىخىغا تولىمۇ قىزىقىسەن ! ياخشىسى ، ئۆزۈڭ بېرىپ بىر كۆرگىن ! بۇ تېپىلمايدىغان تارىخىي ماتېرىيال ، تارىخىي پاكىت !
تېيىپجان ئاكام ئاغىنىسىنىڭ گەپلىرىنى ئاڭلاپ تۇرالماي قالدى .
— خەۋىرىڭ راستتىنلا قالتىسكەن ! رەھمەت ساڭا ! — دېدى ئۇ ، ئاغىنىسىگە ، ئاندىن ماڭا بۇرۇلدى ، — بارامسەن ، بارساڭ يۈر ! تېزرەك بارمىساق ، سۆڭەكلەرنىڭ ئەسلىي ھالىتىنى بۇزۇۋېتىشى مۇمكىن . مەن بېرىپ كۆرىمەن ! — ئۇ مېنىڭ جاۋاب بېرىشىمنى كۈتمەيلا ، ئالدى ـ كەينىگە قارىماي ئالدىراپ قەدەم تاشلىدى . مەن ئۇنىڭ كەينىدىن ماڭدىم . تېيىپجان ئاكام شۇنچىلىك ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ تېز ماڭدىكى ، مەن ئۇنىڭغا يېتىشەلمەي قالدىم . ئاكامنىڭ بۇنداق تېز مېڭىشىنىڭ سەۋەبى ،

بايا ئۆزى دېگەندەك : قەبرىدىكى سۆڭەكلەرنىڭ ئەسلىي ھالىتى بۇزۇلۇپ كەتمەستە بىرىپ كۆرۈۋېلىش ئىدى . ئادەتتە قان بېسىمى يۇقىرى ئاكام زادىلا تېز ماڭمايتتى ، بىر خىل ئاستا يۈرەتتى . بۇ قېتىم ئۇ ئۆزىنىڭ ئاغرىقىنىمۇ پۇتۇنلەي ئۇنتۇپ ، شۇنچىلىك تېز يۈگۈرۈپ دېگۈدەك كېتىۋاتاتتىكى ، ھاسىرىغىنى خېلىلا كەينىدە كېلىۋاتقان ماڭا ئوچۇق ئاڭلىناتتى . مەن ئۇنىڭ بۇ ئۆزىنى ئۇنتۇپ مېڭىشىدىن ئۆز كەسپىگە بولغان مۇھەببىتىنىڭ چوڭقۇرلۇقىنى كۆرگەندەك بولدۇم .

بىز ئۇستى ساك قەبىلىلىرىنىڭ قالپىقىدەك ، كۆك خىشتىن ياسالغان گۈمبەزنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى دۆگىلەك ئاركىلىق ئىشىكىدىن ئىچىگە كىردۇق . يۇزىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتقان تېيىپجان ئاكام ئۇستى ئېچىلغان ئىچ يەرلىكنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . ئەخمەت خەزىنىچى بەگ يەرلىكنىڭ چۆرىسىدە تۇرغان ئادەملەرمۇ خېلىلا بار ئىدى . مەن ئالدىمدىكى ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ قەبرىنىڭ قىرىغا كەلدىم ، تېيىپجان ئاكام ئاللىقاچان يەرلىكنىڭ ئىچىگە چۈشۈۋالغانىدى .

مەن يەرلىك ئىچىگە قارىدىم : تولىمۇ چوڭ ۋە كەڭ قېزىلغان بۇ يەرلىكنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى مېنىڭ بوۋامدەك بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان ، كەڭ يەلكىلىك ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ ، ئۇنىڭ ئىككى تەرىپىدە قاسىمبەگ ۋە ئاخۇنبەگ دەيدىغان ئىككى نەۋرىسىنىڭ سۆڭىكى بوغۇملىرىدىن ئاجراپ ئۆز رېتى بىلەن ياتاتتى . مەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئىككى ئوغلىنىڭ باشسىز گەۋدىسىنى كۆرۈپ ھەيران بولدۇم . تېيىپجان ئاكام گويا مېنىڭ ھەيران بولغانلىقىمنى سەزگەندەك يەرلىك ئىچىدىن ماڭا بويىنى سوزۇپ قارىدى...

قۇياش ئابرال تاغلىرىدىن ئۆتۈپ جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىغا قاراپ كېتىۋاتاتتى . يېشىل ئالەم ئۇنىڭ ئىسسىق نۇرىدىن ھۇزۇرلىنىپ بىر ئىزگۇ ھاياجان ئىچىدە ياتقاندەك

كۆرۈنەتتى .

بىز ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ گۈمبەزلىك قەبرىسىدىن چىقىپ ، يانمۇيان كېلەتتۇق . تېيىپجان ئاكامنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چاقنايتتى . بۇ ئۇچقۇنلار ئۆز ئويى ، ئۆز مەلۇماتىنىڭ توغرىلىقىنى بىلگەندىن كېيىنكى تارىخچىنىڭ ھاياجان ۋە خۇشاللىق گۇلخانىدىن چېچىلاتتى .

— مەن ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن بىشى يوق ئىككى نەۋرىسى بىللە كۆمۈلگەن ، دەپ ئاڭلىۋىدىم . بۈگۈن ئاڭلىغىنىم توغرا چىقتى ، — دېدى ئۇ ، ماڭا بېشىنى بۇراپ ، سەل - پەل ھاياجانلىنىپ قاراپ .

— نېمىشقا ئىككى نەۋرىسى باشسىز كۆمۈلگەن ؟— دېدىم ھەيران بولۇپ ، مەنمۇ بېشىمنى بۇراپ تېيىپجان ئاكامغا قاراپ .

— بۇ ئۇزۇن بىر تارىخ ! بىر - ئىككى ئېغىز سۆز بىلەن سۆزلەپ بەرگىلى بولمايدۇ ! بۇ بىزنىڭ خەلقىمىز ، بىزنىڭ ئەۋلادلىرىمىز بىلمىسە بولمايدىغان بىر سەلبىي تارىخ ، بىر سەلبىي دەرسلىك ! ئالدىرىما ، مەن ساڭا كېيىن سۆزلەپ بېرىمەن !...

تېيىپجان ئاكام سۆزىدىن توختاپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى - دە ، قەدىمىنى تېزلەتتى . بايا بىز بۇياققا ماڭغاندا قەبرە ئاچىدىغانلار ئانامنىڭ قەبرىسىنى ئاچىدىغان بولۇپ قېلىۋىدى ، مېنىڭ ئاياغلىرىممۇ ئىتتىكلىدى . كۆز ئالدىمغا تالادا شىۋىرغان چىقىۋاتقان ئۇزۇن قىش كېچىلىرى ، يېشىل يوپۇرماقلار ئاستا شىلدىرلاۋاتقان ياز ئاخشاملىرى ماڭا ئالدىرىماي ، ھاياجان بىلەن چۆچەك ئېيتىپ بېرىۋاتقان سۆيۈملۈك ئانام كۆزۈمگە كەلدى . يۈرىكىم : «ئانا ! جېنىم ئانا !» دەپ پىچىرلىدى...

كۈنلەر ، ئايلار ۋە يىللار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى يورغىلاپ ئۆتۈۋەردى . تېيىپجان ئاكامنىڭ ئىلى تارىخى ھەققىدىكى ئۆلمەس

ماقاله ۋە ھېكايىلىرى ئۆزۆلمەي ئېلان قىلىنغان بولسىمۇ، ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قەبرىسىدىكى سىر ئېچىلمىدى. ئۇ بۇ سىرنى ئاچىدىغان بىرەر ماقالە ياكى ھېكايىمۇ ئېلان قىلمىدى، ماڭىمۇ سۆزلەپ بەرمىدى.

مەن نەچچە قېتىم ئۇنىڭغا ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قەبرىسىدە بەرگەن ۋەدىسىنى ئەسكەرتتىم. ئۇ ماڭا:

— مېنى ئۇنتۇپ قالدى دەمسەن؟ ياق، مەن ئۇنتۇمىدىم، يېقىن ئارىدا چوقۇم يېزىپ چىقىمەن! — دېدى، خىيالچان مۇلايىم كۆزلىرى چاقناپ.

ئارىدىن يەنە بىرقانچە يىل ئۆتۈپ كەتتى، رەھىمسىز تەقدىر ئۇنى مۇرادىغا يەتكۈزمىدى. تازا بىسىپ ئىشلەۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە، يېزىق شىرەسىنىڭ يېنىدا، بۇ ئىلى تارىخىنى پىششىق بىلىدىغان تارىخچى ۋە يازغۇچى مېڭىسىگە قان چۈشۈپ يىقىلدى، داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي بۇ ئالەمدىن يازىدىغانلىرىنى يېزىپ بولالماي كېتىپ قالدى.

شۇنداق، بىر ئادەم ھامان ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنىڭ، ئويلىغان ۋە دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسىنى تەلتۆكۈس قىلالماي ئالەمدىن ئۆتىدۇ. زادى كىم بۇ ئۆچ كۈنلۈك ئالەمدە مۇرادىغا يەتكەن!؟ دائىم ئۇمىدلەر كېيىنكىلەرگە قېلىپ كېلىۋاتقان جاھانغۇ بۇ!؟

ئەخمەت خەزىنىچى بەگ قەبرىسىنىڭ سىرىنى تېپىپچان ئاكام ئۆزى يازغان بولسا، مېنىڭدىن ياخشى يازىدىغانلىقىغا يۈزدە يۈز ئىشىنىمەن. ئۇنىڭدەك يازالمايدىغانلىقىمنى بىلىپ تۇرسامۇ، يەنىلا قولۇمغا قەلەم ئالدىم. ياخشى يېزىلمىسىمۇ، يازمىغاندىن ياخشى! دېگەن ئەقىدە ماڭا غەيرەت بولدى. يازغىنىم ئەل ـ يۇرتۇمنىڭ كۆڭلىدىكىدەك چىقمىسا، ئەلۋەتتە، بۇ گۇناھتىن كەچۈرۈم سوراپ قۇتۇلغىلى بولمايدۇ!...

2002 ـ يىل 5 ـ نويابىر، غۇلجا

بىرىنچى باب

جاڭجۇن مەھكىمىسىدىكى يىغىن

جاڭجۇن ئۇيقۇسى قېچىپ ، ئۇياقتىن ـ بۇياققا ئۆرۈلۈپ ياتاتتى . يېنىدا چىرايلىق خانىشى يېنىك پۇشۇلداپ تاتلىق ئۇخلاۋاتاتتى . جاڭجۇن ئايالىنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئېھتىيات قىلغاندەك ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرىنىڭ يېنىغا كېلىپ ھويلىغا قۇلاق سالدى . پەنجىرە ئازراق بولسىمۇ يورۇمىغان ، ھويلا جىمجىت ، ھەممە ئېغىر ئۇيقۇدا ياتاتتى . ئۇ ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ پەنجىرە يېنىدا خېلىغىچە تۇردى . بۈگۈن چايدىن كېيىن ئېچىلىدىغان يىغىننى ئويلىدى ، بىراق خىيالى ئۇزاق داۋاملىشالمىدى . چاڭ چىڭ ئېغىر ئۇھ تارتىپ ، يەنە كاڭلىق سۇپىنىڭ قىرىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئايالى ئۆرۈلۈپ ، بىرنېمىلەرنى دەپ جۆيلۈپ ، يەنە يېنىك پۇشۇلداشقا باشلىدى .

چاڭ جاڭجۇن بىردىنلا شۆھرەتلىك ئاتا ـ بوۋىلىرىنى ئەسلەپ قالدى . بېشىغا ئېغىر كۈنلەر كەلگەندە ، شان ـ شەرەپ تەختىدە كۆلگەن ئەجدادلىرىنى سېغىنىش بىر ئادەت بولسا كېرەك ! ؟ بىردىنلا ئۇنىڭ خىياللىرى قاناتلىنىپ شىمال داللىرىغا ئۇچۇپ كەتتى...

... مانجۇلار① تۇڭغۇسلارنىڭ بىر تارمىقى بولۇپ ،

① مانجۇلار — جۇرجىتلارنىڭ ئەۋلادى .

شىمالدىكى داللاردا روناق تاپقان قۇدرەتلىك چارۋىچى مىللەت . ئۇزاق تارىخقا ئىگە مانجۇلار 16 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا يەنە بىر قېتىم قۇدرەت تاپتى . ئاتاقلىق سىياسەتچى ۋە ھەربىي ئالىم نۇرخاچ 1583 ـ يىلى ئۆز قەبىلىلىرىنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ ، ھاكىمىيەت بىلەن ھەربىي بىرلەشكەن سەككىز تۇغلۇق تۈزۈمنى ئورناتتى . ئۇ 1616 ــ يىلى خىتۇئالادا كېيىنكى چىن سۇلالىسى ھاكىمىيىتىنى قۇردى . نۇرخاچىنىڭ سەككىزىنچى ئوغلى خۇاڭ تەيجى 1636 ـ يىلى تەختكە چىقىپ مىللىتىنى مانجۇ ، دۆلىتىنى چىڭ دەپ ئۆزگەرتتى . 1644 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى نۇرخاچىنىڭ ئون تۆتىنچى ئوغلى دورگون لەشكەر تارتىپ ، سەددىچىن سېپىلىدىن ئۆتۈپ ، بېيجىڭغا كىرىپ مەركىزىي ھاكىمىيەتنى ئىگىلىدى…

جاڭجۇن يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ پەنجىرىنىڭ قېشىغا كەلدى . ئۇ تېبخى سەككىز جىڭ (گېڭ) غا جاڭ ۋە دۇمباق ئۇرۇلمىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ ، يەنە ھويلىغا قۇلاق سالدى : ماڭغان ئادەمنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلانمايتتى . ھەر كۈنى تاڭ يورۇغاندىن تارتىپ كۈن پاتقانغا قەدەر بولغان ۋاقىتنى سەككىز جىڭ دەپ ھېسابلاپ ، ھەربىر جىڭنىڭ ۋاقتىنى سائەتكە قاراپ بەلگىلىمەستىن ، مەخسۇس ياسالغان شاڭنىڭ سەككىز يېرىگە ئوخشاش ئارىلىقتا يىپ باغلاپ ، ھەربىر يىپنىڭ ئارىلىقىنى بىر جىڭ دەپ بىلەتتى . مەخسۇس قارايدىغان ئادەم كۆجىنى بىر قاچىغا سېلىپ ، ياندۇرۇپ كۆزىتىپ تۇراتتى . كۆجە كۆيۈپ بىر يىپتىن يەنە بىر يىپقا كەلگەندە ، مەخسۇس قارايدىغان ئادەم ئاۋۋال دۇمباقنى بىرقانچە قېتىم ئۇرۇپ ، ئاندىن جاڭنى بىر قېتىم ئۇراتتى . شۇنداق قىلىپ سەككىز جىڭ بولغاندا ، يەنە دۇمباقنى بىرقانچە قېتىم ئۇرۇپ ، ئاندىن جاڭنى سەككىز قېتىم چالاتتى . سەككىزىنچى جىڭغا جاڭ ئۇرۇلغاندا ، تاڭ يورۇغان ، دەپ

قارىلىپ ، ھەممە ئادەم ئورۇنلىرىدىن قوپاتتى . دۇمباق ۋە جاڭ ئۇرۇلغاندا ، قاراۋۇللار ، كۆزەتچىلەر ئالمىشاتتى : ئاھالىلەر ئولتۇرغان مەھەللىلەردىكى جىسەكچىلەر قولىدىكى تاكتىكىنى ئۇرۇلغان دۇمباق ۋە جاڭ بىلەن بىردەك ئۇرمىسا ، قەلئە قاراۋۇللىرى ئۇلارنى جازالايتتى . ئاھالىلەر جىسەكچىلەرنىڭ ئۇرغان تاكتىكىغا قاراپ ، تۈننىڭ قانچە جىڭ بولغانلىقىنى بىلەتتى . بىرىنچى قېتىم جاڭ ئۇرۇلۇشى بىلەنلا سېپىلنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرى بېگى تەرىپىدىن قۇلۇپلىنىپ ، ئاچقۇچلار شەھەر باشقۇرۇش ئامبىلىغا تاپشۇرۇپ بېرىلەتتى . سەككىز جىڭ توشۇپ جاڭ ئۇرۇلغاندا ، دەرۋازا بېگى ئاچقۇچنى شەھەر باشقۇرۇش ئامبىلىدىن قايتا ئېلىپ دەرۋازىلارنى ئاچاتتى . ئۈچ جىڭدىن كېيىن كىشىلەرنىڭ كوچىدا يۈرۈشى مەنئى قىلىناتتى . ناۋادا ئۈچ جىڭدىن يەنە كوچىدا يۈرگۈچىلەر كۆرۈلسە ، قاماپ قوياتتى ياكى جەرىمانە ئېلىناتتى . كېچىدە چوڭ كوچا ، راۋاق ئەتراپى ، جاڭجۈن مەھكىمىسى ۋە يامۇللارنىڭ ئالدىغا شام بىلەن يورۇتۇلغان چوڭ پانۇس ، مەھەللىلەرگە كىچىك پانۇسلار ئېسىلاتتى . بۇ پانۇسلارنى ياندۇرۇشمۇ دۇمباق ۋە جاڭلارنىڭ ئۇرۇلۇشى بىلەن بولاتتى .

چاڭ جاڭجۈن تېخىچىلا ئۇزۇن ئاق يېپەك كۆڭلەك ۋە تامبىلىدا ، يالاڭۋاشتاق پەنجىرە يېنىدا تۇراتتى . ئەمدى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن موڭغۇل ئويراتلىرى ئۆتۈشكە باشلىدى :

16 - ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ، ئالتاي تاغلىرىنىڭ جەنۇبىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كېلىۋاتقان موڭغۇللار جۇڭغار[1] (جۇراس) ، تورغۇت ، دۇربۇت ، خوشۇت دېگەن تۆت قەبىلىگە بۆلۈنۈپ كەتتى . جۇڭغارلار بالقاش

[1] جۇڭغار — موڭغۇلچە سۆز ، «سول قانات» دېگەن مەنىدە .

كۆلىنىڭ شىمالى ۋە ئىلى رايونىدا ؛ تورغۇتلار تارباغاتايدا ؛ دۆربۈتلار ئالتاي تاغلىرى ۋە ئېرتىش بويلىرىدا ؛ خوشۇتلار ئۈرۈمچى ئەتراپىدا ياشىدى . مىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ، 1634 ـ يىلى قاراقۇرا ئۆلدى . ئوغلى باتۇر قۇنتەيجى[1] دادىسىنىڭ ئورنىغا چىقتى . ئۇ تىبەتلىك دالاي لامانىڭ تەقدىم قىلىشى بىلەن باتۇر قۇنتەيجى ئاتىلىپ ، تەسىر كۈچىنى كېڭەيتىپ ، باشقا قەبىلىلەرگە ئۇرۇش قوزغىدى . باتۇر قۇنتەيجىنىڭ كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى بىلەن تورغۇتلار رۇس يېرىگە كۆچۈپ كەتتى . خوشۇتلار كۆكنۇر (چىڭخەي) گە كۆچۈپ ئۈرۈمچىنى جۇڭغارلار ئىگىلىۋالدى . دۆربۈتلارغا تەۋە خۇيتلار چۆچەككە كۆچۈپ كەلدى . 1672 ـ يىلى باتۇر قۇنتەيجى ئۆلدى ، ئورنىغا ئوغلى سىڭگى تەيجى بولدى ، كېيىنچە سىڭگىمۇ قول ئاستىدىكىلەر تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى . بۇ چاغدا سىڭگىنىڭ ئىنىسى غالدان (يەنە بىر ئىسمى گىگىن قۇتلۇق) تىبەتتە لاما بولۇپ تۇراتتى ، ئاكىسى ئۆلتۈرۈلۈپ كېيىنكى يىلى غالدان جۇڭغارلار ئارىسىغا قايتىپ كېلىپ ، توپىلاڭنى تىنچىتىپ ، ئۆزى تەختتە ئولتۇردى . غالدان ئىنتايىن قارا نىيەت ئادەم بولۇپ ، خانلىق تەختىگە ئولتۇرۇپلا كېڭەيمىچىلىك ئۇرۇشى قوزغىدى . ئۇ «ماڭا ئاسىيلىق قىلغانلارنى قوبۇل قىلدى…» دېگەن باھانە بىلەن كۆكنۇردىكى خوشۇتلارغا ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇم قىلىپ ، تەسىر دائىرىسىنى كۆكنۇر ـ تىبەت ئېگىزلىكىگە قەدەر كېڭەيتتى…

كەينى ـ كەينىدىن سەككىز قېتىم ئۇرۇلغان جاڭنىڭ ئاۋازى چاڭ جاڭجۈننى خىيالدىن توختاتتى…

---

① قۇنتەيجىنى ئۇيغۇرلار قونتاجى دەيدۇ . قۇنتەيجى — چوڭ تەيجى دېگەن سۆز بولۇپ ، قەبىلە باشلىقلىرى شۇنداق ئاتىلاتتى . تەيجى — خەنزۇچە تەيزى (تەخت ۋارىسى ، شاھزادە) دىن كەلگەن .

*　　　*

هــاۋا ئوچۇق ، كــۈنچــقىش تــەرەپ ئــاپئــاق ئاقىرىــپ ، بـــىلــىنەر - بىلىنمەس هال رەڭ يۈگۈرۈۋاتاتتى . ئاق يىپەك كۆڭلەكنىڭ ئۈستىگە قارا تاۋاردىن كالتە چاپان كىيگەن جاڭجۇن تۆت چاسا ، ئازادە قورۇغا چىقتى . يوغان ، گەۋدىلىك ، ئەللىك ياشلاردىن هالقىغان بۇ ئادەمنىڭ پېشانىسى تار ، كۆزلىرى ئالما ئۇرۇقىدەك ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان بولۇپ ، چىرايى تاتىراڭغۇ ، كونا سۇپۇرگىنىڭ كوتمەك بېشىدەك شالاڭ قېشىدىن باشقا يوغان بۇرنى ئاستىدا ۋە كەتمەن ئېڭىكىدە بىر تال تۈكمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ تازا بىر كېرىلىۋېتىپ خالاغا قاراپ ماڭدى .

ئازادە قورۇنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاملىرى گۈل - نەقىشلىك ، پەنجىرىلىرى چوڭ ، ئالدى پېشايۋانلىق ، كۆك خىشتىن خەنزۇ ئۇسلۇبىدا سېلىنغان بەش ئېغىز ئۆي جاڭجۇننىڭ مەهرەمخانىسى ، ئىستىراهەت - دەم ئېلىش ئۆيلىرى بولۇپ ، ئىچى هەر تۈرلۈك قىممەت باهالىق ئۆي جاهازلىرى بىلەن زىننەتلەنگەنىدى . بۇ قورۇدا بىرنەچچە مۇلازىم يىگىت ۋە كېنىزەك قىزلار يۈگۈرۈپ يۈرۈپ جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشىغا خىزمەت قىلاتتى . بېيجىڭدىكى خانىغا بېقىنىسمۇ ، جاڭجۇن بۇ يەردە ئۆز ئالدىغا بىر يۈرۈش يەرلــىك سىياسەتلەرنى يۈرگۈزۈپ ، دېگىنى دېگەن ، قىلغىنى قىلــغان بولۇپ ، ئۆزى بەگ ، ئۆزى خان بــولــۇپ ، هۆكۈم ســۈرەتتى . بــۇنداق تــەڭرىتــېغــىنــىڭ جەنۇب ۋە شىمــالــىغا يەرلــىك خاقان بولــغان جاڭجۇنــىڭ ئايالى ئەلــۋەتتە خانىــش بولىدۇ - دە !...

چــاڭ چىلڭ ئولتۇرىدىغان ئۆيلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە يەنە نــۇرغــۇن ئۆيــلەر بولۇپ ، بۇلارنىڭ بىر قىسمىدا جاڭجۇن ۋە

خانىشىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان مۇلازىم ۋە كېنىزەكلەر ئولتۇراتتى؛ قالغانلىرى ئاشخانا، يۇيۇنۇش ـ تارىنىش ئۆيلىرى، قورۇنىڭ شەرق تەرىپىدە جاڭجۇننىڭ ئىشخانىسى، تامغا تۇتىدىغان تامغىچى، پۈتۈكچى (كاتىپ) ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى تۇرىدىغان ئۆيلەر، غەرب تەرىپىدە ئالاھىدە ياسالغان كاتتا ۋە ھەشەمەتلىك ساراي بولۇپ، بۇ سارايدا جاڭجۇن مۇھىم يىغىنلارنى ئاچاتتى، مۇھىم مېھمانلارنى قوبۇل قىلاتتى. بۈگۈن چاڭ چىڭ ئۆز ھۆكۈمرانلىقىنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ۋە مۇھىم ئىشنى مۇشۇ ياسىداق سارىيىدا ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلىرى بىلەن بىللە مۇزاكىرە قىلاتتى.

جاڭجۇن خالادىن چىققاندا، ئۇنى زىلۋا بويلۇق بىر مۇلازىمى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇ مېڭىپ مۇلازىمى يېنىغا كەلگەندە توختىماي:

— بىرىپ ئاشپەزلەرگە دېگىن، ھازىرلا ناشتىلىق تەييارلىسۇن! — دېدى. مۇلازىم ئاشخانا تەرەپكە كەتتى.

چاڭ چىڭ يۇيۇنۇش ـ تارىنىش ئۆيىگە ماڭدى... ئۇ يۇيۇنۇپ چىققاندا كۈنچىقىش ئۇپۇقى خېلىلا ئاقىرىپ، ھويلا ئىچىمۇ خېلىلا يورۇپ قالدى. چاڭ چىڭ ھويلىنىڭ غەربىي تەرىپىگە قاراپ مېڭىپ، يۇمىلاق ئىشىككە كەلدى. ئىشىكتىن كىرگەن ھۆكۈمرانىنىڭ ئالدىدا ئانچە چوڭ بولمىغان باغ تۇراتتى. چۆرىسىگە مېۋىسىز دەرەخلەر تىكىلگەن، ئوتتۇرىسىدا گۈل ـ نەقىشلىك خەنزۇچە ئۇسلۇبتا ياسالغان شىپاڭ تۇرغان بۇ ئانچە چوڭ بولمىغان قورۇق باغ بولسىمۇ، كىچىك باغ سانىلاتتى. شىپاڭنىڭ چۆرىسىگە باھاردىن تارتىپ قىشقىچە تىزىلىدىغان قاچا گۈللەر ئېچىلىپ خۇشبۇي پۇراق چاچاتتى. چىرايلىق قەپەسلەرگە سولانغان تۇرنا، شاتۇتى، بۇلبۇل، تورغاي، كەكلىك قاتارلىق قۇشلار سايراپ باغ ئىچىنى جانلاندۇرۇۋېتەتتى. تېخى بۇ قاچا گۈللەر ۋە قۇشلار باغقا چىقمىغان بولۇپ، ئالاھىدە بىر ئۆيدە

ئادەملەر قارايتتى .

ئېگىز بويلۇق جاڭجۇن بۇگۇن قىلىچىنى ئېلىپ چىقمىدى ، چامباشمۇ ئوينىمىدى ، قوللىرىنى ئادەتتىكىدەك ھەرىكەتلەندۇرۇپ قويۇپ ، شىپاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ يەنە خىيالغا كەتتى...

غالدان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىنى ئۆزىگە بويسۇندۇرۇش خىيالىدا ياشايتتى . بۇ چاغدا چىڭ خاندانلىقىنىڭ خانى كاڭشى بولۇپ ، ئۇمۇ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا ، جۇڭغارلارنىڭ ھەرىكىتىگە كۆز تىكەتتى . تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدا «ئاق تاغلىقلار» بىلەن «قاراتاغلىقلار»نىڭ كۈرىشى كەسكىنلىشىپ كەتتى . «ئاق تاغلىقلار» نىڭ سەردارى ئاپاق خوجا غالداندىن قوشۇن چىقىرىپ ياردەم بېرىشنى تەلەپ قىلدى . ئاپاق خوجىنىڭ بۇ تەلىپى قارانىيەت غالدان ئۈچۈن تېپىلمايدىغان پۇرسەت ئىدى . ئۇ 1678 - يىلى قوشۇن باشلاپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا ئاتلاندى . غالدان يولدا قارشىلىق كۆرسەتكەن بارلىق كۈچلەرنى تارمار قىلىپ ، يەكەن خاندانلىقىنىڭ خانى ئىسمائىل خاننى ۋە ئۇنىڭ پۈتۈن ئائىلىسىدىكىلەرنى ئەسىر ئالدى . غالدان ئاپاق خوجىنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا قورچاق خان قىلىپ تىكلىدى...

قارا نىيەت غالدان 1688 - يىلى شەرققە ھەربىي يۈرۈش قىلىپ ، موڭغۇل زېمىنىغا ھۇجۇم قىلدى . نەتىجىدە چىڭ سۇلالىسى تەدبىر قوللىنىشقا مەجبۇر بولدى . چىڭ سۇلالىسى غالداننى 1696 - يىلى جۇمۇتۇ دېگەن يەردە مەغلۇپ قىلدى . غالدان يېڭىلىپ ، كېيىنكى يىلى (1697 - يىلى) ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالدى . ئۇنىڭ ئورنىغا سېۋان ئارابتان ۋارىسلىق قىلدى . سېۋان ئارابتان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئۇيغۇرلارغا خۇددى غالداندەكلا قاتتىق پوزىتسىيە قوللاندى . غالدان ئۆلۈپ ئۇزۇن ئۆتمەيلا يەكەن خاندانلىقىنىڭ خان جەمەتى ۋە ئاپاق خوجىنىڭ نەۋرىسى ئەھمەتخان جۇڭغارلار ھۆكۈمرانلىقىدىن قۇتۇلۇش

ئۇچۇن ھەرىكەت قىلدى ، لېكىن ئۇلارنىڭ بۇ ھەرىكىتى سىۋان ئارابتان تەرىپىدىن رەھىمسىزلەرچە باستۇرۇلدى .

يەكەن خاندانلىقى پارچىلىنىپ ، جايلاردا بىرمۇنچە يېڭى فېئودال ھۆكۈمرانلار بارلىققا كەلدى . بۇلارنىڭ ئىچىدە قۇمۇل ، تۇرپان ، ئۇچتۇرپان ، يەكەندىكى نەسەبىي فېئودال جەمەتلىرى گورۇھىنىڭ كۈچى ئەڭ زور ئىدى .

غالدان ئۆلگەندىن كېيىن ، قۇمۇلنىڭ ھۆكۈمرانى ئەبەيدۇللا بەگ ھەممىدىن ئاۋۋال جۇڭغارلاردىن ئايرىلىپ چىقتى . ئۇ ئۆزىنىڭ ئوغلى گوپا بەگنى ئەۋەتىپ غالداننىڭ ئوغلى سەمپىل بالجىدنى تىرىك تۇتۇپ چىڭ سۇلالىسى ئوردىسىغا ئاپىرىپ بەردى . ئەبەيدۇللا بەگنىڭ بۇ خىزمىتى ئۇچۇن 1697 - يىلى كاڭشى خان ئۇنىڭغا بىرىنچى دەرىجىلىك «جاساق» لىق ئۇتۇغاتىنى بېرىپ ، مۆھۆر ، قىزىل ئەلەم ۋە كۈمۈش پۇللارنى ئىنئام قىلدى . ئوغلى گوپا بەگكە ئىككىنچى دەرىجىلىك بەگ ئۇنۋانىنى بەردى .

سىۋان ئارابتان ئەبەيدۇللا بەگنىڭ بىر نەۋرە ئىنىسىنى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە تۇتۇپ بەرگەنلىكىدىن غەزەپلىنىپ 1700 - يىلى ئۇ يەنە ئىككى مىڭ لەشكەر چىقىرىپ ، قۇمۇل شەھىرىگە ھۇجۇم قىلدى . چىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇمۇلنى ساقلاپ تۇرۇۋاتقان قوشۇنلىرى بىلەن ئەبەيدۇللا بەگنىڭ قوشۇنلىرى بىرلىكتە جۇڭغارلارنىڭ ھۇجۇمىنى چېكىندۈرۈپ ، چىڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي شىمالدىكى ئالدىنقى سېپىنى مۇستەھكەملىدى...

چاڭ چىڭ خىيالدىن توختاپ ، باغنىڭ شىمالىي تېمىدىكى ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئۇ بۇ ئىشىكنىڭ سىرتىغا چىقايمۇ - چىقمايمۇ دېگەندەك بىردەم قاراپ تۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ بېشىدىن ئىبارەت پىكىر قىلىش تۈگمىنى توختاپ ئىنكاس قايتۇرمىدى . ئەگەر زىلۋا بويلۇق مۇلازىمى يۈگۈرۈپ كېلىپ

ئـــشـــكـــنى ئاچىغان بولسا ، جاڭجون يەنىلا ئىشىككە قاراپ تۇرۇۋەرگەن بــولاتتى . ئىشىكتـــن چىــققان چــاڭ چــىڭىنــىڭ ئالــدىــدا ئىككى ـ ئۈچ يۈز مو كېلىدىغان ، «جاڭجۈن بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان چوڭ بىر باغ تۇراتتى . باغنىڭ ئەتراپىدا قارىياغاچ ، ئــاق تــېــرەك ، ئــەرمــۇدۇن ، دولانا قاتارلىق دەرەخلەر قويۇق كۆرۈنەتتى . باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى يوغان كۆل گويا ئاجايىپ چــوڭ زەڭــگــەر ئەينەكتەك پارقىراتتى . ئۇنىڭ بىر قىرغىقىدا پالاقلىق قولۋاقلار سۇ ئۈستىدە لەيلەپ يېنىك چايقىلاتتى . سۇ يــۈزىــمــۇ ســەهــەرنىڭ سەلكىن شامىلىدا بىلىنەر ـ بىلىنمەس تەۋرىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . بۇ كۆلدە جاڭجۈن ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تــاۋابــىــئاتلىرى ، جاڭجۈن مەهكىمىسىدىكى يۇقىرى دەرىجىلىك ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلار ۋە ئۇلارنىڭ خوتۇن ـ بالىلىرى دەم ئــالغان چاغلىرىدا قولۋاق بىلەن ئۈزۈپ سەيلە ـ ساياھەت قـــىـــلىپ ئوينايتتى . بۇ باغقا ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭ كىرىشىگە رۇخسەت قىلىنمايتتى .

جـــاڭجۈن كۆلنىڭ بويىغا كەلدى . سۈپسۈزۈك سۇ ئۇنىڭ خىيالچان كۆزىگە گويا كۆك ئېكراندەك كۆرۈندى . يەنە ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن تارىخىي ۋەقەلەر بىر ـ بىرلەپ ئۆتۈشكە باشلىدى :

... چىڭ سۇلالىسى تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىغا قوشۇن چىقىرىشنى بىرقانچە قېتىم ئويلىغان بولسىمۇ ، پۇرسەت يــــشــمــغانلىقتىن چىقىرالمايۋاتاتتى . جۇڭغارلارنىڭ زورلۇق ـ زومــبــۇلــۇقــىــدىــن تــويــغــان قۇمۇل بېگى ئەبەيدۇللا ، تۇرپان قــاراغــوجــىــلــىق ئىمىن بەگلەر چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىگە تەۋەلىك بىلدۈرۈپ ، خاننىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشتى . شۇنىڭ بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ غەربىي يۇرتقا كىرىشى ئۈچۈن زېــمــىن ھازىرلاندى . بۇ مەزگىلدە تەڭرىتاغلىرىنىڭ جەنۇب ۋە شـــمـــالـــىدىكى ئۇيغۇرلار بىلەن جۇڭغارلارنىڭ ھــاكىمىيــەت

تالىشىش ئىچكى كۆرەشلىرى كۆپىيىپ كەتتى . 1754 - يىلى جۇڭغارلارنىڭ باشلىقى داباچ بىلەن ئامۇرسانا ئوتتۇرىسىدا ھوقۇق تالىشىش كۆرىشى يۈز بەردى . بۇ جىددىي كۆرەشتە ئامۇرسانا چىڭ سۇلالىسىگە ئەل بولدى . ئۇزۇندىن بۇيان تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرۈش كويىدا بولۇپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى كەلگەن ياخشى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ جۇڭغارلارغا قارشى يۈرۈش قىلىش قارارىغا كەلدى . 1755- يىلى چيەنلۇڭ خان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنى ئىككى يۆنىلىش بويىچە ماڭدۇردى . بەندىنى جاڭجۈن ، ئامۇرسانا مۇئاۋىن جاڭجۈن بولۇپ شىمالىي يول بىلەن ماڭغان قوشۇنلار ئۇلاستايدىن[1] ئۆتۈپ بورتالاغا قاراپ ئىلگىرىلىدى . يۇڭچياڭجاڭجۈن ، سادىلى مۇئاۋىن جاڭجۈن بولۇپ غەربىي يول بىلەن ماڭغان قوشۇنلار بارىكۆلدىن ئۆتۈپ بورتالاغا يول ئالدى . بۇ ئىككى قوشۇن 4 - ئاينىڭ ئاخىرلىرى بورتالادا ئۇچراشتى . ئىككى ئايلىق ئۇزۇق - تۈلۈك ، يەم - خەشەك ئېلىپ ماڭغان قوشۇنلار بورتالادىن داۋاملىق ئىلگىرىلەپ بىر قىسمى ئىلى دەرياسىنىڭ غۇلجا كېچىكىدىن ئۆتۈپ تۈمۈرلۈك تېغىغا ئاتلاندى ؛ يەنە بىر قىسمى ئىلى دەرياسىنىڭ كاتەك كېچىكىدىن ئۆتۈپ داباچ تۇرغان گىدىڭ[2] تېغىغا كەلدى . داباچ تەسلىم بولۇشقا كۆنمەي ، گىدىڭ تېغىغا چېكىنىپ ، ئىستىھكام ياساپ ، مۇداپىئەلىنىپ تۇراتتى . 5 - ئاينىڭ 14 - كۈنى كېچىدە ، يېڭىدىن تەسلىم بولغان جۇڭغارلارنىڭ زەيسەنى ئايۇشنىڭ باشلامچىلىقىدا يىگىرمە ئىككى نەپەر چېرىك سەزدۈرمەي داباچنىڭ چېرىكلىرى تۇرغان جايغا بىراقلا بېسىپ كىرىپ ئالتاغىل چۇقان كۆتۈرۈشتى . داباچنىڭ

---

① ئۇلاستاي — بۇ جاي ھازىرقى تاشقى موڭغۇلىيىدە .

② گىدىڭ — جۇڭغار تىلىدا باش سۆڭەكنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى دوقمىنى بىلدۈرىدۇ . گىدىڭ تېغى موڭغۇلكۈرەدە .

ئالته مىڭ بەش يۈز ئاتلىق لەشكىرى تەسلىم بولدى ، شۇنداقلا دابىاچىنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىمۇ ئۇچتۇرپانغا قېچىپ بېرىپ ئەسىرگە چۈشتى .

1700 - يىلى جۇڭغارلار ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىغان ئەھمەتخاننى تۇتۇپ ، ئىلىدا نەزەربەند قىلغانىدى . ئەھمەتخان ئىلىدا ئىككى ئوغۇل پەرزەنت كۆردى : چوڭىنىڭ ئىسمى بۇرھانىدىن (چوڭ خوجا) ، كىچىكىنىڭ ئىسمى خوجاجاھان (كىچىك خوجا) بولۇپ ، ئاتىسى ئەھمەتخان ئۆلگەندىن كېيىن تۇتقۇنلۇق ھاياتىنى كەچۈردى . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى داباچ ئۈستىدىن غەلىبە قىلغاندىن كېيىن ، ئۇچتۇرپاننىڭ مۆتىۋەرى خوجاسى بەگ بىلەن ئاقسۇنىڭ ھاكىمبېگى ئابدۇلۋاھاپلار تەكلىپ بېرىپ ، چىڭ خانىدانلىقىدىن بۇرھانىدىن خوجا بىلەن خوجاجاھان خوجىنى تۇتقۇنلۇقتىن ئازاد قىلدۇردى ، ئىككى خوجا ئۇيغۇرلار رايونىغا ھۆكۈمران بولدى . ئىككى ئاكا - ئۇكا خوجىلار مىڭدىن ئارتۇق لەشكەرلەرنى باشلاپ ئاۋۋال قاراتاغلىقلار ئىگىلەپ تۇرغان ئۇچتۇرپاننى ئالدى ، ئارقىدىن قەشقەرنىمۇ ئىشغال قىلدى . ئۇلار قەشقەردە لەشكەرلىرىنى كۆپەيتكەندىن كېيىن ، يەكەنگە قاراپ ئاتلاندى . بۇ چاغدا قاراتاغلىقلارنىڭ سەردارى خوجا جاھان خوجا بولۇپ ، كەلگەن ئىككى خوجىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشتى . ئاخىرىدا ئاكا - ئۇكا خوجىلار غەلىبە قىلىپ خوجاجاھان خوجىنى ئەسىر ئېلىپ ئۆلتۈرۈۋەتتى ۋە «زامان زامانىنىڭ ، زامان خاقانى چىننىڭ !»[①] دەپ جاكارلىدى .

بۇ چاغدا چىڭ سۇلالىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىۋاتقان ئامۇرسانا تېخىمۇ چوڭراق مەنسەپكە ئېرىشىش تەمەسىدە چىڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈدى . ئامۇرسانانىڭ چىڭ سۇلالىسىدىن يۈز

① «تارىخىي ھەمىدى» دىن ئېلىندى .

ئۆرۈگەنلىكى خوجا جاھانغا تەسىر قىلدى . بۇرھاندىن ئۆزلىرىنى جۇڭغارلارنىڭ نەزەربەندىدىن ئازاد قىلغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ چىڭ سۇلالىسىگە قارشى تۇرۇشنى خالىماي ، ئارىسالدى بولۇپ قالدى . بۇرھانىدىن خوجىنىڭ ئارىسالدىلىقى خوجاجاھان تەرەپدارلىرىنى ئۈستۈنلۈككە ئىگە قىلدى . 1757 - يىلى خوجا جاھان «باتۇرخان دۆلىتى» دېگەن بايراقنى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەن چىڭ سۇلالىسىدىن مۇناسىۋەتنى ئۈزدى . چىڭ سۇلالىسى يارخاشەننى جاڭجۈن ، ئىمىن خوجا ، خانئىئانى مەسلىھەتچى ئامبال ، شۇندىنا ، ئەيلۇڭئا ۋە يۇسۇپنى قوشۇن باشلىقلىرى قىلىپ ، ئون مىڭدىن ئارتۇق چېرىكنى تۇرپاندىن ئاتلاندۇردى . 5 - ئايدا كۇچاغا يېتىپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى شەھەرنى ئۇزۇنغىچە مۇھاسىرە قىلىپ ياتتى . كۇچا ھاكىمى ھادى يارخاشەنگە : خوجاجاھاننىڭ قاچىدىغان يولىنى توسۇش ئۈچۈن ئۆگەن دەرياسىدا چېرىك تۇرغۇزۇشنى تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ ، جاڭجۈن ئاڭلىمىدى . چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى 8 - ئايدا كۇچا شەھىرىنى ئالدى . خوجاجاھان قېچىپ كەتتى . چيەنلۇڭ خان خوجاجاھاننى قاچۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن يارخاشەننى جاڭجۈنلۇكتىن ئېلىپ تاشلاپ ، ئورنىغا ئوردا ھەربىي باشقارمىسىدا پۇتۇكچىلىك خىزمىتىنى ئىشلەۋاتقان مانجۇ سېرىق بايراق قەبىلىسىنىڭ خادىمى جاۋخۇيىنى جاڭجۈن قىلىپ ئەۋەتتى .

مەسلىھەتچى ئامبال ئىمىن خوجا ئۆز چېرىكلىرىنى باشلاپ ، يۇلتۇز ئارقىلىق ئىلىغا قاراپ يولغا چىقتى . ئۇ چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئىلىدىكى قوشۇنلىرىغا ياردەملىشىش ئۈچۈن كېتىۋاتاتتى . ئىمىن خوجا تاغ ئارىسىدا تۇرپانغا قاراپ كېتىۋاتقان چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى يولۇقتۇردى . بۇ چېرىكلەر : چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ ئابرال تېغىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قورشاۋدا قالغانلىقىنى ، ئوزۇق - تۈلۈكتىن قاتتىق

قىسىلغانلىقىنى ، ئۆزلىرىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك ۋە چېرىك ياردەم سوراپ تۇرپانغا كېتىۋاتقانلىقىنى ئېيتتى . ئىمىن خوجا ئۆزىنىڭ ئۇلارغا ياردەم بەرگىلى كېتىۋاتقانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، يولىنى داۋام قىلىۋەردى . ئۇ ئىلىغا كېلىپ ، ئابرال تېغىدا مۇھاسىرە قالغان چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى قۇتقۇزدى . غۇلجا شەھىرىنىڭ شەرق تەرىپىدىكى قارادۆڭگە جايلاشقان ئالتىن سۇمگە[1] ھەر تەرەپتىن قېچىپ كېلىپ قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقان جۇڭغارلارنى پۈتۈنلەي يوقاتتى .

ئىمىن خوجا ئىلى ۋادىسىنى جۇڭغارلاردىن تازىلاپ بولغاندىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى ۋە ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا ئاتلاندى . ئۇ چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ياردەملىشىپ ، جەنۇبنى تىنچلاندۇردى . تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدا چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقى تولۇق تىكلەنگەندىن كېيىن ، ئىمىن خوجا ئۆز قوشۇنى بىلەن ئىلىغا قايتىپ چىقىپ ، ئابرال تېغىنىڭ كۈنگەيدىكى قاشقا قورغان ياساپ سېپىل سوقتۇردى ھەم شۇ يەرگە ئورۇنلاشتى .

چىڭ سۇلالىسى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن ، ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمىنى يولغا قويۇپ ، 1762 - يىلى ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنى قۇردى . كۆرەدە قۇ-رۇلغان بۇ ھەربىي مەھكىمە — ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان ئورگان بولدى . بۇ مەھكىمىگە بىر جاڭجۈن مەسئۇل بولۇپ ، ئۇ تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان ئالىي ئەمەلدار ئىدى . ئۇرۇمچىدە ئۇرۇمچى رايونىنى باشقۇرىدىغان «زەڭگى» تۇرغۇزۇلدى . ئىلى ، تارباغاتاي ، قەشقەر رايونلىرىدا

---

① ئالتۇن سۇمى — ئالتۇن قۇببىلىق ئىبادەتخانا .

«مەسلىھەتچى ئامبال» ، مەسلىھەتچى ئامباللارغا قاراشلىق شەھەرلەردە خان ئامبال ، كىچىك شەھەرلەردە ئاغلاقچى ئامباللارنى قويدى . خان ئامبال ۋە ئاغلاقچى ئامباللار مەسلىھەتچى ئامبالنىڭ ، مەسلىھەتچى ئامبال ۋە زەڭگىلەر ئىلى جاڭجۈننىڭ باشقۇرۇشىدا بولدى...

چوڭ باغقا بويى پاكار ، ئوتتۇرا ياشلىق بىر مۇلازىم كىرىپ ، جاڭجۈننىڭ كەينىدە تۇرغان زىلۋا بويلۇق مۇلازىمنىڭ يېنىغا كېلىپ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى پىچىرلاپ دېدى ـ دە ، يەنە كەلگەن يولى بىلەن باغدىن چىقىپ كەتتى .

— ناشتىلىق تەييار بوپتۇ ، — دېدى ياش مۇلازىم جاڭجۈننىڭ يېنىغا كېلىپ .

يالاڭۋاشتاق ، ئادەتتىكى ئاق يىپەك كۆڭلىكى ئۈستىگە قارا تاۋاردىن كالتە چاپان ، كەڭ پۇچاقلىق ئىشتان كىيگەن جاڭجۈن گەپ قىلماي كەينىگە بۇرۇلۇپ باغ ئىشىكىگە قاراپ ماڭدى . ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ كېتىۋاتقان ئېگىز بويلۇق جاڭجۈننىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرىدە تېخىچىلا خىيال ئۇچقۇنلايتتى ، مۇلازىم ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ يول ئالدى .

* *

چاڭ چىڭنىڭ بوگۇن قاراڭغۇدا تۇرۇپ ، كۈن چىقماستىلا ناشتا قىلىشىنىڭ سەۋەبى ئاچىدىغان مۇھىم يىغىنىنىڭ ئالدىدا ئىبادەتخانىغا بېرىپ كۆجە كۆيدۈرۈپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىۋېلىش ئىدى . ئۇ بۈنى ئاخشام ئورۇنغا كىرىۋېتىپ كۆڭلىگە پۈككەنىدى .

ئالدىراپ ناشتا قىلغان جاڭجۈن جاڭجۈنلۇك ھەربىي كىيىمىنى تولۇق كىيىپ ، ئائىلە تەۋەلىرىنى ئېلىپ ، نۇرغۇن

قوراللىق مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ئىبادەتخانىغا كەلدى .

ئىبادەتخانا جاڭجۇن مەھكىمىسى بار شەرقىي چوڭ كوچىدا بولۇپ ، جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن ئانچە يىراق ئەمەس ئىدى . بۇ ئىبادەتخانا «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى . «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» غا ياندىش سېلىنغان كۆڭزى - مېڭزى ئىبادەتخانىسىمۇ «جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» دەكلا ھەيۋەتلىك كۆرۈنەتتى .

«جاڭجۇن ئىبادەتخانىسى» ئىلى جاڭجۇنىگە تەۋە جايلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ ھەشەمەتلىك ، ئەڭ ھەيۋەتلىك ۋە ئەڭ سەلتەنەتلىك ئىبادەتخانا بولۇپ ، ئۇنىڭ قۇرۇلۇش ئۇسلۇبى خەنزۇچە ؛ ئاستى - ئۈستى ، تام - تورۇسلىرى يېشىل ، سېرىق ، كۆك ساپاللار بىلەن زىننەتلىنىپ تولىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۈچ دەرۋازىلىق پەشتاق «پەيپىگمېن» تۇراتتى . بۇ ئىبادەتخانىنى پۇقرالار «بۇتخانا» ياكى «ئەلەم بۇتخانىسى» دېيىشەتتى . بۇ يەردىكى «ئەلەم» سۆزى «ھەربىي» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . جاڭجۇن بۇگۈنكىدەك ئادەتتىكى چاغلاردا كېلىپ ئىبادەت قىلىشتىن تاشقىرى ، پۈتۈن ھەربىي ئەمەلدارلار بىلەن بىللە يىلدا ئىككى قېتىم دۇئا - تىلاۋەت قىلاتتى . بۇ كاتتا ئۆتكۈزۈلىدىغان مۇراسىمدا كالا ، قوي ، توڭگۇزلارنى سويۇپ ، پۈتۈن پېتى بۇتلارنىڭ ئالدىغا قويۇپ كۆجە كۆيدۈرەتتى . جاڭ ، داقا - دۇمباقلارنى چېلىپ ، جاڭجۇن باشلىق ھەربىي ئەمەلدارلار بۇتلارغا باش ئۇراتتى . ئۇ چاغدا سىرتتا توققۇز پاي ئوق ئېتىلاتتى . باش راھىبنىڭ دۇئا - تىلاۋىتى تۈگىگەندىن كېيىن ، قوڭغۇراق چېلىنىپ ، يەنە بۇتلارغا تەزىم قىلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئىبادەت تاماملىناتتى . ئاندىن بۇتخانىنىڭ چوڭ زالىدا مۇراسىمغا كەلگەن ھەربىي ئەمەلدارلارغا كاتتا زىياپەت بېرىلەتتى . زىياپەت تۈگىگەندىن كېيىنلا جاڭجۇن باشلىق

ھەربىي ئەمەلدارلار قايىتاتتى . يىلدا ئىككى قېتىم بولىدىغان بۇ ئىبادەت كۈنلىرى ئىبادەتخانىنىڭ دەرۋازىسىغا چاڭ سۇلالىسىنىڭ تۇغى ئېسىلاتتى .

«ئەلەم بۇتخانىسى» نىڭ يېنىدىكى كۆكزى - مېگزى ئىبادەتخانىسىمۇ ئىنتايىن ھەشەمەتلىك ياسالغان بولۇپ ، بۇ ئىبادەتخانىنى پۇقرالار «قەلەم بۇتخانىسى» ياكى «مۇلكىي ئەمەلدار بۇتخانىسى» دەپ ئاتايتتى . بۇ بۇتخانىدا كۆكزى - مېگزىنىڭ ئىسمى يېزىلغان ئاق سىردا سىرلانغان تاختايلار بولاتتى . بۇ تاختايلارنىڭ چۆرىسىگە ۋە قويۇلغان شىرەلەرنىڭ ئۈستىگە ئېگىزلىكى يىگىرمە — ئوتتۇز سانتىمېتىر كېلىدىغان ، ئاق سىردا سىرلانغان نۇرغۇن ئاق تاختايلار تىزىقلىق تۇراتتى . بۇ تاختايلارغا قارا سىياھ بىلەن چوڭ - كىچىك شەكىللەردە خەنزۇچە خەتلەر يېزىلغانىدى . مۇلكىي ئەمەلدارلارمۇ يىلدا ئىككى قېتىم كۆكزى - مېگزىنى خاتىرىلەيتتى . بۇ كۈنلىرى ئىبادەتخانا دەرۋازىسىغا چاڭ خاندانلىقىنىڭ تۇغى بىلەن باشقا ئەمەلدارلارنىڭ تۇغلىرىمۇ ئېسىلاتتى . مۇراسىم ۋاقتىدا بىر پاي ئوق ئېتىلاتتى . بۇ يەردىمۇ جاڭجۇن ئىبادەتخانىسىدىكىگە ئوخشاش دۇئا - تىلاۋەت قىلىنىپ ، مۇراسىمدىن كېيىن بارلىق مۇلكىي ئەمەلدارلار ئاق تاختايلارغا يېزىلغان كۆكزى - مېگزىنىڭ سۆزلىرىنى ئوقۇپ ، ئاخىرىدا زىياپەت يەپ تارقىلاتتى…

چاڭ جاڭجۇن ئۆز مەھكىمىسى قورغىنىغا يانداش سېلىنغان چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىغا بارماي ، جاڭجۇن ئىبادەتخانىسىغا كېلىشىنىڭ سەۋەبى ئېنىق ئەمەس ، بولمىسا چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسى مەھكىمىگە يېقىن بولۇپلا قالماي ، يەنە چوڭ ئىبادەتخانا ھېسابلىناتتى . بۇ ئىبادەتخانىنىڭ ئوتتۇرا دەرۋازىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە لايدىن ياسالغان بىر ئاق يۈزلۈك

مۇلازىم بولۇپ ، ئۇ لايدىن ياسالغان ئاق بوز ئاتنى ؛ دەرۋازىنىڭ غەربىي تەرىپىدە قوڭغۇر يۇزلۇك مۇلازىمنىڭ ھەيكىلى بولۇپ ، ئۇ قوڭغۇر رەڭلىك بىر ئاتنى تۇتۇپ تۇراتتى . رىۋايەتلەردە : ئاق يۈزلۈك مەبۇدنىڭ مېھرىبانلىقى تۇتقاندا ، ئۇ ئاق بوز ئاتنى مىنىپ سىرتقا چىقىپ كۆرەنى ئايلىنىپ ، پۇقرالارغا ئىلتىپات ۋە مەرھەمەت قىلىپ ، گۇناھلىرىنى كەچۈرۈپ قايتىدىكەن . ئەگەر دۈشمەن كېلىپ ئاپەت كەلتۈرسە ياكى شەھەر خەلقى ھەددىن تاشقىرى گۇناھ ئۆتكۈزۈپ ئازغۇنلۇق يولىغا ماڭسا ، قوڭغۇر يۈزلۈك مەبۇد غەزەپكە كېلىپ ، قوڭغۇر رەڭلىك ئاتقا مىنىپ ، ئۇمۇت ئېلىپ غەزەپ بىلەن دۈشمەنلەرنى ، ئازغان پۇقرالارنى ئۇرۇپ - سوقۇپ شەھەردىن قوغلاپ چىقىرىپ ، شەھەرنى تىنچلاندۇرىدىكەن… ئىبادەتخانىنىڭ ئىچىدە بىر ئالتۇن يۈزلۈك مەبۇدنىڭ ھەيكىلى بولۇپ ، يىلدا بىر قېتىم جوغا سېلىپ ، كوچىلارنى ئايلاندۇرۇپ كاتتا دىنىي مۇراسىم ئۆتكۈزۈلەتتى . بۇ مۇراسىمدا ھەتتا بەزى ئېتىقادى كۈچلۈكلەر مەبۇد ئالدىدا ئۆزىنى قۇربان قىلىشتىن يانمايتتى . مۇھەببەت ئۈچ باسقۇچلۇق بولىدۇ : بىرىنچى باسقۇچى : سۆيۈق دەۋرى ، خۇددى سۈتكە ئوخشاش ؛ ئىككىنچى باسقۇچى : قويۇق دەۋرى ، خۇددى قېتىقا ئوخشاش ؛ ئۈچىنچى باسقۇچى : قاتقان دەۋرى ، خۇددى قۇرتقا ئوخشاش . بۇ ئۈچ باسقۇچ مۇھەببەت ، ئەقىدە ۋە ئېتىقاد دەپ ئاتىلىدۇ . مۇھەببەتنىڭ قاتقان ، ئېتىقادغا ئايلانغان باسقۇچى يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم بىلەن ئاخىرلىشىدۇ . شۇنداق بولغانلىقتىن ، بەزى ئېتىقاد ئىگىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئۆزى ئېتىقاد قىلغان مەبۇد ئالدىدا ئۆلتۈرۈۋېلىشى غەلىتە ئىش ئەمەس .

بۇ كاتتا مۇراسىمغا كۆرەدىكىلەرلا ئەمەس ، ئىلى تەۋەسىدىن بىرقانچە مىڭ ئەر - ئايال كېلىپ قاتناشتى . بۇ مۇراسىمغا قاتناشقانلار ، مەيلى ئەمەلدار ياكى پۇقرا بولسۇن ، بويىنىغا تاقاق

سېلىپ ياكى زەنجىر بىلەن بوينىنى باغلاپ مەبۇدنىڭ ئالدىدىن تىزلىنىپ ئۆتۈپ ، مەبۇدتىن گۇناھىنى كەچۈرۈم قىلىشنى يىغا ـ زار ، نالە ـ پەرياد بىلەن تەلەپ قىلاتتى . بۇ مۇراسىم بولۇشنىڭ ئالدىدا پۈتۈن كورە شەھىرى ئالاھىدە زىننەتلىنەتتى . بازار جانلىنىپ ، سودا ـ سېتىق قىزىپ كېتەتتى...

چاڭ جاڭجۈن بېشىغا كەلگەن خەتەرنى ئويلىسا ، مۇشۇ ئىبادەتخانىغا كېلىپ دۇئا ـ تىلاۋەت قىلىسا بولاتتى . ئۇ ، ئاق ، قوڭۇر ۋە ئالتۇن يۈزلۈك مەبۇدلاردىن بېشىغا بالا بولۇۋاتقان «توپىلاڭچىلار» نى يوقىتىشنى تىلىشى كېرەك ئىدى ! ئەمما ، نېمىشقىدۇر ئۇ ، بۇ يەرگە كەلمەي جاڭجۈن ئىبادەتخانىسىغا باردى . بەلكىم ئۇ بارغان ئىبادەتخانا ئۆز نامىدا ئاتالغانلىقى ئۈچۈنمىكىن ؟ !...

كۈنچىقىش ئۈپۈقىغا يېقىلا ئۆرلەپ چىققان قۇياش تېخى تولۇق ئالتۇن رەڭگە كىرىپ بولمىغانىدى . ئۇنىڭ سېرىق ـ قىزغۇچ نۇرى ھەيۋەتلىك ئىبادەتخانىنىڭ چېدىرلىق ئۆگزىسىدە جۇلالىناتتى . شىمالىي تاغلاردىن كېلىۋاتقان سەلكىن شامال يېنىك ئۇچاتتى . بىخلانغان سۆگەتنىكى قۇشقاچلار كېلىۋاتقان باھارنى سېزىپ قايناپ ۋىچىرلايتتى .

چاڭ چىڭ ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەنلىكى ئۈچۈن ، يوغان ، قوش قاناتلىق دەرۋازا ئالدىدا ئىبادەتخانىنىڭ باش راھىب ۋە بارلىق راھىب ـ راھىبەلىرى ئۆزئارا پاراڭ قىلىشىپ جاڭجۈننى كۈتۈپ تۇراتتى . بېشى پاكىز چۈشۈرۈلگەن ، ئۈستىگە ئاق يوللۇق ھال كاسايا كىيگەن ، ئالدىغا ئۇزۇن كەھرىۋا مونچاق ئاسقان يۈزى بىلىنەر ـ بىلىنمەس چوقۇر راھىب ئائىلە تەۋەلىرى بىلەن كېلىۋاتقان چاڭ چىڭنى كۆرۈپ ئۇنىڭ ئالدىغا ماڭدى . قالغان ئەر ـ ئايال راھىب ۋە راھىبەلەرمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن ئۈن ـ تىنسىز ئەگەشتى . ئالدىراپ كەلگەن جاڭجۈن باش راھىب بىلەن ئىككى

قولىنى تۇتۇپ، گەۋدىسىنى ئازراق ئېگىپ قىزغىن كۆرۈشتى...

تىنچلىق - ئامانلىق سورىشىپ بولغاندىن كېيىن، باش راھىب بىلەن جاڭجۇن ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ئىبادەتخانا دەرۋازىسىدىن كىردى. چاڭ چىڭ ئىبادەتخانىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكىگە كەلگەندە، چوڭقۇر بىر نەپەسلەندى. ئۇ بىر بالا راھىب ئىككىسىلا قانتىنى ئېچىپ تۇرغان ئىشىكتىن كىرىۋېتىپ، كۆڭلىدە: «ئۇلۇغ تەڭرىم! مەن سېنىڭ دەرگاھىڭغا كەلدىم. مېنى بۇ شانۇ شەۋكەتلىك ئورنۇمدىن ئايرىمىغايسەن! بىزگە قۇدرەت ئاتا قىلغايسەن! مەن ساڭا باش قويۇپ شۇلارنى سورىغىلى كەلدىم!» دېگەنلەرنى ئويلىدى...

* *

شەرقىي ئۇپۇقتىن كۆتۈرۈلگەن قۇياش ئىلى ۋادىسىغا ئىللىق نۇرىنى چاچاتتى. كۆنلەر خېلىلا ئىسسىپ، دەل - دەرەخلەر بىخلىنىپ باھارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى. كۆكۈچ ئاسماننىڭ يۇزىدە پارچە - پارچە ئاقۇچ بۇلۇتلار ئۈزەتتى.

چۈرىسى ھەيۋەتلىك سېپىللار بىلەن قورشالغان كۈرە شەھىرى شۇ كۈنلەردە ئۇرۇش ۋەھىمىسى ئىچىدە ياشايتتى. سېپىللار، كوچىلاردا، جاڭجۇن مەھكىمىسى ھەممىلا يەردە خۇددى قارا قاغىدەك مىغىلداپ ئالدى - كەينىگە «بىڭ»① دېگەن خەنزۇچە خەت يېزىلغان چېرىكلەر يۈرەتتى. بۇ يەردىكى ئەمەلدار، چېرىك ۋە پۇقرالارنىڭ ئاغزىدا پەقەت ئۇرۇشلا سۆزلىنەتتى. ئۇلار ئەتىكى كۈننىڭ قانداق بولۇشىدىن ئەنسىرىشەتتى.

① بىڭ (兵) — ئەسكەر دېگەن مەنىدىكى خەنزۇچە خەت.

بۇگۇن جاڭجۇن مەھكىمىسىدە چوڭ يىغىن ئېچىلاتتى . دەرىجىسى بويىچە ئۈستىدە قىزىل چۇچىسى بار دۈگىلەك قالپاقلارنى ، ئالدى ـ كەينىگە چاسا گۈللۈك تاۋار تىكىلگەن قارا رەڭلىك ئۇزۇن تاۋار چاپانلارنى ، پۇتىغا قېلىن چەملىك ئۆتۈكلەرنى كىيگەن ھەربىي ئەمەلدارلار ، زەر تونلارنى كىيىپ ، بەللىرىگە زەر گۈللۈك كەمەرلەرنى باغلىغان مۇلكىي ئەمەلدارلار جاڭجۇن مەھكىمىسىگە قاراپ كوچىدا كېلىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ ھەيۋە يېغىپ تۇرغان قەددى ـ قامەتلىرىدە كۆرەڭلىك ۋە مەنمەنلىكنىڭ سۆلىتى كۆرۈنۈپ تۇرسىمۇ ، گۆشلۈك ۋە قان تامغان چىرايلىرىدا خىيال ، ۋەھىمە خۇددى شامال تەۋرەتكەن كۆل سۈيىدە جىمىرلايتتى . تۇنۇگۇنلا قاقاقلاپ كۈلۈپ بۇ كوچىلارغا پاتمىغان بۇ ئەمەلدارلار بىردىن ـ ئىككىدىن جاڭجۇن مەھكىمىسىگە كىرىپ كېتىۋاتاتتى…

شەرقىي چوڭ كوچىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىغا جايلاشقان جاڭجۇن مەھكىمىسى ئۈستىگە ساپال كاھىشلار چىدىرچە يېپىلغان تاملىرى ئېگىز چوڭ قورغاننىڭ ئىچىدە بولۇپ ، ئۇنىڭ قوش قاناتلىق دەرۋازىسى كۈنچىقىشقا قارايتتى . بۇ ھەيۋەتلىك دەرۋازا يېنىدىكى خان سارايلىرىنىڭ ھەشەمەتلىك دەرۋازىلىرى ئېگىز ياسىلىپ ، ئىككى قانىتى پولات بىلەن قاپلىنىپ ، ئۈستى رەڭلىك ساپال كاھىشلار بىلەن چىدىرچە يېپىلغانىدى . ئىككى تەرىپىدىكى ئاپئاق ئاقارتىلغان تاملىرىنىڭ يۈزىگە يېشىل خىشتىن ياسالغان ئەجدىھا ۋە سېرىق سىردا سىرلانغان ساپال گۈللەر چىرايلىق نەقىشلىنىپ ، دەرۋازىنى تېخىمۇ ھەشەمەتلىك كۆرسىتەتتى . ئۈستى دۈگىلەك ئاركىلىق دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاشتىن ياسالغان ، ئېگىزلىكى ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان ئىككى شىر بىر ـ بىرىگە ھومىيىپ قارىشاتتى . ئىزىغا كېلىدىغان قارا چاپان ، ئۈستىگە ئالدى ـ كەينىگە «بىڭ» دېگەن خەنزۇچە خەت يېزىلغان

پـــنجـەك كـيگەن چېرىكلەر قىلىچ ئېسىپ ، نەيزە ۋە تۆپەك مـىلـتـىـقـلارنـى تـۇتـۇپ كېلىۋاتقان مانجۇ ، خەنزۇ ۋە شىبە ئـەمـەلـدارلارغـا قارىشىپ تۇراتتى . ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭى پـارتـلـىـغـانـدىن كېيىن ھەسسىلەپ كۆپەيتىلگەن بۇ قاراۋۇل چېرىكلەر دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ، ئىككى يېنىدا ۋە كوچىنىڭ ئىككى چېتىدە ئايلىنىپ يۈرەتتى . كۆزەينەك تاقىغان ، ئۆچكە ساقاللىق تەكشۈرگۈچى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار كەلسە ھىجىيىپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ قىلىدىغانغا قىلىق تاپالماي قالاتتى...

مـەھـكـىـمە دەرۋازىسىدىن كىرگەندە ، دەرۋازىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى ئۆي بولۇپ ، بىرىدە دەرۋازىۋەن ۋە دەرۋازىنى باقىدىغان چېرىكلەر ، يەنە بىرىدە ئوق ئاتىدىغان ئېگىز بويلۇق ، ئاۋاق ، ئۇزۇن چاچ قېرى پوچى ، پو بەتلىگۈچى ۋە پوغا دورا تـەيـيارلىغۇچى قاتارلىقلار تۇراتتى . ئۇلار ھەر كۈنى مەھكىمە دەرۋازىسى ئېچىلىدىغان ئەتىگەندە ، چۈشتە ، دەرۋازا تاقىلىدىغان كـەچـتـە بىر قېتىمدىن ئوق ئاتاتتى . بۇنىڭدىن باشقا جاڭجۈن مـەھـكـىـمـىـدىـن چـىـقسا ۋە كىرسە توققۇز پايدىن ، خانىش مەھكىمىدىن چىقسا ۋە كىرسە يەتتە پايدىن ئوق ئېتىپ ، ئۇلارغا ھۆرمەت بىلدۈرەتتى .

كـوچـا دەرۋازىـسىدىن كىرگەن ئادەم يىگىرمە مېتىردەك مېڭىپ كەڭ ۋە ئېگىز ئىككى سۇپىغا كېلەتتى . بىر ـ بىرىگە يـانـداش تـۇرغـان بۇ سۇپىلارنىڭ ئۈستىدە گۈل ـ نەقىش ۋە تـۇۋرۇكلىرى ھەرخىل سىرلاردا سىرلانغان خەنزۇچە شىپاڭلار تۇراتـتـى . شـىـپـاڭلارنىڭ بىرىدە ئۇزۇنلۇقى ئۈچ مېتىردەك كېلىدىغان چوڭ ، بوم ئاۋازلىق كاناي ، كىچىك سۇناي ، داقا ـ دۇمباق ، جاڭ ۋە تەبىل قاتارلىق ساز قوراللىرىنى تۇتقان ؛ يەنە بـىـرىـدە غىجەك ، قومۇش بالمان ، پۈۋلەپ چالىدىغان جەمشىد بـالـمـانـى قاتارلىق چالغۇ ئەسۋابلارنى تۇتقان سازەندىلەر قاتار

تىزىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ھەممىسى قىزىل تاۋاردىن ئالدى ـ كەينىگە ئەتقارنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن ئۇزۇن چاپان ، بېشىغا چىغدىن توقۇلغان قىزىل پۆپۈكلۈك قالپاق ، پۇتىغا قىزىل لاتىدىن تىكىلگەن ئۆتۈك كىيەتتى . ئۇلار ھەر كۈنى ئەتىگەن ، چۈش ۋە كەچتە جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ خانىشى تاماققا ئولتۇرغان ۋە دەم ئالغان چاغلىرىدا ساز چېلىپ ، نەغمە ـ ناۋا قىلىپ ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى ئاچاتتى . بۇنىڭدىن باشقا جاڭجۇن مەھكىمىسى مېھمان چاقىرىپ زىياپەت بەرگەندە ، چوڭ يىغىن ، چاغان ، بايرام ۋە دەم ئېلىش كۈنلىرىدىمۇ ساز چېلىپ ، مەھكىمىنىڭ ئىچىنى ئاجايىپ جانلاندۇرۇۋېتەتتى . شۇ كۈنلەردە بۇ سازەندىلەرمۇ ۋەھىمىگە چۈشۈپ ، ئۇرۇشنىڭ كۆرەگە كېلىشىدىن قورقۇپ ، بۇرۇنقىدەك ئېچىلىپ ـ يېيىلىپ ساز چالالمايدىغان ، نەغمە ـ ناۋا قىلالمايدىغان بولدى .

بىرىنچى دەرۋازا بىلەن ئىككىنچى دەرۋازىنىڭ ئارىلىقى يۈز مېتىردەك بولۇپ ، ئىككىنچى دەرۋازىمۇ ئالاھىدە چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ گۈل ـ نەقىشلىرى ئالدىنقى دەرۋازىنىڭكىدىن قېلىشمايتتى . بۇ دەرۋازىدىمۇ مەخسۇس دەرۋازا باقىدىغان دەرۋازىۋەن ۋە چېرىكلەر بولۇپ ، ئۇلار كېچە ـ كۈندۈز دەرۋازىدىن ئايرىلمايتتى . بىرىنچى دەرۋازا بىلەن ئىككىنچى دەرۋازىنىڭ شەرق ۋە غەربىدىكى ئۆيلەردە مەھكىمىنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان بىر گارنىزون بولۇپ ، بىر روتىدەك چېرىك تۇراتتى . ئىككى تەرەپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئارىسى ئىككى مىڭدەك ئادەم سىغىدىغان كەڭ مەيدان بولۇپ ، چېرىكلەر بۇ مەيداندا كۈندە دىگۈدەك ھەربىي مەشىق قىلىپ جەڭ قىلىش ماھارىتىنى ئۆستۈرەتتى .

ئۈچىنچى دەرۋازىنىڭ ئالدىدا بىرمىتىردەك ئېگىزلىكتە ياسالغان كەڭ سەھنە بولۇپ ، بۇ سەھنىگىمۇ مىڭدەك ئادەم

سـىـغـاتـتى . بۇ يوغان سەھنە ۋاڭ ـ گۇڭلارنىڭ ئوردىسىغىلا ئوخشايتتى . ئۇ كۆپ تۆۋرۈكلۈك بولۇپ ، سەھنىنىڭ تۆرىگە چىڭ خانىدانلىقىنىڭ خانىنىڭ سۈرىتى ئېسىلغانىدى . بۇ ھەشەمەتلىك سەھنىنىڭ تورۇسىدا خان ئەۋەتكەن ، تاختايغا ئالتۇن ھەل بىلەن يېزىلغان تەبرىكنامىلەر ، قىزىل تۆۋرۈكلەردە خانغا ، خانىدانلىققا ، جاڭجۇڭگە ۋە ئۇنىڭ دۆلىتىگە ئۇزۇن ئۆمۈر ، ئەبەدىي بەخت ـ سائادەت تىلىگەن خەتلەر يېزىلغان تاختايلار ئېسىقلىق تۇراتتى . سەھنىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن سېرىق ۋە قىزىل تۇغلار لەپىلدەيتتى . بۇ سەھنە «داتاڭ»[1] دەپ ئاتىلاتتى . «داتاڭ» نىڭ تۆرىدە قوش قاناتلىق ئىككى چوڭ ئىشىك بولۇپ ، بۇ ئىشىكلەرنى «ئەرمىڭ»[2] دەپ ئاتايتتى . بۇ ئىككى ئىشىك بىلەن پەقەت جاڭجۇن ۋە ئۇنىڭ دۇتۇڭ[3] دەرىجىلىك ئەمەلدارلار بىلەن ئۇلارنىڭ خانىشلىرىلا قاتنىيالايتتى ، قالغانلار يان ئىشىكلەردىن كىرىپ ـ چىقاتتى . بۇ ئىشىكلەردىمۇ ئىككىدىن تۆت چېرىك قورال تۇتۇپ ، ئىچكىرىگە كىرمەكچى بولغان ئادەملەرنى تەكشۈرۈپ ، كىرىشكە رۇخسەت قىلغان قەغەز بولسا ئاندىن كىرگۈزەتتى . بۇنداق قەغەز بولمىسا زادىلا كىرگۈزمەيتتى . بۇ كۈنلەردە تەكشۈرۈش تېخىمۇ چىڭىيىپ ، كىرىدىغان ئادەمنى قاتتىق تەكشۈرەتتى . «داتاڭ» نىڭ ئوڭ تەرىپىدە پۈتۈكچىلەر ، ئالاقىچىلەر ، تەكشۈرگۈچىلەر تۇراتتى . ئۇلار جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشكىلى كەلگەن ئەمەلدارلارنى باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ قېشىغا ئەكىرەتتى . بۇ يەردە كەلگۈچى دەپتەرگە خاتىرىلەنگەندىن كېيىن ، جاڭجۇڭگە مەلۇم قىلىناتتى . جاڭجۇن قوشۇلسا ، باشقۇرغۇچى

① داتاڭ — چوڭ سورۇن ياكى سوراقخانا .
② ئەرمىڭ — ئىككى ئىشىك .
③ دۇتۇڭ — يامۇل مەھكىمىسى .

ئامبال كەلگۈچىنى باشلاپ جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشتۈرۈپ چىقاتتى . ئەگەر كەلگۈچىنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بولسا، مۇھاپىزەتچى مۇشۇ يەردە ساقلاپ قالاتتى .

«داتاڭ» نىڭ بىر تەرىپىدىكى ئۆيلەردە ھەربىي ئىشلار، قاراۋۇل — مۇھاپىزەتچى چېرىكلەرنىڭ بۆلۈملىرى بولۇپ، ھەممىسىنىڭ باشقۇرىدىغان ئەمەلدارلىرى بولاتتى . يەنە بىر تەرىپىدىكى ئۆيلەردە پۈتۈكچى، خوجىلىق ۋە باشقا بۆلۈملەر تۇراتتى .

«داتاڭ» دىن ئۆتۈپ شەرق تەرىپىگە ئەللىك مېتىردەك ماڭغان ئادەم يان تەرەپتىكى ئېگىز تامغا ئېگىزلىكى ئىككى يېرىم مېتىر كېلىدىغان، كۆك خىشتىن ياسالغان يۇملاق ئىشىككە كېلەتتى . ئىشىكتىن كىرگەندىكى ھويلىنىڭ چۆرىسىدە كورپۇس - كورپۇس ئۆيلەر بولۇپ، بۇلاردا چېرىكلەر تۇراتتى . ھەربىي ئامبارمۇ مۇشۇ ھويلىنىڭ ئىچىدە ئىدى . غەرب تەرىپىدىكى يۇملاق ئىشىك ئىچىدە مەمۇرىي ئىشلار ۋەزىرلىرىنىڭ ئىشخانىلىرى بولۇپ، بۇ ئىشخانىلاردا ئامبال، غالدا، باخشى قاتارلىق ئەمەلدارلار ئىشلەيتتى . ئۇلارنىڭ كۆپى مانجۇ ۋە شىبەلەر ئىدى . بۇ ئەمەلدارلارنىڭ قول ئاستىدا پۈتۈكچىلەر، تىلماچلار، ئالاقىچى ۋە چاپارمەنلەر بولۇپ، بۇلارنىڭ كۆپچىلىكى مانجۇ، شىبە ۋە خەنزۇلار ئىدى . بۇ ھويلىدىكى ئىشخانىلار ئىلى جاڭجۇنىگە قاراشلىق جايلاردىكى ئۇيغۇر، موڭغۇل، خۇيزۇ، شىبە، داغۇر قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ مەمۇرىي ئىشلىرىنى، نوپۇسىنى، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىنى، يەر، سۇ، ئالۋان — ھوسۇل قاتارلىقلارنى، مەنسەپكە قويۇش، مەنسەپتىن قالدۇرۇش، مۇكاپاتلاش ۋە جازالاشنى باشقۇراتتى .

مۇشۇ قورۇنىڭ بىر چېتىدە يەنە بىر ھويلىغا چىقىدىغان ئىشىك كۆرۈنەتتى . بۇنىڭ ئىچىدە بىر - بىرىگە ئوخشاپ

كېتىدىغان نەچچە ئون ئۆي ، بۆلۈم ۋە ئىشخانىلار بولۇپ ، بۇلاردا خەزىنە ، مالىيە ـ ئىقتىسادقا مەسئۇل ئامباللار ئىشلەيتتى . بۇ قورۇنىڭ شەرق تەرىپىدىكى يەنە بىر تۆمۈر ئىشىك دائىم دېگۈدەك قۇلۇپلاقلىق تۇراتتى . بۇ تۆمۈر ئىشىكلىك قورۇنىڭ شىمال ، غەرب ۋە جەنۇب تەرەپلىرىدىكى پولات پەنجىرىلىك ، تۆمۈر ئىشىكلىك ئۆيلەرنىڭ ھەممىسى قوپال زەنجىرلەر بىلەن زەنجىرلىنىپ يوغان قارا قۇلۇپلار بىلەن قۇلۇپلانغانىدى . ھەربىر ئىشىككە خەنزۇچە خەت بىلەن نومۇر سېلىنغان بولۇپ ، بۇ ھويلا دائىم دېگۈدەك جىمجىت بولاتتى . مانا مۇشۇ تۆمۈر ئىشىكلىك ئۆيلەردە ئىلى جاڭجۈننىڭ قورال كۈچى ئارقىلىق ئىلى خەلقىدىن بۇلاپ ـ تالىغان ئالتۇن ـ كۈمۈش ، قىممەت باھالىق جاۋاھىراتلار ، ئالتۇن جام ، ئالتۇن كەمەر ، ئەڭ قىممەتلىك ئوتۇغات ، بۆكەن ، بۇغا مۈڭگۈزلىرى ، مېھرىگىياھ قاتارلىق قىممەت باھالىق دورىلار ساقلىناتتى . بۇ ھويلا ئىنتايىن مەخپىي بولۇپ ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىناتتى . خەزىنىچى ئامبالدىن باشقا ھەرقانداق كىشى بۇ ھويلىغا كىرەلمەيتتى .

ئۈچىنچى دەرۋازىدىن كىرىپ ، ئەللىك مېتىردەك ماڭغاندا ، تۆتىنچى دەرۋازىغا كېلەتتى . بۇ دەرۋازىدىمۇ قاراۋۇل چېرىكلەر ۋە دەرۋازىغا قارايدىغانلار بار ئىدى . دەرۋازىدىن كىرگەندىكى ئازادە ، تۆت چاسا قورۇدا جاڭجۈن ئائىلىسى بىلەن تۇراتتى . پاكىز سۈپۈرۈلگەن ، ئۆيلەرنىڭ ئىشىك ـ دېرىزىلىرى سۈرتۈلگەن جاڭجۈن قورۇسىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى ئالاھىدە ياسالغان ھەشەمەتلىك ۋە چوڭ مەجلىسخانىنىڭ ئالدىدا جاڭجۈن ئىشخانىسىنىڭ چىرايلىق كىيىنگەن ئەمەلدارلىرى كېلىشۋاتقان يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپدارلارنى پايپېتەك بولۇپ كۈتۈپ ، مەجلىسخانىغا باشلايتتى . ئىشىك ئالدىدا بىر ـ بىرىنى كۆرگەن تونۇش ـ بىلىشلەر قىزغىن سالاملىشىپ ھال ـ ئەھۋال

سورىشاتتى…
قوياش خېلىلا ئېگىز ئۆرلەپ، ۋاقىت بىر يەرگە بېرىپ قالدى.

*　　　*

مەجلىسخانا خېلىلا چوڭ بولۇپ، ئىچى ئىنتايىن ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ تام ـ تورۇسلىرىدا ئالتۇن ھەل بېرىلىپ يېزىلغان لەۋھە، بايراق ۋە سىرلانغان تاختايلار ئېسىقلىق تۇراتتى. بۇ كاتتا سارايىنىڭ تۆرىگە ئەجدىھا سۈرىتى كەشتىلەنگەن كىمخاب تارتىلغان بولۇپ، ئالدىغا قويۇلغان «تەخت» ئۈستىگە يولۋاس تېرىسى سېلىنغانلىق كۆرۈنەتتى. جاڭجۇن چوڭ ئىشلارنى مۇھاكىمە قىلىدىغان ئالاھىدە يىغىنلاردا مۇشۇ «تەخت» ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى.
سارايىنىڭ ئىچىگە تولدۇرۇپ سېلىنغان خوتەننىڭ ئىران نۇسخىلىق گىلەملىرى مەجلىسخانىنى تېخىمۇ چىرايلىق ۋە ھەشەمەتلىك كۆرسىتەتتى. سارايىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى رەت قىلىپ قويۇلغان ئىككى ياغاچ ئورۇندۇقنىڭ ئالدىدا تۆت پۇتلۇق بىردىن شىرە قويۇلغان بولۇپ، ئۈستىدە ئاغزى يېپىلغان، ئىچىدە خونچىسى بار چاي سىركايىلىرى تۇراتتى.
يوغان سارايىنىڭ ئىچى بۇزۇلغان ھەرە ئۇۋىسىدەك غۇڭۇلدايتتى. كەلگەن مانجۇ، خەنزۇ، شىبە، سولۇن قاتارلىق مىللەتلەردىن بولغان ئالىي دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ بەزىلىرى ئولتۇرۇپ، بەزىلىرى ئۆرە تۇرۇپ پاراڭلىشاتتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىرلا نەرسىنى — باياندايىنىڭ ئەھۋالىنى سۆزلىشەتتى. سۆزلىشىۋاتقانلارنىڭ چىرايلىرى خۇشاللىقنى كۆرمىگىنىگە خىجىل بولغاندەك، قايغۇلۇق كۆرۈنەتتى. شۇڭلاشقا ئۇلار سۆز

ئاربلىرىدا ھەسرەتلىك ئۆھ تارتىپ قويۇپتى .
سارايغا كىرىپ بوسۇغىدىلا توختىغان سېمىز ، بويى پاكار ئادەم پاراڭلىشىۋاتقانلارغا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى :
— جاڭجۇن كەلدى !
ساراي ئىچى خۇددى سۇ سەپكەندەك جىمىدى . ئۆرە تۇرغانلار ئورنىغا بېرىپ ، ئولتۇرغانلار ئۆرە تۇرۇپ ئىشىككە تىكىلدى .
كوتمەك سۇپۇرگىدەك قېشى تىكلىنىپ ، ئۆرۈك مېغىزىدەك كۆزى ئارانلا ئېچىلغان ، ئۆكۈزدەك يوغان جاڭجۇن قولىنى كەينىگە تۇتقان ھالدا ئىشىكتىن كىرىپ ، «تەخت» ئورۇندۇقى ئالدىغا كېلىپ ئۆرە تۇردى . ئۇ ئۆزىگە باش ئېگىپ سالام قىلغان ئەمەلدارلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆزىدىن ئۆتكۈزدى .
— جاڭجۇنگە ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمىز ! — دېگەن ئاۋازلار ساراي ئىچىنى بىر ئالدى .
— رەھمەت ! — دېدى جاڭجۇن ئۆز ئورنىغا ئولتۇرۇۋېتىپ ، — ئولتۇرۇڭلار ! ...
يىغىن مانا مۇشۇنداق باشلاندى . ئالدىدا جاڭجۇن بىر يۆتىلىۋېتىپ ئاغزىنى ئاچتى . يەنىلا ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىدا قايغۇ - ھەسرەت پۇرقىرايتتى .
— توپىلاڭنى قانداق باستۇرۇشنىڭ چارە - تەدبىرلىرىنى مۇزاكىرە قىلىش ، بۈگۈنكى يىغىنىنىڭ مەقسىتى . ھەربىي قەلئە بايانداي قوزغىلاڭچىلارنىڭ قورشاۋىدا تۇرۇۋاتىدۇ . بىزنىڭ بايانداىدىكى چېرىكلىرىمىز سېپىلنىڭ قۇقتالىرىغا كىگىز تارتىپ ، ئۇنىڭ دالدىسىدا ئوت تاشلاپ ، قىزىق ماي تۆكۈپ ، تاش - خىش ئېتىپ ، ئوقيا ۋە تۆپەك مىلتىقلىرىدىن ئوق ئۇزۇپ باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلماقتا . ئەقىل - ھوشىنى يوقاتقان توپىلاڭچىلار ئوت ، قىزىق ماي ، تاش ، خىش ، ئوقيا ۋە تۆپەك مىلتىقلارغا پەرۋا قىلماي ، شوتىلار بىلەن سېپىلغا چىققان

بولسمۇ ، تېخىچە سىپىلنى ئاللىمىدى . باياندىاي قەلئەسىدىكى چېرىكلىرىمىزمۇ قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالمىدى ، — جاڭجۈن چوڭقۇر بىر تىنىپ سۆزىدىن توختىدى . بۇ ئۇزۇن ، كەڭ سارايىنىڭ ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلىنىدىغان ئېغىر جىمجىتلىققا چۆكۈپ ، گويا ھاسىراۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — باياندايدىكى قوشۇنلىرىمىز قورشاۋغا قانچىلىك ۋاقىت چىداشلىق بېرەلەيدۇ ؟ ئۇلارنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى ، ئوق - دورىسى قاچانغىچە يېتىدۇ ؟ بۇ ئەھۋاللار ماڭا قاراڭغۇ ، باياندىاي بىلەن بولغان ئالاقىمىز ، باياندىاي قورشاۋدا قالغان كۈندىن باشلاپ ئۈزۈلگەن ، ھازىر ئەھۋالنى بىلمەيمەن . شۇ نەرسە ئېنىقكى : بىز ياردەم بەرمىسەك ، باياندايدىكىلەر قورشاۋنى بۆسۈپ چىقالمايدۇ . قوزغىلاڭچىلار باياندىاينى ئېلىۋالسا ، كۇرەگە ھۇجۇم قىلىدۇ . بۇ ئەقلىدىن ئازغانلارنىڭ كۇرەنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىشىدىن ئۇلۇغ تەڭرىم ئۆزى ساقلىسۇن ! ياخشىسى بىز ، ئۇلارنى باياندىاي ئەتراپىدىلا يوقىتىشىمىز كېرەك ! توپىلاڭچىلارنى باياندىاي ئەتراپىدا يوقىتىشنىڭ قانداق ياخشى چارە - تەدبىرلىرى بار ؟ سىلەرنىڭ ئۆز تەقدىرىمىزگە كۆيۈنۈپ ، ياخشى چارە - تەدبىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇشۇڭلارنى سورايمەن .

چاڭ چىڭ يەنە چوڭقۇر تىنىپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇ شۇ تاپتىكى چىرايى ۋە روھىي ھالىتى بىلەن جېنىغا قادالغان خەتەرنىڭ ئالدىدا ئامالسىز قالغان بىچارىگىلا ئوخشايتتى . تېخىچە ئېغىز ئاچماي ، ئېغىر تىنىپ ئولتۇرغان ئالىي دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىغا بېشىنى كۆتۈرۈپ : «قېنى ، بىرنېمە دېمەمسىلەر ؟ » دېگەندەك يېلىنىپ تىكىلدى .

سارايدا گۇدۇڭ - گۇدۇڭ باشلاندى . جاڭجۈن يېنىدىكى شىرەگە قويۇلغان خۇنچىلىق ، ئاغزى يېپىلغان سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، قاپقىقى بىلەن چايىنىڭ يۈزىدىكى شاملارنى كەينىگە

سۇرۇپ بىرقانچە قېتىم ئوتلىدى . ئىشىك يېنىدا ئۆرە تۇرغان زىلۋا بويلۇق مۇلازىمى دەرھال كېلىپ ، خوجايىنىنىڭ قولىدىن سىركايىنى ئالدى .

سارايىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، ئالدىنقى قاتاردا ئولتۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق ، سېمىز ، رەڭگىروپى ۋە تۇرقىدىن مەنمەنلىك يېغىپ تۇرغان شى دارېن ئورنىدىن تۇرۇپ ، شىرە يېنىدىكى بوش ئورۇنغا چىقتى . ئۇنىڭ گۆشلۈك يۇزىدىن ماي چىقىپ تۇرغاندەك پارقىرايتتى ، پۇچۇق بۇرنىنىڭ ئاستى ۋە دۈگىلەك ئېڭىكىدە بىر تال تۈكمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرى خۇددى ئېسىقلىق چىراغتەك ياناتتى .

— مەن ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى شى دارېن ، جاڭجۇنگە قاراپ . ئۇ ئازراق تىلىنى چايناپ ، بىلىنەر - بىلىنمەس كېكەچلەپ سۆز قىلاتتى ، — جاڭجۇن جانابلىرى ، سىلىنىڭ كۆز قاراشلىرىغا قوشۇلىمەن . باياندايدىكى چېرىكلىرىمىز قورشاۋنى ئۆزلىرى بۆسۈپ چىقالمايدۇ ، چىقسا بۇ كەمگىچە چىققان بولاتتى . مەن قوشۇن چىقىرىپ باياندايدىكىلەرنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇشنى تەكلىپ قىلىمەن ، — ئۇ ئالدى - كەينىدىكىلەرگە كۆرەڭلىگەندەك بىر قارىۋېتىپ سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — قولىغا تاياق - توقماق ، ئارا - گۈرجەك ئېلىپ قوزغالغان بۇ توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇش ئۇنچىلىك قىيىن ئەمەس . بىزنىڭ توپ - زەمبىرەك ، ئوقيا ، نەيزە - قىلىچ ۋە مىلتىقلار بىلەن قوراللانغان ، ئۇرۇش قىلىشنى بىلىدىغان چېرىكلىرىمىز ئۇلارنى چوقۇم سۇر - توقاي قىلالايدۇ . مانا ، ماڭا بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇن بېرىلسە ، مەن بايانداينى بىر كۈندە ئېلىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئانا - مانىسىنى كۆزىگە كۆرسەتكەن بولاتتىم...

شى دارېندىن كېيىن سۆزلىگۈچىلەر كەينى - كەينىدىن

ئورنىدىن تۇردى . ئۇلارنىڭ كۆپى سىمىز شى دارىنىنىڭ تەكلىپىنى قوللىدى . بەزىلىرى بىيجىڭدىن قوشۇن سوراش تەكلىپىنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى .

— مەن شى دارىنىنىڭ تەكلىپىنى قوللاپ ، يەنە مۇنداق بىر تەكلىپنى ئوتتۇرىغا قويىمەن ، — دېدى ئورنىدىن تۇرغان ، يېشى ئوتتۇزلاردىن ئاشقان ، كالپۇكلىرى قېلىن ، سۆلەتلىك بىر ئەمەلدار جاڭجۇڭگە قاراپ ، — خانغا مەكتۇپ يازايلى ! بىزگە قۇمۇل - تۇرپاندىكى قوشۇنلىرىمىزدىن ئون مىڭ چېرىك ئەۋەتىپ بەرسە ، بۇ ئۆزىنى بىلمەي شىلتىڭ ئاتقان توپىلاڭچىلارغا جەھەننەمنى كۆرسىتەتتۇق...

چاڭ چىڭ ئۈن - تىنسىز ئولتۇرۇپ سۆزلەۋاتقانلارنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . بىراق ، ئۇ تەشنالىقنى قاندۇرىدىغان سۆزلەرنىڭ بولماۋاتقانلىقىدىن ئازابلىناتتى . گەرچە ئۇ ئۆزى ئۇسسۇلۇقنى قاندۇرىدىغان چارە - تەدبىرلەرنىڭ نېمىلىكىنى بىلمىسىمۇ ، ئوتتۇرىغا چۈشكەن تەكلىپ - چارىلەر ئۇنى قانائەتلەندۇرمەيتتى . ئۇ قانداقتۇر بىر مۆجىزىلىك چارىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىنى كۈتەتتى .

شالاڭ ساقال - بۇرۇتلىرىغا خېلىلا ئاق سانجىلغان ، ئالدىغا پۈلتىيىپ چىققان ماڭلىيىغا خېلى كۆپ سىزىقلار تارتىلغان ، كۆزلىرى خۇددى مۈشۈكنىڭ كۆزىگىلا ئوخشايدىغان ، ئېگىز بويلۇق ، يېشى ئاتمىشتىن ھالقىغان بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ ، شىرەدىن چىقىپ ئۆرە تۇردى . نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقلارنى بېشىدىن كەچۈرگەن بۇ مۇلكىي ئەمەلدارنى جاڭجۇنمۇ ھۆرمەت قىلاتتى . چاڭ چىڭ قامىلىلىك بۇ دالوينىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا كۆزلىرىنى ئېچىپ قارىدى .

— نۇرغۇن تەكلىپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى ، — دېدى ئۇ ، سىم ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ مۈشۈكنىڭكىگە

ئـوخشايدىغان كۆزلىرىدە بىر كۆكۈچ نۇر چاقناپ كەتتى ، — ھـەمـمـمـىزگە ئايان : ئۇرۇشنىڭ توققۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ بولىدۇ…

— ھـۆرمـەتلىك دالويى ! — دەپ ئادەتتىكىدىن ئاۋازىنى كـۆتۈرۈپ ، سۆزلـەۋاتقان چاڭ دالوينىڭ سـۆزىـنـى بـۆلـدى جاڭجۇن ، — ئولتۇرۇپ سۆزلىسىلە !

— رەھمەت ! — دېدى ئۆچكە ساقاللىق دالويى جاڭجۇنگە قاراپ ، — جەڭنىلا قىلىپ ، رەڭنى قىلمىغانلار ئۇرۇشتا كۆپىنچە يـېـڭـەلمەيدۇ . قارشى تەرەپنى ھىيلە قاپقىنىغا چۈشۈرگەندىلا ، ئاندىن ئۇنى ئوبدان كالتەكلىگىلى بولىدۇ .

ساراي ئىچى جىمجىتلىققا چۆمدى . يىغىنغا قاتناشقانلارنىڭ ھەممىسى بۇ ئېگىز بويلۇق قېرى دالوينىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بـىـلـەن ئـاڭـلايـتـتـى . چـاڭ چـىـڭمۇ ئوڭ قولىنى «تەخت» ئـورۇنـدۇقـىـنىڭ تۇتقۇچىغا قويۇپ ، ئالدىغا سەل ئۇمتۇلگەن قىياپەتتە ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ سۆزىنى تىڭشايتتى .

— مـەن ئـۇيغۇرلارنى ئوبدان بىلمەن ، قومۇلدا ئۇزۇن تۇرۇپ ، ئۇلارنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىدىكىنىمۇ بىلىپ كەتتىم ، — چـاڭ دالـويـنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايى ۋە مۇشۇكنىڭ كۆزىدەك كـۆزلـىـرىـدە بـىـلـىـنـەر ـ بىلىنمەس كۈلكە كۆرۈنەتتى . بۇ خـۇشـاللىق ، ھاياجان ۋە زوقلىنىش كۈلكىسى بولماي ، بەلكى زاڭـلـىـق — مـەسـخـىرە كۈلكىسىگە ئوخشايتتى… — بىزنىڭ قولىمىزدا ، ھۆرمەتلىك جاڭجۇن ، بىر ۋاڭپەي① بار ! مەن مـانـا شـۇ ۋاڭـپـەيـدىـن پايدىـلـىـنىـش تەكـلـىـپـىـنـى بـېـرىـمـەن !… ئـۇيـغۇرلاردا تارىختىن تارتىپ كېلىۋاتقان بىر ئاجىزلىق بار . «ئـوتـنـى كوچىلىساڭ ئۆچىدۇ ، قوشنىنى كولىساڭ كۆچىدۇ»

---

① ۋاڭپەي — كوزىر .

دېگەن ماقال بىزدە يوق . باشقا مىللەتلەردىمۇ بولمىسا كېرەك . ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ ماقالدا بايان قىلىنغان ئىش ، يىرگىنىدىغان بىر ئىش سۈپىتىدە ئەمەس ، بىر قىممەتلىك تەجرىبە سۈپىتىدە كۆرسىتىلگەن . ئۇيغۇرلار بىر – بىرىنى كۆرەلمەيدىغان بىر ناچار ئىللەتنىڭ كاساپىتىدىن نۇرغۇن زىيان تارتقان خەلق . بۈگۈنمۇ بىز يەنىلا ئۇلارنىڭ مۇشۇ ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ ، بىر – بىرىنى ئۆلتۈرگۈزۈپ غەلىبە شارابى ئىچىمىز !

چىڭ دالويى سۆزدىن توختاپ ، ئېگىشىپ شىرەدىكى خونچىلىق سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، ئۇنىڭ قاپقىقىنى ئازراق ئېچىپ چايدىن ئوتلىدى . ئۇ خونچىلىق سىركايىنى يەنە شىرەگە قويۇپ ، جاڭجۈنگە قاراپ سۆزىنى داۋام قىلدى :

— ئۇيغۇرلاردا يەنە بىر رىۋايەت بار . بۇ رىۋايەتمۇ ئۇلارنىڭ ئۆتتۈق قازانغان قېرىنداشلىرىنىڭ خۇشاللىقىنى بىللە سۈرەلمەيدىغان ، بىر – بىرىنى كۆرەلمەيدىغان ، بىر – بىرىنى كولايدىغان ئىللىتىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ . مەن سىلىگە بۇ رىۋايەتنىمۇ سۆزلەپ بېرەي !

جاڭجۈن چىڭ دالوينىڭ سۆزلىرىگە شۇنچىلىك قىزىقىپ قالدى . ئۇ ئۆزىنى ئۇنتۇغان هالدا ئاڭلايتتى . گەرچە ئۇ ، ئۇيغۇرلاردا بىر – بىرىنى كۆرەلمەيدىغان ئىللەت ئېغىر ، دەپ ئاڭلىغان بولسىمۇ ، چىڭ دالويى دېگەن ماقالنى ، ئەمدى ئېيتىپ بەرمەكچى بولۇۋاتقان رىۋايەتنى زادىلا ئاڭلاپ باقمىغانىدى . بەلكىم ، چاڭ چىڭ كۈتۈۋاتقان مۆجىزىلىك تەدبىر ئاشۇ ماقال ، ئەمدى سۆزلىنىدىغان رىۋايەتتىن تېپىلىدىغاندۇر ؟ !...

— مەن بۇ رىۋايەتنى قۇمۇلدىكى چاغلىرىمدا ئەبەيدۇللا بەگنىڭ ئوردىسىدىكى بىر ئەمەلداردىن ئاڭلىۋىدىم . ئەمدى مەن سىلەرگە ئۇيغۇرلارنىڭ بۇ رىۋايىتىنى سۆزلەپ بېرەي ! قەدىمكى زامانلاردا دۇنيادىكى بارلىق ئادەم ۋە ئۇچار قۇش ، هايۋانلارغا

سۇلايمان ئىسىملىك بىر پادىشاھ ھۆكۈمرانلىق قىلىدىكەن، ئۇنىڭ قولىدا ئاجايىپ سېھىرلىك كۈچ ـ قۇدرەتكە ئىگە بىر ئۈزۈك بولۇپ، بۇ ئۈزۈككە ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەيدىكەن. شۇڭلاشقا بۇ دۇنيادىكى بارلىق پادىشاھلار، دىۋە ـ پەرى، جىنلار، ئۇچار قۇش ۋە ھايۋانلار ئۇنىڭغا بويسۇنىدىكەن. بۇ قۇدرەتلىك سۇلايمان پادىشاھ پۈتۈن ئىقلىمدىكى خانىدانلىق ۋە مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل چاقىرىپ كاتتا قۇرۇلتاي ئاچماقچى بولىدىكەن. دېگەن كۈنى دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل سۇلايمان شاھنىڭ ئوردىسىغا كېلىدىكەن. ئالتۇن تەختكە چىقىپ ئولتۇرغان ھەيۋەتلىك پادىشاھ كەلگەن ۋەكىللەرگە قارايدىكەن. ئۇ دۇنيادىكى ھەممە مىللەتلەردىن بىردىن ۋەكىل كېلىپ، پەقەت ئۇيغۇرلاردىنلا ئىككى ۋەكىل كەلگەنلىكىنى كۆرىدىكەن. پادىشاھ بۇنىڭدىن ئەجەبلىنىپ، ئىككى ئۇيغۇردىن بۇنىڭ سەۋەبىنى سورايدىكەن.

«بىزنىڭ خاقانىمىز، — دەپتۇ ئىگىزرەكى سۇلايمان پادىشاھقا تەزىم قىلىپ، — ناۋادا، دۇنيانىڭ شان ـ شۆھرەتلىك ھۆكۈمرانى سوۋغا ـ سالام بېرىپ قالسا، بىر ئادەم بىر قىسمىنى تىقىۋېلىشى مۇمكىن، ئىككى ئادەم بارسا، ئۇنداق قىلالمايدۇ، دەپ ئىككىمىزنى ئەۋەتتى.»

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان سۇلايمان پادىشاھنىڭ ئاچچىقى كېلىپ، بۇرۇتلىرى تىك تۇرۇپ كېتىپتۇ:

«سىلەر، — دەپتۇ ئۇ ۋارقىراپ، — بىر ـ بىرىڭلارغا ئىشەنمەيدىغان، بىر ـ بىرىڭلارنى كۆرەلمەيدىغان ئادەملەر ئىكەنسىلەر، ‹ئۇنداق قازانغا مۇنداق چۆمۈچ› دەپ مەن سىلەرگە بىر ‹ھېكمەتلىك تاياق› ھەدىيە قىلاي! بۇ تاياق بىلەن بۇ ئالەمدىن بىر ـ بىرىڭلارنى كوچىلاپ ئۆتۈڭلار!...» شۇنىڭدىن بېرى ئۇيغۇرلار سۇلايمان پادىشاھ بەرگەن «ھېكمەتلىك تاياق»

بىلەن بىر ـ بىرىنى كوچىلاپ كېلىۋاتقۇدەكمىش ، — چىڭ دالويى بىر تىنىۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى . ئۇ خېلىلا قىزىپ ، مۇشۇك كۆزىدەك كۆزلىرى پارقىراپ چاقنايتتى ، — بىز نېمىشقا ئۇلارنىڭ بۇ ئىللىتىدىن پايدىلانمايمىز ؟ ! مەن سۆزۈمنىڭ بېشىدا : «قولىمىزدا بىر ۋاڭپەي بار » دېۋىدىم ، نېمىشقا بۇ ۋاڭپەينى مەيدانغا چىقارمايمىز ؟ ! مېنىڭ دەۋاتقان ۋاڭپېيىم دەل مەزەمزات ھېكىمبەگ ، ئۇنى تازا ئىندەككە كەلتۈرۈپ ، تازا بابلاپ ئۇچۇرۇۋەتسەك ، بىز قىلالمىغان ئىشنى ئۇ قىلماسمۇ ؟ ! كىم مەزەمزات ھېكىمبەگنى ئۆز نەپسى ، ئۆز ھوقۇقى ، شان ـ شۆھرەت ۋە ھاكىمبەگلىك ئورنىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن قىلىدىغان ھەممە يامانلىق ۋە قاتىللىقنى قىلمايدۇ ، دېيەلەيدۇ ؟ ! — ئۇ ئالدىدا جاڭجۈنگە ، ئارقىدىن ئالدى ـ كەينى ۋە يان تەرىپىدىكى ئەمەلدارلارغا پارقىراپ كەتكەن كۆزلىرى بىلەن قاراپ چىقىپ سۆزىنى يەنە باشلىدى ، — مەن جاڭجۈن جانابلىرىنىڭ مەزەمزات ھېكىمبەگنى قاماقتىن چىقىرىپ ، چىرايلىق سۆزلەر بىلەن كۆڭلىنى ئېلىپ ، دەرھال قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا ئەۋەتىشىنى تەكلىپ قىلىمەن . ئاتا ـ بوۋىسىدىن تارتىپ ھېكىمبەگ بولۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەمنىڭ بەز يېمەيدىغانلىقىغا ئىشەنمەيمەن . ئۇ چوقۇم جاڭجۈن بەرگەن بەزنى يەپ ، خۇددى غىلىپىدىن چىققان خەنجەردەك ، ئۇ يەردە ئۆزىنىڭ ئابرۇيى قازانغان قېرىنداشلىرىنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئاتلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن .

چىڭ دالويى سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئۆز ئورنىغا ئولتۇردى . ساراي ئىچىدە يەنە گۇدۇڭ ـ گۇدۇڭ پاراڭ باشلىنىپ كەتتى . ئۆزئارا قىزىپ سۆزلىشىۋاتقانلارنىڭ چىرايىدىن چىڭ دالوينىڭ سۆزىنى قوللاۋاتقانلىقلىرى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . جاڭجۈن قولىنى كۆتۈردى . ئۆزئارا سۆزلىشىۋاتقانلار سۆزلىرىدىن توختاپ ساراي

ئىچى يەنە سۇ سەپكەندەك تىنچلاندى .
— ھۆرمەتلىك چىلڭ دالويى ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى چاڭ چىلڭ ، ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىدا ئەمدى خەتەردە قالغان تەقدىرىنى قۇتۇلدۇرۇشنىڭ توغرا يولىنى تاپقان ئادەمنىڭ خاتىرجەملىكى بىلەن خۇشاللىقى ئىپادىلىنەتتى . ئۇ مۆجىزىلىك چارە ـ تەدبىرنى تاپقان بىر قىياپەتتە ، كوتمەك سۇپۇرگىدەك قاشلىرىنى تىكلەپ ، كۆزلىرىنى چاقنىتىپ ، مەنمەنلىك بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى ، — مەن ماڭا توپىلاڭنى تىنچىتىشنىڭ مۆجىزىلىك تەدبىرىنى كۆرسىتىپ بەرگەن مۆھتەرەم ئۇستازغا رەھمەت ئېيتىمەن ! راست ، ئەڭ ياخشى ئۇسۇل : ئۆزىنى ئۆزىگە سىلىپ ، بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرگۈزۈش. ئارقىلىق سىپىلنى قالايمىقانلاشتۇرۇپ ، ئاخىرىدا ئۇستۇن چېرىك كۈچى بىلەن تارمار قىلىشتىن ئىبارەت . بۇنىڭدا مەزەمزات راستتىنلا ۋاڭپەي ! بۇ ئادەمنىڭ مىجەزى ماڭا بەش قولدەك ئايان : ئۇ مەنسەپ ، ھوقۇق ، ئابرۇي ، مەنپەئەت دېسە جېنىنى بېرىشتىن يانمايدۇ ، ھەرقانداق ئەسكىلىكنى قىلىشتىن قايتمايدۇ ! كۆك تەڭرىم ئۇستىدە تۇرۇپتۇ : مەن مەزەمزاتنى ئوڭايلا ئەيۋەشكە كەلتۈرۈپ ، بىر ـ ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە يولغا سالىمەن . ئۇ بېرىپ ئەقىل ـ ھوشىدىن ئازغان توپىلاڭچىلارنىڭ كاتتىۋاشلىرىنى بىر ـ بىرلەپ يوقىتىشقا باشلىغاندا ، سىپىلنىڭ قالايمىقانلاشقان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ ، دەرھال ئۇستىگە قوشۇن تارتىمىز .
چاڭ چىلڭ گويا قوشۇن تارتىپ ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنى باستۇرغاندەك بىر قىياپەتتە سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرى ئوينىاپ ، ھاردۇقى چىققاندەك كۆرۈنەتتى .
— مەن چيەنلۇڭ خانغا دوكلات يېزىپ ، توپىلاڭچىلارنىڭ ئەھۋالىنى مەلۇم قىلدىم . مەكتۇپۇمنىڭ ئاخىرىدا چېرىكمۇ سورىدىم . تېخى جاۋاب كەلمىدى . مەيلى ياردەمگە قوشۇن كەلسۇن

ياكى كەلمىسۇن ، قولىمىزدىكى بارلىق قوشۇنلار ئۇرۇش ھالىتىدە جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرسۇن ! بۇيرۇق مەيلى كېچىسى ياكى كۈندۈزى چۈشسۇن ، دەرھال ئاتلىنالايدىغان بولسۇن ! بىز يات ئاردا باياندايغا ياردەمگە قوشۇن ئەۋەتىمىز !

يىغىن تۈگىدى . يىغىنغا قاتناشقانلار كەلگەن چاغدىكى قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىدىن يېنىكلەپ قالغاندەك ، چىرايلىرىغا قان يۈگۈرۈپ ئورۇنلىرىدىن تۇردى .

ئىككىنچى باب

مەزەمزات ھېكىمبەگ

جاڭجۇن ھويلىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدە ئۇنىڭ ھەشەمەتلىك ئىشخانىسى بولۇپ، قوش قاناتلىق ئىشىكى غەربكە قارايتتى. ئىشخانىسىنىڭ تۆر تەرەپتىكى تېمىنىڭ ئالدىغا قويۇلغان يوغان يېزىق ئۈستىلى ئۈستىدە دەستىلەنگەن دەپتەر ۋە ھۆججەتلەر، ھەرخىل پەي قەلەملەر سېلىنغان بامبۇك قەلەمدان، سىياھ ئېزىدىغان تۆت بۇرجەك قارا قۇتا قاتارلىقلار مۇ تىزىلىپ تۇراتتى. چاڭ چىڭ ئولتۇرىدىغان بۇ يۆلەنچۈكى ئېگىز، ئىككى تەرىپىدە تۇتقۇچى بار، ئاستىغا يۇمشاق كۆرپە سېلىنغان ئورۇندۇق، رەڭ ۋە ياسىلىش جەھەتتە ئۈستەلگە پارە كېلەتتى. ئىشخانىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ئۈستەلنىڭ كەينىدىكى ئورۇندۇقتەك ئىككى ئورۇندۇق تامغا يۆلەپ قويۇلغان، ئىككى ئورۇندۇقنىڭ ئارىسىدا تۆت چاسا شىرە بولۇپ، بىرەرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرۇشقا تولىمۇ باب كېلەتتى. ئىشخانىنىڭ ئاستىغا سېلىنغان خوتەننىڭ يوغان رەڭدار گىلىمى ئۆزىنىڭ گۈل - چېچەكلىرى بىلەن گۈلچىمەنگە ئوخشاش كۆرۈنەتتى.

چىرايلىق ئىككى پەنجىرىدىن چۈشۈۋاتقان قۇياش نۇرى ئۆي ئىچىنى يورۇتاتتى. ئىشخانىنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ئىككى ئورۇندۇقتا جاڭجۇن بىلەن مەزەمزات ھېكىمبەگ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى شىرەگە داستىخان سالمايلا، كىچىك -

كىچىك خونچا تەخسىلەردە ناۋات ، ياڭاق مېغىزى ، قارا گازىر ، خاسىڭ ، كۆك كىشمىش قاتارلىقلار تۇراتتى . خونچا ئۈستىدىكى قاپقاقلىق ، ئەجدىھا گۈللۈك ئىككى سىر كايىگە قۇيۇلغان چاي شىرەنىڭ ئىككى چېتىدە جاڭجۈن بىلەن ھېكىمبەگنىڭ ئىچىشىنى كۈتەتتى .

مەزەمزات چاڭ چىڭنىڭ ئۆزىنى قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىدىن ھەيران بولۇپ ئولتۇراتتى ، روھىي ھالىتىدىن جاڭجۈننىڭ ئىشخانىسىغا يېڭى كىرگەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى . ئۇنىڭ دوقا ماڭلىيى ۋە قويۇق ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى ، تېخى قىزىللىقى يوقالمىغان چىرايىدىن جاڭجۈننىڭ تۇيۇقسىز ئۆزگەرگەن مۇئامىلىسىنىڭ سەۋەبىنى بىلەلمەي ھاڭ ـ تاڭ بولۇۋاتقانلىقى بىلىنەتتى ؛ شۇنداقلا ئۆزىنى نېمىشقا چاقىرتقانلىقىنىمۇ بىلمەي قىينىلاتتى . ئۇ ئۆزىگە قاراپ ئوچۇق چىراي ھال ـ ئەھۋالىنى سوراۋاتقان چاڭ چىڭغا گاھى ھىجىيىپ ، گاھى ئېگىلىپ ، گاھى باش لىڭشىتىپ جاۋاب بېرەتتى . لېكىن ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى خىيال چاچاتتى . بۇغداي ئۆڭ ، يۇزى كەڭ ، بۇرۇتى شالاڭ ، ئۆچكە ساقال مەزەمزات بېشىغا جۇڭزا قالپاق ، ئۇچىسىغا تەيجى ئۇنۇۋانلىق سارغۇچ گۈللۈك پەرىجە ، پۇتىغا قىلىن چەملىك خەي كىيىپ ، يېڭىلا غۇلجىدىن كەلگەندەك كۆرۈنەتتى ؛ ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن قاماقتىن چىققانلىقى قىلچىلىك بىلىنمەيتتى...

... ئۆتكەن يىلى 9 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىدا مەزەمزات جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ : «تۆشۈك نان» يېقىپ تاپشۇرۇش ، بەش يۈز ئۇيغۇر چېرىكنى كۈرەگە ئەۋەتىپ بېرىش پەرمانىنى تاپشۇرۇۋېلىپ ، دەرھال ئىجرا قىلىشقا كىرىشتى . چىڭ خانىدانلىقىغا سادىق بۇ ھاكىمبەگ نەچچە تونۇر تۆشۈك نان ياقتۇرۇپ ، ئۇيغۇر چېرىكلىرىدىن بەش يۈزنى تاللاۋاتقان كۈنلەردە كۈرە جاڭجۈننىڭ بىر پارچە مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋالدى .

«تۆشۈك نان» سېلىقى پات ـ پات چۈشۈپ تۇرىدىغان سېلىقلارنىڭ بىرى . تۆشۈك نان ئادەتتىكى ئۇيغۇر توقاچلىرىدەك يېقىلىپ ، ئوتتۇرىسى تۆشۈك بولاتتى ، قىسقا مۇددەتلىك ۋەزىپە بىلەن سىرتقا ماڭغان چېرىكلەر تۆشۈك نانلارنى شوينىغا ئۆتكۈزۈپ بوينىغا ئېسىۋالاتتى ، قورسىقى ئاچقاندا بويىنىدىن ئېلىپ يەيتتى .

ئىلى هاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ باشقۇرۇشىدا مىڭ ئاتلىق ئۇيغۇر چېرىك بولۇپ ، ئۇلار هوسۇل يىغىش ، قارشىلىق قىلغانلارنى جازالاش قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتەيتتى . جاڭجۈننىڭ تەستىقى بىلەن تەشكىللەنگەن بۇ مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ئىلىدىكى خۇيزۇلار قوزغىلىڭدىن كېيىن ، چىڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتىگە خەۋپ دەپ بىلگەن چاڭ چىڭ پەرمان چۈشۈرۈپ ، ئۇنىڭ بەش يۈزىنى كورەگە ئەۋەتىپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى .

مەزەمزات هاكىمبەگ ئۆزى باش بولۇپ جاڭجۈن مەهكىمىسى چۈشۈرگەن بۇ ئىككى ۋەزىپىنى جان ـ دىلى بىلەن ئورۇنداۋاتقاندا ، ئۆزىنى كورەگە چاقىرغان مەكتۇپنى تاپشۇرۇۋالدى . بۇ ئىككى ۋەزىپىنى داۋاملىق ئورۇنداشنى ئورۇنلاشتۇرۇپ ، مۇهاپىزەتچى ۋە مۇلازىمەتچىلىرىنىڭ هىمايىسىدە كورەگە ماڭدى...

چوڭ يولدىن جەنۇبقا قاراپ بۇرۇلغان مەزەمزات كورەنىڭ ئېگىز راۋىقىنى كۆرۈپ ، بولتۇر كەچ كۈز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ، جاڭجۈن بىللە ئولتۇرۇپ يورغىلار بەيگىسىنى كۆرگەنلىكىنى يادىغا ئالدى . «جاڭجۈن بېغى» نىڭ شەرقىدىكى تامنىڭ سىرتىدا مەهكىمىنىڭ ئات قورۇسى بولۇپ ، ئارغىماق ، يورغا ۋە يۈگۈرۈك ئاتلار لاپاسنىڭ ئاستىدا بېقىلاتتى . بۇنداق نەسىللىك ئاتلارنىڭ بىرىنى بىر ئادەم باقاتتى . ئات باقارلارنى «خاۋتۇر» دەپ ئاتىلىدىغان باشقۇرغۇچى باشقۇراتتى . ئات

باقىدىغانلار ھەر يەكشەنبە كۈنى يورغا ئاتلارنى ئالدى بىلەن يۈيۈپ ، يال ـ قۇيرۇقلىرىنى تارايتتى ، ئاندىن يورغا ئاتلاردىن بىر قانچىسىنى ئېگەرلەپ ، بويىنىغا يىگىرمە — ئوتتۇز سېرىق تۈچ قوڭغۇراق بېكىتىلگەن تاسمىنى ئېسىپ ، چوڭ كوچىغا ئاچىقاتتى . بۇ چاغدا دۇتۇڭ ، لۇۋدۈي[1] ،سىلىڭ يامۇل[2] ،ئامبال يامۇل[3] قاتارلىق ئورۇنلارنىڭ يورغىلىرىمۇ ئېگەرلىنىپ ، قوڭغۇراقلار ئېسىلىپ ، راۋاق ئالدىغا كېلەتتى . راۋاقنىڭ ئۈچىنچى قەۋىتىدە ئولتۇرغان جاڭجۈن ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلار ئۆز يورغىلىرىنىڭ بەيگىسىنى كۆرەتتى . بۇلتۇرقى جاڭجۈننىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ كۆرگەن بەيگىدە ، مەزەمزات جاڭجۈنگە تەقدىم قىلغان يۇلتۇزنىڭ يورغىسى بىرىنچى بولغانلىقى ھاكىمبەگنىڭ يادىغا كەلدى . خۇش بولۇپ كەتكەن چاڭ چىڭ مەزەمزاتقا نۇرغۇن قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى ھەدىيە قىلغانىدى...

مەزەمزات خىيال بىلەن ھەيۋەتلىك سېپىلنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا كېلىپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالدى . قوزاچۇشكە يېقىنلاپ قالغان قۇياش قىش كېلىۋاتقان ۋادىنى ئازراق ئىسسىتاتتى . ھېكىمبەگنىڭ پېشانىسى ۋە يوغان بۇرنىنىڭ ئۈستىدە تەر تامچىلىرى چاقنايتتى . ئاستىدىكى تەرلىگەن كۈرەڭ قاشقا ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن بولسىمۇ ، يەنىلا يۈگەن سىلىكىپ يۇلقۇناتتى . يۈزى پوكاندەك قىزارغان مەزەمزات ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ ، كۆك پىششىق خىشتىن ياسالغان مۇستەھكەم ، ئاركىلىق سېپىل دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا توختىدى . ئۇنىڭ ئادەملىرىمۇ ئاتلىرىنى توختاتتى . ئىككى قاپقاقلىق تۆمۈر دەرۋازا ئېچىۋېتىلگەن بولۇپ ، ئىككى تەرىپىدە قورallıq

---

① لۇۋدۈي — سەرلەشكەر .
② سىلىڭ يامۇل — ساقچى مەھكىمىسى .
③ ئامبال يامۇل — قوماندانلىق شتاب .

چېرىكلەر تۇراتتى. ھاكىمبەگ جاڭجۇن مەھكىمىسى بەرگەن دەستەكنى چېرىكلەرگە كۆرسىتىپ، ئېتىنى يېتىلەپ دەرۋازىدىن كۇرە شەھىرىگە كىردى. ئاتلىرىنى يېتىلىگەن مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملارمۇ ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

شەرقىي دەرۋازىدىن غەربىي دەرۋازىغا، شىمالىي دەرۋازىدىن جەنۇبىي دەرۋازىغا چوڭ كوچا ئېلىنغان كۇرە شەھىرى ئىلى دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقىغا جايلاشقان بولۇپ، جەنۇبتىن شىمالغا تۆت چاقىرىم، شەرقتىن غەربكە كەڭلىكى ئىككى چاقىرىم كېلەتتى. كۇرە قەدىمىي ئالمالىق شەھىرىدىن قالسىلا يەنە بىر ئاۋات شەھەر ھېسابلىناتتى. ئەڭ ئاۋاتلاشقاندا كۇرەنىڭ ئاھالىسى قىرىق مىڭغا يېتىپ، شامان، بۇددا ۋە مانى دىنى ئىبادەتخانىلىرى بولغانىدى. ئەبۇ ناسىر سامانىنىڭ ئوغلى ئابدۇلفەتتاھ قوماندانلىقىدىكى قاراخانىيلار قوشۇنلىرى ئىلىغا كېلىپ ئۇيغۇرلارنى ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلدۇردى. ئىلى ئۇيغۇرلىرى مىلادىيە 970 - يىللاردىن باشلاپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى. كۇرەدىمۇ مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئىسلام مەسچىتلىرى قۇرۇلدى. ئىلى جاڭجۇن مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، بۇ شەھەر تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى سورايدىغان مەركىزىي شەھەرگە ئايلاندى.

مەزمەزات ئېتىنى بىر خىل يورغىلىتىپ كېتىپ باراتتى، ئۇنىڭ كەينىدىن مۇھاپىزەتچىلىرى ۋە مۇلازىملىرىمۇ توختىماي ئاتلىرىنى دېۋىتىپ كېلەتتى. ئۇلار توختىماي مېڭىپ ھەيۋەتلىك راۋاق ئالدىغا كەلدى. غەربتىن شەرققە، شىمالدىن جەنۇبقا ئېلىنغان ئىككى مەركىزىي كوچا راۋاق بار يەرگە كەلگەندە كېسىشەتتى. مانا شۇ يەردە ئېگىزلىكى يەتتە مېتىر، كەڭلىكى ئەللىك مېتىرلىق كۆك خىشتىن ياسالغان، تۆت ئەگمە دەرۋازىلىق سۇپا ئۈستىدە جۇڭگونىڭ ئەنئەنىۋى ئۇسلۇبىدا ئۈچ قەۋەت قىلىپ ياسالغان راۋاق قەد كۆتۈرۈپ تۇراتتى. ئۈستى

گۈمبەزلىك شەكىللىك راۋاق ئالتە بۇرجەكلىك بولۇپ، ھەربىر بۇرجىكىنى بويلاپ چىقىرىلغان قىر، گۈمبەزنىڭ چوققىسىغا تۇتىشاتتى. بۇ قىرلارغا ئەجدىھا، ھەرخىل قۇشلار، كاھىشتىن گۈللەر ئورنىتىلىپ، ئۆزلىرىنىڭ رەڭدار سىرلىرى بىلەن قۇياش نۇرىدا ئاجايىپ چىرايلىق جۇلالىناتتى. شۇنچىلىك ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك راۋاقنى ئالتە ياغاچ تۈۋرۈكنىڭ كۆتۈرۈپ تۇرغانلىقىنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەمنى ھەيران قالدۇراتتى. بىرمۇ مىخ ئىشلىتىلمەي، ساپلا ياغاچ بىلەن قۇراشتۇرۇلۇپ، پىشاڭ بىلەن چىڭىتىلغان بۇ راۋاق ئۆزىنىڭ ئاجايىپ سەنئىتى بىلەن كۆرگەنلەرنى ئاپىرىن ئوقۇتاتتى. ئۇنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىكى ھەرخىل ياغاچ ئويمىلار، گۈل ـ نەقىشلەر ئۆزىنىڭ جەلپكارلىق گۈزەللىكى بىلەن تاماشىچىلارنى زوقلاندۇراتتى.

شەھەر مەركىزىگە بۇ راۋاقنىڭ ياسىلىشى سەۋەبسىز ئەمەس، ئۇنىڭغا دۇمباق ۋە جاڭلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ شەھەر ئاھالىلىرىنىڭ ئۇخلاش ۋە تۇرۇشىنى، قاراۋۇللارنىڭ تۇرۇش ۋە چۈشۈشىنى دۇمباق ۋە جاڭلار ئارقىلىق باشقۇراتتى. شۇنداقلا راۋاق ئۈستىگە قويۇلغان كۆزەتچى قەلئەنىڭ ئىچى ـ سىرتىنى كۆزىتىپ، بىرەر ئورۇندا ئوت ـ يانغىن كۆرۈلسە قوڭغۇراقنى جىددىي چېلىپ، ئادەملەرنى ئوت ئۆچۈرۈشكە ھەرىكەتلەندۈرەتتى.

مەزەمزات ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، راۋاقنىڭ يېرىم ئاي شەكىللىك دەرۋازىسىدىن چىقىپ جاڭجۇن مەھكىمىسى بار كوچىغا يول ئالدى…

ئاتلىرىنى يېتىلەپ جاڭجۇن مەھكىمىسىنىڭ چوڭ دەرۋازىسىدىن كىرگەن ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئۈچىنچى دەرۋازىغا كېلىپ، «داتاڭ» دىكى تەكشۈرگۈچىلەرگە ئۆزلىرىنىڭ چاڭ جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى مەلۇم قىلدى. تەكشۈرگۈچى مەزەمزاتنى باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ يېنىغا

ئـەكىردى . ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنى دەپتەرگە بىر ـ بىرلەپ تىزىملىغاندىن كېيىن ، باشقۇرغۇچى ئامبال جاڭجۇنىنىڭ قېشىغا كىرىپ كەتتى . ئۇ ھايال بولماي چىقىپ ، مەزەمزاتنى باشلاپ جاڭجۇن ھويلىسىغا يول ئالدى . مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملار مۇشۇ يەردە قالدى...

باشقۇرغۇچى ئامبال مەزەمزاتنى چاڭ چىڭنىڭ ئىشخانىسىغا ئەكىرىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . ھاكىمبەگ قاپقىدىن قار ـ مۇز يېغىپ ئولتۇرغان جاڭجۇننىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كېلىپ ، بېشىنى ئېگىپ تەزىم قىلدى . چاڭ چىڭ قاپىقىنى تۈرۈپ ، بۇرۇن كەلگەن چاغلىرىدىكىدەك مەزەمزاتقا ئورۇن كۆرسەتمىدى .

— جانابلىرىنىڭ پەرمانىنى ئېلىپ ، پېقىر قۇللىرى ئالدىلىرىغا يېتىپ كەلدى .

چاڭ چىڭ دائىم ئولتۇرىدىغان شىمالىي تامدىكى ئىككى ئورۇندۇقنىڭ شەرق تەرىپىدىكى ئورۇندۇقتا غادىيىپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئالدىدا قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگكە كوتمەك سۆپۈرگىدەك قاشلىرىنى تىكلەپ ھومىيىپ قارىدى ، ئاندىن قېلىن كالپۇكلۇق ئاغزىنى ئېچىپ سۆزلەشكە باشلىدى .

— تۆشۈك نان بىلەن بەش يۈز چېرىكنى ئەكەلدىڭمۇ ؟ — بۇ قوپال ۋە قەھرلىك ئاۋازدا دېيىلگەن سۆزلەردىن مەزەمزات چۆچۈپ كەتتى . ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇرغان قىياپىتىنى قىلچە ئۆزگەرتمەي ئاغزىنى ئاچتى :

— تۆشۈك نان يەنە ئىككى ـ ئۈچ كۈندە يېقىلىپ بولۇنىدۇ . چېرىكلەرمۇ مىڭ چېرىك ئىچىدىن تاللىنىۋاتىدۇ . بۇ ئىشمۇ يەنە ئىككى ـ ئۈچ كۈندە تۈگەيدۇ ، — ھاكىمبەگنىڭ كەڭ يۈزى ھېجىيىپ ، كۆزلىرى جاڭجۇنگە خۇشامەت چاچاتتى .

— سىزنىڭ ئىككى ـ ئۈچ كۈن دېگىنىڭىز ھەرقاچان ئىككى ـ ئۈچ ئايغا سوزۇلىدۇ . ئۆستۈرمە ھوسۇلنى تولۇق

تاپشۇرمىدىڭ ، بۇمۇ ۋەدە قىلغان كۈنۈڭدىن ئۆتۈپ كەتتى .
جاڭجۈننىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، تاتىراڭغۇ چىرايىدىن قويۇن ئۆرلىدى .
— ھەي ، كىم بار ! ؟ دەرھال كىرىپ مۇنۇ ئۆزىنى بىلمىگەن ھاكىمبەگنى گۈندىخانىغا تاشلاڭلار !...
ئىشىكنى ئېچىپ ئىككى چېرىك كىرىپ كەلدى . ئۇلار مەزەمزاتنى ئىككى بىلىكىدىن تۇتۇپ ، جاڭجۈننىڭ ئىشخانىسىدىن ئاچىقىپ كەتتى . بۇنداق بولۇشىنى زادىلا كۈتمىگەن بۇ سادىق ھاكىمبەگ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ قالدى...
ئارىدىن بىرقانچە ئاي ئۆتتى . جاڭجۈن باشلىق ھەممە ئەمەلدارلار گۈندىخانىدىكى مەزەمزاتنى ئۇنتۇپ كەتكەندەك ، ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى ، يېنىغىمۇ ھېچكىم كىرمىدى . بۈگۈن ناشتىدىن كېيىن ئۆزىنى جاڭجۈننىڭ چاقىرغانلىقىنى ئاڭلىغان ھاكىمبەگ قولىقىغا بىر ئىشىنىپ ، بىر ئىشەنمەي قالدى . شۇڭلاشقا ئۇ چاڭ چىڭنىڭ قىزغىن كۈتۈۋالغانلىقىدىن ، تۇيۇقسىز ئۆزگەرگەن ئوچۇق چىرايىدىن ھەيران بولۇپ تېگىگە يېتەلمەي ئولتۇراتتى...
«ئاھ ! — ... دېدى روھىي ھالىتى ۋە تەقى - تۇرقىدىن ھەيرانلىق ، ۋەھىمە ۋە قورقۇش چىقىپ تۇرغان ھاكىمبەگ بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ ، — مېنى نېمىگە چاقىرغاندۇر ؟ ! بىردىنلا ئۇنىڭ ماڭا بولغان مۇئامىلىسى يۈزدە يۈز ئۆزگىرىپ قاپتىغۇ ؟ !... بۇنىڭ سەۋەبى نېمىدۇر ؟ ! ياراتقان ئىگەم ، بۇلارنىڭ تېگىدە بىر شۇملۇق يوقتۇر ؟ ! تەڭرىم مېنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن !...»
— بىلىمەن ، — دەپ سۆز باشلىدى جاڭجۈن ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، مەزەمزاتقا بۇرۇلۇپ خۇشخۇي چىراي بىلەن قاراپ ، — سېنىڭ ئىمىن ۋاڭدىن تارتىپ بارلىق بوۋىلىرىڭ ۋە ئاتاڭ خالزاتخانىمۇ چىڭ خاندانلىقىغا سادىقلىق بىلەن خىزمەت

قىلغان ھۆرمەتلىك ئادەملەر !...

چاڭ چىڭ ئىغىر - بېسىقلىق بىلەن ئالدىرىماي سۆزلەيتتى . ئۇ گەپنى يىراقتىن باشلاپ ، مەزەمزاتقا ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى ئەسلىتىپ ، ئۇنى ئۆز مۇددىئاسىغا مىدىر - سىدىر قىلماي كۆندۈرۈشكە قىلتاق قۇرۇۋاتاتتى . جاڭجۇنىنىڭ كۆزلىرىدىكى شەيتانىنمۇ ئۇسسۇلغا سالالايدىغان مۇغەمبەرلىك ئورنىنى ياسالما مېھرىبانلىق ئىگىلەپ ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىنمۇ تۆكۈلەتتى .

شۇنچىلىك ئاچچىقى يامان ئادەممۇ ، مېھرىبان ۋە ياۋاش ، سەممىي بولالايدۇ . چۈنكى بۇ دۇنيادا شۇنداق قىلدۇرالايدىغان بىر سېھىرلىك كۈچ — مەنپەئەت بار . ئۆز مەنپەئىتىنى جېنىدەك ياخشى كۆرىدىغان ئادەملەر خۇددى خامېلېئوندەك[1] ھەرخىل ئۆزگىرەلەيدۇ . شۇ تاپتا ئاچچىقى يامان جاڭجۇنىنىڭ بىر دوملاپلا پەرىشتىگە ئايلىنىپ قېلىشى ، بۆرىنىڭ قوزىنى ئالداپ يېيىشكە ئۇرۇنۇشىدىن ئىبارەت ، خالاس .

چاڭ چىڭ ھاياجان بىلەن قىزىپ سۆزلىمەكتە . ئۇ مەزەمزاتقا ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ چىڭ خاندانلىقىغا سادىق بولۇپ كۆرسەتكەن تۆھپىلىرىنى ئىنتايىن تەسىرلىك بايان قىلماقتا...

* *

جۇڭغار قوشۇنلىرى پات - پات كېلىپ تۇرپاننى بۇلاڭ - تالاڭ قىلاتتى . بۇ ئەھۋال تۇرپان خەلقىنىڭ ، جۈملىدىن ئىمىن خوجىدەك ئابرۇيلۇق زاتلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى . قارىغوجىنىڭ چوڭ ئاخۇنى نىياز خوجىنىڭ ئوغلى ئىمىن خوجا قەشقەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، ئاپاق خوجىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ياردەم سورىدى . «ئاق تاغلىق» ، «قارا تاغلىق» بولۇپ ، ئۆزئارا

[1] خامېلېئون — بىر خىل كەسلەنچۈك ، ئۇ تەبىئەتكە قاراپ رەڭگىنى ئۆزگەرتەلەيدۇ .

بىر ـ بىرىنى قىرىۋاتقان خوجىلار ئىمىن خوجىنىڭ ئادەملىرىگە قاراپمۇ قويمىدى… ئىمىن خوجا پادىشاھ چيەنلۇڭغا ئەلچى ئەۋەتتى . چيەنلۇڭ ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەلگەن ئەلچىلەرنى قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئۇلارغا قىممەت باھالىق سوۋغىلارنى ھەدىيە قىلدى . 1732 ـ يىلى چيەنلۇڭ يارلىق چۈشۈرۈپ ئىمىن خوجىنى «جاساق» مەنسىپى بىلەن تارتۇقلىدى . ئىمىن خوجىنىڭ چىڭ سۇلالىسى خانىغا ئەلچى ئەۋەتىپ ياردەم سورىغانلىقىنى ئاڭلىغان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنى تۇرپاننى بۇلاپ ـ تالاشقا باشلىدى . ئىمىن خوجا ئۆز ئادەملىرىنى ئېلىپ «داشئاتا»[1] ئەتراپلىرىغا كېلىپ ئولتۇراقلاشتى ، بوز يەر ئاچتى ۋە جۇڭغارلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى چېكىندۈردى . بۇ خىزمىتى ئۈچۈن چيەنلۇڭ ئىمىن خوجىنى 1733 ـ يىلى پۇگوگۇڭ (دۆلەتكە ياردەم بەرگۈچى گۇڭ) ، 1756 ـ يىلى «جىڭگوگۇڭ» (دۆلەتنى تىنچلاندۇرغۇچى گۇڭ) دېگەن ئۇنۋانلار بىلەن مۇكاپاتلىدى . 1758 ـ يىلى چيەنلۇڭ ئىمىن خوجىغا جۈنۋاڭ (ۋىلايەت بېگى) مەنسىپىنى بېرىپ ، ئىككىنچى يىلى رەسمىي يارلىق بىلەن جاكارلىدى .

جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ پاراكەندە قىلىشى بارغانسېرى كۈچەيدى . قۇمۇل ، تۇرپان ، پىچانلار كەينى ـ كەينىدىن ئەلچى ئەۋەتىپ چىڭ خاندانلىقىدىن ياردەم سورىدى . 1757 — يىلى چيەنلۇڭ تەڭرىتېغىغا قوشۇن ئاتلاندۇردى . ئىمىن خوجىمۇ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن يۇلتۇز ئارقىلىق ئىلىغا چىقتى . ئۇ ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن تەڭرىتېغىنىڭ شىمالى ۋە جەنۇبىنى تىنچىتىشقا قاتنىشىپ ئىلىغا قايتىپ كەلدى . ئىمىن خوجا ئىلىغا چىققاندىن كېيىن چيەنلۇڭغا ئىلى ۋادىسى ھەققىدە

[1] «داشئاتا» — دۇنخۇاڭ .

ئالاھىدە مەكتۇپ يازدى . ئۇ بۇ مەكتۇپىدا تۆۋەندىكى تەكلىپلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى :

مانجۇ ، خەنزۇ ، شىبە ، سولۇن ۋە داغۇر قوشۇنلىرىنىڭ تۇرىدىغان ئورنىنى بېكىتىپ ياساش ، بۇ قوشۇنلارنىڭ ئوزۇقىنى تەييارلايدىغان دېھقانلارنى جەنۇبتىن كۆچۈرۈپ چىقىش①، كۆچۈپ چىققان دېھقانلارغا ئولتۇرىدىغان جاي ، تېرىيدىغان يەر كۆرسىتىپ بېرىش ، بۇلارنى باشقۇرىدىغان بىر يەرلىك مەھكىمە بولۇش... قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولدى .

ئىمىن خوجىنىڭ بۇ تەكلىپلىرىنى توغرا تاپقان چيەنلۇڭ 1762 ـ يىلى كۈرەدىكى جاڭجۈن مەھكىمىسى بىلەن بىللە ، ئىلى گۇڭ بەگلىكى — ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنى تەسىس قىلىشقا يارلىق چۈشۈردى . خېتى مانجۇ ، خەنزۇ ۋە ئۇيغۇر يېزىقلىرىدا ئويۇلغان مەھكىمىنىڭ تامغىسىنىمۇ ئەۋەتىپ بەردى . چيەنلۇڭ يارلىق بىلەن ئىمىن خوجىنىڭ ئوغلى مۇسا گۇڭنى ئىلى ھاكىمبەگلىكىگە تەيىنلىدى .

مۇسا ئاتىسى ئىمىن خوجا بىلەن بىللە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى تىنچىتىشقا قاتناشقان ؛ چىڭ سۇلالىسى ئوردىسى ئۇنىڭغا 1760 ـ يىلى پۇگوگۇڭ ئۇنۋانىنى بەرگەن . 1761 ـ يىلى

---

① بۇ چاغدا ئىلىدا جۇڭغارلار بىلەن بىللە كېلىۋاتقان ئىككى ئۇيغۇر بەگلىكى بولۇپ ، بىرى شىمالدىكى غول بورغۇسۇن (ھازىر بوربۇسۇن دەپ ئاتىلىدۇ) بەگلىكى ، يەنە بىرى قاينۇق ئەتراپىدىكى مۇھەممەد ئىمىن بەگ بەگلىكى ئىدى . بۇ ئىككى بەگلىك جۇڭغارلارنىڭ ئۆزئارا قىلىۋاتقان ئىچكى جېدەللىرىدىن پايدىلىنىپ ، جۇڭغارلار ئوردىسىدىكى بارىمتاي (رەنىگە قويۇلغان) لىقتا يۈرگەن خوجىلار بىلەن بىرلىشىپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى . بۇلار جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى بىلەن يەتتە كۈن ئۇرۇشۇپ ئاخىرى تەڭ كېلەلمەي ، كۆكسىنەك داۋىنى ئارقىلىق كۇچاغا قېچىپ كەتتى . كۇچا ھاكىمى ئابدۇكېرىم بەگ بۇلارنىڭ ئالدىغا مىڭ ئاتلىق چېرىك ، مىڭ دانە ئېگەر توقۇملۇق ئات ئەۋەتتى . جۇڭغارلار بۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قوغلاپ كەلگەن بولسىمۇ ، ئىچىدە بىر تۈرلۈك «ئۆتكەك كېسىلى» پەيدا بولۇپ قايتىشقا مەجبۇر بولدى . ئىككى بەگلىكنىڭ قاچماي ئۆز ئورنىدا قالغان ئاھالىسى ئادەتتىكىدەك تىرىكچىلىكىنى داۋام قىلغان ، لېكىن بۇ سان جەھەتتىن كۆپ ئەمەس ئىدى .

يەنە خان ئىككى كۆزلۈك توز پەي تاجى (ئوتۇغات) بىلەن تارتۇقلىغاندى .

مۇسا گۇڭ ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى بولغاندىن كېيىن ، لەڭزە قاراسۇيىنى ئاساس قىلىپ غۇلجا شەھىرىنى بىنا قىلىشقا كىرىشتى . شۇنىڭ بىلەن بىللە غۇلجا شەھىرىنىڭ مەركىزىدە ئىلى گۇڭ ـ بەگلىك ئوردىسىنى[1] ياساشقىمۇ باشلىدى .

مۇسا گۇڭ غۇلجىدا تۇنجى مەھكىمە شەرئىنى قۇرۇپ ، تۇرپانلىق موللا روزى ئاخۇننى ئەلەم قىلىپ تەيىنلىدى . ئۇ يەنە چيەنلۇڭ بەرگەن بىر تۈمەن سەر كۈمۈش بىلەن 1773 ـ يىلى ئىلى بەيتۇللا مەدرىسىنى ياساتتى .

مۇسا گۇڭ جەنۇبىي ۋە شەرقىي تەڭرىتاغدىن ئۇيغۇر دېھقانلىرىنى ئىلىغا كۆچۈرۈشتە ئالاھىدە خىزمەت كۆرسەتتى . ئۇ بىرىنچى قېتىم ئاقسۇغا چۈشۈپ ئاقسۇنىڭ مەسلىھەتچى ئامبىلى شۇخادەن بىلەن يىغىن ئېچىپ ، 1760 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئاقسۇدىكى يەتتە شەھەر ۋە ناھىيىلەردىن بەش يۈز ئائىلىنى ئىلىغا كۆچۈردى . مەسلىھەتچى ئامبال ئاگۇينىڭ چىڭ خاندانلىقىغا يازغان دوكلاتىدا شۇ چاغدىكى ئىلى ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەھۋالى بايان قىلىنىدى : «ئىلىدا ئىلگىرىمۇ ئۇيغۇرلار دېھقانچىلىق ۋە چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ مەھسۇلات ئالغان . بۇ مەھسۇلاتلار بىلەن مىڭ ئائىلە ئۇيغۇرنى تەمىنلىگىلى بولىدۇ . شۇ يىلى دېھقانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ئادەم ئۈچ يۈز نەپەر[2] ئىدى . ئۇزاق ئۆتمەي شۇخادەن بەش يۈز نەپەر ئادەمنى ئەۋەتتى . بۇلار بۇغداي پىشقاندىن كېيىن كەلدى .»[3] 1763 ـ

---

① ھازىرقى سەنئەت ئۆمىكىنىڭ ئورنى .

② بۇ ئۈچ يۈز دېھقان قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ئىككى بەگلىكتىن قاچماي ئۆز يۇرتىدا قالغان ئۇيغۇرلار ئىدى .

③ تېيىپجان ھادىنىڭ «چىڭ سۇلالىسى ۋە ئۇنىڭ يۇرۇشلىرى» ماقالىسىدىن ، «ئىلى دەرياسى» ژۇرنىلى 1988 ـ يىل 3 ـ سان .

يىلى مۇساگۇلڭ يەنە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا چۇشۇپ بىر مىڭ بەش يۈز ئائىلىنى ئىلىغا كۆچۈردى . بۇنىڭ ئىچىدە يىگىرمە ئالتە ھۇنەرۋەن ئائىلىسى بارئىدى . كېيىن ئۇ يەنە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شەرقىدىن نۇرغۇن ئائىلىلەرنى ئىلىغا كۆچۈرۈپ چىقتى .

چىڭ خاندانلىقى مۇسا ھاكىمبەگكە بىريۈز ئون بەش سەر كۈمۈش ، ئاغىچىسىغا ئون ئالتە سەر كۈمۈش ، يىلىغا جەمئىي بىرمىڭ بەش يۈز يەتمىش ئۈچ سەر كۈمۈش مائاش بىرەتتى . خاندانلىق يەنە ئۇنىڭ كۆرسەتكەن خىزمەتلىرى ئۈچۈن پۈتۈن چۈلۈقاي يېزىسىنى بىرىپ ، تۇرپاندىن يەنە يۈز يانچى تەقدىم قىلدى . ئۇ ئىنىسى ئورانزىپ باشلىغان يىگىرمىدەك ئۆز تۇغقانلىرىنىڭ ئائىلىرىنى يېرى مۈلۈك ، سۈيى مول ، باغۋارانلىق چۈلۈقايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ ، ئۇلارغا «ئۆز شاھ» دەپ نام بەردى .

ھاكىمبەگ مەھكىمىسىدە ھاكىمبەگ بىرىنچى ئورۇندا تۇراتتى ، ئۇنىڭ ۋەزىپىسى : ئالۋان ـ ھوسۇلنى باشقۇرۇش ، مەھكىمىدىكى بەگلەرنىڭ خىزمىتىنى باشقۇرۇش بولۇپ ، ھاكىمبەگلىكتىن كېيىن شاغىبەگ[1] تۇراتتى . يەنە ھاكىم (شەنگەن) ، زۇنتۇ دارىنلار بولۇپ ، ئۇلار جاڭجۈننىڭ پەرمانىنى يەتكۈزۈش ، ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مەھكىمىسىنىڭ خىزمىتىنى نازارەت قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۆتەيتتى . سۇگۇلڭ ئوردىسىدا يەنە تۆۋەندىكىدەك بەگلەر بولاتتى .

(1) خەزىنىچى بەگ — يەر ـ زېمىن ، مالىيە ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(2) شاڭ بېگى — غەللە ـ پاراق تاپشۇرۇش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(3) دىۋانبېگى — جايلارنىڭ خەت ـ ئالاقە ، ئارخىپ ،

---

① شاغىبەگ — مۇئاۋىن ھاكىم .

ئەمەلدارلارنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(4) سەدىر بېگى — كوچا ، ئورمان ، باغۋارانلارنى باشقۇراتتى .

(5) باجگىر بېگى — باج ۋە باھا ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(6) مىراب بېگى — سۇ قۇرۇلۇشى ، سۇغىرىش ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(7) مىڭبېگى — مىڭ ئائىلىنى باشقۇراتتى .

(8) يۈزبېگى — يۈز ئائىلىنى باشقۇراتتى .

(9) ئونبېگى (ئونبېشى) — ئون ئائىلىنى باشقۇراتتى .

(10) قازىبەگ — بارلىق دەۋا ئىشلىرىنى باشقۇراتتى .

(11) پاششاپبېگى — باسقۇنچى ، ئوغرى - قاراقچى قاتارلىقلارنى تۇتۇش ، تەكشۈرۈش ۋە جازالاشقا مەسئۇل .

بۇلاردىن باشقا ئىش قۇللار ، چاپارمەنلەر بولاتتى .

ئىلىدا جاڭجۈن مەھكىمىسى بىلەن ئىلى ھاكىمبەگ مەھكىمىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن ، ئىمىن خوجا ئۆز يۇرتىغا قايتتى . ئۇ لۈكچۈندە تۇرۇپ ، مەشھۇر ۋاڭ ئوردىسىنى ياساتتى . 1765 - يىلى ئۇچتۇرپان قوزغىلىڭى پارتلىدى . ئىمىن خوجا ئۆز ئوغۇللىرى ۋە چېرىكلىرى بىلەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىگە قوشۇلۇپ ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا قاتناشتى . چىڭ سۇلالىسى بۇ خىزمىتى ئۈچۈن ئىمىن خوجىنى ۋاڭلىققا تەيىنلىدى . ئىمىن ۋاڭ 1777 - يىلى سەكسەن ئۈچ يېشىدا ۋاپات بولغان .

مۇسا گۇڭ ئاتىسىدىن بۇرۇن 1766 - يىلى ۋاپات بولدى . ئۇ تۆت يىل ئىلىغا ھاكىمبەگ بولۇپ ، ھۆكۈم سۈردى . تالدىن تۇقۇلغان چوڭ ئىككى سېۋەتنىڭ بىرىگە مۇساگۇڭنىڭ جەسىتىنى ، يەنە بىرىگە بىر قارىينى سېلىپ ، قىرىق ئادەم قۇمۇلغا ئېلىپ ماڭدى . قارىي تا قۇمۇلغا بارغۇچە قۇرئان ئوقۇپ ماڭدى . بەش تۆگىگە سۇ ۋە يەيدىغان ئوزۇقلار ئارتىلدى .

مۇساگۇڭنىڭ جەستى قۇمۇلدىكى ۋاڭلار قەبرىستانلىقى «ئالتۇنلۇق» قا دەپنە قىلىندى .
مۇسا گۇڭنىڭ پەرزەنتى بولمىغانلىقتىن ، ئورنىغا 1766 ـ يىل 9 ـ ئايدا ئىنىسى ئورانزىپ ھاكىمبەگ بولدى . ئورانزىپنىڭ ۋاقتىدا ئىلىغا يەنە ئىككى مىڭ ئۆيلۈك ئۇيغۇر كۆچۈرۈلدى . ئۇنىڭ بىلەن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار سەككىز مىڭ ئۆيلۈككە يەتتى . «ئىلى سەككىز مىڭ» دېگەن ئاتالغۇ مانا شۇنىڭدىن كېلىپ چىقتى .
ئورانزىپ ھوسۇل (ئالۋان) نى ھەسسىلەپ ئۆستۈردى . ئۇنىڭ بۇ خىزمىتى ئۈچۈن خانىدانلىق ئۇنىڭغا گۇڭ ئۇنۋانىنى بەردى . ئورانزىپ ئوتتۇز توققۇز يىل ھاكىمبەگ بولۇپ ، 1805ـ يىلى ئۆلدى . ئۇنىڭ جەسىتىمۇ قۇمۇلغا دەپنە قىلىندى .
ئىلىغا كۆچۈپ چىققان ئۇيغۇرلارنى يۈز ئائىلىدىن قىلىپ دەسلەپتە قاراسۇ بويلىرىدىكى ئاق يەرلەرگە ، كېيىن ئۆستەڭ چېپىلىدىغان بوزلارغا ئورۇنلاشتۇردى . ئۇنىڭ بىلەن ئىلىدىكى «يۈز» لەر مەيدانغا كەلدى . بۇ يۈزلەر شۇ يۈز ئائىلىگە باشلىق بولغان ئادەملەرنىڭ نامى بىلەن (جېلىلىيۈزى — ھازىرقى جېلىلىيۈزى…) ياكى يۈزگە توشمىسا «بەشئون» ، «ئۈچئون» دەپ ئاتالدى . بەزى يېزىلارغا شۇ يېزىغا ئورۇنلاشقان ئەسلى كەلگەن يۇرتىنىڭ نامى (مەسىلەن ، تۇرپانيۈزى) قويۇلدى .
ئورانزىپنىڭ ئورنىغا ئوغلى مىلىكىزات ھاكىمبەگ بولدى . ئۇ 1814 ـ يىلى ۋاپات بولۇپ ، جەستى ئاتىسى ئورانزىپنىڭ قېشىغا دەپنە قىلىندى . مىلىكىزاتنىڭ ئورنىغا چوڭ ئوغلى خۇشنىزات 1814 ـ يىلى ئولتۇرۇپ ، ئىلىدا تۇنجى قېتىم خانىقا قۇرۇپ ، سوپى ـ ئىشانلىقنى يولغا قويدى . چىڭ خانىدانلىقى خۇشنىزاتقىمۇ گۇڭلۇقنى بەردى . ئۇ تۆت يىل ھاكىمبەگ بولۇپ ، 1818 ـ يىلى ۋاپات بولدى . ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن ئۆز جەسىتىنى قۇمۇلغا ئېلىپ بارماي غۇلجىنىڭ ئۆزىگە دەپنە قىلىشنى ۋەسىيەت قىلغانلىقتىن ، غۇلجىنىڭ شىمالىدىكى يېڭى

قەبرىستانلىققا قويۇلدى . بۇ قەبرىستانلىق كېيىن قۇمۇل ۋاڭلار قەبرىستانلىقىدەك «ئالتۇنلۇق» دەپ ئاتالدى . ئوغلى خالزاتخان تۇرپاندىن ئۇستىلارنى ئەكەلدۇرۇپ ، ئاتىسىنىڭ قەبرىسىگە ھەشەمەتلىك گۈمبەز ياساتتى . يەكەندىن قىرىق ئۆيلۈك دەرۋىشلەرنى كۆچۈرۈپ چىقىپ ، «ئالتۇنلۇق» ئەتراپىدىن ئورۇن - جاي بېرىپ ، «سوپىلار مەھەللىسى» دەپ ئاتالغان مەھەللىنى بەرپا قىلدى . بۇ سوپىلار خۇشىنىزات ھاكىمبەگنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلغاندىن تاشقىرى ، ھەر پەيشەنبە كۈنى كۇلاھ ۋە جەندىلىرىنى كىيىپ ، بازار ئارىلاپ دۇئا - تەكبىر ئوقۇپ قايتاتتى .

خالزاتخان ئاتىسىنىڭ ئورنىغا ھاكىمبەگ بولۇپ ، ئېلى ھاكىمبەگلىرى تارىخىدا تاجى ھېكىم دەپ ئاتالدى . ئۇنىڭ بۇنداق ئاتىلىپ قېلىشى : خانىدانلىق بەرگەن تەيجى ئۇنۋانىنى خەلق تاجى دەپ چۈشىنىپ قالغانلىقتىن بولدى .

خالزاتخان ئاقئۆستەڭ قۇرۇلۇشىغا ياخشى رەھبەرلىك قىلالمىغانلىقتىن ، شاغىبەگلىككە چۈشۈرۈلۈپ ، ئورنىغا باقى ئاخۇن[1] ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ[2] بولدى . باقى ئاخۇن ئۆلۈپ ، ئورنىغا دۆلەت ھاكىمبەگ بولغان بولسىمۇ ، ئىككى كۆزى تۇتۇلۇپ ئىشلىيەلمىدى . مۇھەممەدئىمىن (چورۇق) ھاكىمبەگ بولۇپ ، ئاقئۆستەڭ قۇرۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلدى . 1825 - يىلى ئاقئۆستەڭ پۈتتى .

چورۇق ھېكىم ھاكىمبەگلىكتىن قالدۇرۇلدى . گۇڭلۇقتىن قالدۇرۇلغان خالزاتخان تەيجى ئۇنۋانى بىلەن يەنە ھاكىمبەگ ۋە ئالتىنچى دەرىجىلىك مىراب بېگى بولدى . ئۇ باشقا يۇرت بەگلىرى بىلەن بىللە بېيجىڭغا تەكلىپ قىلىندى . يولدا قۇمۇلغا چۈشۈپ

---

[1] باقى ئاخۇن روشەن ئىسىملىك قىزىغا ئاتاپ كاتتا باغ بىنا قىلىدۇ . غۇلجىدا قۇرۇلغان چارروسىيە كونسۇلخانىسى «روشەن» دەپ ئاتالغان بۇ باغقا ئورۇنلىشىدۇ .

[2] ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ — ۋاقىتلىق ھاكىمبەگ .

بېشىرۋاڭ بىلەن كۆرۈشتى . ئۇنىڭ ئايالى ئۆلگەنلىكىگە تەسەللى ئېيتتى . بېيجىڭدىن قايتىپ يەنە قۇمۇلدا توختىغان خالزاتخان بېشىر ۋاڭ بىلەن كۆرۈشۈپ كىچىك دادىسىنىڭ قىزى مېھرىبانۇمنى ۋەدە قىلدى . مېھرىبانۇم چىرايلىق ، ئەقىللىق ۋە ئەخلاقلىق قىز ئىدى . غۇلجىغا بېشىر ۋاڭنىڭ ئەلچىلىرى كېلىپ ، مېھرىبانۇمنى بېشىر ۋاڭنىڭ خەنجىرىگە نىكاھ ئوقۇدى . كېلىن ئەللىككە يېقىن ئۇرۇق - تۇغقان ۋە مۇلازىملىرى بىلەن قۇمۇلغا كۆچۈرۈلدى . قۇمۇلغا بارغاندىن كېيىن مېھرىبانۇم پۇچۇنخان دەپ ئاتالدى . پۇچۇنخان ناخشىلىرى — مېھرىبانۇم ناخشىلىرى بولۇپ ، بۇ ناخشىلار ئاشۇ بىر تارىخنىڭ گۈزەل خاتىرىسى . مېھرىبانۇمنىڭ ئانىسى قىزىنىڭ دەردىدە تولا يىغلاپ هاراقفا ئۆگىنىپ قالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ «شارابچى خېنىم» دېگەن نامغا ئېرىشتى .

خالزاتخان هاكىمبەگ بولغان دەۋردە ئىلى خەلقى ئەڭ ئېغىر كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈردى . 1830 - يىل 9 - ئايدا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى تۆت شەھەردە قوزغىلاڭ پارتلىدى . بۇ قوزغىلاڭ 12 - ئايغىچە داۋاملاشتى . قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن ئىچكىرىدىن چىققان ئوتتۇز مىڭ چېرىك ئاقسۇغا كېلىپ توختىدى . بۇ چېرىكلەرگە ئاشلىقنى ئۇرۇمچى ۋە ئىلىدىن يۆتكىدى . ئىلى جاڭجۈنى ئىلى دېھقانلىرىدىن ئىككى مىڭنى تاللاپ ، هەربىر كىشى ئەللىك جىڭدىن ئاشلىق كۆتۈرۈپ ئاقسۇغا يەتكۈزۈشنى خالزاتخانغا ئەمر قىلدى . ئىلى بىلەن ئاقسۇنىڭ ئارىلىقى بىرمىڭ ئۈچ يۈز چاقىرىم يول ، ئۇنىڭ ئۈستىگە مۇزداۋاندەك خەتەرلىك تاغلاردىن ئۆتەتتى . تاللانغان ئىككى مىڭ دېھقان ئەللىك جىڭدىن ئاشلىقنى كۆتۈرۈپ ئاقسۇغا يەتكۈزگىچە كۆرمىگەن جاپا - مۇشەققەتنى كۆردى . يوللاردا كۆپلىرىنىڭ جەسىتى قالدى . بۇ زۇلۇم ۋە زورلۇقلار خەلقنىڭ خالزاتخانغا بولغان غەزىپىنى هەسسىلەپ ئاشۇردى .

خالزاتخان ئاتىسىنىڭ قەبرىسى ئۈستىگە هەشەمەتلىك

گۈمبەز ياساش، سوپىلارنى ئالدۇرۇش، مېھرىبانۇمنىڭ تويى، قۇمۇلغا سوۋغا ـ سالام ئەۋەتىش ۋە ئۆزىنىڭ ھەشەمەتلىك تۇرمۇشى قاتارلىقلارنىڭ بارلىق چىقىمىنى سېلىقتىن ئالاتتى. ھوسۇل ھاكىمبەگ مەھكىمىسى تەرىپىدىن يىغىۋېلىنىپ، جاڭجۇن مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇلاتتى. خالزاتخان كېيىنكى چاغلاردا ھەربىر ئائىلىدىن ئېلىنىدىغان ھوسۇلنى ئون ئالتە خۇ[1] غا كۆتۈرۈپ، قاتتىق قوللۇق بىلەن ۋەھشىيلەرچە يىغدى. ئۇ يىغىلغان ھوسۇلنىڭ بىر قىسمىنى جاڭجۇن مەھكىمىسىگە تاپشۇرۇپ، بىر قىسمىنى ئۆزى يېدى. ئۇ بىر يىلدا ئالتە مىليون پۇت ئاشلىقنى يەۋالدى. خالزاتخان جاڭجۇن مەھكىمىسى سورۇۋشتۇرسە، «پۇقرالار تېخى تولۇق تاپشۇرۇپ بولالمىدى» دەپ يالغان مەلۇمات بەردى. پۇقرالارغا بولسا: «يەنە ئۈستىدىن قوشۇمچە سېلىق سېلىنىدى» دەپ پۇقرالارنى ئالدىدى. بۇنى كۆرۈپ پۇقرانىڭ ھالىغا ئېچىنغان بىر قىسىم ئاخۇنلار جاڭجۇنگە ۋەكىل ئەۋەتىپ ئەھۋالنى مەلۇم قىلدى. جاڭجۇن بەش كىشىلىك تەكشۈرۈش ھەيئىتى تەشكىللەپ خالزاتخاننىڭ قىلغانلىرىنى ئېنىقلىدى، ئاخىرىدا ئۇنى ھاكىمبەگلىكتىن قالدۇرۇپ، بارلىق مەنسەپ ـ دەرىجىلىرىنى ئېلىپ تاشلاپ تۇرپانغا سۈرگۈن قىلدى.

خالزاتخان تۇرپاندا ئۇزاق تۇرمىدى. ئۇ يەنە غۇلجىغا يېنىپ كېلىپ 1854 ـ يىلى ئۆلگىچە ھاكىمبەگ بولدى. ئۇ بۇ ئالەمدىن كەتكەندىن كېيىن ئورنىغا ئوغلى مەزەمزات ئولتۇردى.

مەزەمزات دەۋرىدە خەلق قوزغىلاڭلىرى كەينى ـ كەينىدىن كۆتۈرۈلدى. تەيپىڭ تيەنگو پارتلىدى. ئىچكىرىدىكى خان ئىقتىسادىي جەھەتتىن قاتتىق قىيىنچىلىقتا قېلىپ، ھەر يىلى ئىلىغا ئەۋەتىدىغان پۇلنىمۇ بىرىشكە چامى يەتمىدى. كۈرەدىكى جاڭجۇن ھەممىنى ئىلى خەلقىنىڭ ئۈستىگە ئارتتى.

---

[1] بىر خۇ — تۆت پۇت، بىر پۇت ئوتتۇز ئىككى قاداق، ئون ئالتە كىلوگرام.

شۇنداق قىلىپ 1863 - يىلىغا كەلگەندە ھەربىر ئائىلىنىڭ تۆلەيدىغان ھوسۇلى بىراقلا ئوتتۇز ئىككى خوغا كۆتۈرۈلدى . دېھقانلار تولىمۇ ئېغىر كۈنلەردە قالدى ، ھەتتا جانجىگەر پەرزەنتلىرىنى سېتىشقا مەجبۇر بولدى . بەزىلىرى ھوسۇلنى تۆلىيەلمەي تاغۇتاشلارغا قېچىپ كەتتى .

ئالۋان ـ ھوسۇلۇم تولا ،
قوياي دېسەم ئېشىم يوق .
بۇ ھوسۇلنى قويمىسام ،
تىرىكلىكتە بېشىم يوق .

مانا بۇ ، شۇ دەۋردە خەلقنىڭ ھەسرەتلىك يۈرىكىدىن ئۇرغۇپ چىققان قوشاق بولۇپ ، شۇ زاماننىڭ ئوبرازلىق ئىپادىسى .

جاڭجۇن چاڭ چىڭ خاندانلىقىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ مەزەمزاتنى كۆرەگە چاقىرىپ كېلىپ ، «يېڭى ئۆستۈرمە ئاشلىقلارنى تولۇق تۆلىمىدىڭ» دەپ گۇندىخانىغا تاشلىدى . ئۇ مەزەمزات ھاكىمبەگنىڭ مۇئاۋىنى ، مۇھەممەد ئىمىن (چورۇق) نىڭ ئوغلى ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۇرلاڭ ھاكىمبەگ قىلىپ پەرمان چىقاردى . بۇگۇن چاڭ جاڭجۇن مەزەمزاتنى گۇندىخانىدىن ئاچىقىپ ، قىزغىن كۈتۈۋېلىپ ، ئۇنىڭغا ئەجدادلىرىنىڭ تارىخىنى سۆزلەپ بەردى . ئۇ شۇنچىلىك ھاياجان بىلەن سۆزلىدىكى ، ھەتتا ھاكىمبەگ تەسىرلىنىپ كۆزلىرىگە ياش ئالدى .

*　　　*

— شۇنداق ، — دەپ سۆزىگە خۇلاسە ياسىدى مەزەمزاتقا تولۇق بۇرۇلۇپ قارىغان چاڭ چىڭ يۈزىگە ياسالما خىجىللىق تۇيغۇسىنى يۇگۇرتۇپ ، — ئۆزلىرىنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى چىڭ خاندانلىقىغا سادىق بولۇپ ، تىللاردا داستان بولغۇدەك

تۆھپىلەرنى ياراتقان ! سىلىمۇ ئاتا ـ بوۋىلىرىدەك چىلىك خاندانلىقىنىڭ سادىق قۇلى ئىدىلە ! مەن بۇنى بىلىپ تۇرسامىۇ ، ئاچچىقىمغا ھاي بېرەلمەي ، ئۆزلىرىنى گۇندىخانىغا تاشلاپ قىيناپ قويدۇم ، ئۆزلىرىدىن ، ھۆرمەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مىڭ مەرتەم كەچۈرۈم سورايمەن !...

جاڭجۈن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەزەمزاتنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇشىغا ، ئورنىدىن ئېتىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگ ، چاڭ چىڭنى قولتۇقىدىن يۆلەپ ، ئورنىدىن تۇرغۇزدى .

— نېمە قىلغانلىرى بۇ ، جاڭجۈن جانابلىرى !؟ سىلى ئەمەس ، مەن تىزلانسام بولىدۇ . ئۆزلىرىنىڭ قىممەتلىك پەرمانلىرىنى ۋاقتىدا ئورۇندىيالمىغان گۇناھ مېنىڭدە ! — دەيتتى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي مەزەمزات چاڭ چىڭنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۆز ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇۋېتىپ ، — مېنىڭ قېنىم ئاتا ـ بوۋىلىرىمنىڭ قېنى بىلەن ئوخشاش . شۇنداق بولغانلىقتىن مېنىڭ ئىشەنچ ، ئىرادە ۋە ئەقىدەممۇ ئۇلارنىڭكى بىلەن بىردەك ! مەن بۈيۈك چىڭ خاندانلىقىغا مەنسۇپمەن ! جېنىم تېنىمدىلا بولسا ، بۈيۈك چىڭ خاندانلىقى ئۈچۈن جان ـ دىلىم بىلەن خىزمەت قىلىمەن !...

جاڭجۈننىڭ كۆتكىنى دەل مەزەمزاتنىڭ مۇشۇ سۆزلىرى ئىدى . ئورنىغا ئولتۇرغان چاڭ چىڭ چاقناپ كەتكەن ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرىنى ئۆزىگە ھاياجان بىلەن تىكىلىپ تۇرغان ھاكىمبەگكە ئاغزىنى ئاچتى .

— ئولتۇرسىلا ! ئولتۇرسىلا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى ئۇ ، قولى بىلەن ياندىكى ئورۇندۇقنى كۆرسىتىپ ، — ئۆزلىرىنىڭ كۆڭۈل ـ كۆكسى نېمىدېگەن كەڭ ، ئىلى ۋادىسىغىلا ئوخشايدىكەن !

يېڭىلا ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان مەزەمزات ، جاڭجۈننىڭ سۆزلىرىدىن بېشى ئاسمانغا يەتكەندەك بولدى .

— مەن سىلىنى ئورۇنسىز گۇندىخانىغا تاشلاپ قىينىغان

بولسامۇ مېنى ئەيىبلىمەي كەچۈرۈۋەتتىلە! ھەتتا مېنىڭ قىلغىنىمنى توغرا دېدىلە! بۇ نېمىدېگەن كەڭ قورساقلىق! مەن سىلىگە قايىل بولدۇم! — چاڭ چىڭ قىزىپ ھاياجان بىلەن سۆزلەيتتى، — راست، سىلى دەرگۇمانسىز چىڭ خانىدانلىقىمىزنىڭ سادىق قۇلى! مەن بۇنىڭغا بۈگۈن يۈزدە يۈز ئىشەندىم. مەن ئۆزلىرىنىڭ بۇ سادىقلىقىنى بۈيۈك خانىمىزغا مەلۇم قىلىمەن! سىلىنى يېڭى ئۇنۋان بىلەن تارتۇقلاشنى سورايمەن!...

ئۆز خوجىسىنىڭ سۆزلىرىدىن ھاكىمبەگنىڭ ئاغزى - قۇلىقىغا يېتىپ ئىچ - ئىچىدىن خۇشاللىق قايناپ تاشتى. ئۇ جاڭجۈنگە نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي، رەھمەتنىڭ بىر تاغىرىنى ئالدىغا تۆكتى...

— ھۆرمەتلىك جاڭجۈن جانابلىرى، — دېدى مەزەمزات جاڭجۈنگە ھاياجان بىلەن قاراپ، ئۇنىڭ يوغان، قوڭۇر كۆزلىرىدە خۇشامەتنىڭ سېرىق نۇرى ئۇچقۇنلايتتى، — سىلى مېنىڭ ئاتام! بىزدە ئاتىنىڭ سۆزلىرى بالا ئۈچۈن پەرز دېيىلىدۇ. پەرز دېگەن سۆز ئىسلام دىنىدا ئاللانىڭ قىلمىسا بولمايدىغان سۆز ۋە ۋەزىپىسىنى كۆرسىتىدۇ. مەسىلەن، ناماز ئوقۇش پەرز، مەن سىلىنىڭ دېگەنلىرىنى پەرز بىلىپ، سادىق ئوغۇللىرىدەك ئىجرا قىلىمەن! — ئۇنىڭ كۆزلىرىدە لىغىرلاۋاتقان ياش، كۆزى مىدىرلىسىلا تۆكۈلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى...

چاڭ چىڭ ئوسا قىلغان يېرىنىڭ تازا تاۋىغا كەلگەنلىكىنى كۆردى. ئۇ شۇ تاپتا بۇ قۇيۇلغان ئۆپكىدەك يەرگە تاش تېرىسىمۇ ئۈنىدىغانلىقىغا تولۇق ئىشەندى. ئۇنىڭ كۆڭلىدىن مۇنۇ پىكىر خۇددى ئىزىدىن كۆچكەن يۇلتۇزدەك ئۆتتى: «ئەمدى ۋاقتىنى زايە قىلماي! پۇرسەت پىشىپ يېتىلدى. دەيدىغاننى ئوچۇق دەپ بۇ زەھەرلىك ئوقيا ئوقىنى بۈگۈن كېچىدىلا ئىلى توپىلىڭنىڭ يۈرىكىگە ئېتىۋېتەي!...»

— مەن ئۆزلىرىنىڭ بىزگە بولغان سەمىمىي ۋە

سادىقلىقىدىن تولىمۇ تەسىرلەندىم . سىلىدەك ئادەملەر خانىدانلىقىمىزنىڭ جۇملىدىن ئىلى ۋادىسىدىكى مەھكىمىمىزنىڭ تۈۋرۈكى ! — جاڭجۇن باشلىغان سۆزىدىن توختاپ چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى . ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ چىرايىغا يۈرىكىدىكى غەم - ئەندىشىسى تېپىپ چىقىپ ، چىرايىنى تېخىمۇ تاتارتىۋەتتى . ئۇ شۇ تاپتا نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن كۈندىكى چاڭ چىڭغا ئايلاندى ، — ئۆزلىرىنى بۇ يەردە تۇتۇپ قالغىنىمدىن كېيىن ، مەن ئابدۇرۇسۇل شاغىبەگكە مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، ئۇنى ئۇرلاڭ هاكىمبەگ قىلغانلىقىمنى بىلدۈردۇم . شۇنىڭ بىلەن بىللە «تۆشۈك نان» بىلەن بەش يۈز چېرىكنى دەرھال كۈرەگە ئەكېلىشنى بۇيرۇدۇم . بىلىدىلا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ئۇنىڭ دادىسى چورۇقمۇ چىڭ خانىدانلىقىغا تازا سادىق ئەمەس ئىدى . ئاقسۇغا پالانغانلىقىدىن خەۋەرلىرى بولسا كېرەك . «ئالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق» دېگەندەك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالا كۆڭۈل ئىكەنلىكىنى بىلمەپتىمەن . ئۇ مەكتۇپىغا ئاق ياكى قارا دەپ جاۋاب قايتۇرمايلا قالماستىن ، ھەتتا بىزدىن يۈز ئۆرۈدى . مېنىڭ ئىگىلىگەن مەلۇماتلىرىمغا قارىغاندا ئۇ سىلىنىمۇ ئۆزىگە تەڭ قىلماسمىش . سىلى گۇندىخانىغا چۈشكەندىن كېيىن ، ھەر يەردە يامان گەپلىرىنى قىلىپ ، ئەل - يۇرت ئىچىدە ئىناۋەتلىرىنى تۆككەنمىش ... بۇ ، مەزەمزات ، — دېدى جاڭجۇن بېشىنى مەزەمزات تەرەپكە سۇرۇپ ، — سىلى قايتىپ غۇلجىغا بارغاندىن كېيىن ، يوقىتىدىغان ئادەملىرىنىڭ ئەڭ بىرىنچىسى...

جاڭجۇن سۆزىدىن توختاپ ئىچىلىۋاتقان ئىشىككە قارىدى . ئىشخانىغا ئۇنىڭ زىلۋا بويلۇق مۇلازىمى كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپىسىدىلا توختاپ ، جاڭجۇنگە قارىدى :

— شى دارېن ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتىكەن . ھويلىدا كۈتۈپ قالدى .

— ئۆزلىرىنى يالغۇز قالدۇرۇپ قويىدىغان بولدۇم .

رەنجىمىگەيلا ، چىقىپلا كىرىمەن ! — دېدى جاڭجۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەزەمزاتقا بۇرۇلۇپ قاراپ .

— نېمىگە رەنجىيمەن ، چىقىۋەرسىلە ، جاڭجۇن جانابلىرى ، مەن ساقلاپ تۇرىمەن ، — دېدى ھاكىمبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، قول باغلاپ ئالدىغا ئازراق ئېگىلىپ .

چاڭ چىڭ چىقىپ كەتتى . مەزەمزات ئۆز ئورنىدا ئولتۇرۇپ خىيال سۈرگەن ھالدا بىر تال كىشمىشنى ئاغزىغا سالدى .

«مەن بۇرۇنلا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ماڭا تىكلىگەن مىخلىقىنى پەملەپ يۈرەتتىم . بۈگۈن بۇ پەمىمنىڭ توغرىلىقى ئىسپاتلاندى . ياق ، مەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ مېنىڭ بەختىمگە ئولتۇرۇشىنى خالىمايمەن ! ئۇ ، مېنىڭ يولۇمغا پۇتلىكاشاڭ بولماي يوقىلىشى كېرەك ، ھايات دېگەن شۇنداق ؛ سەن يولۇڭغا پۇتلىكاشاڭ بولىدىغاننى يوقاتمىساڭ ، ئۇ سېنى يوقىتىدۇ . بۇ جاھان ئېلىشمىغۇچە ، بەختىڭگە يەتكىلى بولمايدىغان كۈرەش مەيدانى ! ئابدۇرۇسۇل ! ئابدۇرۇسۇل ! سېنى شۇنداق جايلىۋېتەيكى ، خەلقىئالەممۇ بۇنىڭدىن قىلچىلىك قۇسۇر تاپالمىسۇن ! راست ، سەن ئەقىللىق ، باتۇر ! لېكىن ، مېنىڭ ئالدىمدا سەن يەنىلا ئاسان ئالدىنىدىغان بىر بالا !...»

ئىشىك ئېچىلىپ ، جاڭجۇن ئالدىراپ كىرىپ كەلدى .

* *

— بىلىمسەن ، ھاكىمبەگ ، ئىچكىرىدە توپىلاڭلار كۆپىيىپ ، خان ھەر يىلى بىزگە بېرىدىغان كۈمۈشنى بېرەلمەي قالدى . بۇنچىلىك نۇرغۇن چېرىك ۋە ئەمەلدارلارنى بېقىش ئاسانمۇ ؟ ! چېرىكلەرنىڭ كىيىمى ، يېمەك ـ ئىچمىكى ، قورال ـ يارىغى قاتارلىقلارغا كېتىدىغان كۈمۈش ئاز ئەمەس . ئۇنىڭ ئۈستىگە مۆلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلارنىڭ ئىش ھەققىمۇ چېرىكلەرنىڭ چىقىمىدىن ئېشىپ چۈشىدۇ . ئۇلۇغ خان ئەۋەتىپ بېرەلمىگەندىن

كېيىن ، مەن بۇ پۇللارنى سىلەردىن ئالماي نەدىن ئالىمەن ؟ ئۇن ئالتە خۇ ئاشلىق سېلىقى ئوتتۇز ئىككى خۇغا كۆتۈرۈلدى . راست ، بۇ خەلق كۆتۈرەلمەيدىغان دەرىجىدە ئېغىرلىشىپ كەتتى . لېكىن ، ئېيتقىنا ، مەزەمخان ، شۇنداق قىلماي ، قانداق قىلىمەن ؟ چېرىك ۋە ئەمەلدارلارنى قانداق باقىمەن ؟

چاڭ چىڭ بىر ئۇھ تارتىپ توختىدى . ئۇ شۇ تاپتا ، بىر تەرەپتە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق ، يەنە بىر تەرەپتە ئاغزىنى ئەجدىھادەك ئېچىپ تۇرغان چېرىك ۋە ئەمەلدارلاردىن ئىبارەت ئىككى تۈگمەن تېشىنىڭ ئارىسىدا يانجىلىۋاتقان قارىمۇچقا ئوخشايتتى . ئۇ بۇرۇلۇپ بىچارە قىياپەتتە ھاكىمبەگكە قارىدى . ئۇنىڭ ئالما ئۇرۇقىدەك كۆزلىرىدە : «مېنىڭ سۆزۈم ساڭا تەسىر قىلىۋاتامدۇ ؟ » دېگەندەك بىر ئىپادىدە كۆرۈنەتتى . مەزەمزات بولسا : «مەن سىلىگە ئىشىنىمەن ، سىلى بۇ سېلىقلارنى ئامالسىزلىقتىن ئۆستۈردىلە ! بىراق بۇنى نادان خەلق قانداق چۈشەنسۇن ؟ ! خاتىرجەم بولسىلا ، مەنلا بولسام ، سىلىنى بۇ قىيىنچىلىقتىن چوقۇم قۇتۇلدۇرىمەن ! » دەۋاتقاندەك قىلاتتى .

— سىلەرغۇ چىشلىرىڭلارنى چىشلەپ بۇ سېلىقنى تۆلەۋەتتىڭلار ، لېكىن جاھىل ، زوۋان ئۇقمايدىغان خۇيزۇلار چىقىپ بىزگە قارشى جەڭ باشلىدى . مەن قوشۇن چىقىرىپ ئۇلارنى قاتتىق باستۇردۇم . باشلىقلىرىدىن يەنسېن ، فىتامۇلارنى بوينىكېسكتە جادۇغا باستىم . بىرقانچە ئاينىڭ ئالدىدا ھايات قالغان چوڭلىرىدىن ئاشۇ خەنجە ئاخۇن ، ئىسمائىل ئاخۇن ، ياقۇپ ئاخۇن دېگەنلىرى ئابدۇرۇسۇلنىڭ يېنىغا كىرىپ ، يىغلاپ - قاقشاپ ، ئۇرلاڭ ھاكىمبەگنىڭ ئۆزلىرىگە ياردەم بېرىشىنى سورىدى . ئابدۇرۇسۇل موللاناسىرئەلەم بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ، خۇيزۇلارغا قوشۇلدى . بىز مەنسەپ بېرىپ ، كۈمۈش بېرىپ ئەتىۋارلاپ ئىشلىتىۋاتساق ، تۇزۇڭنى يەپ تۇزلۇقۇڭغا ئۇلتۇراي دېگەندەك ، بىزگە قارشى مۇشت كۆتۈردى…

— ئۇنىڭ كۆڭلىدە ، سىلى بىلمەيدىلا ، جاڭجۇن جانابلىرى ، — دېدى مەزمۇزات ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ ، بېشىنى ئۇ ئولتۇرغان تەرەپكە سوزۇپ ، — سىلەر ئاقسۇغا پالىغان ئاتىسى چورۇقنىڭ[①] قىساسى بولۇشى مۇمكىن .

— مەن بۇ قارىشىڭنى قوللايمەن : ئۇنىڭ كۆڭلىدە بىزگە قارشى ئاداۋەت بولمىسا ، مۇشت كۆتۈرمەيتتى...

جاڭجۇن يەنە سۆزىدىن توختاپ ، يېنىدىكى قاپقاقلىق ، ئەجدىھا گۇللۇك سىركايىنى تېگىدىكى خونچىسى بىلەن بىللە قولىغا ئېلىپ ، قاپقىقىنى قىيا ئېچىپ بىرقانچە ئوتلىدى . چاي ئىچىۋاتقان مۇغەمبەرنىڭ يۇمىلاق كۆزلىرى ئوغرىلىقچە هاكىمبەگكە قارايتتى . مەزمۇزات بېشىنى سىلاپ خىيال سۈرەتتى . ئۇ : «ئەگەر بۇ يەردىن ساق ـ سالامەت غۇلجىغا قايتىپلا قالسام ، ئالدى بىلەن ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرىمەن» دەيتتى ، ئابدۇرۇسۇل يەگنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ .

قولىدىكى سىركايىنى شىرەگە قويغان چاڭ چىڭ مەزمۇزات تەرەپكە بېشىنى بۇراپ ، يەنە قىلىن كالپۇكلۇق ئاغزىنى ئاچتى :

— كۆپ گەپ قىلىپ سىلىنى زېرىكتۈرۈپ قويدۇمغۇ دەيمەن ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۈگۈن ساڭا ، هاكىمبەگ ، چىڭ خاندانلىقىنىڭ هاجىتى چۈشتى . ئىمىن ۋاڭدەك بوۋىلىرىڭنىڭ ئۆز ۋاقتىدا قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەرنى باستۇرۇشىمىزغا چېرىكلىرى بىلەن ياردەم بەرگەنلىكىنى بىلەرسەن ! سەنمۇ ، مەزمۇزات ، ئەڭ چوڭ بوۋىلىرىڭ ئىمىن ۋاڭ ، مۇسا گۇڭلارنىڭ يولىدا مېڭىپ ، قىيىن ئەھۋالدا تۇرۇۋاتقان بىزگە ياردەم قىلىشىڭنى ئۆتۈنىمەن . سەن بۈگۈن كېچىدىلا دەريادىن كېمە بىلەن ئۆتۈپ ، چاپچال ئارقىلىق غۇلجىغا

---

① ئىلى جاڭجۇنى چورۇق هېكىمنى 1828 ـ يىلى ئاقسۇغا ئون يىللىق پالايدۇ ، ئۇ مۇددىتى توشۇپ ئىلىغا قايتىپ كېلىپ ، 1837 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتىدۇ .

قايتىسەن . سېنىڭ قوغدىغۇچى ۋە مۇلازىملىرىڭمۇ تېخى كۆرەدە ، ئۇلار سېنىڭ بىلەن بىللە قايتىدۇ . بارغاندىن كېيىن مۇنداق ئۈچ ئىشنى قىلىساڭ بولىدۇ : بىرىنچىسى ، ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرگۈزۈۋەت ، ئىككىنچىسى ، قېرىنداشلىرىڭنى ئاچچىقىدىن ياندۇرۇپ ، خۇيزۇلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقتىن چېكىندۇرۇپ چىق . بۇ ئىشلار ئابدۇرۇسۇلنىڭ قىلغان ئىشلىرى ، دەپ ئۇيغۇرلىرىڭنى باياندايى يېنىدىن ئەكەت . سەن تېخى بىلمەيسەن . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەر هازىر غۇلجىنى ئېگىلەپ ، باياندايى هەربىي قەلئەسىنى قورشىۋالدى . قېرىنداشلىرىڭ قورال تاشلاپ بايانداييدىن چېكىنىپ ئۆز ئۆيلىرىگە قايتىسىلا ، بىز ئۇلارغا تەگمەيمىز ، ھەتتا سۈرۈشتۈرمەيمىز . ئۈچىنچىسى ، ھەممە گۇناھ خۇيزۇلار بىلەن ئابدۇرۇسۇلدا ! ئۇيغۇرلارنى ئازدۇرغان خۇيزۇلار بىلەن ئابدۇرۇسۇل ! سەن ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرۈپ ، قېرىنداشلىرىڭنى خۇيزۇلاردىن بۆلۈۋالساڭ ، بىز خۇيزۇلارنى قاتتىق جازالايمىز !...

جاڭجۇن توختىماي سۆزلەيتتى . مەزەمزات ئۆزىنىڭ بۈگۈن كېچىدىلا غۇلجىغا قايتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ ، ئولتۇرالماي قالدى . ئۇ ھېلىتىنلا كېچىنىڭ تېزرەك كېلىشىنى كۈتكەندەك بېشىنى كۆتۈرۈپ ، پەنجىرىگە قارىدى . گۈللۈك پەنجىرە يورۇپ تۇراتتى . هاكىمبەگنىڭ ئالدىرىشىغا خوتۇن ـــ بالىلىرىنى سېغىنغانلىقى ئەمەس ، بەلكى ئۇرلاڭ هاكىمبەگ بولغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ ئۆز ئورنىنى ئېلىۋېلىشقا كۆڭلى داپ چالاتتى . زەھەرلىك قارا يىلان ئۇۋىسىدىن چىقىدىغان چاغدا بىر ۋىشىلداپ زەھەرلىك تىلىنى چىقىرىدۇ . شۇ تاپتا مەزەمزاتمۇ زەھەرلىك تىلىنى چىقىرىپ ۋىشىلداۋاتقان قارا يىلانغىلا ئوخشايتتى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا قارىغايدەك قامەتلىك ، ماڭلىيى كەڭ ، ئىككى مەڭزى شەپەقتەك كۈلگۈن ، بۇركۈت كۆزىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە جەسۇرلۇق نۇرى چاقناپ تۇرىدىغان ، ئۆزۈن بۇرۇتلۇق ، قىرقىما

ساقاللىق ئابدۇرۇسۇل بەگ تۇراتتى . «سېنى ، — دېدى مەزەمزات يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە بىر سىرلىق كۆكۈچ نۇر چاقناپ ، — سېنى ، ھەي ، ئابدۇرۇسۇل ، شۇنداق بۇ ئالەمدىن ئىزىڭنى ئۆچۈرەيكى ، خەلقئالەم غىڭ قىلالماي قالسۇن !… »

— ئۇزاق پاراڭلاشتۇق ، — دېدى چاڭ چىڭ ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ھاكىمبەگكە بېشىنى بۇراپ ، — قېنى ، مېنىڭ دېگەنلىرىمگە سەن نېمە دەيسەن؟ سېنىڭ ئۆز ئاتا - بوۋاڭنىڭ ئىرادىسىگە قارشى ماڭمايدىغانلىقىڭغا ئىشەنسەم بولامدۇ؟

جاڭجۈن كېيىنكى سوئالنى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ شۇنداق دېدىكى ، مەزەمزاتنىڭ يۈرىكى قارتىدە قىلىپ قالدى . ئۇ ئالدىراپ - تېنەپ ئاغزىنى ئاچتى :

— بولىدۇ ، جانابلىرى ، بولىدۇ ، بولىدۇ !… — مەزەمزات سۆزگە ئۇستا ، ھەرقانداق ئەھۋالدا تىلىنى چاينىماي ، تۈت ئېغىز گەپنى جايىدا دېيەلەيدىغان ئادەم . ئاق سېرىق چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرگەن ھاكىمبەگ ئاسانلا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، سۆزلىرىنى خۇددى يېپقا مەرۋايىت تىزغاندەك تىزىپ سۆزلەشكە باشلىدى ، — مېنىڭ تومۇرۇمدىكى قان ئاتا - بوۋىلىرىم قېنىنىڭ داۋامى ، مەن زادىلا ئۇلارنىڭ روھىغا داغ كەلتۈرىدىغان قارا يۈزلۈكنى قىلمايمەن ، — ئۇ ئويلىنىپ بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — بىراق ، ئالىيلىرى ، تۆمۈرنى قىزىتىپ ، ئاندىن سوقىدىغان گەپ ، مەنمۇ بىرىپلا سىلى دېگەنلەرنى دېسەم ، كاللام كېتىدۇ . تۆمۈرنى قىزىتىشىمغا ۋاقىت كېرەك . ئۇ قىزىغاندىلا ئاندىن سوققىلى بولىدۇ . بۇنى سىلى ئوبدان بىلىدىلا ! جاڭجۈن جانابلىرى ، خاتىرجەم بولسىلا ! مەن بىرىپ ئالدىدا ئۇلارنىڭ سېپىگە كىرىشىم ، ئۇلار نېمە دېسە شۇنى دېيىشىم ، شۇنداق قىلىپ ھارۋىنىڭ بوجىسىنى قولغا ئېلىشىم زۆرۈردۇر . بۇلارنى ئاڭلاپ ، يەنە ، جانابلىرى ، مېنى يۈز ئۆرۈپتۇ

دېمىسىلە ! ھارۋىنىڭ بوجىسىنى قولۇمغا ئېلىۋالسام ، ئاندىن ھارۋىنى خالىغان تەرىپىمگە ھەيدىيەلەيمەن ، — ئۇ سىم ساقىلىنى بىر سىلاپ ، كۆلكە يوگۇرگەن چىرايىنى چاڭ چىڭغا تىكتى ، — مۇشۇ كۇنگىلا يېتىۋالسام ، سىلىگە كۇندە بىر خۇش خەۋەر يەتكۈزىمەن . يەنە بۇرۇنقىدەك دەۋران سۇرۇپ ، يېگەنلىرى يېگەن ، كۆلگەنلىرى كۆلگەن بولۇپ ئۆتمىدىلا ، جانابلىرى ! مانا مېنىڭ دەيدىغانلىرىم ! ماڭا ، جاڭجۇن جانابلىرى ، ئۆزلىرىگە ئىشەنگەندەك ئىشەنسىلە !...

چاڭ چىڭ مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىدىن قانائەت ھاسىل قىلدى . شۇڭلاشقا ئۇ ، يېنىدا ئولتۇرغان ھاكىمبەگكە تولۇق ئىشەنگەن قىياپەتتە تىكىلدى :

— ساڭا ئىشەنمىسەم ، سېنى يولغا سېلىپ قويامدىمەن ؟ ! مەن ساڭا يۈزدەيۈز ئىشىنىمەن . سەن بېرىپ مەن دېگەنلەرنى قىلالايسەن ! — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئىچ يانچۇقىدىن زەنجىرلىك ئالتۇن سائىتىنى ئېلىپ ، قاپقىقىنى ئېچىپ قارىدى . سائەت ئون بىردىن ئېشىپ قالغانلىقىنى كۆرگەن چاڭ چىڭ ئالدىراپ ئاغزىنى ئاچتى ، — بولدى ، پاراڭ مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن ! چۈشمۇ بولۇپ قاپتۇ . ئەتىگەن ئاشپەزلەرگە ئوبدان سەيلەرنى قورۇپ بىر شىرە زىياپەت تەييارلاڭلار ، دېۋىدىم ، ئۇلار بىزنى كۇتۇپ قالمىسۇن . قېنى ، تۇر ، ھاكىمبەگ ، زىياپەت ئۆيىگە چىقايلى !...

جاڭجۇن ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، ئىشىككە قاراپ يول ئالدى . ئۇنىڭ كەينىدە دەل قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ماڭغان مەزەمزات ھېجىيىپ خۇشاللىقىنى باسالمايتتى .

*　　　*

ئەمدى يازىدىغان كۆرە ھەققىدىكى بۇ بايانلىرىم ئاساسي

ۋەقەلىك بىلەن ئۇنچىلىك مۇناسىۋىتى يوقتۇر؟! لېكىن، بىر زامانلاردا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى سورىغان بۇ شەھەرنى تولۇق تەسۋىرلىگۈم كېلىدۇ. بۇ ئەلۋەتتە مېنىڭ شەخسىي خاھىشىمدىن تۇغۇلغان ئىستەك بولماي، بەلكى كەلگۈسى ئەۋلادلىرىمىزنىڭ بىلىشىنى ئارزۇلىغان ئويۇمدىن تۇغۇلدى.

ئۈستىدە تۆت چېرىك قاتارلىشىپ بىمالال ماڭالايدىغان كۆرە سېپىلىنىڭ تۆت دەرۋازىسى بولۇپ، شەرقىي دەرۋازىسى «دۇڭگۈەن»[①]، جەنۇبىي دەرۋازىسى «نەنگۈەن»[②]، غەربىي دەۋازىسى «تارجى»، شىمالىي دەۋازىسى «بېيگۈەن»[③] دېيىلەتتى. بۇ ھەربىي قەلئە ھېسابلىنىدىغان كۆرەنىڭ شەرقىي، شىمالىي، غەربىي ۋە جەنۇبىي تۆت مەركىزىي كوچىسىغا ئورۇنلاشقان مەھكىمە، يامۇل قاتارلىقلار خېلىلا كۆپ ئىدى.

غەربىي مەركىزىي كوچىدا داتۇڭ يامۇلى بولۇپ، بۇ جاڭجۈن مەھكىمىسىدىن قالسىلا، ئالىي «ئەلەم» ئەمەلدارى تۇرىدىغان مەھكىمە ئىدى. يامۇلنىڭ ئىچكى بىناسىغا بارغىچە ئۈچ دەرۋازىدىن ئۆتەتتى. ھەربىر دەرۋازىنى مەخسۇس چېرىك ۋە دەرۋازا باقارلار ساقلايتتى. يامۇل ئىچىدە يامۇلنى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئىككى باتالىيون چېرىك بولاتتى. ئومۇمەن داتۇڭ يامۇلى بارلىق پىيادە، توپچى ۋە ئاتلىق قىسىملارغا قوماندانلىق قىلاتتى. بۇ كوچىدا يەنە سىلىڭ، زۇلىڭ يامۇللىرى[④]، مۇزىكا دۈي، پىيادە قىسىملار گازارمىلىرى، شۇنداقلا ئاھالىلەر ۋە

---

① «دۇڭگۈەن» — شەرقىي دەرۋازا، بۇ دەرۋازىدىن چىققانلار كۆپىنچە غۇلجىغا باراتتى.

② «نەنگۈەن» — جەنۇبىي دەرۋازا، بۇ دەرۋازا «سۇمۇل دەرۋازىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى. دەرۋازىدىن چىققانلار دەريادىن ئۆتۈپ چاپچالغا باراتتى.

③ «بېيگۈەن» — شىمالىي دەرۋازا بۇ دەرۋازىدىن چىققانلار كۆپىنچە سۇيدۇڭغا باراتتى. شۇڭا بۇ دەرۋازا «سۇيدۇڭ دەرۋازىسى» دەپمۇ ئاتىلاتتى.

④ سىلىڭ، زۇلىڭ يامۇللىرى — ھەربىي قوشۇن تۇرىدىغان ئورۇنلار.

تىجارەتچىلەرمۇ تۇراتتى .
شىمالىي مەركىزىي كوچىدا بىر لۇۋدوي ، ئىككى سىلىڭ يامۇلى ، خەۋەرلىشىش ئورنى ، بىر چوڭ بۇتخانا ، شەخسىي سودىگەرلەرنىڭ چوڭ دۇكانلىرى ، شەخسلەر بىرلىشىپ ئاچقان ھاراق زاۋۇتى ، ئاشخانىلار ، ئۇششاق تىجارەتچىلەرنىڭ دۇكانلىرى ، ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى بولاتتى .
جەنۇبىي مەركىزىي كوچىدىمۇ سودىگەرلەر جەمئىيىتى — شاڭۋۇخۇي ، بىر لۇۋدوي ، بىرنەچچە زۇلىڭ يامۇللىرى ، پىيادە ، توپچى ۋە ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ گازارمىلىرى ، بىر چوڭ ئىبادەتخانا ، سودىگەرلەرنىڭ دۇكانلىرى ، ئاھالىلەرنىڭ ئۆيلىرى بولاتتى .
شەرقىي مەركىزىي كوچىدا جاڭجۇن مەھكىمىسى قاتارلىقلارنىڭ بارلىقىنى دېيىدۇق . بۇ تۆت كوچىدىن باشقا يەنە مانجۇ خاڭزىسى ، خەنبىڭ خاڭزىسى[1] ، شىبە خاڭزىسى[2] دېگەن كوچىلار بار .
مانجۇ خاڭزىسى — مانجۇ كوچىسى دېگەنلىك بولۇپ ، بۇ كوچا كورەنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىگە جايلاشقان بولۇپ ، قورۇلارنىڭ چوڭ ـ كىچىكلىكى بىر ـ بىرى بىلەن ئوخشاش ئىدى . بۇ كوچىدا ئاساسەن مانجۇ ئەمەلدارلىرى ، مانجۇ ئاھالىلىرى تۇراتتى . ھەربىر مانجۇ ئەمەلدارىنىڭ ئۆزىگە خاس ياسالغان يامۇلچىلىرى ، چىرايلىق ـ ئازادە ئۆي جايلىرى بولاتتى . ھەممىسىنىڭ قورۇسى ئىچكىرى ۋە تاشقىرى بولۇپ ، كوچىغا قارىغان دەرۋازىسىنىڭ ئۇدۇلىدىكى تامدا ئويۇپ ياسالغان ئويۇقچە كۆرۈنەتتى . بۇ ئويۇقچىدا قورۇنى ساقلىغۇچى مەبۇدنىڭ ئىسمى يېزىلغان تاختا كىچە ـ كۈندۈز تۇراتتى . قورۇ ئىگىسى ھەر كۈنى كەچتە ئويۇقچىدىكى مەبۇدقا ئاتاپ شام يېقىپ ، دۇئا ـ تىلاۋەت

① خەنبىڭ خاڭزىسى — خەنزۇ چېرىكلىرى كوچىسى .
② شىبە خاڭزىسى — شىبە كوچىسى .

قىلىپ، قورۇننىڭ ئامانلىقىنى ساقلاشنى ئۆتۈنەتتى.

بۇ كوچىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە سىپىلغا يۆلەپ سېلىنغان «نىياڭنىياڭمىياۋ»[①] بولۇپ، ئىبادەتخانىنىڭ ئىچكى ئۆيى ۋە تاشقى زاللىرىدا لايدىن ياسالغان نۇرغۇن مەبۇدلار تۇراتتى. ئۇلارنىڭ ھەربىرىنىڭ ئاياللارغا بەخت ئاتا قىلىدىغان ئانا بۇت، بالا تەلەپ قىلغۇچىلارغا بالا ئاتا قىلىدىغان ئانا بۇت، ئۆمۈرنى ئۇزۇن قىلىدىغان ئانا بۇت، قىزىل ئانا بۇت، چېچەك ئانا بۇت، ئاق ئانام ئانا بۇت، كۆك ئانام ئانا بۇت دېگەندەك ئىسىملىرى بولاتتى، كۆرەدىكى مانجۇ، خەنزۇ، شىبە ئاياللىرى قەمەرىيە يىل ھېسابى بويىچە 4 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئەڭ ياخشى كىيىملىرىنى كىيىپ، باللىرىنى يېتىلەپ، قوللىرىغا رەڭگارەڭ قەغەز گۈللەرنى ۋە گۈل سېۋەتلىرىنى تۇتۇپ، تۈرلۈك يېمەكلىكلەرنى ئەكېلىپ ئىبادەتخانىدا دۇئا ـ تىلاۋەت قىلاتتى. ئۇلار ئىبادەتخانىغا كىرگەندىن كېيىن كۈجە كۆيدۈرۈپ شاڭ ياقاتتى، بۇتلارغا باش ئۇراتتى. ئاندىن ھەرقايسىسى ئۆزىنىڭ كېلىشتىكى مەقسەت ـ مۇددىئاسى بويىچە تېگىشلىك مەبۇد ئانىلارنىڭ ئالدىغا بېرىپ ئەكەلگەن گۈل ۋە يېمەكلىكلىرىنى قويۇپ، ئۆز تەلىپىنى ئېيتىپ باش قوياتتى. ئاندىن كەلگەنلەر راھىبەلەرگە نەزىر ـ سەدىقىلىرىنى بېرىپ، ئۆزلىرىگە پال ئاچقۇزاتتى.

بۇ ئىبادەت كۈنى ئۈچ كۈن داۋام قىلاتتى. ئىبادەتخانىنىڭ ئالدىدىكى مەيداندا بۇتلارغا ئاتاپ چاڭچىلە ئويۇنى ئوينىلاتتى. شۇنداقلا بۇ يەر بازارغا ئايلىنىپ، تىجارەتچىلەرگە تولۇپ كېتەتتى. يىراق ـ يېقىندىكىلەر مەپىدە، ھارۋىدا ۋە پىيادە كېلىپ ئىبادەت قىلاتتى، تاماشىغا قاتنىشاتتى. بۇ يەردە يەنە مەيخانىلەر ئېچىلىپ، ئەپيۇن چېكىش، قىمار ئويناشلارمۇ قىزىپ كېتەتتى.

كۆرەنىڭ شەرقىي جەنۇبىغا «خەنبىڭ خاڭزىسى» ئورۇنلاشقان بولۇپ، كوچىسى رەتلىك، ئېغىزىغا دەرۋازا

① «نىياڭنىياڭمىياۋ» — ئاياللار ئىبادەتخانىسى.

ئورنىتىلغان ، دەرۋازا ھەر كۈنى كېچىدە تاقىلاتتى . بۇ كوچىغا خەنزۇ ئەمەلدارلىرى ۋە خەنزۇ ئاھالىلىرى ئورۇنلىشىپ ھەربىرىنىڭ قورۇ - جاي ، باغۋارانلىرى بولاتتى .

بۇ كوچىنىڭ جەنۇبىغا ئىنتايىن چوڭ ئاشلىق ئامبىرى ، چوڭ ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرى ئورۇنلاشقانلىقتىن «نەنكۇ»[1] دەپ ئاتىلاتتى . ئاشلىق ئامبىرىدا ئىلى تەۋەسىدىكى دېھقانلاردىن يىغىۋېلىنغان ئاشلىق ۋە يەم - خەشەك تولۇپ تۇراتتى .

دېھقانلارغا سېلىق سېلىناتتى . دېھقانلار قانچىلىك سېلىق سېلىنغان بولسا ، ئۆزىدە بار - يوقلۇقىغا قارىماي ھەممىسىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇر بولاتتى . بۇ سېلىق يولىنىڭ يىراق - يېقىنلىقىدىن قەتئىينەزەر كۆرەدىكى مۇشۇ ئاشلىق سېڭىغا تۆكۈلەتتى . بېدە ، ئوت - چۆپ ، يەم - خەشەكمۇ شۇنداق قىلىناتتى . يوقسۇل دېھقانلار سېلىق - ھوسۇلنى تاپشۇرالمىسا ھالىغا ۋاي بولاتتى : بويىنىغا زەنجىر سېلىنىپ باغلىناتتى ، ئۇرۇپ بەدىنى قىيىنىغا بويىلاتتى ، بەزى دېھقانلار تاياق زەربىسىدىن ئۆلۈپمۇ كېتەتتى .

ھەربىي ئەسلىھەلەر ئامبىرىدا چېرىكلەرگە كېرەكلىك ئەشيالار ، چېرىكلەرنىڭ كىيىم - كېچەكى ، ئاتلىق چېرىكلەرنىڭ ئېگەر - جابدۇقلىرى ساقلىناتتى .

قەلئەنىڭ غەربىي شىمال تەرىپىدىكى كوچىغا شىبەلەرنىڭ ئائىلىلىرى ئورۇنلاشقانلىقتىن ، بۇ كوچا «شىبە خاڭزىسى» دېيىلەتتى . بۇ چاغدا شىبەلەردىن لۈۋدۈي ئامباللىرى ، زۇڭگەن ، باقشى ، غالدا ، مۇشۇقا دېيىلىدىغان ھەربىي ۋە مەمۇرىي ئەمەلدارلار بولۇپ ، ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمى مۇشۇ «شىبە خاڭزىسى» دا ئولتۇراتتى . ھەربىر ئائىلىنىڭ ھويلا ۋە ئۆيلىرى ، يامۇل ۋە ئىشخانىلىرى بولاتتى...

شىبە كوچىسىنىڭ شىمالىي بۆلۈكىدا بىر قورغان بار ئىدى .

---

[1] «نەنكۇ» — جەنۇبىي ئىسكىلات .

بۇ ئايرىم ـ ئايرىم تۆت كىچىك قورغاندىن تۈزۈلۈپ، ھەربىي ئەشيالار قويۇلاتتى. بۇ يەرنى «بىيكۇ»[1] دەپ ئاتايتتى. بىرىنچى قورغانچىدا ھەرخىل توپ ئوقلىرى؛ پىلتا بىلەن ئېتىلىدىغان قوغۇشۇن ئوقلۇق قارا مىلتىق، پىلتىلىك ئۇزۇن تاپانچىلار؛ ئىككىنچى قورغانچىدا زەمبىرەك ۋە مىلتىق دورىلىرى؛ ئۈچىنچى قورغانچىدا ھەردەرىجىلىك ئەمەلدارلار ۋە چېرىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى، كەمەر ۋە ئۆتۈكلىرى؛ تۆتىنچى قورغانچىدا قالقان، ھەرخىل قىلىچلار، تەبەرلەر، نەيزىلەر، ئوقيا ۋە ئوقيا ئوقلىرى ساقلىناتتى. بۇ قورغانچىلارنىڭ ھەربىرىگە بىردىن ئامبال مەسئۇل بولاتتى. چېرىكلەر كېچە ـ كۈندۈز قاراۋۇللۇقتا تۇرۇپ قوغدايتتى...

چۈشتىن كېيىن كۈنپېتىشتىن چىققان قارا بۇلۇتلار بارغانسېرى قويۇقلىشىپ كەچكە بارمايلا ئاسماننىڭ يۈزىنى قاپلاپ كەتتى. قاتتىق شامال قوزغىلىپ، بىخلانغان دەل ـ دەرەخ شاخلىرىنى زارلىتىپ، توپا چىقىپ قالغان يوللاردىن توپا توزۇتاتتى...

تېخىچىلا چۈشتە يېگەن زىياپەت ۋە ئىچكەن ـ شارابلارنىڭ تەسىرى كەتمىگەن مەزەمزات شەھەر مەركىزىدىكى ھەيۋەتلىك راۋاقنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئەگمە دەرۋازىسىدىن كۆرەڭ قاشقىسىنى ئوينىتىپ چىقىپ كەلدى. ئاتمىشلاردىن ھالقىغان بۇ ھاكىمبەگ بايا جاڭجۈن بىلەن كۆرۈشكەندىكى ئەمەل كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ ئەمدى بېشىغا سۆسەر تۇماق، ئۈستىگە موۋۇت پەرىجە، پۇتىغا قارا خۇرۇم ئۆتۈك كىيىپ، تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتقان ئارغىماق چېلىش ئاتنىڭ ئۈستىدە گىدىيىپ، تەكەببۇر قىياپەتتە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ بۇ تۇرقىدىن بايا جاڭجۈن بىلەن پاراڭلاشقاندىكى قول باغلاش، ئېگىلىش ۋە ھىجىيىشلاردىن زەررىچىلىك تەسىر قالمىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ بىر توپ

---

① بىيكۇ — شىمالىي ئىسكىلات.

مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى ئارىسىدا جەنۇبىي مەركىزىي كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىنى يېرىپ ، سېپىلنىڭ جەنۇبىي دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى . كۆپ ئۆتمەي ئۇلار سېپىلنىڭ سۇمۇل دەرۋازىسىدىن چىقىپ ئىلى دەرياسىنىڭ بويىغا يول ئالدى .

ئانا دەريا — ئىلى دەرياسى گويا غەزىپى كەلگەن قارا قاسىراقلىق ئەجدىھادەك كۆنچىقىشتىن كۈنپېتىشقا قاراپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كېتىۋاتاتتى . دەريانىڭ ئۇ قانتىدا كۆز يەتمەيدىغان بىپايان زېمىن ، ئۇنىڭ چېتىدە چوققىلىرى ئاپئاق ئەزىم تاغلار ئۇستىگە قايغۇ - ھەسرەت پەردىسىنى يېپىپ ، ئۆز تەقدىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . بارغانسېرى كۈچىيىۋاتقان بوران ، بارغانسېرى قارىيىۋاتقان زۇلمەت بىر - بىرى بىلەن ياقا سىقىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . يۈگەن سىيرىپ كېتىۋاتقان كۈرەڭ قاشقىسىنىڭ ئۈستىدە مىخلاپ قويغاندەك ئولتۇرغان ھاكىمبەگ ھاۋاغا قاراپ ، ئۆزىنى جاڭجۈن مەھكىمىسىدە ئۆزىتىپ قالغان چاڭ چىڭنىڭ سۆزىنى يادىغا ئالدى .

«جاڭجۈن دېگەندەك ، مېنى بىرى قوغلاۋاتمىغاندىكىن ، ئەتە ئەتىگەن يولغا چىقسام بوپتىكەن ، قاراڭغۇ كېچىدە قارا بوراندا قالارمەنمۇ ؟ — دېگەنلەرنى ئويلىغان مەزەمزات بىر تىنىۋېلىپ خىيالىنى داۋام قىلدى ، — يەنىلا بىر كۈن بولسىمۇ بالدۇر بارغىنىم ياخشى ! ئۆز ئورنۇمنى ھېلىقى ئابدۇرۇسۇل دېگەندىن بىر كۈن بۇرۇن تارتىۋالمەن ئەمەسمۇ !»

ئالدىنقى پىكرىنى كېيىنكى رەت قىلغان پىكرى كۆڭلىگە ياققان ھاكىمبەگنىڭ روھىي كەيپىياتى تېخىمۇ كۆتۈرۈلدى . ئۇ ئۆزىنى دەريا بويىدا كۈتۈپ تۇرغان كېمىنى كۆرۈپ ، ئىككى پۇتى بىلەن كۈرەڭ قاشقىنىڭ بىقىنىنى نىقتىدى . ئات يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئېتىلدى...

ئۈچىنچى باب

ئەخمەتخان خوجىنىڭ چۈشى

كېچىلەپ توختىماي يول ماڭغان مەزەمزات قوغۇنچىغا[1] كېلىپ مېھرىدىن بەگنىڭ ئۆيىگە چۈشتى. قاتتىق ئۇخلاۋاتقان مېھرىدىن بەگ ئائىلىسى ئۇندەرەپ دەرۋازىنى ئاچقاندا، كۈنچىقىش تەرەپ بىلىنەر - بىلىنمەس ئاقىرىپ كېلىۋاتاتتى. ئاق كۆڭلەك، ئاق تامبال بىلەن ئۈستىگە قارا پەشمەتنى يېپىنىپ چىققان ئوتتۇرا بويلۇق مېھرىدىن بەگ كۆرەڭ قاشقىسىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇتۇپ تۇرغان مەزەمزاتنى كۆرۈپ، نېمە قىلارىنى بىلمەي هاڭ - تاڭ قالدى. ئۇ دەرھال ئېسىنى يىغىپ، قول باغلاپ، ئېگىلىپ سالام قىلدى. ئارقىدىن ئۇ، ئۆزىنى چاقىرتىپ چىققان شادىپاچاق مالىيغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھوي، ھاكىمبەگ جانابلىرىنى ئاتتىن چۈشۈرمەي، نېمىگە قاراپ تۇرىسەن؟! قېنى، قولتۇقىدىن تۇتۇپ، ئاۋايلاپ ئاتتىن چۈشۈرگىن!...

مېھرىدىن بەگنىڭ شادىپاچاق مالىيى يۈگۈرۈپ بېرىپ ھاكىمبەگنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئاتتىن چۈشۈرۈۋالدى.

— قېنى، جانابلىرى، ئۆيگە مەرھەمەت! — دېدى مېھرىدىن بەگ ئېگىلىپ، بىر قولى بىلەن كەڭ ئېچىۋېتىلگەن دەرۋازىنىڭ ئىچىنى كۆرسىتىپ. چارچاپ ھالىدىن كەتكەن ھاكىمبەگنىڭ

[1] قوغۇنچى — چاپچال ناھىيىسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.

مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىمۇ ئاللىقاچان ئاتلىرىدىن چۈشۈپ تېزرەك ھويلىغا كىرىشنى كۈتۈپ تۇراتتى. ئۇلار ئۆز خوجايىنىنىڭ قورۇغا ماڭغانلىقىنى كۆرۈپ، مەزەمزات بىلەن مىھرىدىن بەگدىن كېيىن، ئاتلىرىنى يېتىلەپ ھويلىغا ماڭدى. مېھماننى ئاتتىن چۈشۈرگەن شادىپاچاق ئادەم كۈرەڭ قاشقىنى يېتىلەپ ھەممىنىڭ ئاخىرىدا قورۇغا كىردى.

ئالدى جەنۇبقا قارىغان، ئاپئاق ئاقارتىلغان پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ پەلەمپىيىدىن ئالدىدا چىققان مەزەمزاتنى مىھرىدىن بەگ كۈنچىقىش تەرەپتىكى ئەڭ چوڭ ۋە ھەشەمەتلىك سارىيىغا باشلىدى. ساھىبخانىنىڭ ئۆزى بىلەن تەڭ قوپقان توقىلى يۈز ـ كۆزىنى يۇيۇپ، چېچىنى تاراپ ۋە تۈزەپ، چىرايلىق كىيىملىرىنى كىيىپ، سارايىنىڭ ئىچىۋېتىلگەن ئىشىكى يېنىدا ھاكىمبەگنى كۈتۈۋالدى. ئۇ ئىككى قولىنى تولغان كۆكسىنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ، ئېگىلىپ تەزىم قىلدى. ئايال زاتىنى كۆرمىگىنىگە ئۇزۇن بولغان مەزەمزات قاش ـ كۆزىنى ئويىنىتىپ ئۆزىگە سالام بېرىۋاتقان ئوتتۇز بەش ياشلار چامىسىدىكى چىرايلىق چوكانغا يەۋەتكۈدەك تىكىلىپ قاراپ، تىنچلىق ـ ئامانلىق سوردى. ئۇ مېكىياننى كۆرۈپ قانات سۆرىگەن خورازدەك، سۆسەر تۇماقلىق بېشىنى كۆتۈرۈپ، مەيدىسىنى كېرىپ سارايغا قەدەم تاشلىدى. مىھرىدىن بەگ بىلەن ناز ـ كەرەشمىلىك توقىلى كەينىدىن كىرىپ، تاپسىدىلا قاتار تۇرۇپ ھاكىمبەگنى تۆرگە تەكلىپ قىلدى. تۆردىكى قوش قەۋەت دۇخاۋا كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ خۇشياقمىغاندەك ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى. ئۆي ئىگىلىرىمۇ تەڭلا كۆتۈرگەن قوللىرىنىڭ ئالقانلىرىنى يېيىپ، مەزەمزاتقا ئەگىشىپ، ئاپەت ئۆرۈلگەن ئالقانلىرى بىلەن يۈزىنى سىيپىدى.

— كۆرە بىلەن قوغۇنچىنىڭ ئارىلىقى ئۇزاق يول. ئات بىلەن كەلگۈچە ھاكىمبەگ جانابلىرى خېلىلا جاپا تارتىپتۇ،

ھېرىپ - چارچاپتۇ . قاراپ تۇرماي يېنىغا ئىككى ماﻣۇق ياستۇق قويۇپ بەرگىن ! — دېدى ئۇ يېنىدىكى تېخىچىلا خۇشخۇي تەبەسسۇمىنى يىغىۋالمىغان ياش توقلىغا قاراپ ، — يانپاشلاپ يېتىپ ئارام ئالسۇن !

چىرايلىق چوكان خۇددى كەكلىكتەك يورغىلاپ بېرىپ ، بولۇڭدىكى يۈكلەرنىڭ ئۈستىدىكى قوش - قوش ماﻣۇق ياستۇقلاردىن ئىككىنى ئېلىپ مەزەمزاتنىڭ يېنىغا قويۇپ بەردى .

— يۆلىنىپ ئارام ئالسىلا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى چوكان ياستۇقنى قويۇپ بولۇپ ، مەزەمزات ئۈستىگە تېگى شاپتۇل چېچىكى رەڭگىدىكى گۈللۈك تاۋاردىن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك كىيگەن ، گۈللۈك ياغلىقنى چېكىلەپ تاڭغان چوكاندىن كۆز ئۈزەلمەي قالدى . ئۇنىڭ قارا كۆزلىرىدىكى جىلۋە ، ئاق يۈزىدىكى تەبەسسۇم ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكىگە ئوت ياقتى . ئەگەر ئېرى قاراپ تۇرمىغان بولسا ، ئۇ تولكىنى باسقان بۈركۈتتەك ، بۇ گۈزەل چوكاننى قۇچاقلىۋالاتتى . شەھۋانىي نەپسى قۇترىغان مەزەمزات ئاستا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئېرىنىڭ قېشىغا كېتىۋاتقان چوكاننىڭ تولغان ساغرىسىغا ھەسرەت بىلەن تىكىلدى .

— سەن چىقىپ ، — دېدى مېھرىدىن بەگ يېنىغا كەلگەن ئايالىغا قاراپ ، ئۇ خوتۇنىنى ھاكىمبەگنىڭ يامان كۆزلىرىدىن تېزرەك چىقىرىۋېتىشنى ئويلاپ قالدى ، — چاي تەييارلىغىن ! ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن ھاكىمبەگ جانابلىرى ئۇسساپ قالغاندۇر ؟

— ھازىرلا تەييار قىلىمەن ! — دېدى چوكان يەنە مەزەمزاتقا خۇش چىراي تىكىلىپ .

چوكان مەزەمزاتنىڭ كۆزىنىڭ يىغىنى يەپ سارايدىن چىقىپ كەتتى . مېھرىدىن بەگ كۆڭلى ئورنىغا چۈشۈپ ، ئىشىكنىڭ يېنىدىلا ئولتۇردى .

— مېھرىدىن بەگ ، — دېدى يانپاشلاپ ياتقان ھاكىمبەگ

ئۆي ئىگىسىگە بېشىنى كۆتۈرمەيلا قاراپ ، — مېنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىم ئورۇنلاشقاندۇر ؟ ئۇلار قاتتىق چارچاپ كەتتى…

— سىلى بىردەم يېتىپ ئارام ئېلىپ تۇرسىلا ، مەن چىقىپ ھالىدىن خەۋەر ئالاي ! — دېدى مېھرىدىن بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ .

— شۇنداق قىلىڭ !…

سياھەتخانا چىقىپ كەتتى . سارايدا ماموق تەكىيلەرگە يۆلىنىپ يانپاشلاپ ياتقان ھاكىمبەگلا قالدى . ئۇنىڭ كۆزىدە بەدىنى تولغان ، شوخ ۋە ناز ـ خۇلقلىق چوكان تۇراتتى .

«خەپ ، ۋاقتىم تولىمۇ زىچ ـ دە ، بولمىسا بۇ يەردە بىر ـ ئىككى كۈن تۇرۇپ بۇ كۆزلەرنىڭ ئېغىنى يەيدىغان چوكاننىڭ قەنتىنى چاقاتتىم ! » دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن مەزەمزات ئاستا خورەك تارتىشقا باشلىدى .

ئارىدىن بىر ئاز ۋاقىت ئۆتۈپ سارايغا كىرگەن مېھرىدىن بەگ مېھمانىنىڭ خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ ، سارايىنىڭ ئىشىكىنى يېپىپ تالاغا چىقىپ كەتتى…

* *

گۈللىرى كۆك ـ ئاق داستىخان سېلىنغان ئۇزۇن شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە بېشىغا قىزىل مانچېستېر دوپپا ، ئۇستىگە تۆش يانچۇقىدىن يانچۇق سائىتىنىڭ زەنجىرى ساڭگىلاپ تۇرغان قارا مۇۋۇت پەشمەت كىيگەن مەزەمزات كېرىلىپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچىۋاتاتتى . شىرە ئۇستىدە دەستىلەنگەن يوغان ئاق نانلار ، ئۇنىڭ چۆرىسىدە ئوشتۇلغان ئاق نان ۋە يۈزى قىزلارنىڭ مەڭزىدەك قىزىرىپ پىشقان توقاچلارنىڭ پارچىلىرى ، ھاكىمبەگنىڭ ئالدىدا ، قەندەللەردە ئاقماي ، ھەسەل ۋە قايماقلار تۇراتتى .

يۈزى كۆرۈنمەيدىغان قايماقلىق ئەتكەنچاي، چىلانغان ئاق نان بىلەن توقاچنى مەززە قىلىپ يەۋاتقان مەزەمزات ئالدىدىكى ساھىبخانىغا قارىدى.

— مىھرىدىن بەگ، شەھەر تەرەپتىن ئاڭلىغان خەۋەرلىرىڭ باردۇر؟ سۆزلىگەچ ئولتۇرمامسەن؟ — دېدى ھاكىمبەگ نان پارچىسىنى قىسىۋالغان چوكىنىڭ ئۇچىنى ئاغزىغا ئېلىپ بېرىپ...

شىرەنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە، مەزەمزاتنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان مىھرىدىن بەگ ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى، سېمىز، قورساق سالغان، قاشلىرى ئوتتۇرا بارماقتەك كەڭ ۋە قارا، كۆزلىرى يوغان، يۈزى دۈگىلەك ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ قاپقارا بۇرۇتى كالپۇكلىرى قېلىن ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ، دۈگىلەك ئېڭىكىنى قاپلىغان قارا تەكشى قىرقىلغان ساقىلىغا قوشۇلۇپ كېتەتتى. بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا، ئۈستىگە قارامتۇلدىن پەشمەت كىيىپ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىۋالغان بۇ بەگ، تومۇزنىڭ ئەڭ ئىسسىق كۈنلىرىمۇ بېلىدىكى قارا پوتىنى زادىلا يەشمەيتتى. شۇڭلاشقا يېزىدىكىلەر مىھرىدىن بەگنى «پوتا» دېيىشەتتى. ئۇنىڭ ئولتۇرغان تۇرقىدىن بويىنىڭ ئانچە ئېگىز ئەمەسلىكىمۇ بىلىنەتتى.

— تۈنۈگۈن غۇلجىدىن بىر ئادەم چىقتى. ئۇنىڭ دېيىشىچە، بىرنەچچە قېتىم باياندايغا ھۇجۇم قىلىنغان بولسىمۇ، بىزنىڭكىلەر تېخىچە ئۇنى ئالالماپتۇدەك. ھازىر كەڭ كۆلەملىك بىر ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقان ئوخشايدۇ. ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەرقايسى يېزىلاردىكى بەگلەرگە مەكتۇپ يېزىپتۇ، جۈملىدىن ماڭىمۇ يازغان مەكتۇپنى كەلگەن ئادەم ئەكەلدى.

مىھرىدىن بەگ ئالدىدىكى ئاپقۇر چىنىنى قولىغا ئېلىپ چىيىدىن بىرقانچە ئوتلىدى. تاقىتى تاق بولغان مەزەمزات ساھىبخانىغا قاپاقلىرى تۈرۈلگەن ھالدا تىكىلدى.

— ئۇ مەكتۇپىدا نېمە دەپتۇ ؟

مىھرىدىن بەگ قولىدىكى ئاپقۇر چىنىنى شىرەگە قويۇپ، گەپكە ئاغزىنى ئاچتى :

— نىيازلار[1] بولسا دەرھال شەھەرگە ئەۋەتىپ بېرىشىمنى ئېيتىپتۇ . بۇگۇن بىز قوغۇنچىنىڭ نىيازلىرىنى شەھەرگە ئاتلاندۇرماقچى بولۇۋاتاتتۇق .

— قانچىلىك ئادەم ماڭىدۇ ؟

— ئۆزلۇكىدىن كېلىپ ماڭا ئۆزىنى مەلۇم قىلغان ئون بەش ئادەم . ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن يەنە ئۆزىنى مەلۇم قىلىدىغانلار چىقىشى مۇمكىن .

— ياخشى ! — دېدى ھاكىمبەگ تۇيۇقسىز چىرايىنى ئۆزگەرتىپ، ئاززاق ھاياجان يۇگۇرتۇپ، — بىر يېزىدىن ئون بەشتىن نىيازلار بارسىمۇ، سەكسەن يېزىدىن[2] بىر مىڭ ئىككى يۇز نىياز بارىدۇ، دېگەن گەپ . بۇمۇ ئاز سان ئەمەس .

— مېنىڭ ئاڭلىشىمچە، باياندىاي ۋە باشقا جەڭ مەيدانلىرىدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار ئوتتۇز مىڭدىن ئاشارمىش··· — دېدى مىھرىدىن بەگ، مەزەمزاتنىڭ سۆزىگە ئۇلاپ .

گويا دېيىلىدىغان گەپ - سۆزلەر تۈگىگەندەك، مېھمان بىلەن ساھىبخانا ئۈن - تىنسىز چاي ئىچىش بىلەن بولۇپ كەتتى . تۇيۇقسىز مىھرىدىن بەگنىڭ يادىغا بىر ئىش كەلگەندەك بۇ جىمجىتلىقنى بۇزدى .

— بۈرۈن ئەمىرنىڭ يېشىل چېدىرى باياندىاي سېپىلىغا يېقىنلا ئوچۇقچىلىق يەردە ئىكەندۇق، يېنىغا دېگۈدەك باياندايدىن ئېتىلغان توپ ئوقلىرى چۈشەتتىكەن . ئالىمادىس بىرەر خەتەرنىڭ

---

① نىيازلار — پىدائىيلار .

② سەكسەن يېزا — بەزى تارىخىي كىتابلاردا ئىلى ۋادىسىدىكى يېزىلارنى سەكسەن ئىككى دەپ كۆرسەتكەن . موللا بىلالنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدا «ھەشتاد» (پارسچە سۆز) سەكسەن دېيىلىدۇ .

يۈز بېرىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىنى يىراقراق ھەم دالدىراق قىزىل دۆڭگە يۆتكىگەن ئوخشايدۇ .

«ئاھ ، خۇدا ! — دېدى ئىچىدە مەزەمزات ، كۆڭلىدىن ئۆرلىگەن زەھەر ئاق سېرىق چىرايىغا چىقىپ ، — نېمىشقا بىرەر توپ ئوقنى لەنىتىنىڭ چېدىرى ئۈستىگە چۇشۇرۇپ ، كول قىلىپ كۆيدۈرۈۋەتمىگەنسەن ؟ !...»

ساھىبخانا ھېلىلا سەل ھاياجان بىلەن كۆرۈنگەن چىرايىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ : «ھاكىمبەگكە نېمە بولدى ، خاتا سۆزلەپ قويىمىغاندىمەن ؟ — دەپ ئويلاپ قالدى ، — چىرايى ، — دېدى مېھرىدىن بەگ ئويىنى داۋاملاشتۇرۇپ ، — بىردىنلا زەھەر ئىچكەن ئادەمنىڭكىدەك بىر قىسما بولۇپ كەتتىغۇ ؟...»

سارايىغا يېشىل كورىنى كۆتۈرۈپ ، تونۇگۇندىكىدىنمۇ چىرايلىق ياسانغان ، تېخى بىر قىممەتمۇ سالمىغان گۈللۈك يۇڭ ياغلىقىنى بېشىغا چېكىلەپ تاڭغان مېھرىدىن بەگنىڭ توقلى قاش - قاپقىنى سۈزۈپ ، ناز - كەرەشمە بىلەن كىرىپ كەلدى . ئۇ چاينىڭ ئالدىدا بىر قېتىم كىرىپ ، مەزەمزاتقا سالام قىلغانلىقى ئۈچۈن ، بۇ قېتىم سالام قىلمىدى . مىجەزى يېنىك ، خۇشخۇي ، ئادەتتىمۇ قاش - كۆزىنى ئوينىتىپ ، ناز - كەرەشمە بىلەن يۈرىدىغان بۇ چوكاننىڭ كۆڭلىدە يامان ئويلار بولمىسىمۇ ، كۆرگەن ئەرلەرنىڭ كۆڭلىدە ھەرخىل شەھۋانىي ھېسسىياتلار ئويغىناتتى .

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ! ئۆزلىرىنىڭ ناشتىلىرى ئالاھىدە بولسا كېرەك . بىز سەھرالىقلارنىڭ تېپىۋالغىنىمىز مۇشۇ ئەتكەنچاي ! قېنى ، بىزنىڭ كۆڭلىمىز ئۈچۈن بولسىمۇ ، ئىچسىلە ! — دېدى چوكان ، قولىدىكى كورىنى يەرگە قويۇۋېتىپ . ئۇ گەپ - سۆزدە خېلىلا چېچەن بولۇپ ، ئۆزىنى

گەپدان دەپ يۈرگەنلەرنى چېغىدا قالدۇراتتى . ئۇ يېشىل كورىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، يۈزىدىكى قايماقلارنى قاپاق چۆمۈچى بىلەن سۈزۈۋېلىپ ، ئېغىشىپ تۇرۇپ ، ئىككى قوللاپ ھاكىمبەگنىڭ ئاپقۇرىغا ئېلىپ باردى .

«ئىچەلمەيمەن !» دېمەكچى بولۇپ ئاغزىنى ئازراق ئاچقان بولسىمۇ ، شالاڭ بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇزۇن ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرغان مەزەمزات سۆزىنى ئىچىگە يۇتۇۋېتىپ ، ئاپقۇرنى قولىغا ئالدى . بەلكىم بۇ ئەيش ـ ئىشرەتكە ئامراق ھاكىمبەگ ، شۇنداق بىر نازىنىننىڭ قولىنى قايتۇرۇۋېتىشنى گۇناھ دەپ ھېسابلىغان بولۇشى مۇمكىن .

— ئەتكەنچىپىڭىز شۇنداق ئوخشاپتۇ . بەئەينى ئىلىك ! — دېدى ھىجىيىپ ، ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن بۇرۇتىنى تۈزەپ ، — كۆرەدە ئۇزۇن تۇرۇپ قېلىپ ئەتكەنچاي سېغىنىپ قاپتىكەنمەن ، ئىچسەم ـ قانمايۋاتىمەن .

قاش ـ قاپىقىنى تۈرۈپ ئولتۇرغان مېھرىدىن بەگنىڭ كۆزلىرىدىن ئاچچىق خىيال چېچىلاتتى . ئۆزىنىڭ ياخشى كۆرگەن توقلىغا قانات سۆرەۋاتقان ھاكىمبەگكە ئىچى ـ ئىچىدىن غەزىپى ئۆرلەيتتى .

«ھۆي خوتۇن تالاق ! — دېدى ئۇ مەزەمزاتقا قاراپ ئولتۇرۇپ ، — راستتىنلا ئېشەك مىجەز ئادەم ئىكەنسەنغۇ ؟ !... مېدە كۆرسە ، ھايا ـ نومۇس دېگەنلەرنى ئالا تاغنىڭ كەينىگە چۆرۈۋېتىپ يۈگۈرىدىغان ھاڭگىنىڭ ئۆزىلا ئىكەنسەنغۇ ! ؟... »

چوكان ھاكىمبەگنىڭ چىنىسىگە چاينى قۇيۇپ بولۇپ ، كەينىگە بۇرۇلدى ، ئۇنىڭ كۈلۈپ تۇرغان كۆزلىرى ئېرىنىڭ تۈرۈلگەن قاپىقىنى كۆرۈپ ، كۈلكىدىن توختىدى . ئۇ يېشىل كورىسىنى كۆتۈرگەن پېتى ، كەينىگىمۇ قارىماي سارايدىن چىقىپ كەتتى .

ئۆيگەن مېھمان كەلسە ، مېھرىدىن بەگ بىلەن توقلى دائىم

دېگۈدەك جېدەللىشىپ قالاتتى . مېھمان كەتكەندىن كېيىن ، ئەر ئۆز ئايالىنى : «سەن ئۇنىڭغا قاراپ ھىجايدىڭ ، قاش ـ قاپىقىڭنى ئويناتتىڭ» دەپ ئەيىبلەيتتى . چوكان : «شۇنداق ئۆگىنىپ قالغان تۇرسام ، قانداق قىلىمەن؟ يە مېنىڭ بىرەر بۇزۇقچىلىقىمنى كۆردىڭىزمۇ ، ئاڭلىدىڭىزمۇ؟» دەپ يىغلايتتى . بەلكىم ، توقالىنىڭ ئالدىراپ چىقىپ كېتىشى ، ئېرىنىڭ تۈرۈلگەن قاش ـ قاپىقىدىن ، مېھمان كەتكەندە بولىدىغان جېدەلنى كۆرگەنلىكىدىن بولسا كېرەك .

— قېنى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، چاي ئىچەيلى ! — دېدى مېھرىدىن بەگ توقلىنىڭ چىقىپ كەتكەنلىكىدىن كۆڭلى ئورنىغا چۈشۈپ .

شۇ چاغدا سارايىنىڭ قوش قاناتلىق ئىشىكى ئېچىلىپ ، بىر قارا توقلىنى ئېگىشىپ تۇتقان شادىپاچاق مالاي كۆرۈندى .

— بۇ نېمە گەپ ئەمدى ، مېھرىدىن بەگ؟ مەن كېتىمەن ، ئالدىرايمەن ، غۇلجىغا تېزرەك يېتىپ بارمىسام بولمايدۇ ، مۇھىم ئىشىم بار ! — دېدى مەزەمزات بىر توقلىغا ، بىر مېھرىدىن بەگكە قاراپ .

— خۇدايىم بۇيرۇسا ، مەزەمزات جانابلىرى ، چۈشتىن كېيىن چىرايلىق يولغا سېلىپ قويىمەن . ئۆيىمىزگە بىر كەلدىلە ، يەنە بۇنداق تەقدىر بىزگە نېسىپ بولامدۇ ، بولمامدۇ . بىر ئاللادىن باشقا ھېچكىم بىلمەيدۇ . بىر قوزىمىزنى يېمەي كەتسىلە ، كۆڭلىمىز ئۆلگۈچە ئارمان ۋە ھەسرەتتە قالمامدۇ؟ ! قېنى ، دۇئا قىلىپ بەرسىلە ! — دېدى ئورنىدىن يېرىم تۇرغان مېھرىدىن بەگ ، مەزەمزاتقا يېلىنغاندەك قاراپ .

— مېنىڭ كۆڭلۈم يۇمشاق ، باشقىلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىشنى خالىمايمەن . خەير بوپتۇ ! چۈشتىن كېيىن يولغا چىقسام چىقاي ! — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ دۇئا قىلدى ، — ياراتقان ئىگەم ، دۆلەتلىرىنى

تېخىمۇ زىيادە قىلغاي !…

قارا توقلىنى دۇئاغا ئەكەلگەن شادىپاچاق دۇئادىن كېيىن سويغىلى ئېلىپ ماڭدى . ھاكىمبەگ بىلەن مېھرىدىن بەگ چاي ئىچكەچ پاراڭغا چۈشتى .

* *

مېھرىدىن بەگ بىلەن ئۇنىڭ خۇشخۇش ، ناز ـ كەرەشمىلىك توقلى يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ئۇزىتىپ قالدى .

— خوش ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ! — دەپ ۋارقىرايتتى مېھرىدىن بەگ كۆرەڭ قاشقىسىنى ئىتتىك يۈگۈرتۈپ كېتىۋاتقان مەزەمزاتنىڭ كەينىدىن . ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان گۈزەل چوكانمۇ توختىماي ئۆڭ قولىنى پۇلاڭلىتاتتى…

كۆكۈچ ئاسماندا بىر پارچىمۇ بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى . دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان يۇمشاق شامال باھارنىڭ ئەڭ دەسلەپكى پۇرىقىدەك ، خېلىلا باغلانغان سۆگەت ۋە تېرەكلەرنىڭ ، ئىللىق ئاپتاپنىڭ پۇرىقىنى دىماغلارغا ئۇراتتى . نۇرلۇق قۇياش بىر خىل مېڭىشى بىلەن جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئۈستىدىن كۇنپېتىشقا قاراپ كېتىۋاتاتتى .

قارا توقلىنىڭ مايلىق گۆشىگە تويۇپ ، مايلىق شورپىسىغا قانغان مەزەمزات ، چىرايلىق قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، ئىتتىك يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان كۆرەڭ قاشقىنىڭ ئۈستىدە غادىيىپ مىختەك ئولتۇراتتى . سۆلەتلىك جانىۋار ئېغىزدۇرۇقىنى چايناپ ، يۈگەن سىيرىپ ، شۇنداق تېز يورغىلاپ كېتىۋاتاتتىكى ، كەينىدىكى مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملارنىڭ ئاتلىرى ئۆكرەك تاشلاپ يۈگۈرسىمۇ يېتىشەلمەي خېلىلا ئارقىدا كېلەتتى . ھاكىمبەگ ئەشمە تاسمىسىنى قىزىل تېۋىلغا سېپى بىلەن قوشۇپ تۇتقان قامچىنى قوش تۇمشۇقلۇق ئېگىرىنىڭ ئالدىغا تىرەپ

ئولتۇرۇپ ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى بولتۇرقى ئوتلىرى قۇرۇپ قالغان داللارغا خىيال بىلەن تىكىلەتتى . ئۇنىڭ بۇ ئولتۇرۇشى ۋە تېخى كۆكەرمىگەن داللارغا تىكىلىشىدىن بۇ كەڭ ، مۇنبەت زېمىننى تاماشا قىلىپ زوقلىنىۋاتقانلىقى زادىلا كۆرۈنمەيتتى . ئـۇنىڭ بىپايان دالىغا تىكىلگەن كۆزلىرىدە خۇددى ئۆكۈزدەك يوغان بىر ئادەم تۇراتتى . پېشانىسى تار ، قاشلىرى ئۆسكىلەڭ ۋە قويۇق ، سىڭار كۆزلۈك ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ، پېشانە تەرىپى تارراق ، ئېڭەك تەرىپى كەڭ يۈزلۈك ، يۈزىنىڭ ئىككى چېتىنى ۋە بۇرنىنىڭ تۆۋەنكى قىسمىنى قاپقارا بۇرۇت ۋە ساقال قاپلىغان بۇ ئادەم مەزەمزاتىنىڭ كۆزىدىن كەتمەي ، بۇرۇن بولغان بىر ئىشنى يادىغا سالاتتى...

*　　　*

... كۆز ئايلىرى ، ھاكىمبەگ بىرقانچە يېقىنلىرىنى يېنىغا ئېلىپ ، ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنىڭ ھىمايىسىدە يېزىلىرىنى ئايلىنىپ ، چىغلىقمازارغا كېلىپ قالدى .

ئـۆزىـنـى خـوجـا ئەۋلادى دەپ تونۇشتۇرغان سىڭار كۆز ئەخمەتخان خوجا يېزا مۆتىۋەرلىرى بىلەن مەزەمزاتىنىڭ ئالدىغا ھجىيىپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ چىقىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى . بۇ تازا بۇغدايلار يىغىلىپ بولۇنغان ، ئالتۇن كۆز باشلانغان ئايلار بـولۇپ ، قوزىلار تازا يېتىلگەن مەزگىل ئىدى . بىر كۆزلۈك ئەخمەتخان خوجىنى يىراق ـ يېقىندىكى بىلىدىغانلارنىڭ ھەممىسى «سىڭار كۆز» دەپ ئاتايتتى . بۇ جىسمانىي ئاجىزلىق ئۇنىڭغا لەقەم بولۇپ سىڭىپ قالدى ، ئۆزىمۇ خۇددى چۆچەكلەردىكى بىر كۆزلۈك جادۇگەر ـ يەكچەشمىلەرگە ئوخشايتتى . ئەخمەتخان خوجا ئۆز يېزىسىغا ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى مەزەمزاتىنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، «ئوڭۇمىمۇ ، چۈشۈمىمۇ !...» دەپ توگىمەس خۇشاللىقتا

چۈمدى . شەھەردىن يىراق بىر يېزىدا ياشاپ كېلىۋاتقان سىڭار كۆز ئابرۇي ـ شۆھرەتنىڭ ، بەخت ـ تەلەينىڭ ھۇمايۇن قۇشى بېشىغا قونغاندەك كۆرەڭلەپ كەتتى . ئۇ ھويلىسىنىڭ كەينىدىكى كاتتا بېغىغا گىلەم ، قوش ـ قوش تاۋار ـ دۇردۇن كۆرپىلەرنى سالدۇرۇپ ، ھاكىمبەگ باشلىق مېھمانلارنىڭ قولتۇقىغا قوش ـ قوش ماموق ياستۇقلارنى قويۇپ كاتتا كۈتۈۋالدى . سېلىنغان داستىخاننىڭ يۈزىنى تىزىلغان مايلىق قاتلىمىلار ، تەخسە ـ تەخسىلەردىكى ئاقماي ، قەندەل ـ قەندەللەردىكى ھەسەل ، قەنت ـ ناۋات ، تاتلىق ئۈزۈم ، كۈزنىڭ مەي بولغان مېۋە ـ چېۋىلىرى قاپلىۋالدى . تىلىنغان قوغۇن ـ تاۋۇزلارنىڭ خۇش پۇرىقى دىماغنى ياراتتى .

پاقلان ـ قوزىلار سويۇلدى . كاۋاپ ، گۆش ، نېرىنلار داستىخاننى بىر ئالدى . يىراق ـ يېقىن يېزىلاردىن چاقىرىپ كېلىنگەن مەشھۇر سازەندىلەر ۋە ناخشىچىلار يوپۇرماقلىرى ئالتۇن رەڭگە كىرىۋاتقان باغ ئىچىنى جاراڭلىتىۋەتتى . تۆردە ، قوش قەۋەت كۆرپىدە ، ماموق تەكىيەلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان مەزەمزات بۇ قېتىمقى سەپىرىدە بوگۇنكىدەك كېرىلىپ ـ يېيىلىپ ئولتۇرمىغانىدى . ئۇ ئەخمەتخان سىڭار كۆزدىن تولىمۇ رازى بولۇپ كەتتى…

«راستتىنلا بۇ خوجا قولى ئوچۇق ، سېخىي ، ئۇلۇغلارنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدىغان ئاق كۆڭۈل ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ !» دەپ ئويلىغان ھاكىمبەگ ، ئۆزىگە ئالاھىدە ياققان ئادەملەرنىڭ ئىسمىنى يازىدىغان كۆڭۈل دەپتىرىگە يېزىۋالدى .

سىڭار كۆز زىياپەت جەريانىدا پات ـ پات كېلىپ ، ھاكىمبەگنىڭ كەيپىنى قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ، ھىجىيىپ ئالاھىدە سوراپ تۇردى . كۆڭلى خالايدىغان تائام ، نەغمە ـ ناۋا ياكى باشقا نەرسىلەر بولسا تارتىنماي دېيىشىنى تەلەپ قىلدى . لېكىن ، خوجا ، مەزەمزات بىلەن باشقا ئادەم بولمىغان ، خالىي

شارائىتتا سۆزلىشەلمەيۋاتقانلىقىدىن قاتتىق تىت ـ تىت بولاتتى . شۇنداقتىمۇ ئۇ ، بۇنداق پۇرسەتنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ، ھاكىمبەگكە تېخىمۇ ياخشى كۆرۈنۈش يولىدا قىلىدىغان سۆز ۋە قىلىقلارنىڭ ھەممىنى قىلاتتى .

چوڭ پانارلار يورۇۋاتقان باغ ئىچىنى مەزەمزاتنىڭ قاپاقتىن تۆكۈلگەن سۇدەك كۈلكىسى ياڭرىتاتتى . پەستە ئولتۇرۇپ ھاكىمبەگدىن كۆزىنى ئۈزمەي قاراپ تۇرغان خوجا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئېگىلىپ ، قول باغلاپ ، ھىجىيىپ ئۇنىڭ يېنىغا يورغىلاپ كەلگەن كەكلىكتەك يېتىپ كېلەتتى . ئۇ ئېگىلىپ مەزەمزاتقا قاراپ قاپقارا تۈك ئورىۋالغان ئاغزىنى ئاچاتتى :

— سىلىنىڭ كۈلگەنلىرىنى كۆرۈپ ، خۇشاللىقىم ئىچ ـ ئىچىمگە پاتماي قالدى . مەن ئۆزلىرىنىڭ ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، سادىق قولى ! سىلىنى تازا كۆڭلۈمدىكىدەك كۈتۈۋالالمايۋاتقانلىقىمنى بىلىپ تۇرساممۇ ، ئامالىم قانچە ؟ ! بىلىدىلا ، سەھرا دېگەن بىر قىزىل قىيامەت !...

ئەللىك ياشلارغا كىرگەن بۇ خوجا جىمىكى ھۈنىرىنى ئىشلىتىپ ، مەزەمزاتنىڭ يۈرىكىگە چىقمايدىغان بولۇپ كىرىۋېلىشنى ئويلايتتى .

— ئۇنداق دېمىسىلە ! — دېدى ھاكىمبەگ سىگار كۆزگە خۇش چىراي تىكىلىپ ، — مەن سىلى بىلەن تونۇشقانلىقىمدىن بەكمۇ خۇشال بولدۇم . بىر كۆرۈشكەن تونۇش دېيىلىدۇ . ياق ! بىر كۆرۈشۈپلا تونۇش ئەمەس ، دوست ، تۇغقان بولۇپ كەتكىلىمۇ بولىدۇ . مانا بىز ، ئەخمەتخان خوجام ، شۇنداق دوست ، تۇغقان بولۇپ كەتتۇققۇ ! ؟ ئىش ـ پىشلىرى بولسا ، شەھەرگە كىرىپ ، تارتىنماي مېنى ئىزدىسىلە ! سىلىگە مەيلى ئۆيۈمنىڭ بولسۇن ، مەيلى مەھكىمىنىڭ بولسۇن ئىشىكى ھەمىشە ئوچۇق !...

ھىيلىگەر ۋە كاززاپلارنى ئەقىلسىز دېگىلى بولمايدۇ .

قانچىلىك ھېلىگەر ۋە كاززاپ بولسا، شۇنچىلىق ئەقىللىق بولىدۇ. ئەخمەتخان خوجا مەككارلىق ۋە كاززاپلىقتا ئىبلىسقا دەرس بېرەلەيدىغانلاردىن ھېسابلىناتتى. ئۇ مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى. ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن ھەرقانداق ئىپلاسلىقنى قىلىشتىن يانمايدىغان بۇ مۇناپىق ئاغزىنى ھاكىمبەگنىڭ قۇلىقىغا ئەكەلدى.

— بۇگۈن كېچە ··· بىرەر نازىنىن كۆڭۈللىرىنى ئاچسا ··· نېمە دەيلىكىن؟···

مەزەمزات چىرايلىق چوكانلارنى كۆرسە تۇرالماي قالاتتى. كۆرەدە بىرنەچچە ئاي ئايال زاتىنى كۆرمىگەن بۇ بۇقىنىڭ ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۆزىگە ياق دېيىشى مۇمكىنمۇ؟! ئۇ «نازىنىن» سۆزىنى ئاڭلاپلا خۇددى چىۋىن چاققان ئاتتەك بېشىنى لىڭشىتىپ ھىجايدى··· سىڭار كۆز كەتتى. بىردىنلا ھاكىمبەگ زىيايەتتىنمۇ، ناخشا ـ سازلاردىنمۇ زېرىكتى. ئۇنىڭ كۆزىگە بەدەنلىرى ئاپئاق بىر نازىنىن كېلىپ شەھۋانىي نەپسىنى غىدىقلىغىلى تۇردى. مەزەمزات ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا قانچىلىك ئۇرۇنسىمۇ، مىيدە كۆرۈپ قالغان ھاڭگىدەك پېتىرلاپ ئولتۇرالماي قالدى.

— ئەخمەتخان خوجام نەدە؟ قىچقىرىڭلار، دەيدىغان گېپىم بار! — دېدى ئاخىرى چىدىيالماي قالغان مەزەمزات مۇلازىملاردىن بىرىنى قىچقىرىپ.

يۈگۈرۈپ دېگۈدەك ماڭغان مۇلازىم سىڭار كۆزنى خېلىغىچە تاپالمىدى. ئۇ كىچىك توقىلىنى كۆندۈرۈپ، ئۇنىڭ ھۇجرىسىدىن چىققاندىلا، مۇلازىم يىگىت ئۇنى تەستە تاپتى. خوجا ئۆزىنى مەزەمزاتنىڭ قىچقىرتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ باغقا قاراپ ئۇچتى. ئۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدىگەن پېتى ھاكىمبەگنىڭ يېنىغا كېلىپ، قول باغلاپ، ئېگىلىپ، ھىجىيىپ «نېمە گەپ؟» دېگەندەك تىكىلدى.

— زىياپەتنى يىغىشتۇرساقمىكىن ! ئۇزۇن يول يۈرۈپ ھېرىپ قاپتىمەن . يېتىپ ئارام ئالاي ، خوجام ! — دېدى مەزەمزات ئۆزىگە ئېگىشىپ قاراپ تۇرغان بۇ ساقاللىققا قاراپ . ئۇنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرىدىن شەھۋانىي كۆڭلىنىڭ ئۇچقۇنلىرى ئۇچۇپ چىقىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سىڭار كۆز ، ھاكىمبەگ سۆزىنىڭ تېگىدىكى مۇددىئانى بىلىپ ، بىلىنەر - بىلىنمەس ھىجايدى .

— ئىبىسىم قۇرۇسۇن ! سىلىنىڭ ئۇزاق يول يۈرۈپ كەلگەنلىرىنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمەن . راست ، تولىمۇ ھېرىپ كەتتىله ! دەم ئالمىسىلا زادى بولمايدۇ ، — دېدى ئەخمەتخان خوجا ، تۇرۇشقا تەمشىلىۋاتقان ھاكىمبەگنى قولتۇقىدىن يۆلەپ تۇرغۇزۇپ .

سىڭار كۆز ئولتۇرغانلارغا بىر ئېغىز گەپ قىلماي ، مەزەمزاتنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ ئېلىپ ماڭدى . باغدىن چىقىپ كېتىۋېتىپ ئەخمەتخان خوجا كۈتكەن پۇرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلدى . ئەمدى ئۇ ئۆز كۆڭلىنى ھاكىمبەگكە خالىغانچە دەۋالىسا بولاتتى . كەينىدىن كېلىۋاتقان مەزەمزاتنىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى شەرەت بىلەن قايتۇرۇۋەتكەن ئەخمەتخان خوجا ھويلىغا چىقىپ ئاغزىنى ئاچتى :

— بايا دېگەن سۆزلىرى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېنىڭ كۆڭلۈمگە يېزىلدى ، — دەپ باشلىدى سۆزىنى سىڭار كۆز مەزەمزاتنى يۆلەپ كېتىۋېتىپ ، — ئەمدى مەن ئۆزلىرىنىڭ قولىدىكى قارچىغا ، قاياققا قويۇپ بەرسىلە شۇ ياققا ئۇچىدىغان ! سىلى ئۈچۈن بۇ جېنىم پىدا ! — خوجىنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرى يىغا پۇراپ چىقتى .

ھەرقانداق كەلگەن پۇرسەتنى قولدىن بەرمەيدىغان خوجا ، ئۇزاقتىن بېرى ئارزۇلاپ كەلگەن كۈننىڭ بۈگۈن كەلگەنلىكىنى بىلدى . بۇ قىممەتلىك پۇرسەتنى قولدىن كەتكۈزۈپ قويۇش

ئەخمەتخان خوجا ئۇچۇن ئەڭ چوڭ بەختسىزلىك بولاتتى .
— بولدى ، مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشەنسىلە ! سىلى ئەمدى ، ئەخمەتخان خوجام ، مېنىڭ ئەڭ يېقىن ، ئەڭ ئىشەنچلىك ئادەملىرىمدىن بولۇپ قالدىلا !...
شۇنداق ! ھاياتتا مەزەمزات بىلەن ئەخمەتخاندەك ئادەملەر بىر كۆرۈشۈپلا ئاپاق - چاپاق دوستلاردىن بولۇپ كېتىدىغانلىقى ھەيران قالارلىق ئىش ئەمەس . چۈنكى ھەممە نەرسىلەر خىلى ۋە تۈرىگە قاراپ بىر - بىرى بىلەن بىرلىشىدۇ . ئوي - پىكرى ، مىجەز - خۇلقى بىر خىل ئادەملەر بىر كۆرۈشۈپلا ئەڭ يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالىدۇ . . .
مەزەمزاتنى خالاغا ئېلىپ بېرىپ ئاندىن كىچىك توقلىنىڭ ئۆيىگە كىرگۈزۈپ قايتقان سىڭار كۆز كۆڭلى تىنغاندەك باغقا چىقتى . باغدا تېخى زىياپەت ۋە نەغمە - ناۋا قىزىۋاتاتتى...

كۆرەڭ قاشقىنىڭ ئۇستىدە بىر يانغا سەل قىيسىيىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ ئۇزاقى يىلى كۆزدە چىغلىقمازارغا كېلىپ ، ئەخمەتخان خوجا بىلەن بولغان ئۇچرىشىشنى ئەنە شۇنداق ئەسلەپ ئۆتتى . تازا قىيىن كۈنلەردە قالغان مەزەمزاتقا ئەخمەتخان خوجا تازا ھاجەت ئەمەسمۇ ؟ ! ئۆزىنى «مەن سىلىنىڭ قارچىغىلىرى ، جىنىمنى سىلىگە پىدا قىلىدىغان مالايلىرى » دېگەن سىڭار كۆز شۇ كۈنلەردە تولىمۇ زۆرۈر ئەمەسمۇ ؟ ! ئىلى دەرياسىدىن ئۆتسىلا ، ئەخمەتخان خوجىنىڭ يۇرتى چىغلىقمازارغا بارىدۇ . بۈگۈن ئۇ ، بۇ يەردە بىر كېچە قونماي ، ئەخمەتخان خوجىغا كۆڭلىدىكىلەرنى ئېيتماي قانداق كېتىدۇ ؟ !
«ياق ! بۇ قارچىغىنى قولۇمغا قوندۇرىدىغان ۋاقىت كەلدى . جىنىنى ماڭا پىدا قىلىدىغان سادىق مالايىنى بۈگۈن ئىشقا سالمىسام قاچان سالىمەن ؟ !... » دېدى ئۇ ئۈنلۈك سۆزلەپ...
كەچ كىرىپ قالدى ، كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يانپاشلىغان

قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرى چاقناۋاتقان ئىلى دەرياسى كۆرۈندى . دەريا تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۇر - گۇر شامال كۇرەڭ ئاتنىڭ تىك تۇرغان قومۇش قۇلاقلىرى يېنىدىن ئاۋاز چىقىرىپ ئۆتەتتى . مەزەمزات ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسى بىلەن ئېتىنىڭ بىقىنىنى بىقىنداپ ، ئۇنىڭ مېڭىشىنى تېزلەتتى . ئادەم ، ئات - ئۇلاغ ، هارۋىلار بېسىلغان كېمە دەريانىڭ ئۇ قېتىدىن بۇ قېشىغا قاراپ ئۈزۈپ كېلەتتى . بۇ يەر قارايەر دەپ ئاتىلاتتى . هاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مۇهاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى كېمە بۇ قاتقا يېتىپ كېلىشى بىلەن كېمە توختايدىغان يەرگە كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشتى…

* *

ئۇستى تۆت بۇرجەكلەنگەن بەش لىم ۋە سىلىق رەندىلەنگەن پەن بىلەن بېسىلغان يوغان ساراي ، ئىچ پەردە ، ئىككى تەرىپىگە يىغىپ قويغىلى بولىدىغان ئىككى بۆلەكلىك ، ئاستىغا ئاق تور تۇتۇلغان تاش پەردە تارتىلغان ئۈچ دېرىزە كۈنگەيگە قارايتتى . شىمالىي تەرەپتىكى تامغا تېگى يېشىل ، قاچا گۈللۈك خوتەن گىلىمى تارتىلىپ ، گىلەم ئېسىلغان مىخلارغا گۈللۈك پەتنۇسلار ئېسىقلىق تۇراتتى . كۈنپېتىش تەرىپىدىكى تامنىڭ ئىككى تەرىپىگە ئىككى تۆگە ساندۇق قويۇلۇپ ، ئۈستىگە دۇخاۋا ، تاۋار ئورۇن - كۆرپىلەر ، قىرلاپ قويۇلغان گۈل كەشتىلەنگەن ماموق ياستۇقلار تىزىلغانىدى . يۇزى سىرلىق مىس تالالىرى بىلەن چىرايلىق گۈللەنگەن ئىككى تۆگە ساندۇقنىڭ ئوتتۇرىسىدا ، ئۇستى ئىككى تارتمىلىق ، ئاستى ئىككى قاپقاقلىق شىرە ئۆزىنىڭ گۈل - نەقىشلىرى ۋە چىرايلىق ياسالغانلىقى بىلەن كۆزلەرنى ئۆزىگە تارتاتتى . ئۇنىڭ ئۈستىگە رەت - رەت قويۇلغان يوغان سىرلىق ساماۋار ، دەستىلەنگەن جانان تاۋاق ، تەخسە ، خونچىلار ، ئاپقۇر ۋە سىركايىلەر خۇددى بىر كۆرگەزمىدەك كۆرۈنەتتى .

قوش قاناتلىق كۆك ئىشىك سارايىنىڭ شەرقىي تېمىدا بولۇپ ، بىر تەرىپىدە ئاق پەردە تارتىلغان كىيىم ئاسقۇچ ، يەنە بىر تەرىپىدە يوغان مىخ قوزۇقتا ئېسىلغان ئاستى چۇچىلىق ئاق لۆڭگە تۇراتتى . ساراي يېزا بايلىرىنىڭ ياسىداق سارايلىرىغا ئۆلگە بولالايتتى .

ئۆي ئىچىگە تولدۇرۇپ سېلىنغان تېكمەت كىگىزلەرنىڭ تۆر تەرىپىگە يەنە قوشلاپ ئىران نۇسخىلىق چوڭ گىلەم سېلىنغانىدى . گىلەم تارتىلغان تامغا تاقاپ قويۇلغان قوش ـ قوش ماموۇق ياستۇقلارغا يۆلىنىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگ توختىماي كېكىرىپ ، ئۆزى دۇئا قىلغان توقلىنىڭ گۆشىنى سىڭدۈرۈشكە تىرىشاتتى . تاماقتىن كېيىن گۈللۈك ئاق داستىخان ئالماشتۇرۇلۇپ سېلىنغان تۆت پۇتلۇق جوزىنىڭ ئۈستىدىكى مايلىق توقاچلار ، قۇرۇق يەل ـ يېمىشلەر ، قەنت ـ گېزەكلەرگە قول تەگكۈزمەي تۆر تەرەپتە ئولتۇرغان ھاكىمبەگ بىلەن جوزىنىڭ بۇ تەرىپىدە ، مېھمانىنىڭ قارشىسىدا ئولتۇرغان ئەخمەتخان خوجا ئۆزئارا پاراڭلىشىپ قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى ھۇزۇرلىنىپ ئىچىشەتتى .

مەزمۇنات خوجىدىن كوچىلاپ قوزغىلاڭنىڭ ئەھۋالىنى سورايتتى . سىگار كۆز شىرەگە بىر يېنى بىلەن يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ ، ئارائۆستەلىك بولاقبېشى مەھەللىسىدىكى شەمشىدىن خەلپەم بىلەن ياماتۇغا چېرىك باشلاپ بېرىپ ، ۋۇ دارېن ، ساغىلاداي ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، تورغۇتتىن ئەكەلگەن بىر مىڭ ئىككى يۈز ئېتىنى ئولجا ئالغانلىقىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي ماختىنىپ سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ بۇ ۋەقەنى ھاكىمبەگكە سۆزلەپ بېرىشىدە : بىرى ، مەن ئاپىغىزنىڭ ئىنىسى شەمشىدىن خەلپەم بىلەن يېقىن ، دېگەن ؛ يەنە بىرى ، ئۆزىنىڭ قولىدىن چوڭ ـ چوڭ ئىشلار كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش غەرىزى بار ئىدى .

مەزەمزات خالزات ھاكىمبەگنىڭ ئوغلى . خالزاتخان ھاكىمبەگ ئىلىدا سوپى ـ ئىشانلىقنى يولغا قويغان ئارائۆستەڭ بۇلاقبېشىلىق خۇداقۇلى خەلپەمنىڭ قىزىنى ئالغان . شەمشىدىن خەلپەم بولسا ، خۇداقۇلى خەلپەمنىڭ ئوغلى ، خالزاتخان ئايالىنىڭ ئىنىسى ، شۇنداق بولغاندا ، شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزات ئانىسىنىڭ ئىنىسى ياكى مەزەمزاتنىڭ كىچىك دادىسى بولىدۇ .

— ئەگەر ، — دېدى سىڭار كۆز ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، بېشىنى ھاكىمبەگ تەرەپكە سوزۇپ ، — ۋۇ دارىن بىلەن ساغلادايى تورغۇتتىن ئالغان بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى كورەگە ساق ـ سالامەت يەتكۈزۈۋالسا ، بىرمىڭ ئىككى يۈز پىيادە چېرىكى ئاتلىق بولاتتى . ئابدۇرۇسۇل بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن ماڭا مەكتۇپ ئەۋەتىپتۇ . ئۇ مەكتۇپىدا : «ئىككىڭلار دەرھال چېرىك باشلاپ ياماتۇغا بېرىپ ۋۇ دارىن ، ساغلادايى ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى يوقىتىپ ، بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى قولغا چۈشۈرۈڭلار !» دەپتۇ . كىچىك دادىڭىز بىلەن ئىككىمىز دەرھال چېرىكلىرىمىزنى باشلاپ ياماتۇغا كەلدۇق . كېچىسى ئۇلارنىڭ ياتقان يېرىگە ھۇجۇم قىلىپ ، ۋۇ دارىن ، ساغلادايى ۋە ئۇلارنىڭ چېرىكلىرىنى ئۆلتۈردۇق . بىرمىڭ ئىككى يۈز ئاتنى ساق ـ سالامەت قولغا چۈشۈردۇق .

ئەخمەتخان سۆزىدىن توختاپ ، قوش ـ قوش ماموق تەكىيىگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ھاكىمبەگكە قارىدى . ئۇ مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرىدىن : «سىلى نېمىشقا مەن ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى سۆزلىمەيدىلا !» دېگەن مەنىنى كۆردى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئۇ باشلىغان سۆزىنى ئاياغلاشتۇرۇشنى لايىق كۆرۈپ ، داۋامىنى سۆزلەشكە ئېغىز ئاچتى :

— بىز ھەرەمباغقا كېلىپ چۈشتۇق . ئابدۇرۇسۇل ئۆرلاڭ

هاكىمبەگ بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى ئاڭلاپ ، بىر توپ يېقىنلىرى بىلەن كېلىپ بىز بىلەن كۆرۈشتى . ئۇ بىزنى چوڭ بوۋىلىرى مۇسا گۇڭ ياساتقان ئوردىغا تەكلىپ قىلدى . چورۇقنىڭ ئوغلى ئوردىدا بىزگە كاتتا زىياپەت بېرىپ تارتۇقلىدى ، — خوجا يەنە سۆزىدىن توختاپ مەزەمزاتنىڭ چىرايىغا قارىدى . ئۇنىڭ چەكچەيگەن يەكچەشمە كۆزى : «بۇ دېگەنلىرىم سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىدىكى تەشنالىقنى قاندۇرالمىدى . بۇنى مېنىڭ بىلگۈچىلىكىم بار . سىلى ئورۇنلىرىنى ئىگىلىۋالغان ئابدۇرۇسۇلغا قىزىقىدىلىغۇ ؟ ! ئەمدى ئۆزلىرىگە سىلى قىزىقىدىغان گەپنى قىلىپ بېرىمەن» دەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

ئەخمەتخان خوجا سىنچى ئادەم ئىدى . ئۇ كىشىلەرنىڭ رەڭگىرويى ، روھىي ھالىتىنى كۆزىتىپ ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋېلىشقا تىرىشاتتى ، كۆپ ھاللاردا بۇ مەككارنىڭ «بىلىۋالغانلىرى» توغرا چىقاتتى . شۇ تاپتا ئۇ ، ئۆز ئورنىنى ئىگىلەپ ئىلى بەگلىك ئوردىسىغا ھاكىمبەگ بولۇۋاتقان ، بۇگۈنكى كۈندە ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ خەلقنىڭ ئىشەنچ ۋە ھۆرمىتىگە ئېرىشىۋاتقان ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئەھۋالىنى بىلىشكە مەزەمزاتنىڭ شۇنچىلىك ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى توغرا مۆلچەرلىدى . ئۆزى بىلەن پاراڭ قىلىۋاتقان ئادەمنىڭ نېمىگە قىزىقىدىغان ، نېمىگە ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى بىلگەن ئادەم ، سۆھبەتدىشىنىڭ قىزىقىدىغىنىنى ، ئىنتىزار نېمىسىنى بىلسە ، ئۇلارنى دەپ بېرىپ ، ئۇنىڭ ئىشەنچىسىگە ئىگە بولىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . سىڭار كۆزىدىن قۇۋلۇق ـ شۇملۇق يېغىپ تۇرىدىغان ھىيلىگەر ئەخمەتخان شەمشىدىن خەلپەم بىلەن يېقىنلىقىنى ، ياماتۇدا كۆرسەتكەن تۆھپىسىنى دەپ ئۆزىنىڭ قولىدىن چوڭ ئىشلار كېلىدىغانلىقىنى دەۋالغاندىن كېيىن ، گەپنى مەزەمزات ئىنتىزار بولۇۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگكە يۆتكىدى .

— نېمىشقىدۇر، ھاكىمبەگ جانابلىرى، — دەپ سۆزىنى باشلىدى خوجا، يۈزىگە ھەيرانلىق رېڭىنى بېرىپ، — ئاشۇ ئابدۇرۇسۇل دېگەن بىرنېمە مېنىڭ كۆزۈمگە زادىلا سىغمىدى. ئۇنىڭدىن ماڭا سىلىدەك ئۇلۇغلارنىڭ ئەمەس، گادايلارنىڭ پۇرىقى كېلىۋاتقاندەك بىلىندى. ئۇ سىلىنىڭ ئاتا مىراس ئورۇنلىرىنى ئىگىلىۋېلىپ، ئاسمان بۆكۈم، زېمىن كەشىم، دەپ يۈرگەندەك قىلىدۇ. ئۇنىڭ تەكەببۇرلۇق ھەيۋىسىنى سۆزلىمەيلا قوياي! شەمشىدىن خەلپەمگە ئاز - تولا قارىغان بولسىمۇ، ماڭا قاراپمۇ قويمىدى. مەن ئاشۇ كۆرۈشۈشتىن بۇ ئادەمنىڭ بىزگە نىسبەتەن خەتەرلىك ئادەملىكىنى پەملىدىم. مېنىڭ كۆزۈم باشقىلارنىڭكىدەك ئىككى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇ ئىككى كۆزى بارلار كۆرەلمىگەنلەرنى كۆرەلەيدۇ! — سىڭار كۆز سۆزىدىن توختاپ ئۆز سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان مەزەمزاتقا بىر قارىۋالدى. ئۇ ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمنىڭ تەقدىرى ئۆز تەقدىرى بىلەن باغلانغانلىقىنى كۆردى، — سىلى بىلەن سىرداشلاردىن، تەقدىرداشلاردىن بولۇپ قالدىم. كۆڭلۈمگە كەلگەننى سىلىگە ئوچۇق دەۋېرەي! — خوجا ئۆز سۆزىنى دېرىزىنىڭ سىرتىدىن تىڭشاۋاتقان ياكى كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان ئۈچىنچى بىر ئادەم باردەك ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ، بويىنىنى سوزۇپ، ئاۋازىنى پەسرەك چىقىرىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — مەن بۇ چورۇقنىڭ ئوغلىنى ئەتە بېشىمىزغا بالا بولىدۇ، دەپ بىلىمەن. ماڭا ئىشەنسىلە، مېنىڭ دېگەنلىرىم، كۆپ چاغلاردا، ھاكىمبەگ جانابلىرى، خاتا چىقمايدۇ. بۇ بەتبەختنى— ... ئۇنىڭ ئاۋازى تېخىمۇ پەسىيىپ كەتتى. مەزەمزات ئاڭلىماي قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئالدىغا — شىرەنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ كەلدى. ھاكىمبەگنىڭ بېشى بىلەن خوجىنىڭ بېشى بىر - بىرىگە تەگكۈدەك يېقىن تۇراتتى، — پۇرسەت تېپىپ ۋاقتىدا كۆزىمىزدىن يوقاتمىساق، قاراپ تۇرسىلا، ئۇ بىزنى

يوقىتىۋېتىدۇ !...
مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى پارقىراپ ، چىرايى جىددىيلەشتى . باشقىلاردىن ئۆز كۆڭلىدىكى گەپنى ئاڭلىغان ئادەم مانا شۇنداق ھالەتكە كېلىدۇ . بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا چاڭ چىلىڭ دېگەن گەپنى ، ئەمدى ئەخمەتخان خوجىدىن ئاڭلاپ ، ھاكىمبەگ ئالدىدىكى ئادەمنى ئۆزىگە ياردەمگە خۇدا ئەۋەتكەندەك خۇشال بولدى . ئۇ شىرەنىڭ ئۈستىگە ئىككى قولىنى قويۇپ ، بېشىنى كۆتۈرۈپ تىك ئولتۇرۇپ ، ئۆزىگە سىنچى كۆزلىرى بىلەن قاراپ تۇرغان خوجىغا تىكىلدى .
— سىلى ، خوجام ، موللا تاپقاق ئوخشايدىلا ! مېنىڭ كۆڭلۈمدىكىنى تېپىۋالدىلا ! مەن ماڭا شاغىبەگ بولغان چاغلاردىلا ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ ماڭا سادىق ئادەم ئەمەسلىكىنى بىلگەنىدىم . جاڭجۈن جانابلىرىمۇ بۇ ئادەمنىڭ دۇرۇس ئادەم ئەمەسلىكىنى ئېيتىپ ، ئالدى بىلەن ئۇنى يوقىتىشىمنى بۇيرۇدى ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ ، يەنە ھاياجان بىلەن سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — راست ، بۇ ئادەمنى يوقاتماي بولمايدۇ ! ئۇ بىر كۈن ھايات بولسا ، بىزگە بىر كۈن خەتەر بولىدۇ ! ئۇ بەتبەختنى توغرا تونۇپتىلا ! سىلىگە ئاپىرىن ! سىلىگە قول قويدۇم !...
— مېنى ئاشۇرۇپ ماختىۋەتتىلە ! ئاشۇرۇپ ماختىۋەتتىلە ! مەن تېخى بۇنداق ماختاشلارغا سازاۋەر بولغۇدەك ئىش قىلمىدىم . خۇدا بۇيرۇسا ، شۇنداق ئىشلارنى قىلغۇم بار ! مانا ، شۇ چاغدا ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ھازىر دېگەنلىرىنى دەپ مېنى ماختىسىلا بولىدۇ ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە ئېغىزىنى ئاچتى . ئۇنىڭ سىڭار كۆزلىرى شۇنچىلىك يوغىناپ كەتتىكى ، قاپقارا قۇيۇن چېچىلاتتى ، — قاراپ تۇرسىلا ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ قاتىلى مانا ، مەن ئۆزۈم بولىمەن !...
مەزەمزات ئابدۇرۇسۇلنى يوقىتىدىغان ئادەمنى تاپقانلىقىدىن

خۇشال بولۇپ ، نېمىدەپ ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قالدى . ئۇنىڭ كۆزلىرى يوغىناپ ، چىرايى ھاياجان بىلەن يالقۇنلىنىپ ، ئاغزىمۇ كالچاراپ كەتتى .

— سىلى مەن بىلەن بىللە غۇلجىغا بارسىلا ! — دېدى مەزەمزات ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن شالاڭ ، ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن بۇرۇتىنىڭ ئوڭ تەرەپ ئۇچىنى تۈزەشتۈرۈپ ، ئۇنىڭ بۇ ھالىتىدىن گويا ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ مۇرادىغا يەتكەن تەكەببۇرلۇقى بىلەن خۇشاللىقى كۆرۈنەتتى ، — بۇنىڭدىن كېيىن ، خوجام ، مېنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمىم سۈپىتىدە ، مېنىڭ بىلەن بىللە بولسىلا !...

نەق شۇ گەپنى كۈتۈپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا تېخىمۇ ئىچ - ئىچىدىن شادلىنىپ ، قاپقارا تۈكلەر ئارىسىدىكى ئاغزىنى ئاچتى .

— تېخىچە باياندايىنى ئاللىمغانلىقىدىن ئىچىم پۇشۇپ ، ئۆزۈممۇ ئەتە - ئۆگۈن چېرىكلىرىم بىلەن غۇلجىغا باراي دەپ تۇراتتىم . سىلى بىلەن بىللە بارسام باراي ! سىلىنىڭ مەدەت بېرىپ ، ئەقىل كۆرسىتىشلىرى بىلەن باياندايىنى ئالسام ئەجەب ئەمەس ! — سىڭار كۆز : «مانا مەن قانداق ؟ !» دېگەندەك بىر مەنە بىلەن ھاكىمبەگكە چەكچىيىپ تىكىلدى .

— بايا سىلى بىر گەپنى قىلىۋىدىلە : ئابدۇرۇسۇلنىڭ قاتىلى مانا ، مەن ئۆزۈم بولىمەن ! دەپ . مەن بىرىنچى قەدەمدىلا ئابدۇرۇسۇلنىڭ جېنىنى ئېلىشنى مۇۋاپىق بولماسمىكىن ، دەپ ئويلاۋاتىمەن . ئۆزلىرى : ئابدۇرۇسۇل ئەل - يۇرتنىڭ ئىناۋىتىگە ئىگە بولۇۋېلىپ ، كۆرەڭلەپ كېتىۋاتقانلىقىنى دېگەنىدىلە ! — دېدى ھاكىمبەگ قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، خىيال بىلەن خوجىغا تىكىلىپ .

— شۇنداق دېدىم ، — دېدى خوجىمۇ ھاكىمبەگكە بىر ئاز جىددىي ھالەتتە قاراپ . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا مەزەمزاتنىڭ نېمە

دېمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى تېخى بىلەلمىگەن ھاڭ ـ تاڭلىقىمۇ كۆرۈنۈپ تۇراتتى .
— بۇنداق ئەھۋالدا ، ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرۈۋەتسەك خەلق گۇمانلىنىپ قالىدۇ . ئالدى بىلەن ، مېنىڭچە ، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمىنى يوقىتىپ يۈرىكىگە پۈتمەس ـ تۈگىمەس قايغۇ ـ ھەسرەت سالايلى . ئاندىن بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ، كېلىشتۈرۈپ ، خەلق گۇمانلانمايدىغان قىلىپ ئابدۇرۇسۇلنى جايلىۋەتسەك بولىدۇ ! — دېدى ھاكىمبەگ ، يۈزىدىكى ھاڭ ـ تاڭلىقى يوقىغان خوجىغا يەنە شۇ مەنمەنلىكى بىلەن كۆز تىكىپ .
— ئىنتايىن توغرا دېدىلە ! — دېدى مەزەمزاتنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن سىڭار كۆز ، قويۇق ، قاپقارا ساقىلىنى سىيپاپ ، — ئەمىسە ، ئالدى بىلەن ئەخمەت خەزىنىچىنى جايلىۋېتەيلى ! ھازىر شەھەر ئىچىدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە قېيىناتىسى مەسئۇل بولۇۋېتىپتۇ . ئابدۇرۇسۇلنىڭ باش مەسلىھەتچىسى دەل ئەخمەت خەزىنىچى ! بىز ئۇنى بىر باھانە ـ سەۋەب تېپىپ جايلىۋەتسەك ، ئابدۇرۇسۇل تۈگىشىدۇ !...
— ياخشى ! — دېدى مەزەمزات كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ، — مانا بىز ، خۇدا بۇيرۇسا ، بىرىنچى بولۇپ پىچاقنى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ يۈرىكىگە سالىمىز ! بۇ ئىشنى ، خوجام ، پۈرسىتىنى تېپىپ ئۆزلىرى ئورۇندايدىلا !...
— خوپ ! — دېدى سىڭار كۆز ئوڭ قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ، شۇ تاپتا ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى يېنىۋاتقان ئېسىقلىق چىراغقىلا ئوخشايتتى .
قىلىنىدىغان پاراڭ تۈگەپ ، بۈگۈن بىر كۈندە ئىككى پاقلاننىڭ گۆشىنى يەپ شورپىسىنى ئىچكەن ھاكىمبەگنىڭ كۆزىگە ئۇزاقى يىلقى چوكان كېلىپ ، شەھۋانىي نەپسىنىڭ ئالا قۇرتلىرى لۈمۈلدىگىلى تۇردى . قانداق ئېغىز ئېچىشنى بىلەلمەي قىينىلىۋاتقان مەزەمزات گاھ تاتىرىپ ، گاھ قىزىرىپ خوجىغا

تـوخـتـماي قارايتتى . ئەخمەتخان بىر قاراپلا ئۆز مېھمىنىنىڭ بىرنېمە دېيەلمەي قىينىلىۋاتقانلىقىنى سەزدى .

— هاكىمبەگ جانابلىرى ، نېمە بولدىلا ! يەنە ماڭا دەيدىغان گەپ ـ سۆزلىرى بارمىدى ؟ — دېدى سىڭار كۆز ھەيران بولغان ھالدا مەزەمزاتقا قاراپ .

— شۇنداق ! ... شۇنداق ! ... قارىسىلا ئەمدى ... كۆرەدە ئۇزۇن تۇرۇپ قالدىم... ئايال زاتىنى كۆرمىدىم ، ... يادىمغا ... ھېلىقى ... ھېلىقى ... چوكان ... — ئۇ دۇدۇقلاپ گېپىنىڭ ئاخىرىنى يۇتۇۋېتىپ ، بېشىنى تۆۋەن سالدى .

— ھە ... ھە ... بىلدىم ... بىلدىم ، — دېدى خوجىمۇ بىر سۆزنى تەكرارلاپ ، دۇدۇقلاپ ، — بىراق ئۇ چوكان بەندىچىلىك قىلىپ خۇدانىڭ دەرگاھىغا كەتتى ، — ئۇ بىرئاز ئويلانغاندەك تۇرۇۋېلىپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئېسىم قۇرۇسۇن ! سىلى كەلگەندىلا بۇ ئىشنى نېمىشقا ئويلىمىغاندىمەن ؟ يېزىدىن بىرەر چىرايلىق چوكاننى تېپىپ قويمايتتىمىمۇ ؟ ھازىر يېرىم كېچە بولۇپ قالدى . بىرەرىنى تېپىپ كەلگۈچە تاڭمۇ ئاتىدۇ . قانداق قىلىساق بولىدىكىن ؟ — دېدى ئەخمەتخان قىيىن ئەھۋالدا قالغاندەك ئىنجىقلاپ...

— بولدى ! — دېدى بېشىنى كۆتۈرۈپ ھاكىمبەگ ، ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدا پۇشايمان دېسە پۇشايمانغا ئوخشاشمايدىغان ؛ ھەيرانلىق دېسە ، ھەيرانلىققا ئوخشاشمايدىغان ؛ قايغۇ ـ ھەسرەت دېسە ، قايغۇ ـ ھەسرەتكە ئوخشاشمايدىغان بىر قىسما ھېسسىيات ئىپادىلىنەتتى ، — ئۇ ... چوكان نېمە بولۇپ ئۆلۈپ كەتتى ؟ تېنىنى ساق كۆرۈۋېدىمغۇ ؟ !

— تۇيۇقسىز يىقىلىپ... بىر كۈنمۇ ئورۇن تۇتۇپ ياتمايلا بۇ ئالەمدىن خوشلاشتى . نېمە بولغانلىقىنى بىلەلمەيلا قالدۇق !— دېدى خوجا ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ .

— مەرھۇمنىڭ ياتقان يېرى جەننەتتە بولسۇن ! — دېدى

مەزەمزاتمۇ قولى بىلەن شىرەگە يۆلىنىپ تۇرۇۋېتىپ ، — ياتايلى ، تۇنمۇ بىر يەرگە بېرىپ قالدى !...

*　　　*

ئەخمەتخان خوجا ئۇياققا ئۆرۈلۈپ ، بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادىلا ئۇخلىيالمىدى ، خىلمۇ خىل شېرىن خىياللار كۆلزارلىقىغا كىرىپ قېلىپ كۆزلىرىنى ھەرقانچە يۇمسىمۇ ، كىرپىكلىرى چېتىلمىدى . ئادەم سىگار كۆزدەك ئۆز بەختىنى كۆرگەن چاغدا ئۇزۇنغىچە ئۇخلىيالماي ، تاتلىق ئويلار قاينىمىغا كىرىپ قالىدۇ .

خوجا ياشلىقىدىن تارتىپ شۇ يېشىغا كەلگۈچە يېزىدىكى بەگلىك ئورنىدىن رازى بولماي ، كۆزى كور تەقدىردىن ئاغرىنىپ ، قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە ياشاپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنى : چوڭ ئىشلارغا يارالغان ئادەم ئىدىم ، زايە بولۇپ كېتىۋاتىمەن ، دەپ بىلەتتى .

دۇنيادا ئادەملەرنى ئوڭايلا ئازدۇرىدىغان ئۈچ ئېزىتقۇ بار ، ئۇنىڭ بىرى ، بايلىق ؛ بىرى ، ھوقۇق ؛ يەنە بىرى ، شان ـ شۆھرەت . تەلۋە ئاچ كۆزلۈك ، ھوقۇق تەمەسى ۋە شان ـ شۆھرەتتىن ئىبارەت ئۈچ ئېزىتقۇنىڭ ئىلكىدە ياشاپ كېلىۋاتقان ئەخمەتخان شەھەرگە يېقىندىن بېرى بىرقانچە قېتىم كىرىپ چىقىپ ، ئۆزىنىڭ شېرىن خىياللىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرىدىغان پەيتنىڭ يېتىپ كەلگەنلىكىنى خۇشاللىق بىلەن كۆردى . كىچىك توقىلىنى قوينىغا سېلىپ بەرگەن مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە تازا ئەسقاتىدىغان كۈنلەردە كۈرەدە بولۇپ قالغانلىقى ئۇنى قاتتىق ئازابلىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاشنى ئويلاپ چېرىكلىرى بىلەن شەھەرگە كىرىشكە تەييارلىنىۋاتقان كۈنلەردە ، خۇددى ئاسماندىن توككىدە چۈشكەن تەلەيدەك ،

مەزەمزاتنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كېلىشى ، ئۇنىڭ بېشىغا ھۇمايۇن قۇشىنى قوندۇردى . ئەتە ئۇ ، ھاكىمبەگ بىلەن شەھەرگە كىرىدۇ . بۇ ئەلۋەتتە ، ئۆزى كىرگەندىكىدىن مىڭ ھەسسە ئابرۇيلۇق بولمامدۇ ؟ ! مەزەمزاتنىڭ يېنىدا كۆرگەن سىڭار كۆزگە مەيلى تونۇغانلار بولسۇن ، مەيلى تونۇمىغانلار بولسۇن ، ئېگىلىپ قول باغلىمامدۇ ؟ ! ھۆرمەت - ئابرۇيغا ئىگە بولۇش يۇقىرى تەبىقىنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈشنىڭ مۇقەددىمىسى ئەمەسمۇ ؟ ! بۇ مۇقەددىمە كېيىنكى شۆھرەتلىك داستاننىڭ باشلىنىشىغۇ ! ؟ شۇنداق كۆنگە ئېرىشۋاتقان ئەخمەتخاننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلمەسلىكى ، شېرىن خىياللاردا بولۇشى تەبئىي بىر ئىشقۇ ! ؟

خوجا تورۇسقا قاراپ ياتاتتى ، ئاجايىپ تاتلىق خىياللار ئىچىدە يايرايتتى... مانا گۈزەل نازىنىنلار ئۇنىڭ چۆرىسىدە ناز - كەرەشمە قىلىپ ، ئۇنى بىر - بىرىدىن قىزغىناتتى . خوجا بۇنىڭدىن ئۆلگۈدەك خۇشال بولۇپ ، ئۇلارنى تېخىمۇ دەيدەيگە سېلىپ قاقاقلاپ كۈلەتتى . مۇلازىملار پات - پات كىرىپ ، قول باغلاپ ، ئېگىلىپ يەنە نېمە كېرەك ؟ دەپ سورايتتى . ئۇنىڭ ئالدىدىكى داستىخاندا نازۇنېمەتلەر تولۇپ تۇراتتى...

خۇددى ئېكراندىكى سۈرەت ئۆزگەرگەندەك ، ئۇنىڭ خىيالىمۇ ئۆزگەردى . سىڭار كۆز بېشىغا مەزەمزاتنىڭ سۆسەر تۇمىقىدەك تۇماق ، ئۈچىسىغا موۋۇت تون ، پۇتىغا يېڭى ، پارقىراپ تۇرىدىغان خۇرۇم ئۆتۈك كىيىپ خۇددى ئوردىدەك يوغان ساراي ئىچىدە بېشىنى تىك تۇتۇپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، تۆت تەرەپكە سېلىنغان قوش قەۋەت كۆرپىگە قاراپ باراتتى . ئىككى تەرەپتە باشلىرىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، بېغىررەڭ مانچىستېر دوپپا ياكى قاما تۇماقلارنى كىيگەن سالاپەتلىك ئادەملەر قول باغلاپ ، ئېگىلىپ تۇراتتى...

يېڭى ـ يېڭى خىياللار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كېلىپ، سىڭار كۆزنى زادىلا ئۇخلاتمىدى. بىردىنلا ئۇنىڭ قۇلىقىدا مەزەمزاتنىڭ: «سىلى مەن بىلەن بىللە غۇلجىغا بارسىلا! بۇنىڭدىن كېيىن، خوجام، مېنىڭ ئەتىۋارلىق ئادىمىم سۈپىتىدە، مېنىڭ بىلەن بىللە بولسىلا!...» دېگەن سۆزلىرى جاراڭلىدى. بۇ سۆزلەر ئەخمەتخاننى خۇددى بايا كۆرگەن گۈزەل سۈرەتلەر دۇنياسىغا چاقىرىۋاتقاندەك تۇيۇلدى.

خوجا ياتقان ئورنىدىن ئۈچۈپ تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن تۆۋەندىكى سۆزلەر ئېتىلغان قوناقتەك ئېتىلىپ چىقتى: «مەن ئىلى خەلقىنىڭ ئەخمەتخان خوجىسى بولمىسام، ئېتىمنى يۆتكىۋېتىمەن!»

سىڭار كۆز يەنە سوزۇلۇپ ياتتى. يەنە خىياللار... خىياللار... ئۇ شۇنداق يېتىپ ئۆزىنىڭ قاچان ئۇخلاپ قالغانلىقىنى بىلمەي قالدى.

... كەڭ دالا. جەسەتلەر ساينىڭ تېشىدەك ياتاتتى. يارىدارلارنىڭ قاقشاۋاتقان نالە ـ پەريادلىرى ھەممىلا يەردە ياڭرايتتى. خوجا يالاڭۋاشتاق، ئىككى بىلىكىنى تۈرۈۋېتىپ، ئىككى قولىغا ئىككى قىلىچ تۇتۇپ، جەسەتلەر ۋە ئىڭراۋاتقان يارىدار ئارىسىدا كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزىگە قان تولۇپ، خۇددى ئوتتەك ياناتتى. چىرايى تۇتۇلغان ئاسماندەك قارىيىپ، ئاغزىدىن يالقۇن ئاقاتتى. ئۇ ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ توختىماي ئالدىغا قاراپ ماڭاتتى.

ئالدىدىن بىرى چىقىپ قولىنى كۆتۈردى. سىڭار كۆز: «ھوي، بۇ ئەخمەت خەزىنىچىغۇ! ئالدىمغا بىچارىنى ئەجىلى باشلاپ كەپتۇ ـ دە!» دەپ ئويلىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېيناتىسى: «ھەي خوجا! بۇ ماڭغان يولۇڭ خەتەرلىك!» دەپ ۋارقىرىدى. يېتىپ كەلگەن ئەخمەتخان بىر قىلىچ ئۇرۇپ ئەخمەت

خەزىنىچى بەگنىڭ بېشىنى كېسىپ تېنىدىن جۇدا قىلدى . قىزىل قان ئېقىۋاتقان باش خۇددى پوكزەكتەك قانغا بويالغان زېمىن ئۈستىدە قاڭقىپ سەكرەيتتى .

«ئۈزۈلۈپ چۈشكەن باش يەردە جىم ياتماي ، خۇددى پوكزەكتەك قاڭقىپ سەكرىگىنى قىزىقكەن !» دەپ ئويلىغان خوجا ، قىلىچىدىكى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قېنىنى يالاپ ، يەنە يولىنى داۋام قىلدى . ئۇ كېتىۋېتىپ : «ئاھ ياراتقان ئىگەم ! ئابدۇرۇسۇلنىمۇ قېيناتىسىدەك ئالدىمغا ئەكېلىپ بەرگەن بولساڭ ، نېمىدېگەن ياخشى بولاتتى» دەپ خىيال قىلدى . ئۇ يىراقتا بىر ئاق چېدىرنى كۆردى . ئاق چېدىر بىپايان دالىغا قونغان ئاق قۇغىلا ئوخشايتتى . «بۇ كىمنىڭ چېدىرىدۇ ؟» دەپ ئويلىدى سىگار كۆز كۆرۈنگەن ئاق چېدىرغا قاراپ كېتىۋېتىپ .

خوجا ئاق چېدىرغا يېتىپ كېلىپ ، ئوچۇق ئىشىكى ئالدىدا توختىدى . ئۇ ئۇسۇپ چېدىرغا كىرىپ تاپسىدا توختىدى . ئاق جاينامار ئۈستىدە ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئاق پەشمەت ، ئاق ئىشتان كىيگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ قىبلىگە قاراپ ئولتۇراتتى . ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان بۇ پەرىشتىدەك ئادەم قوللىرىنى كۆتۈرۈپ يىغلاپ ، ئۈنلۈك دۇئا قىلىۋاتاتتى :

«ھەي ، ياراتقان پاك پەرۋەردىگار ! مەن سېنىڭدىن ئۆزۈمگە ئەمەس ، جانجىگەر ئەل - يۇرتۇمغا بەخت تىلەيمەن ! ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ھالال ئەمگىكى بىلەن تىنچ - خاتىرجەم ، بەختلىك ياشىسىلا ، مەنمۇ بەختلىك بولاتتىم !... »

«ياق ! — دېدى ئەخمەتخان ۋارقىراپ ، ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرى چەكچەيدى ، — گادايلار ئۆز ئەمگىكىنىڭ قەنتىنى چېقىپ تىنچ - خاتىرجەم ياشىسا ، بىز خار بولمامدۇق ! ؟ سېنىڭ دېگىنىڭ ، ھەي ، ئابدۇرۇسۇل ، زادىلا بولمايدۇ ! سەن ئۆلىسەن ! مەن سېنىڭ جېنىڭنى ئالغىلى كەلگەن جەبرائىل !... »

خوجا قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ، تېخىچە دۇئا قىلىۋاتقان

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كەينىدىن گەجگىسىگە ئۇردى . پەرىشتىدەك ئاق جايناماز ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەمنىڭ سەللىلىك بېشى ئاق جايناماز ئۈستىگە چۈشۈپ ، چىپچىلىۋاتقان قىزىل قېنى بىلەن ئاق جايناماز نى چوغدەك گۈل ـ چېچەكلەرگە تولدۇرۇۋەتتى . يىقىلماي تۇرغان باشسىز گەۋدە بىر هازادىن كېيىن گۈل ـ چېچەك ئۈستىگە يىقىلدى .

سىگار كۆز يەنە قىلىچىدىكى قاننى يالىدى . ئۇ چېدىردىن يېنىپ چىقىپ يولىنى داۋام قىلدى . بىر تۆپىلىك ئۈستىدە مەزەمزات قاقاقلاپ كۈلۈپ ، خوجىنى ھەدەپ ماختايتتى .

«يارايسەن ، ئەخمەتخان ، يارايسەن !…»

خوجا تۆپىلىك تەرەپكە بۇرۇلۇپ ماڭدى . ئۇ كېتىۋېتىپ : «مەن ‹ئىلى ئالىمىنىڭ خوجىسى بولىمەن ! › دەپ قەسەم ئىچمىگەنمىدىم ، ئۇ ھاكىمبەگ بولۇۋەرسە ، مەن قانداق ئىلى ئالىمىنىڭ خوجىسى بولىمەن ؟ ! ياق ! ئۇنىمۇ ئۆلتۈرۈۋېتىپ ، ئۇنىڭ ئورنىغا مەن ھاكىمبەگ بولۇشۇم كېرەك ! » دېگەنلەرنى ئويلىدى . سىگار كۆز تۆپىلىككە يېقىنلاپ كەلدى . قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان مەزەمزات ئەخمەتخاننى مېنىڭ بىلەن كۆرۈشكىلى كېلىۋاتىدۇ ، دەپ ئويلاپ ، تۆپىلىكتىن ئۇنىڭ ئالدىغا چۈشتى . شۇ چاغدا ئاسماندىن : «مەن ئۇلۇغ مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزنىڭ پۇشتى بولىمەن ! مېنى بۇ يەرگە ياراتقان ئاللا ئەۋەتتى ! » دېگەن ئاۋاز كەلدى . سىگار كۆز توختاپ ، تۆپىلىك ئۈستىدە تۇرغان ئالىيېشىل بەقەسەم چاپانلىق بىر ئادەمنى كۆردى . ئاسماندىن چۈشكەن بەقەسەم چاپانلىق ، يەر تېپىپ ۋارقىرايتتى :

«نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، ھەي ، ھاڭۋاقتى ؟ ! ئالدىڭدىكى ئادەمنى ئۆلتۈرمەمسەن ؟ ! ئۇ بۇ زېمىندىن يوقالمىسا ، ئىككىمىزگە ھاكىمبەگلىك بولامدۇ ؟ »

مەزەمزات دەرھال قاچتى . ئەخمەتخان كەينىدىن قوغلىدى . تۆپىلىكتىكى يېشىل بەقەسەملىك چاۋاك چېلىپ كۈلەتتى :

«توغرا قىلدىڭ ! تۇتۇۋېلىپ ئۆلتۈرۈۋەت !… »

سىڭار كۆز شۇنداق قىلدى . ئۇ يېتىپ كېلىپ ، قىلىچىنى مەزەمزاتقا ئۇردى . ھاكىمبەگ : «سەن ! … سەن !… » دەپ دۈم چۈشتى . ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشكەن سۆسەر تۇماقلىق باش قان چېچىپ يەر ئۈستىدە سەكرەپ ـ سەكرەپ ئاخىرى بىر ئازگالغا چۈشۈپ كەتتى…

ئەخمەتخان خوجا ئىككى قىلىچ تۇتقان ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، تۆپىلىكتە تۇرغان خوجىغا سالام بەرگىلى ماڭدى . ئۇ ئــەمــدىــلا تۆپىلىككە چىقىشىغا ئاسمان گۈلدۈرلەپ ، چاقماقلار چېقىپ كەتتى . ئاجايىپ بىر ئاۋاز چىقىرىپ تۆپىلىك يېرىلدى . ئالىيېشىل بەقەسەم چاپان كىيگەن خوجا بىلەن ئەخمەتخان خوجا قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ يېرىلغان يەرگە يىقىلدى . ئىككىسى گاھ بــاشــلــىــرى تۆۋەن ، پۇتلىرى يۇقىرى ، گاھ پۇتلىرى تۆۋەن ، بــاشــلــىــرى يۇقىرى بولۇپ يېرىلغان يەرگە چۆكۈپ باراتتى . زۇلــمــەتــكە چۈشۈپ كېتىۋاتقان سىڭار كۆز بار ئاۋازى بىلەن دەھشەتلىك ۋارقىرىدى :

«ھاي ، مېنى قۇتقۇزۇڭلار !… »

تــەرلــەپ سـۇ بــولۇپ كەتكەن خوجا ئۆزىنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىدىن ئويغىنىپ كەتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭ يۈرىكى سىيلىپ ، ئۆزىمۇ توختىماي ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەيتتى…

تۆتىنچى باب

«مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ»

قۇياش كۆنپېتىش ئۇپۇقىغا ئولتۇرۇۋاتقاندا ، مەزەمزات ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرى بىلەن ، ئەخمەتخان خوجا ئۆزىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن ئارائۆستەڭ يېزىسىنىڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىگە يېتىپ كەلدى .

ئالدىن چاپتۇرۇلغان خەۋەرچى نامازدىگەرلەردە كېلىپ ، شەمشىدىن خەلپەمگە : مەزەمزات ۋە ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ كەچتە كېلىدىغانلىقىنى يەتكۈزدى . بۇ خەۋەردىن شەمشىدىن خەلپەم چەكسىز خۇشاللىققا چۆمدى . ئۇنىڭ بۇنچىلىك خۇشال بولۇشى سەۋەبسىز ئەمەس : بىرى ، ھەدىسىنىڭ ئوغلى كۆرەگە بېرىپ گۈندىخانىغا چۈشكەنلىكىدىن خەۋەر تاپقان شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزاتنىڭ ھاياتىدىن ئەندىشە قىلىپ يۈرەتتى . «قوزغىلاڭچىلار ناۋادا كۆرەگە ھۇجۇم قىلىپ قالسا ، ھەدەمنىڭ ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن…» دەپ ئويلىغان شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يۈرىكى سۇ بولاتتى . يەنە بىرى ، ھەدىسىنىڭ كۆزىدىن كېچە - كۈندۈز ياش قۇرۇمايتتى . ئۇ ئوغلىنىڭ دەردىدە بىر قىسمىلا ، ئېلىشىپ قالغاندەك يۈرەتتى . شەمشىدىن خەلپەم پات-پات شەھەرگە كىرىپ ، ھەدىسىگە تەسەللى بەرگەن بولسىمۇ ، ئۇ ئىنىسىنىڭ سۆزىنى زادىلا ئاڭلىمايتتى…

شەمشىدىن خەلپەم خەۋەرچىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، يوغان بىر ئەركەك قوينى ئەكەلدۈرۈپ ، ئېغىلغا

باغلاتتى . ئەللىكبېشى ، ئونبېشىلارغا چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان چېرىكلەرنى ئورۇنلاشتۇرۇشنى تاپشۇردى .

قۇياش پېتىۋاتقان كۇنچىقىش تەرەپ گويا قىزىل بوياق ئىچكەندەك قىزىرىپ لاۋۇلداپتتى . ئۇ يەردە تۇرغان بىرەن - بىرەن بۇلۇتلارمۇ چوغ رەڭگىدەك چاقناپتتى . كەچتە تاغ تەرەپتىن كېلىدىغان گۇر - گۇر شامال بۇلاقبېشى مەھەللىسىنىڭ ئەگرى - توقاي كوچىلىرىنى ئارىلاپ ئىلى دەرياسى تەرەپكە ئۇچاتتى . بىخلانغان سۆگەت ۋە ئاق تېرەكلەر كۇلگۇن شەپەقنىڭ شولىسى چۇشۇپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى...

«كەلدى ! كەلدى... » دېگەن چۇقانلار شەمشىدىن خەلپەمنى ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرغۇزدى . ئۇ پېشايۋانغا چىقىپ دەرۋازا تەرەپكە قارىدى . كەينىدىن چىققان ئۆزىدىن پاكارراق ئايالىمۇ يېنىغا كېلىپ كېلىۋاتقان چۇقانلارغا قۇلاق سالدى .

شەمشىدىن خەلپەم مەزەمزاتتىن ئون ياش دېگۇدەك چوڭ بولسىمۇ ، يەنىلا مۇڭگۇز سۇيى ئىچكەندەك تېتىك ، تىمەن يۇرەتتى . پېشانىسى كەڭ ، قاشلىرى قويۇق ، ئورا كۆز ، يۇزى كەڭ ، بۇرنى قاڭشارلىق ، ساقال - بۇرۇتى قوڭۇر بۇ ئادەمنىڭ بويى ئوتتۇرا بويلۇقلاردىن ئېگىزرەك ، ئېگىز بويلۇقلاردىن پاكارراق بولۇپ ، غوللۇق ، كۆكسى ئالدىغا چىققان ئادەم ئىدى . ئۇ ئاتىسى خۇداقۇلى خەلپەمگە قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايتتى .

شەمشىدىن خەلپەم پېشايۋاندا تۇرۇپ ھەدىسىنىڭ ئوغلىنى كۇتۇۋېلىشنى ھەدەم ۋە ھەدەمنىڭ ئوغلىغا ھۆرمەتسىزلىك بولىدۇ ، دەپ ئويلىدىمۇ ، پېشايۋان پەلەمپىيىدىن چۇشۇپ ، يوغان ئاق دەرۋازىغا قاراپ ماڭدى . ئۇ دەرۋازىدىن چىقىپ ، ھاكىمبەگ ۋە ئەخمەتخان خوجىلار كېلىدىغان كوچىنىڭ كۇنچىقىش تەرىپىگە قارىدى . خەلپەم كوچىنىڭ بېشىدا ئاتلىق كېلىۋاتقان مەزەمزاتنى ، چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجىنى ، ئۇلارنىڭ مۇھاپىزەتچى ، مۇلازىم ۋە چېرىكلىرىنى كۆردى . ئۆز ھەدىسىنىڭ

ئوغلىنى كۆرگەن شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يۈرىكى ئاجايىپ بىر خۇشاللىق بىلەن تىپچەكلىدى...

مەزەمزات كىچىك دادىسىنى كۆردى بولغاي، يىراقتىنلا كۈرەك قاشقىسىدىن چۈشۈپ، ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى بىر مۇھاپىزەتچىسىگە تۇتقۇزدى. ھاكىمبەگنىڭ ئاتتىن چۈشكەنلىكىنى كۆرگەن ئەخمەتخانمۇ خۇددى قاراكېچىدەك قارا ئېتىدىن چۈشۈپ، چۇلۋۇرىدىن يېتىلەپ ماڭدى. مەزەمزات سەل ئالدىغىراق، سىڭار كۆز ئۈنىڭدىن سەل كەينىدىرەك مېڭىپ، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان شەمشىدىن خەلپەمگە يېقىنلاپ كەلدى...

مەزەمزاتنىڭ يېزىغا كىرگەنلىكىنى ئاڭلىغان يۇرت چوڭلىرى بىرلەپ ـ ئىككىلەپ شەمشىدىن خەلپەمنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توپلاندى. كەلگەن يۇرت چوڭلىرى بىلەن بىللە كەلگەن دېھقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. بىردەمدە ئاق دەرۋازىنىڭ ئالدىغا تۇرغۇن ئادەم يىغىلدى. كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېلىۋاتقان مەزەمزات، ئەخمەتخان خوجا، مۇھاپىزەتچى، مۇلازىم ۋە چېرىكلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدىمۇ كېلىۋاتقان يېزىلىقلار، باللارمۇ خېلىلا كۆپ ئىدى. كوچا ئىشىكلىرىنى قىيا ئېچىپ ياكى قورۇلارنىڭ چېتىدە تۇرۇپ قاراۋاتقان، يۈزىنى ياغلىقلىرى بىلەن توسۇۋالغان ئاياللارمۇ كۆرۈنەتتى.

يىغىلغان يۇرت چوڭلىرى ۋە دېھقانلار ئالدىدا تۇرغان شەمشىدىن خەلپەم چىدىمىدى، ئۇ كېلىۋاتقان ھەدىسىنىڭ ئوغلىغا قاراپ ھاياجانلىق ئىچىدە قەدىمىنى تېزلەتتى. ئۇنىڭ كۆزىدە ياش لىغىلدايتتى. شەمشىدىن خەلپەم ئىتتىك كېلىپ، ئۈن ـ تىنسىز ئېگىز بويلۇق مەزەمزاتنى قۇچاقلىۋالدى. مەزەمزاتمۇ بويى مۇرىسىگە كېلىدىغان كىچىك دادىسىنى قۇچاقلاپ، يۈزىنى يۈزىگە ياقتى. ئەخمەتخان خوجا ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ بىر چەتتە قاراپ تۇراتتى. مۇھاپىزەتچى، مۇلازىم ۋە چېرىكلەرمۇ ئاتلىرىدىن چۈشتى.

— مەرھابا ! ساق - سالامەت كەلگەنلىكىڭىزدىن خۇشاللىقىم ئىچىمگە پاتماي قالدى . مۇبارەك دىدارىڭىزنى ئىككى كۆزى ياش ھەدەم كۆرسە ، قانچىلىك خۇش بولۇپ كېتىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن ! — دېدى كىچىك دادىسى ياش تۆكۈپ .

— تەنلىرى تازا ، كۆڭلىرى خاتىرجەم ئۆتۈۋاتقاندۇر ، كىچىك دادا ؟ — دېدى مەزەمزات شەمشىدىن خەلپەمنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ ، — سىلىنى بىلەن ساق — سالامەت دىدارلاشقانلىقىمدىن ئىنتايىن خۇشال بولدۇم ، — ئۇ بىرئاز تۇرۇۋېلىپ يەنە ئېغىزىنى ئاچتى ، — ئانامنىڭ ئەھۋالى قانداق ؟ سالامەت تۇرغاندۇر ؟

مەزەمزاتنىڭ ئانىسى سەكسەن ياشتىن ئېشىپ قالغان بولسىمۇ ، يەنىلا تېتىك ، تىمەن يۈرەتتى . ئوغلى كۆرەگە كېتىپ ، كۆڭدىخانىغا چۈشۈپ قالغاندىن كېيىن ، چاچلىرى ئاق ئانا كېچە - كۈندۈز ياراتقان ئىگىسىگە نالە - پەرياد قىلىپ يىغلاپ ، خېلىلا ھالىدىن كەتتى . ئانا بالىنىڭ ئوتىدا كۆيىدىغان پەرۋانە ، غەم - قايغۇسىدا يىغلاپ قاقشايدىغان ۋەيرانە ! شۇ كۈنلەردە ئۇ ئوغلى بار چاغدا تۇتمىغان ھاسىسىنى تۇتۇپ ، مۈكچىيىپ ، كۆزلىرىدىن توختىماي ياش تۆكۈپ ، يۈرەك پارىسىنىڭ يولىغا تەلمۈرەتتى . ياراتقان پاك پەرۋەردىگاردىن ئوغلى ئوت ئىچىدە كۆيمىگەن ئىبراھىمدەك[①] ساقلاشنى تىلەيتتى .

شەمشىدىن خەلپەم بىلەن مەزەمزاتنىڭ كۆرۈشۈشى تۈگەي دېگەندە ، بۇلاقبېشى مەھەللىسىنىڭ چوڭلىرى كېلىپ ھاكىمبەگ ۋە ئەخمەتخان خوجىلار بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى ، مەزەمزاتنىڭ ساق — سالامەت قايتىپ كەلگەنلىكىنى مۇبارەكلەشتى ، كۆرۈشۈپ بولغاندىن كېيىن ، باشلىرىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، قىزىل دوپپا ۋە تۆپە كىيگەن ، ئۇچىلىرىغا ئۇزۇن پەرىجە ، كالتە پەشمەت ، كالتە چاپان كىيگەن چوڭلار

① ئىبراھىم — ئىبراھىم پەيغەمبەر .

ساھىبخانا ۋە مېھمانلار بىلەن خوشلاشتى. شەمشىدىن خەلپەم كۆڭلى تارتقان يېقىنلىرىدىن ئىككى ـ ئۈچىنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاپ ئېلىپ قالدى. شۇ ئارىلىقتا يېزىنىڭ ئەللىكبېشى، ئونبېشى قاتارلىق بۇلاقبېشىنىڭ ئەمەلدارلىرى قېلىپ سىڭار كۆزنىڭ چېرىكلىرى بىلەن مەزەمزاتنىڭ بىر قىسىم مۇھاپىزەتچى ۋە مۇلازىملىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا ئېلىپ ماڭدى. شەمشىدىن خەلپەم ھەدىسىنىڭ ئوغلى، ئەخمەتخان خوجا ۋە ئېلىپ قالغان يېزىلىقلىرىنى باشلاپ ھويلىغا قاراپ ماڭدى...

*　　　*

قەنت ـ گېزەكلەر بىلەن قانغۇچە سىنچاي ئىچكەن، ئارقىدىن مەزەمزاتقا دۇئا قىلدۇرۇپ سويۇلغان ئەركەك قوينىڭ نېرىنىغا تويغان مېھمانلار يەنە قېنىق دەملەنگەن سىنچاي ئىچىپ پاراڭغا چۈشتى.

ئاتىسىدىن قالغان جايدا ئولتۇرۇۋاتقان سالاپەتلىك شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يوغان، ياسىداق سارىيى مېھرىدىن بەگنىڭ سارىيىغا ئوخشاپ كېتەتتى. گۈللۈك ئاق داستىخان يېيىلغان ئۇزۇن شىرەنىڭ ئۈستىدە قىزىرىپ پىشقان توقاچلار بىلەن تاتلىق ـ تۈرۈملەر سېلىنغان تەخسىلەر تىزىلىپ تۇراتتى. شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە يېزىنىڭ كەم سۆز ئىمامى بىلەن مەزەمزات، ئوڭ تەرىپىدە ئەخمەتخان خوجا، سول تەرىپىدە ساھىبخانىنىڭ قارا تۆپىلىك، بۇرنىنىڭ ئۈچى قىزىل يېقىنى، تۆۋەن تەرىپىدە شەمشىدىن خەلپەم بىلەن گۆش يۈزلۈك، بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستىر دوپپا كىيگەن يەنە بىر يېقىنى ئولتۇراتتى. گەپنى ساقال ـ بۇرۇتىغا خېلىلا ئاق سانجىلغان، قارا تۆپىلىك باشلىدى.

— ئاڭلىدىڭلارمۇ؟ — دېدى ئۇ ئالدىدا يوغان سەللىلىك ئىمام، مانچېستېر دوپپىلىق ھاكىمبەگكە، ئارقىدىن ئاق بۆك كىيگەن ئەخمەتخان خوجا، شەمشىدىن خەلپەم ۋە گۆش يۇزلۇككە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقىپ، — سادىر تۆگىنىڭ قىزى يوقىلىپ كېتىپتۇ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ، گويا ئۆز خەۋىرىنىڭ ئولتۇرغانلارغا قانداق تەسىر قىلغانلىقىنى كۆزەتكەندەك ھەممەيلەنگە يەنە بىر كۆز يۇگۇرتتى، — قوزغىلاڭ باشلىنىشىنىڭ ئالدىدا قىيامەتلىك ئاغىنىلەر نۇدەر بەگ بىلەن سادىر تۆگە قۇدىلىشىپ، نۇدەر بەگنىڭ ئوغلىغا سادىر تۆگىنىڭ قىزىنى ئېلىپ بېرىدىغان بولۇپ چاي ئىچۇرگەنىدى. ئۇلارنىڭ تويى بولىدىغان چاغدا نۇدەر بەگنىڭ ئوغلى قوزغىلاڭغا قاتنىشىپ كېتىپ، توي بولمىدى. بىرنەچچە كۇننىڭ ئالدىدىكى بايانداىغا قىلىنغان ھۇجۇمدا نۇدەر بەگنىڭ ئوغلىغا توپ ئوقى تېگىپ قۇربان بولدى، ئىككى كۇننىڭ ئالدىدا باتۇر يىگىتنى يەرلىككە قويدۇق. شۇ يىگىتنىڭ چاي ئىچۇرۇپ قويغان لايىقى ھېچكىمگە بىر ئېغىز گەپ قىلماي، ئىز - دېرەكسىز يوقىلىپ كېتىپتۇ. ھازىر مەھەللىدە ھەر قىسما گەپ، بەزىلەر: قىز بىلەن نۇدەربەگنىڭ ئوغلى چاي ئىچۇرۇشتىن بۇرۇنلا بىر - بىرىنى ياخشى كۆرىدىغان ئاشىق - مەشۇقلار ئىكەندۇق، ياخشى كۆرگەن يىگىتنىڭ ۋاپات بولغانلىقىنى ئاڭلىغان قىز ئۆزىنى دەرياغا تاشلىۋالدىمىكىن، دېسە؛ يەنە بەزىلەر: يىگىتنى ياخشى كۆرىدىغان بولغانلىقتىن، سەۋدايى بولۇپ چىقىپ كېتىپتۇ، دېيىشمەكتە. ئۇچىنچى خىل ئادەملەر: قىز ئۆزىنى دەرياغىمۇ تاشلىمىدى، سەۋدايىمۇ بولۇپ چىقىپمۇ كەتمىدى، يىگىتلەردەك ياسىنىپ بايانداىغا جەڭ قىلغىلى كەتتى، دېدى...

قىزىل بۇرۇننىڭ خەۋىرى ئولتۇرغانلارنى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ، كۇچلۇك ئىنكاس قايتۇرۇلمىدى. ھەتتا كەم سۆز قارا تۆپىلىكنىڭ سۆزلىرىدىكى ئاشىق - مەشۇق دېگەنلەر ياقمىغاندەك

ئۇنىڭغا ئالىيىپ قاراپمۇ قويدى . ھېچكىم بىرنېمە دەپ ئىنكاس قايتۇرمىغانلىقتىن ، ساقال ـ بۇرۇتى خېلىلا ئاقارغان قارا تۆپىلىك خىجىل بولغاندەك بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ قالدى .

سارايىنى ئېغىر جىمجىتلىق قاپلىۋالدى . ئولتۇرغانلار گەپنى نەدىن ، قانداق باشلاشنى بىلەلمەي ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن مەزەمزاتقا قارايتتى . ئاخىرى بۇ جىمجىتلىقنى ساھىبخانا بۇزدى . ئۇ ھەدىسىنىڭ ئوغلىغا قاراپ ئاپئاق ئاقارغان ساقىلىنى بىر سىلاپ قويۇپ ، سۆزىنى باشلىدى :

— قوزغىلاڭچىلار غۇلجىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن بايانداي قەلئەسىنى ئېلىش قىيىن بولۇۋاتىدۇ . بىرقانچە قېتىم جىددىي تەييارلىق قىلىپ ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ ، سېپىلغا چىقالمىدى يا قەلئە دەرۋازىسىنى بۇزۇپ كىرەلمىدى . بۇ جەڭلەردە نۇرغۇن ئادەملەر قۇربان بولدى . نۇدەرنىڭ ئوغلىدەك ئون گۈلىنىڭ بىرى ئېچىلمىغان سانسىز نەۋقىرانلار ئۆلدى . سېپىلدىكى دۈشمەنلەر ئوق ئېتىپ ، ئوت ئېچىپ ، قايناق سۇ ، ماي تۆكۈپ ، تاش ـ كېسەك ئېتىپ بىزنىڭكىلەرنى سېپىلغا زادى يېقىن يولاتمىغان ، ئىلىغا پۇر كەتكەن ئوغرى سادىر ئوغۇللىرى بىلەن سېپىلنىڭ تېگىدىن ھازىر لەخمە كولاۋېتىپتۇ . سېپىلنى پارتلىتىپ بىرەر يېرىدىن كىرىدىغان تۆشۈك ئاچالىسا ، بىزنىڭكىلەر چۇقان ـ سۈرەن بىلەن بېسىپ كىرەتتى . ھازىر سەھرا ـ سەھرا يەنە نىيازلارنى باياندايغا ئەۋەتمەكتە ، بۇ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمنى تاشقىنىدەك قۇدرەتلىك كۈچ بىلەن ئېلىپ بېرىش ئۈچۈن بولۇۋاتقان تەييارلىقلار — ، ... شەمشىدىن خەلپەم بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، چايدىن ئوتلىدى ، ئارقىدىن سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — بىزمۇ بۇلاقبېشى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەردىن ئىككى مىڭدىن كۆپرەك نىيازلارنى توپلىدۇق . ئەتە بۇ نىيازلارنى ئېلىپ باياندايغا يولغا چىقماقچى بولۇۋاتاتتۇق . سىلى كېلىپ قالدىلا !...

— ئەخمەتخان خوجىمۇ ، — دەپ سۆز باشلىدى ھاكىمبەگ كىچىك دادىسىنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ، — يۈزدەك نىيازلارنى ئېلىپ مېنىڭ بىلەن بىللە غۇلجىغا ماڭدى . ياخشى بولدى . ئەتە سىلەر بىلەن بىللە ئاتلىنىدىغان بولدۇق .

— بۇ يەردە ئىككى - ئۈچ كۈن تۇرمامسىز ؟ بۇ ئۆيمۇ ئۆزىڭىزنىڭ ئۆيىغۇ ! ؟ — دېدى شەمشىدىن خەلپەم جىيەنىنىڭ ئەتە كېتىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ قايغۇرغاندەك بىر قىياپەتتە سۆز باشلاپ...

— بىر كېچە قونسام بولار ، يەنە چىقمامدىمەن ! بىرى ، ئانامغا تېزرەك كۆرۈنۈپ ، كۆز يېشىنى توختاتمىسام ؛ يەنە بىرى ، ئۇ يەردە قىلىدىغان ئىشلار كۆپ ، دەرھال بارمىسام بولمايدۇ . كىچىك دادا ، ماڭا رۇخسەت قىلسىلا !

شەمشىدىن خەلپەم بىرئاز ئويلىنىپ قالدى .

— ئەمىسە ، مەنمۇ بىللە باراي ! — دەپ ئېغىزىنى ئاچتى خەلپەم ھاكىمبەگكە قاراپ ، — ئەتە تاڭ ئاتماي بىر مۇھاپىزەتچىڭىزنى غۇلجىغا ئاتلاندۇرايلى ، بىزنىڭ ئەتە بارىدىغانلىقىمىزنى قازىكالان موللا ناسىر ئاخۇنۇم بىلەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە يەتكۈزسۇن !...

مەزەمزات كۈرەدىن چىققاندىن بېرى : «مېنىڭ غۇلجىغا كېتىۋاتقانلىقىمنى غۇلجىدىكىلەر ئاڭلىغانمىدۇر ؟ ! ئاڭلىغان بولسا مېنى قانداق كۈتۈۋالىدىكىن ؟ ئاڭلىمىغان بولسا قانداق قىلىمەن ؟ » دېگەنلەرنى ئويلاپ كېلىۋاتاتتى . ھەتتا «ئۇ مېنىڭدىن گۇمانلىنىپ قالارمۇ ؟ » دېگەننى ئويلاپ ۋەھىمىمۇ يېدى . كىچىك دادىسىنىڭ ئالدىن چاپارمەن ئەۋەتىش دېگەن سۆزىدىن سۆيۈنگەن ھاكىمبەگنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . ئۇ ئىچىدە : «ئالدىمغا قارشى ئالغىلى قازىكالانلار چىقسا ، مېنىڭدىن گۇمان قىلمىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ . ناۋادا چىقمىسا بۇ باشقا گەپ بولىدۇ » دېگەنلەرنىمۇ ئويلىدى .

— كىچىك دادا ! بۇنى ياخشى ئويلاپسىز ! ئەتە تاڭ سەھەردىلا مېنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىمدىن بىرى ئاتلانسۇن ، — دېدى ھاكىمبەگ چىرايىغا خۇشاللىق يۇگۇرتۇپ…

يەنە پاراڭ تۈگىگەندەك ئۆي ئىچىنى جىمجىتلىق قاپلىدى .

— سىلىنى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ، جاڭجۇن قانداق قويۇپ بەردى ؟ — دەپ سوراپ قالدى يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۈستىگە بۆرۈتى تولۇپ كەلگەن ، ئىككى ئۇچى سەل كەينىگە قايرىلغان مانچېستېر دوپپىلىق مەزەمزاتقا قاراپ . بۇ سوئال بىلەن تەڭ ھەممەيلەن ھاكىمبەگكە تىكىلدى . بۇ كۆزلەر : سەن خائىنمۇ ؟ دەۋاتقاندەك ، مەزەمزاتنىڭ پۈتۈن بەدىنى شۈركۈنۈپ كەتتى . ئۇ نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى ئويلاپ قوشۇمىسىنى تۈردى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدىكى خۇشاللىقلار ياز تۈگىگەندەك تۈگەپ تاتاردى . ئۇ ئۆزىدىكى ھودۇقۇشنى تەستە يوقىتىپ ، يەنە بۇرۇنقى ھالىتىگە كەلدى . سوئال قويغان بېغىررەڭ دوپپىلىققا خۇش چىراي تىكىلىپ ئاغزىنى ئاچتى :

— مېنى تۇيۇقسىز گۇندىخانىدىن چىقاردى . بۇنىڭدىن مەنمۇ ھەيران بولدۇم . كەچتە جاڭجۇن مېنىڭ بىلەن كۆرۈشتى . ئۇ ماڭا : «سېنى گۇندىخانىدىن بوشاتتىم . ھاكىمبەگلىكىڭنى ئەسلىگە كەلتۈردۈم . بۇنىڭدا ئىمىن ۋاڭ ، موسا گۇڭ قاتارلىق بوۋىلىرىڭنىڭ يۈزىنى قىلدىم . ئەمدى غۇلجىغا قايتىپ كەتسەڭ بولىدۇ . سەن بىرىپ قېرىنداشلىرىڭغا دېگىن ، بىز سىلىقنى ئازايىتايلى ، پەيلىدىن يانسۇن !» دېدى . مەن نېمە دەيمەن ؟ «خوپ» دېدىم ـ دە ، غۇلجىغا ساق ـ سالامەت كېتىۋېلىشنىڭ غېمىدە بولدۇم…

مەزەمزات سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئولتۇرغانلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقتى . ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن گۇمانلانغان بىرمۇ چىراينى كۆرمىدى ، كۆڭلى ئورنىغا چۈشكەن ھاكىمبەگ كىچىك دادىسىغا قارىدى :

— ئەمدى دەم ئالساقمىكىن؟ ئەتە يەنە ماڭىمىز ئەمەسمۇ؟!
— بولىدۇ! سىز ئىككى كۈن يول يۈرۈپ تازا چارچىغانسىز!؟... دەم ئالايلى، دەم ئالايلى!
ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇردى.

* *

قۇمۇل ۋاڭلىرىنىڭ ئوردىسىغا ئوخشىتىپ ئۇيغۇر بىناكارلىق ئۇسلۇبى بىلەن ياسالغان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر باشلىق يۇرت كاتتىلىرى ئۆزئارا پاراڭلىشىپ تۇراتتى. ئۇلار ئارىلاپ ئالدىدىكى چوڭ يولنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ قوياتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قارىشىدا ئۆزلىرى كۈتۈۋاتقان ئادەملەرنىڭ قارىسى كۆرۈنەمدۇ؟ دېگەندەك مەنە ئىپادىلىنەتتى. تۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى بېشىغا ئاق سېرىق، يېشىل سەللە، بەزىلىرى سۆسەر، قاما تۇماق ۋە تۆپە، بەزىلىرى بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا، ئۇچىلىرىغا موۋۇت تون، كالتە پەشمەت، ئۇزۇن پەرىجە، پۇتلىرىغا خۇرۇم ئۆتۈك، خۇرۇم مەسە - كالاچ كىيگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ كۆرۈنۈشىدىن سۆلەتلىك غورۇر، تەكەببۇرلۇق كىبرى، مەنسەپ - دەرىجىلىرىگە قاراپ شەكىللەنگەن گىدىيىش - ھېجىيىشلار ئوچۇق - ئاشكارا كۆرۈنەتتى.

ھەممىنىڭ ئالدىدا تۇرغان قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇم ئېگىز بويلۇق ئادەم بولۇپ، توپىنىڭ ئېچىدىن ئالاھىدە چىقىپ تۇراتتى. ساقال - بۇرۇتلىرى قاردەك ئاپئاق ئاقارغان، بۇۋرۇل قاشلىرى ئۆسكىلەڭ، يۈزى ئاق سېرىق، ئىككى مەڭزى ئالاھىدە تومپىيىپ چىققان، ئورا كۆز، قارامونچاقتەك كۆزلىرىدە ھېكمەتلىك بىر نۇر چاقناپ تۇرغان بۇ مويسىپىت بېشىغا سېرىق

يىپەك سەللە يۆگەپ ، ئۇستىگە موۋۇت پەرجە ، پۇتىغا مەسە ـ كالاچ كىيىپ ، بويى ئۆزىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان ئىككى مەڭزى قىپقىزىل ۋە گۈلگۈن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ بىر ـ بىرىگە سەممىمىي ۋە قىزغىن قاراشلىرىدىن ، سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلاشلىرىدىن ئوي ـ پىكرى ئوخشاش ، بىر ئېقىمدىكى ئادەملەر ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولاتتى .

— ھۇجۇمغا جىددىي تەييارلىنىۋاتىمىز . ھەرقايسى سەھەرالاردىن كېلىدىغان نىيازلارمۇ كېلىۋاتىدۇ . بۇ قېتىم قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلارنىڭ جاسارىتى يۇقىرى . ئۇلار : «بۇ قېتىم بۇ باياندايي قەلئەسىنى چوقۇم ئالىمىز !» دېيىشمەكتە .

— پاك پەرۋەردىگار ، — دەپ ئەمىرنىڭ سۆزىنى قوللىدى موللا ناسىر ئەلەم ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن تىكىلگەن ئابدۇرۇسۇل بەگكە مېھرىبانلىق بىلەن قاراپ ، — نۇسرەت بەرسە ، بۇ قەلئەنى ئالىدىغانلىقىمىزدا شەك يوق ! شۇنداقتىمۇ ، ئەمىر ئۆگۈت ـ تەشۋىقاتنى كۈچەيتىپ قوزغالغان خەلقىمىزنى بىر نىيەت ، بىر مەقسەتكە كەلتۈرەلىسەك ، باياندايي سېپىلىغىلا ئەمەس ، كۇرە سېپىلىغىمۇ چىقالايمىز !...

قازىكالان ، ئەمىر باشلىق يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ، خىلىلا ئارىلىق قالدۇرۇپ ئەرلەر ، ئاياللار ، ئوغۇل ـ قىز باللار بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ ، يوغان دەرۋازا ئالدىدا تۇرغانلارغا قارىشاتتى .

— ئەنە ئاۋۇ سېرىق يىپەك سەللىلىك بوۋاي قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم !...

— قازىكالاننىڭ يېنىدىكى كېلىشكەن ئادەم ئابدۇرۇسۇل ئەمىر !...

كوچىنىڭ ئۇ تەرىپىدىمۇ يۇرت چوڭلىرىغا قاراپ تۇرغانلار ئاز ئەمەس ، ئۇلارمۇ قوللىرىنى سوزۇپ ئۆزلىرى تونۇيدىغانلارنى يېنىدىكىلەرگە تونۇشتۇراتتى . تونۇشتۇرغانلارنىڭ چىرايلىرىدا

ئــۇلارنى تونۇغانلىقىدىن پەخىرلىنىدىغان بىر خىل ھاياجان ۋە ماختىنىش تۇيغۇسى ئىپادىلىنەتتى...

قــۇيــاش ئالدىراپ كۇنپېتىش ئۇپۇقىغا يېقىنلاپ باراتتى . ئۇنىڭ ئالتۇن نۇرى ئاستا ـ ئاستا ئۆزگىرىپ قىزغۇچ رەڭگە كــىــرىــۋاتــاتــتى . شىمال تەرەپتىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان باش بــاھــارنــىــڭ ســەلــكــىــن شــامــىــلــى ئــادەمــلەرنىڭ يۈزلىرىنى ئەركىلەتكەندەك سىيپاپ ئۆتەتتى .

«كــېــلــىــۋاتىدۇ !» دېگەن ئاۋاز خۇددى چاقماق چاققاندەك جــاراڭــلاپ چىقىپ ئوردا ئالدى ۋە كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغانلارنى قارادۇڭ تەرەپكە قاراتتى . كەينىدىكىلەر ئاياغلىرىنىڭ ئۇچىدا تۇرۇپ ، بويۇنلىرىنى سوزۇپ قارىسىمۇ ، كېلىۋاتقانلارنى كۆرەلمەي تېرىكەتتى . ئۇلار ئاخىرى بولالماي سەكرەپ كوچىنىڭ كۇنچىقىش بېشىغا تىكىلەتتى...

چوڭ يولنىڭ باش تەرىپىدە كېلىۋاتقان نۇرغۇن ئاتلىقلار كــۆرۈندى . ھەممىنىڭ ئالدىدا جەرەن ئاتقا مىنگەن شەمشىدىن خــەلــپەم ، ئۇنىڭ يېنىدا كۆرەڭ قاشقىسى يوگەن سىيرىۋاتقان مــەزەمــزات كــېــلــىــۋاتــاتتى . ھاكىمبەگنىڭ سەل كەينىدىرەك قاراگىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇتقان سىگار كۆز كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇرغانلارغا قارايتتى . ئۇلارنىڭ كەينىدە پىيادە تۆت ـ بەشتىن قالايمىقان كېلىۋاتقان نىيازلار ئۆمرىدە بىر قېتىم كۆرمىگەن شەھەر ۋە شەھەرلىكلەرگە ھەيران بولۇپ تىكىلەتتى .

يول بويى «مېنى قارشى ئېلىشقا چىقارمۇ ، چىقماسمۇ ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كەلگەن مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى شۇ تاپتا چاقناپ ، چىرايىدىن كۈلكە ـ تەبەسسۇم چېچىلاتتى . ئۇ يىراقتىنلا ئۆزىنى قارشى ئېلىشقا چىققان قازىكالان موللا ناسىر ئــەلــەم ئــاخــۇنۇمنى ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى ۋە ئەمەلدار ، يۇرت چــوڭــلــىرىنى كۆرۈپ ، خۇشاللىقىنى باسالماي قالدى ، يۈرىكى دۈپــۈلدەپ سېلىپ ، پــۈتــۈن ۋۇجــۇدىــدىن ئىــسسىق تــۇيغــۇ

ئــــۇرغـــۇدى… يـۇگــەن ســيىرىپ ، قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ كـېلـىــۋاتـقــان كــۇرەڭ قــاشقىنىڭ ئۇستىدە ئەمدى كېرىلىپ ئـولــتــۇرغـان هــاكىمبەگنىڭ كۆڭلىدە يولدىكى ۋەھىمىلەردىن قىلچىلىكمۇ قالمىدى . ئۇ ئېتىنى دېۋىتىپ تېزرەك ئۆزىنى قارشى ئالغىلى چىققانلارنىڭ ئالدىغا بېرىشقا ئالدىرىدى . ئەقىللىق ئات ئۆز ئىگىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك ، ئاياغلىرىنى تېزلىتىپ ، بىردەمدىلا ئۇردا ئالدىغا يېتىپ كەلدى . ئېتىدىن بىر سەكرەپ چۈشكەن مەزەمزات ، چۈلۋۇرىنى يېتىپ كەلگەن مۇھاپىزەتچىسىگە تۇتقۇزۇپ ، ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان قازىكالان ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ۋە يۇرت چوڭلىرىنىڭ ئالدىغا كەكلىكتەك يورغىلاپ يېتىپ كەلدى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمگە ئېگىلىپ ، قول باغلاپ سالام قىلىپ ، ئارقىدىن ئىتتىك كېلىپ قولىنى تۇتۇپ سۆيدى .

— قانداق تۇردىلا ؟ تەنلىرى سالامەتمۇ ؟ — دېدى هاكىمبەگ تىترىگەن ئاۋازى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ ، ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى ياش بولىقىغىلا ئوخشايتتى .

— مېنىڭ ئەھۋالىم يامان ئەمەس . ئۆزلىرىچۇ ، هاكىمبەگ جانابلىرى ؟ — دېدى قازىكالان ، مەزەمزاتقا خۇش چىراي قاراپ ، — ياراتقان ئاللاغا شۈكرى ! ساق ـ سالامەت دىدارلاشقانلىقىمىزدىن ئىنتايىن خۇشالمەن !…

— شۇنداق ! … شۇنداق ! … — دەيتتى هاكىمبەگ ، ئۇنىڭ سۆزلىــرى ياش بىلەن يۇيۇلۇپ چىقىۋاتقاندەك قىلاتتى ، — ئۇستۇمدە ياراتقان ئىگەم تۇرۇپتۇ ! كۇرەنىڭ سېسىق ، زەي گۇندىخانىسىدا پىت ـ بۈرگىلەرگە يەم بولۇپ ياتقان چاغلىرىمدا سىلــەر بىلەن ساق ـ سالامەت كۆرۈشىدىغانلىقىم ئۇخلىسام چۈشۈمگىمۇ كىرمەيتتى . شۇ تاپتا سىلەر بىلەن ساق ـ سالامەت كــۆرۈشكەنلىكىمدىن ئۆزۈمگە ئىشەنمەي قېلىۋاتىمەن ! ياراتقان ئاللا ھەقىقەتەن ئۇلۇغ ! ئۇ پاختىنىمۇ ئوت ئىچىدە ساق ـ سالامەت ساقلايدىكەن !…

مەزەمزات ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا بۇرۇلدى. باياتىن چورۇق ھېكىمنىڭ ئوغلى بىلەن كۆرۈشكەن شەمشىدىن خەلپەم، ئەخمەت سىڭار كۆزلەر ئەمدى موللا ناسىر ئەلەم بىلەن كۆرۈشتى. مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى قۇچاقلىۋالدى. ئۇنىڭ كۆزىدىن ياش تۆكۈلۈۋاتسىمۇ، يۈرىكى «بۇ زېمىن ئۈستىدە يەنە قانچىلىك ياشىيالايسەن؟! سېنىڭ ئەتىكى قاتىلىڭ — مەن كەلدىم!» دېگەندەك تېپىرلايتتى. بەزى ئادەملەرنىڭ كۆزى كۈلۈۋاتسىمۇ، كۆڭلى زەھەر چېچىۋېرىدۇ. ھاكىمبەگ ئۇزاق ئايرىلىپ سېغىنغاندەك كۆزلىرى ياش تۆكۈپ ئەمرنى قۇچاقلىۋالغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ يۈرىكى زەھەرلىك يىلاندەك ۋىشىلدايتتى.

— خۇش كەپتىلا! سىلىنى ھۆرمەت بىلەن قارشى ئالىمىز! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ مەزەمزاتقا تىكىلىپ، بۇركۈتنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە سەممىيلىكنىڭ نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان بۇ قەيسەر ئەمىر شۇ تاپتىمۇ ئالدىدا تۇرغان ئىچى زەھەر ھاكىمبەگكە ھۆرمەت ۋە سەممىيلىك بىلەن قارايتتى.

ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئادەملەر كۆپىنچە باشقىلارنىمۇ خۇددى ئۆزىدەك ھېسابلايدۇ؛ ئۇلار كۈلۈپ تۇرغان، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆككەن ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ئەڭ خەتەرلىك ئادەملەر ئىكەنلىكىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ. خۇددى توڭلىغان يىلانغا رەھمى كېلىپ ئىچىگە سېلىۋالغان دېھقان، يىلان تىرىلىپ ئۆزىنى چاقىمەن دېگەندىلا پۇشايمان قىلغىنىدەك؛ قىلىچ كۆكسىگە تەڭلەنگەندىلا، ئاق كۆڭۈل ۋە سەممىي ئادەملەر «دوست چىراي» نىڭ ئىچى زەھەر يامان ئادەملىكىنى بىلىدۇ. لېكىن، بۇ چاغدا ئۇ تولىمۇ كېچىككەن بولىدۇ. ئۇ ئۆزى ھۆرمەتلىگەن ۋە ئەزىزلىگەن «قېرىندىشى» نىڭ قولىدا ئۆلىدۇ. تېخىچە ياش تۆكۈۋاتقان يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلەردە ساختا،

كىشىنى ئاسانلا ئازدۇرىدىغان مېھىر ـ مۇھەببەت كۆرۈنەتتى .
— شاغىبەگ ، — دېدى قەستەن مەزەمزات ، گويا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە «سەن مېنىڭ مۇئاۋىنىم» دېگەننى ئالاھىدە ئەسكەرتكەندەك ، — شۇ تاپتىكى خۇشاللىقىمنى سۆز بىلەن ئېيتىپ بېرەلمەيمەن . مەن بۇ يورۇق ئالەمدىن ئۈمىد ئۈزگەنىدىم . سىلەر بىلەن ساق ـ سالامەت كۆرۈشكەنلىكىمگە تېخىچىلا ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ ! راست ، يارانقان ئىگەم ، بارلىق مۆجىزىلەرنى يارىتىدىغان ئۇلۇغ قۇدرەت ئىگىسىسەن !...
موللا ناسىر ئەلەم بىلەن كۆرۈشۈپ بىر چەتتە ، شەمشىدىن خەلپەمنىڭ يېنىدا تۇرغان سىڭار كۆز ئابدۇرۇسۇل ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈۋاتقان مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرىدىكى ياشنى كۆرۈپ پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى .
«ھەي ، كازازاپ ! — دېدى ئۇ ، شۇ دەمدە خىزىر قىياپىتىگە كىرىۋالغان مەزەمزاتقا قاراپ ، — كىچىلا ئالدىڭدىكى ئادەمنى ئۆلتۈرىمەن دېيۇدىڭ ، ئەمدى ئۇنىڭ ئالدىدا كۆزۈڭنىڭ سۈيىنى ئېقىتىپ ، ئۇنىڭغا كۈچۈكلىنىۋاتىسەن ! سەن نېمىدېگەن مەككار ! ئېبلىسمۇ سەن قىلالىغاننى قىلالمايدۇ ، — سىڭار كۆز بىردەم تۇرۇۋېلىپ خىيالىنى يەنە داۋام قىلدى ، — ھاياتمۇ قىزىق ، ئۇنىڭ بىر مەڭزى ئاق ، بىر مەڭزى قارا ، ئۇ ئۆز مۇددىئاسى ئۈچۈن ئىككى مەڭزىنى بىر ـ بىرىگە ئالماشتۇرالايدۇ . بۇ دۇنيادا ھىجايغان قاپاق تۇرەلەيدۇ ، ئېگىلگەن گىدىيەلەيدۇ . ئاجايىپ ھىيلە ۋە شۇملۇقلىرى كۆپ بۇ جاھان ئادەملەرنى ئەنە شۇنداق ئوينىتالايدۇ . »
ئەخمەتخان خوجىنىڭ خىيالى ئۈزۈلۈپ قالدى . موللا ناسىر ئەلەم شەمشىدىن خەلپەم ، مەزەمزات ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر قاتارلىقلارنى باشلاپ ئوردىغا قاراپ يول ئالدى . ھاكىمبەگ ئىتتىك كېلىپ قازىكالاننىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۇنىڭ بىر يېنىدا بىرنېمىلەرنى دەپ ماڭدى . سىڭار كۆز ئاران ئېرىشكەن

بۇ تۇيتىن ئايرىلىپ قېلىشتىن قورققاندەك ئىتتىك كېلىپ، مەزەمزاتتىن كېيىنلا خىيال سۈرۈپ ئاياغ تاشلىدى.

«هاكىمبەگكە دەپ بۇ يەردە قالماي باياندايغا بۇگۈنلا كېتەي! بۇ قېتىمقى باياندايغا قىلىنىدىغان ھۇجۇمدا ئۆزۈمنى بىر كۆرسىتىپ، داڭقىمنى چىقىراي!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن كەچۈرگەن ئەخمەتخان تاملىرى ئېگىز ئوردىنىڭ يوغان دەرۋازىسىدىن ھويلىغا كىردى.

* *

ئەخمەتخان ئۆزى ئويلىغىنىدەك، ئوردىدىكى قارشى ئېلىش زىياپىتىدىن كېيىن، چېرىكلىرىنى باشلاپ باياندايغا كەتتى. زىياپەتتە مەزەمزات ئەخمەتخان خوجىنى كۆپچىلىككە ئالاھىدە تونۇشتۇرۇپ، بۇ قېتىمقى باياندايغا ھۇجۇم قىلىش جېڭىدە تىللاردا داستان بولغۇدەك تۆھپە يارىتىدۇ! دەپ ماختىدى. سىڭار كۆزمۇ ھاكىمبەگنىڭ سۆزلىرىدىن ئاغزى ـ قۇلىقىغا يېتىپ ئۆزىنى بىلەلمەي قالدى. ئۇ يۇرت چوڭلىرى بىلەن بىر ـ بىرلەپ كۆرۈشۈپ، ئۇلارغا مەزەمزات دېگەنلەرنى ئۆز ئاغزى بىلەن دېدى. شۇنداق قىلىپ يەكچەشمە ئەخمەتخان قارشى ئېلىش زىياپىتىدىن باشلاپ ھەممىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتقان شەخس بولۇپ قالدى.

كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىدى. ئورنىدىن ئەتىگەن تۇرىدىغان خوجا ئېرىقتىكى سۇدا تاھارەت ئېلىپ، ناماز ۋاقتى بولغۇچە ئەتراپنى ئايلاندى. ئۇ ئوتى ئۆچكەن گۇلخانلارنىڭ چۆرىسىدە ئۇخلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئارىسىدىن ئۆتۈپ، ئەمىر چېدىرى تەرەپكە كەلدى. قورallıq قاراۋۇللار ئايلىنىپ يۈرگەن ئاق، يوغان چېدىر ئۇنىڭ كۆزىگە قانىتىنى يېيىپ ئۆزىگە ئېتىلىشقا تەمشىلىۋاتقان ئاق قۇدەك كۆرۈنۈپ كەتتى.

بىرقانچە ھەپتىنىڭ ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئاق چېدىرى بايانداي سېپىلىدىن ئانچە يىراق بولمىغان سۆگەتلىكنىڭ چېتىدە بولۇپ، دۈشمەننىڭ توپ ئوقلىرى يېتىدا دېگۈدەك چۈشەتتى. بىر قېتىم باياندايغا كەلگەن قازىكالان بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ، ئەمىرنىڭ چېدىرىنى يىراقراق بىر پىنھان جايغا كۆچۈرۈشنى تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ چېدىرى سېپىلدىن خېلىلا يىراق قىزىلدۆڭ تەرەپكە كۆچۈرۈلدى.

ئەخمەتخان ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئاق چېدىرىغا قاراپ ئۇزاق تۇرمىدى. ئۇ بىردەم تۇرۇپلا قولىنى كەينىگە قىلىپ، ئاستا مېڭىپ باياندای سېپىلىغا يېقىنلاپ كەلدى.

چۆرىسىنى ھەيۋەتلىك سېپىل ئورىغان باياندای قەلئەسى ھەربىي قەلئە بولۇپ، غەربىي شىمالدىكى تەخمىنەن سەككىز چاقىرىم يىراقلىقتا بولغان سۇلۇق ئالمۇتا غولىنىڭ ئاغزىدىكى تۈزلەڭلىكتە تۇراتتى. بۇ قەلئەنى 18 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شەرقىدىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن سەككىز مىڭ ئۇيغۇر بىنا قىلغان، ئۇ، بۇ ئۇيغۇرلارنى باشقۇرۇش ئۈچۈن قۇرۇلغان ئىلى گۇڭ - بەگلىكى تۇرىدىغان غۇلجا شەھىرى بىلەن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى ئىدارە قىلىدىغان ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى ئورۇنلاشقان كۈرە قەلئەسىنىڭ ئارىلىقىدا بولۇپ، چىڭ خاندانلىقى ھاكىمىيىتىنىڭ كۈرەدىن قالسىلا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدىغان ھەربىي مۇداپىئە قەلئەسى ھېسابلىناتتى. سېپىلى مۇستەھكەم، ئۆزى ھەر تەرەپتىن خاتىرجەم ۋە قۇدرەتلىك دەپ قارىلىدىغان بۇ قەلئەگە پۈتۈن جاڭجۈن مەھكىمىسىگە تەۋە چېرىكلەرنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۈچۈن ئاتمىش «يۈز»[①] دىن ئېلىنىدىغان ھوسۇلنى تۆكىدىغان چوڭ - چوڭ ساڭلار، ھەربىي ئەسلىھە، قورال - ياراغ، ئوق -

① ئىلىدىكى «يۈز» لۈك يېزىلار ئاتمىش ئىدى.

دورا ، چېرىكلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەك ئامبارلىرى ، ئارخىپ ئۆيلىرى ، چېرىكلەرنىڭ گازارمىلىرى ئورۇنلاشقانىدى .

قوزغىلاڭ باشلانغاندىن كېيىن ، ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسى بۇ قەلئەنى قوغداش ۋە قوزغىلاڭنى باستۇرۇش ئۈچۈن كۆرە ھەم باشقا جايلاردىن نۇرغۇن چېرىك يۆتكەپ كېلىپ ، بايانداي قەلئەسىنىڭ مۇداپىئە كۈچىنى يەنىمۇ كۈچەيتتى .

سىڭار كۆز باياندايي سېپىلىغا قاراپ ، بىر قىر ئۈستىدە تۇراتتى . ھەيۋەتلىك قەلئە يورۇپ كېلىۋاتقان تاڭ سەھەر قوينىغا ئالغىلى بولمايدىغان ئاجايىپ ئېگىز ۋە تاملىرى قېلىن قورغاندەك كۆرۈنەتتى .

«پو ئىبىتىپ قويدۇممۇ ، نېمە ؟ — دېدى ئۇ خىيال سۈرۈپ ، — بۇ سېپىلنى راستىنلا ئالغىلى بولارمۇ ؟ ھەي ، بىر مۆجىزە يۈز بېرىپ ئېلىنمىسا ، شوتا ـ پوتا بىلەن چىقىپ ئالغىلى زادىلا بولمايدىغاندەك !...»

... باياندايي سېپىلىنى تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شەرقىدىن ئىلىغا كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار سوقۇۋاتاتتى . سېپىل سوقۇشقا ئىلىنىڭ ھەرقايسى يېزىلىرىدىن كەلگەن مىڭ دېھقان ئون بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، ھەر يۈز ئادەملىك بۆلەككە بىر يۈزبېگى باشلىق بولاتتى . ھەر يۈز ئادەملىك بۆلەك يەنە ئون كىچىك بۆلەككە بۆلۈنۈپ ، ھەر ئون كىشىلىك بۆلەككە ئونبېشى قارايتتى . ھەر يۈز كىشىلىك بۆلەكتە يەنە بىردىن بوتۇڭ بولۇپ ، ئۇ ھاشارلارنىڭ قېچىپ كەتمەسلىكىگە مەسئۇل بولغاندىن تاشقىرى ، سېپىل سوقۇش ۋەزىپىسىنىمۇ ئۆلچەپ بېرەتتى . پۈتۈن تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن سېپىل سوقۇش شەرق ، شىمال ، غەرب ۋە جەنۇبتىن بىرلا ۋاقىتتا باشلاندى . سوقۇلىدىغان سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى يەتتە يېرىم مېتىر ، ئاستى بەش مېتىر ، ئۈستى تۆت مېتىر بولۇپ ، ئۈستىدە قاتار تىزىلغان تۆت چېرىك بىمالال

ماڭالايتتى . سىپىلنىڭ ھەر ئىككى يۈز مېتىر ئارىلىقىدا بەش چېرىك ئازادە تۇرالايدىغان كىچىك قوقتا (پوتەي) ، سىپىلنىڭ تۆت بۇلۇڭىغا ئىككى قەۋەتلىك خەنزۇچە شەكىلدە چېدىرلىق قىلىپ ، بىر پەي چېرىك تۇرالايدىغان چوڭ قوقتا ياسالدى . سىپىلنىڭ تۆت تەرىپىگە كۆك پىششىق خىشتىن پۈختا ، ئاركىلىق تۆت دەرۋازا ياسىلىپ ، دەرۋازىلارنىڭ ئۈستىگە ئىككى قەۋەتلىك چوڭ قوقتا سېلىندى . سىپىلنىڭ دەرۋازىلىرى تۆمۈر بىلەن قاپلىنىپ ، ئۇنىڭغا ئون - يىگىرمە جىڭ ئېغىرلىقتىكى قۇلۇپ سالىدىغان زەنجىر بېكىتىلدى . سېپىل پۈتكەندە ھەربىر دەرۋازىغا بىر پەي چېرىك تۇرغۇزۇپ ، بىردىن زەمبىرەك قويۇلدى . يەنە سىپىلنىڭ چۆرىسىگە كەڭ ۋە چوڭقۇر خەندەك كولىنىپ ، دۈشمەن ھۇجۇم قىلىپ كەلسە خەندەكلەرگە سۇ باشلىنىپ ، سىپىلنى مۇداپىئە قىلاتتى .

ئوقيا تۇتقان چېرىكلەر ئىش مەيدانىنى كۆزىتىپ تۇراتتى . بىرەر ھاشار ئىشتىن توختاپ قالسا ، چېرىكلەر ئوقيالىرىدىن ئوق ئۈزۈپ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالاتتى .

«بىز سېپىلغا چىققاندا ،
خۇدايىم ساقلىسۇن ئوقتىن .
ئەجەبمۇ تويۇپ كەتتۇق ،
جانغا پاتقان زورلۇقتىن .»

دېگەن قوشاق مانا شۇ چاغلاردا ، سېپىل سوققانلارنىڭ ھەسرەتلىك يۈرەك - باغرىدىن ئېتىلىپ چىققان ! قولىغا سىم ئورالغان ئەشمە قامچا تۇتقان يۈزبېگى ، ئونبېشىلارمۇ ئىش ئورنىنى تىنىم تاپماي ئايلىناتتى ، سېپىل سوقۇۋاتقانلارنى بىردەممۇ ئارام ئالدۇرمايتتى . مۇبادا ، بەزىلىرى چارچاپ قەددى - قامىتىنى رۇسلىۋېلىش ئۈچۈن بىردەم - يېرىمدەم تۇرۇپ قالغانلىقىنى كۆرگەن يۈزبېگى ۋە ئونبېشىلار ئۇلارنى شۇ يەردىلا

باستۇرۇپ ئۇرۇپ ، قىزىل قىنىغا بويىۋەتتى ، ئۇنىڭ نالە ـ
پەريادىدىن ئاسماندىكى قۇياشمۇ چىدىيالماي سارغىيىپ كېتەتتى .
ھاشارلار مانا شۇنداق دەھشەتلىك زوراۋانلىق ئاستىدا بىرقانچە
مېتىر يىراقتىن توپا قېزىپ ، توپىنى قاپ ، تاغار ، زەمبىللەر
بىلەن سوقۇلۇۋاتقان سېپىلغا ئاچىقاتتى . ئېغىر ئەمگەك ، دەم
ئېلىشنىڭ يوقلۇقى ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ
ناچارلىقى ۋە يېتەرسىزلىكىدىن نۇرغۇنلىرى ئېغىر كېسەل
بولۇپ ، بۇ ئالەمدىن ئىڭراپ خوشلىشاتتى . ھەر كۈنى دېگۈدەك
ئون نەچچە ئادەم يا كېسەل سەۋەبى بىلەن ، يا تاياق زەربىسىدىن
قان يۇتۇپ ئۆلەتتى . ئۆلگەنلەر قايسى «يۇز» دىن بولسا ، ئورنىغا
يەنە شۇ سەھرادىن ئادەم تولۇقلىناتتى . ئۆلگەنلەرنىڭ جەستى
كۆمۈلمەي چەتكە تاشلاپ قويۇلاتتى . يېتىپ قالغان ئېغىر
ئاغرىقلارمۇ سېپىلغا توپا ئېلىنغان ئورەكلەردە يېتىپ قالاتتى .
ئۇلار كېسەل ۋە ئاچلىق ئازابى بىلەن خۇداغا نالە قىلىپ بۇ يورۇق
ئالەمدىن خوشلىشاتتى . بوتۇڭ ئۆلچەپ بەرگەن سېپىل تېمى
پۈتكەندە ، يۇزبېگى ئامبالغا مەلۇم قىلاتتى ، ئامبال تەكشۈرۈپ
ئۆلچەمگە لايىق بولسا ئالاتتى ، بولمىسا ئالمايتتى . تەكشۈرۈش
قاتتىق بولۇپ ، ئامبالنىڭ تەكشۈرىدىغان ئادىمى قولىغا ئۇزۇن
ساپلىق نەيزە ئېلىپ ، نەيزىنى كۈچ بىلەن سېپىلغا سانجىيتتى .
ئەگەر نەيزە مەلۇم يېرىگىچە سېپىلغا پېتىپ كەتسە ، بۇنداق
سوقۇلغان يەر ئۆتكۈزۈۋېلىنمايتتى . ھەتتا مەسئۇل بولغان
بوتۇڭنى شۇ يەردىلا بېسىپ ئۇرۇپ قان قىلىۋېتەتتى . شۇڭلاشقا
بوتۇڭلار ئامبال كېلىپ تەكشۈرۈشنىڭ ئالدىدا كوزىلاپ ياخشى
هاراق ، چېكىشكە ئەپيۇن تەييارلاپ ، ئامبال ۋە يۇزبېگىلەرنىڭ
ئايىغىغا باش قويۇپ يىغلاپ ، ئاز دېگەندە يىگىرمە — ئوتتۇز سەر
ئاق كۈمۈش تارتۇق قىلاتتى . سېپىل مىڭلىغان ئادەملەرنىڭ نالە ـ
پەريادى ، قان ـ تەر ، شېرىن جېنى بەدىلىگە ئۈچ يىلدا ئاران
پۈتتى...

سېپىلغا ئۆن ـ تىنسىز قاراپ تۇرغان خوجا بۇ قان ـ ياشلىق تارىخنى بىلمەيتتى ، ئۇ بۇنداق ئەل ـ يۇرتنىڭ قان ۋە يېشى بىلەن يېزىلغان تارىخنى ئاڭلاشنىمۇ خالىمايتتى . ئۇ پەقەت قانداق قىلىپ ئىلى ۋادىسىدا شۆھرىتىنى چىقىرىپ ، ئەڭ چوڭ ھوقۇقنى ئىگىلەش ، ھەددى ـ ھېسابسىز مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇشنىلا ئويلايتتى . سىگار كۆز بۇ سېپىلنى ئالغىلى بولمايدۇ ، دەپ قارىسىمۇ ، يەنىلا شۇملۇق ، ھىيلە ـ مىكىر بىلەن بۇ قېتىمقى باياندايغا قىلىنىدىغان ھۇجۇمدا ئۆزىنى كۆرسىتىشنى خىيال قىلاتتى . ئۇ ئامىتى كېلىپ ئىلىغا شۆھرىتىنى تارقىتالىسا ، كېيىنكى يولى ھەسەن ـ ھۈسەنگە ئايلىنىپ ، مۇراد ـ مەقسىتىگە يېتەلەيتتى .

«يارالقان ئىگەم ! — دېدى ئۇ ، ئاستا پىچىرلاپ ، — سەن جىمىكى كارامەتلەرنىڭ ئىگىسى ! بۇ قېتىمقى باياندايى جېڭىدە ماڭا نۇسرەت ئاتا قىلىپ مۆجىزە يارىتىشىمغا مەدەت بەرگەيسەن ! ئەڭ بولمىغاندا ماڭا ئەقىل بېرىپ ، داڭقىمنى چىقىرالايدىغان بىرەر ئامال تېپىشىمغا يول كۆرسەتكەيسەن !... »

يىراقتىن بامداتنىڭ ئەزىنى ئاڭلاندى . خوجا كەينىگە بۇرۇلۇپ ئۆز چېدىرلىرى قالغان تەرەپكە يول ئالدى . ئۇ كېتىۋېتىپ بۇ قېتىمقى باياندايى جېڭىدە قانداق قىلىپ شۆھرەت ـ داڭقىنى چىقىرىشنى ئويلايتتى .

*   *

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاق چېدىرىنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، ئىككى قەۋەت كۆرپىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئازادە ئولتۇراتتى . ئۇ ئالدىدىكى ئانچە چوڭ بولمىغان شىرەنىڭ ئۈستىگە بىر قولىنى قويۇپ ، دىققەت بىلەن ئەخمەتخان خوجىنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى . قەددى ـ قامەتلىك ، كەڭ ماڭلىيى تېشىغا تەپكەن ، ئەقىل ۋە

سەممىيلىك چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى بۇركۇتنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان، ئىككى مەڭزى جۇلالانغان شەپەقتەك كۇلگۇن، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق، قىسقا قىرقىما ساقاللىق ئەمىر ھاياجان بىلەن سۆزلەۋاتقان خوجىنىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ قۇلاق سالاتتى. ئاتىسى چورۇق ھېكىمدەك ئادالەت ۋە خەلقنى قىزغىن سۆيىدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ شۇ كۇنلەردە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلقنىڭ سۇيىدە ئېقىپ، ئوتىدا كۆيەتتى. ئۇ ھەربىر تىنىقىنى سۆيۈملۈك ئەل – يۇرتىنىڭ غېمىدە ئالسا، ھەربىر قەدىمىنى ئۇنىڭ نەپىسىدە تاشلايتتى. ئۇلۇغ شائىر موللا بىلال بىن موللا يۇسۇپ ئۆزىنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» دېگەن مەشھۇر داستانىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى تۆۋەندىكىدەك تەسۋىرلىگەنىدى:

«بەھادىر ئاتاندى بۇ جەڭدە ئەمىر،
نەدۇركىم ئەمىر، شاھ ساھىب سەرىر.
ئەمىردىن ھەممەنىڭ دىلى بولدى شاد،
دۇئا ئەيلەدى تافتى غەمدىن نىجات.
دېدى بارچە ئادەم يۇرەكلىك ئەمىر،
كى بىزلەرگە دائىم كېرەكلىك ئەمىر.
كى ئابدۇرەسۇل بەگ دىلىدۇر دۇرۇست،
دىلى دۇرۇست ئۇچۇن تۇتتى خەلق ئانى دوست.»①

ئەخمەتخان سىنچى سىگار كۆزى بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چىرايىغا تىكىلىپ، ئۇنىڭ روھىي ھالىتىنى كۆزىتەتتى. خوجا ئۆزىگە قىزىقىپ دىققەت بىلەن تىكىلگەن كۆز ۋە چىرايىدىن غەيرىي تۇيغۇ كۆرەلمىگەنلىكتىن، قىسىلماي، ھاياجان بىلەن قايناپ سۆزلەيتتى.

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995-يىل 3 - سان 12 - بەت.

— باياندا‌ي سېپىلى تېخىچە ئېلىنماپتۇ . بۇ يەرگە كېلىپ ، ئۇنىڭ تېخىچە ساق تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىم سىيرىلدى . قوزغىلاڭچىلار بۇ چاغقىچە ھەرقانچە مۇستەھكەم بولسىمۇ قەلئەنىڭ ئىچىگە ئۇلۇغ قىياندەك بېسىپ كىرىپ بولۇشى كېرەكتى ! — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . باياندا‌ينىڭ ئېلىنمىغانلىقىدىن قاتتىق ھەسرەتلەنگەندەك ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن سىڭار كۆز يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — مەن بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن كۆپ ئويلاندىم . سىلەرنىڭ بۇ قېتىمقى باياندا‌ي ھۇجۇمىغا قاندا‌ي تەييارلىقىڭلارنىڭ بارلىقىنى بىلمەيمەن . مېنىڭ كەلگەن ئىرادەم مۇنداق : ئۆز چېرىكلىرىم بىلەن بولىدىغان ھۇجۇمنىڭ ئالدىدا مېڭىپ ؛ بىرىنچى بولۇپ سېپىلغا چىقىمەن . يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم ! جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولمايدۇ ، قۇربان بەرمەي سېپىلغا چىققىلىمۇ بولمايدۇ ! ناۋادا ، ھۆرمەتلىك ئەمىر ، بۇ ئۇلۇغ جەڭدە ئۆلۈپ كەتسەم ، ئۆلۈكۈمنى چىغلىقمازارغا دەپنە قىلارسىلەر !

ئابدۇرۇسۇل بەگ بۇ بىر كۆزلۈك ئادەمنىڭ ھاياجانلىق سۆزلىرىدىن خېلىلا تەسىرلەندى . ئۇنىڭ ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان باتۇر مىجەزى ئەمىرگە ياقتى . باتۇر ئادەملەر ئۆزىدەك باتۇر ئادەملەرنى ياخشى كۆرىدۇ . ئاق كۆڭۈل ، سەمىمىي بەگ خوجىنىڭ ساختا ، كىشىنى ئالدايدىغان سۆزلىرىگە ئاسانلا ئىشىنىپ كەتتى . چورۇق ھېكىمنىڭ ئوغلى ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمنىڭ ئېبلىسلىقىنى بىلەلمەي ، ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە ئالدىنىپ ، كۆڭلىدە سىڭار كۆزنى باتۇر ئادەمدەك قىلىدۇ ، دەپ ئويلىدى .

— راست ، دېدىلە ، ئەخمەتخان خوجام ، — دەپ سۆز باشلىدى ئالدىرىماي ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەقىل ۋە سەمىمىيلىك نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى سىڭار كۆزگە تىكىپ ، — نەچچە قېتىم سېپىلغا ھۇجۇم قىلغان

بولساقمۇ ئاالمىدۇق . نۇرغۇن قېرىنداشلىرىمىز قۇربان بولدى . دۈشمەنلەر سېپىلغا كىگىز تارتتى ، تاي - تاي پاختا ۋە يۇڭلارنى تىزىۋەتتى . ئۇلار تاش - كېسەك ، توپ - مىلتىق ئېتىپ ، قىزىق ماي چېچىپ بىزنى سېپىلغا يېقىن يولاتمىدى . دېھقانلار دېگەندەك : «سېپىلغا ئۇسۇپ ، بېشىمىزغا تاش يېدۇق» ... — ئەمىر سۆزىدىن توختاپ ، خىيال سۈرگەندەك توختاپ قالدى . ئۇ ئوڭ قولى بىلەن ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى بۇراپ ، خوجىغا قارىدى ، — «گاچىنى ئىت قوغلىسا ، تىلى چىقىدۇ ، ئەخمەقنىڭ بېشىغا توقماق تېگىۋەرسە ، ئەقلى پۈتىدۇ» دېگەن گەپ بار . مەن ئويلاپ بىر چارە تاپتىم : «سېپىلنىڭ ئاستىدىن بىر لەخمە كولاپ ، لەخمىگە دورا كۆمۈپ پارتلاتساق ، بىزنىڭ قوزغالغان خەلقىمىز ھۆررا تۇۋلاپ بېسىپ كىرىدىغان تۆشۈك ئېچىلمامدۇ؟» دەپ خىيال قىلىپ ، بۇ تەدبىرىمنى موللا ناسىر ئەلەم ئاخۇنۇمغا ۋە باشقا سەردار - پالۋانلارغا دېۋىدىم ، ئۇلار بىر ئېغىزدىن توغرا تاپتى . موللىتوختىيۈزىنىڭ يۈزبېگى كېلىپ : «بۇنداق لەخمە كولاشقا سادىر دېگەن ئوغرى باشى ، ئۇ ھازىر ئوغلى بىلەن دېھقانلار قوزغىلىڭىغا قاتنىشىپ مەشەدە!» دېدى . مەن ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . موللىتوختىيۈزىنىڭ يۈزبېگىنى دەرھال بېرىپ سادىرنى باشلاپ كېلىشكە بۇيرۇدۇم . چېدىردا ئولتۇرالماي چېدىر ئالدىغا چىقىپ سادىرنى كۈتتۈم . موللىتوختىيۈزىنىڭ يۈزبېگى ھايال بولماي سادىرنى باشلاپ كەلدى . بۇرۇن سادىرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغان بولسامۇ ، دىدارلاشمىغانىدىم . دېۋىدەك① يوغان ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم . پېشانىسى كەڭ ، كۆزلىرى يوغان ، كەكە ساقال ، ئاق مالخاي كىيگەن سادىر ئالدىمغا كېلىپ قول ئۇزاتقاندىلا ، ئېسىمگە كېلىپ قولۇمنى بەردىم . مەنمۇ خېلىلا ئېگىز ئادەمغۇ ،

① سادىرنىڭ قەبرىسىنى قېزىپ ئاچقاندا ، ئۇنىڭ ياتقان سۆڭىكىنى بېشىدىن تاپىنىغىچە ئۆلچىگەندە ئىككى مېتىر ئىككى سانتىمېتىر چىققان .

ئۇنىڭ يېنىدا مەن پاكار بولۇپ قالدىم . بىز چېدىرغا كىردۇق . سادىر چېدىردىن ئېگىلىپ تەستە كىردى ، — ئەمىر يەنە سۆزىدىن توختاپ ، گويا سادىرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندەك جىمجىت تۇرۇپ قالدى .

ئەخمەتخان سادىرنىڭ داڭقىنى ئاڭلىغانىدى . ئۇ ئۇنى بىر كۆرۈشنى كۆڭلىگە پۈكتى . «ناۋادا قولىدىن ھەرقانداق ئىش كېلىدىغان بۇ دېۋىنى ئاغزىمغا قارىتىۋالسام ، كېيىنكى ئىشلىرىمدا ماڭا ئەسقاتىدۇ» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن خوجا بۈگۈنلا سادىر بىلەن كۆرۈشۈشنى ئويلىدى .

— مەن ئۆز ئويۇمنى سادىرغا دېيىدىم . ئۇ توغرا تاپتى . ئىلغا داڭقى پۇر كەتكەن پالۋان ماڭا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى . ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا تارتىنىش دېگەندىن زەررىچە ئەسەرمۇ كۆرۈنمەيتتى . ئۇ ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ قورۇنماي سۆزلەيتتى :

«مەن ئۈچ ئوغلۇم بىلەن بۇ قوزغىلاڭغا قاتناشتىم . قولۇمدىن كېلىدىغان ھەرقانداق ئىشنى قىلىش ، مېنىڭ قوزغىلاڭغا قاتنىششتىكى ئىرادەم . بىلىدىلا ، مەن تارتمىغان جەبىر - جاپالار ، مەن ياتمىغان گۈندىخانىلار ، مەن يېمىگەن مۇشت - تاياقلار ، مەن قېچىپ كەزمىگەن دەشت - چۆل ۋە تاغلار قالمىدى . ئۆلمىدىم ، ئۇنىڭ بېرىسى بولدۇم . بۇ قوزغىلاڭغا مەن قاتناشماي كىم قاتنىشىدۇ ؟ قولۇمدىن كېلىدىغان ھەممە ئىشنى قىلماي چىدىيالامدىمەن ؟ ! ياق ! سادىر دېگەن خوخەنزە ! ئۇ ئۆز دۈشمەنلىرىنىڭ كۆزىگە مىخ - زىخ بولۇپ ياشىمىسا ، ياشىغان بولمايدۇ ! بوۋام خوتەنلىك ، بىرنى بىر دەيدىغان ، قىلمەن دېگىنىنى قىلىدىغان مىجەز — مېنىڭ مىجەزىم !… »

ئۇ خىڭىلداپ سۆزلەيتتى ، شۇڭلاشقا خەلق ئۇنى «قاڭرۇق» دەيتتى . ئۇنىڭ چىرايىدا قەيسەرلىك ئىپادىلىنەتتى . مەن بۇ پالۋاننىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ دىققەت بىلەن ئاڭلىدىم . بىرئاز

تۇرۇۋالغاندىن كېيىن ، سادىر يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :
«لەخمە كولىماي بولمايدۇ . لەخمە كولىمىساق ، مۇستەھكەم ئۇۋىسىغا كىرىۋالغان چاشقاننى سۇر – سۇر قىلىش تەس ! كىرىشكە تۆشۈك ئىچىۋالساق ، ئۇ چاغدا چاشقاننىڭ ھالىغا ۋاي ! مەن دەۋرانقۇلى ، ئاللاقۇلى ، كېرىمقۇلى ئىسىملىك ئۈچ ئوغلۇم بىلەن لەخمىنى كولاي ! لەخمە پۈتكەندە دورا كۆمۈپ سېپىلنى پارتلىتىمىز . سېپىل پارتلاش بىلەن تەڭلا ھۇررا توۋلاپ ھۇجۇمغا ئۆتىمىز ! »
ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختىدى . لېكىن ئۇ ، بىر پىكىر يادىغا كەلگەندەك دەرھال يەنە ئاغزىنى ئاچتى :
— بىلىدىلا ، ئەخمەتخان خوجام ، سادىر تالاي – تالاي يامۇللارنى تېشىپ قاچقان ، تالاي – تالاي بايلارنىڭ ئۆي ۋە ئېغىللىرىنى تېشىپ مال – دۇنيا ۋە ئات – كالىسىنى ئوغرىلىغان داڭلىق ئوغرى بولغاچقا ، لەخمە كولاشنىڭ پىرى ھېسابلىنىدۇ .
ئەمىر يەنە سۆزىدىن توختاپ ، خىيال سۈرگەندەك قىياپەتتە خوجىغا تىكىلدى . سىڭار كۆز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سەمىمىي ، ئاق كۆڭۈل ، ئوچۇق – يورۇق مىجەزىنى بىلىپ ، كۆزدىن يوقىتىشنىڭ ئاسانلىقىنى ئويلاۋاتاتتى .
«سەمىمىي ، ئاق كۆڭۈل ، ئوچۇق – يورۇق ئادەملەر ئوڭايلا ئالدىنىدۇ . مەيلى ئۇ ، قانچىلىك ئەقىللىق ۋە باتۇر بولمىسۇن ، مەككارلارنىڭ تۇزىقىدىن قۇتۇلالمايدۇ . بۇنداق ئادەملەر يا تۆھمەتتە قېلىپ ئازابلىنىدۇ ، يا جېنىدىن ئايرىلىدۇ… »
— مەن سادىر پالۋانغا كېرەكلىك سايمانلارنى تەخ قىلدۇرۇپ بەردىم . ئۇ ھازىر ئوغۇللىرى بىلەن كېچە – كۈندۈز جاپالىق لەخمە كولاۋاتىدۇ . جالال دورغا بۇ ئىشقا باش بولدى .
ئەمىرنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ، ئەخمەتخان سۆز باشلاپ كەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزىدە ۋە قارىراق كەلگەن چىرايىدا جىددىيلىك كۆرۈنەتتى .

— بۇ قالتىس ئوبدان پىلان بوپتۇ ! ھۆرمەتلىك ئەمىر ، لەخمىنىڭ پۇتۇشىنى كۈتەيلى ! مەن لەخمە پۇتكىچە چېرىكلىرىمنى قىلىچ ، نەيزە ئىشلىتىشنى مەشىق قىلدۇرىمەن ! ئارا ـ گۇرجەك تۇتۇپ ئۆگەنگەن دېھقانلىرىمىز قىلىچ ، نەيزە ئىشلىتىشنى بىلىپ كەتمەيدۇ ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ يەنە ئاغزىنى ئاچتى ، — ناۋادا ماڭا ھاجەتلىرى چۈشسە ، خىزمەتلىرىگە تەييارمەن !

— رەھمەت !

خوجا ئورنىدىن تۇردى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ سىڭار كۆزنى ئۈزىتىپ چېدىردىن چىقتى . ئىككىسى چېدىر ئالدىدا ، قول باغلاپ ، ئېگىشىپ بىر ـ بىرى بىلەن خوشلاشتى .

قۇياش جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىنى بويلاپ كۆنپېتىشقا قاراپ كېتىۋاتاتتى . كۈنلەر خېلىلا ئىسسىپ ، ئاق تېرەكلەر پوتلا چىقىرىپ ، سۆگەتلەرنىڭ شاخلىرى جالا بولۇپ قالدى .

* *

سادىرنىڭ قېشىغا كېچىسىلا بارغىلى بولاتتى . كۈندۈزى بارسا سېپىل ئۈستىدىكى چاڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئۈزۈپ ، قىزىتىلغان ماي چېچىپ ، خىش ـ تاش ئېتىپ جاننى ئالاتتى . يەنە بىر تەرەپتىن سادىرنىڭ سېپىل تېگىدە لەخمە كولاۋاتقانلىقىنى دۈشمەنلەرگە بىلدۈرمەسلىكمۇ كېرەكتى . دۈشمەنلەر بىلىپ قالسا ، ئۇلارنىڭ خاتىرجەم لەخمە كولىشىغا يول قويمايلا قالماستىن ، يەنە ئۆلتۈرۈشكە ھەرىكەت قىلاتتى . بۇ ئەھۋاللاردىن خەۋەرسىز ئەخمەتخان پېشىن نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپ ، سادىرلار لەخمە كولاۋاتقان سېپىل تەرەپكە يول ئالدى . ئۇ يېنىغا بىرمۇ مۇھاپىزەتچى ئالماي ، ئۆزى يالغۇز سېپىل يېنىغا كەلدى . خوجا بىر يوغان قارىياغاچنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ئۆزىدىن ئانچە يىراق

بولمىغان سېپىلغا قارىدى . كىگىز تارتىلغان سېپىلنىڭ ئۈستىدە ئارىلاپ ـ ئارىلاپ چىلڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ بېشى كۆرۈنۈپ قالاتتى . سىگار كۆز سادىرلار لەخمە كولاۋاتقان يەرنى بىلەلمەي خېلى ئۇزاق قاراپ تۇردى . ئۇ سېپىلنىڭ بېشىدىن ئاخىرىغىچە قاراپ چىققان بولسىمۇ ، لەخمە كولاۋاتقان ئورۇن ۋە سادىرلارنى كۆرەلمىدى . خوجا سېپىل تۈۋىگە بېرىش قارارىغا كېلىپ ، بار كۈچى بىلەن يۈگۈردى . سېپىل ئۈستىدىكى چىلڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىلغا قاراپ يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان خوجىنى كۆرۈپ قالدى . ۋىژىلداپ ئېتىلغان مىلتىق ۋە ئوقيا ئوقلىرى يامغۇردەك تۆكۈلۈپ ئۇنىڭ چۆرىسىگە چۈشتى . سىگار كۆزنىڭ كۆزىگە چەكچىيىپ كېلىۋاتقان جەبرائىل كۆرۈندى ، ئۇ : «نېمىشقىمۇ كەلگەندىمەن ؟» دەپ پۇشايمان قىلدى . ئەخمەتخان سېپىلغا يېقىنلاپ قالدى ، ئەمدى كەينىگە قېچىشقا بولمايتتى ، بىردىنبىر يول توختىماي ئالدىغا يۈگۈرۈش ئىدى . ئۆلۈم ھەر تەرەپتىن قوغلاپ كېلىۋاتقاندا ئادەم توشقاندەك يۈگۈرۈك بولۇپ كېتىدۇ . شۇ تاپتا چىرايى تاتىرىپ ، يەكچەشمە كۆزى چەكچەيگەن خوجا گويا قانات چىققاندەك ئۇچاتتى .

تۇيۇقسىز ئېتىلغان مىلتىق ، ئوقيالارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان سادىر لەخمىنىڭ تۆشۈكىگە كېلىپ ، بېشىنى چىقىرىپ قارىدى . ئۇ توكۇرلاپ چۈشۈۋاتقان دۈشمەن ئوقى ئىچىدە ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي سېپىل تەرەپكە قېچىپ كېلىۋاتقان بىر ئادەمنى كۆرۈپ ھەيران بولدى .

«جېنىدىن تويغان كىمدۇر بۇ ؟» دېدى ئۇ ئۆز ـ ئۆزىگە پىچىرلاپ ، سادىر ۋارقىرىماقچى بولۇپ ئاغزىنى ئاچتى ـ دە ۋارقىرىمىدى ، ئۆزلىرىنى دۈشمەنگە سەزدۈرۈپ قويۇشتىن ئېھتىيات قىلدى . پەقەت پالۋان قولىنى چىقىرىپ پۇلاڭلىتىپ بەلگە بەردى . «قاڭرۇق» نىڭ كۆڭلىگە : «كۈپكۈندۈزدە قانداق مۇھىم ئىش بىلەن مېنىڭ يېنىمغا كەلگەندۇر بۇ ئەخمەق ؟»

دېگەن خىيال كېلىپ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقاندىن كۆز ئۈزمىدى.

سىڭار كۆز ئاغزىدىن ئالانىڭ ئىسمىنى چۇشۇرمەي تەرلەپ ـ پىشىپ يۈگۈرەيتتى. ئۇ سېپىلدىن تاشلانغان بىر يوغان تاشقا پۇتلىشىپ دۈم چۈشتى. تاتلىق جان ئۇنى دەرھال ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ، ئۆلەر ـ تىرىلىشىگە قارىماي ئالدىغا ماڭدۇردى، قارىغۇ ئەجەل خوجىنىڭ جېنىنى ئالالمىدى، ئۇ بىر يوغان قول پۇلاڭلىغان سېپىل تۈۋىگە يېتىپ كەلدى. ئەخمەتخاننىڭ يەكچەشمە كۆزى چەكچىيىپ، يۈزىدىن تەر قۇيۇلاتتى، ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ زادىلا ئۆزىنى باسالمايتتى.

— نېمىدەپ كەلدىڭ؟ — دېدى ھەرقانداق ئادەمنى سەنلەپ سۆزلەيدىغان سادىر، خوجىغا ئەجەبلىنىپ قاراپ. پالۋانغا ئەخمەتخاننىڭ يەكچەشمە كۆزى شۇملۇقنىڭ ئۇۋىسىدەك كۆرۈندى.

— سېنىڭ بىلەن سۆزلىشەي دەپ كېلىۋىدىم.

— سۆزلىشىشتىن باشقا مۇھىم ئىشىڭ يوقمۇ؟

— سېنىڭ بىلەن سۆزلىشىشمۇ مۇھىم ئىشقۇ!

— كېچىدە كەلمەمسەن؟ كۈندۈزى كەلسەڭ، جېنىڭدىن ئايرىلىدىغانلىقىڭنى بىلەمسەن؟ ھېلىمۇ، يەكچەشمە، تەلىيىڭ بار ئىكەن، ئۆلمەي تىرىك قالدىڭ!

— مەن ئاسان ئۆلىدىغانلاردىن ئەمەس!

— ئەپتىڭدىن ئاسان ئۆلىدىغانلاردىن ئەمەسلىكىڭ چىقىپ تۇرىدۇ. كۆپىنچە ئاق كۆڭۈل، سەممىي، ياخشى ئادەملەر ئاسان ئۆلىدۇ. بۇ جاھاندا ياخشىغا كۈن يوق، دېگەننى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، — سادىر سۆزىدىن توختاپ، ئۇنىڭغا ھومىيىپ قارىدى، — سەن ئۆزۈڭ كىم؟ نەدىن كەلدىڭ؟ ئىسمىڭ نېمە؟ … مېنىڭ بىلەن نېمە توغرىسىدا سۆزلەشمەكچىدىڭ؟…

— ئىسمىم ئەخمەتخان، مۇھەممەد پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادى خوجا بولىمەن! يۇرتۇم چىغلىقمازار. بايانداىغا بىرقانچە كۈننىڭ

ئالدىدا چېرىكلىرىمنى باشلاپ مەزەمزات ھاكىمبەگ بىلەن بىللە كەلدىم...

— مەزەمزاتنى كۆرەدە گۇندىخانىدا دەپ ئاڭلىۋىدىم ، ئۇ قانداق كەپتۇ؟ — دېدى سادىر ئېگىكىنى كۆتۈرۈپ ، لەخمىنىڭ ئاغزىدا سېپىلغا يۆلىنىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرغان خوجىغا قاراپ ، — مېنى بىلەمسەن؟ ئىسمىم سادىر ، ئىلىدا داڭقى چىققان ئوغرى! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە ئاغزىنى ئاچتى ، — لەخمىگە چۈش! كىچىكمەي سېپىلدىكىلەر قىزىتىلغان ماي چاچىدۇ ، ئىچىدە قېلىپ كۆيۈپ كەتمىگىن! بولدى . قاراڭغۇ چۈشكىچە قايتىپ كېتەلمەيسەن . بۇنىڭ ئىچىدە ماڭا دەيدىغانلىرىڭنى خاتىرجەم دېيەلەيسەن .

سادىرنىڭ سۆزى ئۈزۈلۈپ قالدى . سېپىلدىن قىزىتىلغان ماي چېچىلىشقا باشلىدى . ئەخمەتخان سادىرنىڭ سۆزى بىلەن لەخمىگە چۈشۈۋالغاچقا ، قىزىق ماي ئىچىدە قالمىدى . لەخمە ئاغزى سېپىلنىڭ ئاستىدا بولۇپ ، قىزىتىلغان ماي ئىچىگە چۈشمەيتتى . پەقەت يەرگە چۈشكەن ماي ئېقىن ھاسىل قىلالىسىلا ، لەخمىنىڭ گەمىنىڭ ئاغزىدەك ئاغزىدىن ئېقىپ ئىچىگە كىرىشى مۇمكىن ئىدى .

لەخمىنىڭ ئىچى دىڭخۇلۇ[1] بىلەن يورۇپ تۇراتتى . خۇددى سادىردەك قەددى - قامەتلىك ئۈچ ئەركەك لەخمە كولايتتى . يىگىتلەرنىڭ بىرى لەخمە كولىسا ، قالغانلىرى دەم ئېلىپ ، كولاشنى زادىلا توختاتمايتتى .

قاڭرۇق بىلەن سىڭار كۆز لەخمىنىڭ ئاغزىدا ، ئىككى تېمىغا يۆلىنىپ ، بىر - بىرىگە قارىشىپ زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى .

— ھە ، يەكچەشمە ، ئەمدى ماڭا دەيدىغانلىرىڭنى دېسەڭ بولىدۇ!

سادىرنىڭ ئۆزىنى «يەكچەشمە» دەپ ئاتىغانلىقىدىن ،

① دىڭخۇلۇ — چىراغ .

خوجىنىڭ ئاچچىقى كەلگەن بولسىمۇ، ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى. ئەخمەتخان: «ماڭا ئەگەشسىلا، مېنى نېمە دېسە دېمەمدۇ؟» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

— سېنىڭ بىلەن، سادىر، جان ئاغىنە بولغىلى كەلدىم، خالىساڭ پاك پەرۋەردىگارنىڭ مۇبارەك نامى بىلەن قول بېرىشىپ سادىق ئاغىنە بولايلى! — دېدى خوجا يالغۇز كۆزىنى پالۋانغا چەكچەيتىپ تىكىپ.

سادىر كۈلۈپ كەتتى.

— نېمىشقا مېنىڭ بىلەن ئاغىنە بولغۇڭ كېلىپ قالدى؟ هۇي، يەكچەشمە، بۇنىڭدا بىر غەرىزىڭ بارغۇ دەيمەن؟...

— نېمە غەرىزىم بولسۇن!؟ داڭقى چىققان پالۋانلار بىلەن جان ئاغىنە بولۇش مېنىڭ ئادىتىم. سېنىڭ بىلەن دوستلىشاي دېگىنىمنىڭ سەۋەبىمۇ شۇ!...

— شۇنداق بولسىغۇ ياخشى! لېكىن، دوپپامغا جىگدە سالىمەن دېسەڭ، بىلگەن كۇنۇم ئانا ـ ماناڭنى كۆزۈڭگە كۆرسىتىپ قويىمەن! بىلىسەن، مەن بىر ئاددىي ئادەم، لېكىن ياخشى ـ يامانىنى، ئاق ـ قارىنى ئايرىۋالغۇچىلىكىم بار! — دېدى سادىر جىددىي قىياپەتتە ئەخمەتخانغا تىكىلىپ. پالۋاننىڭ چاقناپ تۇرغان يوغان كۆزلىرىدىن چىچىلغان ئۇچقۇن خوجىنىڭ يۈرەك ـ باغرىنى كۆيدۈرۈپ، ئەيمەندۈرۈۋەتتى.

— دوپپاڭغا جىگدە سالسام، ماڭا نېمە پايدا يا سەن بىر هاكىمبەگ بولمىساڭ، قازىكالان بولمىساڭ؟! تازا گۇمانخورمۇ نېمە سەن؟! مەن، بىلەمسەن، چوڭ ئىشلارنى قىلىشنىڭ غېمىدە يۈرگەن بىر ئادەم! بۇ يولدا ماڭا يۆلەك بولارمىكىن دەپ سېنىڭ بىلەن ئاغىنە بولماقچىمەن.

سادىر ئويلىنىپ قالدى. ئۇ ئوقۇمىغان بولسىمۇ، ئاق ـ قارىنى ئايرىۋالالايتتى. خوجىنىڭ بىر كۆرۈپلا ئۆزىگە ياقمىغان ئەپتىدىن سەمىمىيلىك ۋە ئاق كۆڭۈللۈكنى كۆرمىدى، بۇ

چەكچەيگەن كۆزلەردە بىر شۇملۇق چاقناۋاتقاندەك قىلاتتى .

— چوڭ ئىشلار بولۇۋاتىدىغۇ ! خەلقنىڭ زۇلۇم ۋە زورلۇقلا چىدىماي قوزغالغانلىقى چوڭ ئىش ئەمەسمۇ ؟ ! قوزغالغان خەلققە ياردەم قىلىپ ، ئۇنى مۇراد - مەقسىتىگە يەتكۈزسەك ، چوڭ ئىش قىلغان بولىمىزغۇ ؟ ! بۇنىڭدىن باشقا سىنىڭ يەنە قانداق چوڭ ئىشىڭ بار ئىدى ؟ !...

— دېگىنىڭغۇ توغرا ! — دېدى سىگار كۆز سادىرغا ھىيلە - مىكىر ۋە شۇملۇق چىچىۋاتقان كۆزلىرىنى تىكىپ ، — ئاخىرى يۇرتقا ئاتا كېرەككۇ ؟ سەن بىلەن مەن ئاتا بولساق بولمامدىكەن ؟ ئاتىلىق سىنىڭ بىلەن ماڭا ياراشمامدىكەن ؟ مېنىڭ دەۋاتقان چوڭ ئىشىم ، مانا شۇ !...

سادىر خوجىنىڭ غەرىزىنى چۈشەندى . ئۇ قوزغىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلاپ ، «ئاتا» بولۇش غېمىدە يۈرگەن بىر قارا نىيەت ئىكەنلىكىنى بىلدى . پالۋان ئۇنىڭدىن يىرگەندى ، پۈتۈن ۋۇجۇدىدىن غۇژژىدە غەزەپ - نەپرىتى ئۆرلەپ ، خوجىنى لەخمىدىن كۆتۈرۈپ تاشلىۋەتكۈسى كېلىپ كەتتى ، سىپىل ئۈستىدىن تېخىچە ماي چىچىلىۋاتقانلىقىدىن ئېغىر خورسىنىپ ئۆزىنى تۇتۇۋالدى .

— يەكچەشمە ، بۇ يەرگە خاتا كەپسەن ! مەن سېنىڭدەك ئادەملەر بىلەن ئۈلپەت بولۇپ بىر يولدا ماڭىدىغانلاردىن ئەمەس ! مەن دېگەن ئەل - يۇرتنىڭ غېمىدە يۈرگەن بىر ئادەم ! ماڭا «ئاتىلىق» ، «ئەمەل» دېگەنلەر كېرەك ئەمەس . ئەل - يۇرتۇم كۈلسە ، ماڭا بەخت شۇ ! قوزغىلاڭ ئۇتۇق قازانسىلا ، ئۆز يۇرتۇم مۇستەقىل بولۇپ مەنمۇ ئۆزگىچە... مۇللىتوختىيۇزىگە كېتىمەن . ئاخىرقى ئۆمرۈمنى تىنچ - خاتىرجەم ياشاپ ئۆتكۈزسەم بولدى . بىلەمسەن ، يەكچەشمە ، شالۇۋۇرۇمنى كاۋاپ قىلىپ يېگەن ، گۇندىخانىدا پىت - بۈرگىلەرگە يەم بولۇپ ياتقان چاغلىرىمدىمۇ ئەل - يۇرتنىڭ بەختىنى ئويلىدىم ، ئاتا بولۇشنى زادىلا ئويلىمىدىم . مېنىڭ دەيدىغىنىم شۇ ! ماڭا يەنە چۈشەندۈرمەن دېمىگىن ! سۆز بىر ، قۇلاق ئىككى ! مەن تەكرارلانغان سۆزلەرنى ياخشى كۆرمەيمەن !

قـاراڭـغـۇ چـۇشكىچە لەخمىدە ئولتۇرۇپ ، قاراڭغۇ چۇشكەندە قۇيرۇقۇڭنى قىسىپ ئاستا كېتىۋال ! ساڭا دەيدىغان باشقا گېپىم يوق !...

سادىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئوغۇللىرىنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى . خــوجـا ئۇنىڭ كەينىدىن ئاغزىنى ئېچىپ ، نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلمەي ھاڭۋېقىپ قالدى...

بەشىنچى باب

بىلالنىڭ مۇخەممىسى

كېچە ئۆزىنىڭ قاپقارا چاچلىرىنى يېيىپ ئادەملەرنى ئۇيقۇغا چىللايتتى . ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جىمىرلاپ جۇلالىناتتى . شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان شامال لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخانلارنىڭ يالقۇنلىرىنى سۈزۈپ ، ئالتۇن ئۇچقۇنلىرىنى ئۇچۇرۇپ ئوينايتتى . قاراڭغۇلۇقتا ھەر تەرەپكە سوزۇلغەن يالقۇنلار ، چىچىلىۋاتقان زەر ئۇچقۇنلار ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرە ھاسىل قىلاتتى . ھەربىر گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يۈزلىرى يورۇپ ، كۆزلىرى چاقنايتتى . بەزى گۈلخانلاردا قىزىق پاراڭ بولۇۋاتسا ، بەزى گۈلخانلاردا چېلىنىۋاتقان تەمبۇر ۋە دۇتارغا جور بولغان ناخشا ياڭرايتتى .

مانا ، قارىياغاچ يېنىدا لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان گۈلخاندىن ياڭرىغان مۇقام ئۆزىنىڭ مۇڭلۇق ئاھاڭى بىلەن ئولتۇرغانلارنى ئۆزىگە بەند قىلىۋالدى . دۇتار ، تەمبۇردىن چىقىۋاتقان سىرلىق ئاھاڭ ، ئۇنىڭغا تەڭكەشلىنىپ ئېيتىلىۋاتقان نەچچە مىڭ يىللاردىن كېلىۋاتقان مۇقەددەس مۇھەببەت قىزىلدۆڭنىڭ كەينىدىكى كەڭ غولنىڭ ئىچىگە پاتماي ئاسمان بوشلۇقىغا ئۇچاتتى . ئىچ - ئىچىدىن پىغانى ئۆرلەپ تەمبۇر چېلىپ ، مۇقام ئېيتىۋاتقان ئادەم بېشىغا قىزىل دوپپا ، ئۇچىسىغا قارا پەرىجە

كېيگەن پېشانىسى كەڭ ، قارا قاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى چاقناپ تۇرغان ، قاڭشارلىق ، ئېڭىكىنى تەكشى قىرقىلغان قارا ساقال قاپلىغان ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئايىغى ساقىلى بىلەن تۇتىشىپ كەتكەن ئوتتۇز ئالتە ياشلاردىكى ئاتاقلىق شائىر موللا بىلال بىن موللا يۇسۇپ ئىدى . بىلالنىڭ ئەدەبىي تەخەللۇسى «نازىم» بولۇپ ، ئۇنىڭ يېنىدا دۇتار چېلىۋاتقان كىشى شائىردىن پاكارراق بولۇپ ، جانجىگەر ئاغىنىسىنىڭ يۈرەك مۇڭىغا بارلىق ماھارىتىنى تەڭكەش قىلاتتى . گويا يەر ـ ئاسمان ، دەل ـ دەرەخلەر مۇرادىغا يېتەلمىگەن ئاشىقنىڭ چىن ، ساپ ۋە گۈزەل مۇھەببىتىنى جىمجىتلىق ئىچىدە ئاڭلايتتى .

پېقىرچىلىقتا تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان يىگىرمە تۆت ياشلىق نازىم بىر ساھىبجامال گۈزەلگە ئاشىق بولۇپ قالىدۇ . شۇنىڭدىن كېيىن شائىر بەيتۇللا مەدرىسىنىڭ موسەمماسى[1] غا چىقىپ ، ئۆز مەشۇقى ھەققىدە نەزمە يازىدۇ . ئۇ مۇشۇنداق ئۈچ يىلنى ئۆتكۈزىدۇ . موللا بىلال يازغان نەزمىلىرىنى ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە رەتلەپ ، تۈپلەپ ، بىر يېشىل تاۋار جىلتىغا سېلىپ ، مەشۇقى ساھىبجامالغا تەقدىم قىلىدۇ . يارىمۇ بۇ نەزمىلەر توپلىمىنى ساندۇقىغا سېلىپ قىممەتلىك بۇيۇم سۈپىتىدە ساقلايدۇ .

قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسى شائىرنى «گاداي» ساناپ ، قىزنىڭ رايىغا باقماي ، باشقا بىرىگە مەجبۇرىي ياتلىق قىلىۋېتىدۇ . نازىم بۇ جۇدالىقتىن قاتتىق ئازابلىنىدۇ ، لېكىن مۇرادىغا يېتەلمىگەن ئاشىق بۇ مۇھەببىتىنى ، تارتقان قايغۇ ـ ئازابلىرىنى ئۇنتۇيالمايدۇ . ئۇ گاھىدا تەمبۇر چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ ئۆز پىغانىنى يەرۇ ئاسمانغا چاچىدۇ . شۇ تاپتىمۇ كونا ـ يېڭى يارۇ بۇرادەرلىرى بىلەن گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرۇپ ، ئاشۇ ئازابلىق كەچۈرمىشلىرىنى پىغان بىلەن بايان قىلىۋاتاتتى . ئۇ ئۆز

[1] موسەمماسى — ئەزان ئېيتىدىغان جاي — پەشتاق .

مەشۇقىنى غۇلجا شەھىرىدە بىرىنچى قېتىم كۆرگەندىكى ھېس ـ تۇيغۇلىرى بايان قىلىنغان غەزىلىنى «ئەجەم» مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىگە سېلىپ يىغان بىلەن ئېيتىۋاتاتتى :

«مەن ئىلى شەھىرىدە كۆردۈم ۋەھ ئەجايىپ بىر پەرى ،
نەپەرىدۇر مەھۋەشكىم ھۆر سۈفەتلىك دىلبەرى .
دۇختەرىدۇر جىلۋىلىك نازۇكەرەشمە بىرلە كىم ،
قۇيدىلەر ناگاھ قەدەم ئول كوچادىن بازار سەرى .
كەينىدىن سۈرئەت بىلەن باردىم كۆرەي دەپ يۈزىنى ،
ناگىھان ئاچتى يۈزىنى ئول سائادەت ئەختەرى .
ئول زەمان كۆردۈم يۈزىنى بۇ باشىمدىن كەتتى ھوش ،
قالدى ھەسرەتتە قەمەر ، ھەيران خۇرشىد خاۋەرى .
نەبالاغا ئۇچرادىم كەتتىم ئۆزۈمدىن ئول كۈنى ،
يىغلادى ھالىمغە كۇھىستان ئارا ياشۇ قىرى .
ئاتەشى ئىشق تۇتاشتى ئۆرتەدى باغرىمنى كۆپ ،
بۇ جەھەتتىن تۇتى ئى دىل شاد ئەمەس ئاندىن بىرى . »

نازىنىنىڭ كۆڭۈل مۇڭىغا تويۇنغان ئاۋازى بارغانسېرى يۇقىرى ئۆرلەپ ، بىر گۈزەل ، پاك ۋە يالقۇنلۇق مۇھەببەتنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ كۈيلەيتتى . بۇ بىر كۆرۈپ يۈرىكىگە ئوت كىرگەن ئاشىقنىڭ ناخشىسى بولۇپ ، تەبىئىي ئويغانغان مۇھەببەتنىڭ سېھىرلىك كۈچ ـ قۇدرىتىنى بايان قىلاتتى . گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغانلارنىڭ بەزىلىرى تاماكا چېكىپ ؛ بەزىلىرى تۇرۇپ ـ تۇرۇپ ئاھ ئۇرۇپ ؛ بەزىلىرى ئۈن ـ تىنسىز مۇقامغا بەند بولۇپ ئاڭلايتتى .

ياخشى ۋە تەسىرلىك ئېيتىلغان ناخشا يۈرەككە خۇددى توك تەگكەندەك تېگىپ ، دەرھال كۆڭۈلنى ئەسىرگە ئېلىۋالىدۇ . شۇنىڭ بىلەن ئاڭلىغۇچى ناخشىغا بەند بولۇپ ، پۈتۈن ئەس ـ يادى

بــــلەن ئاڭلايدۇ . شۇ تاپتا گۇلخان چۆرىسىدىكى ئاڭلىغۇچىلار نازىمنىڭ مۇقامىغا مانا شۇنداق ھالەتتە قۇلاق سالاتتى .

«مەن نەدەپ ۋەسفىنى ئېتەي ھۇرى جەنان يەڭلىغ ئېرۇر ،
ھۆسنى ئىقلىمدا گويا بارچە قىزلار سەرۋەرى .
جۇملە دۇختەر ئەختەر ئولسە ، ئول پەرۋىش شەمسىدۇر ،
بارچە بەلكى لەئلى بولسە ، ئول سەدەفنىڭ گەۋھەرى .
بەلكى مېھراب قاشىنىڭ ، تال بوينىنىڭ ، گۈل رۇينىڭ ،
بولمىغاي مانەندەسى شەھبال پەرىنىڭ دۇختەرى .
ھەر كىشى ۋەسفىن ئىشىتتى ئىشقىدە بولدى ئەسىر ،
ھەم بىلالى تەلبەدۇر ئۇشبۇ ئەسىرلەرنىڭ بىرى .»

نازىم ئەجەم مۇقامىنىڭ مۇقەددىمىسىنى تۈگىتىپ ، گويا ئۆز ۋاقىتىدىكى مۇھەببەت قايغۇ ـ ئەلەملىرى يۈرىكىنى ئېلىپ كېتىپ ، پىغان قوزغىغاندەك تەمبۇرىنى تۇتۇپ جىمجىت ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا سۆيۈملۈك مەشۇقى كېلىپ ، قىيا بېقىپ كۈلۈمسىرەيتتى . بىلال چىدىماي : «ئاھ !» دەۋەتتى . ئاشىقىنىڭ ئىشق دەردىنى بىلىدىغانلار بۇ «ئاھ !» نىڭ سىرىنى چۈشەندى .

ئولتۇرغانلار ئارىسىدا شائىرنىڭ يۈرەك دەردىنى بىلمەيدىغانلارمۇ بار ئىدى . بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى بىر يىگىت گەپ باشلاپ قالدى .

— بىر كۆرگەن يىگىتنىڭ يۈرىكىگە ئوت سالغاندىكىن ئاجايىپ گۈزەل پەرى ـ پەيكار ئوخشىمامدۇ ؟ !

— ناتايىن ! ... — دېدى يەنە بىر قاشلىرى قارلىغاچ قانىتىدەك كەڭ ۋە قويۇق ئوتتۇرا ياشلىق ئادەم ، — ئادەتتىكىدەك قىزلارنىمۇ بىر كۆرۈپ ئاشىق بولۇپ قالىدىغانلار بولىدۇ . ئۇنىڭ ئىللىق چىرايى ، تەبەسسۇمى يىگىتلەرنىڭ

يۈرىكىگە ئوت يېقىشى مۇمكىن . مۇھەببەت — ئۇ نەقەدىر !
لەيلىنى يۈزلىرى چوقۇر سەت قىز دېيىشىدۇ . قەيس ئۇنىڭ
ئىشقىدا مەجنۇن بولۇپ دەشت ـ چۆللەرگە چىقىپ
كەتتىغۇ ! ؟ لەيلىنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرۈش ئۈچۈن مەجنۇننىڭ
كۆزى كېرەك ، دېگەن سۆز بەلكىم بىكار چىقمىغاندۇر ! ؟...
بىزدە كۆرگەن چىرايلىق ئەمەس ، سۆيگەن چىرايلىق ، دېگەن
گەپمۇ بارغۇ ! ؟...

شۇنداق قىلىپ گۈلخان چۆرىسىدە ئولتۇرغانلار بەس ـ
مۇنازىرىگە چۈشۈپ كەتتى . موللا بىلال ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپ
يالغۇز ئايلىنىشنى خالاپ قالغاندەك گۈلخاندىن يىراقلاپ كەتتى .
ئۇ تېخىچىلا ئۆزىگە قاراپ تەبەسسۇم قىلغۇاتقان مەشۇقى بىلەن
خىيالەن سۆزلىشەتتى .

«مېنى ئۇنتۇپ كەتتىڭىزمۇ ؟ — دەيتتى ئۇ يالغۇز
كېتىۋېتىپ ، — يا ئەسلەپ تۇرامسىز ؟... »

*　　　*

ھاۋا خېلىلا ئۆزىنى كۆرسىتىشكە باشلىدى . دەل ـ دەرەخلەر
خېلىلا كۆكىرىپ ، دالا — تۈزلەردىمۇ يېشىل گىياھلار
پەيدىرلايتتى . كونلەر ئىسسىپ ئادەملەر كۆڭلەكلىرىنىڭ
ئۈستىگە يالاڭ چاپانلىرىنى كىيىپ ، قېلىن ۋە پاختىلىق
چاپانلىرىنى سېلىۋەتتى .

قىزىلدۆڭنىڭ باغرىدىكى ئاق چېدىر ئالدىدا ۋە ئەتراپىدا
مۇھاپىزەتچىلەر تۇراتتى ۋە ئايلىنىپ يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ
قوللىرىدا قىلىچ ، نەيزە ، مىلتىق قاتارلىق قوراللار بولۇپ ،
يۇلتۇزدەك كۆزلىرى ھەر تەرەپكە چاقناپ تىكىلەتتى . ئاق
چېدىرنىڭ ئارقا ۋە يان تەرەپلىرىدە ئۈچ چېدىر كۆرۈنەتتى .
تۆپىلىكنى كولاپ ياسىغان گەمىنىڭ ئىشىكى ئوچۇق تۇراتتى . بۇ

گەمە ۋە چېدىرلاردا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ مۇلازىم ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى ، ناغرىچىلار ياتاتتى . كۆنگە قاقلانغان ناغرىلار بىلەن چوڭ دۇمباق ئادەملەرنىڭ دىققىتىنى تارتاتتى .

ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ يوغان ئاق چېدىرىدا ناماز پېشىندىن كېيىن باشلانغان كېڭەش داۋام قىلىۋاتاتتى . تېگىگە تولدۇرۇپ كىگىز ، تۆر تەرىپىگە رەڭدار گىلەم سېلىنغان چېدىرنىڭ ئىچىدە ، چېدىر ياقىلىتىپ سېلىنغان تاۋار كۆرپىلەردە ئادەملەر باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى . تۆر تەرەپتە سېرىق يېپەك سەللىلىك ، كۆزلىرىدە دائىم ھېكمەتلىك نۇر چاقنايدىغان قازىكالان موللا ناسىر ئەمەل ئاخۇنۇم ، ئۇنىڭ سول تەرىپىدە كىمخاب تۇماق ، مووۇت پەرىجە كىيگەن ، يوغان ۋە قوڭۇر كۆزلىرى خىيال چېچىۋاتقان مەزەمزات ، ئوڭ تەرىپىدە كەمچەت تۆپە ، قىسقا پەشمەت كىيگەن ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا ئۇلۇغۋار تۇيغۇلار جۇلالانغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۇچى كۆپچىلىككە كۆز تىككەنتتى . چېدىرنىڭ ئىككى تەرىپىدە قوزغىلاڭچىلارنىڭ سەردارلىرى جىددىي ، كۆڭۈل قويۇپ بولۇۋاتقان پاراڭلارغا قۇلاق سالاتتى . ھاكىمبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن بۈگۈنكى كېڭەشكە ئەخمەتخان خوجىمۇ قاتنىشىپ ، چېدىرنىڭ سول تەرىپىدە بىر پۇتىنى تىزلەپ ، بىر پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، يەكچەشمە كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، ئولتۇرغانلارغا سىنچىلىق بىلەن تىكىلەتتى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن ئۆزىگە دوست بولالايدىغانلارنى ئىزدەۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى .

قېرىپ قالغان بولسىمۇ ، يەنىلا قىرلىقىغا تەن بەرمەي كېلىۋاتقان قازىكالان ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىنى ئۇچقۇنلاندۇرۇپ ، ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ئاق چىرايىدا يورىكىنىڭ نۇرى چاقنايتتى .

— باياندايدىكى دۈشمەنلەر باياندايغا خېلىلا پۇختا

ئورۇنلىشىۋالدى . ئىلىنىڭ كىگىز ۋە تاي - تاي پاختا ، يۇڭلىرىنى دالدا قىلىۋالغانلىقتىن ، يەنە ئۇلاردا پو ۋە مىلتىقلار بولغانلىقتىن سىپىلغا قىلغان ھۇجۇملىرىمىز پايدىسىز بولۇپ كەلدى . تۇتۇلغان «تىل» دىن ئىگىلىگەن ئەھۋاللارغا قارىغاندا ، باياندايدىكىلەر بىر يىلغىچە ئوزۇق - تۈلۈك ، ئوق - دورىدىن غەم قىلمايدىكەن . ئۇلار قاراسۇدىن يەر ئاستى ئېرىقى قېزىپ ، سېپىل ئىچىگە ئەكىرىۋاپتۇدەك . يەنە ئېھتىياتتىن قۇدۇقلارنىمۇ قازغان ئوخشايدۇ .

قازىكالان ئايئاق ساقاللىرىنى سىلاپ خىيال سۈرگەندەك كۆپچىلىككە قاراپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ سۆزدىن توختىشى ، دەيدىغانلىرىنىڭ بىر قىسمى تۈگىگەنلىكىدىن ، ئەمدى يېڭى قىسمىنى باشلايدىغانلىقىدىن دېرەك بېرەتتى . موللا ناسىر ئەلەم كۆپچىلىككە بىر قاراپ چىققاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— ئابدۇرۇسۇل ئەمىر باياندايىنىڭ ئەھۋالىنى بىلگەندىن كېيىن ، بىرنەچچە كېچە ئۇخلىيالماي قاتتىق ئازابلاندى . ئۇ باياندايىنى ئېلىشنىڭ ئۇسۇل - چارىلىرى ئۈستىدە ئىزدىنىپ ، ئاخىرى سېپىلنىڭ ئاستىدىن لەخمە كولاپ ، دورا كۆمۈپ باياندايغا كىرىش يولى ئېچىشنى توغرا تاپتى . مەن/ئەمىرنىڭ بۇ چارىسىنى توغرا تاپتىم . ئىككىمىز مەسلىھەتلىشىپ لەخمە كولاشقا ئىلىدا داڭقى چىققان پالۋان سادىرنى لايىق كۆردۇق . ئۇنىڭ نۇرغۇن يامۇللارنى تېشىپ چىققانلىقى ھەممىگە ئايان . خەلق ئازادلىقى يولىغا ئاتلىنىپ چىققان سادىر بۇ ۋەزىپىنى خۇشاللىق بىلەن ئۆز ئۈستىگە ئېلىپ ، ئالدىنقى كۈنى كەچتە لەخمىنى كولاپ بولدى ، — موللا ئەلەمنىڭ خاسىيەتلىك بىر نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى كۆپچىلىككە تىكىلدى . ئۇ شۇ تاپتا تازا تاۋۇغا كېلىپ كۆرۈنگەن ئوۋۇغا ئېتىلىشقا تەييارلانغان قېرى ، لېكىن كۈچىدىن قالمىغان بۈركۈتكىلا ئوخشايتتى ! — بۈگۈن كېچە لەخمىگە

كۆمۈلىدىغان دورىنى يەتكۈزۈپ بەرسەك، ئەتە تاڭ سەھەرگىچە بۇ دورا لەخمىگە كۆمۈلۈپ، دورا قويۇلغان پىلتە — كالا ئۈچىيىنىمۇ ئورۇنلاشتۇرۇپ بولىدۇ. بىز تولۇق تەييارلىق قىلىپ، خۇدانىڭ بىر قۇتلۇق كۈنىنى تاللاپ، سىپىل پارتلىغان زامان ھۇجۇمغا ئۆتسەك، خۇدا بۇيرۇسا، بۇ قېتىم باياندايىنى چوقۇم ئالىمىز! … — موللا ناسىر ئەلەم يەنە سۆزدىن توختاپ، كېڭەش ئەھلىگە قاراپ چىقتى. ئولتۇرغانلارنىڭ چىرايىدا چاقناۋاتقان ئىشەنچ ۋە خۇشاللىقنى كۆرۈپ، قازىكالانمۇ ھاياجانلاندى. ئۇ ئوڭ تەرىپىدىكى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە بىر قاراپ قويۇپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — بۈگۈن بىزنىڭ بۇ يەرگە يىغىلىشىمىزنىڭ سەۋەبى سىلەرگە ئېنىق بولۇپ بولدى: قايسى كۈنى قايسى ۋاقىتتا لەخمىگە ئوت يېقىپ ھۇجۇمنى باشلايمىز؟ بۇ جەڭنى قانداق ئېلىپ بارىمىز؟ دېگەن ئىككى مەسىلىنى كېڭىشىش، بۈگۈنكى يىغىلىشىمىزنىڭ مەقسىتى، — قازىكالان سۆزىنى تۈگىتىپ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە: «سىزنىڭ دەيدىغانلىرىڭىز بارمۇ؟» دېگەندەك تىكىلدى. بەگ بېشىنى بىلىنەر - بىلىنمەس لىڭشىتىپ: «گېپىم يوق!» دېگەن مەنىنى بىلدۈرۈپ جىم ئولتۇردى، — قېنى ئەمىسە پىكىر قىلىدىغانلارغا ئىجازەت…

يوغان ئاق چېدىرنىڭ ئىچىنى ئېغىر جىمجىتلىق قاپلىدى. كۆپچىلىك كىرىپ ئولتۇرغان مەزەمزاتقا قاراپ تۇراتتى. ھاكىمبەگ سۆزلىمەي تۇرۇپ گەپ قىلىشنى ئەدەپسىزلىك دەپ بىلگەن كېڭەش ئەھلى مەزەمزاتنىڭ سۆزلىشىنى جىمجىت كۈتەتتى. قازىكالان بۇ جىمجىتلىقنىڭ سىرىنى بىلىپ، ھاكىمبەگكە بۇرۇلدى:

— ئۆزلىرى باشلاپ بەرمىسىلە، ھاكىمبەگ جانابلىرى، باشقىلار سۆزلەشكە قانداق پېتىنالايدۇ؟ !…

ھاكىمبەگ كەكە ساقىلىنى سىلاپ قويۇپ، تەكەببۇر

قىياپەتتە مەنمەنلىك بىلەن سۆزىنى باشلىدى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدا ھىجايغاندەك سىرلىق بىر ھېسسىيات ئىپادىلىنەتتى . بۇ مەسخىرىمۇ ياكى قازىكالاننىڭ ئۆزىنى سۆزگە تەكلىپ قىلغانلىقىدىن خۇشال بولغانلىقىمۇ بىلگىلى بولمايتتى .

— سادىر ئەل - يۇرتنى قاقشىتىپ كەلگەن ئاتاقلىق ئوغرى ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى مەزەمزات ئوڭ قولىنىڭ بىگىز بارمىقى بىلەن بۇرۇتىنىڭ ئوڭ تەرىپىنى سىلاپ تۇرۇپ ، يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىنى ئوينىتىپ ، — بۇنداق ئادەمگە ئىشەنگىلى بولامدۇ ؟ ! ئۇنىڭ كولىغان لەخمىسىنى بېرىپ تەكشۈرگەنلەر بارمۇ ؟ ! ئەگەر تەكشۈرۈپ كەلمىگەن بولساق ، ئالدىدا بېرىپ بىر كۆرەيلى . ئاندىن بىرنېمە دېسەك بولار ! — ئۇ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە سۆز قىلىشنىڭ ئالدىدىكى سىرلىق ھىجىيىشى بىلەن قاراپ قويۇپ ، سۆزىنى تۈگەتتى .

ھاكىمبەگنىڭ سۆزى خۇددى قايناۋاتقان قازانغا بىر چۆمۈچ سوغۇق سۇ قۇيغاندەك بولدى . ھەممەيلەن مەزەمزاتنىڭ سۆزىدىن ھەيران بولغاندەك بىر - بىرىگە قاراشتى . ھاكىمبەگنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان يوغان يېشىل سەللىلىك ، مۇرىلىرى كەڭ ، يۈزى سوزۇنچاق ، بۇرنىنىڭ ئۇچىدا يوغان ، قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم موللا ناسىر ئەلەم بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى ياخشى كۆرۈپ كەتمەيتتى . ئۇ قازىكالاننىڭ دېگەنلىرىنىڭ توغرىلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، يەنىلا قايىل بولماي ، مەزەمزاتقا دوست تارتتى .

بۇ دۇنيادا شۇنداق ئادەملەرمۇ بولىدۇكى : باشقىلارنىڭ قىلىۋاتقان ئىشى ، سۆزلەۋاتقان سۆزىنىڭ توغرىلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مۇراد - مەقسىتىگە پايدىسىز بولسا ، ئاقنى قارا ، قارىنى ئاق دېيەلەيدۇ . ئۇلار باشقىلارنىڭ مەسخىرىسىدىن ، تاپا - تەنىسىدىن قورقماي ، باشقىلارنىڭ كۆزىگە يەنە قارىيالايدۇ . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇممۇ خۇددى ئەخمەتخان

خوجىدەك بايلىق ، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تەمەسسىدە ئارمانلىرىنى كۆلدۈرىدىغان پۈرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، ھەممىلا يەردە تىڭتىڭلاپ يۈرەتتى . بىر قانچە كۈننىڭ ئالدىدا ئالاھىدە يالغۇز بېرىپ ، قول باغلاپ ھال ـ ئەھۋالىنى سورىغان بۇ ئاخۇنۇم ، ھاكىمبەگكە موللا ناسىر ئەلەم بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنى يەتكۈچە يامانلاپ بەردى . «بۈگۈن مەزەمزاتنىڭ سۆزىنى قوللاپ چىقمىسا بولامدۇ؟ ھاكىمبەگ باشقىچە ئويلاپ قالامدۇ؟ ياق ، ئۇنىڭ سۆزى تازا ئورۇنلۇق ۋە توغرا بولمىغان بولسىمۇ ، دېگەنلىرىنى قوللاش پايدىلىق ! ئەجدادىدىن تارتىپ ھاكىمبەگلىك ئورنىدا ئولتۇرۇپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەمنى ئاسان چاغلىغىلى بولمايدۇ ، ئۇ كۆرەدىكى جاڭجۇن بىلەن نېمىلەرنى دېيىشتى . بىر ئاللادىن باشقا كىم بىلسۇن ؟ ! كېلىپ يەنىلا تۆرگە چىقتى . ئەزىز نەدىلا بولسا ئەزىز !» دېگەنلەرنى ئويلىغان موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئاغزىنى ئاچتى :

— ھۆرمەتلىك مەزەمزات جانابلىرى توغرا دېدى ، مەنمۇ شۇ پىكىردە ! ئەل ـ يۇرتنى قاقشاتقان بىر ئوغرىنىڭ قازغان لەخمىسىنى كۆرمەيلا ئىشىنىش تازىمۇ ئەخمەقلىق بولمامدۇ ! ؟ ھاكىمبەگ دېگەندەك ، لەخمە كولاشنى بىلىدىغانلاردىن ئىككى ـ ئۈچ ئادەمنى تەكشۈرۈپ كېلىشكە ئەۋەتەيلى . ئۇلارنىڭ تەكشۈرگەن سۆزىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بىرنېمە دېسەكمۇ كېچىكمەيمىز !

مەزەمزاتنىڭ سۆزىنى پىسەنتىدە كۈلۈپ ئاڭلىغان ئەخمەتخان خوجا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا قىزىقىپ قالدى . ئۇ ئۇنىڭ ئىسمىنى بىلمەيتتى ، بىر قېتىم ھەمسۆھبەتتىمۇ بولمىغانىدى . ئۇ سالام بەرگىلى بېرىپ بىر پاراڭلىشىپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى . «قارىغاندا موللا شەۋكەت بىلەن مەن بىر پەلەكنىڭ خەمەكلىرىدەك قىلىمىز . ئۇنىڭ مەزەمزاتنى قوللىشىدا بىر غەرەز باردەك ، بولمىسا ھاكىمبەگنىڭ كېڭەش ئەھلىگە

ياقمىغان سۆزىنى بىلىپ تۇرۇپ قوللامدۇ؟» دەپ ئويلاۋاتقاندا، ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆز باشلاپ، سىگار كۆزىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى.

ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ھاكىمبەگ بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ چىديالمىدى. ئۇنىڭ ئەقىل ۋە سەممىيلىك نۇرلىرى چاقناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ئۆچقۇنلاپ، ئىغىر - بېسىق، تەمكىن مىجەزىمۇ دولقۇنلۇق دەرياغا ئوخشاپ قالدى.

— مەن خوپتەن مەزگىلى كەلگەن سادىردىن لەخمىنىڭ پۇتكەنلىكىنى ئاڭلاپ، بىر مۇھاپىزەتچىم بىلەن كىچىلەپ لەخمىنى كۆرگىلى باردىم. پالۋان ماڭا ئۆزىنىڭ ئۈچ ئوغلى بىلەن قازغان لەخمىسىنى كۆرسەتتى. قېزىلغان لەخمىدە قىلچىلىك نۇقسانىنىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ كۆڭلۈم تىندى. سادىر راست بىر ئاتاقلىق ئوغرى! لېكىن ئۇ، ھازىرغىچە بىر كەمبەغەلنىڭ چوكا قاتارلىق نەرسىسىنى ئوغرىلاپ باققىنى يوق! ئۇ ھۆكۈمەت ۋە بايلارنىڭ مال - دۇنياسىنى، چارۋا ماللىرىنى ئوغرىلىدى، ئوغرىلىغان ماللىرىنىڭ كۆپىنى كەمبەغەللەرگە ئىلەشتۈرۈپ بەردى، — سەل ھاياجانلىنىپ قالغان ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا ئورۇندى. ئۇ قولياغلىقى بىلەن يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى، — بۇ قوزغىلاڭنى سادىر باشلىدى. بۇنى ھەممىمىز بىلىمىز، ئۇ ئون بەش يېشىدىن باشلاپلا زۇلۇم ۋە زورلۇققا قارشى چىقىپ، ئەل - يۇرتنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن ئاتقا مىندى. ئۇنىڭ تاغۇ دەشتلەردە، گۇندىخانىلاردا تارتمىغان ئازابى، يېمىگەن تايىقى، ئاڭلىمىغان تىل - ئاھانىتى قالمىدى. ئۇ بۇ جاپا - مۇشەققەت ۋە زۇلۇملاردىن قورقۇپ قالمىدى، بەلكى تېخىمۇ ئىرادىسى چىڭىپ، ماڭغان يولىنى داۋاملاشتۇردى.

سادىر پالۋاننىڭ ئاجايىپ قەھرىمانلىق ئىش ئىزلىرى ئىلى

ۋادىسىنىڭ ھەممە يېرىدە بار . بۇنداق ئادەم ئەل ـ يۇرتنىڭ
ئىشىنى قول ئۇچىدا قىلمايدۇ . بۇنى بىلسەممۇ يەنە بېرىپ
كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئەل ـ يۇرت دېگەن يۈرىكىنى كۆرگەندەك
بولدۇم ...

چورۇق ھېكىم ئوغلىنىڭ ئىككى مەگزى تېخىمۇ
چوغلىنىپ ، خۇددى تاڭ شەپقىدەك گۈلگۈنلىشىپ كەتتى . ئۇنىڭ
ئەقىل ۋە سەممىيلىك چېچىلىۋاتقان قوي كۆزلىرى چاقناپ
ئۇچقۇندايتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان مەزەمزاتنىڭ چىرايى
قارىداپ ، چوڭ قوڭۇر كۆزلىرى تېخىمۇ چوڭايدى . ئۇ گويا
تېگىدە ئوت كۆيۈۋاتقاندەك ئۆز ئورنىدا ئولتۇرالماي قالدى .
ئېتىلىپ بېرىپ ئابدۇرسۇل ئەمىرنىڭ گېلىنى بوغۇپ شۇ تاپنىڭ
ئۆزىدىلا ئۆلتۈرۈۋەتكۈسى كەلدى .

«خەپ ! — دېدى ئۇ ، كۆزى بىلەن ئەخمەتخان خوجىنى
ئىزدەپ ، — سېنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەم ، ماڭا ئاراملىق
بولمايدىكەن ! »

ھاكىمبەگ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سىڭار كۆزنى كۆرۈپ
«مېنىڭ ھالىمنى كۆردۇڭمۇ ؟ » دېگەندەك تىكىلدى . ئۇنىڭ بۇ
تىكىلىشىدە يېلىنىش ، شۇنداقلا : «ئابدۇرۇسۇل دېگەن بۇ
گادايپەرەسنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەڭ ، كۆردۇڭمۇ ، ماڭا كۈن يوق !
ئۇنىڭ دادىسىمۇ بىر چورۇق ئىدى ! » دېگەن مەنە ئىپادىلىنەتتى .
خوجا چۈشىنىپ ، بېشىنى : «بولىدۇ ! » دېگەندەك لىڭشىتتى .

— بۇگۈن قاراڭغۇ چۈشۈشى بىلەن لەخمىگە كۆمۈلىدىغان
دورىنى يەتكۈزۈپ بېرىمەن . خۇدايىم بۇيرۇسا ، ئەتە كەچكىچە بۇ
دورا لەخمىگە كۆمۈلۈپ ، ئوت تۇتاشتۇرۇلىدىغان پىلتىمۇ
قادىلىدۇ . ئەتىسى تاڭ سەھەردە پىلتىغا ئوت يېقىپ ، سېپىلنىڭ
تۈپىسىنى كۆككە ئۇچۇرتۇپ ، ئېچىلغان يولدىن باياندای ئىچىگە
تەگبىر بىلەن بېسىپ كىرسەك ! شۇنداق بولغاندا پەيشەنبە كۈنى

سەھەردە ھۇجۇم باشلىغان بولىمىز ! — ئەمىر سۆزىدىن توختاپ ، قولىدىكى قولياغلىقىدا يەنە يۈز - كۆزىنى ئېرتىپ ، ئاغزىنى ئاچتى ، — ئېچىلغان يولدىن ئەڭ ئالدىدا توقلەك مىڭبېگى باياندايغا ھۇررا بىلەن ئۆز قوشۇنلىرىنى باشلاپ كىرىدۇ . ئارقىدىن قالغانلار ئاتلىنىدۇ . بۇ مېنىڭ ئويلىغانلىرىم ، كۆپچىلىكنىڭ مۇھاكىمە قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سۆزى تۈگە - تۈگمەي ، سىڭار كۆز ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى .

— ياق ، توقلەك مىڭبېگى ئەمەس ، ئەڭ ئالدىدا مەن ئۆز چېرىكلىرىم بىلەن كىرىمەن ! بۇنى بۇ يەرگە كەلگەندىن بېرى دەپ كېلىۋاتىمەن . ئەمىر جانابلىرى ، سىلىگىمۇ دېگىنىم يادىمدا ، — ئۇ قانداق تېز تۇرغان بولسا ، يەنە شۇنداق تېز ئورنىغا ئولتۇرۇپ مەزەمزاتقا : «سىلى بىرنېمە دېسىلە !» دېگەندەك قارىدى . ھاكىمبەگ بىر يۆتىلىپ ، ئاغزىنى ئاچتى :

— مېنىڭچىمۇ ، باياندايغا ئىچكە ئەخمەتخان خوجا ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن بىرىنچى بولۇپ كىرسۇن ! ئۇ ماڭا چىغلىقمازاردا ئۇچراشقاندىن تارتىپ دەپ كېلىۋاتاتتى .

قازىكالان ئابدۇرۇسۇل ئەمىرگە قارىدى . ئەمىر يەنە ھاكىمبەگنىڭ سۆزىنىڭ شېخىنى يېرىۋېتىشنى لايىق كۆرمەي ، باش لىڭشىتتى .

— بولىدۇ ! باياندايغا بولىدىغان ھۇجۇمنىڭ ئالدىنقى ئورنىنى ئەخمەتخان خوجىغا بېرەيلى ! توقلەك مىڭبېگى ئۇنىڭ كەينىدىن ئاتلانسۇن !...

قازىكالاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان سىڭار كۆز بېشىنى كۆتۈرۈپ ، كىبىرلىك ئەھلىگە تەكەببۇرلۇق بىلەن قارىدى . ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۇنىڭ چىراي تۇرقىنى كۆرۈپ مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . «قېنى ، بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا قانچىلىك باتۇرلۇق كۆرسىتىسەن . كۆرەيلى ! — دېدى ئۇ خىيال سۈرۈپ ، —

قۇيرۇقۇڭنى ئىچىڭگە تىقىپ تىكىۋەتمىسەڭ بولدىغۇ !؟…»

*　　　　*

باياندىاي يولىدىكى يالغۇز قارىياغاچنىڭ تېگىدە ئەخمەتخان كــــمــدۇر بىرىنى كۇتۇپ تۇراتتى . ئۇ باشقا بىرىنى ئەمەس ، مەزەمزاتنى كۇتەتتى . كېچەش تۇگىشى بىلەن ھاكىمبەگ سىڭار كــۆزنــىڭ يېنىغا كېلىپ ، «مېنى يالغۇز قارىياغاچنىڭ يېنىدا كــۇتــۇپ تــۇرۇڭ ، ئــۆزلــىرىگە دەيدىغان گېپىم بار» دېدى . ھــاكــمــبــەگنىڭ سۆزى خوجىنى يالغۇز قارىياغاچنىڭ يېنىغا ئەكەلگىنىگە خېلى بولۇپ قالغان بولسىمۇ ، لېكىن ئۇنىڭ قارىسى تېخىچە كۆرۈنمىدى .

«ھــەرقــاچان ، — دەپ ئويلايتتى سىڭار كۆز ، قارىياغاچ تېگىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ ، يەكچەشمە كۆزىنى باياندىاي تەرەپتىن كېلىدىغان ھارۋا يولىدىن ئۈزمەي ، — ھاكىمبەگ ماڭا ئــابــدۇرۇســۇلــنــى يــاكــى ئۇنىڭ بىرەر يېقىنىنى ئۆلتۈرۈشنى بــۇيرۇيدۇ . ئۆلتۈرسەم ئۆلتۈرمەمدىم !؟ ئەمىرىنىڭ مەزەمزاتقا قــارىتىپ داڭلىق ئوغرى سادىر ھەققىدە دېگەنلىرى ھەقىقەتەن ئــادەمــنــى چۆچۈتىدۇ . ئابدۇرۇسۇل ھاكىمبەگنىڭ مۇڭگۈزىگە ئــۇرغــان بــولــسىمۇ ، مېنىڭ تۇيىقىم سىرقىرىدى . ئەمىردەك ئادەمــلەر بولىدىكەن ، بىزگە كۈن بولمايدۇ . مېنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىممۇ كۇلمەيدۇ . ياخشى ، پۇرسىتى كەلگەندە ، مەزەمزات دېمىسىمۇ ، ئابدۇرۇسۇلنى جايلىۋېتىشىم كېرەك ! ئۆز يولىدىكى پــۇتــلــىــكــاشــاڭلارنى ئېلىۋەتمىگەن ئادەم ، قانداقمۇ كۆزلىگەن مەنزىلىگە يېتەلەيدۇ ؟…»

ســـىڭــار كــۆز ئــېــتىنى ئىتتىك يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان ھــاكــمــبــەگــنى كۆرۈپ ، خىيالىنى توختىتىپ قارىياغاچنىڭ تېگىدىن چىقىپ ، يول بويىغا كەلدى . مەزەمزاتمۇ يېتىپ كېلىپ

ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. ئۇ يوگەن سىيرىپ، ئېغىزدۇرۇقىنى چايناۋاتقان كورەڭ قاشقىنىڭ ئۇستىدىن ئىتتىك چۈشۈپ، چۇلۇۋۇرىنى مۇھاپىزەتچىلىرىدىن بىرىگە بەردى. ھاكىمبەگ خوجا بىلەن يانمۇ يان مېڭىپ قارىياغاچ تۇۋىگە كەلدى. مەزەمزاتنىڭ ئىككى مۇھاپىزەتچىسى يول ياقىسىدا قالدى.

— خوجام! — دېدى ھاكىمبەگ يىغلىۋېتىدىغاندەك بىر قىياپەتتە سىڭار كۆزگە تىكىلىپ، — ئابدۇرۇسۇلنىڭ بايا قىلغان سۆزلىرىنى ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىدىلا! ئۇ بىر داڭقى چىققان ئوغرىنى كۆككە كۆتۈرۈپ، مېنى يەرگە ئۇردى. چورۇقنىڭ ئوغلى كۆپچىلىكنىڭ ئالدىدا ئىززەت - ئابرۇيۇمنى تۆكتى. مەن يەرگە كىرەي دېسەم يەر قاتتىق، ئاسمانغا چىقاي دېسەم ئاسمان يىراق بولۇپ، بېشىمنىمۇ كۆتۈرەلمەي ئولتۇردۇم. بۇ نېمە كۈن، نېمە خورلۇق! ئاھ، خۇدا، بۇنىڭدىن ماڭا ئۆلۈم ياخشى ئەمەسمۇ!؟ — مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىدىن خۇددى يامغۇرنىڭ ئالدىدىكى ھاۋادىن يامغۇر پۈرىگەندەك ياش پۇرايتتى. ئۇنىڭ يوغان، قوڭۇر كۆزلىرىدە ياش لىغىرلاپ، ھېلىلا تۆكۈلىدىغاندەك كۆرۈنەتتى، — ئۆز كۆزلىرى بىلەن كۆردىلە، ئۆز قۇلاقلىرى بىلەن ئاڭلىدىلا، مېنىڭ بىرىنچى دۈشمىنىم ئابدۇرۇسۇل! ئۇ بۇ يورۇق دۇنيادا بولىدىكەن، زېمىن ئۈستىدە مېڭىپ يۈرىدىكەن، ماڭا خۇشاللىق بولمايدۇ! ئەخمەتجان خوجام، سىلىدىن ئۆتۈنۈپ سورايمەن، ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە، قۇتلۇق ئۆيلىرىدە دېگەنلىرىمىز ئەسلىرىدىن چىقمىغاندۇر؟ ئەمرىنىڭ كۆكرىكىنى يېرىپ قارا يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋالسىلا! بۇ خىزمەتلىرى ئۈچۈن سىلىنى بېشىمدا كۆتۈرىمەن، نېمە دېسىلە شۇنى قىلىپ بېرىمەن!...

يىغلامسىرىغان، ھاياجانلانغان مەزەمزات خوجىنىڭ ئالدىدا يېلىنىپ، بىچارە قىياپەتتە ئۇنىڭغا قارايتتى. سىڭار كۆز ھاكىمبەگ كېلىشتىن بۇرۇنلا ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنى

ئۆلتۈرۈۋېتىش نىيىتىگە كېلىپ بولغان بولسىمۇ، يەنىلا مەزەمزاتنى ئالسىنىغا ئېلىۋېلىش ئۈچۈن چوكاندەك نازلاندى.

— سىلىنىڭ دېگەنلىرى مەن ئۈچۈن بۇيرۇق! — دېدى خوجا مەزەمزاتقا قاراپ، — لېكىن، ئەھۋالغا قارىمىساقمۇ بولماس، ھازىر پۈتۈن خەلق ئابدۇرۇسۇل بەگنى بېشىدا كۆتۈرمەكتە، بۇنداق ئەھۋالدا، ئۇنىڭغا پىچاق كۆتۈرسەم، خەلقنىڭ تاش ـ بورىنىدا قالمامدىمەن؟! مەن بۇ سۆزۈم بىلەن ئەمىرنى ئۆلتۈرمەيمەن دېمەكچى ئەمەس، ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرىمەن، لېكىن خەلقنىڭ ئاغزىنى ئاچالمايدىغان قىلىپ، ئاندىن ئۇنى ئۆلتۈرۈش كېرەك، بولمىسا ئۆزىمىز ھارام ئۆلىمىز، — خوجا بىرئاز تۇرۇۋېلىپ، مەزەمزاتنىڭ چىرايىغا سىنچىلاپ قاراپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، — مەن دەسلەپتىلا ئابدۇرۇسۇلغا تەگمەي، ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن بىر ئادىمىنى ئۆلتۈرەي، شۇنداق قىلسام ئەمىرنىڭ ئىككى كۆزى ياشقا تولىدۇ، يۈرىكىنى قايغۇ ـ ئازاب قىينايدۇ. ھاكىمبەگ جانابلىرى، مېنىڭ دەسلەپتە ئۆلتۈرىدىغان ئادىمىم، ئابدۇرۇسۇلغا ئەقىل ئۆگىتىدىغان، ھازىر شەھەردىكى ئىشلارنى باشقۇرۇۋاتقان، ئەمىرنىڭ قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بولىدۇ. ئۆزلىرىمۇ مېنىڭ ئۆيۈمدە دەسلەپ خەزىنىچى بەگنى ئۆلتۈرۈشۈمنى دېۋىدىلە، ئۇنىڭدىن كېيىن نۆۋەت ئابدۇرۇسۇلغا كېلىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزمۇ خەلقنىڭ ئاغزىنى ئاچقۇزمايدىغان بىر چارە تاپارمىز.

ھاكىمبەگ خوجىنىڭ ئىككى قولىنى تۇتۇپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە يېلىنغاندەك تىكىلدى.

— مېنىڭ بارلىق ئۈمىد ـ ئىشەنچىم ئۆزلىرىدە، ئەخمەتخان خوجام! — دېدى ئۇ، كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ، — مېنى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئەلەم ۋە ھەسرەتلىرىدىن قۇتۇلدۇرىدىغان

خىزىر سىلىلا بولىدۇ ، ئالدىدا قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە ! ئاندىن ئەل ئاغزىنى ئاچالمايدىغان بىر سەۋەب تېپىپ ، ئەمىرنى ئۇ ئالەمگە ئۇزىتىدىلا ! ئەمدى كېچە - كۈندۈز مېنىڭ ئوي - خىياللىرىم ئەل ئاغزىنى تۇۋاقلايدىغان سەۋەبنى تېپىشتا بولىدۇ . ئەمىسە ، خوجام ، شۇنداق كېلىشتۇق ، — دېدى مەزەمزات بايانداي تەرەپكە قاراپ ، — مەن كېتەي ! ئادەم كېلىپ قېلىشى مۇمكىن . ئىككىمىزنىڭ بىر يەردە تۇرغانلىقىنى كۆرسە ياخشى بولمايدۇ . قازىكالان ئابدۇرۇسۇلنىڭ ئادىمى ، ئەمىرنى ياغاچ ئاتقا مىندۇرگەندىن كېيىن ، موللا ناسىرنىمۇ باقىي دۇنياغا چىرايلىقچە ئۇزىتىمىز ! خوش ! — مەزەمزات كەينىگە بۇرۇلۇپ مېڭىپ يەنە توختىدى ، — خوجام ، ئۆي تاماقلىرىنى سېغىنىپ قالسىلا ، بىز تەرەپكە بارارلا ، ئۆزلىرىگە ھەرقاچان ئىشىكىم ئوچۇق !...

— رەھمەت ! — دېدى سىڭار كۆز مەزەمزاتنىڭ سۆزىدىن خۇشال بولۇپ .

ھاكىمبەگ تېز مېڭىپ يول بويىغا كەلدى . ئاتلىرىدىن چۈشۈپ قاراپ تۇرغان ئىككى مۇھاپىزەتچىنىڭ ئېگىزرەكى مەزەمزاتنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ ، ئۇنى ئېتىغا مىندۇردى . ئارقىدىن مۇھاپىزەتچىلەرمۇ ئاتلىرىغا مىنىپ ، ھاكىمبەگنىڭ كەينىدىن ماڭدى . مەزەمزات كۆرەڭ قاشقىسىنى يورغىلىتىپ كېتىۋېتىپ ، قارىياغاچ ئاستىدا تۇرغان سىڭار كۆزگە قول پۇلاڭلاتتى . لېكىن ئۇ ، شۇ تاپتا خوجىنىڭ كۆڭلىدىكى : «ئابدۇرۇسۇلدىن كېيىن ئۇ ئالەمگە ئۇزايدىغىنى سەن بولىسەن !... » دېگەن ئويىنى بىلمەيتتى...

جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئۈستىدە كېتىۋاتقان قۇياش كۆنۈپېتىشقا يېقىنلاپ باراتتى . نامازدىگەر مەنزىلىدىن يىڭىلا ئۆتۈپ ، ئون بىر - ئون ئىككى كۈنلۈك ئاي چىقىدىغان كېچىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى . زەڭگەر رەڭلىك ئاسماندا قارامتۇل بۇلۇتلار

ئۈزۈپ يۈرەتتى . غەربتىن كېلىۋاتقان شامال بارغانسېرى كۈچىيىپ ، بىر جۇدۇندىن خەۋەر بېرەتتى...

*　　　*

نامازشاملاردا باشلانغان بوران يېرىم كېچىلەردە توختاپ ، ئىلى ۋادىسىنى سۈكۈنات ئىچىدە ئۇخلاتتى . گۈزەل يۇرت ياغقان يامغۇرنىمۇ سەزمەي ، تا تاڭ ئاتقۇچە تاتلىق ئۇخلىدى . قۇياش ئالتۇن رەڭ لىباسىنى كىيىپ مەشرىق دىيارىدىن كۆتۈرۈلدى . دەل ـ دەرەخلەر تېخىمۇ ياشىرىپ ، يېرىلغان بىخلاردىن چىققان كىچىككىنە يوپۇرماقلار ئىللىق نۇر ئىلكىدە كۈلۈۋاتقان بوۋاقلارغىلا ئوخشايتتى . ئانا يەرمۇ خاسىيەتلىك يامغۇرغا قېنىپ ، ئۆز باغرىنى يېشىل گىياھلار بىلەن بېزىدى . باغلار خۇددى قىزىل ياكى ئاق تۇمانغىلا ئوخشايتتى . باش باھار ئۆزىنىڭ ئاجايىپ گۈزەللىكى بىلەن بۇ زېمىنغا كەلدى . بايانداي ھاياجان ئىچىدە تۇرغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ بۈگۈن كۈندۈزنى جەڭ تەييارلىقى بىلەن ئالدىراش ئۆتكۈزدى . ئايدىڭ كېچە باشلىنىپ ، يېقىلغان گۈلخانلار چۆرىسىدە بىلالنىڭ تەمبۇرى جاراڭلىدى . مۇھەببەت چېچىۋاتقان تەمبۇر ئولتۇرغانلارنى ئەتىكى جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىشكە چىللايتتى .

ئېغىر زۇلۇم ۋە زورلۇقتىن قۇتۇلۇپ ، ئەركىن ـ ئازادە ياشاش ئۈچۈن قوزغالغان دېھقانلار بۈگۈنكى كېچىنى كىرپىك قاقماي دېگۈدەك ئۆتكۈزدى . ئۇلار پىلتىغا ئوت يېقىلىشىنى ، توپىسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلگەن سېپىلدىن ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان يولنىڭ ئېچىلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈتەتتى . ئۇلارنىڭ ھېسسىيات ۋە ئوي ـ خىياللىرىدا زەررىچىلىك ئۆلۈم ۋەھىمىسى كۆرۈنمەيتتى .

— ئالدىراپ كېتىۋاتىمەن ! — دېدى موللا بىلالنىڭ قارشى

تەرپىدە ئولتۇرغان ئاق مالخايلىق دېھقان كۆپچىلىككە قاراپ .

— مەنمۇ !... ماڭا بۇگۈنكى ھۇجۇم ئەتىكى باياشات ، خاتىرجەم ۋە بەختلىك تۇرمۇشىمىزنىڭ يولىدەك بىلىنمەكتە ، — دېدى ھاياجان ئىچىدە بېشىغا قىزىل بۆك كىيگەن ئوتتۇزبەش ياشلاردىكى ئادەم .

— بىزگە شۇنداق كۈنلەرمۇ كېلەرمۇ ؟ ! — دېدى چوڭقۇر بىر خۇرسىنىپ پۇتىغا چورۇق تارتىۋالغان چارساقال كىشى...

بېشىغا كەمچەت تۆپە ، ئۇستىگە قارا پەشمەت كىيگەن ، بېلىنى نەچچە ئوراپ قارا پوتىدا چىڭ باغلاپ ، يېنىغا ئۇزۇن قىلىچ ئاسقان ئەمىر ، ئىككى مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ھەمراھلىقىدا نازىملار ئولتۇرغان گۈلخاننىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . ئۇنىڭ كېلىشكەن قارىغايدەك قەددى - قامىتىدە ئىشەنچ ۋە قەيسەرلىك روھىي ھالىتى جۇش ئۇراتتى . ئولتۇرغانلار ئورنىدىن تۇرۇپ ، قوللىرىنى باغلاپ ئەمىرگە سالام قىلدى .

— بىزنىڭ سۆيۈملۈك شائىرىمىز بۇ يەردىكەنغۇ ! ؟ — دېدى ئەمىر موللا بىلالنى كۆرۈپ .

— نازىم قوزغىلاڭ باشلانغان 1864 - يىل 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان كۈنى) كېچىسىدىن تارتىپ بىز بىللە بىللە . نەچچە قېتىم بولغان جەڭلەرگىمۇ باتۇرلارچە قاتناشتى . بۈگۈن شائىر ئالدىمىزدىكى ھۇجۇمغىمۇ تەييار تۇرماقتا ، — دېدى قول باغلاپ تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق قارا قىرقىما بۇرۇتلۇق ئادەم ئەمىرگە قاراپ .

— ئەل - يۇرت نېمە دېسە ، شۇنى دېگەن شائىر ، ئەل - يۇرت نېمە قىلسا شۇنى قىلغان شائىر — خەلق شائىرى بولىدۇ . بۇنداق خەلق شائىرى ئۇلۇغ سانىلىدۇ ، ئۇزى ئۆلسىمۇ مۇبارەك نامى ئەل - يۇرتى كۆڭلىدە ساقلىنىدۇ . سۆيۈملۈك شائىرىمىز موللا بىلالنىڭ توغرا يولنى تاللىغانلىقىدىن تولىمۇ خۇشالمەن !

باسقان قەدەملىرىدىن گۈل ئۈنسۈن ! — ئەمىرنىڭ موللا بىلالغا تىكىلگەن كۆزلىرىدىن ھۆرمەت ۋە مېھىر - مۇھەببەت گۈللىرى چېچىلاتتى .

— رەھمەت ! — دېدى نازىم ئابدۇرۇسۇل بەگكە قول باغلاپ تۇرۇپ ، — ئەمىر جانابلىرى . سىلى مېنىڭ كۆزۈمنى تېخىمۇ يوغان ئاچتىلا ! راست ، ئەل - يۇرتى بىلەن ھەمنەپەس بولمىغان شائىرنى ھەقىقىي شائىر دېگىلى بولمايدۇ ! مەيلى مەن بۇ جەڭدە ئۆلەي يا زەپەر گۈلىستانىدا كۈلەي ، ئەل - يۇرتۇم بىلەن ھەمنەپەس بولىمەن !

ئەمىر قول باغلاپ گۈلخان چۆرىسىدە تۇرغانلارغا قاراپ چىقتى .

— ھۇجۇم مەزگىلىگە ئاز قالدى ، — دېدى ئۇ ، سەل - پەل ھاياجانلىنىپ ، — بۇ قېتىم سادىر پالۋاننىڭ پىلتىغا ئوت يېقىشى بىلەن بۇ ئۆزىمىز سوققان سېپىلنىڭ توپىسى ئاسمانغا كۆتۈرۈلىدۇ . بىز ئېچىلغان شورىدىن ھۇررا توۋلاپ سېپىل ئىچىگە خۇددى ئۇلۇغ تاشقىندەك بېسىپ كىرىمىز ! قېرىنداشلىرىم ، كۈلىدىغان كۈنلىرىمىزگە ئاز قالدى ! خوش ! مەن ماڭاي !...

قەددى - قامەتلىك ئەمىر چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ ناغرا پەشتىقى تەرەپكە قاراپ مېڭىپ كەتتى . موللا بىلال بىلەن بىللە تۇرغانلار ئۇنىڭ كەينىدىن ھۆرمەت - ئېھتىرام ۋە ھاياجان ئىچىدە قاراپ قالدى . ئۇلارنىڭ قوللىرى تېخىچىلا باغلىنىپ تۇراتتى .

كۈنچىقىش بىلىنەر - بىلىنمەس ئاقىرىشقا باشلىدى . تاڭ سەھەر شامىلى قوزغىلىپ ، باياندىي سېپىلى ئەتراپىدىكى داللىدا ھاياجانلىنىپ ئۇچاتتى . يېڭى بىر كۈن ، يېڭى بىر جەڭ باشلىنىش

ئالدىدا تۇراتتى .

ئەمىر ئانچە ئېگىز ياسالمىغان ناغرا پەشتىقى ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئۇ مۇھاپىزەتچىلىرىگە قاراپ ناغرىچىلارنى ئويغىتىشقا بۇيرۇدى . كىيىملىرىنى سالماي ياتقان ناغرا - سۇنايچىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، ناغرا - دۇمباقلىرى ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ يىغىلىپ تۇرغان يۇرت چوڭلىرى قېشىغا كەلدى . بۇ ئاخشام شەھەردىن چىققان موللا ناسىر ئەلەم ، مەزەمزات ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قاتارلىق يۇرت چوڭلىرى بىلەن قول باغلاپ كۆرۈشتى . قاشلىق ئەلاخان پالۋاننى يېنىغا چاقىرتىپ كېلىپ ، بۇگۇنكى جەڭگە باشچىلىق قىلىشنى تاپشۇردى . قوزغىلاڭ باشلانغاندىن كېيىنكى نۇرغۇن جەڭلەردە ئالاھىدە باتۇرلۇق كۆرسىتىپ تۆھپە ياراتقان خۇش پىچىم ، گەۋدىلىك ، كۆزلىرى لاچىنىڭ كۆزىگە ئوخشايدىغان پالۋاننى ئەل - يۇرت ياخشى كۆرەتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ قەدىرلەپ ئۇنىڭ ئەقىل ، پەم - پاراسىتىگە ۋە باتۇرلۇقىغا قول قوياتتى . ئەلاخانغا يۈزدەيۈز ئىشەنگەن ئەمىر بۇگۇنكى ھۇجۇمنىڭ سەردارلىقىنى ئۇنىڭغا تاپشۇردى .

— قېنى پالۋان ، ھۇجۇمنى باشلايدىغان ۋاقىت بولۇپ قالدى ، — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنىڭغا ئوچۇق چىراي تىكىلىپ .

ئەلاخان ئۆزىدىن ئانچە يىراق بولمىغان پەرمانچىنى ئىسمىنى ئاتاپ چاقىردى . ئوتتۇرا بويلۇق پەرمانچى يۇگۇرۇپ كېلىپ پالۋاننىڭ ئالدىدا توختىدى . ئەلاخان ئۇنىڭغا قاراپ :

— سەپكە چاقىرىڭ ! — دېدى .

— سەپراس ! — دەپ ۋارقىرىدى پەرمانچى بار ئاۋازى بىلەن ، ئۇنىڭ يوغان جاراڭلىق ئاۋازى پۈتۈن دالىنى

ياڭرىتمۇەتتى . بېشىغا دۇبۇلغا ، ئۇستىگە ساۋۇت كىيگەن ئەلاخان پالۋان ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق قوزغىلاڭچى تۇرغان مەيدان جىملىققا چۆككەندىن كېيىن ، قامىتىنى تىك تۇتۇپ تۇردى .

— مۇناجات باشلانسۇن ! — دېدى ئۇ ئۇنلۇك توۋلاپ .

ساقىلى چارلاشقان سۇنايچى سۇنۇر سۇنىيىنى قولىغا ئېلىپ ، چالىدىغان ئۇچىنى كالپۇكلىرى ئارىسىغا ئېلىپ ، مۇناجاتنى باشلىۋەتتى . ئاجايىپ مۇڭلۇق ۋە يېقىملىق ئاھاڭ ئادەملەرنىڭ يۈرىكىگە كىرىپ ، ئۇلارنىڭ غەيرەت ، ئىرادە ۋە قەيسەرلىكىگە ئوت ياقتى . ھاياجانلانغان ئادەملەر ھۇجۇم بۇيرۇقىنىڭ چۈشۈشىنى كۈتۈپ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچاتتى . كۈچلۈك ئەقىدە ـ ئېتىقاد بىلەن چېلىنىۋاتقان سۇناي ئاۋازى بارغانسېرى ئەۋجىگە چىقىپ مەيداندىكىلەرنى جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسىتىشكە چاقىراتتى .

مۇناجات تۈگەپ ، سۇناي چېلىنىشتىن توختىدى . ئەخمەتخان خوجا چىغلىقمازار ۋە شۇ ئەتراپتىكى سەھرالاردىن كەلگەن نىيازلىرىنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . قالغان سەھرالارنىڭ دېھقانلىرىمۇ ئۇلارنىڭ كەينىدە تىقىلىشىپ ھۇجۇمغا پەرمان كۈتەتتى . مىغىلدىغان ئادەم تۇرغان بۇ كەڭ دالا پارتلاش ئالدىدىكى ئېغىر ھاسىراۋاتقان ۋولقانغا ئوخشايتتى .

مانا ، يۇرۇش ناغرىسى چېلىندى . قەدىمدىن تارتىپ ، جەڭلەرگە ئۇيغۇرلار ناغرا ئارقىلىق يېتەكچىلىك قىلىپ كەلدى . ئۇلار ھەرخىل پەدىلەرگە چېلىش ئارقىلىق جەڭنى باشقۇردى ، شۇنداقلا جەڭگە تەڭكەش قىلىپ چېلىنغان ناغرا بىلەن ئۆز لەشكەرلىرىگە مەدەت بەردى . ناغرا ـ دۇمباقلارنىڭ ئاۋازى يەرۇ ئاسماننى تۇتتى . قوللىرىغا قىلىچ ، نەيزە ، مىلتىق ، ئارا ، گۇرجەك تۇتقان دېھقانلار خۇددى ھەيۋەتلىك قىياندەك سېپىلغا قاراپ ئاقتى . ناغرا ـ دۇمباقلارنىڭ ئاۋازى ئۇلارغا قورقماس روھ

ۋە قەيسەرلىك بىغشلاپ كۆزلىرىنى ئاسماندىكى تىخى ئۆچمىگەن يۇلتۇزلاردەك چاقنىتاتتى . ئون ئىككى كۇنلۇك ئاي بۇ كۇچ - قۇدرەت تىشىۋاتقان بۇ دالىنى خۇشاللىق بىلەن يورۇتاتتى...

قوزغالغان خەلق سىپىلغا خىلىلا يىقىنلاپ كىلىپ ، ناغرا - دۇمباق ئۇنىنىڭ توختىشى بىلەن تەڭلا توختىدى . ئەلاخان ئۆزىنىڭ مۇھاپىزەتچىسىگە قارىدى :

— تىز بىرىپ سادىرغا يەتكۇز ، پىلتىغا ئوت ياقسۇن !

قامىتى چىناردەك مۇھاپىزەتچى يىگىت سىپىلغا قاراپ يۇگۇردى . باياندىاي سىپىلنىڭ سەردارى با دارىندىن تارتىپ بارلىق لەشكىري باشلىقلىرى ۋە لەشكەرلىرى سىپىلغا چىقىپ ، سىپىلغا يىقىنلاپ كەلگەن ھەيۋەتلىك خەلق دولقۇنىغا قاراپ تۇراتتى . ئۇلار ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ ، جان - جەھلى بىلەن سىپىلنى قوغداپ قىلىش ئۇچۇن جان تىكىشكە بەل باغلىدى . ئۇلار ئۆزلىرىگە بۇنىڭدىن باشقا يول يوقلۇقىنى بىلەتتى . سىپىلدىكىلەر سىپىلغا قاراپ يۇگۇرۇپ كىلىۋاتقان يىگىتنى كۆرۇپ ھەيران بولدى . ھەممىسى دىگۇدەك قولىرىدىكى تاش - كىسەكلەرنى ئىتىپ ، مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئۈزۈپ ئەلاخاننىڭ مۇھاپىزەتچىسىنى ئەجەل ئىچىدە قالدۇردى . ئۇچۇپ كەلگەن مىلتىق ئوقى يىگىتنىڭ كۆكسىگە تىگىپ قىزىل قان بۇلىقىنىڭ كۆزىنى ئاچتى . يىگىت بىر ئىگراپ يەرگە يىقىلدى . لەخمىدىن چىققان سادىر سىپىلغا يىپىشىپ تۇراتتى . ئۇ يۇگۇرۇپ كىلىۋاتقان يىگىتنىڭ يىقىلغانلىقىنى كۆرۇپ نىمە قىلىشىنى بىلمەي قالدى . مۇھاپىزەتچى يىگىت بىشىنى تەستە يەردىن كۆتۇرۇپ سىپىلغا قاراپ ، جىنى چىقىپ كىتىۋاتسىمۇ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى :

— سادىركا ، پىلتىغا ئوت ... — ئۇ ئاخىرىنى دىيەلمىدى ، بىشى لاسىدە چۇشۇپ ، جىنى ئەرشكە ئۇچتى . يىگىتتىن كۆز

ئـۇزمەي قاراپ تۇرغان سادىر چىدىيالمىدى . ئۇ ئىختىيارسىز يوغان مۇشتۇمىنى تۈگۈپ ، پىلتىغا ئوت ياققىلى ماڭدى…

سادىر كۆيۈۋاتقان ئوتتۇندىن بىرنى ئېلىپ ، دورا قاچىلانغان كالا ئۈچىيىگە ئوت ياقتى . ئوت ئۈچقۇن پۈركۈپ ناھايىتى تېزلىك بىلەن ئۆڭكۈر ئىچىگە ئوق يىلاندەك ئىلگىرىلىدى . سادىر بىلەن ئـۇنـىـڭ قەددى ـ قامەتتە ئۆزىدىن قېلىشمايدىغان ئۈچ ئوغلى سېپىلدىن خېلىلا يىرىدە ، قېرى قارىياغاچنىڭ تېگىدە ، ئۆزلىرى ئـوت يـېـقـىشتىن بۇرۇن يېنىپ چىققان لەخمە تەرەپكە قاراپ تۇراتتى . ئوت ھايال بولماي سېپىل تېگىگە يېتىپ بېرىپ ، لەخمە ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى . گۈمبۈرلىگەن ئاۋازى بىلەن تەڭ زېمىن تەۋرىگەندەك قاتتىق سىلكىندى . كۈچلۈك دورا تۈتۈنى ، يالقۇنلۇق قـىـپـقـىـزىل ئوت ، توپا ـ چاڭ ، خىش ـ كېسەكلەر ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى . ھەممە ياقنى تۈتۈن ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالدى . يەنە ئىككىنچى ، ئۈچىنچى پارتلاشلار ۋە كـەينى ـ كەينىدىن گۈمبۈرلەپ ، يەر قاتتىق سىلكىندى . يەنە سـېـپـىـل ئاسمىنىنى كۆپكۆك تۈتۈن ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ ، ئاسماندىن خىش ـ كېسەك ، چالما ياغدى…

قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار بۇ كۈننى كۈتكىنىگە خېلى بولغان ئەمەسمۇ ؟ ! ئۇلار قولىدىكى قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ ، ئېيتقۇسىز ھاياجانغا چۆمگەن ھالدا ، ئېچىلغان شورىدىن سېپىل ئىچىگە چۇقان ـ سۈرەن بىلەن كىرىشكە ئالدىرايتتى . دەل شۇ چـاغدا ، يەر ـ جاھان يېڭىدىن سۈزۈلۈشكە باشلىغاندا ، ئېغىر جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، تاڭ سەھەرنىڭ ھاۋاسىنى يىرىپ ھۇجۇم نـاغـرىـسىنىڭ جەڭگىۋار ساداسى ياڭرىدى . ئەلاخان پالۋاننىڭ «ئالغا ! » دېگەن بىر ئېغىز سۆزى بىلەن دېھقانلار سېپىلغا قاراپ ، ھۇررا تووۋلاپ تۈمەن يولۋاستەك ئېتىلدى .

ئەخمەتخان خوجا گۈركىرەپ ئاققان دولقۇننىڭ ئەڭ ئالدىدا

يوگورۇپ باراتتى . بىردىنلا قارشى تەرەپتىن ئېتىلىشقا باشلىغان توپ ، مىلتىق ۋە ئوقيالار ئوقىنىڭ تولىمۇ شىددەتلىكىنى كۆرگەن سىگار كۆز قەدىمىنى توختاتتى . كەينىدىن كەلگەن ئۇلۇغ ئېقىن ئۇنى بىر ئۇرۇپ ئاياغلارنىڭ ئاستىغا تاشلىدى . ئەخمەتخان جان قايغۇسىدا ھۇجۇمدىن توختىغان بولسا ، يەنە جان قايغۇسىدا ئاياغلار ئاستىدا تېپىرلايتتى ، چىرقىرايتتى ، ئۇ دەسسىلىپ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىپ ، ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي ، ئاياغلار ئارىسىدىن بىر يانغا سۈرۈلۈشكە باغلىدى . بۇ دۇنيادا يەنىلا خوجىدەك ئادەملەر ئۆلمەيدۇ . ئۇلارغا قارىغۇ تەلەي ھامان يول ئاچىدۇ . سېپىلنىڭ ئادەم قۇچىقى يەتمەيدىغان بىر يوغان پارچىسىغا قولى تەگكەن سىگار كۆز جان ھەلەكچىلىكىدە ئۆمىلەپ يېتىپ كېلىپ ئۇنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇۋالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ھايات قالدى .

ئۆلىدىغانلىقىنى بىلىدىغان دۈشمەنلەر بارلىق توپ - زەمبىرەكلىرىنى سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن شورىسى ئالدىغا ئەكېلىپ ، چۇقان - سۈرەن بىلەن يوگورۇپ كېلىۋاتقان خەلققە ئېتىۋاتاتتى . ئېتىلىپ كېلىۋاتقان دېھقانلار خۇددى ئورۇلغان قوناق شېخىدەك يىقىلىشقا باشلىدى . جەڭ ناغرىسى توختىماي چېلىناتتى ، ئۇزۇن ، سېرىق كانايلاردىن چىققان بوم ئاۋازلار خۇددى نۇسرەت چاقىرىقىدەك ، قوزغىلاڭچى دېھقانلارغا كۈچ ۋە ئىرادە ئاتا قىلاتتى . ئېچىلغان سېپىل شورىسىنىڭ ئالدى قىپقىزىل قانغا بويالغان جەسەتلەرگە تولۇپ كەتتى . ئەخمەتخان خوجا يوغان چالمىنى دالدا قىلىپ ، ئۇنى قۇچاقلاپ ، دىر - دىر تىترەيتتى . ئۇ زەمبىرەك ئوقىنىڭ ئۆز ئۈستىگە چۈشۈشىدىن ۋەھىمە يەپ بەزگەكتەك لاغىلداپ ، چىشلىرى بىر - بىرىگە تېگىپ كاسىلدايتتى . ئۇ ئۈستى - ئۈستىگە يىقىلىۋاتقان دېھقانلارنى كۆرسىمۇ ، ئۇلار ھەققىدە زادىلا غەم يېمەي ئۆزىنىڭ غېمىدە

پۇچىلىناتتى . داۋاملىق ئالغا ئىلگىرىلەش ئۆزلىرىنى بىكاردىن - بىكار ئۆلۈمگە تۇتۇپ بېرىش بولاتتى . ناغرا توختىدى ، سۇنايلارمۇ توختىدى ، ئارقىدىنلا چېكىنىش ناغرا - سۇنيى ياڭرىدى . قانلىرى قىزىپ كەتكەن ، كۆزلىرىگە ئۆلۈممۇ كۆرۈنمىگەن ئادەملەر ھۇجۇمدىن توختاپ ، ئۆزلىرىنى دەل - دەرەخ ، ئېرىق ، ئويمان - چوڭقۇرلاردا دالدىغا ئالدى .

ئابدۇررۇسۇل ئەمىر ، ئەلاخان ۋە قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرى يىغىلىپ ، جەڭ ئەھۋالىنى مۇزاكىرە قىلىشۋاتاتتى .

— بىزمۇ قولىمىزدىكى ئىككى زەمبىرەكنى دەرھال بۇ يەرگە يۆتكەپ كېلىپ ، توختاتماي ئاتايلى . بىر ھازا ئاتقاندىن كېيىن ، يەنە ھۇجۇمنى باشلايلى ! — دېدى چىرايى جىددىيلەشكەن ئابدۇررۇسۇل بەگ ئەلاخان پالۋانغا قاراپ .

— مەنمۇ شۇ ئويدا بولۇۋاتاتتىم ، ئەمىر جانابلىرى ، ھۇجۇمنى توختاتقانلىقىمىزدىن خەلق نارازى بولۇۋاتىدۇ .

دەل شۇ چاغدا ئاتاقلىق شائىر موللا بىلالغىلا ئوخشايدىغان ئاكىسى جالالىدىن نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى . ئۇنىڭ كەينىدە تۆت - بەش ئادەم تۇراتتى .

ئاتا — ئانىسى ئۆلگەندىن كېيىن ، جالالىدىن بىلالنىڭ تەربىيىسىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى . ئۇ جاپا - مۇشەققەت بىلەن مۇزدۇزلۇق قىلىپ ئىنىسىنى مەدرىسىدە ئوقۇتتى . نازىمنىڭ بۇگۈنكىدەك ئوقۇمۇشلۇق بىر شائىر بولۇپ يېتىلىشىدە ئاكىسى جالالىدىننىڭ قان - تەرى بار ئىدى .

— تەقسىرلىرىم ! — دېدى جالالىدىن ئالدىدا ئابدۇررۇسۇل ئەمىرگە ، ئاندىن ئەلاخان پالۋان ۋە باشقىلارغا كۆز تىكىپ ، — نېمىشقا ھۇجۇمنى توختىتىمىز ؟ قۇربان بەرمەي سېپىلنى ئالغىلى بولامدۇ ؟

«كى بىز كىرمەسەك قەلئەگە كىم كىرۇر ،
كى بىز قىلمىساق جەڭنى كىملەر قىلۇر ؟
ئۆمۈر كۆرسە خانىدا يۈز يىل كىشى ،
كى ئاخىر ئانىڭ ئۆلمەك ئېرمىش ئىشى . . .
تىرىك قالسا جانىم كى غازى بولاي ،
كى بولسام شەھىدى تېخى رازى بولاي ! »

سېپىلدىن ئىچىگە كىرىدىغان يول ئېچىلىسمۇ مۆكۈنۈپ ياتىمىزمۇ ؟ يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم ، جاندىن كەچمىگۈچە جانانغا يەتكىلى بولامدۇ ؟ ھۆرمەتلىك ئەمىر ، ھۆرمەتلىك پالۋان ، قېنى بۇيرۇق بېرىڭلار ! بىز سېپىلغا يەنە ھۇجۇم باشلايمىز .

جالالىنىڭ كەينىدە تۇرغانلارمۇ چۇرقىرىشىپ ھۇجۇمنى باشلاشقا بۇيرۇق بېرىشنى تەلەپ قىلدى .

— ئالدىرىماڭلار ، قېرىنداشلار ! بىز يەنە ھۇجۇم باشلايمىز . ئىككى زەمبىرەكنى شورىنىڭ ئالدىغا يۆتكەپ كېلىپ ، بىزمۇ ئۇلارغا قارىتىپ بىر ھازا ئاتايلى ! ئاندىن كېيىن ھۇجۇم ناغرىسى يەنە ياڭرايدۇ . سىلەر ئورنۇڭلارغا بېرىپ كۈتۈپ تۇرۇڭلار !

ئىككى زەمبىرەك شورا ئاغزىغا كەلتۈرۈلدى . كەينى - كەينىدىن گۈلدۈرلەپ ئېتىلغان توپلاردىن ئۇچقان ئوقلار سېپىل ئىچىگە ئۇچتى . دۈشمەن چېرىكلىرىنىڭ قىيا - چىياسى ئاڭلاندى . زەمبىرەكلەر بىر ھازا ئەجەل ئوقىنى ئاتقاندىن كېيىن ، ھۇجۇم ناغرا - سۇنىيى يەنە يەر ۋئاسماننى جاراڭلاتتى . ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ تۇرغان جالالىدىن نەيزىسىنى كۆتۈرۈپ ئەڭ ئالدىدا سېپىل شورىسىغا قاراپ يۈگۈردى . بىرئاز بىسىلغاندەك قىلغان دۈشمەننىڭ مىلتىق ، ئوقيا ۋە پولىرى يەنە ئېتىلىپ ، يۈگۈرۈپ كېلىۋاتقان باتۇرلار بىر - بىرلەپ يىقىلىشقا باشلىدى . جالالىدىننىڭمۇ بەش يېرىگە ئوق تېگىپ نەيزىسىنىڭ سېپىنى چىڭ

تۇتقان هالدا يىقىلدى . ئۇنىڭ تېنى شورىنىڭ ئۈستىدە ، يۇمۇلمىغان كۆزلىرى زەڭگەر ئاسمانغا تىكىلىپ تۇراتتى .
ئاكىسىنىڭ قۇربان بولغانلىقىنى بىلگەن بىلال نالە ـ پەرياد كۆتۈرۈپ قان ـ قان يىغلىدى .

«جۇدا قىلدى فەلەك سەندىن ، قاياندۇرسەن قېرىنداشىم ،
سېنىڭدىن ئايرىلىپ بولدى زەھەر ـ زۇقۇم ئىچەر ئاشىم ،
فاراغەت كەتتى ، غەم يەتتى ، سىتەملەر بولدى يولداشىم .
قېرىنداش مېھرىبان كەتتى مېنى تاشلاپ كۆكەلداشىم ،
بۇ ۋەجھىدىن تۆكۈلدى قانغا ئاغۇشتە بولۇپ ياشىم .

يۈرەك فارە ، بېغىر يارە ، بولۇپمەن تۇرفە بىچارە ،
يۈرەك كۆيگەي قېرىنداش يادىدا ھەربارە ، ھەربارە ،
كوچالاردا يۈرۈپ يىغلاپ بولۇپ ئاۋارە ، ئاۋارە ،
بۇ غەمدىن بولدى ئەي دوستلار ، يۈرەك مىڭ فارە ،
مىڭ پارە ،
نە قىلغانىمنى بىلمەسمەن بۇ غەمدە ئايلانىپ باشىم .

تەخەييۇل رەخشىسى ھەرباره كىم سەن سارىغا تارتار ،
بۇ ۋەجھىدىن فىراقىڭ ئاتەشىنىڭ سۇزەشى ئارتار ،
گۇلىستانىم خازان بولدى بولۇبمەن ئەندەلىبدەك زار ،
نېچۈك تاقەت قىلۇرمەن فۇرقەتىڭ ئۆرتەر مېنى ھەر بار ،
ئەلەمدىن ئۆرتەنىپ زەردابقا ئۆرۈلدى ئىچى ـ تاشىم .

باشىمغا يۈز تۈمەن غەم سالدى ، كۆرگىل نىلگۇن گەردۇن ،
قېرىنداشىدىن جۇدا قىلدى ، قىلىپ باغرىمنى خۇن گەردۇن ،
باشىمدا دەۋرى كاج ئەيلەب مۇدام بىسۇتۇن گەردۇن ،

يوقاتىپ مەغزى سەرنى ئاقىبەت قىلدى جۇنۇن گەردۇن ،
بولۇپمەن يۈز ياشار پىردەك ، تۆرت توققۇز ئىدى ياشىم .

قېرىنداشىم غەمى قىلدى ئەلىفتەك قامەتىمنى دال ،
ئەقىل ساچىلدى غەم باستى ، بولۇبمەن بىر يولى بەدھال ،
سۇرۇر كەتتى ، قانات سۇندى ، يۇلۇندى مۇرغ يەڭلىغ بال ،
قېرىنداش يادىدا خۇنابەلەر يۈتتى بىلالى زال ،
ئۆزى كەتتى مېنى تاشلاپ جالالىددىن قارا قاشىم .»①

سېپىل ئىچىدىكىلەر توپ - زەمبىرەك ، مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن توختىماي ئوق ئېتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى سېپىلغا كىرگۈزمىدى . ئۇلار شۇ كېچىسىلا شورىنى خىش - كېسەكلەر بىلەن ئېتىۋالدى . بۇ قېتىمقى ھۇجۇم مانا مۇشۇنداق ئاخىرلاشتى .

ئەخمەتخان خوجا ھېچنېمە بولمىغاندەك يۈرەتتى . قاش قارىيىپ كېلىۋاتقاندا ، مەزەمزاتنى ئىزدەپ ماڭغان سىڭار كۆزنىڭ ئالدىدىن ئەلا پالۋان چىقىپ قالدى .

— خوجام ، ھەممە ئادەم ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلۇقلىرىنى سۆزلىمەكتە ، — دەپ مەسخىرىلىك كۈلدى پالۋان ، ئالدىدا تۇرغان يەكچەشمىگە تىكىلىپ ، — سىلى ئاشۇ قۇچاقلىرى يەتمىگەن چالمىنى كۆتۈرۈپ سېپىل ئىچىگە ئاتالىغان بولسىلا ، چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ۋە توپ - زەمبىرەكلىرى چالمىلىرىنىڭ تېگىدە قېلىپ ، بىز بېسىپ كىرگەن بولاتتۇق . ئامال قانچە . توختىماي غال - غال تىترەپ شۇنچىلىك كۈچەپتىلىيتۇ ، بىراق ئاتالماپتىلا . ھەرنېمە بولسا ، خوجام ،

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995- يىل 3 - سان 17 - ، 18 - بەتلەر .

تامبال ساقتۇر ؟ ! — ئەلا پالۋان قاقاقلاپ كۈلۈپ ، ئەخمەتخاننىڭ يېنىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ خېلىلا يىراقلاپ كەتكەن بولسىمۇ ، قاقاقلىغان كۈلكىسى تېخىچىلا ئاڭلىناتتى . ئۆز ئورنىدا قاياققا مېڭىشىنى بىلەلمەي تۇرغان ئەخمەتخان چىشلىرىنى كاسىلدىتىپ ئويلايتتى :

«كىم كۆرۈپ ئەلاغا يەتكۈزگەندۇر ؟ ! يا ئەمىر كەينىمگە ئادەم سېلىپ قويغانمىدىكىن ؟… ھەرقاچان شۇنداق ، بولمىسا قالايمىقانچىلىقتا ماڭا قارايدىغان كىمنىڭ كۆزى ؟… »

بىردىنلا سىڭار كۆزنىڭ يۈرىكىدىن چىققان قارا قۇيۇن ئۇنىڭ تەلەتىنى تېخىمۇ قارايتىۋەتتى .

«خەپ ، ئالدىراپ كۈلمىگىن ، ئابدۇرۇسۇل ! بىر قوشۇق قېنىڭنى ئىچمىسەم ئەخمەتخان بولماي كېتەي !» دېدى خوجا ، مۇشتۇملىرىنى تۈگۈپ ، ئەمىرنىڭ چېدىرى تەرىپىگە قاراپ تۇرۇپ .

ئالتىنچى باب

ئۇزراخاننىڭ كۆز يېشى

«مەن بۇ قېتىمقى ھۇجۇمدا ھەممىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، باياندايغا بىرىنچى بولۇپ بېسىپ كىرىمەن!» دەپ پو ئاتقان ئەخمەتخاننىڭ يېلى پۇسسىدە چىقىپ كەتتى. ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم مەسخىرىلىك كۈلۈپ، ئۇنىڭغا قارايدىغان بولدى. قەدەمدە بىر ئۇچراپ تۇرىدىغان مەسخىرىلىك كۈلكىلەرنى ئاڭلاۋېرىشكە ئۇنىڭ تاقىتى تۈگىدى. شۇنىڭ بىلەن خوجىنىڭ بۇ يەردە تۇرۇۋېرىشكە قىلچىلىك رايى قالمىدى. ئۇ بىر ئامال قىلىپ بۇ يەردىن كېتىۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشتى.

ئۇزۇندىن بېرى ئائىلىسىگە بارمىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ شەھەرگە كىرىپ كېتىپ، بۇ يەردە مەزەمزات تۇرۇۋاتاتتى. گاڭگىراپ، يالغۇز نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن خوجىنىڭ يادىغا مەزەمزات كېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىسى كەلدى. ئۇ ئۆز ئويىنى دېيىش قارارىغا كېلىپ، كۆز باغلىنىۋاتقاندا، يالغۇز ئايلىنىپ يۈرگەن دەرەخلىكتىن چىقىپ، مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا قاراپ ماڭدى.

تېخى ئاسمانغا يۇلتۇزلار چىقمىغان، كۈنپېتىش ئۇپۇقىدا كەچكى شەپەق شولىلىرى ئۆچمىگەنىدى. شىمالدىن كېلىۋاتقان ئىللىق شامال گۈرۈلدەپ ئۇچۇپ، سۆگەتلەرنىڭ يېشىل چالىرىنى مىدىرلىتىپ ئوينايتتى. سەھەردە يېغىپ ئۆتكەن يامغۇرنىڭ نەملىكى تېخى ھاۋادىن تۈگىمەي، يەنە بۇرۇنلارغا ئۇرۇلاتتى.

سىڭار كۆز چېدىر ئىشىكى ئالدىغا يېقىنلاپ كېلىپ، بىر چەتتىكى قاراۋۇلنىڭ ئالدىدا توختىدى. يوچۇقلىرىدىن چېدىرنىڭ ئىچى يورۇق ئىكەنلىكى كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

— هاكىمبەگ جانابلىرى بارمۇ؟ — دەپ سورىدى ئەخمەتخان ئاياغلىرى ئۇزۇن قاراۋۇلغا قاراپ.

— بار! — دېدى قاراۋۇل ئۆزىنى كۆلكىدىن تەستە تۇتۇپ.

— يېنىدا ئادەم يوقتۇر؟

— يوق! ئۆزى يالغۇز ئولتۇرىدۇ.

— سەن كىرىپ، ئەخمەتخان خوجام كەپتىكەن، كىرىشكە ئىجازەت سورايدۇ، دېگىن.

— بولىدۇ!

قاراۋۇل چېدىرنىڭ ئىچىگىمۇ كىرمەي، ئىشىكتىن بېشىنى تىقىپ، خوجىنىڭ دېگەن سۆزلىرىدىن تەكرارلىدى.

— كىرسۇن! — دېگەن سۆز ئاڭلىنىشى بىلەن، خوجا قاراۋۇلنىڭ بىرنىمە دېيىشىنىمۇ كۈتمىدى، چېدىرغا قاراپ ماڭدى. ئۇ كىرىپ كەتكەندىن كېيىنلا شادىپاچاق قاراۋۇل، سىڭار كۆزنىڭ يوغان چالمىنى قۇچاقلاپ دىر ـ دىر تىترەۋاتقان هالىتى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك، مىيىقىدا كۈلۈپ كەتتى...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دېدى تاپىسىدىلا توختىغان ئەخمەتخان قول باغلاپ ئېگىلىپ، قوش ـ قوش كۆرپىدە، قوش — قوش مامۇق تەكيىلەرگە يۆلىنىپ ياتقان مەزەمزاتقا قاراپ. ئۇ بېشىغا مانچېستېر دوپپا، ئۇچىسىغا كالتە پەشمەت كىيىپ ياتاتتى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!... كېلىڭ، كېلىڭ، ئەخمەتخان خوجام! — دېدى ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرغان هاكىمبەگ خوجىغا ئۆزىنىڭ قارشى تەرىپىدىن ئولتۇرىدىغان ئورۇن كۆرسىتىپ، مەزەمزات كۆرسەتكەن تەرەپكىمۇ كۆرپە سېلىنغان بولۇپ، چېدىرنىڭ ئاستىدا خوتەننىڭ رەڭدار گىلەمى چاقنايتتى. چوڭ پانار يورۇتقان چېدىر ئىچى خۇددى كۈندۈزدەك يورۇپ تۇراتتى.

ئەخمەتخان كۆرستىلگەن ئورۇنغا كېلىپ ئولتۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . مەزمەزاتمۇ خۇشياقمىغان ھالەتتە دۇئا قىلدى .

— ھە ، خوجام ، بىر گەپ بىلەن كىردىلىمۇ يا ئىچلىرى پۇشۇپ ، — دېدى ھاكىمبەگ خوجىنىڭ پەرىشان چىرايىغا سەپسېلىپ قاراپ ، — نېمە بولدىلا ، چىرايلىرى ئوسالغۇ ؟ !

— ھاكىمبەگ جانابلىرى ، ماڭا بۇ يەردە تۇرۇش ھارام بولدى ! — دېدى سىڭار كۆز خۇددى يىغلىۋېتىدىغاندەك بىر ئەلپازدا ، ئاۋازىدىن يىغا پۇراپ ، — ئاڭلىمىدىلىمۇ ، ئەمىر ، پالۋان دېگەنلەر ئۇستۇمدىن ئۆسەك سۆز تارقىتىپ ئابرۇيۇمنى تۆكتى . ھازىر مېنى كىملا كۆرسە كۈلىدىغان بولدى . . .

— قېنى ، ماڭا دېسىلە ، ئۇلار قانداق ئۆسەك سۆز تارقىتىپتۇ ؟

— سىلى تېخى ئاڭلىمىدىلىمۇ ؟

— ياق !

— ھۇجۇم بولغان كۈنى ، بىلىدىلا ، مەن ئەڭ ئالدىدا ماڭدىم . چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ ئېتىۋاتقان توپ ، مىلتىق ، ئوقيالىرىغا پىسەنت قىلماي ، خۇددى رۇستەمى داستاندەك قىلىچىمنى ھاۋادا ئوينىتىپ كېتىۋاتاتتىم . سېپىلدىن چۈشكەن بىر چالمىغا پۇتلىشىپ كېتىپ يىقىلىپ چۈشتۇم . مېنى يۆلەپ تۇرغۇزىدىغان بىر ئادەم چىقمىدى . ئۆز ئادەملىرىمىزنىڭ ئايىغى ئاستىدا قالدىم . يېتىۋەرسەم چەيلىنىپ ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىمغا كۆزۈم يېتىپ ، ئاياغلار ئارىسىدىن بىر تەرەپكە ئۆمىلىدىم . جان — جەھلىم بىلەن ئۆمىلەپ ، قۇچىقىم يەتمەيدىغان بىر چالمىنىڭ يېنىغا كېلىۋالدىم . نەچچە قېتىم تۇراي دەپ ئورۇنغان بولساممۇ ، بىر - بىرىگە ئۇلىشىپ كېلىۋاتقان ئادەملەر تۇرۇشۇمغا ئىمكانىيەت بەرمىدى . بۇ ئىش ئەمىر ۋە پالۋانلارنىڭ قۇلىقىغا قانداق يەتكەنلىكىنى بىلمەيمەن . ئەلاخان ئۇچراپ : «ئەخمەتخان خوجام ، ھەممە ئادەم ئۆزلىرىنىڭ تىللاردا

داستان باتۇرلۇقلىرىنى سۆزلىمەكتە . سىلى ئاشۇ قۇچاقلىرى يەتمىگەن چالمىنى كۆتۈرۈپ سىيىل ئىچىگە ئاتالىغان بولسىلا ، چىلىق سۇلالىسى چىرىكلىرى ۋە ئۇلارنىڭ توپ ـ زەمبىرەكلىرى چالمىلىرىنىڭ تېگىدە قېلىپ ، بىز بايانداپغا يېسىپ كىرگەن بولاتتۇق . ئامال قانچە ؟ غال ـ غال تىترەپ شۇنچىلىك كۈچەپتىلىيۇ ، بىراق ئاتالماپتىلا ! ھەر نېمە بولسا ، خوجام ، تامبال ساقتۇر ؟ » دەپ شۇنچىلىك سەت قاقاقلاپ كۈلدىكى ، يۇگۈرۈپ بېرىپ گېلىدىن بوغقۇم كېلىپ كەتتى . ئەمدى مەن ، مەزەمزات ئالىيلىرى ، بۇ يەردە بېشىمنى كۆتۈرۈپ قانداق يۈرىمەن ؟ ! ماڭا رۇخسەت قىلسىلا ، ئۆز يۇرتۇم چىغلىقمازارغا كېتىۋالاي !...

ھاكىمبەگنىڭ غۇژژىدە ئاچچىقى كېلىپ ، ئاق سېرىق چىرايىغا ئىچىدىكى چايانلار مىغىلداپ ئۆرلەپ چىقتى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن ئۇچقۇنلار چېچىلاتتى .

— خوجام ! — دېدى ئالدىدا بېشىنى ئېگىپ بىچارە ھالەتتە ئولتۇرغان خوجىغا بىگىزدەك تىكىلىپ ، — يىتقا ئاچچىق قىلىپ يوتقاننى كۆيدۈرىدىغان تۇتۇرۇقسىز ئادەملىكلىرىنى بىلمەپتىكەنمەن . بولمىسا ، ئىچ سىرلىرىمنى سىلىدەك بىر ئۇستىخىنى يوق ئادەمگە ئېيتىپ ، ئۆزلىرىنى ئەتىۋارلىغان بولمايتتىم . چوڭ ئىشلارنى قىلىشقا بەل باغلىغان ئادەم زادىلا سىلىدەك بولمايدۇ . ئۇ تىل ـ ھاقارەت ، جاپا ـ مۇشەققەت ، مەسخىرىلەردىن قورقماي ، ئۆزىنىڭ چوڭ ئىشلىرى ئۈچۈن باش قاتۇرىدۇ ! سىلى ئىرادىلىك ئادەم بولسىلا ، بۇ يەردىن كېتىمەن دېگەن گەپنى ئېغىزلىرىدىن چىقارمايتتىلا ! سىلى راستتىنلا چالمىنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈۋالغان بولمىغاندىن كېيىن ، نېمىشقا كېتىمەن دەيدىلا ! ئەھۋالنى ئۇلارغا دېمەمدىلا ! قويسىلا سىلىنى ! بۇنداق ئىرادىسىز ئادەملىكلىرىنى بىلگەن بولسام ، چىغلىقمازاردىن ئەكەلمەيتتىمكەن . بىزنىڭ دېيىشكەن پاراڭلىرىمىزنى ئۇنتۇدىلىمۇ ؟ ! ماڭا بەرگەن ۋەدىلىرى

ئەسلىرىدىن چىقتىمۇ؟! ئەگەر بۇلاردىن ۋاز كەچكەن بولسىلا، ھازىرلا چېدىرىمدىن چىقىپ كەتسىلە! چىغلىقمازارلىرىغا كېتەمدىلا يا باشقا ياققا كېتەمدىلا كېتىۋەرسىلە! مېنىڭ كۆزۈمگە ئىككىنچى كۆرۈنگۈچى بولمىسىلا!...

مەزەمزات غەزىپىدىن تىترەپ سۆزىدىن توختىدى. ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى تېخىمۇ يوغىناپ چىرايىدىن سېرىق تويا ئۇچۇپ، ئۇزۇن بۇرۇتلىرىنىڭ ئۇچى بىر قىسمىلا مىدىرلايتتى. ھاكىمبەگنىڭ بۇنچىلىك ئاچچىقلاپ كېتىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان خوجا قىيىن ئەھۋالدا قالدى. ئۇ ھاكىمبەگنىڭ ئىشەنچىسىدىن قېلىشنى زادىلا خالىمايتتى. بىچارە مەزەمزاتقا يېلىنغاندەك قاراپ، خۇددى يىغلايدىغاندەك ئۆمچىيىپ، ھەممە يېقىنى قارا تۇك قاپلىغان ئاغزىنى مىدىرلىتاتتى. ئۇنىڭ سىڭار كۆزىگە ياش تولۇپ لىغىرلايتتى.

— مەن ... مەن... سىلىگە بەرگەن ۋەدىلىرىمدىن يانمىدىم، پەقەت بىر مەزگىل ئۆزۈمنى چەتكە ئالايمىكىن، دەپ ئويلىغانىدىم. پەيت كەلگەندە، مەزەمزات جانابلىرى، خەۋەر بەرسىلە، قانات چىقىرىپ ئۇچۇپ كەلمەمدىم...

مەزەمزات خىيال سۈرۈپ قالدى. ئۇ خوجىنىڭ كېتىپ قېلىشىدىن راستىنلا ئەنسىرەيتتى. «ئۇ كەتسە، مېنىڭ ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنى، موللا ناسىر ئەلەمنى ۋە باشقىلارنى يوقىتىش ئويۇمنى كىم ئورۇندايدۇ؟! ياق! قاتتىق تېگىپ، ئۇنى رەنجىتىپ قويماي! كۆڭلىنى ئېلىپ، يەنىلا ئۆزۈمگە تارتقىنىم ياخشى»! دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن ھاكىمبەگ ئەخمەتخاننىڭ سۆزلىرىنى يېرىم - يارتا ئاڭلاپ ئاغزىنى ئاچتى:

— خوجام! كېتىمەن دېگەن سۆزنى ئېغىزلىرىدىن بىر چىقاردىلا، ئەمدى ھەرگىز ئاڭلىماي! ئۆيلىرىگە بېرىپ كېلەي دېسىلە، بېرىپ كەلسىلە! مەن سىلىگە خەت قىلىپ بېرەي:

باياندايغا ياردەم بەرگىلى ياماتۇغا كەلگەن قالماقلارنى[1] يوقاتقىلى ماڭدى ، دەپ ، بۇنداق ئەھۋال بولمىسىمۇ ، راست ـ يالغانلىقىنى كىم سۈرۈشتۈرىدۇ ، دەيدىلا ! چېرىكلىرىنى ئېلىپ بېرىپ كەلسىلە بولىدۇ .

ياش چىمقمايدىغان خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزىدىن ياش تاراملاپ تۆكۈلدى . ھاياجانلانغان خوجا خۇددى نامازدا رۇكۇغا بارغاندەك مەزەمزاتقا قاراپ ئېگىلدى .

— سىلى ، ھاكىمبەگ ئالىيلىرى ، يەنىلا ئەقىللىق ، يەنىلا دانا ! رەھمەت ! رەھمەت ! ئۆزلىرىدىن ئۆلگۈچە ئايرىلمايمەن ! بۇ ئىرادەمدىن يانسام ، مېنى خۇدا ئۇرسۇن !

— بولدى ! بولدى ! باشلىرىنى كۆتۈرسىلە ! مەن پۈتۈكچىمگە دەپ پەرماننى يازدۇرۇپ قوياي ، ئەتە ئەتىگەندە كېلىپ ئېلىۋالسىلا !

سىڭار كۆز رەھمەتنىڭ ئۈستىگە رەھمەتنى ياغدۇرۇپ ئورنىدىن تۇردى . ئۇ ھاكىمبەگ بىلەن خوشلىشىپ ، ئېگىلگەن ، قول باغلىغان ھالدا كۆزلىرى ياش كەينىچە مېڭىپ چېدىردىن چىقىپ كەتتى .

* *

ناشتىدىن كېيىن ، ئەخمەتخان مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا بېرىپ يېزىپ قويۇلغان پەرماننى ئېلىپ خوشلىشىپ كەلدى . چېرىكلىرىدىن ئوننى تاللىۋالغان خوجا ناماز پېشىندىن سەل ئۆتكەندە ، غۇلجىغا كېلىپ دەڭدەرۋازىسى يېنىدىكى كاتتا دەڭگە چۈشتى . بۇ دەڭ دۆڭمەھەللىدىن قارادۆڭگە كېتىدىغان ، ھاكىمبەگ ئوردىسى ئالدىدىن ئۆتىدىغان يولنىڭ جەنۇبىي چېتىدە بولۇپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئۇنچىلىك يىراقمۇ ئەمەس .

---

① ئۇ چاغلاردا موڭغۇللارنى قالماق دەيتتى .

غۇلجا شەھىرىنىڭ مەركىزىي قىسمى بەش يۈز يىگىرمە سەككىز مېتىر ئېگىزلىكتىكى سېپىل بىلەن ئورىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئايلانمىسى ئىككى مىڭ ئۈچ يۈز ئەللىك[1] مېتىر بولۇپ، تۆت تەرەپتە تۆت دەرۋازىسى بەكمۇ ھەشەمەتلىك كۆرۈنەتتى. چوڭ كۆك خىش بىلەن قوپۇرۇلغان، ئاستى ئەگمە ئاركىلىق دەرۋازىنىڭ ئۇستىدە خەنزۇچە ئۇسلۇبتا ياسالغان ئىككى قەۋەتلىك، چېدىرچە يېپىلغان راۋاق تۇراتتى. بۇ ئىككى قەۋەت راۋاقنىڭ قىيپاش چۈشكەن ھەربىر بۇرجىكىدىكى قىرىغا ھەرخىل قۇشلار ۋە گۈللەر ياسالغان بولۇپ، تا تۆپىسىگىچە چىقاتتى. ھەربىر قىرنىڭ بېشىدا تۆت ئەجدىھا بېشى ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى. بۇلارنىڭ ھەممىسى رەڭلىك كاھىشلار بىلەن ئىنتايىن چىرايلىق ياسىلىپ، كۆرگەنلەرنى ئۆزىگە زوق بىلەن قارىتاتتى.

شەھەر دەرۋازىسىغا قوۋۇق سېپىلى ياسالغان بولۇپ، ھەيۋەتلىك سېپىل قوش دەرۋازىلىق ئىدى. ئىككى دەرۋازا ئارىلىقى بوش مەيدان بولۇپ، ئىككى تەرىپىدە قاتار سېلىنغان ئۆيلەر تۇراتتى. بۇ ئۆيلەردە ھەيۋەتلىك سېپىل دەرۋازىسىغا قارايدىغان دەرۋازىۋەن ۋە چېرىكلەر ياتاتتى. ئالدىدىكى كىچىك سېپىل قوۋۇقى چوڭ سېپىل دەرۋازىسىغا توغرا تۇرمايتتى. شەرقتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى جەنۇبقا، جەنۇب تەرەپتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى غەربكە، غەربتىكى قوۋۇق دەرۋازىسى شىمالغا، شىمالدىكى قوۋۇق دەرۋازىسى شەرققە قارىغان بولۇپ، قوۋۇقتىن كىرگەندىن كېيىن، قىرىق گرادۇس ئايلانغاندا، ئاندىن دەرۋازىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىچىگە كىرەتتى. سېپىل قوۋۇق دەرۋازىسى ۋە چوڭ دەرۋازىلارنىڭ بۇنداق ياسىلىشى ھەربىي مۇداپىئە تەلىپىدىن بولغانلىقى ئېنىق.

سېپىل چوڭ دەرۋازىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دەرۋازا نامى

---

[1] سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى: ئۈچ جاڭ ئالتە لى، ئايلانمىسى تۆت لى يەتتە پۇڭ.

يېزىلغان بولۇپ ، شەرق تەرەپتىكى دەرۋازا «جىڭسۇ» (ئەمكەر ـ ئەيىام) ، جەنۇب تەرەپتىكى دەرۋازا «جاخۇي» (مەرھابا ئەھسا) ، غەرب تەرەپتىكى دەرۋازا «خۇەنمىڭ» (مالاھەت ــ ئەبىر) ، شىمال تەرەپتىكى دەرۋازا «گۇيجى» (مەسرۇر ـ قوللە) ، دېيىلەتتى . شەھەرلىكلەر قىسقارتىپ بۇ دەرۋازىلارنى شەرقىي ، شىمالىي ، غەربىي ۋە جەنۇبىي دەرۋازا دەپمۇ ئاتايتتى .ئۇيغۇرلار شەرقىي دەرۋازىنى «دەڭدەرۋازا» ، جەنۇبىي دەرۋازىنى «سۇدەرۋازا» ، غەربىي دەرۋازىنى «كۇرەدەرۋازا» ، شىمالىي دەرۋازىنى «دولاندەرۋازا» دەيتتى[①] .تۆت دەرۋازىلىق سېپىلنىڭ ئىچىدە ھاكىمبەگ ئوردىسى ، شەنگەن (ھاكىم) يامۇلى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرى ، بەگ ، ئەمەلدارلار ۋە بايلارنىڭ ئۆيلىرى بولۇپ ، ئادەتتىكى شەھەر پۇقرالىرى كۆپىنچە شەھەر سىرتىدا ئولتۇراتتى . شەنگەن يامۇلى قاتارلىق ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ غولجىدا بولۇشى ھاكىمبەگ ۋە ئۇنىڭ مەھكىمىسىنىڭ ئىشلىرىنى نازارەت قىلىش ، ئىلى جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىنى يەتكۈزۈش ، ئالۋان ـ ھوسۇلنى ۋاقتىدا تۆكۈشكە ھەيدەكچىلىك قىلىش ئۈچۈن بولۇپ ، بۇ ئورۇنلار غولجىنى كۆزىتىپ تۇرىدىغان كۆرەنىڭ كۆزىگە ئوخشايتتى .

نامازغا كەلگەندە ، ئەخمەتخان زادىلا قازا قىلمايتتى . چۈنكى ئۇ ، ئۆزىنى مۇھەممەت پەيغەمبىرىمىزنىڭ ئەۋلادى دەپ بىلگەنلىكتىن ، دىنغا كەلگەندە (ئۆز مەنپەئىتىگە توقۇنۇشۇپ قالغاندا ئاز ـ تولا بۇزۇپ قويىدىغان ئەھۋاللارنى ھېسابقا ئالمىغاندا) تولىمۇ سادىق بولۇپ ، يۈزدەيۈز ئورۇندايتتى .

---

① دەڭدەرۋازا ھازىرقى ئوبلاستلىق دورا شىركىتىنىڭ ئۈستىدىرەك ، جەنۇبىي دەرۋازا شىنخۇا دوختۇرخانىسىنىڭ ئورنىدا ، غەربىي دەرۋازا ئوبلاستلىق ئۆلچەم ئىدارىسى ئورنىدا ، شىمالىي دەرۋازا ئوبلاستلىق ھۆكۈمەت ئورنىدا بولۇپ ، شۇنچىلىك دائىرىنى ئىچىگە ئالاتتى .

ئىلاجسىزلىقتىن بىرەر ۋاخ نامىزى قازا بولۇپ قالسا، شۇ كۈنى كەچتە چوقۇم تولۇقلاپ ئوقۇۋالاتتى.

پېشىن نامىزىنىڭ ۋاقتى ئازراق ئۆتۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇنى قازا قىلغۇسى كەلمىگەن سىگار كۆز دەگگە چۈشۈپ، دەرھال تاھارەت ئالدى، ئۇ مۇلازىمى ئالغان ياتىقىغا كىرىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇۋالدى. ئۆيدىن ئېلىۋالغان ئاق جايىنامازنى يىغىپ ئورنىدىن تۇرغان ئەخمەتخان قورسىقىنىڭ ئېچىپ غورۇلداۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدى. ئۇ ئون چېرىكنى باشلاپ كوچىغا چىقتى.

چوڭ كوچىدىن ئۆتۈۋاتقان دەرىجىلەر، خادىك ھارۋىلار، ئۆرگۈلەيلەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. ئاتلىق، ئېشەكلىك كېتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. ئات - ئېشەكلەرنىڭ كىشنەش - ھاڭراشلىرىدىن، ئادەملەرنىڭ ۋاراڭ - چۇرۇڭلىرىدىن چوڭ كوچا ياڭرايتتى. ئىككى تەرەپتىكى پىيادىلەر يولىدىمۇ ئۇياقتىن بۇياققا كېتىۋاتقان ئەر - ئايال ۋە ئۆسمۈرلەر زادىلا شالاڭلىمايتتى. ئىككى چەتتىكى ئاشپۇزۇل، مانتىخانا، ناۋايخانا، گۆشگىردە ۋە سامسىخانىلاردىن ئۆز تائاملىرىنى ماختاپ، مېھمان چاقىرىپ چىقىۋاتقان ياڭراق ئاۋازلار توختىمايتتى، بولۇپمۇ ئىككى مەڭزى قىزىل سامسىپەزنىڭ: «ياغ يەيسە! ياغ يەيسە! ئاستىڭغا تاۋاق قويۇپ ياغ يەيسە، بولمىسا ئاستىڭنى ياغلايسە!» دەپ ۋارقىرىغان سۆزلىرىدىن كېتىۋاتقانلار كۈلۈشەتتى...

ئەخمەتخان ئۆز چېرىكلىرىنى باشلاپ كوچىنىڭ ئۇ چېتىدىكى شەھەردە داڭقى بار مانتىخانىغا كەلدى. مانتىخانىنىڭ ئالدىدا قۇيرۇقلىرى ئىنتايىن يوغان بىر قوچقارنىڭ گۆشى ئېسىقلىق تۇراتتى. تولۇق ئېچىۋېتىلگەن قوش قاناتلىق ئىشىكنىڭ ئىككى تەرىپىگە قويۇلغان يوغان تەشتەكلىك تالگۈللىرى مانتىخانا ئالدىنى چىرايلىق كۆرسىتەتتى. ئوڭ تەرەپتىكى ئىچىدە لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان ئوچاقلارنىڭ بىرىگە قويۇلغان يوغان قاسقانلار قات -

قاتلىنىپ ھور پۇركۈيتتى . قاسقان قويۇلغان قازاننىڭ بىر تەرىپى بوشلۇق بولۇپ ، قازاندىن ئالغان قاسقانلارنى قويغىلى بولاتتى . يەنە بىر تەرىپىدە چوڭ قازان بولۇپ ، ئۈستىگە يوغان ياغاچ تۇۋاق يېپىقلىق تۇراتتى . ھور ئۆرلەۋاتقان قاسقانلارنىڭ يېنىدا بېشىغا بايتال كۆتى قىستۇرۇلغان ئاق بۆك كىيگەن ، بويۇنلىرىنىڭ گۆشى بۇقىنىڭكىدەك قات - قاتلانغان سېمىز مانتىپەز ھەدەپ مانتىسىنى ماختاپ ۋارقىرايتتى...

— كەل ، ئوغۇل بالىلار ! ئەركەكنىڭ يەيدىغان مانتىسى بۇ ! يىگىتنىڭ دەرماندا ، يېمىگىننىڭ ئارماندا !...

ئالدىغا ئاق پەرتۇق تارتىپ ، مۇرىسىگە بىر لۆڭگىنى ئارتىۋالغان ، ئاق بۆكلۈك مېھمان كۈتىدىغان يىگىت ئۈستەلگە ئەمدىلا كېلىپ ئولتۇرۇۋاتقان چىغلىقمازارلىقلارنىڭ يېنىغا خۇش چىراي كەلدى . ئۇ سۈرتۈلگەن بولسىمۇ ، ئۈستەلنى يەنە بىر سۈرتۈۋېتىپ ، سىركايە ئەكەلدى . ھەممىنىڭ ئالدىغا بىردىن گۈللۈك سىركايە قويۇپ ، مىس چۆگۈندىن شارقىراتماي چاي قۇيدى . غۇلجىلىقلار كۆپۈك چىقىرىپ شارقىرىتىپ چاي قۇيۇشنى ئىنتايىن يامان كۆرەتتى . قېنىق دەملەنگەن سىنچاينى قۇيۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئاق بۆكلۈك خۇش چىراي يىگىت خوجىلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ : «ھەربىرلىرىگە قانچىدىن ئەكەلسەم بولىدۇ ؟» دەپ ، قايسى ئېغىزدىن جاۋاب چىقىدىكىن ، دېگەندەك ھەممەيلەنگە بىر - بىرلەپ قارىدى .

— بىر نانغا ئوندىن ئەكېلىڭ ! — دېدى ئەخمەتخان يىگىتكە سوغۇق تىكىلىپ .

«بەكمۇ تەلەتى سۈرۈن ، يەكچەشمە كۆزى يامان ئادەمكەنە !» دەپ ئويلىغان مېھمان كۈتىدىغان يىگىت بىرقانچە قەدەم مېڭىپلا ئويىنى ئۇنتۇدى - دە ، مانتىپەزگە قاراپ ۋارقىرىدى :

— بىر نانغا ئوندىن ، ئون بىر تەخسە مانتا ! ئۈستىگە قارىمۇچ سېلىۋېتەيلى !

ئىچكىرىدىن ئوخشاشلا ئاق بۆك كىيگەن يىگىت يېڭى تۈگۈلگەن مانتىلار رەت ـ رەت تىزىلغان يوغان قاسقاننى كۆتۈرۈپ چىقىپ ، ئوچاق يېنىغا كەلدى . سېمىز مانتىپەز ئەڭ ئاستىدىكى قاسقاننى قازاندا قالدۇرۇپ ، قالغانلىرىنى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ كۆتۈرۈۋېلىپ ، بىر تەرەپتىكى بوشلۇققا قويدى . ئۇ قازاندا قالغان لىق مانتا بار قاسقاننى ئېلىپ ، يەنە بىر تەرەپتىكى قازان تۈۋىنىڭ ئۈستىگە قىيسايتىپ توختاتتى . ئۇ ئىچكىرىدىن چىققان يىگىتنىڭ قولىدىكى قاسقاننى ئېلىپ قازانغا قويدى ، ئارقىدىن ياندىكى قات ـ قات تىزىلغان قاسقانلارنى كۆتۈرۈپ قازاندىكى قاسقاننىڭ ئۈستىگە مىندۈردى . سېمىز مانتىپەز قاسقانلارنىڭ ئۈستىدىكى تۈۋاق قاسقاننى ئېلىپ ، ياندىكى بوشلۇققا قويۇپ ، دەستىلەنگەن تەخسىلەردىن بىرنىقولىغا ئالدى . ئۇ ئاق چىنە تەخسىگە قاسقاندىكى مانتا نىنىدىن بىرنى سېلىپ ، ئۈستىگە مانتا ئېلىشقا باشلىدى :

«بىر ـ ئىككى… بەش… يەتتە… مانا بىر نانغا ئون مانتا !… »

مېھمان كۈتىدىغان يىگىت مانتا سېلىنغان تەخسىنى مانتىپەزنىڭ قولىدىن ئېلىپ ، ياغاچتىن ياسالغان ، تۆت تەرىپىدە گىرۋىكى بار پەتنۇسقا سالدى . ئۇ ياغاچ پەتنۇس تەخسىلەرگە تولغاندىن كېيىن ، چىغلىقمازارلىقلارنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . ھورى ئۆرلەپ تۇرغان ، ئۈستىگە قارىمۇچ قويۇق سېپىلگەن تۇنجى تەخسىنى ئالغان خوجا باشقىلارغا قارىماي ، بىر مانتىنىڭ جىلتىسىنى يىرتىپ قىيمىسىنى ناننىڭ ئۈستىگە تۆكتى . ئۇ ئالدىدا ھەممە مانتىنىڭ جىلتىسىنى يەپ ، قىيمىسىنى نان‌دا قالدۇردى ، ئاخىرىدا قىيمىنى نېپىز مانتا نىنىغا يۆگەپ يېيىشكە باشلىدى . ئارىلاپ ـ ئارىلاپ سىڭار كۆز قولىنىڭ ئارىسىدىن ئاققان مانتا شورپىسىنى يالاپمۇ قوياتتى . قارىمۇچ سېپىلگەن ، بورداق قوينىڭ مانتىسى ئەخمەتخانغا ياقتى…

ئۇلار كېكىرىپ كوچىغا چىققاندا ، قۇياش نامازدىگەرگە

يىقىلاپ باراتتى . چىغلىقمازارلىقلار ئاشپۇزۇل ئالدىدا توختاپ ئەخمەتخاننىڭ ئاغزىغا قارىدى .

— مەن بازار ئارىلىمايمەن ، كىرىپ دەم ئالىمەن ! سىلەر بارساڭلار بېرىڭلار ، لېكىن قاراڭغۇ چۈشمەي يېنىپ كېلىڭلار ! چاتاق چىقىرىپ قويماڭلار ، سىلەرگە بېشىر ئونبېشى باشلىق بولىدۇ ، سۆزىنى ئاڭلاڭلار !— دېدى سىڭار كۆز ئالدىدا چېرىكلىرىگە ، ئاخىرىدا بېشىر ئونبېشىغا ھومىيىپ قاراپ .

— بولىدۇ ، خوجام ، بىز بازارنى بىر ئايلىنىپ دەڭگە قايتىمىز . خاتىرجەم بولسىلا ، ھېچقانداق ئىش بولمايدۇ ! — دېدى بېشىر ئونبېشى قول باغلاپ ، ھىجىيىپ .

ئەخمەتخان بۇ ئونبېشىنى نەگە بارسا ئۆزىدىن قەتئىي ئايرىمايتتى . پېشانىسىنىڭ تايىنى يوق ، چېچى بىلەن قېشىنىڭ ئارىسى تولىمۇ يېقىن ، قىرىق ياشلاردىكى بۇ ئادەم ئانچىمۇ ئېگىز بويلۇق ئەمەس ئىدى . ئۇ خوجىغا تولىمۇ سادىق بولۇپ ، نېمە دېسە ، شۇنى ئاشۇرۇپ قىلاتتى . بۆكىنى ئال دېسە ، بېشىنى كېسىپ كېلەتتى . بۇ قېتىممۇ سىڭار كۆز بېشىرنى بايانداىدا قالدۇرماي ئۆزى بىللە بىلەن ئېلىپ ماڭدى...

كەينىگە بۇرۇلغان خوجا ئەمدىلا ئاق دەرۋازىغا كەلگەندە ، ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرغان ئاۋاز چىقتى . چىغلىقمازارلىق چېرىكلەرمۇ توختاپ ، ئاۋاز چىققان تەرەپكە قارىدى . بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئۈستىگە ئۇزۇن قارا پەرىجە كىيگەن ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى دوغىلاق بىرى خوجىغا قاراپ يۈگۈرگەندەك ئىتتىك كېلەتتى . خوجا كېلىۋاتقان ئادەمنى تونۇدى بولغاي ، ئۇنىڭ ئالدىغا قاراپ ئاياغ تاشلىدى . ئەخمەتخان بۇ قېتىم مەزەمزات بىلەن شەھەرگە كېلىپ ، بۇ ئادەم بىلەن ئوردىدا تونۇشقانىدى . ئىككىسى «بىر كۆرۈشكەن دوست ، ئىككى كۆرۈشكەن تۇغقان» دېگەندەك قول ئېلىشىپ قىزغىن كۆرۈشتى ، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى . چېرىكلەر ئىككىسىنىڭ قەدىردانلاردەك كۆرۈشكەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۆز يولىغا راۋان بولدى .

— شەھەرگە بىرەر ئىش بىلەن كەلدىلىمۇ ، ئەخمەتخان خوجام ؟ — دەپ سورىدى دوغىلاق ، گۆش يۈزلۈك ئادەم سىڭار كۆزگە خۇش چىراي قاراپ .

— شۇنداق ، ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن ياماتۇغا ماڭدىم : يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى باياندايغا ياردەم بەرگىلى ياماتۇغا كەپتۇ ، دېگەن خەۋەرنى ئاڭلاپ ، مېنى راست ـ يالغانلىقىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتتى ، — دېدى خوجا گىدىيىپ ، «مەزەمزاتنىڭ خىزمىتىنى قىلىۋاتىمەن» دېگەندەك تەكەببۇرلۇق بىلەن .

— ئۆزلىرى يالغۇزمۇ ؟ يانلىرىدا چېرىك ـ پېرىكلەر بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى يەنە دوغىلاق ئادەم چىرايىنى بۇزماي .

— بولمامدىغان ، شىرزاتخان ، بولمامدىغان ! بۇ قېتىم تىڭتىڭلاپ كەلگىلى ماڭغانلىقىمدىن كۆپ چېرىك ئالمىدىم . ئون چېرىك بىلەنلا يولغا چىقتىم . ھەممىسى ئۆزۈمنىڭ چىغلىقمازارلىقلىرى ، بازار ئايلىنىپ كېلىشكە رۇخسەت قىلىۋېدىم ، شۇ ياققا كەتتى .

— دەڭ دېگەن ئامالسىز ياتمىسا ، ياتىدىغان جاي ئەمەس . ئۆزلىرىدەك ئالىيجاناب ئادەملەر ھەرخىل ئادەملەر يېتىپ قوپىدىغان ، تازىلىقى ياخشى بولمىغان دەڭدە ، بىر تۈرۈقلۇق ، ياتسا ياخشى بولمايدۇ . پېقىرنىڭ ئۆيى ھاكىمبەگنىڭكىدەك كاتتا بولمىسىمۇ ، يامان ئەمەس ، بۈگۈن ، ئەخمەتخان خوجام ، بىزنىڭكىدە بولسىلا ، ئالدىلىرىغا داستىخان سېلىپ ، بىر پىيالە چاي قۇياي ! بارسىلا مەن ئۈچۈن كاتتا ئابرۇي بولاتتى ، — دېدى شىرزاتخان گويا ئالدىدا مەزەمزات تۇرغاندەك ، چىرايىدىن خۇشامەت قېقىپ . ئۇنىڭ بۇنچىلىك خۇشامەت بىلەن خوجىنى ئۆيگە تەكلىپ قىلىشىدا غەرىزى يوق ئەمەس ئىدى . سەۋەبسىز بىر تال قىل تەۋرىمىگەندەك ، ئۇنىڭ خۇشامىتىدە : « مەزەمزاتقا يېقىن ئەخمەتخاننى ئوبدان كۈتۈۋالسام ، ئۇ ھاكىمبەگكە ياخشى گېپىمنى قىلىپ بەرسە ، ئەمەلىم ئۆسۈپ قالارمىكىن ؟ » دېگەن

مۇددىئا ئاقاتتى .

— مېنىڭغۇ كۆڭۈللىرىنى دەپ ئوتتەك بارغۇم بار ، بىراق بىرى ، چېرىكلىرىم بىلەن بىللە بولمىسام بولمايدۇ . ئۇلارنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى مەن بولمىسام چاتاق چىقىرىدۇ . يەنە بىرى ، ئەتە ئەتىگەنرەك يولغا چىقىمىز . كەچۈرسىلە ! شەھەرگە يەنە بىر كەلگىنىمدە چوقۇم بارىمەن ! ... — دېدى سىگار كۆزمۇ شىرزاتخانغا بۇ قېتىم قول باغلاپ ، ھىجىيىپ ،

ئىككىسى خېلى تالىشىپ ، بىر يەرگە كېلەلمىدى . شىرزاتخان ئامالسىز خوجىنىڭ سۆزىنى رەت قىلالماي ئۇنىڭدىن خوشلاشتى . ئۇ ، يەنە بىر كەلگىنىدە چوقۇم بارىدىغان قىلىپ خوجىنىڭ ۋەدىسىنى ئالدى . خوجا ئىرغاڭلاپ كېتىۋاتقان شىرزاتخاننىڭ كەينىدىن قاراپ تۇرۇپ ، دەڭنىڭ ئوچۇق تۇرغان يوغان دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى .

* *

ئەتىگەندە چايخانىدىن قايماقلىق ئەتكەنچايغا قارادۆك كۆرۈنگۈدەك نان چىلاپ يېگەن ئەخمەتخان تەرلەپ كوچىغا چىقتى . ئۇ چېرىكلىرىگە ئاتلارنى توقۇشنى بۇيرۇپ ، ئۆزى دەڭدەرۋازىسى ئالدىدا ، تونۇش ــ بىلىشلەردىن بىرەرى ئۇچراپ قالارمىكىن ، دېگەندەك قاراپ تۇردى . تەلىيىگە تونۇيدىغان بىرەرىمۇ ئۆتمىدى . ئاتلارنى توقۇپ چىققان چېرىكلىرى خوجىنىڭ يېنىغا كەلدى . بىشىر ئونبېشى ئۇنىڭ توقۇلغان قارا كېچىدەك ئېتىنى يېتىلەپ كېلىپ ، قارا چۇلۋۇرنى ئۇنىڭغا ئۇزاتتى .

دەل ــ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى «تەڭگە بولاي ، چوكانلىرى بەڭگە بولاي» دېگەن شەھەرنىڭ ئاسمىنىدا كۈنپېتىشتىن چىققان قارا بۇلۇتلار بىر شۇم خەۋەردەك ئاقاتتى . كۈنچىقىش ئۇپۇقىغا ئۆرلىگەن قۇياش يېتىپ بارغان پارچە ـ پارچە قارا بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدا يەنىلا نۇر چاچاتتى . ئۇنىڭ نۇرانە

چىرايىدا قىلچە ـ غەم ئەندىشە كۆرۈنمىسىمۇ، بىراق كۆرۈنگەن مەنزىرىدىن بىر قاتتىق جۇدۇننىڭ بولىدىغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. چىقىۋاتقان گۇر ـ گۇر شامال بارغانسېرى كۈچىيىدىغاندەك قىلاتتى.

خوجا ۋە ئۇنىڭ چېرىكلىرى ئۇزۇن، چوڭ كوچىنىڭ چېتى بىلەن بىردىن ـ ئىككىدىن مېڭىپ قارادۆڭ تەرەپكە كېتىۋاتاتتى. كوچىدا بارغانسېرى ئادەم، ئات ـ هارۋىلار كۆپىيىۋاتاتتى. مال بازىرىغا ئېلىپ ماڭغان ئات ـ كالا، قوي ـ ئۆچكىلەرنىڭ ئاۋازلىرىمۇ ياڭرايتتى.

ئاتلىرىنى ئىتتىك يورغىلىتىپ كېلىۋاتقان ئۈچ ئاتلىق ئەخمەتخانغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۆزبېك مەھەللىسىگە بۇرۇلىدىغان يەرگە كەلگەندە بىرى چوڭ ياشلىق، قالغان ئىككىسى ياش يىگىتلەر — ئۈچ ئاتلىق چېرىكلەرگە يېتىشىۋالدى.

— هەي، ئەخمەتخان خوجام! هەي ئەخمەتخان خوجام! — دېگەن جاراڭلىق ئاۋاز سىگار كۆزنى كەينىگە قاراتتى. ئۇ ئۆزىگە يېقىنلاپ قالغان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنى كۆرۈپ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتتى. چېرىكلىرىمۇ خوجا بىلەن تەڭلا ئاتلىرىنى توختاتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دېدى خەزىنىچى بەگ يېتىپ كېلىپ، خوجىغا خۇش چىراي سالام قىلىپ، بەگنىڭ ئىككى يېنىدىكى نەۋرىلىرىمۇ قوللىرىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئەخمەتخانغا سالام قىلىپ، ئاق سەللىلىك باشلىرىنى ئەگدى.

ئەخمەت خەزىنىچى بەگ يەلكىلىرى كەڭ، ساقال ـ بۇرۇتى قويۇق، يۈزى دۈگىلەك، ئىككى مەڭزى قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك چاقناپ تۇرىدىغان، قارا كۆزلىرى مۇلايىم ئادەم بولۇپ، ئىككى يېنىدا تۇرغان ئىككى ئوغۇل ئۇنىڭ نەۋرىلىرى، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ جانجىگەرلىرى ئىدى.

«نېچۇك زۇلۇم قىلدى بۇ بەگزادەگە ،
يۈزى گۈل ، قەددى سەرۋى ئازادەگە .
لەبى غۇنچەسى ئۆزرە خەت تارتماغان ،
بۇ دۇن لەززەتىنى دەمى تارتماغان .»①

ئىككى ئوغۇل يۈگەنلىرىنى سىيرىپ تۇرغان ، بويىنى ئۇزۇن ، بېشى كىچىك ئاجايىپ چىرايلىق بىر جۈپ ئاق بوز ئاتقا مىنىپ ، بوۋىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۇراتتى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دەپ سالام قايتۇردى خوجمۇ . ۋۇجۇدىدىن غۇژژىدە بىر قارا قۇيۇن ئۆرلەپ «مەزەمزاتنى خۇشال قىلىدىغان پەيت كەلدىمۇ نېمە ؟ مۇنۇ ئەجەل سۆرەپ كەلگەندەك ئۆزىلا ئالدىمغا كەپتىغۇ !» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزگەن سىڭار كۆزىنىڭ قارا يۇرىكى ئابدۇرۇسۇلنىڭ قېيناتىسى بىلەن قاسىمبەگ ۋە ئاخۇنبەگ ئىسىملىك ئىككى ئوغلىنى كۆرۈپ ، توختىماي گۈپۈلدەپ سوقۇشقا باشلىدى .

— شىرزاتخانىدىن ئۆزلىرىنىڭ شەھەرگە كەلگەنلىكىنى ۋە ياماتۇغا بارىدىغانلىقلىرىنى ئاڭلاپ دەڭگە كېلىپ سورۇشتۇرسەم ، ئۇ يەردىكىلەر : يېڭىلا ماڭدى ، دېيىشتى . كەينىلىرىدىن تېزرەك مېڭىپ يېتىپ كەلدىم .

— ئاۋارە بولۇپتىلا ، خەزىنىچى بەگ ! — دېدى چىرايى قارايغان يەكچەشمە كۆزلىرى خىلىلا چوڭايغان ئەخمەتخان خەزىنىچى بەگكە تىكىلىپ ،— مېنىڭدە بىرەر ئىشلىرى بارمىدى ؟

يولنىڭ يۇقىرىقى تەرەپ چېتىدە ، ئالدىدا سىڭار كۆز ، كەينىدە ئۇنىڭ چېرىكلىرى ، تۆۋەن تەرەپ چېتىدە بېشىغا سۆسەر كۆپە ، ئۇستىگە كالتە پەشمەت كىيىپ بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت .

خەزىنىچى بەگ بىلەن نەۋرىلىرى تۇراتتى . بىر تەرەپنىڭ چىرايى جىددىي ۋە قارايغان ، يەنە بىر تەرەپنىڭ چىرايى ئوچۇق ۋە خۇشخۇي كۆرۈنەتتى . گويا بىر تەرەپتىن سوغۇق شامال ، يەنە بىر تەرەپتىن ئىللىق ئۇرۇپ بوران چىقىدىغاندەك قىلاتتى .

بىزدە بۇ بىر ئادەتقۇ !؟بىر يەردە بىرقانچە ئادەم توپلىشىپ قالسا ، ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار قىزىقىپ توختايدىغان ، بىكارچىلار تاماشا قىلىدىغان ئەھۋال دائىم دېگۇدەك كۆرۈلىدىغۇ !؟ مانا ، بىرلەپ - ئىككىلەپ ئۇلارنىڭ يېنىغا ئادەم توپلاشقىلى تۇردى .

— خوجام ! — دېدى خەزىنىچى بەگ مۇلايىم كۆزلىرىدىن سەممىيلىك نۇرلىرىنى چېچىپ ، ئوچۇق چىراي بىلەن ، — ئاۋارە بولۇپ ياماتۇغا بارمىسىلا ! مەن ئىشەنچلىك خەۋەر ئالدىم . يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى ياماتۇغا كەلمەپتۇ . سىلى ئاڭلىغان خەۋەر پۈتۈنلەي يالغان .

— ياق ! — دېدى سىڭار كۆز كۆزىنى پىيالىدەك پارقىرىتىپ ، — مەن چوقۇم بارىمەن ! ئۆز كۆزۈم بىلەن يۇلتۇزنىڭ قالماقلىرى ياماتۇغا كەلدىمۇ ، كەلمىدىمۇ ، كۆرۈپ كەلمىسەم بولمايدۇ ! بۇ دېگەن مەزەمزات جانابلىرىنىڭ بۇيرۇقى ، ئۇنى ئورۇندىماي قانداق قايتىمەن ؟ !

— ئۇغۇ شۇنداق ! لېكىن ، مەزەمزاتمۇ خاتا ئاڭلاپ ، سىلىنى خاتا يولغا ئاتلاندۇرۇپتۇ ! ماڭا ئىشەنسىلە ! مەن سىلىنى ياماتۇغا بارغۇچە جاپا چېكىپ قالىدۇ ، دەپ ياخشى كۆڭلۈم بىلەن كەلدىم .

ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئۆزى باياندايدا تۇرۇپ ، شەھەردىكى ئىشلارغا قېيناتىسى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنى مەسئۇل قىلىپ قويغانىدى . ئۆز ئىشىغا قاتتىق مەسئۇل بولىدىغان بەگ ، راستىنلا ئەخمەتخان خوجىنىڭ بىكار ياماتۇغا بېرىپ جاپا تارتىپ قالماسلىقى ئۈچۈن قايتۇرغىلى كەلگەنىدى . خوجا ياماتۇغا ئەمەس چىغلىقمازارغا كېتىۋاتقانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، قەستەن جېدەل چىقىرىپ ، قان تۆكۈش خىيالىدا بولۇۋاتاتتى . ئۇ :

«ھاكىمبەگنىڭ بىر خىزمىتىنى قىلىپ، ئىشەنچىسىگە ئېرىشىشنىڭ پۇرسىتى كەلدى» دەپ قەستەن شۇنداق قىلىۋاتاتتى.

ئاق كۆڭۈل، سەممىي ئادەملەر باشقىلارغا بىلدۈرگەن ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن جازالىنىدۇ، تۆھمەتكە ئۇچرايدۇ، ھەتتا قۇربان بولىدۇ. بۇ دۇنيادا ئەجەبلىنىدىغان ئىش بولماي قالدى. شۇ تاپتا بىر ياخشى ئادەم بىلدۈرگەن ياخشى كۆڭلى ئۈچۈن بىر يامانىنىڭ قولىدا جان بېرىدىغان بولۇۋاتىدۇ. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ نېمىشقا دۇنيا ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۇلارنىڭ ئەڭ ساپ، ئەڭ گۈزەل پەزىلەتلىرى ۋە يۈكسەك ئىنتىلىشلىرى ئۈچۈن ھەممىدىن كۆپ ۋە ھەممىدىن ئالدىن جازالايدۇ؟ يامانلارغا ماس كېلىدىغان بۇ دۇنيانىڭ ماھىيىتى ئاچ كۆزلۈك، ھوقۇق تەمەسى ۋە شۆھرەتپەرەسلىكمىدۇر؟! بارلىق چوڭ ـ كىچىك كۈلپەتلەر شۇلاردىن ھاسىل بولىدىغانلىقىنى نېمىشقا ئادەملەر كۆرمەيدىغاندۇر؟! نېمىشقا يامانلارنىڭ مەككارلىق بىلەن چۈشەندۈرۈشلىرىگە ھەتتا ياخشىلارمۇ ئىشىنىپ كېتىدىغاندۇر؟! ئەقىللىق ئادەم نېمىشقا بۇنىڭغا كەلگەندە دۆتلىشىپ قالىدۇ؟! ئاچ كۆزلۈك ۋە شۆھرەتپەرەسلىك ۋە ھوقۇق تەمە قىلىشلارنىڭ يىلتىزى بىر، ئۇ بولسىمۇ: نەپ! ئۆز نەپسىگە كۆپرەك بېرىلىدىغان ئادەملەر ھامان يۇقىرىقى ئۈچ بالانىڭ ئىلكىدە ياشاپ، بۇ يولدا باشقىلارنىڭ كۆز يېشى ھەتتا جەسىتى ئۈستىدە مېڭىپ قاقاقلىيالايدۇ. مېنىڭچە، ئىبلىس دېگەن باشقا نەرسە ئەمەس. دەل ئاشۇ نەپ! ئادەملەر ئۆزلىرىنى ئازدۇرىدىغان ئىبلىسنىڭ نەپ ئىكەنلىكىنى بىلگەندىلا، خۇدا ئىبلىسنى جەننەتتىن قوغلىۋەتكەندەك، نەپنى ئادەملەرمۇ بۇ دۇنيادىن قوغلىۋېتەتتى. مانا شۇ كۈنگە كەلگەندە، دۇنيامۇ ئىبلىسسىز جەننەتكە ئايلىنىپ، بىر ـ بىرىگە كۆزلىرىنى ئالايتمايدىغان، بىر ـ بىرىگە قول، ھەتتا پىچاق ـ قىلىچ كۆتۈرمەيدىغان بولۇپ، ئادەملەر ياشاپ ـ ياشاپ تويمايدىغان

بولاتتى . ئاھ ! بۇ كۈن كېلەرمۇ ؟ !...

— سەن نېمە دەۋاتىسەن ؟ مەزەمزات جانابلىرىغا تىل تەگكۈزۈشكە قانداق پېتىندىڭ ؟ بۇقىنى ھۆركىرەتكەن ئىككى تاشىقى دېگەندەك ، سېنى گۈركىرەتكەن كۈيئوغلۇڭ ئابدۇرۇسۇلمۇ ؟ مەزەمزات ئالىيلىرى خاتا قىلمايدۇ . سەنلەر قۇشقۇنغا قىستۇرۇلغان تېزەكتەك ، ھەممىلا يەردە قىستۇرۇلۇپ يۈرىسىلەر ! بولدى . ئالدىمنى توسۇماي ، بىر يانغا ئۆت ! بولمىسا مېنىڭ قىلىچىم يۈز - خاتىر دېگەنلەرنى بىلمەيدۇ . مەن مانا ھاكىمبەگنىڭ پەرمانى بىلەن ياماتۇغا كېتىۋاتىمەن ! — ئۇ قوينىدىن مەزەمزات بەرگەن خەتنى ئېلىپ ، ئەخمەت خەزىنىچى بەگكە بەردى . ھەربىر سۆزى ئېتىلغان قوناقتەك چاچراپ چىققان خوجىنىڭ يالغۇز كۆزى چۆچەكتەك يوغىناپ ، خەزىنىچى بەگنى يەۋېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى .

خەزىنىچى بەگ لېپاپ ئىچىدىن خەتنى ئېلىپ ، ئاۋايلاپ ئېچىپ ئوقۇدى :

«... ھەرقايسى جايلار خەۋەردار بولۇپ ، يېقىندىن ياردەم بەرسۇنكى ، سەردار ئەخمەتخان خوجام ياماتۇغا يۇلتۇز قالماقلىرى كەپتۇ ، دېگەن خەۋەرنىڭ راست - يالغانلىقىنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ، مېنىڭ پەرمانىم بىلەن بىرقانچە چېرىك ئېلىپ ئاتلاندى... »

خەزىنىچى بەگ ئايىغىنى ئوقۇمىدى . ئۇ خەتنى يەنە قاتلاپ ، لېپايقا سېلىپ ، ئۆزىگە چەكچىيىپ قاراپ تۇرغان سىڭار كۆزگە قايتۇرۇپ بەردى .

— خوجام ! — دېدى خەزىنىچى بەگ ئەخمەتخان خوجىغا سەمىمىي كۆزلىرى بىلەن تىكىلىپ ، — مەن مەزەمزات جانابلىرىنى قارىلىمىدىم . سىلىگە پەقەت سەمىمىي كۆڭلۈم بىلەن بىكاردىن - بىكار بېرىپ ، «ئات ئاۋارە ، كۆت ئاۋارە» بولۇپ قايتىپ كەلمىسىلە ! دەپ قالماقلارنىڭ كەلگەنلىكىنىڭ

يالغانلىقىنى ئېيتىۋاتىمەن . بۇ جەھەتتە مەن ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئىگە !

كىچىكىمدە ئاڭلىغان چوڭلارنىڭ «باشقىلارنىڭ ئىشىغا ئارىلاشساڭ ، بىكاردىن ـ بىكار ئاغرىماس بېشىڭغا ئاغرىق تېپىۋالىسەن !» دېگەن سۆزىنى ئويلاپ قالدىم . لېكىن ئەخمەت خەزىنىچى بەگدەك ياخشى ئادەملەردە ئۇلارنى تىنچ ئولتۇرغۇزمايدىغان ۋىجدان دەيدىغان بىر نەرسىنىڭ بارلىقىنى كېيىنرەك بىلدىم . راست ، ۋىجدانلىق ئادەملەر ياخشى ـ يامان ئىشلارغا ئارىلاشماي چىدىيالمايدىكەن ! ۋىجدان — ئىنسان ئەخلاقىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇل . ئەگەر بۇ قاراۋۇل كۆز ئالدىدا يۈز بېرىۋاتقان ياخشى ، يامان ئىشقا ئارىلاشماي جىم تۇرسا ، ئۇ ئىنسان ئەخلاقىي دەرۋازىسىدا تۇرغان بولمايدۇ . خەزىنىچى بەگنى «يۈزى گۈل ، قەددى سەرۋە ئازادە» ئىككى نەۋرىسى بىلەن بۇ يەرگە ئەكەلگەن قۇدرەت ، دەل ئۇنىڭ ئىنسانىي ئەخلاقىنىڭ دەرۋازىسىدا تۇرغان قاراۋۇل — ۋىجدان !

سىڭار كۆزىنىڭ بارغانسېرى قارىيىۋاتقان يۈرىكى شۇ تاپتا شەيتانغا ئايلىنىپ : «ھەي نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، پۇرسەت كەلدىغۇ !؟ قىلىچىڭنى دەرھال قىنىدىن سۇغۇرمامسەن ؟ !» دەۋاتاتتى .

— بولدى ، بەس ! — دەپ ھۆركىرىدى ئەخمەتخان يەكچەشمە كۆزىنى چەكچەيتىپ ، ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايىدىن قارا قۇيۇن ئۇچاتتى ، — ئاڭدىمنى توسۇمىسىلا ! مەزەمزات جانابلىرىنىڭ پەرمانىنى ئورۇندىماسقا بېشىم ئون ئەمەس ! يولۇمنى يەنە توسۇسىلا ، باشلىرىنى تەنلىرىدىن جۇدا قىلىمەن !...

خەزىنىچى بەگ ئىككى مۇرىسىنى قىسىپ ئەجەبلەنگەن ھالەتتە خوجىغا قارىدى :

— بۇ قانداق سۆز ، مەن يا دۇشمەن بولمىسام ؟ ! ياخشى كۆڭلۈم ئۈچۈن بېشىمنى تېنىمدىن جۇدا قىلامدىلا ؟ !

سىگار كۆزنىڭ ئىچىدىكى شەيتان چىرقىراپ كەتتى . ئۇ :
«يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ، بەگنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇرماي !» دەپ تۇۋلايتتى . خوجا قارا قولىنى قىلىچىنىڭ سېپىغا ئېلىپ باردى ـ دە ، ئۇنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، خەزىنىچى بەگنىڭ كۆكرىكىگە تىقتى . خەزىنىچى بەگ «ئاللا !» دەپ ئاتنىڭ ئۈستىدىن يەرگە ئۇچۇپ چۈشتى ، ئۇنىڭ كۆكرىكىدىن قان بۇلىقى ئېچىلغاندەك قان بۇلدۇقلاپ چىقاتتى . ئۇنىڭ كىچىك نەۋرىسى ئاخۇنبەگ بوۋىسىنى قان ئىچىدە كۆرۈپ چىدىيالماي «بوۋا !» دەپ ۋارقىراپ ئاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ بوۋىسىنىڭ يېنىغا كەلدى . يەكچەشمە ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قېنى بىلەن بويالغان قىلىچنى ئاخۇنبەگنىڭ بوينىغا ئۇرۇپ ، ئاق سەللىلىك بېشىنى سەرۋىدەك قامىتىدىن جۇدا قىلدى . ئەتراپتا قاراپ تۇرغانلار «ئاھ !» دەپ تۇۋلىۋەتتى . ئاسمان قارىيىپ ، قۇياش كۆرۈنمەي قالدى . ئاق تېرەك ۋە سۆگەتلەر نالە ـ زار قىلاتتى .
«لەۋ غۇنچىسىنىڭ ئۈستىگە خەت يېزىلمىغان» ئوغۇل قىزىل قان ئىچىدە ياتقان بوۋىسىنىڭ ئۈستىگە باشسىز يىقىلدى . ئۇنىڭ تېنىدىن جۇدا بولغان بېشى يەر ئۈستىدە سەكرەيتتى... كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلىك بولغان ئارىلىقتا ئۆلتۈرۈلگەن ئامراق بوۋىسى بىلەن جانجىگەر ئىنىسىنىڭ قىزىل قانغا مىلىنىپ ياتقانلىقىنى كۆرگەن قاسىمبەگ ئاق بوز ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ قاچتى .

— بېشىر ، قوغلا ، هارامدىن بولغاننى ! — دەپ ۋارقىرىدى يالغۇز كۆزى پىيالىدەك يوغىناپ كەتكەن خوجا يېنىدا تۇرغان ئونبېشىغا قاراپ . بېشىر يېنىغا ئىككى چېرىك ئېلىپ ، قاسىمبەگنىڭ كەينىدىن ئېتىغا قامچا ئۇردى .

— ھەي بېشىر ، شۇمتەكنىڭ بېشىنى ئەكەل !...

بولۇۋاتقان قانلىق ۋەقەنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ئېچىنىپ قاراپ تۇرغانلار ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئاھ ئۇرۇپ قالدى ، بۇ ئاھ كەينىدىن قوغلاپ كېتىۋاتقانلارغا ئەمەس ، قېچىپ كېتىۋاتقان گۇناھسىز

ئوغۇلغا ئېچىنىۋاتقانلىقىنىڭ ئىپادىسى ئىدى .

*　　　　　　*

كېلىشكەن بوز ئات قومۇش قولاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ ، تۇيا - چاڭ قاپلىغان قارا بورانىنى يېرىپ قانات چىقارغاندەك كۆنۈپېتىشقا قاراپ ئۇچاتتى . ئۇنىڭ ئۈستىدىكى قوش تۇمشۇقلۇق ، قارا بەرقۇت كۆرپە سېلىنغان ئېگەردە ئولتۇرغان قاسىمبەگ توختىماي ئىسەدەپ يىغلايتتى . ئۇنىڭ قارا كۆزلىرىدىن ئېقىۋاتقان ياش تۇپا ئۇچۇۋاتقان زېمىنغا تاماتتى .

«ئاھ ، جېنىم بوۋا» دەپ ئىگرايتتى ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ چوڭ نەۋرىسى .

«ئاھ ، جانجىگەر ئۇكام ! » دەپ زارلايتتى ياش تۆكۈۋاتقان ئاكىسى .

ئاق بوز ئات ئۈستىدە ئولتۇرغان ئاق سەللىلىك يىگىت ئوردا ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتتى . ئۇ ئوردىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئوردا مەھەللىسىگىمۇ ، ئۇ يەردىكى ئۆيىگىمۇ بارماي ، ئۇدۇل باياندايغا — سۆيۈملۈك ئاتىسىنىڭ يېنىغا يول ئالدى . ئۇ ھەشەمەتلىك ئوردا دەرۋازىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ ، ئازراق مېڭىپ شىمال تەرەپتىكى كوچىغا بۇرۇلۇپ ، توغراكۆۋرۈككە قاراپ ماڭدى .

كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئاق تېرەكلەر ئىرغاڭلاپ ، ئۇنىڭ چوڭ - كىچىك شاخلىرى ناله - زار قىلاتتى . ۋاقىتسىز ئۈزۈلگەن يوپۇرماقلار ، سۇنغان شاخلار يوللاردا ئۇچۇپ يۈرەتتى . سېپىلنىڭ دولان دەرۋازىسىدىن چىققان قاسىمبەگ توغرا كۆۋرۈكنىڭ مەركىزىگە كېلىپ ، بوز ئېتىنىڭ بېشىنى كۈنپېتىش تەرەپكە بۇراپ ، ئەشمە قامچىسىنى ھاۋاغا كۆتۈردى . سەگەك ۋە ئەقىللىق ئات ئىگىسىنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك چېپىشنى تېخىمۇ تېزلەتتى . قېچىپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ ئارىلاپ -

ئـارسـلاپ كـەينىگە قاراپ قوياتتى . ئۇ يىراقتا ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپ ، ئاتىسىنىڭ يېنىغا قانات چىقىرىپ يېتىپ بېرىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئونبىشى بېشىر ئىككى چېرىكى بىلەن بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئاتلىرىنى توختىماي قامچىلاپ ، يۈزلىرىنى بوراندىن قاچۇرۇپ ، تۆكۈلۈپ كېلەتتى .

ئـەمـدىـلـەتىن هايات ۋە دۇنيانى چۈشىنىپ كېلىۋاتقان بۇ قارچىغىدەك بالىدا نېمە گۇناھ بار ؟ ! ئۇ نېمىشقا ئۆلتۈرۈلىدۇ ؟ قـوغلاپ كېلىۋاتقان ئۈچ ئادەم نېمىشقا بۇلارنى ئويلىمايدۇ ؟ ! بېشىرمۇ ، ئىككى چېرىكمۇ ئوخشاش بىر ئانىدىن تۇغۇلغان ، ئاق سۈت ئېمىپ چوڭ بولغان ئەقىل ئىگىلىرىغۇ ؟ ! ئۆزى بىلەن بىر تىلدا سۆزلـىشـىدىغان ، بىـر يۇرتـتـا ياشـايدىغـان بۇ گـولـدەك يىـگىت ئـەتە فارابى بولار ، يۈسۈپ خاس هاجىپ بولار ، نـەۋائىي بـــولار !… لېكىن ئۇلار بۇلارنىمۇ ئويلاپمۇ قويمايدۇ . ئالدىدا قـېـچـىـــپ كېتىۋاتقان يىگىت ئۆز مىللىتىنىڭ ئۆز خەلقىنىڭ رەناسى ، ھەتتا ئۆزلىرىنىڭ ئوتىدا كۆيۈپ ، سۆيىدە ئېقىۋاتقان داناسى بولسىمۇ ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ۋەھشىي پەيلىدىن يانمايدۇ . ئـۇلارنـىـڭ ئويلايدىغىنى ، ئۆز مىللىتى ، ئۆز خەلقى ئەمەس ، ئۆزىنىڭ پايدا ـ زىيىنى ! مەنپەئەت دەيدىغان بۇ بالا بىر چىرايلىق ئـادەمـنــى هـايــۋانـغـا ئـايلاندۇرۇۋېتىدۇ ، ھەتتا قولىغا پىچاق ئــالدۇرۇپ ، بىر تۇغقان قېرىندىشىنى بوغۇزلىتىۋېتىدۇ . ئۆز مەنپەئىتى ئۈچۈن جېنىنى بېرىدىغان ئادەملەر نۆۋىتى كەلسە ئۆز مىللىتىنى ، ئۆز خەلقىنى سېتىۋېتەلەيدۇ . ئۇلاردا مۇھەببەت ، ۋىجدان ، ئار ـ نومۇس دەيدىغانلار بولمايدۇ .

قاسىمبەگ توغراكۆۋرۈك چوڭ يولىنىڭ كۈنپېتىش بېشىغا كـېـلـىـپ شىمالىي تەرىپىگە بۇرۇلدى . «بالا ـ قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس ، پۇت ـ قولىنى ساڭگىلىتىپ» دېگەندەك . دوقمۇشنىڭ ئـوڭ تـەرىـپىدىكى ئاق تېرەكنىڭ يوغان بىر شېخى قاراسلاپ سۇنۇپ ، يېڭىلا بۇرۇلغان ئاق ئاتنىڭ ئالدىغا چۈشتى . قۇمۇش قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ كېلىۋاتقان ئات ئۈركۈپ بىر يانغا قاچتى .

ئۈستىدە يىغلاپ ، قان ئىچىدە قالغان بوۋىسى ۋە ئۆكىسىنى ئويلاپ ئۆز غېمى بىلەن كېلىۋاتقان قاسىمبەگ ئات خارتىلداپ بىر يانغا تۈيۈقسىز قاچقاندا ، ئۈستىدىن ئۇچۇپ توپىلىق يەرگە يىقىلدى . ئۇنىڭ ئاق سەللىسى بېشىدىن چىقىپ ، چۆرگىلەپ نېرىغا بېرىپ چۈشتى . ئاق ئات قاتتىق بىر كىشنەپ ، كەينىگە بۇرۇلۇپ ، كەلگەن تەرىپىگە يۈگۈرۈپ كەتتى . غۇنچە چىراي قاسىمبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ ، سەللىسىنىمۇ ئالماي ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى . ئۇنىڭ ياشلىق كۆزلىرى : بىرەر تونۇش ئۇچراپ قالماسمۇ ، دېگەندەك ھەر تەرەپكە يۈگۈرەيتتى . يالاڭۋاشتاق ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ ئارقىسىدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى ، شۇنداقلا ئۇنى سەت بىرىنىڭ «توختا ، ھارىمى !» دەپ توۋلىغىنىنى ئاڭلىدى . «توختىسام بولمايدۇ . مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ ! مەن تىرىك قېلىشىم كېرەك ! سۆيۈملۈك بوۋامنىڭ ، كۆيۈملۈك ئۇكامنىڭ قىساسىنى ئېلىشىم لازىم ! ھېلىقى يەكچەشمە بۇ زېمىننىڭ ئۈستىدە قاقاقلاپ كۈلسە قىيامەت بولىدۇ ! مەن ئۇنى ئۆلتۈرۈشۈم ئۈچۈن ياشىشىم زۆرۈر !» دەپ ئويلايتتى كوچىنىڭ چېتى بىلەن توختىماي يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان قاسىمبەگ .

كەينىدىن كەلگەن بېشىر يېقىنلاپ كېلىپ ، قولىدىكى ياللىغاچ قىلىچىنى كۆتۈرۈپ بويىنغا ئۇردى . گۈلدەك بالىنىڭ بېشى ئۈزۈلۈپ يەرگە چۈشۈپ ، خۇددى يوغان دۈگىلەك پومزەكتەك سەكرەپ كەتتى . ئۇنىڭدىن ھەر تەرەپكە قىپقىزىل قان چېچىلاتتى . قاسىمبەگنىڭ قارىغاي كۆچىتىدەك گەۋدىسى يەرگە گۈپپىدە يىقىلدى .

ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەر كۆز ئالدىدا ، كۈپكۈندۈزى يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەنىڭ تېگىگە يېتەلمەي ، قورققاندەك قارىشاتتى . ئېتىدىن چۈشكەن بېشىر ، ئاتلىرىدىن چۈشمەي قاراپ تۇرغان ئىككى چېرىككە ئالىيىپ قارىدى :

— ھوي ، خومسىلار ، ئېتىڭلاردىن چۈشۈپ ، مۇنۇ

شۇمتەكنىڭ بېشىنى بىرنېمىگە ئورىۋالامسىلەر !

— بىرەر پارچە لاتا بولمىسا ، نېمىگە يۆگەيمەن ؟ — دېدى ئالدىدا ئېتىدىن چۈشكەن چېرىك قاسىمبەگ بېشىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ چىرايىدىن ئېچىنىش دەيدىغان تۇيغۇ زادىلا كۆرۈنمەيتتى ، — ئەكەل ، خۇرجۇنۇڭنى بەرگىن ، بىر بېشىغا سېلىۋالايلى !...

بېشىر ئېگىرىنىڭ كەينىدىكى خۇرجۇننى يېشىپ ، يېنىغا كەلگەن چېرىككە بەردى . ئۇ كۆزلىرى يۇمۇلمىغان يىگىتنىڭ قانغا بويالغان بېشىنى خۇرجۇنغا ئوراپ ، ئېتىنىڭ كەينىگە غانجۇغىلىۋالدى . ئونبېشى چېپار ئېتىغا بىر سەكرەپ مىنىپ ، ئىككى چېرىكنى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن يولى بىلەن قايتتى . قاسىمبەگنىڭ باشسىز گەۋدىسى چوڭ يولنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى چېتىدە قالدى...

* *

ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيىدە قىزىل قىيامەت بولۇۋاتاتتى . خەزىنىچى بەگنىڭ ئايالى ھاشاخان ئېرىنىڭ قانغا بويالغان جەسىتىنى ئەكەلگەندە : «ئاھ !» دەپلا ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . خەزىنىچى بەگنىڭ ئۆلۈمىنى ئاڭلاپ كەلگەن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە قولۇم - قوشنىلىرىنىڭ ئاياللىرى ھاشاخاننى يۈزىگە سوغۇق سۇ سېپىپ ھوشىغا كەلتۈردى . ھاشاخان ئېسىگە كېلىپ ، قەدىناس ھەمراھىدىن ئايرىلغانلىقىنى يادىغا ئېلىپ نالە - پەرياد كۆتۈردى . ئۇنىڭ ئېچىنىشلىق زارى يوغان ھويلىنى بىر ئېلىپ ، كەلگەن ئادەملەرنىڭ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكتى .

«كى ھاشا ئاغاچە بولۇپ دەردناك ،
ساچىن يۇلۇپ سىنەسىن قىلدى چاك .
دېدى ھاشاخان : «ئاھ ، دوست ! ئاھ ، دوست !

فەلەك بىزگە زۇلۇم ئەتتى چالاك جۇست .
كېتىپ سىزكى چالاك ماڭا باقمايىن ،
بۇ غۇنچە لەبىمگە لەبىڭ ياقمايىن .
قايۇ زالىمى زۇلۇم قىلدى ساڭا ،
نەدۇركىم ساڭا بەلكى قىلمىش ماڭا… »[①]

ياق ، ھاشاخانىنىڭ كۆزىدىن ياش ئەمەس ، كۆزىنىڭ ئۆزى ئېقىۋاتاتتى . شۇ تاپتا ئۇ ھايات دەرياسىدىن بىر پاچىئە بىلەن قىزىق قۇملۇق دەشتكە چىقىپ قالغان بېلىققا ئوخشايتتى . ئۇ سۆيۈملۈك ئېرى ئۈچۈن يىغلايتتى . بىر قوشماق غۇنچىدەك ئىككى نەۋرىسى ئۈچۈن قايغۇ ـ ھەسرەتنىڭ ئۆتكۈر تىغىدا كۆكسىنى تىغلايتتى . ئاسانمۇ پۇتۇنسۇرۇك ئېرىدىن ئايرىلىش ، خۇشاللىقنىڭ بىر جۈپ گۈلى نەۋرىلىرىدىن ئايرىلىش ؟ ! ئەل ـ يۇرت ھۆرمىتىگە ئىگە ياخشى ئادەم ، ئىككى گۇناھسىز ئوغۇل يىقىلغاندا ، ھېلىمۇ بۇ زېمىن يېرىلىپ كەتمىدى ، ھېلىمۇ ئانىنىڭ يۈرىكى تىتىلىپ كەتمىدى ! ؟… يەر نېمىدېگەن كۆتۈرۈشلۈك ! ئادەم نېمىدېگەن كۆتۈرۈشلۈك ! ؟

ئاق تېرەك ، يېشىل سۆگەتلەر نالە ـ زار قىلاتتى . ئاسمان تۇتۇلۇپ ياش تۆكەتتى . كەلگەن ئەر ـ ئايال ، قېرى ـ ياشلارنىڭ ھەممىسى ئۆزلىرىنى تۇتالماي ھۆكرەپ يىغلايتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كوچا ۋە ھويلىسىدىمۇ ئادەم مىغىلدايتتى . نەچچە قېتىم ھوشىدىن كېتىپ ، يەنە ھوشىغا كەلگەن ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ قىزى ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ ئايالى ئۇزراخان قان ـ قان يىغلاپ ، چاچلىرىنى يۇلۇپ ، ئۆزىنى يەرگە تاشلايتتى ؛ يەنە تۇتۇۋالسا يەنە بىر جۈپ «يۈزى گۈل ، قەددى سەرۋە ئازادە» ئوغۇللىرى ياتقان ئۆيگە

---

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت .

يۈگـۈرەيـتـتـى . يـېـنـىـدا تۇرغان كۆزى ياش چوكانلار ئۇنى تـۇتـۇۋالاتتى . ئۇزراخاننىڭ نالىسىنى ئاڭلاپ يىغلىمىغان ئەر ، يىغلىمىغان ئايال قالمىدى . ئاسمانمۇ توختىماي ياش تۆكەتتى ، ئانا تەبىئەت زارلىناتتى...

«قىلىپ سەختى گىريە ساچىنى يۇلۇپ ،
ياقا چاك ئېتىپ يۈز ـ كۆزىنى ئويۇپ .
بۇ بەگنىڭ قىزى ئاتى ئۇزرا ئىدى ،
كى هۆسنى ئارا تۇرفە رەئنا ئىدى .
يۈرەكىگە تەگدى بۇ دەردلىك شەرار ،
ئۆزىن يەرگە چالىب بولۇپ بىقارار .
ئۆزىن ئەرزىنى تەڭرىگە داد ئېتىپ ،
دېدى ئۇشبۇ سۆزلەرنى فەرياد ئېتىپ :
‹ئايا كار گەردە خىرەدلىك ئاتام ،
فەقىر ـ ناتەۋانغا مەدەدلىك ئاتام .
ساڭا زۇلۇم قىلمىش گۇناهىڭ نەدۇر ،
گۇناھ قويمايىن ئەيلەمىش مۇنچە جەۋر...
بالاڭنى ئۆزۈڭگە قىلىپ رەهنامە ،
خۇداغا قىلىپ سەن جانىڭنى فىدا ›... » ①

ئۇزراخاننىڭ يۈرىكى مانا شۇنداق قايغۇ ـ هەسرەتلىك سۆز بولۇپ چېچىلاتتى .

غۇلجا شەهىرى قان ـ قان يىغلاپ ، سىمىلداپ يېغىۋاتقان يـامغۇرغا قارىماي ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيىگە ئاقاتتى . كۆزلىرىدىن توختىماي ياش ئېقىۋاتقان ئـادەمـلـەر بـۇ قانلىق پاجىئەنىڭ سىرىنى بىلەلمەي پەلەكتىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت .

زارلىناتتى .

ئەمىرنىڭ يوغان ، ئاق دەرۋازىسىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى ئېرىق بويىدا ئۆسكەن يوغان ئاق تېرەكنىڭ تېگىدە بىر - بىرىگە قارىشىپ يېقىن تۇرغان ئىككى ئاغىنە ئاستا پاراڭلىشىۋاتاتتى .

— ئەخمەت خەزىنىچى بەگ ياخشى ئادەمغۇ ؟ ! يېتىم - يېسىر ، نامراتلارنىڭ بېشىنى سىلاپ قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بېرىدىغان ، ئەل - يۇرتنىڭ غېمىدە پۇچىلىنىدىغان ، ئەل - يۇرت ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئادەمنى سىگار كۆز نېمىشقا ئۆلتۈرىدۇ ؟ بۇنىڭدا ، توختەم ، بىر جىن يوقمىدۇر ؟ بىر جىن بولمىسا ، ھېچنېمىدىن ھېچنېمە يوق ، ياخشى ئادەمنى قاراپ تۇرۇپلا ئۆلتۈرۈۋەتمەيتتى ، — دېدى ئىككى قوۋزىقى ئىچىگە كىرگەن ، ئىككى مەڭىز سۆڭىكى تومپىيىپ چىققان ، كالپۇكىنىڭ ئۈستىدىكى قاپقارا بۇرۇتى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە ساڭگىلاپ چۈشكەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى ئادەم ئۆز سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان ئاغىنىسىگە قاراپ .

— راست دەيسەن !— دەپ سۆز باشلىدى ئۇڭ قېشىنىڭ قۇيرۇقى ئاق توختەم جىددىي چىرايى بىلەن دوستىغا تىكىلىپ ، — بۇ دۇنيادا سەۋەبسىز ئىش بولمايدۇ ! تەۋرىگەن قىلنىڭمۇ بىر سەۋەبى بولىدۇ . مەن سىگار كۆزنىڭ خەزىنىچى بەگ بىلەن ئۇنىڭ ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرۈشىدە سەۋەب بار ، دەپ بىلىمەن . مېنىڭچە قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ ئۆلۈمى ، قاتىللارنىڭ ئابدۇرۇسۇل بەگكە بەرگەن ئاگاھلاندۇرۇشى ! ئۇلار : «ئەمىر ، ئورنۇڭنى تېزدىن بوشىتىپ ، نەگە كەتسەڭ كەت ، بولمىسا قېيناتاڭ ، ئىككى ئوغلۇڭ ئۆلگەندەك سەنمۇ ئۆلىسەن !» دەپ ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئالدىن ئۆزلىرىنىڭ جىنايى مەقسىتىدىن خەۋەر بەردى . قاراپ تۇر ، ئەمىر بۇ ئاگاھلاندۇرۇشنى چۈشىنىپ ، ئۇلار دېگەندەك قىلمىسا ، ئەمدىكى سۇيىقەست قىلىچى ئۇنىڭ يۈرىكىگە سانجىلىدۇ !...

— ئازراقلا كۆكلىسەڭ ، كۆكسىمىزنى ئۆزىمىز يۇلۇۋېتىدىغان بىز زادى قانداق خەق ، قانداق مىللەت ؟ !... خۇدا بىزنى بۇ شۇملۇق ۋە سۆيىقەستلەردىن ئۆزۈڭ ساقلىمىساڭ ، بىز ئۆزىمىز ساقلىيالمايدىغان ئوخشايمىز ! بۇرنىمىزغا تالاي - تالاي سۇ كىردى . بېشىمىزمۇ تالاي - تالاي يېرىلدى ، كۆرۈۋاتقان كۈنىمىز ، تارتىۋاتقان دەردىمىز مۇنۇ ، يەنىلا بىر - بىرىمىزگە تۆھمەت چاپلاۋاتىمىز ، بىر - بىرىمىزنى ئۆلتۈرۈۋاتىمىز... ئۆلتۈرۈۋاتىمىز ، — توختەم شۇنداق بىر ئاھ ئۇردىكى ، يىغلاۋاتقان ئاسمان تېخىمۇ قارايدى .

— خەزىنىچى بەگ بىلەن ئاداۋىتى باردۇر ، دەپ ئويلىساقمۇ ، ئىككى گۇناھسىز ئوغۇل بىلەن نېمە زىددىيىتى بولىدۇ ؟ ! — دەپ سۆز باشلىدى ئوڭ تەرەپ قېشىنىڭ قۇيرۇقى ئاق ئادەم يەنە جىددىي قىياپەتتە ، — ئىككى گۇناھسىز ئوغۇل ئەمىرنىڭ ئوغلى ! بۇنىڭدىن كۆرۈنۈپ تۇرۇپتۇكى ، قاتىللارنىڭ مەقسىتى ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكىنى ئازابلاپ ، ئۇنى هازىرقى قىلىۋاتقان ئۇلۇغ ئىشىدىن قول ئۈزدۈرۈشتىن ئىبارەت ! ...

— بۇ قىپقىزىل خائىنلىقمۇ ! موللا ناسىر ئەلەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگلەر بولمىسا ، قوزغالغان دېھقانلار ئالىلقاچان قانغا مىلىنەتتى . توغرا يول باشلايدىغان سەركىلەر بولمىسا ، رۇستەم ، پادا بارىدىغان يېرىگە بارالمايدۇ . ياراتقان ئىگەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆز پاناهىدا ساقلىغاي ! ئۇ ئەل - يۇرتنىڭ بەختى ئۈچۈن ئايدالاغا تىكىلگەن چېدىردا مۇڭ يېتىپ ، مۇڭ قوپۇۋاتىدۇ . ھەرقانداق جەڭگە ئۇ ئالدى بىلەن كىرىپ قەھرىمانلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ . ئۇنىڭ ئەقىل - ئىدراكى بىلەن دېھقانلار قوزغىلىڭى بۈگۈنكى كۈچ - قۇدرەت ۋە غەلىبىگە ئېرىشتى...

ئىككى ئاغىنىنىڭ پاراڭى ئۈزۈلۈپ قالدى . بىردىنلا كوچا ۋە ھويلىدا كۆتۈرۈلگەن نالە - زار يامغۇر توختىماي يېغىۋاتقان يەرۇ ئاسماننى تۇتتى .

ئەمىر بىرنەچچە مۇھاپىزەتچىسى بىلەن قېيناتىسى ۋە ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلۈمىدىن خەۋەر تېپىپ يىغىۋاتقان يامغۇرغا قارىماي باياندايدىن ئاق بوز ئايغىرىنى چاپتۇرۇپ كەلگەنىدى. يۈگەن سىيرىپ، ئېغىزدۇرۇقىنى چايناۋاتقان سۆلەتلىك ئايغىر يامغۇردا يۇيۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئىتتىك كەلگەنلىكىدىن ئاق هور ئۆرلەيتتى. دەرۋازا ئالدىدا ئېتىدىن چۈشكەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ئوق يېگەن شىردەك ھۆكرەپ يىغلاپ هويلىغا يول ئالدى. قېيناتىسى بولۇپمۇ ئىككى يۈرەك پارىسىنىڭ ئۆلۈمى بىلەن يۈرىكى يارىلانغان ئەمىر ئىچى ـ ئىچىدىن يىغلاپ ـ قاقشاپ، چوڭ ـ كىچىك ھەممەيلەننى ھۆڭگىرىتىپ يىغلىتىۋەتتى.

«بولۇپ بىقارار يىغلادى زار ـ زار،
ئىشتتى مۇنى ئول ئەمىر تاجدار.
بولۇپ سوگۋار تۇتتى قاتتىق ئازا،
دېدى: ‹مۇنى قىلدى قايۇ ناسەزا.
كى دۇشمەن ھەر ئەترافىمىزدا تۇرۇپ،
تۈگەتور ئىكەن بىر ـ بىرىن ئۆلتۇرۇپ.
كى مۇئمىن مۇسۇلمان قانىنى تۆكەر،
كى شەك يوق بۇ يۇرت ئىلكىمىزدىن، كېتەر...» ①

راست، ئىناقلىق ۋە ئىتتىپاقلىق بولمىغان يەردە، بەرىكەت بولمايدۇ، خۇشاللىق، تەنتەنە بولمايدۇ، غەلىبە، شان ـ شەرەپ بولمايدۇ، يىغا ـ زارسىز بەختلىك كۈنلەر بولمايدۇ. بۇنداق كىشىلەر قاقشاپلا ئۆتىدۇ.

ئەتىسى ناماز پېشىندا ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئۇنىڭ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 16 ـ بەت.

باشلىرى يوق ئىككى نەۋرىسىنىڭ نامىزى بەيتىللادا چۈشۈرۈلدى . ئوتتۇرىدا ئۈستىگە ئاق يېپىلغان ئەمىر قېيناتىسىنىڭ تاۋۇتى ، ئىككى چەتتە يېڭى ، ئېچىلمىغان ئەتىرگۈل پورەكلىرى قادالغان ئىككى ئوغۇلنىڭ تاۋۇتى قويۇلۇپ ، ئايرىم - ئايرىم نامىزى ئوقۇلدى . ئۈچىلىسىنىڭ نامىزىنى قازىكالان موللا ناسىر ئەلەم يىغلاپ تۇرۇپ چۈشۈردى . بەيتىللا ئىچى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى كوچىلار چوڭ - كىچىك ئادەملەرگە تولۇپ كەتتى . بۇ كوچىلار خۇددى دولقۇنلاۋاتقان سايرامغىلا ئوخشايتتى .

يەتتىنچى باب

قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەش ۋەكىلى

ئەمىر ئوبدان بىلەتتى : ئەخمەتخان خوجىنىڭ كەينىدە مەزەمزات بار ، ئۇنى تۇتسا ، ھاكىمبەگ چوقۇم ئۆكتە قوپاتتى . ھەتتا مەزەمزات تەرەپدارلىرىمۇ ئوچۇق - ئاشكارا قارشى چىقاتتى . ئۇ قايغۇ - ھەسرەتلىك خىياللىرى بىلەن بېشىنى سىلىپ ، نامازشامنى ئوقۇپ بەيتىللادىن چىقتى . ئىككى كۈن ئىچىدە ئۇنىڭ قارىغايدەك قامىتىنى دەھشەتلىك قايغۇ - ھەسرەت ئېلىپ ، گۈلگۈن شەپەقتەك مەڭزىنى سارغايتىۋەتتى . ئۇ ئولتۇرسا - قوپسا خىيال سۈرىدىغان بولۇپ قالدى ، قاپقارا ، ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۆزىنى ئۇنتۇغان ھالدا خىيالغا چۆكەتتى ، يېنىغا كېلىپ بىرى چاقىرسا ، چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرەتتى . ئۇنىڭ ئويىدىن بايانداي ، دېھقانلارنىڭ قوزغىلىڭى ، ئەل - يۇرت دېگەنلەر پۈتۈنلەي چىقىپ كەتتى . ئەمىر كۆزىنى يۇمۇپ ھۆرمەتلىك قېيناتىسىنى ، جانجىگەر ئىككى ئوغلىنىلا ئويلايتتى . ھېلىمۇ ئۇ ، كوچىنىڭ چېتى بىلەن ئوردا مەھەللىسىدىكى ئۆيىگە كېتىۋېتىپ ، ئاتىسى ئورنىدىكى قېيناتىسىنى ، بىر - بىرىدىن تاتلىق ئىككى ئوغلىنى ئويلاپ باراتتى .

«ياق ! — دېدى ئۇ پىچىرلاپ ، مۇشتۇمىنى چىڭ تۈگۈپ ، — بۇ ئىنتىقام چوقۇم ئېلىنىدۇ . مەنلا ھايات بولىدىكەنمەن !» ئەمىرنىڭ غەزەپ بىلەن تىترەپ چىققان ئاۋازى

خىلىلا قاراڭغۇ چۈشۈپ قالغان كوچىنى چۈچۈتۈۋەتتى...
قازان بېشىدىكى شام ئۆي ئىچىنى غۇۋا يورۇتاتتى . ئەمىر ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپ ، ياغاچتىن ياسالغان ئېگىز سۇپىغا چىقىشى بىلەن ، قازان بېشىدا كۆزىدىن ياش قۇرۇماي ئولتۇرغان ئايالى ئورنىدىن ئۈچۈپ تۇرۇپ ، يىغا - زار بىلەن ئۆزىنى ئەمىرنىڭ باغرىغا ئاتتى . ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە گۈلدەك چىرايى سولۇپ ، يىڭنە يەۋالغاندەك ئورۇقلاپ قالغان ، ئوتتۇز ئىككى ياشلار چامىسىدىكى سەرۋى قامەتلىك ئۇزراخان ئېرىنىڭ كۆكسىگە چاچلىرى پاخپايغان بېشىنى ئۇرۇپ قان - قان يىغلايتتى . ئۇنىڭ تۈگۈلگەن پورەكتەك ئاغزىدىن چىقىۋاتقان نالە - زارىنى ئاڭلىغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ يۈرىكى ئېزىلىپ كېتەتتى . بۇ دەھشەتلىك ھازىنىڭ ئالدىدا قارلىغاچ قانىتىدەك قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرى كۆلۈپ ، ئاق ، سۇزۇك چىرايىدا سۇس ھال شەپەق جۇلالىنىپ تۇرغان چوكان شۇ تاپتا ئەقلىدىن ئازغان سەۋدايىغىلا ئوخشاپ قالغانىدى .
ئانا : مېھىر - مۇھەببەت ! ئانا : غەم - تەشۋىش ! ئانا : قايغۇ - ھەسرەت ! ئانا : ئارزۇ - ئارمان ! ئانا يۈرەك پارىسى ئۈچۈن يۇقىرىدا سانالغان ھېس - تۇيغۇلارنىڭ پەرىشتىسى ! ئۇ مۆرىتى كەلسە ، بالىسى ئۈچۈن تاغلارنى كۆتۈرەلەيدىغان ، ھەتتا يەر شارىنى كۆتۈرەلەيدىغان ئىلاھىي قۇدرەت ! «بالام !» دېسە ، ئانىنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىدىكى ھۈجەيرىلەر ھەرىكەتكە كېلىدۇ . ئۇ ئۆز ۋۇجۇدىنى يېرىپ چىققان پەرزەنتى ئۈچۈن ، بىر كۆزىنى ئەمەس ، ھەتتا سوقۇۋاتقان يۈرىكىنى سۇغۇرۇپ بېرەلەيدۇ ! سۆيۈملۈك ، خىزىردەك ئاتىسىدىن ، بىر ئەمەس ئىككى يۈرەك پارىسىدىن بىرلا ۋاقىتتا ئايرىلغان ئانا ، بۇ دەردنى قانداق كۆتۈرەلىسۇن ؟ ! تاغلارنى كۆتۈرەلەيدىغان ، يەر شارىنى كۆتۈرەلەيدىغان ئانا ، بالا دەردىنى كۆتۈرەلمەيدۇ . ئۇ بۇ جۇدالىق ئازابىدا تېزلا مۈكچىيىپ ، تېزلا چىرايىدىن كېتىپ ، ھەتتا

سەۋدايى بولۇپ قېلىشىمۇ مۇمكىن .
ياخشى كۆرىدىغان ئايالىنىڭ نالە ـ زارى ، يىغىسى ئەمىرنىڭ يۈرىكىنى تىتىۋەتتى . ئۇ چىدىيالماي جورىسىنى تېخىمۇ قاتتىق باغرىغا باساتتى ، پاخپايغان چاچلىرىنى سىلايتتى . ئۇ ئەر يىتىپ هازىرغىچە ياش چىقمىغان كۆزلىرىدىن ياش تۆكەتتى . كۆزىگە قېيىناتىسى ، ئىككى ئوغلى كېلىۋېلىپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىچى ـ ئىچىنى ئۆرتەيتتى . ئۇ چىدىيالماي چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ، مۇشتۇمىنى تۈگەتتى .
— مېھرىبان ، كىشىگە قىلچىلىك يامىنى يوق ئاتامنى ، ئىككى يۈرەك پارەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل يەنە يەر ئۈستىدە بەخىرامان يۈرۈۋېرەمدۇ ؟ ! ئۇ نېمىشقا ئادالەت سوتىغا تارتىلمايدۇ ؟ ! نېمىشقا قاتىلدىن ئاتامنىڭ ، ئوغۇللىرىمنىڭ قىساسى ئېلىنمايدۇ ؟ ! بۇ قانداق قارا يۈز پەلەك ؟ ! بۇ قانداق ھەقىقەت ۋە ئادالەت ؟ ! قاتىلغا ، ئەزىزىم ، كۈچىڭىز يەتمەمدۇ ؟ ! ئۇ شۇنچىلىك زورمۇ ؟ ! سىزمۇ ئۆزىڭىزنى شىر چاغلايتتىڭىز ، ئەمدى بۇ قاتىلنىڭ ئالدىدا دېمىڭىز ئىچىڭىزگە چۈشۈپلا كەتتىمۇ ؟ ! نېمىشقا تىلىڭىز تۇتۇلىدۇ ؟ ! كۆزلىرىڭىزنىڭ بۇركۈتنىڭ كۆزلىرىدەك چاقنىشى ۋە قەيسەرلىكىڭىز نەگە يوقالدى ؟ !...
ئۇزراخان يىغلايتتى ، ئەمىرنىڭ كۆكسىگە بېشىنى ئۇراتتى . ئەمىر ئايالىنىڭ نالە ـ پەريادىغا چىدىيالماي ، ئۇنىڭ چاچلىرىنى سىلاپ ، ئۇنى تېخىمۇ چىڭ باغرىغا باساتتى .
— ھۆرمەتلىك قېيىناتىسىدىن ، ئىككى يۈرەك پارىسىدىن ئايرىلغان ئابدۇرۇسۇلنىڭ يۈرىكى تىتىلىۋاتقانلىقىنى بىلمەمسەن ؟ ! ئىچىم ، ئۇزرا ، قانغا ، قايغۇ ـ ھەسرەتكە تولۇپ كەتتى . كۆزۈمنى يۇمسافلا ، ئاتام ئورنىدىكى قېيىناتام : «ساق ـ سالامەت كەلدىڭىزمۇ ، ئوغلۇم ؟» دەپ ، چىرايىدىن نۇر ياغدۇرۇپ ئالدىمغا كېلىدۇ . ئىككى ئوغلۇممۇ : «ئاتا ، كەلدىڭىزمۇ ؟ بىز سىزنى بەكمۇ سېغىنىپ كەتتۇق !» دەپ

بوينۇمغا ئېسىلدۇ . ئاھ ! مەن قانداق قىلىمەن ؟ ھېلىلا بىرىپ خوجىنى پارە - پارە قىلىۋەتكۈم بار ! بۇنىڭغا كۈچۈمۇ يېتىدۇ . بىراق ، بىلەمسەن ، خوتۇن ، ئۇنى كۆشكۈرتكەن چوڭ قاتىل بار ! ئۇ ئوتتۇرىغا چىقمىغان بىلەن ، ئاتىمىزنى ، ئىككى ئوغلىمىزنى خوجىنىڭ قولى بىلەن قىپقىزىل بويىۋەتتى . سەۋر قىل ، ئالدىرىما ، ئۇزرا ! بۇ ئالەمنىڭ ئاغامچىسى ئۇزۇن ! قىساس يوقالمايدۇ ! سىگار كۆزمۇ ، چوڭ قاتىلمۇ قېچىپ كېتەلمەيدۇ ! ناۋادا ئاسماغا چىقىپ كەتسە تاپىنىدىن تارتىپ چۈشىمەن ، زېمىنغا كىرىپ كەتكەن بولسا كوكۇلىسىدىن تارتىپ چىقىمەن ؛ سەۋر قىل ، ئۇزرا ! خوجىنى بىر كۈنى تۇتارمەن ، ئاتاڭ بىلەن ئىككى ئوغلۇڭنىڭ قىساسىنى ئالىمەن ! مەنمۇ ، ئامىرىقىم ، كېچە - كۈندۈز شۇ خىيالدا ! قىساس ئېلىشىنىڭ پۇرستى چوقۇم كېلىدۇ .

ئەمىر ئايالىنى تەستە بەزلەپ ، تۆردىكى قوش قەۋەت كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ بېشىنى سىلىپ شۇنداق بىر «ئۇھ» تارتتىكى ، قازان بېشىدا كۆيۈۋاتقان شامنىڭ يورۇقىدا يورۇغان ئۆي ئىچى تارىيىپ كەتتى . ئۇزراخان بېشىدىن يەرگە چۈشۈپ كەتكەن ئاق ياغلىقنى ئېلىپ ، بېشىغا تېڭىپ تالاغا ماڭدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ بېشىنى سىلىپ ئولتۇرۇپ خىيالغا كەتتى .

«ئۆلگەنلەر ئۆلۈپ ، ئۆلتۇرگەنلەر كۈلۈپ يۈرۈۋېرەمدۇ ؟ ! بۇنىڭ سوئال - سورىقى بولمامدۇ ؟ ! قانغا قان ، جانغا جان ئالىمسام ، مەن قانداقمۇ بېشىمنى كۆتۈرۈپ ، ئەتىكى كۈندە ئاتامنىڭ ئالدىغا ، ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئالدىغا بارالايمەن ! — ئۇنىڭ سەمىمىيلىك بىلەن ياندىغان كۆزلىرى شۇ تاپتا چاقنايتتى ؛ ئادەتتە ئېغىر - بېسىق كۆرۈنىدىغان ئەمىر ھېلىلا پارتلايدىغان ۋولقانغا ئوخشاپ قالدى ، — ئەتە ھۆرمەتلىك قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئۇچى ، ئالدى بىلەن ئۇچ ۋە يەتتە نەزىرىنى چىرايلىق ئۆتكۈزۈۋالاي ! ئاندىن قازىكالان بىلەن پاراڭلىشىپ ، ئويىنى بىلەي ! ئۇ مۆھتەرەم زاتمۇ بۇ قانلىق

ۋەقەدىن قاتتىق چۆچۈپ ، توختىماي يىغلىدى . ئاڭلىسام يىنىقتىن يىپنىپ ، ئۆيىگە بېرىپ ئاغرىپ قاپتۇدەك . ئىسھاق خەزىنىچى بەگنىڭ چۈشتە دېگىنىگە قارىغاندا تېۋىپنىڭ دورىسىنى ئىچىپ بىرئاز تۈزەلگەن ئوخشايدۇ . خۇدايىم ، بۇ كۈنلەردە موللا ناسىر ئەلەمنى ئەكەتمىسە بولاتتى . ئۇ ئەل - يۇرتنىڭ ئاتىسى !··· »

ئۆيگە شىرە كۆتۈرۈپ ، چاچلىرىغا ئاق سانجىلغان خىزمەتچى ئايال كىرىپ كەلدى .

* *

ئەخمەتخان خوجا ئەخمەت خەزىنىچى بەگ ۋە ئۇنىڭ ئىككى نەۋرىسىنى دەھشەتلىك ئۆلتۈرۈپ ، چىغلىقمازارغا كېلىپ يېتىۋالدى . ئۇ ئارىدىن بىر ھەپتە ئۆتۈپ ، بىر كۈنى كەچتە ئىشەنچلىك قولچۇمىقى بېشىرنى ئۆيىگە چاقىرتتى . ئىككىسى سىڭار كۆزنىڭ سارىيىدا قېنىق دەملەنگەن سىنچاي بىلەن قوزا گۆشى بېسىلغان پولۇغا تويغاندىن كېيىن ، پاراڭغا چۈشتى .

— كەلگىنىمىزگە بىر ھەپتىمۇ بولۇپ قالدى ، — دېدى سۆز باشلاپ ، خوجا ئۆزىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان بېشىرغا تىكىلىپ ، — غۇلجىدىن ھېچقانداق خەۋەر ئالالمىدىم ، بىز ئۇ يەردە چوڭ ئىش تېرىۋېتىپ كەلدۇق . ئۇ يەردىكىلەر بۇنىڭغا قارىتا نېمە دەۋاتىدۇ ، نېمە قىلىۋاتىدۇ . زادىلا بىلەلمىدىم . ئۆزۈم بىر زۇلمەت ئىچىگە سولىنىپ خىيال ۋە ۋەھىمىدە قالغاندەك بولۇپ قالدىم ، — ئۇ بىرئاز ئوي سۈرگەندەك تۇرۇۋېلىپ بېشىرگە قارىدى . ئوخشىغان پولۇنى تويغۇچە يېگەن ئونبېشى ئۆزىگە قاراپ ، ئارىلاپ - ئارىلاپ كېكىرىپ ئولتۇراتتى ، — سەن شەھەرگە بىر بېرىپ كەلسەڭمىكىن ؟ بىرى ، ھېلى دېگىنىمدەك ، شەھەردە نېمە گەپ - سۆز بولۇۋاتىدۇ ، ئۇقۇپ كەلسەڭ . يەنە بىرى ، قېيناتىسى ۋە ئىككى ئوغلىدىن ئايرىلغان ئەمىر نېمە قىلىۋاتىدۇ . تىڭتىڭلاپ بىلىپ

كەلسەڭ ، مۇھەممى ، مەزەمزات باياندايدىمۇ ، غۇلجىدىمۇ ئېنىقلىساڭ ، سەن كەلگەندىن كېيىن ، ئەھۋالغا قاراپ يەنە شەھەرگە بارارمىز ، — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — ئۆيگە تىقىلىپ قىلىشتىن يامان ئىش يوق ئوخشايدۇ . شۇ كۈنلەردە يۈرىكىم سىقىلىپ ، ئېتىلىپ كېتىدىغاندەك بولۇپ قالدى . تۈنۈگۈن ناماز پېشىندا ، مەسچىتتە ئادەملەرنىڭ ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنىڭ ئۆلۈمى توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ قالدىم . قارىغاندا ، بىزنىڭ قىلغان ئىشىمىز ھەممە سەھرالارغا تارقىلىپ كەتكەندەك قىلىدۇ ، — ئۇ يەنە خىيال بىلەن توختاپ ، قولىنى ھۆلدەپ جوزىدىكى شامنىڭ كۆيۈپ بولغان پىلىكىنى ئېلىۋەتتى ، — تېزرەك ئەھۋالنى ئۇقۇپ ، ئۆزىمىزنىڭ غېمىنى قىلمىساق بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . بۇ يەردە ، بېشىر ، ئۆلۈمىمىزنى كۈتۈپ يېتىۋەرمەيلى ! — خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزى كېيىنكى سۆزلىرىنى دېگەندە چەكچىيىپ كەتتى .

— مەنمۇ ئاڭلىدىم ، يېزىدىكىلەر بىزنىڭ غۇلجىدا قىلغانلىرىمىزدىن خەۋەر تېپىپ بوپتۇ . ھەتتا بىر - ئىككىسى كېلىپ يۈزۈمگىلا دەپ ، مېنى ئەيىبلىدى .

— تۈنۈگۈن خۇپتەندە ماڭا تىكىلگەن كۆزلەرنىڭ ئالايغانلىقىنى كۆردۈم . بۈگۈن مەسچىتكە بارماي ، بەش ۋاخ نامازنى ئۆيدە ئوقۇدۇم . بېشىر ، تېز بېرىپ ، تېز كەلگىن . مەن خىيال ۋەھىمىسىدە يالغۇز ئولتۇرۇپ تۈگىشىپ كەتمەي !

— بولىدۇ ، خوجام ! ئەتە ئەتىگەندىلا يولغا چىقىمەن ! — دېدى ئونبېشى قوپۇشقا تەييارلىنىپ .

— يېنىڭغا ھەمراھ قىلىپ ئىشەنچلىك بىرىنى ئېلىۋال !

— بولىدۇ ! — ئۇ ئورنىدىن تۇردى .

— توختا ، ئاقچاڭ بارمۇ ؟ ... — خوجىمۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئىشىككە بېرىپ قالغان بېشىرغا قارىدى . ئونبېشى گەپ قىلماي ، يوق ، دېگەندەك خوجىغا تىكىلدى . سىڭار كۆز پەشمىتىنىڭ ئىچ

يانچۇقىدىن لاتا پۇلنى[1] ئېلىپ ، بېشىرغا ئۇزاتتى .
— دەڭ ۋە تاماققا ئىشلىتەرسەن !
— رەھمەت !…
ئەخمەتخان بېشىرنى كوچىغىچە ئۇزىتىپ چىقتى . ئۇنىڭ قول باغلاپ خوجىسى بىلەن خوشلىشىپ كەتتى . سىڭار كۆز قارا چاچلىرىنى يايغان قاراڭغۇ كېچىدە ، دەرۋازا ئالدىدىكى كۆۋرۈكتە يالغۇز قالدى . ئۇ بىردەم ئاسماندىكى جۇلالىق يۇلتۇزلارغا ، بىردەم كوچىنىڭ بېشىغا ، بىردەم گۈل ـ چېچەكلىرى تۆكۈلۈپ ، يېشىل يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاۋاتقان باغلارغا قاراپ تۇردى . ئۇ بۇ يەردە تېنى شۈركۈنمىگەن بولسا ، تۇرۇۋەرگەنمۇ بولاتتى . ئۇ تولا قارا بېسىپ كېچىدىكى ئۇيقۇدىنمۇ قاچىدىغان بولۇپ قالدى . كۆزى يۇمۇلۇپ ئۇيقۇغا كەتسىلا ، ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنىڭ قىلىچ بىلەۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ ئويغىنىپ كېتەتتى . ئۇ سوغۇقتىن شۈركۈندىمۇ يە ۋەھىمە ـ قورقۇنچتىن شۈركۈندىمۇ تېنى شۈركۈنۈپ ، هويلىغا قاراپ ئىتتىك ماڭدى…
ئەتىسى ئەتىگەندە بېشىر بىر چېرىكنى ئېلىپ غۇلجىغا ماڭدى . ئەخمەتخان مەسچىتكىمۇ چىقالمىدى . ئۇ بەش ۋاخ نامازنى ئۆيىدە ئوقۇدى ، ئۇ ئۆيىگە سولانغان ئادەمدەك هويلىسىدا ، هويلىسىنىڭ ئارقىسىدىكى بېغىدا خىيال سۈرۈپ كۈندۈزنى تولىمۇ تەستە تىنىلداپ ئۆتكۈزدى . شۇ هالەتتە ئۈچ كۈن ئۆتۈپ كەتتى . بېشىرلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى . خوجا كېچىنى كىرپىك قاقماي دېگۈدەك ئۆتكۈزدى . بۇ ئۈچ كۈن ، ئۈچ كېچىدە ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلمىگەن خىياللار قالمىدى ، ئۇنىڭ چۈشىگە كىرمىگەن چۈشلەرمۇ قالمىدى . ئەخمەتخاننىڭ كۈندۈزىمۇ ، كېچىسىمۇ دەككە ـ دۈككە ، تېرىكىش ئىچىدە ئۆتتى . قارا چىرايى سولىشىپ ، يەكچەشمە كۆزى تېخىمۇ چەكچىيىپ قالغان خوجا بىر

[1] شۇ دەۋردە لاتا پۇلمۇ ئىشلىتەتتى .

قىسمىلا بولۇپ قالدى . ئادەتتىمۇ كۆپ تېرىكىدىغان خوجا ئۆيدىكى قۇشناچ ۋە پەرزەنتلىرىگىلا ئەمەس ، ھەتتا ئۆزىگىمۇ تېرىكىدىغان بولدى . بەزىدە ئۆزىنى ئەيىبلەپ ، ئۆزىنى تىللاپ كېتەتتى . مانا بېشىرىنىڭ كەتكىنىگە تۆت كۈن بولسىمۇ ، ئۇ كەلمىدى . خوجا ئورۇن ئىچىدە يېتىپ ، دەرۋازىغا قۇلاق سالاتتى ، لېكىن شاراقلىغان زەنجىرىنىڭ ئاۋازى ياكى ئۇرۇلغان دەرۋازىنىڭ تاراقلىشى ئاڭلانمىدى . ئۇ كەينى - كەينىدىن ئۇھ تارتىپ ، ئاھ ئۇرۇپ ، ئۇياقتىن - بۇياققا ئۆرۈلۈپ زادىلا كىرپىك چاتالمىدى . ئەخمەتخان سەھەرگە يېقىن تەستە ئۇخلاپ قېلىپ چۈش كۆردى . ئۇ چۈشىدە : بىر يوغان ياۋايى قاۋانغا مىنىۋېلىپ ، دەشت - چۆلدە كېتىۋاتاتتى . سىڭار كۆز يىراقتا ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان مەزەمزاتنى كۆردى . ئۇ ، ئۆزىگە قاراپ يۈگۈرۈپ كېلەتتى : «ھاي خوجام ، ھاي ، ئەخمەتخان خوجام !» دەپ ۋارقىرايتتى . خوجا ئاستىدىكى يوغان ، قارا يالىلىرى تىك تۇرغان قارا قاۋاننى تەستە توختىتىپ ، ھاكىمبەگكە قارىدى . ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ ، چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمگەن مەزەمزات يېقىنلاپ كېلىپ : «خوجام ، يول بولسۇن !» دېدى .

ئەخمەتخان : «ئۆزلىرىنى ئىزدەپ مېڭىۋىدىم» دەپ جاۋاب بەردى .

«مەنمۇ يوللىرىغا قاراپ تۇراتتىم ، ياخشى كەلدىلا !» دېدى ھاكىمبەگ خوجىغا خۇش چىراي قاراپ .

«يەنە نېمە ئىشلىرى بار ئىدى ، ھاكىمبەگ جانابلىرى ؟ !» سورىدى سىڭار كۆز قارا قاۋاندىن چۈشۈپ .

«نېمە ئىش دەيلىغۇ ؟ ! بىز ئەمدىلا ئىش باشلىدۇق . يەنە قىلىدىغان سامانىدەك ئىشلىرىمىز بارلىقىنى بىلمەمدىلا ، خوجام ؟ !...»

«بىلمەن... بىلمەن...»

«قارا ئاتلىرى قېنى ؟... بۇ قارا قاۋاننى قەيەردىن تۇتۇپ مىنىۋالدىلا ؟ !»

«جاڭگالدىن تۇتۇۋالدىم ، قارىسىلا ، قارا ئاتتىن بۇ قارا قاۋان ياخشىكەن . بىرى ، يۇگۈرۈشى تېز ، يەنە بىرى ، مەن بىلەن تەڭلا مەن ئېتىلغان ئادەمگە ئېتىلىدىكەن !… ئاغزىدىن چىقىپ تۇرغان يالغۇز چىشىنى كۆردىلىمۇ ؟ ! ئۇ ھەرقانداق ئادەمنىڭ قورسىقىنى يېرىۋېتەلەيدۇ !… »

«پاھ ! سىلىگە تازا ماس كەپتۇ ـ دە !… »

«شۇنداق ! ئىككىمىز خېلىلا چىقىشىپ قالدۇق !… »

«ئىككىمىزنىڭ بىر يەردە تۇرغانلىقىنى ئادەملەر كۆرۈپ قېلىپ ، گۇمان قىلىپ يۈرمىسۇن ، مەن كېتەي ! ئىش ـ پىش بولسا ، بېشىرنى ئەۋەتسىلە ! يەنە بىر چوڭ ئىش بار . مۇلازىممنى ئەۋەتىپ پات ئارىدا ئۆزلىرىگە دەيمەن !… »

«مەن خىزمەتلىرىگە ھەرقاچان تەييار !» دەپ ، ئوڭ قولىنى مەيدىسىگە ئۇرۇپ ، خوجا ئويغىنىپ كەتتى .

«ئاللا ! — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرغان ئەخمەتخان ، كۆرگەن چۈشىنى يادىغا ئالدى ، — قارا قاۋانغا مىنىۋالغانلىقىم نېمىنىڭ بېشارىتىدۇر ؟ !» ئۇ ئۇيان ئويلاپ ، بۇيان ئويلاپ ھېچنېمىگە جورۇيالمىدى . بىردىن يادىغا مەزەمزاتنىڭ : «يەنە بىر چوڭ ئىش بار» دېگىنى كېلىپ ، ئويلىنىپ قالدى . «بېشىرلار ھاكىمبەگ بىلەن كۆرۈشۈپ يېڭى ۋەزىپە ئەكېلەمدۇ ـ يا» دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆزىنىڭ كۆزى چەكچىيىپ كەتتى . ئۇ تېنىگە يېڭى بىر روھ كىرگەندەك ئورنىدىن تۇردى…

دېرىزە خېلىلا ئاقىرىپ قالغانىدى .

* *

شىرە مىس شامداندىكى شام پىلدىرلاپ ياناتتى . بىر پۇتىنى تىزلەپ ئۇزۇن شىرەنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرغان ئەخمەتخان بارلىق دىققىتى بىلەن بېشىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايتتى .

ئونبېشى شەھەردىن نامازشاملارغا يېقىن كېلىپ، بۇ يەرگە خۇپتەندىن ئۆتكەندە كەلدى. دەرۋازا زەنجىرىنىڭ شاراقلىغانلىقىنى ئاڭلىغان خوجا ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرۇپ ھويلىغا چىقتى.

— كىم؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ، پېشايۋاندىن چۈشۈۋېتىپ.

— مەن، بېشىر! — دېدى ئونبېشىمۇ ۋارقىراپ.

— كەلدىڭمۇ؟ سېنىڭ يولۇڭغا قاراپ كۆزۈم تېشىلەي دەپ قېلىۋىدى، — دېدى ئىچ - ئىچىدىن خۇشاللىقىنى باسالماي قالغان سىڭار كۆز دەرۋازىنى ئېچىۋېتىپ...

ئۇلار شۇنداق كۆرۈشتى. ئەخمەتخان قۇشناچىمنى ئويغىتىپ، چاي تەييارلاشنى بۇيرۇدى. قۇشناچ چولڭ كېلىنگە چاي قايناتقۇزۇپ، ئىككى ئاپقۇر ئىلىكتەك چاي ئەتتى. ئۆزى پەتنۇس بىلەن سارايغا ئەكىرىپ، ئېرى بىلەن ئونبېشىنىڭ ئالدىغا قويۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇ ئالدىدا بىر كىرىپ داستىخان سېلىپ، دەستە ئاق نان قويۇپ چىققانىدى.

— غۇلجىغا بېرىپ، — دەپ سۆزىنى داۋام قىلدى ئونبېشى چايغا ئاق ناندىن سېلىۋېتىپ، — يەنە شۇ دەڭگە چۈشتۇق. غۇلجىغا كەچ، ھېرىپ بارغانلىقىمىزدىن ئۇخلاپ قالدۇق. ئەتىسى كوچىغا چىقىپ، چايخانا - ئاشپۇزۇللارنى ئارىلاپ ئادەملەرنىڭ گەپ - سۆزلىرىنى تىڭتىڭلىدۇق. ئاندا - ساندا بىزنىڭ ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكىمىزنى سۆزلىگەنلەرنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچىسى ئۆزىنىڭ ئىش - ئوقىتى ھەققىدە سۆزلەشتى. بىز بىر ھەپتىنىڭ ئالدىدا بولغان قانلىق ۋەقەنىڭ پارىڭى بېسىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدۇق. بىر كۈنى چۈشتە مانتا يەيلى، دەپ ھېلىقى ئۆزلىرى باشلاپ كىرگەن مانتىخانىغا كىردۇق. ئىككى سالاپەتلىك ئادەم ئولتۇرغان ئۈزۈن ئۈستەلنىڭ بىر چېتىگە كېلىپ ئولتۇردۇق. بۇلارنىڭ قىلىشقان پاراڭلىرى بىزگە ئېنىق ئاڭلىنىپ تۇراتتى. بىر چاغدا ئىككىسى بىزنىڭ بىلمەكچى بولۇۋاتقان ئىشىمىزدىن

سۆز ئېچىپ قالدى ... — ئونىبېشى خۇددى ئۇستا مەدداھتەك ، گېپىنى تازا ھالقىلىق يەردە توختىتىپ ، چوكىنى قولىغا ئالدى ـ دە ، ئەتكەنچايغا چىلانغان ناننى ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى . بۇنى كۆرگەن سىڭار كۆز چىدىيالماي قالدى .

— ھوي ، چاينى كېيىن ئىچسەڭچۇ ، ئادەمنى تەقەززا قىلىپ قىينىماي ! بەش كۈندىن بېرى سىلەرنى كۈتۈپ ئۆلەي دېگىنىم ئازدەك تازا گەپنىڭ پوسكالىسىغا كەلگەندە توختىتىپ قويغىنىڭ نېمىسى ؟ ! مەن قانداق چىداپ ئولتۇرالايمەن ؟ بولدى ، چېيىڭنى كېيىن ئىچ ! — دېدى ئەخمەتخان ماچىلداپ نان چايناۋاتقان بېشىرغا چەكچىيىپ قاراپ .

— بولدۇ ! بولدۇ !... يانلىرىغا تېزرەك كېلەي دەپ ، ئۆيدە چاينى ئالدىراپ ئىچىۋىدىم ، قورساق تازا...

— بولدى !... دەيدىغانلىرىڭنى دەپ بولغۇچە ئاچلىقتىن ئۆلۈپ قالمايسەن ! قېنى سۆزلە !...

بېشىر قولىدىكى چوكىنى ئاپقۇرنىڭ ئۈستىگە قويۇپ ، يېڭى بىلەن ئاغزىنى ئېرتىۋېتىپ ، بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىنى باشلىدى :

— ھېلىقى چىرايلىق كىيىنگەن ، تۇرقىدىن سودىگەرلىكى چىقىپ تۇرغان ئىككى ئادەم بىزنىڭ بىلمەكچى بولۇۋاتقان ئىشىمىزدىن سۆز باشلاپ قالدى . يېشى چوڭراقى : «ئاڭلىدىلىمۇ ، ئەمىر ئايالىنىڭ ناله ـ زارىغا چىدىماي : ‹ئەخمەتخان خوجىنى تۇتىمەن ، قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ ئىنتىقامىنى ئالىمەن ! › دەپ قەسەم ئىچىپتۇدەك» دېدى . زىلىۋا بويلۇق ، ياشراقى : «مەنمۇ ئاڭلىدىم ، ھازىر ھەممە ئادەمنىڭ ئاغزىدا شۇ گەپ !» دەپ چوڭىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلىدى . . . ئۇ يەنە : «بۇ قانلىق پاجىئە مېنىڭ بېشىمغا كەلسىمۇ ، ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئالماي قويمايتتىم . ئەخمەت خەزىنىچى بەگقۇ يېشىنى ياشاپ ، يەيدىغىنىنى يەپ بولغان ئادەمغۇ ، بىر جۈپ غۇنچىدەك ئىككى ئوغۇلغا ئادەمنىڭ ئىچى ئاغرىيدۇ !» دېدى . ئۇنىڭ بۇ سۆزىنى يېشى چوڭراقىمۇ قوللىدى .

ئونبېشى سۆزىدىن توختاپ ئەتكەنچايغا قاراپ قويدى . ئۇ ، چىرايىغا پۇشايمان يۈگۈرتۈپ يەنە سۆز باشلىدى :

— شۇ چاغدا ، خوجام ، خەزىنىچىنىلا ئۆلتۈرۈپ ، ئەمىرنىڭ ئىككى بالىسىنى ئۆلتۈرمىسەكمۇ بوپتىكەن . ھېلىقى سودىگەر سۇپەتلىك ئادەملەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئىچىم ئاغرىپ قالدى . جەننەتنىڭ ھۆرلىرىدەك ئىككى ئوغۇلدا نېمە گۇناھ بولسۇن ! ؟ خەقنىڭ كۆزىگىمۇ بۇنچىلىك سەت كۆرۈنۈپمۇ كەتمەيتتۇق ! — ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ ، ئاپقۇرنى قولىغا ئېلىپ ، چايدىن بىر - ئىككى ئوتلاپ يەنە جوزىغا قويۇپ ئۈستىگە چوكىنى بۇرۇنقىدەك قويۇپ قويدى .

— بولغۇلۇق بولدى ! ئەمدى مىڭ پۇشايمان قىلغان بىلەن ئورنىغا كېلەمدۇ ؟ ! — دېدى سىگار كۆز بېشىرغا تىكىلىپ ، — ئەركەك ئادەم ئۆزىنىڭ قىلغان ئىشىدىن زادىلا پۇشايمان قىلماسلىقى كېرەك ، بولمىسا ئۇ ، ئەركەك بولالمايدۇ !...

بېشىر دەيدىغان سۆزى تۈگىگەندەك ، يەنە چايغا قارىدى .

— ھوي ، دەيدىغانلىرىڭ تۈگىدىمۇ ؟ مەزەمزات ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشەلمىدىڭلارمۇ ؟ — دېدى ئەخمەتخان ئولتۇرغان ئورنىدىن كۆتۈرۈلۈپ ، ئونبېشىنى يەۋېتىدىغاندەك چەكچىيىپ قاراپ .

— تۈگىمىدى ، — دېدى بېشىر كۆزىنى ئەتكەنچايدىن ئەخمەتخانغا يۆتكەپ ، — مەزەمزات جانابلىرى بىلەن كۆرۈشتۇق .

— ھە ... دېمەمسەن ! ؟ ئۇ زات نېمىلەرنى دېدى ؟

— بىز غۇلجىغا بارغان ئۈچىنچى كۈنى كەچتە ، ئۆيىگە باردۇق . بىر مۇلازىم يىگىت چىقىپ ، كىملىكىمىزنى ، نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىمىزنى سورىدى ، بىز ئۆزىمىزنى تونۇشتۇرۇپ ، كېلىش مۇددىئايىمىزنى دېدۇق . يىگىت كىرىپ كېتىپ بىر چاغدا چىقتى . ئۇ دەرۋازىنى ئېچىپ : «كىرىڭلار» دېدى ، خۇشاللىقىمىزنى باسالماي قالدۇق ، — ئونبېشى سۆزىدىن

توختاپ ، مەزەمزاتنىڭ ھەشەمەتلىك قەسرى كۆز ئالدىغا كەلگەندەك قاراپ قالدى ، — ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ ھويلىسىغا ئەيمىنىپ ئاران كىردۇق . دەرۋازىدىن كىرىپ كۆتۈرۈپ سېلىنغان ھەشەمەتلىك ئىمارەتكە ئاغزىمنى ئېچىپ ھەيران بولۇپ قاراپلا قاپتىمەن . بىزنى باشلاپ ماڭغان يىگىت سالاسۇنلۇق پېشايۋاننىڭ ئۈستىدىكى بىر ئۆيگە ئەكىردى . ئۇ ئۆي ماڭا مەزەمزات-جانابلىرىنىڭ كەلگەنلەر بىلەن كۆرۈشىدىغان قوبۇلخانىسىدەك كۆرۈندى . مۇلازىم بىزنى ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ چىقىپ كەتتى . ئېھتىمالىم ، ھاكىمبەگكە مەلۇم قىلغىلى چىقىپ كەتكەن بولۇشى كېرەك . بىز ئانچە چوڭ بولمىغان ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى تام تۈۋىگە سېلىنغان كۆرپىدە يەكتىز ئولتۇراتتۇق . مەزەمزات ئىككى قولىنى كەينىگە تۇتۇپ ، سالاپەتلىك كىرىپ كەلدى . بىز دەرھال ئورنىمىزدىن تۇرۇپ ، قول باغلاپ سالام قىلدۇق . ئۇ زات سالىمىمىزنى ئىلىك ئېلىپ ، بىزگە بېشىمىزدىن ئايىغىمىزغىچە قاراپ چىقىپ ، تۆر تەرەپتىكى قوش قەۋەت كۆرپىگە بېرىپ ئولتۇردى .

«سىلەر چىغلىقمازاردىن ئەخمەتخان خوجامنىڭ سالىمىنى ئەكەلدىڭلارمۇ ؟ » دېدى ھاكىمبەگ بىزگە ئۆچۈق چىراي تىكىلىپ .

«شۇنداق !» دېدىم ، تېخىچە بىز ئۆرە تۇراتتۇق .

« ئولتۇرۇڭلار ! ئولتۇرۇڭلار !» دېدى مەزەمزات قولى بىلەن كۆرپىنى كۆرسىتىپ . بىز يەنە يەكتىز ئولتۇردۇق .

«بىزنى خوجام ئەۋەتتۇيدى .»

«سىلەر ئەخمەتخان خوجامنىڭ خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى ئۆلتۈرگەن مەيداندا بارمىدىڭلار ؟ » دەپ سورىدى ھاكىمبەگ بىزگە تىكىلىپ قاراپ .

«بار !»

«ئەمىسە ماڭا ھەممىنى تولۇق سۆزلەپ بېرىڭلار ! باشقىلاردىنمۇ ئاڭلىدىم ، سىلەردىن ئۆز ئەينىنى ئاڭلاپ

باقاي !» دېدى مەزمەزات كېرىلىپ ئولتۇرۇپ ، ئوڭ قولى بىلەن بۇرۇتىنى تۈزەشتۈرۈپ .

مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىغا پۈتۈن ئەھۋالنى ئەينەن سۆزلەپ بەردىم . ئۇ ئۇلۇغ قىزىقىپ ئاڭلىدى . مەن سۆزۈمنى تۈگەتكەندە ، مەزمەزات ئىنتايىن خۇشال بولۇپ كەتتى .

«ھۆرمەتلىك خوجامغا مېنىڭ سۆزۈمنى يەتكۈزۈڭلار ! خوجام قورقمىسۇن ، مەن بار ! ئابدۇرۇسۇل خوجامنىڭ بىر تال مويىغا تېگەلمەيدۇ ! بۇ ئىشنىڭ جەريانىنى سورىغانلارغا ، خوجام مۇنداق دېسۇن : ‹مەن مەزمەزاتنىڭ بۇيرۇقى بىلەن يولتۇزدىن ياماتۇغا قالماقلارنىڭ كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىنى بىلىپ كەلگىلى مېڭىۋىدىم . نەدىن ئاڭلىدىكىن ، ئالدىمنى ئەخمەت خەزىنىچى بەگ كېلىپ توسۇدى . مەن ئۇنىڭغا سەمىمىيلىك بىلەن چۈشەندۈرگەن بولساممۇ ، ئۇ سۆزۈمنى ئاڭلىماي ، ھاكىمبەگ جانابلىرىغا تىل تەگكۈزدى . ھەددىدىن ئېشىپ : ‹ياماتۇغا يولتۇزنىڭ قالماقلىرى كەلگەن تەقدىردىمۇ ، سەن بارمايسەن ! ئەمىردىن رۇخسەت ئېلىپ كەلمىسەڭ ، سېنى زادىلا ماڭدۇرمايمەن › دەپ تۇرۇۋالدى . مەزمەزات جانابلىرىغا تىل تەگكۈزگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، مىجەزىم ئىتتىك بولغانلىقتىن ، ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ، قىلىچىمنى سۇغۇرۇۋېلىپ كۆكسىگە تىقىۋەتتىم . شۇ چاغدا ئىككى نەۋرىسى ئېتىلىپ كېلىپ ماڭا ئېسىلدى ، ئاغزىنى بۇزۇپ تىللىدى . چېرىكلىرىمدىن بىرى چىدىيالماي كىچىك نەۋرىسىنى چېپىۋەتتى . بۇنى كۆرگەن يەنە بىر نەۋرىسى ئېتىمنىڭ بېشىنى بۇراپ قاچتى . شۇ چاغدا يەنە بىر چېرىكىم كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى . مەن : ‹ھاي ، بارما ! › دەپ توۋلىغان بولساممۇ ، ئۇ ئاڭلىماي كېتىپ قالدى . ساي بويىدا ئۇ نەۋرىسىنىمۇ چېرىكىم ئۆلتۈرۈۋېتىپتۇ… »

سىڭار كۆز ھاياجانلىنىپ كەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى تېخىمۇ يوغىناپ ، قارامتۇل چىرايىدىن يېنىك قارا قۇيۇن قوزغالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ يۈزىنىڭ يېرىمىنى قاپلىغان ،

بىر ـ بىرىگە تۇتىشىپ كەتكەن بۇرۇت ـ ساقاللىرىنى سىلاپ، ئۆزىگە ئۆزى دەۋاتقاندەك سۆزلىدى:

— ئۇلۇغ دېگەن ئۇلۇغ ـ دە!

ئۇ بېشىنى بۇراپ ئونبېشى بېشىرغا تىكىلدى.

— مەزەمزاتنىڭ سۆزى تۈگىدىمۇ؟

— ياق!

— بەز يېگەن مۇشۇكتەك پارقىراپ تۇرماي، ئەممىسە سۆزلىمەمسەن! — دېدى گۇركىرەپ خوجا، بېشىرغا چەكچىيىپ تىكىلىپ.

— ئۆزلىرىنى كەلسۇن، كېلىپ مېنىڭ بىلەن كۆرۈشسۇن! ئابدۇرۇسۇل خوجامغا ئاشكارا قول سالالمايدۇ. ئېھتىيات قىلىپ، يالغۇز يۇرمىسۇن، چېرىكلىرىدىن بىردەممۇ ئايرىلمىسۇن! دېدى مەزەمزات يەنە، مانا، ئەمدى، خوجام، سۆزۈم تۈگىدى.

— بېشىر، دەيدىغانلىرىڭ تۈگىگەن بولسا، چېيىڭنى ئىچىۋەرگىن! ياخشى خەۋەرلىرىڭ ئۈچۈن، ساڭا رەھمەت! خۇدايىم بۇيرۇسا، سېنى تارتۇقلايمەن!...

سىڭار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆي ئىچىدە قولىنى كەينىگە قىلىپ مېڭىشقا باشلىدى. ئونبېشى ئالدىراپ ـ تېنەپ چوكىنى قولىغا ئېلىپ، خېلىلا سوۋۇپ قالغان ئەتكەنچايىنى شاپىلدىتىپ ئىچىشكە باشلىدى.

— بىز، خۇدايىم بۇيرۇسا، ئىككى كۈندىن كېيىن، غۇلجا شەھىرىگە قاراپ يولغا چىقىمىز! — دېدى خوجا دېرىزىدىن تالاغا قاراپ تۇرۇپ.

* *

بايانداىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ جەڭگىۋارلىقى بوشىشىپلا كەتتى. چوڭ ـ كىچىك جەڭلەر توختاپ، قوزغىلاڭچىلار قۇرۇق

گەپ بىلەن كۈندۈزنى كەچ قىلىدىغان بولدى . كۆلكە ـ چاقچاقلارمۇ ئاڭلانمايدىغان ، ئادەملەرنىڭ چىرايلىرىنى قايغۇ ـ ھەسرەت ، ئىشەنچسىزلىك ۋە ۋەھىمە قاپلىغان بايانداي ئېغىر چۈشكۈنلۈك ئىچىدە تىت ـ تىت ۋە تېرىكىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . كېچىسى يېقىلىدىغان گۈلخانلارمۇ يېقىلمايدىغان ، يۇلتۇزلارنى جاراڭلىتىدىغان ناخشىلارمۇ ئېيتىلمايدىغان بولۇپ قالدى . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن ھەربىر دېھقان : «ئەتە قانداق بولىدۇ ؟» دېگەننى ئويلاۋاتقاندەك ، ئۆزىنىڭ ئەتىكى تەقدىرى ئۈستىدە باش قاتۇرۇۋاتقاندەك قىلاتتى .

كەلگەن باھار ئىلى ۋادىسىنى كۆكەرتىپ ، ياشارغان تېرەكلەردە كاككۇكلارنىڭ مۇڭلۇق ئاۋازى ، سەۋدايى كۆلكىسى ئاڭلىنىدىغان بولدى . باغرى زەرداب قىزىلگۈللەرمۇ ئېچىلىپ ، بۇلبۇللار مەجنۇنلارغا ئايلاندى . ئۇنىڭ ئاجايىپ تەسىرلىك ناخشا ـ ناۋالىرى كېچە ـ كۈندۈزنى جاراڭلىتاتتى .

بۈگۈنكى يورۇق كۈن ئاخىرلىشىپ ، قۇياش غەربىي ئۇپۇققا ئولتۇرۇۋاتاتتى . كۈنپېتىش تەرەپ ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى . يېشىل ۋادىنىڭ شىمال ۋە جەنۇبىدىكى قاتمۇقات ئەزىم تاغلار ، قاپتال ۋە ئېدىرلىقلار ، تال ـ تېرەكلەر ، گۈل ـ گىياھلار ۋە بىپايان دالىلاردىن ھال يالقۇن كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ئېگىزرەك بىر تۆپىلىككە چىقىپ ، ئوت دېڭىزىغا ئايلانغان كۈنپېتىشقا قاراپ تۇرغان شائىرنىڭ يۈرىكىدىن بۇ ئىككى ئالەمنىڭ باھاردىكى گۈزەللىكىدىن زوقلانغان ھاياجان ئۇچقۇنلىرى ئەمەس ، بەلكى قايغۇ ـ ھەسرەت تۈتۈنلىرى ئۆرلەيتتى . سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتىنىڭ غېمىدە ياشاپ كېلىۋاتقان موللا بىلال خۇددى گۆركىرىگەن قىياندەك باشلانغان ئۇلۇغ قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەپ ، يۈرەكنى ئازابلايدىغان خىياللار ئىچىدە بۇ يەرگە چىقىپ تەنھا تۇراتتى . نازىمنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەت پۈركىراۋاتقان كۆزلىرىگە قوزغىلاڭ ئالدىدىكى

«بىر مەھەللىدە بىز قازان» ، «بىر بۇردا نانغا زار جاھان» كېلەتتى . ئۇنىڭ ئىككى قۇلىقىدا :

«ئالۋان ـ ھوسۇلۇم تولا ،
قۇياي دېسەم ئېشىم يوق .
بۇ ھوسۇلنى قۇيمىسام
تىرىكلىكتە بېشىم يوق…

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق ،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ .
زالىم تۆڭچىسى بەگلەر
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ…

سېپىل سوقىلى كەپتۇ
سەھرادىن قېرى ـ ياشلار .
بۇ ھاشارنىڭ دەستىدىن ،
ئاقاردى بىزنىڭ باشلار… »

دېگەن «ھوسۇل ناخشىسى» ، «ئۆستەڭ ناخشىسى» ، «سېپىل ناخشىسى» قاتارلىق ناخشىلار جاراڭلايتتى . شائىرنىڭ يۈرىكىدىن سەھرادا ئۆزى كۆرگەن ئېچىنىشلىق تۇرمۇشنىڭ شېئىرىي مىسرالىرى ئويغىناتتى :

«ھوسۇلغا ساتىپ ياخشى پەرزەنتىنى ،
كى جاندىن ئەزىزراق جىگەر بەندىنى .»[1]

---

① غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 2 ـ سان 8 ـ بەت .

ئېغىر سېلىق، ئېغىر ھاشار، ئېغىر زۇلۇمنىڭ پىچىقى سۆڭەككە يەتكەن خەلق «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دەپ چىرايلىق كۈنلەرنى ئارزۇلاپ زالىملارغا قارشى قوزغىلاڭ كۆتۈردى. قوزغىلاڭ 1864 - يىل 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى غۇلجىدا باشلىنىپ، غۇلجىنى ئازاد قىلدى. ئۇ قاتتىق بوراندەك كېلىپ بايانداي سېپىلىگە ئۇرۇلدى. قوزغىلاڭچىلار بىرنەچچە قېتىم ھۇجۇم قىلغان بولسىمۇ، بۇ مۇستەھكەم سېپىلغا كىرەلمىدى.

موللا بىلال كۈنپېتىش ئۇپۇققا قارىدى: قۇياش پېتىپ، ئاجايىپ جۇلالانغان شەپەقمۇ ئۆچۈۋاتاتتى. بۇ زېمىنغا يەنە بىر كېچە كېلىۋاتاتتى. كۈنچىقىش تەرەپتىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئون بەش كۈنلۈك ئاي قاراڭغۇلۇقنى يورۇتۇپ، ئايدىڭ كېچىگە ئايلاندۇرۇۋاتاتتى. شائىر كەينىگە بۇرۇلۇپ، چىقىۋاتقان تولۇن ئاينى تاماشا قىلغۇسى كەلگەندەك، كۈنچىقىش ئۇپۇققا قاراپ تۇردى. لېكىن، ئۇنىڭ خىياللىرىنى كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئايدىن چېچىلىۋاتقان ئاق يورۇقلۇق توختىتالمىدى.

نازىمنىڭ كۆز ئالدىغا كۈرە گۈندىخانىسىدىن چىقىپ، كۈرە جاڭجۈننىڭ يولىيورۇقىنى ئەكەلگەن مەزەمزات كەلدى. ئۇ چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجىنى بىللە ئەكەلگەندىن بىرى يۈز بەرگەن ئىشلار موللا بىلالنى چوڭقۇر ئويغا سالدى. مەزەمزات ۋە ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ ئەل - يۇرت ئىچىدە يۇقىرى ئىناۋىتى بار ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى نەۋرىسىنى سەۋەبسىز لا ئۆلتۈرۈش، قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ھوقۇقىنى ئابدۇرۇسۇل ئەمىردىن تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئەمەسمۇ؟!

بۇ قانلىق پاجىئە خەلق قوزغىلىڭىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ، ئۇنىڭغا توغرا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىلدى. نەتىجىدە ئەمىر قوزغىلاڭنى تاشلاپ قېيناتىسى ۋە ئىككى جانجىگىرىنىڭ دەپنە ۋە نەزىر - چىراغلىرى بىلەن بولۇپ كەتتى. يۈرىكى تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ

دەھشەتلىك مۇسىبەتتىن پارە ـ پارە بولغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئازاب ـ ئوقۇبەت ، قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە چۈشكۈنلۈكنىڭ قاراڭغۇ ھاڭىدا ئاھ ئۇرىدىغان بىچارىگە ئايلىنىپ قالدى . ئۇ چاچ ـ ساقاللىرى ئۆسۈپ ، قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك مەڭزىنىڭ شەپقى ئۆچۈپ ، چىرايى تاتىرىپ ، سەۋدايىدەكلا بولۇپ قالدى . ئادەم خالىمايدىغان ، يالغۇزلۇقنى ياخشى كۆرىدىغان ، خىياللاردىن باش كۆتۈرەلمەيدىغان ، بىرى ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرسا ، چۆچۈپ ھاڭۋېقىپ قارايدىغان بەگ بايانداي ، قوزغىلاڭ ، ئۇرۇش دېگەنلەرنى يادىغىمۇ كەلتۈرمەيتتى…

بىلال خىيالىنى دېھقانلارغا يۆتكىدى . بۇ كۈنلەر تېرىقچىلىقنىڭ تازا ئالدىراش ۋاقتى بولغاچقا ، ئۆيىدە باشقا ئەمگەك كۈچى بولمىغان دېھقانلار ، بۇ يەردە بىكار لاغايلاپ يۈرگىچە ، ئۆيگە بېرىپ تېرىقچىلىق قىلغىنىم ياخشى ئەمەسمۇ ، دەپ سەھرالىرىغا كەتتى…

«ئەگەر ، — دەپ ئويلىدى نازىم ، — دېھقانلار قوزغىلىڭنى دەرھال تەرتىپكە سېلىپ خەلقنىڭ جاسارىتى قوزغىتىلمىسا قوزغىلاڭ تۈگىشىدۇ ، دېھقانلارنى يەنە بۇرۇنقىدەك قەيسەر ، ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان روھىي ھالەتكە كەلتۈرۈشنىڭ بىردىنبىر يولى ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئىككى گۇناھسىز ئوغۇلنىڭ قاتىلىنى جازالاشتىن ئىبارەت . »

شائىر ئويلىنىپ قالدى : «ھاكىمبەگنىڭ ئىلمىدا تەرەپدارلىرى كۆپ ، ئىناۋىتى يۇقىرى . بۇنداق ئەھۋالدا ئۇنىڭ ئەڭ يېقىن ئادىمى بولغان ئەخمەتخان خوجىنى جازالىغىلى بولارمۇ ؟ ! »

ئون بەش كۈنلۈك ئاي ئاستا ئاستا ئۇپۇققا ئۆرلەۋاتاتتى . شائىرنىڭ كۆڭلىگىمۇ كۆتۈرۈلگەن تولۇن ئايدەك بىر پىكىر نۇرلىنىپ چىقىۋاتاتتى . «قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرىنى باشلاپ قازىكالاننىڭ ئالدىغا بېرىشىم زۆرۈر ! — دېدى ئۇ ئۈنلۈك پىچىرلاپ ، — قوزغالغان خەلقنىڭ ھەققانىي ساداسىنى موللا

ناسىر ئەلەمگە يەتكۈزۈپ ، قاتىلنى چوقۇم جازاغا تارتىش لازىم . بۇ قوزغىلاڭ خەلقنىڭ قوزغىلىڭى ! شۇنداق بولغانلىقتىن ، قوزغىلاڭ جەريانىدىكى ھەرقانداق ئىشقا خەلقنىڭ دېگىنى ھېساب بولۇشى كېرەك . يەنە بىرى ، بۇ ۋەكىللەر ... » بىلالنىڭ سۆزى ئاغزىدا قالدى . نازىمنىڭ يېنىغا شائىرنىڭ تەمبۇرىنى كۆتۈرۈپ تۆت — بەش ئاغىنىسى كەلدى . كەلگەنلەرنىڭ بىرى قولتۇقلىۋالغان كىچىك كىگىزنى تۆپىلىك ئۈستىگە سېلىپ ، بىردەمدىلا سورۇن تۈزۈپ ئولتۇرۇشتى . موللا بىلال تەمبۇرنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، ئاغىنىلىرىگە بىر - بىرلەپ قاراپ چىقتى .

— بىزنى كۆرمىگەندەك قاراپ كەتتىڭغۇ ؟ ساڭا نېمە بولدى ، شائىر ؟ — دېدى قارشى تەرىپىدە ئولتۇرغان ئۆزى بىلەن دېمەتلىك يۈزى سەل چوقۇرراق ئاغىنىسى نازىمغا قاراپ .

— سىلەرگە دەيدىغان گېپىم بار ! — دېدى نازىم چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرتۈپ ، — بىز بىر ئىشقا كېلىشىۋالغاندىن كېيىن ، ئاندىن تەمبۇر چېلىپ بېرىمەن .

— كېيىن دېسەڭ بولمامدۇ ؟ ! قارىغىنە ئايدىڭ كېچىنىڭ گۈزەللىكىنى ! بۈگۈن كىرپىك قاقماي ناخشا - ساز بىلەن تۈنەيدىغان كېچىلا بوپتۇ ! — دېدى ئايغا ، ئايدىڭ كېچىدىكى گۈزەل باھار كەلگەن زېمىنغا ھاياجان بىلەن قارىغان يەنە بىر ئاق يۈزلۈك ئاغىنىسى .

— ياق ، كېيىن دېيىشكە بولمايدۇ ! مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم ، بىلەمسىلەر ، قوزغىلىڭىمىزنىڭ تەقدىرىگە مۇناسىۋەتلىك چوڭ ئىش ! بۇنداق ئاق ئايدىڭ كېچىلەر يەنە بولىدۇ . لېكىن ، خەلق قوزغىلىڭى دائىم بولۇۋەرمەيدۇ ! بىر بولغان قوزغىلاڭ بۈگۈن يا يوقىلىش ، يا داۋاملىشىشتىن ئىبارەت ئىككى ئاچا يول ئارىسىدا تۇرۇۋاتىدۇ ! بۇ قوزغىلاڭنى بىز قىلدۇق ، خەلق قىلدۇق . ئەمدى ئۇنىڭ تەقدىرىگىمۇ بىز كۆڭۈل بۆلمىسەك — خەلق كۆڭۈل بۆلمىسەك بولامدۇ ؟ ! ...

موللا بىلالنىڭ يوغان ، قارا كۆزلىرى چاقناپ ، بۇغداي

ئـۆتـلۈك چىرايىدا ئەل - يۇرتىغا بولغان مۇھەببىتىنىڭ نۇرى جۇلالىناتتى . ئۇ ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان مېھىر - مۇھەببەت هاياجانلىرى بىلەن سۆزىنى قايناپ داۋام قىلاتتى .

*　　　*

ئۆزى دېگەندەك ، ئىككى كۈندىن كېيىن ، ئەخمەتخان ئون چېـرىـكنى باشلاپ شەھەرگە يول ئالدى . ئۇ كۆز باغلىغاندا ، سـېـپىلنىڭ دەڭدەرۋازىسى ئالدىدىكى دەڭگە كېلىپ ، كېچىنى چېرىكلىرى بىلەن دەڭنىڭ يوغان ياتىقىدا ئۆتكۈزدى . ئەتىسى ئەتىگەندە چېرىكلىرى بىلەن بىللە بىر چايخانىدىن چاي ئىچكەن خوجا ، چېرىكلىرىگە بازار ئايلىنىپ كېلىشكە رۇخسەت قىلىپ ، ئۆزى دەڭگە كىرىپ ، يالغۇز ئولتۇرۇپ چۈش قىلدى . ئۇ چۈشتە تاماققىمۇ چىقمىدى . ئۆزىنى بىلىدىغانلارنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئـەنسىرىدى . بېشىر ئۇنىڭغا ئۇستىگە نان يېپىلغان ئون مانتا ئەكىرىپ بەردى ، سىڭار كۆز قارىمۇچ سېپىلگەن ئون مانتىنى هـۇزۇر قـىلـىـپ يـاتـاقـتىلا يەۋالدى . چۈشتىن كېيىن يەنە چېرىكلىرى بازار ئايلىنىپ كەلگىلى چىقىپ كەتتى . ئەخمەتخان يـاتـاقـتـا قـالدى . قاراڭغۇ چۈشۈپ ئۆيلەرگە شام - چىراغلار يېقىلغاندا خوجا بېشىرنى باشلاپ مەزەمزاتنىڭ ئۆيىگە ماڭدى .

هـاكىمبەگ ئۆيىدە بولۇپ ، سىڭار كۆزنىڭ كەلگەنلىكىنى ئـاڭلىغاندا ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئالدىغا ئۆزى چىقتى . ئىككىسى هـەشـەمـەتـلـىـك ، يـوغـان دەرۋازىنىڭ ئالدىدا قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، ئۇزاق تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى . خوجا ئۆزىنىڭ ئـالـدىغا مەزەمزاتنىڭ چىققانلىقىنى كۆرۈپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدى . ئۇ قول باغلاپ ، ئېگىلىپ ، ھجىيىپ قىلىدىغانغا قىلىق تاپالماي قالدى .

— ئۆيگە كىرەيلى ! — دېدى ساھىبخانا ئەخمەتخانغا قولى بىلەن ئۆي تەرەپنى كۆرسىتىپ .

ئالىدىدا مەزەمزات، ئارقىدىن سىڭار كۆز بىلەن بېشىر ماڭدى. ھاكىمبەگنىڭ مۇلازىمى ئۇلارنى سالاسۇنلۇق پېشايۋاندا كۇتۇۋېلىپ، بېشىرنى باشقا بىر ئۆيگە باشلاپ ماڭدى. مەزەمزات خوجىنى ئۆزىنىڭ ئالاھىدە ياسىداق سارىيىغا باشلاپ كەلدى. ئەخمەتخان قوش قاناتلىق ئىشىكتىن كىرىپلا، تاپسىدا توختىدى، ئىنتايىن ھەشەمەتلىك ياسالغان ساراي ئۇنى ھەيران قالدۇردى. ئاستىغا پۇتۇنلەي ئىران ۋە خوتەننىڭ ئالىي سورتلۇق گىلەملىرى سېلىنغان مېھمانخانىنىڭ تاملىرىدىمۇ رەڭدار گىلەملەر جۇلالىناتتى. چاڭئەننىڭ ① ئادەم بويى ئېگىزلىكتىكى جانان پىڭلىرى ئۆزىنىڭ رەڭدار ۋە گۈلدارلىقى بىلەن كۆزلەرنى ئۆزىگە تارتاتتى. ئالدىغا ئاجايىپ چىرايلىق پەتنۇس تارتىلغان تۆگە ساندۇقلار، ئۇنىڭ ئۈستىدىكى دۇخاۋا- تاۋار ئورۇن- كۆرپىلەر، گۈل كەشتىلەنگەن ماموق ياستۇقلار خوجىنىڭ كۆزىنى تېخىمۇ چەكچەيتىۋەتتى. ئالدى ئىشكاپلىق يوغان كامۇتنىڭ ئۈستىگە تىزىۋېتىلگەن سېرىق ساماۋار، دەستە - دەستە جانان تاۋاق، تەخسە، خونچا، ئاپقۇر چىنە، سىركايە چىنە ۋە ئۆمرىدە كۆرۈپ باقمىغان ئاجايىپ قاچا - قومۇچلار ئۇنىڭغا كۆرگەزمىدەك كۆرۈندى.

— قېنى، تۆرگە! — دېدى مەزەمزات قولى بىلەن يۇقىرى تەرەپنى كۆرسىتىپ.

ئەخمەتخان ئىتتىك كېلىپ ياندىكى، ھويلىغا قارىغان يوغان ئەينەكلىك دېرىزىنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئىككى پۇتى ئۈستىدە ئولتۇردى.

— بۇ بولمىدى، بولمىدى! — دېدى ساھىبخانا رەنجىگەندەك ئاھاڭدا، خوجىنىڭ يېنىغا كېلىپ، — تۇرۇڭ، تۆرگە ئۆتمىسىڭىز، مەن رازى بولمايمەن!

خوجا ئامالسىز ئورنىدىن تۇردى. مەزەمزات ئۇنى تۆرگە

---

① چاڭئەن — ھازىرقى شىئەن.

ئۆتكۈزۈپ ئۆزى سول يېنىدا ئولتۇردى ۋە سىڭار كۆزدىن يەنە بىر قېتىم هال ـ ئەهۋال سورىدى ، ئەخمەتخان هاياجان ئىچىدە جاۋاب بەردى . هايال بولماي ئۆيگە مۇلازىم يىگىت بىر كىچىك شىرەنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇلارنىڭ ئالدىغا قويدى . ئۇ كىرىپ ـ چىقىپ شىرە ئۈستىگە داستىخان سېلىپ ، نازۇنېمەتلەر بىلەن تولدۇرۇۋەتتى . ئۆزىگە قىلىنىۋاتقان هۆرمەتتىن قاتتىق تەسىرلەنگەن خوجا هاياجاندا ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ۋۇجۇدى ، قېنىق دەملەنگەن سىنچايغا سېلىنغان سېرىق ناۋاتتەك ئېرىۋاتاتتى . سىڭار كۆز مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە قىلىنۋاتقان ئەقىدىسىنى كۆرۈپ : «بۇ ئادەم ئۇچۇن جېنىمنى پىدا قىلسامۇ ئەرزىيدىكەن !» دەپ ئويلاپ قالدى .

— ئۆتكەندە بېشىردىن ئەۋەتكەن سالاملىرىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . سىلىنى بار دەپ ، مانا شەهەرگىمۇ قورقماي كېلىۋەردىم ! — دېدى خوجا هورى ئۆرلەپ تۇرغان سىنچايدىن بىر ـ ئىككى ئوتلاپ ، ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرىدىن خۇشامەت خۇددى قاغا جىگدىسىدەك چىچىلاتتى ، — ئاڭلىسام ، ئابدۇرۇسۇل مېنىڭدىن ئىنتىقام ئالىمەن ! دەپ يۈرگۈدەكمىش . بۇ گەپ راستمۇ ؟

— بەلكىم ئۇ دەسلەپتە دېگەن بولسا دېگەندۇر ! ؟ — دېدى ساقال ـ بۇرۇتىنى چىرايلىق ياساتقان ، ئاغزىنىڭ چۆرىسىدىن هىيلە ۋە مۇغەمبەرلىك ئارىلاشقان كۈلكە تېمىپ تۇرغان هاكىمبەگ ئەخمەتخانغا قاراپ ، — هازىر ئۇنىڭ سىلىدىن ئىنتىقام ئالغۇدەك هالى قالمىدى . ئۆزلىرىمۇ كۆرۈپ قالارلا ، ئۇ چاچ ـ ساقاللىرى پاخپىلاشقان بىر ساراڭنىڭ ئۆزىگىلا ئايلاندى . ئەهۋالدىن قارىغاندا ، ئەقلىدىن ئېزىپ قالغاندەك قىلىدۇ .

— ئىلاهىم شۇنداق بولسۇن !

— هازىر هېلىقى موللا ناسىر ئەلەم دېگىنى ئۇنىڭ يېنىغا كۈندە بېرىپ تەربىيە بېرىۋېتىپتۇدەك . ئۇنى قايغۇ ـ هەسرەتتە

ئـۆزىـنـى يـوقـىتىۋەتمەي ، قەيسەر بولۇشقا ئۇندەۋېتىپتۇدەك . بىلمىدىم ، ئۇ ئەيۋەشكە كېلەمدۇ ، كەلمەمدۇ ؟...

— ئىلاھىم كەلمىسۇن !...

ھاكىمبەگ شىرەدىكى سىركايىنى قولىغا ئېلىپ ، بىر - ئىككى ئوتلىدى . ئۇ ئۇچ شاملىق شامداندىكى يېنىۋاتقان شاملارغا قاراپ تۇرۇپ سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى :

— بۇ قېتىم ، خوجام ، قالتىس ئىش قىلدىلا ! ئەمىرنىڭ جان تومۇرىغا نەشتەر ئۇرۇپ ، ئۇنى پالەچ قىلىۋەتتىلا ! ھېلىقى قازىكالان دېگىنىمۇ تۇگەشتى .

— ئەخمەت خەزىنىچى ئەجەل چاقىرىپ كەلگەندەك بولدى ، ئۇ ئۆزىلا : «مېنى ئۆلتۈرەمدىلا !» دېگەندەك ئالدىمغا كەلدى . مەن كـەلـگـەن پـۇرسـەتـنى قولدىن بېرىدىغانلاردىن ئەمەس ! «تۆمـۈرنـى قـىـزىـقـىدا سوقۇش كېرەك ! ...» دېدىم - دە ، قـىـلـىچىمنى قىنىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، كۆكسىدىن قان بۇلىقى ئېچىۋەتتىم . كىچىك كۇچۇكىمۇ مېنىڭ قولۇمدا جان بەردى ؛ چوڭى قېچىپ كېتىۋىدى ، بېشىنى بېرىپ كاللىسىنى ئەكەلدى .

— ھـەمـمـىنى ئاڭلىدىم ، بۇ دۇنيا ، بىلەمدىلا ، خوجام ، شۇنداق دۇنيا : سەن ئۇنى يوقاتمىساڭ ، ئۇ سېنى يوقىتىدۇ . يولۇڭغا پۇتلىكاشاڭ بولغانلارنى يىلتىزىدىن ئېلىپ تاشلىمىساڭ ، مـەنـزىـلـىـڭگە يېتەلمەيسەن ! بۇ ئېلىشىشتا رەھىم - شەپقەت بـولـمـايـدۇ . مـانـا سـىـلى قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ بىزنىڭ يولىمىزغا پۇتلىكاشاڭ بولغان دەرەخنى سـارغـايـتىۋەتتىلە ! ئەگەر ئۇ قۇرۇپ كەتمىسە ، بىز قومۇرۇپ ئېلىۋېتىمىز !

مـەزەمـزات قايـنـاپ سـۆزلـىدى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كـۆزلـىـرىـدىـن چېچىلىۋاتقان زەھەر كۆكۈچ رەڭدە بولۇپ ، چىرايىغىمۇ ئۆرلىگەنىدى . شۇ تاپتا ھاكىمبەگكە قاراپ ئولتۇرغان خـوجـىـنـىـڭ يـەكـچـەشمە كۆزلىرىدىمۇ شۇنداق كۆكۈچ رەڭ چـاقنايتتى . دۇنيادا ئوخشاش رەڭ ، ئوخشاش تۇردە بولمىغان

نەرسىلەر بىرلىشەلمەيدۇ . مىجەز ـ خۇلقى ، ئوي ـ خىيالى ، ئارزۇ — ئارمانلىرى ئوخشاش ئادەملەرلا بىر ـ بىرى بىلەن يېقىنلىشىدۇ . مەزەمزات بىلەن ئەخمەتخاننىڭ تېزلا ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كېتىشى شۇڭلاشقا ئەجەبلىنەرلىك ئەمەس . لېكىن ، ئۇلارنىڭ تېگى ـ تەكتى يەنىلا «نەپسى» بولغانلىقىدىن ، مۆرىتى كەلسە ، «ئاپاق ـ چاپاق بولغان دوستى» نى تاشلاپ كېتىشى ، ھەتتا يۈرىكىنى سۇغۇرۇۋېلىشىمۇ مۇمكىن .

— بىز تېخى ، خوجام ، يەنە بىرقانچىسىنى ئۆلتۈرىمىز ! بۇلارنىڭ جېنىنى ئېلىشتىمۇ مەن سىلىگە تايىنىمەن ! سىلى مېنىڭ «ھايت !» دېگەن ۋاقتىمدا ، قىلىچلىرىنى قىنىدىن چىقىرالىسىلا ، بىز بۇلارنىڭمۇ بىرىنى تىرىك قويمايمىز ! مانا شۇ چاغدىلا ، بۇ ئالەم سىلى بىلەن مېنىڭ بولىدۇ ! ئۇ چاغدا بىز ماي ئىچىدىكى بۆرەكتەك ياشايمىز !

— ھۆرمەتلىك ھاكىمبەگ جانابلىرى ، مېنىڭ تەقدىرىم سىلىنىڭ قوللىرىدا ! سىلى نېمە دېسىلە مەن تەييار ! جېنىم سىلىنىڭ ! شۇ تاپتا ماڭا : «يۈرىكىڭنى سۇغۇرۇپ بەر !» دېسىلە ، ئىككىلەنمەي كۆكسۈمنى يېرىپ ئېلىپ بېرىمەن ! سىلى ماڭا ئىشەنسىلە !

— مەن سىلىگە ئىشىنىمەن ! بۇ قېتىمقى قەيسەرلىكلىرى بىلەن مېنى ئۆزلىرىگە ئىشەندۈردىلا ! بىز بىر ـ بىرىمىزگە جان پىدا قىلىدىغان دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق !

پاراڭ قىززىۋاتاتتى . ئىككىسى بىر ـ بىرىنى ماختاپ ئۇچۇرۇپ ، بىر ـ بىرىدىن پايدىلىنىشنىڭ ئىشكىنى كەڭ ئېچىۋاتاتتى . بولۇپمۇ بۇ جەھەتتە سىگار كۆز ھەممە ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ ، ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكىدىكى ئۆزىگە ئىشىنىش ئوتىنى تېخىمۇ ئۇلغايتىۋاتاتتى . مەزەمزاتمۇ : «شۇ تاپتا ئابدۇرۇسۇلنىڭ بۆكىنى ئەكەل ، دېسەم ، بۇ چوقۇم بېشىنى ئەكېلىدۇ . بۇنىڭدىن ئارتۇق قولچوماقنى نەدىن تاپىمەن ؟ ياخشىسى ، سىلاپ ـ سىيپاپ تېخىمۇ ئۆزۈمگە قارىتىۋالاي !» دەپ

ئويلايتتى .

هاكىمبەگنىڭ كاللىسىغا بىر خىيال كەلگەندەك ، ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چاقناپ كەتتى .

— خوجام ! مەنمۇ ئەتە باياندايغا بارىمەن . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بىز بىلەن سۆزلەشكۇدەك . سىلى چېرىكلىرى بىلەن يەنىلا دەڭدە يېتىپ تۇرسىلا ! ئەتىكى سۆھبەتتىن كېيىن ، سىلى يا باياندايغا قايتىدىلا ، يا ۋاقتىنچە يېزىغا ! — ئۇ بىردەم ئويلىنىپ تۇرۇۋېلىپ ئاغزىنى يەنە ئاچتى ، — ئەتە ئۇن چېرىكلىرىنى بازارغا قويۇۋەتسىلە ! ئۇلار بازار ئارىلاپ : «ئەمىر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كورەدىكى جاڭجۇن بىلەن مەخپىي ئالاقىسى بار ئىكەن ، ئۇ بۇ يەردىكى ئەھۋاللارنى جاڭجۇنگە يەتكۈزۈپ تۇرىدىكەن... » دېگەن گەپنى تارقاتسۇن . ئادەملىرىڭىزگە شۇنى جېكىلەپ دەڭ : دەيدىغان گەپنى دەپ بولۇپلا ئالدى ـ كەينىگە قارىماي كەتسۇن ، تۇتۇۋېلىپ كوچىلاپ سورىسا ئىش چاتاق بولىدۇ !...

— دانا ئەقىل ! — دېدى خوجا مۇغەمبەرلىك كۈلكىسىنى كۆلۈپ تۇرغان مەزەمزانقا ھېجىيىپ قاراپ .

ئۇلار قوزا گۆشى بېسىلغان پولۇغا تويۇپ ، يەنە قېنىق دەملەنگەن سىنچايغا قانغاندا يېرىم كېچە بولدى . بۇ چاغدا سىپىل دەرۋازىلىرى ئېتىلىپ كەتكەنلىكتىن ئەخمەتخان بىلەن بىشىر ، ئۆتكەندە مەزەمزات ئۇنىبىشنى قوبۇل قىلغان ئۆيدە قونۇپ قالدى .

* *

باياندايدىكى بارگاھ — يوغان چېدىردا جىددىي سۆھبەت بولۇۋاتاتتى . موللا بىلال باشلىق بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلى تۆردە ئولتۇرغان قازىكالان موللا ناسىر ئەلەمگە ، مەزەمزانقا ۋە باشقا بىرقانچە قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرىغا باياندايدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەلەپلىرىنى يەتكۈزۈۋاتاتتى . بۇ تەلەپلەر ئالۋان

ۋە زۇلۇمنىڭ پىچىقى سۆڭەككە يەتكەندە «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ قوزغالغان دېھقانلارنىڭ يۈرەك ساداسى ئىدى .

— شۇنداق ! ئەل - يۇرت ھەددى - ھېسابسىز ئالۋان - ھوسۇللارغا ، ھاشارغا چىدىماي قوزغالدى . قوزغالغان خەلققە كېرىكى تاج ، ئەمەل - مەنسەپ ئەمەس ، بەلكى ئۆز ئەمگىكى بىلەن تاپقان ھالال نېمىتى يەپ ئۆتىدىغان تىنچ - خاتىرجەم ، شاد - خۇرام ، چىرايلىق كۈنلەردىن ئىبارەت . ئۇلار بۇ مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن سانسىز قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلدى . قوزغىلاڭ قاينام - تاشقىنلىق قىياندەك باشلىنىپ ، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە بوشىشىپ كەتتى ، — كەتمەندەك ئېڭىكىنى ئالتە - يەتتە كۈنلۈك ئايدەك كەڭلىكتىكى ساقال قاپلىغان ، بۇرۇتىمۇ تۆت - بەش كۈنلۈك ئايغىلا ئوخشايدىغان ئەللىك ياشلار چامىسىدىكى ئىلىپتەك تۈز قامەتلىك ، قارا قاشلىرى ئاستىدىكى قارا كۆزلىرى ئەقىل ۋە چېچەنلىكنىڭ نۇرلىرى چاقناپ تۇرغان دېھقان تۆردىكىلەرگە قاراپ ، جىددىي قىياپەتتە سۆزلەۋاتاتتى ، — نېمىشقا ئەل - يۇرتنىڭ كەيپىياتى بوشىشىپ كەتتى؟ سىلەر بۇنى ئويلىدىڭلارمۇ؟ ئەل - يۇرتنىڭ غېمىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان بىر ياخشى ئادەمنى تۈيۈقسىز ئىچىمىزدىن چىققان بىرى ئوچۇق - ئاشكارا ، قىلچىلىك قورقماي ئۆلتۈرۈۋەتتى . يەنە بوۋىسىغا قوشۇپ ئۆلتۈرۈلگەن ئىككى ئوغۇلدا نېمە گۇناھ بار؟ ئۇلار تېخى ئانىسىنىڭ سۈتى ئاغزىدىن كەتمىگەن باللاردىغۇ؟ ! بۇ قانلىق ۋەقە قوزغىلاڭغا ئوچۇق - ئاشكارا قىلىنغان سۇيىقەست ۋە شۇملۇق ئەمەسمۇ؟ ! — سۆزلەۋاتقان ئاق مالخايلىق دېھقان يەنە توختاپ ، تۆردە ئولتۇرغانلارغا قارىدى . ئۇ مەزەمزاتنىڭ سېزىلىپ قالغان جىنايەتچىدەك ھودۇقۇپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى . موللا ناسىر ئەلەم : «مېنىڭ كۆڭلۈمدىكى گەپلەرنىلا قىلىۋاتىسەن !» دېگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ ئولتۇراتتى ، — ھەممە ئادەم قاتىلنى قانداق قىلىدىكىن؟ دەپ كۈتۈۋاتقاندا ، سىلەر ئۇنى ھېچقانداق

سوراق ۋە جازاغا تارتمىدىڭلار ! يۈرىكى قاپتەك قاتتىق ياماتۇغىمۇ بارماي ، ئۇدۇل ئۆز يۈرتى چىغلىقمازارغا بېرىپ يېتىۋالدى . نېمىشقا قاتىل سوراق قىلىنمايدۇ ؟ جازاغا تارتىلمايدۇ ؟ ! ئۇنىڭ ياخشى ئادەملەرنىڭ قېنىنى ئوچۇق - ئاشكارا تۆكۈپ قورقمايدىغان ئەلپازىغا قارىغاندا ، كەينىدە كاتتا يۆلەنچۈكى باردەك قىلىدۇ…

مەزەمزات خۇددى قوقاسنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ قالغاندەك ئىسسىق تەرسىگە ئىرغاڭلاپ ، چىرايى تاتىرىپ ، كۆزلىرى چەكچەيدى . سۆزلەۋاتقان دېھقان ئۆز سۆزىنىڭ ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكىگە خەنجەردەك سانجىلغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىدە خۇشال بولدى .

— خەلق بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ ، خەلق بىلەن بىر نەپەس ئېلىپ ، خەلقنىڭ قوزغىلىڭىغا توغرا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يۈرىكى قان بولدى . ئۇ قېيناتىسى ۋە يۈرەك پارىسى ئوغۇللىرىنىڭ دەپنە ، نەزىر - چىراغ ئىشلىرى بىلەن شەھەرگە كېتىپ قايتىپ كەلمىدى . ئەل - يۇرت : ئابدۇرۇسۇل بەگنى قوزغىلاڭ باشچىلىقىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئەخمەتخان خوجا ۋە ئۇنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۈكى بۇ قاتىللىق ۋەقەسىنى پەيدا قىلدى ، دەپ قارىماقتا . ئەل — يۇرتنىڭ قوزغىلىڭىغا ئۆزىنى ئاتىغان ئەمىر ، بېشىغا چۈشكەن بۇ دەھشەتلىك چېقىلغاندىن ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ ، جەڭ مەيدانىدىن يىراقلاشتى . بۇ قاتىللىق ۋەقەسىنى پىلانلىغان مۇناپىقلار مەقسىتىمىزگە يەتتۇق دەپ ، بەلكىم قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقاندۇر ؟ ! خەلق بولسا بۇ قوزغىلاڭنىڭ ئۆزلىرىگە چىرايلىق كۆڭلەرنى ئەكېلىشىدىن گۇمانلىنىپ ، روھىي جەھەتتىن بوشىشىپ كەتتى . ھازىر ھەممە يەرگە قارىساق ، ئاپتاپسىنىپ ياتقان ، قۇرۇق پاراڭغا چۈشكەن قوزغىلاڭچىلارنى كۆرىمىز . ئەتىيازلىق تېرىلغۇ ۋاقتىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ، ئۆيىدە ئەمگەك كۈچى يوق دېھقانلار «بۇ يەردە بىكار يۈرگەندىن كۆرە ، ئۆيگە بېرىپ تېرىقچىلىقىمنى قىلغىنىم ياخشى ، بىزگە يەنە

جان ، نان كېرەكقۇ؟» دەپ كەتتى . شۇنىڭ بىلەن قاينام ـ تاشقىنلىق باياندای جىمجىت بىر دەرگاھقا ئايلىنىپ قالدى ، — ئاق مالخايلىق دېھقان سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن ئالغان ئاق قولياغلىقى بىلەن يۈز ـ كۆزلىرىنى ئېرتتى . مەزەمزات ۋە ئۇنىڭ بىرقانچە يېقىنلىرىنىڭ قارايغان چىرايلىرىدىن ئەمدى قارا قويۇن ئۇچاتتى . ئۇلار ئۆزلىرىنى ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى .

— بىز باياندايدىكى قوزغىلاڭچىلارغا ۋەكىل بولۇپ ، ئالدىڭلارغا كىردۇق ، خەلقنىڭ تەلىپى : دەرھال ھەيئەت تەشكىللەپ ، بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى ئېنىقلاپ ، قاتىل ۋە ئۇنىڭ كەينىدىكى يۆلەنچۈكىنى جازالاشتىن ئىبارەت . ئەگەر بۇنداق قىلىنمىسا ، ئەمىر جەڭ مەيدانىغا قايتىپ كەلمىسە ، قوزغالغان دېھقانلار قوللىرىدىكى قوراللىرىنى تاشلاپ بۇ يەردىن كېتىپ قېلىشى مۇمكىن . مېنىڭ سۆزۈم تۈگىدى .

سۆزلىگەن دېھقان يېنىدىكى موللا بىلالغا : «دەيدىغان گەپلەرنىڭ ھەممىسىنى دېدىمۇ ، كەم قالغانلىرى بارمۇ؟» دېگەندەك قارىدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا يەنە : «كەم قالغان يەرلىرى بولسا ، سەن تولۇقلىغۇەت !» دەيدىغان ئىلتىجامۇ يوق ئەمەس ئىدى . يوغان ، قارا ۋە چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن يالقۇنلۇق مۇھەببەت ، ئېگىلمەيدىغان ئىرادىنىڭ نۇرلىرى چېچىلىۋاتقان شائىر تۆردە ئولتۇرغانلارغا تىكىلدى . تېگى چوڭقۇر دەريالار سۈيىنىڭ كۆپلۈكىدىن تىنچ ئاقىدۇ ، ئوي ـ پىكرى تىرەن دانالار كۆپىنچە تەمكىن كېلىدۇ . ئۇلارنىڭ قەلبى ھاياجان ۋە قايناق ھېس ـ تۇيغۇلار بىلەن جۇشقۇنلىنىپ كەتسىمۇ ، يەنىلا ئۆزلىرىنى تۇتۇۋېلىپ ، ئېغىر ـ بېسىقلىق بىلەن سۆزلەيدۇ . شۇ تاپتا شائىرنىڭ يۈرىكى قايناۋاتقان قاينامغا ئايلانغان بولسىمۇ ، يەنىلا ئالدىرىماي ، سالماقلىق بىلەن سۆزىنى باشلىدى :

— نادىر دەيدىغان گەپنىڭ ھەممىسىنى دېدى . ئۇ قوزغالغان ئەل ـ يۇرتىمىزنىڭ يۈرىكىدىكى سۆزلەرنى قىلدى . ئار ـ نومۇس ، ۋىجدان دېگەننى بىلمەيدىغان ، سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتنى ئەمەس ،

ئۆزىنى ئويلايدىغان مۇناپىقلار، دېھقانلار قوزغىلىڭىغا توغرا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى باشچىلىقتىن يىراقلاشتۇرۇپ، قوزغىلاڭ ھارۋىسىنىڭ بوجىسىنى ئېلىش ئۈچۈن، ئەمىرنىڭ قېيناتىسى بىلەن ئىككى جانجىگەر ئوغلىنى ئۆلتۈردى. قاتىللار بۇ قانلىق ۋەقەنىڭ بىر ياقىدىن باش چىقىرىدىغان، بىر مۇشتۇمدەك تۈگۈلىدىغان كۈنلەرگە بۇلۇت چىقىرىپ، خەلقنى يىغلاتتى، دۈشمەننى كۈلدۈردى. تارىختىن بېرى، بىزنى مۇراد - مەقسىتىمىزگە يەتكۈزمەي، ۋەيران قىلىپ كېلىۋاتقان سەۋەب دەل مانا مۇشۇ مۇناپىقلىق! بۇنداق قارا نىيەتلەر ئەل - يۇرت ھۆرمىتىگە ئىگە بولغانلارنى كۆرەلمەيدۇ. كۆكلەپ غۇنچە تۇتقان ۋە گۈل ئاچقانلارنى كۆرەلمەيدۇ، ئۆزلىرى قىلالمايدۇ، باشقا قېرىندىشى قىلسا، خۇشال بولۇش بۇياقتا تۇرسۇن، قىستىغۇرلۇق كۆك تېشىغا مىنىپ، كۆكلىگەن قېرىندىشىنى ھەتتا ئۆلتۈرىۋېتىشتىن يانمايدۇ. بىز مۇنداق مۇناپىقلارنىڭ دەردىنى ئاز تارتتۇقمۇ؟! ئۇلارنىڭ دەستىدىن ئەل - يۇرتىمىز كۆكلىيەلمەي كەلمەكتە! شۇڭلاشقا بۇنداق مۇناپىقلارغا سەل قاراشقا زادىلا بولمايدۇ: بالا كەلسە ئالدى بىلەن مانا شۇلاردىن كېلىدۇ! بۈگۈن ئۆزىنىڭ گۇناھسىز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنى تۆكۈپ، ئەل - يۇرتنىڭ ياخشى ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل بەگنى قايغۇ - ھەسرەت زىندانىغا تاشلىغان قاتىللارنى چوقۇم سوراق قىلىپ جازالىشىمىز، خەلق قوزغىلىڭىنى داۋاملىق ئېلىپ بېرىشىمىزنىڭ ئاچقۇچى بولۇپ قالدى! خەلق سىلەردىن شۇنى تەلەپ قىلىپ بىزنى كىرگۈزدى، خەلق يەنە قوزغىلاڭغا توغرا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى باياندايغا قايتۇرۇپ كېلىشنى، يەنە ئۇنىڭ ئالدىمىزدىكى بولىدىغان جەڭلەرگە باشچىلىق قىلىشىنى تەلەپ قىلماقتا. مېنىڭ سۆزۈممۇ تۈگىدى.

يوغان چېدىر ئىچى جىمجىتلىققا چۆكتى. بۇ جىمجىتلىق ئىچىدە ھەرخىل نىيەت بىلەن سورۇۋاتقان خىياللار كۆزگە

كۆرۈنمەي ، قۇلاقلارغا ئاڭلانماي ئۈزەتتى . موللا ناسىر ئەلەم سىرىق يىپەك سەللىلىك بېشىنى كۆتۈردى . ئۇنىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان قارا كۆزلىرىدە يەنىلا ھېكمەتلىك بىر نۇر جۇلالىناتتى . قازىكالان تېخىچىلا كۆپۈپ ، تەلەتىدىن سىرىق قويۇن ئۇچۇپ ئولتۇرغان مەزەمزاتقا : «سىلى سۆزلىمەمدىلا !...» دېگەندەك تىكىلدى . ھاكىمبەگ يوغان ، قوڭۇر كۆزىنى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ كۆزىدىن ئېلىپ قېچىپ ، تەتۈر قارىۋالدى .

— مەن سىلەرنىڭ سۆزلىرىڭلارغا قوشۇلىمەن ! شائىرىمىز توغرا دېدى : بىز ھازىر ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ كۈچلۈك ئىتتىپاقلىشىشىمىز زۆرۈر ، بولمىسا بۇ قوزغىلاڭدا مەغلۇپ بولىمىز ! ئىتتىپاقلىق ھەرقانداق يەردە ، ھەرقانداق چاغدا ، ھەرقانداق ئىشتا ئۇتۇق قازىنىشنىڭ كاپالىتى ! قاتىل سوراقتا تارتىلىشى كېرەك ، بولمىسا ، قوزغىلاڭچىلارنى جان پىدالىق بىلەن جەڭ قىلىشقا ، ئەمىرنى باياندايغا ئەكېلىشكە بولمايدۇ ! بىز ئۈچ كىشىلىكمۇ ، بەش كىشىلىكمۇ ھەيئەت قۇرايلى ، بۇ ھەيئەت بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقەنى تەكشۈرۈپ ، قانداق قىلىش پىكرىنى ئوتتۇرىغا قويسۇن ! يەنە بىر پىكرىم : مەن ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن ھەركۈنى كۆرۈشۈپ ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلىۋاتىمەن ، ئۇ بۇرۇنقىدىن خېلىلا ياخشى بولۇپ قالدى . ئۆسۈپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتنى چۈشۈرۈپ ، روھىي ھالىتىمۇ ياخشىلاندى . سىلەر — قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى ئەتە شەھەرگە چۈشۈپ ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈپ ، خەلقنىڭ ئەمىرنى كۈتۈۋاتقانلىقىنى ، يەنە بۇرۇنقىدەك قوزغىلاڭغا يېتەكچىلىك قىلىشىنى تەلەپ قىلىۋاتقانلىقىنى يەتكۈزسەڭلار ياخشى بولاتتى . شۇنداق قىلساڭلار ، ئابدۇرۇسۇل بەگ چوقۇم باياندايغا قايتىپ كېلىدۇ .

قازىكالاننىڭ سۆزلىرى ھاكىمبەگنى ھەسەتخورلۇقنىڭ كۆك تېشىغا چىقاردى ، ئۇ كۆك تاش ئۈستىدىمۇ ئولتۇرالماي قالدى ، بىرى ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەققىدىكى سۆزلەر زىتىغا تەگسە ، يەنە

بىرى، ھەيئەت قۇرۇلۇپ ئەخمەتخان خوجىنى تەكشۈرىدىغان بولسا، ئۆزىنىڭ چېتىلىپ قالىدىغانلىقىدىن ئەنسىرىدى. ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەنلا ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ياسالما يۆتىلىۋېلىپ ئاغزىنى ئاچتى:

— خەلقنىڭ ئۆز ۋەكىللىرىنى بىزگە كىرگۈزگىنى ياخشى بولدى. بۇ قېتىمقى قانلىق ۋەقە ئۇقۇشماسلىقتىن كېلىپ چىققاندەك تۇرىدۇ، خەزىنىچى بەگ راست ياخشى ئادەم ئىدى، ئۇ ياماتۇغا يۇلتۇز قالماقلىرىنىڭ كەلگەن - كەلمىگەنلىكىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن ماڭغان خوجىنى توسۇپ توغرا قىلمىدى. خەزىنىچى بەگنىڭ مېنىڭ نامىمغا تىل تەگكۈزگەنلىكى خوجىنىڭ غەزىپىنى كەلتۈرگەن. ئەخمەتخان: «مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ پەرمانى بىلەن ماڭدىم» دېسىمۇ، مېنى كۆزگە ئىلماي، خوجىنىڭ يولىنى يەنىلا توسۇغان، ئاچچىقى كەلسە ئۆزىنى تۇتالماي قالىدىغان ئەخمەتخان مېنىڭ يۈز - ئابرۇيۇمنى دەپ خوجىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. ئۇنىڭ ئەلۋەتتە، بىر ياخشى ئادەمنى ئۆلتۈرۈشىغۇ ياخشى بولمىغان، لېكىن خەزىنىچى بەگمۇ نېمىشقا شۇنچىلىك توسۇيدۇ، ماڭغىلى قويمايدۇ؟! ئۇنىڭ مېنىڭ ئابرۇيۇمغا، ئىززەت - ھۆرمىتىمگە قوپاللىق بىلەن قارا سۈركەپ، ئابدۇرۇسۇلنى ئەتۋارلىشىدا بىر غەرەزى يوقمۇ؟! مېنىڭچە، بار! بۇ ئۆلۈم ۋەقەسىنىڭ كېلىپ چىقىشىدا مانا مۇشۇ غەرەز سەۋەبمىكىن؟! مەن قازىكالاننىڭ ھەرقانداق چاغدىكىدىنمۇ بەكرەك ئىتتىپاقلىشىشىمىز زۆرۈر، دېگەن سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن. بۇ ئىشنى تەكشۈرىمىز، دەپ ئىتتىپاقلىقىمىزغا زىيان سالماي، قانداق قىلىپ باياندايىنى ئېلىشنى ئويلىساق بولارمىكىن؟! ئۆلگەنلەر ئۆلدى، ئەمدى تىرىلدۈرگىلى بولامدۇ؟! كېچىككەن ئىشنى قۇم باسىدۇ، مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك، روھىمىز تېخىمۇ چۈشۈپ، باياندايىنى ئالالماي، قوزغىلىڭىمىز سۇغا چىلىشىدۇ. ئەخمەتخان خوجىنى قاچان بولسىمۇ تەكشۈرۈۋالغىلى بولىدۇ، ئۇ نەگە قېچىپ

كېتەلـەيتتى ؟ !

مـەزەمـزات سۆزىدىن توختىدى . چېدىر ئىچى يەنە ئېغىر جـىمجـىتلىققا چۆكتى . قازىكالاننىڭ يوغان سەللىلىك بېشى چۇشۇپ كەتتى . نازىمنىڭ يوغان ، قارا كۆزلىرىدىن ئوت ياندى . قالغان ۋەكىللەرمۇ ھاكىمبەگنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، ئورۇنلىرىدا ئولتۇرالماي قالدى . ئۇلار مەزەمزاتنىڭ يەكچەشمىنى قانات ئاستىغا ئېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، بۇنىڭغا قانداق تاقابىل تۇرۇشنى ئويلاپ بوغۇلۇۋاتاتتى . شۇ چاغدا مەزەمزات تەرەپدارلىرىدىن بىرى ئېغىز ئېچىپ قالدى :

— مەن ھاكىمبەگ جانابلىرىنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن ! سەۋەبسىز قىل تەۋرىمىگەندەك ، ئەخمەت خەزىنىچى بەگنىڭ ئۆلۈم سەۋەبىمۇ بار ، بۇ سەۋەبنى ئۇلۇغىمىز ئېنىق دېدى . ئەخمەتخان خـوجىنى تەكشۈرۈشنىڭ زادى ھاجىتى بارمۇ ؟ ! ھازىر بارلىق دىـققەت ۋە كۈچىمىزنى باياندايغا قاراتماي ، بۇ كىچىك ۋەقەگە چـېـچـىـۋەتسەك ، باياندايىنى قانداق ئالالايمىز ؟ ! تەكشۈرۈشنىڭ ھـاجـىـتـى بـار دەپ قـالغاندىمۇ ، باياندايىنى ئېلىنغاندىن كېيىن تەكشۈرسەكمۇ بولىدىغۇ ؟ !

مەزەمزات تەرەپدارلىرىدىن كەينى ـ كەينىدىن ئىككى ئادەم سـۆزلـىـدى . شائىر ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرالماي قـالـدى . ئـۇ بىر ـ بىرىگە ئوخشاشمىغان ئىككى خىل پىكىر ئـېـقـىمى ، ئىككى خىل سەپنىڭ بارلىققا كەلگەنلىكىنى ئېنىق بـىـلـدى ، بۇنداق ئەھۋالدا بىر قارارغا كېلىش زادىلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چۈشەندى . شۇنداق بولسىمۇ ، ئىككى ئېغىز سۆز سـۆزلـەشـنـىـڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇغان نازىم ،ئەمدىلا ئاغزىنى ئېچىشىغا تالادا ئېتىلغان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ توختاپ قالدى . ھەممەيلەن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ تالاغا ئېتىلدى . باياندايى سېپىلدىن ئېتىلىۋاتقان توپ ۋە مىلتىقلارنىڭ ئوقلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ تۇرغان يېرىگە چۈشۈۋاتاتتى .

سەككىزىنچى باب

«باھادىر ئاتالدى بۇ جەڭدە ئەمىر»

بـاياندای سىپىلى 1766 - يىلى ياسالدى . باياندای دېگەن ئـىسىم موڭغۇللارنىڭ «بايىندا» دېگەن ئاتالغۇسىدىن كەلگەن بولۇپ ، «مۇنبەتلىك يەر» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى . سېپىلنىڭ ئېگىزلىكى ئۈچ يۈز ئوتتۇز مېتىر ، ئايلانمىسى ئۈچ مىڭ بىر يـۈز ئـەللىك مېتىر[1] بولۇپ ، تۆت تەرىپىدە ھەيۋەتلىك تۆت دەرۋازىسىمۇ بار ئىدى . 1778 - يىلى چاڭئەندە تۇرۇشلۇق ئىككى مـىڭ مـانجۇ كوماندىر - چېرىكلىرى ئىلىغا كېلىپ بايانداىغا ئـورۇنلاشـتى . 1779 - يىلى «باياندای ھەربىي قەلئە» دەپ ئاتىلىپ ، بۇ يەردە قەلئەنى قوغدايدىغان قوشۇن تۇرغۇزۇلدى . شۇنىڭ بىلەن بىللە تۇتۇق مەھكىمىسىمۇ قۇرۇلدى . 1780 - يىلى يەنە بايانداىدا چارلاش ئەترىتىمۇ تۇردى .

بـايـانداي سـېـپـىلى ئىچىدە بۇلاق بولۇپ ، ئۇنىڭ سۈيى توختىماي ئېقىپ تۇراتتى . باياندای قەلئەسى قورشاۋدا قالسىمۇ ، سۇدىن زادىلا قىينالمايتتى .

باياندای قەلئەسى قوزغىلاڭچىلار تەرىپىدىن قورشىۋېلىنغان كۈنلەردە بۇ ھەربىي قەلئەنىڭ باشلىقى با دارىن دېگەن كىشى

[1] ئېگىزلىكى ئون چى ، ئايلانمىسى 6.3 چـاقـىرىـم ، بىر چـاقـىرىـم — بەش يۈز مېتىر .

ئىدى . ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ماكانلىرىدىن كىچىلىرى گۇلخانلار كۆرۈنمەيدىغان ، ناخشىلار ئاڭلانمايدىغان ، كۈندۈزلىرى كۈلكە ـ چاقچاقلىرى ياڭرىمايدىغان بولغانلىقىنى كۆزىتىپ ھەيران بولدى . بولۇپمۇ قوزغىلاڭچىلار قىلىدىغان قىسقا جەڭلەرنىڭمۇ توختىغانلىقى ئۇنى تېخىمۇ ئويغا سالدى . قاپاقلىرى ئىششىغان ، يۈزىنىڭ گۆشلىرى ساڭگىلاپ كەتكەن با دارىن ئاخىرى باياندايى قەلئەسىدىكى بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ ، ئۆزىنىڭ كۆزەتكەنلىرىنى ئۇلارغا سۆزلەپ بەردى . كەلگەنلەرمۇ با دارىندەك خىياللاردا بولغانلىقلىرىنى ئېيتىپ ، بىر ئادەم چىقىرىپ ، سەۋەبىنى ئېنىقلاپ بېقىشنى تەكلىپ قىلدى . شۇنىڭ بىلەن قەلئە باشلىقى بۇلاقتىن سۇ توشۇيدىغان بىر قېرى ئۇيغۇرنى كېچىدە سېپىلدىن چىقاردى . بۇ لەنتى بىر كۈن تىڭتىڭلاپ يۈرۈپ ، بولغان ھەممە ئەھۋالنى يىپىدىن يىڭنىسىغىچە ئېنىقلىدى . يەنە بىر كېچىسى ئۇ سېپىلغا قايتىپ پۈتۈن ئىگىلىگەنلىرىنى قاپقىدىن سەنجۇسەن سوغۇقى چېچىلىدىغان با دارىنغا يەتكۈزدى . با دارىن خۇشال بولۇپ ، قېرى ئۇيغۇرغا سېخىيلىك بىلەن تارتۇق بەردى . ئەتىسى يەنە قەلئەدىكى بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلارنى يىغىپ ، قېرى ئۇيغۇردىن ئاڭلىغانلىرىنى ئۇلارغا يەتكۈزدى . بارلىق ھەربىي ۋە مۇلكىي ئەمەلدارلار بەس ـ بەس بىلەن قايناپ سۆزلەپ ، پۇرسەتنىڭ كەلگەنلىكىنى كۆرسەتتى . ئۇلار : «ئەمدى نېمىگە قاراپ ياتىمىز ؟ دەرھال سېپىلدىن چىقىپ بىر ـ بىرىنى قىرىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى قانلىق باستۇرايلى ! بۇ مىللەت بۇرۇندىن شۇنداق : كۆكلىگەنلەرنىڭ كۆكىنى يۇلىدۇ !» دەپ قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈشتى . ئاخىرىدا بىر قېتىم پۇختا تەييارلىق قىلىپ ، سېپىلدىن چىقىپ بىخۇد تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشنى قارار قىلدى .

بىر ھەپتە تەييارلىق قىلىپ ، بۈگۈن قۇياش كۆنۈپېتىش

ئۇپۇقىغا يېقىنلىغاندا، باياندىي سېپىلنىڭ ئالدىدا بىر ھازا زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار ئېتىلدى. بۇ تۇيۇقسىز ئېتىلغان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازىنى ئاڭلاپ يوغان چېدىردىكى قازىكالان، مەزەمزات، قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرقانچە باشلىقلىرى، بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلى تالاغا يۈگۈرۈپ چىقتى...

چېدىر ئالدىدا قازىكالان، مەزەمزات، باشقا قوزغىلاڭچىلار باشلىقلىرى زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار ئېتىلىۋاتقان سېپىل تەرەپكە قاراپ تۇراتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قارىشىدا: «چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىل دەرۋازىلىرىدىن ھۇجۇم قىلىپ چىقارمۇ، چىقماسمۇ؟ يا بۇ ئۇلارنىڭ ‹ئىچ پۇشۇقى› نى چىقىرىشىمۇ؟...» دېگەندەك ئويلارمۇ يوق ئەمەس ئىدى.

تۇرغانلارنىڭ ئارىسىدا موللا بىلال باشلىق قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى كۆرۈنمەيتتى. ئۇلار بايىلا ئۆز قوراللىرىنى ئېلىپ بولىدىغان قانلىق جەڭگە تەييارلانغىلى كەتكەنىدى.

قۇياش كۈنپېتىش ئۇپۇقىغا يانپاشلاپ، بىر كۈنلۈك سەپىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇۋاتاتتى. شىمالدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كېلىۋاتقان شامال دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى يېنىك شىلدىرلىتاتتى. زەڭگەر ئاسمان، يېشىل زېمىن يېگىدىن باشلىنىۋاتقان كەچكى شەپەقنىڭ ھال بويىقىدا بويىلىۋاتاتتى...

سېپىلنىڭ شەرق، شىمال ۋە غەرب دەرۋازىلىرى ئېچىلىپ، كۆل رەڭ كىيىملىك چېرىكلەر قىلىچ ـ نەيزىلىرىنى پۇلاڭلىتىپ قىيقاس ـ چۇقان بىلەن يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازلىرىدىن، يۈگۈرۈشلىرىدىن خېلىلا ھاراق ئىچكەنلىكى بىلىپ تۇراتتى. سېپىلغا يېقىن دەل ـ دەرەخلەرنىڭ دالدىلىرىدا تۇرغان قوزغىلاڭچىلار كەينىگە قېچىشقا باشلىدى. قاچقان

قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرقانچىسى قازىكالان ۋە مەزەمزاتلار تۇرغان چېدىر ئالدىغا قېچىپ كەلدى . ئۇلار چېدىر ئالدىدا تۇرغانلارغا قاراپ :
— بايانداي چېرىكلىرى بېسىپ كېلىۋاتىدۇ ! — دەپ ۋارقىرىدى .
موللا ناسىر ئەلەمنىڭ يېنىدا تۇرغان مەزەمزاتنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، كۆزلىرى پارقىراپ ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس تىترەپ كەتتى . ئۇ بۇ يەردىن جېنىنى قاچۇرۇپ كېتىۋېلىشنىڭ كويىغا چۈشۈپ قالدى .
— ئەلا پالۋان ··· — دېدى ـ دە ، بىرنېمە يادىغا كەلگەندەك قازىكالان سۆزىنىڭ ئايىغىنى دېمىدى ، — راست ، ئۇ كېچە شەھەرگە — ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېنىغا كېتىۋىدى ، — ئۇ خىيال سۈرگەندەك تۇرۇپ قالدى ، — بۇ جەڭگە كىم باشچىلىق قىلسا بولار؟ !···
بۇ گەپلەر مەزەمزاتنىڭ قۇلىقىغا كىرمەيتتى . «ئۆچكە جان قايغۇسىدا ، قاسساپ ماي··· » دېگەندەك ، ئۇ شۇ تاپتا جان قايغۇسىدا قېچىشنىلا ئويلايتتى . يىراقتىن كېلىۋاتقان بايانداي چېرىكلىرىنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ئاڭلاندى . هاكىمبەگنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى چەكچىيىپ ، ئەمدى قاچمىسا جېنىدىن ئايرىلىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، قازىكالانغا قارىدى . ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا : «هەم بىچارىلىك ، هەم يېلىنىش ، هەم قانداق قىلىمىز ؟ » دېگەندەك مەنىلەر ئىپادىلىنەتتى . موللا ناسىر ئەلەم كېلىۋاتقان بايانداي چېرىكلىرىنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرىنى ئاڭلىمىغاندەك سىرىق يىپەك سەللىلىك بېشىنى تىك تۇتۇپ ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرىدە بىر هېكمەتلىك نۇرنى چاقنىتىپ مەغرۇر تۇراتتى .
— ناسىر ئەلەم ! — دېدى مەزەمزات ، ئۇنىڭ ئاۋازى تىترەپ چىقتى ، — تېز كېتەيلى ! بولمىسا···

— سىلى كەتسىلە ! مەن بۇ يەردىن كەتمەيمەن ! قېنى ، ماڭا قىلىچ بېرىڭلار ، مەنمۇ جەڭگە كىرىمەن ! — دېدى قازىكالان ، ئۇنىڭ ئاۋازى خۇددى جەڭ ناغرىسىنىڭ ئاۋازىدەك جاراڭلاپ چىقتى .

قوزغىلاڭچىلار كېلىشكە باشلىدى . سادىر ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلدى .

— «ئۆلگىسى كەلگەن چاشقان مۈشۈككە ئېسىلىدۇ !» دېگەن گەپ بار ! — دېدى ئۇ كېلىپلا ، موللا ناسىر ئەلەمگە قاراپ ، — بۇ بىر ياخشى پۇرسەت بولىدىغان بولدى . دۈشمەننى قوغلاپ سېپىلگە قاراپ ماڭغاندا ، دۈشمەن بىلەن بىللىلا بىزمۇ سېپىلغا كىرىۋالساق ، باياندايىنى بىزنىڭ دەۋەرسىلە ، ئاتا !

قازىكالان ھاياجانلاندى . ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ سادىرنى قۇچاقلىۋالدى .

— ئوغلۇم ! — دېدى موللا ناسىر ئەلەم سادىرغا ھاياجان بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ ، — ھەرقانداق شارائىتتا ئۆزىنى شىر چاغلاش ، ئۆلۈم ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتسىمۇ بىر تامچە قېنى قالغۇچە تىز پۈكمەي باتۇرلارچە جەڭ قىلىش ، جېنى چىقىۋاتسىمۇ ئەتىگە كۈلۈپ قاراش — پالۋانلارنىڭ مۇقەددەس ئادىتى ! قېنى ، پالۋان ، مەن دۇئا قىلاي ، ئۆزلىرى بۇ جەڭگە باشچىلىق قىلسىلا !...

گەۋدىلىك قازىكالان ئىككى قولىنى كۆتۈرۈپ ، ئالىقانلىرىنى يايدى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ئېقىپ چۈشۈۋاتقان ياش ئۇ ئۆزى تۇغۇلغان زېمىننى سۇغىراتتى . بۇ يەرگە بىردەمدىلا يىغىلغان نەچچە مىڭ ئادەم موللا ناسىر ئەلەم بىلەن تەڭلا قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . خۇددى دېڭىزدەك يوغان پالۋان قازىكالاننىڭ : «ئامىن !» دەپ قوللىرىنى يۈزىگە ئېلىپ بارغانلىقىنى كۆرۈپ ، «ئامىن» دەپ ۋارقىرىدى . ئۇنىڭ سەل قاڭرۇق ئاۋازى جەڭ بولىدىغان مەيدان ئۈستىدە خۇددى گۈلدۈرمامىدەك

گۆلدۈرلىدى .
موللا ناسىر ئەلەم يېنىغا قارىدى . مەزەمزاتنىڭ ئاللىقاچان كېتىپ قالغانلىقىنى سەزمىگەن قازىكالان «بۇ پوقى چوڭ ئورۇق بۇقا» نى تېزلا يادىدىن چىقىرىۋەتتى . قوللىرىغا نەيزە ـ قىلىچ ، تاياق ـ توقماق تۇتقان دېھقانلار ئالتاغىل توۋلاپ كېلىۋاتقان باياندايى چېرىكلىرىنى كۆتۈپ تۇراتتى . سادىر ئاق مالخىينى بىر قارىياغاچقا ئىلىپ قويۇپ ، يالاڭۋاشتاق هالەتتە جەڭنى كۈتەتتى . باياندايى چېرىكلىرى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئارىسى بارغانسېرى قىسقىراپ باراتتى . ئاخىرى ئىككى تەرەپتىن كەلگەن دەھشەتلىك قىيان بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلدى . قىلىچ ـ نەيزىلەر ئىسسىق قان بىلەن بويىلىشقا باشلىدى . ئادەملەرمۇ بىر ـ بىرلەپ : «ئاھ !» دەپ چىرقىراپ يىقىلاتتى . بىردەمدىلا يېشىل گىياهلار قىزىل قان بىلەن بويالدى . غەزەپلىك چۇقانلار ، ئىڭرىغان نالە ـ پەريادلار كۆنپېتىشنىڭ شەپقى ئۆچۈپ بارغانسېرى قارىيىۋاتقان ئالەمگە تارقىلاتتى ... ئۇرۇش ـ جەڭ دېسە تېنى ياىراپ ، جېنى سۆيۈنۈپ كېتىدىغان دېۋدەك يوغان سادىرنىڭ گاهى قاقاقلاپ كۈلگەن ، گاهى شىردەك ھۆركىرىگەن قاڭرۇق ئاۋازى جەڭ مەيدانىدا ئالاهىدە جاراڭلايتتى...

* *

ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن ئوقۇلغان قۇرئان ئايىتى تۈگەپ ، ئولتۇرغانلار قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى . دۇئا تۈگىگەندىن كېيىن ، ئىككى پۈتى ئۈستىدە ئولتۇرغان ئادەملەر پۇتلىرىنى يىغىپ باداشقان قۇرۇپ ، ئەركىن ـ ئازادە ئولتۇرۇپ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ هال ـ ئەھۋالىنى يەنە بىر قېتىم سورىدى .
كېچىككى جەڭ قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەلىبىسى بىلەن

ئاياغلاشتى . يىقىلغەن چىرىكلەر ھەددى ـ ھېسابسىز ئۆلۈكلىرىنى قالدۇرۇپ سىپىل تەرەپكە قاچتى . ھاراق ئىچىۋېلىپ جان ـ جەھلى بىلەن جەڭگە چىققان چىرىكلەرمۇ قاتتىق جەڭ قىلدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ چىقىمىمۇ ئاز بولمىدى ، سادىر دېگەندەك ، قوزغىلاڭچىلار قاچقان چىرىكلەر بىلەن بىللە سىپىل ئىچىگە كىرەلمىگەن بولسىمۇ ، سىپىل دەرۋازىلىرىغىچە قوغلاپ باردى .

تاكى جەڭ تۈگىگۈچە بىر ئېگىزرەك دۆڭ ئۈستىدە تۇرۇپ جەڭنى كۆزەتكەن موللا ناسىر ئەلەم ، ناشتىدىن كېيىن ، موللا بىلال باشلىق بەش قوزغىلاڭچىلار ۋەكىلىنى چاقىرتىپ كېلىپ ، ئۇلارغا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يېنىغا كىرىشنى ئېيتتى . ۋەكىللەر قازىكالاننىڭ سۆزىگە قىزغىن قوشۇلۇپ ، شەھەرگە يول ئالدى . چۈشكە يېقىن شەھەرگە كىرىپ قورساقلىرىنى ئاشپۇزۇلدا تويدۇرۇپ ، بەيتىللاغا كەلدى . ئۇلار ھامامدا تاھارەت ئېلىپ پېشىن نامىزىنى ئوقۇدى . ۋەكىللەر پېشىنگە ئەمىرنىڭمۇ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، بەيتىللانىڭ ئارقىلىق دەرۋازىسى ئالدىغا چىقىپ بىر ياندا ئۇنى كۈتۈپ تۇردى . روھىي كەيپىياتى خېلىلا تۈزىلىپ ، ئىككى مەڭزىگىمۇ بىلىنەر ـ بىلىنمەس قان يۈگۈرگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ كوچىغا چىقىشى بىلەنلا موللا بىلاللار قول باغلاپ بىر ـ بىرلەپ كېلىپ كۆرۈشتى . نازىم ئۆزلىرىنىڭ باياندايدىكى قوزغىلاڭچىلار نامىدىن ھال سوراپ كەلگەنلىكىنى دېگەندە ، ئەمىر ھاياجانلىنىپ كەتتى . ئۇ ۋەكىللەرنى ئۆيىگە تەكلىپ قىلىپ ، موللا بىلال بىلەن نادىرنىڭ ئارىسىدا ماڭدى ، قالغانلار ئۇلارغا ئەگىشىپ يول ئالدى...

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆيىگە كېلىپ ، سارايغا كىرىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن ، ۋەكىللەردىن بىرى خەتمقۇرئان قىلىپ ، دۇئا قىلدى ، ئارقىدىن ئەمىرنىڭ ھال ـ ئەھۋالىنى سورىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن مۇسىبەتتىن

قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاتتىق قايغۇرغانلىقىنى ئېيتىپ تەسەللى بەردى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئورنىدىن تۇرۇپ، ۋەكىللەرگە ئۆزرىخاھلىق ئېيتىپ، تالاغا ماڭدى. هايال بولماي كىرگەن ئەمىر ئۆز ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ موللا بىلاللارغا قارىدى. شائىر «سۆزلە!» دېگەندەك نادىرغا تىكىلدى. ئېغىزىنى ئالتە - يەتتە كۈنلۈك هىلال ئايدەك قارا ساقال قاپلىغان نادىر قولىنى ئاغزىغا ئېلىپ بېرىپ يۆتەلدى، ئاندىن ئۆزلىرىدىن پەستە، ئىشىك تەرەپتە ئولتۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگكە قاراپ سۆزىنى باشلىدى:

— مۆھتەرەم ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى، بىز قۇتلۇق ئۆيلىرىگە باياندايدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىلى بولۇپ كەلدۇق. مۇنداق ئېيتقاندا، بىزنى باياندايدا جەڭ قىلىۋاتقان خەلق ئەۋەتتى، — قارا قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرىدە ئەقىل ۋە چېچەنلىكىنىڭ نۇرى چاقناپ تۇرغان نادىر ئالدىدا موللا ناسىر ئەلەم، مەزەمزاتلار بىلەن قىلغان سۆھبىتىنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى بىلەن كېيىندىكى قانلىق جەڭنى سۆزلەپ بەردى.

— بەيتىللاغا پېشىن ئوقۇغىلى كەلگەن ئادەملەرنىڭ ئاغزىدا ئاخشامقى جەڭنىڭ هېكايىسى، يۈرىكىمدە بولسا زەپەر خۇشاللىقى. مەنمۇ باتۇر خەلقىمىزنىڭ جەڭدە يەڭگەنلىكىنى ئاڭلاپ، ئىنتايىن خۇشال بولدۇم! ... — دېدى ئەمىر هاياجانلىنىپ، ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدە سەممىيلىك نۇرى چاقنايتتى.

— بىز خەلق نامىدىن ئەخمەت خەزىنىچى بەگ بىلەن ئۆزلىرىنىڭ گۇناھسىز ئىككى ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرگەن قاتىلنى سوراق قىلىپ، جازاغا تارتىشنى تەلەپ قىلدۇق. بىز يەنە موللا ناسىر ئەلەم، مەزەمزاتلارغا: «بۇ قانلىق ۋەقەنى پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ غەرىزى: ئابدۇرۇسۇل بەگكە قاتتىق زەربە بېرىپ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ئورنىدىن

يىراقلاشتۇرۇشتىن ئىبارەت» دېدۇق ، — جىددىي ۋە ھاياجان بىلەن سۆزلىگەن نادىر سۆزىدىن توختاپ ، قولياغلىقىنى يانچۇقىدىن ئېلىپ ، يۈز كۆزىنى ۋە ئاغزىنى ئېرتتى . ئۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ، ئەمدى دەيدىغان پىكرىنى رەتلىۋالدى ، — راست ، سىلىنىڭ باشلىرىغا ئېغىر مۇسىبەت كەلدى . تاغلارنىمۇ ئۇۋۇۋېتىدىغان بۇ قايغۇ - ئازابنىڭ زەربىسىگە سىلى يەنىلا بەرداشلىق بەردىلا ! سىلىنىڭ ئىرادىلىرىگە خەلق قايىل ! بۇ ئەلۋەتتە ، ئۆزلىرىنىڭ خەلق غېمىنى يەيدىغان ئالىيجانابلىقلىرىدىن بولدى ، — نادىر سۆزىدىن توختاپ بىر ئاز تىنىۋالدى . ئۇ بىر چوڭقۇر نەپەسلىنىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — مۆھتەرەم ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، خەلق سىلىنى كۈتمەكتە . كىچىكى جەڭ سىلىدەك بىر باشچىنىڭ زۇرۇرلۇكىنى خەلققە تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇردى . بىزنى ، سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتلىرىنى دەپ ، ئەزىز ئەمىر ، باياندايىغا قايتسىلا ! راست ، يەنە بىر دەي ، خەلق ئۆزلىرىنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتمەكتە . سىلىنىڭ سۆيۈملۈك ئاتلىرى چورۇق ھېكىممۇ خەلق ، دەپ بۇ ئالەمدىن ئۆتكەن . ئۆزلىرىمۇ خەلق ، دەپ شۇ كۈنگىچە ياشاپ كەلدىلا ! مەيلى قانچىلىك قايغۇ - ھەسرەت ، قانچىلىك ئازاب - ئوقۇبەت ، قانچىلىك ئېغىر مۇسىبەتكە قالسىلىمۇ ، خەلق دەپ سوققان يۈرەكلىرى يەنىلا خەلق دەپ سوقىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز !...

نادىر ئورنىدىن تۇردى ، موللا بىلال ئورنىدىن تۇردى ، قالغان ۋەكىللەرمۇ ئورنىدىن تۇردى . ئۇلار ھۆرمەت بىلەن ئەمىرگە تىكىلەتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ئىختىيارسىز ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ : «نېمىشقا تۇرۇپ كەتتىڭلار ؟ ئولتۇرۇڭلار ! ئولتۇرۇڭلار !» دېگەن سۆزلىرىدە يۈرىكىنىڭ ھاياجىنى ۋە ئاق كۆڭۈللۈكى ئىپادىلىنەتتى .

— بىز باياندايدا جەڭ قىلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىلى بولۇپ ، ئالدىلىرىغا خەلقىمىزنىڭ يۈرەك سۆزىنى ئېلىپ كەلدۇق . ئۆزىنىڭ ئازادلىقى ئۈچۈن قوزغالغان خەلق سىلىنىڭ مۇبارەك ئاتلىرىنى كېچە ـ كۈندۈز ياد ئەتمەكتە . سىلىنىڭ ئۆز سېپىگە قايتىپ كېلىشلىرىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتمەكتە ! خەلق ھامان بىر كۈنى قاتىلنى جازالايدۇ . بۇنىڭغا ئىشەنسىلە ! بىز سىلىنىڭ جاۋابلىرىنى ئالماي باياندايغا — ئۇ يەردە بىزنى تۆت كۆزى بىلەن كۈتۈپ تۇرغان خەلقىمىزنىڭ ئالدىغا قانداق قايتىمىز ؟ !...

ئۆرە تۇرغان ۋەكىللەر قوللىرىنى باغلاپ تۇراتتى . قامەتلىك ئەمىرمۇ قولىنى باغلاپ تۇراتتى .

— ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ! — دەپ سۆز باشلىدى موللا بىلال يوغان ، قارا ، چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئەمىرگە تىكىپ ، — سىلىلا ئەمەس ، باشلىرىغا كەلگەن ئېغىر ۋە قوش ـ قوش مۇسىبەتتىن خەلقمۇ ئازابلاندى . قاتىل ، ئەلۋەتتە جازالىنىدۇ . قاتىلنى سوراق قىلىپ جازالىغىچە ، باياندايىنى ئېلىش جېڭىنى توختىتىپ تۇرۇشقا بولمايدۇ ! ھېلىمۇ باياندايىنى ئېلىش جېڭى ئۆزىراپ كەتتى . جەڭ قانچىلىك ئۇزارسا قۇربان بېرىشمۇ شۇنچىلىك كۆپ بولىدۇ ، خەلقىمىزنىڭ قىيىنچىلىقىمۇ ھەسسىلەپ ئاشىدۇ . مەن بۇلارنى دېمىسەممۇ ، ئۆزلىرى ئوبدان بىلىدىلا ! خەلق ئۆزلىرىنىڭ تېزرەك باياندايغا قايتىپ ، بۇ ئۇلۇغ جەڭگە باشچىلىق قىلىشلىرىنى كۈتمەكتە ! قېنى ، بىزگە ، ئەمىر جانابلىرى ، باياندايغا قايتىپ خەلقىمىزنىڭ ئازادلىق جېڭىگە باشچىلىق قىلىشقا ۋەدە بەرسىلە ! بىز خۇشال قايتىپ ، بۇ خەۋەرنى باياندايدىكى خەلققە يەتكۈزەيلى !...

— ئولتۇرۇڭلار ! ھەرقانداق گەپ بولسا ، ئولتۇرۇپ پاراڭلىشايلى ! — دېدى ئەمىر موللا بىلال ، نادىر ۋە باشقىلارنى قولى بىلەن تارتىپ .

— سىلى جاۋاب بەرمىگۈچە ئولتۇرمايمىز ! — دېدى نادىر

يېنىدىكى يولداشلىرىغا بىر - بىردىن قاراپ چىقىپ .
ئەمىر ۋەكىللەرنىڭ ئولتۇرمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، يەنە قولىنى باغلاپ ، بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرۇپ قالدى . قەلبى گۈزەل خىياللار بىلەن جۇشقۇنلىنىپ تۇرىدىغان ئادەمنىڭ چىرايىمۇ سەممىي ۋە ئوچۇق بولىدۇ ، ئىچى قىتىغۇر ئادەملەرنىڭكىدەك تۇتۇلۇپ تۇرمايدۇ . ماڭلىيى كەڭ ، قامەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چىرايى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان گۈزەل ، پاك ۋە تەبىئىي مۇھەببەتنىڭ تەسىرىدە يالقۇنلىناتتى ، ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىمۇ ئوچقۇن چاچاتتى . قىرىق ياشقا تولۇپ كۈچ - قۇدرىتى ، ئەقىل - پاراستى ئۇرغۇپ تۇرغان ئەمىر يېتىلگەن ئالغۇر كۆك بۆرىگىلا ئوخشايتتى :
— راستىنى دېسەم ، بۇ قېتىمقى بېشىمغا كەلگەن مۇسىبەت تولىمۇ ئېغىر بولدى . قېينانام ، ئايالىم ، قوۋم - قېرىنداشلىرىمنىڭ نالە - زارى ئەقىل - ھوشۇمنى ئالدى . مەن ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئېلىشنىلا ئويلايدىغان بولۇپ قالدىم . قوزغىلاڭ يادىمدىن چىقىپ كەتتى . موللا ناسىر ئەلەم ، ئەلاخان پالۋانلار كۈندە دېگۈدەك كېلىپ ، ماڭا نەسىھەت قىلمىغان بولسا ، مەن تۇگىشىپ كېتەتتىم . بۇ چاغقىچە سىگار كۆزىمۇ جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتەتتىم . ئۇلارنىڭ : «قاتىلنى خەلق بىر تەرەپ قىلسۇن !» دېگەن سۆزى مېنى تۇتۇپ قالدى ، — ئەمىر بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ جىددىي چىرايىدا ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان قايغۇ - ھەسرەت ، پىغان ۋە ئەلەم يۇرقىرايتتى ، — رەھمەتلىك ئاتام : «خەلق ، خەلق !...» دەپ ئۆتۈپتۇ . ئۇنىڭ بۇ روھى ماڭىمۇ خېلىلا يۇقۇپتىكەن ، ئاستا - ئاستا ئويلىنىپ ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم ، ئەل - يۇرتۇمنىڭ مۇھەببىتى مېنى سەۋدايىلىقتىن ، ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن قىلىدىغان قاراملىقتىن ساقلاپ قالدى . مەن : «بۇ دۇنيادا ئۆز

يېرىڭدىن ، ئۆز ئېلىڭدىن ئەزىز ۋە ئۇلۇغ يەنە نېمە بار ؟» دەپ ئويلىدىم . خەلقىنىڭ ئىشەنچ ۋە سالىمىدىن ئايرىلغان ھەرقانداق ئۇلۇغنىڭ قىممىتى ۋە ئابرۇيى بولامدۇ ؟ ! ياق ! بىلىق سۇدىن ئايرىلسا ئۆلىدۇ ، ئۆز خەلقىدىن ئايرىلغانمۇ ئەتىۋارى يوق بىر چۈپرەندىگە ئايلىنىدۇ . ھايات — سىناق مەيدانى ! ھايات مەنمەن دېگەن ئەزىمەتلەرنى ھەرخىل يوللار بىلەن سىنايدۇ . مەنمۇ شۇنداق جىددىي ۋە ئېغىر سىناقتا دۇچ كەلدىم . بۇ سىناقتىن ئۆتەلمىسەم ، قانداقمۇ ئەل - يۇرتنىڭ يۈزىگە ، سۆيۈملۈك ئاتامنىڭ ئالدىغا بارغاندا كۆزىگە قارىيالايمەن ؟ ! ئۈستىگە ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكەندىمۇ ، ئەزىز ئەل - يۇرتنى دېگەن ئوغۇللار ھەقىقىي ئوغۇل بولالايدۇ !... بۇ خىياللار مېنى باياندايغا قايتىش ئىرادىسىگە كەلتۈرۈۋاتاتتى . خەلق مېنى ئۇنتۇماي ، ئۆزىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۆيۈمگە ئەۋەتكەنلىكىدىن بېشىم ئاسمانغا يەتتى . مەن باياندايغا قايتىمەن ! ئىككى - ئۈچ كۈنلۈك رۇخسەت بېرىڭلار : قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنىڭ قىرىق نەزىرىنى قىلىۋالاي . نەزىر تۈگىگەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا باياندايغا قايتىمەن !...

ئۆي ئىچى ھاياجانغا تولدى . موللا بىلال ئېتىلىپ كېلىپ ، ئەمىرنىڭ ئىككى قولىنى چىڭ تۇتتى . قالغانلارمۇ كېلىپ ئەمىرنى ئورىۋالدى . نازىمنىڭ يۈرىكىدە كېيىن يېزىلىدىغان داستاندىكى مۇنۇ مىسرالار جاراڭلىدى :

قىرىق ياشتا ئېردى ئەمىرى زامان ،
چىرايى قىزىلگۈل جاھان پەھلەۋان .
دېدى بارچە ئادەم يۈرەكلىك ئەمىر ،
كى بىزلەرگە دائىم كېرەكلىك ئەمىر .

كى ئابدۇرۇسۇل بەگ دىلىدۇر دۇرۇست ،
دىلى دۇرۇست ئۇچۇن تۇتتى خەلق ئانى دوست... » ①

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۆزى دېگەندەك ، قېيناتىسى ۋە ئىككى ئوغلىنىڭ قىرىق نەزىرىنى بەرگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى باياندىغا كەلدى . ئەمىرنى قوزغىلاڭچىلار ئالدىغا چىقىپ زور داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى . بۇ مەزەمزاتنىڭ يۈرىكىدىكى ھەسەتخورلۇق يىلىنىنى ۋىژىلداتتى ....

*　　　*

ئابدۇرۇسۇل بەگ بايانداغا بارغان كۈنىنىڭ ئەتىسى مەزەمزات ئىچىچە شەھەردىكى دەڭدە تۇرۇۋاتقان ئەخمەتخان خوجىنى ئادەم ئەۋەتىپ ئۆيىگە چاقىرتىپ كەلدى .

قاراڭغۇ چۈشۈپ يەنە بىر كېچە باشلىنىۋاتاتتى . ئەرش ھۆرلىرى ئۇچۇق ئاسمانغا نۇرلۇق چىراغلىرىنى بىر - بىرلەپ يېقىۋاتاتتى . قىبلە تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال ئاق تېرەكلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرىنى يېنىك شىلدىرلىتاتتى . سىڭار كۆز بېشىرنى ئېلىپ ھاكىمبەگنىڭ ھەشەمەتلىك ئۆيىگە كەلدى . يەنە ئۆتكەنكىدەك مەزەمزات خوجىنى ھويلىسىدا قىزغىن كۈتۈۋالدى . مۇلازىم يىگىت ئۇنىبېشىنى باشقا بىر ئۆيگە ئەكىتىپ ، ھاكىمبەگ ئەخمەتخاننى ياسىداق سارىيىغا باشلاپ ماڭدى .

گۈللۈك داستىخان سېلىنىپ ، ئۈستىگە نازۇنېمەتلەر تولغان شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە خوجا ، يېنىدا مەزەمزات ئولتۇرۇپ ، يەنە

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 2 - ، 3 - سان 11 - ، 12 - بەتلەر .

بىر قېتىم ئۇزاق كۆرۈشمىگەندەك تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى . شىرە ئۈستىدىكى چىرايلىق مىس شامداندا يېنىۋاتقان ئۈچ شام ياسىداق سارايىنىڭ ئىچىنى يورۇتۇپ تۇراتتى . ساھىبخانا بىلەن مېھمان قېنىق دەملەنگەن سىنچايىنى ئىچىپ ، يېڭى بىر سۆيقەستنىڭ يولىنى ياساتتى .

— خوجام ، تۈنۈگۈن ئۆزلىرى باياندايدا بولغان بولسىلا ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئابدۇرۇسۇلنى قانداق كۈتۈۋالغانلىقىنى كۆرۈپ ، يۈرەكلىرى ئۆرتىنەتتى . مەن بۇ ئەخمەق خەلقنىڭ چورۇقنىڭ ئوغلىنى شۇنچىلىك قىزغىن ۋە تەنتەنە بىلەن كۈتۈۋالغانلىقىنى كۆرۈپ چىدىيالماي تەتۈر قارىۋالدىم . نەچچە مىڭ خەلق غۇلجا يولىغا چىقىپ ، ئىككى تەرەپتە سانجاق ـ سانجاق تۇرۇپ ئەمىرنى قىيقاس ـ چۇقان ، چاۋاكلار بىلەن كۈتۈۋالدى .

مەزەمزات ئۆپكىسى ئۆرۈلگەندەك سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن قولياغلىقىنى ئېلىپ يۈز ـ كۆزىنى ئېرتتى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىغا چىقىۋاتقان چايانلار بارغانسېرى كۆپىيىۋاتاتتى .

— مەن ، بىلەمدىلا ، شۇ يەردىلا : ئابدۇرۇسۇل بولسا ، ماڭا ئارام ۋە خۇشاللىق بولمايدىغانلىقىنى بىلدىم ، خوجام ، بۇ دەردتىن مېنى سىلى قۇتۇلدۇرمىسىلا ، باشقا قۇتۇلدۇرىدىغان ئادىمىم يوق ! مال ـ دۇنيا دېسىلە ، دېگەنلىرىنى بېرىمەن ! ئۆزلىرىنى ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ چېرىكلىرىگە ئەمىر قىلىمەن ! بۇ ئىش ، ھۆرمەتلىك ئەخمەتخان ، پەقەت سىلىنىڭ قوللىرىدىن كېلىدۇ !...

يەكچەشمە مەزەمزاتنىڭ سۆزلىرىنى بۆلمەي ، خىيال سۈرۈپ ، جىمجىت ئولتۇرۇپ ئاڭلىدى . ئۇ تېخى يېقىندىلا ئەمىرنىڭ قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرۈپ ، خەلقنىڭ جازالىشىدىن ، ئابدۇرۇسۇلنىڭ قىساس ئېلىشىدىن قورقۇپ قېچىپ يۈرگىنىدە ، بۇ ئىشنى قىلسا ، ئاقىۋىتى قانداق

بولىدىغانلىقىغا كۆزى يەتمەي زۇۋان سۈرمەيۋاتاتتى .

«ياق ! — دەپ ئويلايتتى خوجا شىرەدىكى نازۇ نېمەتلەرگە تىكىلىپ ، — ئەمىرنى هازىر ئۆلتۈرسەم بولمايدۇ ، خەلقنىڭ جازاسىدىن ، ئەمىرنىڭ قىساسىدىن قېچىپ يۈرگىنىمدە بۇ ئىشنى قىلسام ، خەلق مېنى پارە - پارە قىلىپ قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بەرمەمدۇ ؟ !... »

— هاكىمبەگ جانابلىرى ! — دېدى ئەخمەتخان بېشىنى كۆتۈرۈپ ، — ئەمىرنى ئۆلتۈرىمەن ، لېكىن هازىر ۋاقتى ئەمەس ، قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ئۆلتۈرگىنىمگە ئانچە ئۇزۇن بولمىغان بۈگۈنكى كۈندە ئابدۇرۇسۇلنى ئۆلتۈرسەم ، خەلق مېنى چايناپ يۇركۆۋەتمەمدۇ ؟ ! ماڭىمۇ جان كېرەك ! بالا - چاقام بار ! ئارزۇ - ئارمانلىرىم بار ! بىرئاز ۋاقىت ئۆتسۇن ، پۇرسەت كۈتەيلى ! ماڭا ئىشەنسىلە ، تەقدىر نېسىپ قىلغان كۈنى ، مەن چوقۇم ئەمىرنى بۇ ئالەمدىن ئۇ ئالەمگە ئۇزىتىمەن .

هاكىمبەگ سىڭار كۆزىنىڭ سۆزىگە بىرنېمە دېمەي ، ئورنىدىن تۇرۇپ سارايىنىڭ كۈنپېتىش ئۇلى تەرەپ بۇلۇڭىدىكى تۆگە ساندۇق ئۈستىگە تىزىلغان ئورۇن - كۆرپىلەرنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇ قولىنى ئورۇن - كۆرپىلەرنىڭ ئارىسىغا تىقىپ ، بىر قارا خالتىنى سۇغۇرۇۋالدى . ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرغان ساھىبخانا قوللىرى تىترىگەن هالدا خالتىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ ، ئىچىدىن بەش چوكا ئالتۇن بىلەن بىرقانچە يامبۇنى ئېلىپ ، خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . خوجىنىڭ يەكچەشمە كۆزلىرى بۇ دۇنيانى كۆرۈپ چەكچىيىپلا قالدى .

— بۇ ، ئەخمەتخان ، مېنىڭ ئازراق كۆڭلۈم ! ئىش پۈتكەندىن كېيىن بۇنىڭدىنمۇ جىق بېرىمەن . بايا دېگىنىمدەك چېرىكلىرىمگە ئەمىر قىلىمەن . ئۈستىمىزدە يارانقان بىر ئاللا تۇرۇپتۇ ، ۋەدەمدىن يېنىۋالسام دوزىخى بولاي ! — دېدى هاكىمبەگ بىر پۈتنى تىزلاپ ، باش ۋە گەۋدىسىنى سىڭار كۆز

تەرەپكە سۈرۈپ، ئۇنىڭ ئاۋازىدا يىلىنىش ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى.

ئەخمەتخان ئىككى ئاچا يولنىڭ ئاغزىدا، قايسىسىغا مېڭىشىنى بىلمەي تېڭىرقاپ تۇراتتى. ئۇ قاتىللىق يولىغا ماڭمىسا، كۆز ئالدىدىكى ئالتۇن ۋە يامبۇلاردىن ئايرىلىپ قالاتتى؛ ماڭسا جېنىدىن ئايرىلاتتى. ئاچ كۆزلۈك، ھوقۇق تەمەسى ۋە شۆھرەت كەينىگە كىرگەن ئادەم ھامان ئۆز جېنىدىن بايلىقنى، ئەمىرلىكنى ۋە بۇلاردىن كېلىدىغان شان ـ شۆھرەتنى ئەلا بىلىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان، ئۇنىڭ شەيتىنى «ماقۇل دە! ماقۇل دە!» دەپ چىرقىرايتتى. خوجىنىڭ مەيلىمۇ بارغانسېرى جېنىغا ئەمەس، ئالدىدىكى ئالتۇن ۋە يامبۇلارغا ئېغىپ كېتىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇ، بىر ئاز قورقۇپ «ماقۇل!» دېيىشكە جۈرئەت قىلالمايۋاتاتتى.

— سىلى ماڭا ئىشەنمەيدىغان ئوخشايدىلا، بولمىسا مېنى بۇنداق قىستاپ قىيىن ئەھۋالدا قالدۇرمايتتىلا! مەن دېدىمغۇ: ئەمىرنى چوقۇم ئۆلتۈرىمەن، دەپ! بىرئاز ۋاقىت تەخىر قىلسىلا! ئۆتكەنكى ئىشنىڭ ھورى بېسىلسۇن، — دېدى سەل تېرىككەن كەيپىياتتا سىگار كۆز، ھاكىمبەگكە قارىماي تۇرۇپ.

— بىز ۋاقتى كەلسۇن دەپ كۈتۈپ تۇرساق، ئەمىرنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيى يەنىمۇ ئۆسۈپ كەتمەمدۇ؟! ئۇ چاغدا ئۇنىڭغا قول سېلىش تېخىمۇ قىيىن بولۇپ قالمامدۇ؟!··· — مەزەمزات كۆڭلىگە بىر پىكىر كەلگەندەك. بىردەم قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ئويلىنىپ قالدى، — جىددىي پەيتتە تاش سانىغان ئادەملەر ھامان يېڭىلىدۇ، چۈنكى باشقىلار قۇم ساناپ ئالدىغا ئۆتۈۋالىدۇ. مېنىڭ سىلىنى ھىمايە قىلىپ، قوغداپ، موللا ناسىر ئەلەمگە، خەلق ۋەكىللىرىگە دېگەن سۆزۈم بىلەن ئۇلارنىڭ ئاچچىقى بېسىلىپ قالمايدۇ. ئەمىرنىڭمۇ كۆڭلىدىكى قىساس ئوتى ئۆچۈپ كەتمەيدۇ. بۇنداق ئەھۋالدا كىم بالدۇر ۋە تېز قول سالسا، شۇ

چوقۇم ئۇتۇپ چىقىدۇ . كىچىكتۇرسەك كىچىككەن ئىشقا قار يىغلاپلا قالماي ، بىشىمىزدىنمۇ ئايرىلىپ قالىمىز !...

ئەخمەتخان خوجا «ماقۇل» دېمەستىن ، ئالدىدىكى ئۆزىنى ئىلكىگە ئېلىپ بولغان خوجايىندىن قۇتۇلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى . «ياق !» دېسە ، «ھەممە سىرىمنى بىلىپ بولدى !» دەپ ئادەملىرى ئارقىلىق ئۆلتۈرۈۋېتىدىغانلىقىنىمۇ ئوبدان بىلەتتى . خوجىغا بىرلا يول : ھاكىمبەگنىڭ تەلىپىگە كۆنۈش يولىلا قالدى .

— بولىدۇ ! — دېدى سىڭار كۆز چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ ، — سىلى ماڭا ئەمرىنىڭ ئۆز چېدىرىدا خالىي قالىدىغان ۋاقتىنى بىلىپ بەرسىلە !...

ئاخىرى سىڭار كۆزنى دېگىنىگە كۆندۈرگەن مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى خۇشاللىقتىن چاقناپ كەتتى .

* *

ئابدۇررۇسۇل بەگنىڭ يوغان چېدىرىدا ناشتىدىن كېيىن باشلانغان كېڭەش جىددىي كېتىۋاتاتتى...

باياندايغا كەلگىنىگە بىرقانچە كۈن بولغان ئەمىر قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلارنىڭ سانىنى ئېنىقلاپ ، ئۇلارنى بىر قېتىم تەرتىپكە سالدى . ئۇ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار ۋە ئۇلارنىڭ باشلىقلىرى بىلەن سۆھبەتلىشىپ ، كۆڭلىدىكى ئوي - خىياللىرىنى ئاڭلىدى . ھەممە ئادەم ئۆز كۆڭلىدە باياندايىنى تېزرەك ئېلىپ ، تىنچ كۈنلەرگە تېزرەك يېتىشنى ئارزۇ قىلاتتى . ئابدۇررۇسۇل بەگ پۇختا تەييارلىق قىلىپ ، مۇكەممەل بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ باياندايغا چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىش قارارىغا كەلدى . ئۇ بۈگۈن باياندايغا چوڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىش ھەققىدە كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى .

تۆرگە سېلىنغان كۆرپىدە بېشىغا سېرىق يىپەك سەللە يۆگىگەن ، ساقىلى قاردەك ئاپئاق موللا ناسىر ئەلەم ، ئۇنىڭ ئوڭ يېنىدا بېشىدا كىمخاب تۇماق ، كەكە ساقاللىق مەزەمزات ، سول تەرىپىدە ئۆرە موۋۇت تۆپە كىيگەن ، قىسقىراق ساقاللىق ، ئۇزۇن قارا بۇرۇتلۇق ، تازا قۇرامىغا تولغان ئابدۇرۇسۇل بەگ ئولتۇراتتى . چېدىرنى چۆرىدەپ ئولتۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى ئەمىرنىڭ سالماقلىق بىلەن قىلىۋاتقان سۆزىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى .

— مەن كېلىپ ، قوزغالغان دېھقانلىرىمىزنىڭ بايانداىدىكى ئەمەلىي سانىنى ئېنىقلىدىم . شۇنىڭ بىلەن بىللە قوزغىلاڭچى دېھقانلارنى بىر قېتىم تەرتىپكە سېلىپ ، ئون ، يۈز ، مىڭدىن قىلىپ تەشكىللەپ ، ئونبېشى ، يۈزبېشى ، مىڭبېشىلارنى تەيىنلەپ ، تەرتىپ - ئىنتىزام تۇرغۇزدۇم . شۇنداق قىلىپ ، بايانداىغا كەلگ كۆلەمدە ھۇجۇم قىلىشقا شارائىت ياراتتىم . ئەمدىكى مەسىلە : بۇ قېتىمقى جەڭنى قانداق ئېلىپ بارىمىز ؟ قانداق ياخشى چارە - تەدبىرلەرنى قوللىنىمىز ؟ دېگەنلەرنى كېڭىشىپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ چىقىشتىن ئىبارەت بولۇپ قالدى .

ئەمىر سۆزىدىن توختاپ كۆپچىلىككە قارىدى . ئۇ ھەممەيلەننىڭ دىققەت بىلەن ئۆز سۆزىنى ئاڭلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، گېپىنى داۋاملاشتۇردى :

— بىز ھىجرىيىنىڭ 1281 - يىل جامادىيە لئەۋۋەلنىڭ 12 - كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى[①] غۇلجىدا قوزغىلىپ ، بۇ يەرگە كۆپ ئۆتمەي كېلىۋىدۇق . بۈگۈن ھىجرىيە 1282 - يىل جامادىيەلسانىنىڭ 3 - كۈنى[②] ، دېمەك ، بىر يىلغا

① مىلادىيە 1864 - يىل 10 - ئاينىڭ 13 - كۈنى (جۈمەنىڭ كىرىدىغان) كېچىسى .

② مىلادىيە 1865 - يىل 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنى .

يېقىنلىشىپ قالدى . راستىنلا دېھقانلىرىمىز دېگەندەك ، بايانداينى ئېلىش ۋاقتىمىز كېچىكىپ كەتتى . ئەمدى بۇنداق جىمجىت يېتىۋەرسەك بولمايدۇ ، چوقۇم بايانداينى پات ئارىدا ئېلىشىمىز كېرەك . قانداق ئالىمىز ؟ قانداق جەڭ چارە - تەدبىرلىرىنى قوللىنىمىز ؟ بۇگۈنكى كېڭەش مانا مۇشۇ مەقسەتتە چاقىرىلدى . ئۆز پىكىرلىرىمىزنى ئوتتۇرىغا قويۇپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ چىقايلى ! مېنىڭ دەيدىغانلىرىم شۇ !...

ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ ئالدىدا موللا ناسىر ئەلەمگە ، ئارقىدىن مەزەمزاتقا : سىلەرنىڭ دەيدىغانلىرىڭلار بارمۇ ؟ دېگەندەك قارىدى .

— راست ، بايانداينى ئالالماي ، بۇ يەردە ئۇزۇن يېتىپ قالدۇق . بۇ سېپىلغا قىلىنغان نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمدا تالاي قېرىنداشلىرىمىز قۇربان بولدى . ئەمدى يەنە بۇنداق جىمجىت يېتىۋەرسەك بولمايدۇ ، دېھقانلار تېرىقچىلىق بىلەن جان باقىدىغان ئادەملەر ، ئۇلار تېرىقچىلىق قىلمىسا بولمايدۇ . بۇ جەڭ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتسە ، ئەتە يەيدىغىنىمىز تۈگەيدۇ ، ئامالسىز قورال تاشلاشقا مەجبۇر بولىمىز ! مەن ئەمىرنىڭ سۆزىنى قۇۋۋەتلەيمەن . دەرھال بىر پىكىرگە كېلىپ ، بىر جەڭ پىلانى تۈزۈپ ، بايانداىغا ھۇجۇم قىلىپ ، مەيلى قانچىلىك قۇربان بەرمەيلى ، چوقۇم ئۇنى ئېلىشىمىز كېرەك ! — ئاق يۈزلۈك ، ئۆسكەن قاشلىرىمۇ ئاقىرىشقا باشلىغان ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان ، ئېگىكىنى قاردەك ئاپئاق ساقال قاپلىغان قازىكالاننىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىدە يەنىلا شۇ خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇراتتى . ياشلىق چاغلىرىدا يوسۇپتەك چىرايلىق بولغان بۇ ئۆلىما ھېلىمۇ شۇنچىلىك چىرايلىق قېرىغانىدى . ئۇنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن مەزەمزات ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ ، ياسالما بىر يۆتىلىپ ، كەڭ ، ئاق سېرىق يۈزىگە بىلىنەر - بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈرتۈپ ئاغزىنى ئاچتى :

— مەنمۇ قوشۇلىمەن ! باياندايىنى ئېلىش ۋاقتى ئالللقاچان بولدى . بۇ قېتىم ئوبدان تەييارلىق قىلىپ ، ئوبدان پىلانلاپ چوقۇم ئېلىشىمىز لازىم . شۇنى ئوچۇق ئېيتايكى : بۇ قېتىم يەنە باياندايىنى ئالالمىساق ، ھەتتا دۈشمەنلىرىمىز ئالدىدىمۇ يۈزىمىز تۆكۈلىدۇ…

ھاكىمبەگ غادىيىپ ئولتۇرۇپ ، تەكەببۇر قىياپەتتە گويا ھەممىنى بىلىدىغاندەك ئۇزۇن سۆزلىدى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرى گاھ ئېچىلسا ، گاھ قىسىلاتتى . كۆتمەك قاشلىرىمۇ گاھ كۆتۈرۈلۈپ ، گاھ چۈشەتتى . مەزەمزات خېلى ئۇزۇن سۆز سۆزلىگەن بولسىمۇ ، باياندايىنى قانداق ئېلىش ھەققىدە بىرەر چارە ـ تەدبىر كۆرسىتەلمىدى . يەنىلا ئۇ ، سۆزلىمىسە بولمايدىغاندەك بىرەر رەسمىيەت ئۈچۈنلا سۆزلەپ قويدى .

— مەن ، — سۆز باشلىدى ئەمىرنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەلاخان . لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىردىن ئۇچقۇن چېچىپ ، بويى ئېگىزمۇ ئەمەس ، پاكارمۇ ئەمەس خۇش پىچىم بۇ پالۋاننىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك يۈزىدە بىر مەردانە روھ نۇرلىناتتى . ئېڭىكى ساقالسىز ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۈستىگە بەش ـ ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايىنى دۈم كۆمتۈرۈپ قويغاندەك كۆرۈنىدىغان قارا بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئاغزىنىڭ ئىككى تەرىپىگە چۈشۈپ تۇرغان ئەلاخان ھاياجان بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى ، — يەنىلا سادىر پالۋاننىڭ ئۆز ئوغۇللىرى بىلەن تېگىدىن لەخمە كولىشىنى تەلەپ قىلىمەن ، باياندای ئىچىگە ھۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان يول ئاچماي باياندايىنى ئالالمايمىز . بۇگۈنكى كېڭەشكە نېمىشقا مىڭبېشى سادىر پالۋان كەلمىدى؟ بۇ ئادەم چوقۇم كېلىشى كېرەكتىغۇ ؟ !…

پالۋاننىڭ سۆزىنى ئەمىر بۆلدى :

— ئىككى كۈننىڭ ئالدىدا مېنىڭدىن سوراپ ئۆيىگە كېتىۋىدى ، ئاخشام كەلمەپتۇ ، بۈگۈن كېلىپ قالارمىكىن ! ؟…

— سادىر پالۋان ئۇرۇش ھىيلىلىرىگە باي ئادەم ، ئۇ ئۆز دۈشمەنلىرىنى ئالداپ ، تالاي ـ تالاي قاقاقلاپ كۈلگىنىڭلار يادىڭلاردىدۇر ؟ ! بەلكىم بۇ قېتىم باياندايغا بولىدىغان ھۇجۇمدا ئۇنىڭ يەنە ياخشى تەكلىپلىرى بولۇشى مۇمكىن . مېنىڭ پىكرىم ، بۇ مۇستەھكەم قورغاننى پارتلىتىپ ، كىرىش يولى ئاچماي تۇرۇپ ، باياندايغا بېسىپ كىرەلمەيمىز !

چېدىر ئىچىدە گۇدۇڭ ـ گۇدۇڭ پاراڭ باشلىنىپ كەتتى . ئولتۇرغان مىڭبېشىلار سادىر ھەققىدە ئۆزئارا سۆزلىشىۋاتاتتى . ئۇلار پالۋاننىڭ يەنە سېپىل تېگىدىن لەخمە كولىشنى قۇۋۋەتلەيتتى .

شۇ چاغدا چېدىرنىڭ ئالدىدىكى لاتىسى قايرىپ قويۇلغان ئىشىكىدىن قارىغايدەك قامەتلىك بىر ئادەم بېشىنى ئېگىپ كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپىسىدىلا توختاپ ، قەددىنى رۇسلاپ ئولتۇرغانلارغا خۇش چىراي قارىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى ئۇ ، قول قوشتۇرۇپ ، — ئۇسۇپ كىرىپ كېتىشىڭلارنى بۇزۇۋەتتىممۇ ، قانداق ؟ ! كەچۈرىسىلەر ! ئەمىردىن رۇخسەت ئېلىپ ئۆيگە كېتىۋىدىم . كەلسەم ، بۇرادەرلەر چېدىردا كېڭەش بولۇۋاتقانلىقىنى دېيىشتى . ئۇدۇل بۇ يەرگە كېلىشىم .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! كەل ، ئوغلۇم سادىر ! قېنى ، تۆرگە چىققىن ! — دېدى مۇلايىم ئاۋازى بىلەن خىزىر سوپەت موللا ناسىر ئەلەم پالۋانغا خۇش چىراي قاراپ .

بېشىغا ئاق مالخاي ، ئۇچىسىغا ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان ئاق كۆڭلەك كىيىپ بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان سادىر قازىكالانغا : «رەھمەت !» دەپ تۆرگە ئۆتمىدى ، ئىشىككە يېقىن يەردە باداشقان قۇرۇپ ئازادە ئولتۇردى . ئۇ زادىلا كۆرۈپ باقمىغان كىمخاب تۇماقلىق ، كالتە موۋۇت پەشمىتىنىڭ تۆش يانچۇقىدىن سائەت بېغى ساڭگىلاپ تۇرغان كەكە ساقاللىق ئادەمگە

قاريدى . ئۇ : «مەزەمزات دېگىنى شۇمىدۇر ؟» دەپ ئويلىدى . سادىرنىڭ ھاكىمبەگكە تىكىلىشىدىن ، ئۇنى تونۇمايدىغانلىقىنى سەزگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ پالۋانغا تىكىلدى .

— ھۆرمەتلىك پالۋان ! سىلىگە ئىلىنىڭ ھاكىمبېگى مەزەمزاتنى تونۇشتۇرۇپ قوياي ! بۇرۇن بەلكىم ، بىر - بىرىڭلارنىڭ مۇبارەك ئىسمىشەرىپىنى ئاڭلىغان بولساڭلارمۇ ، دىدار نېسىپ بولمىغاندەك تۇرىدۇ .

— شۇنداق ! — دېدى سادىر ئەمىرگە ھۆرمەت بىلەن خۇش چىراي تىكىلىپ ، — تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈرگەن كۈنلىرىمدە ، مېنى قوغلاپ ئارام بەرمىگەن چېرىكلەردىن بىرقانچىسىنى ھىيلە بىلەن تۇتۇۋالدىم . ئۇلارنى سوراق قىلغىنىمدا : «بىزنى مەزەمزات ھاكىمبەگ ئەۋەتتى» دېيىشتى ، شۇ چاغدا بۇ زاتنىڭ مۇبارەك ئىسمىنى ئاڭلىغان ئىدىم .

مەزەمزات تاتىرىپ - بوزىرىپ كەتتى . ئۇنىڭ ئاق سېرىق چىرايىدىن سېرىق توپا ئۆرلەپ پۈرقىرايتتى .

— ھاي ! ... — دېدى مەزەمزاتنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ئولتۇرغان يەلكىسى كەڭ ، ئوتتۇرا بويلۇق موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ، — سۆزىڭىز ، پالۋان ، سەل تاپتىن چىقىپ كەتتىغۇ دەيمەن ! ھاكىمبەگ جانابلىرى خەلقپەرۋەر ، ئادالەتپەرۋەر ئۇلۇغ ! ئۇ ئەزىزنى ئون سەككىز مىڭ ئادەم تونۇيدۇ ، — ئاخۇنۇم قىزىل چىرايىدىن خۇشامەتنىڭ ساپسېرىق قاغا جىگدىلىرىنى توكۈلدۈتىپ قاقاتتى .

— ئاخۇنۇم ، مەن گەپنى ئۇدۇل ۋە ياسىماي قىلىدىغان قارىتۇرۇك ئادەممەن . بىلىدىلا ، تالاي يىل تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈردۈم ، يۈرتنىڭ غېمىنى يەپ كۆزۈمنى ئېچىپ يۈردۈم . چىرايلىق ساي - سالا ، ئايدالىلارغا قوشىقىمنى چېچىپ يۈردۈم . تاشقا كىيدۇرۇپ مالخېيمىنى ، دۈشمەنلەرنىڭ يۈرىكىنى پىچىپ يۈردۈم . مەن بۇ زاتنىڭ ئىسمىنى چېرىكلىرىدىن ئاڭلىمىسام ،

نەدىن بىلىمەن؟! — پالۋان شۇنداق ئەركىن، شۇنداق تەبىئىي سۆزلىدىكى، ئۇنىڭ قاتقىرىق ئاۋازى خۇددى ھەقىقەتنىڭ سەمىمىي ناخشىسىدەك چىقتى. موللا شەۋكەتنىڭ قىزىل چىرايى ئۆپكىدەك ئىسىلىپ مەزەمزاتقا تىكىلدى. تېخىچە ئۆز ھالىتىگە كېلەلمەي خۇددى تىكەن ئۈستىدە ئولتۇرۇپ قالغاندەك بولۇۋاتقان ھاكىمبەگمۇ سادىرنىڭ قوشاق شەكلىدە ئېيتىلغان سۆزىنى ئۆزىگە قارىتىلغان دەپ سېزىپ، تېخىمۇ ئولتۇرالماي قالدى. ئۇ ئېگىكىنى كۆتۈرۈپ، يالغاندىن يۆتىلىپ بىر قازىكالانغا، بىر ئەمىرگە قاراتتى. موللا ناسىر ئەلەم، ئابدۇرۇسۇل بەگ، ئەلا پالۋانلار سادىرنىڭ سۆزلىرىدىن سۆيۈنۈپ، ئۇنىڭغا خۇش چىراي قارايتتى.

موللا ناسىر ئەلەم مەزەمزاتنىڭ ئۆزىگە تىكىلگەن كۆزلىرىدىن گەپنى كېڭەش قىلىنىۋاتقان مەسىلىگە يۆتكەشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتتى، شۇنداق قىلمىغاندا، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك كېلىپ چىقىدىغانلىقىنىمۇ بىلدى. ئۇ قولىنى كۆتۈرۈپ، ھەممەيلەننى تىنچلىنىشقا چاقىرىپ، مۇلايىملىق بىلەن سۆزىنى باشلىدى:

— ئوغلۇم سادىر، بىز باياندايغا يەنە بىر قېتىم كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم قىلىشنى كېڭىشىۋاتاتتۇق. سەن تاغۇ تاشلاردا قېچىپ يۈرگەن چاغلىرىڭدا، سېنى تۇتقىلى چىققان چېرىكلەر بىلەن جەڭ قىلىپ، تىللاردا داستان بولغۇدەك قەھرىمانلىقلار كۆرسەتتىڭ، شۇنداق قىلىپ، جەڭ قىلىشنىڭ يوللىرىنى خېلىلا بىلىپ قالدىڭ. باياتىن ھەممىمىز سېنىڭ بولمىغانلىقىڭدىن كۆڭلىمىز يېرىم بولۇپ ئولتۇراتتۇق، تەلىيىمىزگە سېنى تەڭرىم كېچىگەشكە يەتكۈزۈپ كەلدى. قېنى، پالۋان، دېگىنە، قانداق قىلساق باياندايىنى ئالالايمىز؟

بۇ سەمىمىي سۆزلەر سادىرنىڭ كۆڭۈل كۆزلىرىنى ئاچتى. ئۇ شىلدىرلاپ ئاققان پاك ھېسسىياتى بىلەن قازىكالانغا ھۆرمەت

بىلەن قاراپ سۆزىنى باشلىدى :

— «گاچىنى ئىت قوغلىسا تىلى چىقىدۇ ، ئەخمەقنىڭ بېشىغا توقماق تېگىۋەرسە ، ئەقىل پۈتىدۇ» دېگەن گەپ بار ، — دەپ گەۋدىلىك ، سىم ساقاللىق ، ئاق مالخايلىق پالۋان سەل دىمىغىدا سۆزلەشكە باشلىدى . ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا تېگى — تېگىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان نۇر چاقنايتتى ، — قاراڭغۇلۇق قانچىلىك كۈچەيسە يۇلتۇزلارمۇ شۇنچىلىك يورۇق يانىدۇ . مەنمۇ ھېچنېمىنى بىلمەيدىغان بىر يىگىت ئىدىم ، بېشىمغا كەلگەن زۇلۇم ۋە دەرد ، جاپا ۋە مۇشكۇل بارا — بارا كۆزۈمنى ئېچىپ ، مېنى قوغلاپ چىققان چېرىكلەر بىلەن قانداق جەڭ قىلىشنى بىلىۋالدىم . ئاتىلار : «ئۇرۇشنىڭ توقۇزى رەڭ ، بىرى جەڭ…» دەپ ناھايىتى توغرا دەپتىكەن . بۇ قېتىم باياندايغا ھۇجۇم قىلىشتا ، مەن مۇشۇ توققۇز رەڭنى ئىشلىتىشنى ئويلاۋاتىمەن . مەيلى بۇ رەڭلەرنى قانچىلىك ئوبدان ئىشلەتمەيلى ، يەنىلا لەخمە كولاپ سېپىلدىن يول ئاچمىساق ، باياندايغا ئىچكە كىرەلمەيمىز ! — سادىر سۆزىدىن توختاپ ئويلانغاندەك تۇرۇپ قالدى . ئۇ ئەمىرگە قارىدى . پالۋاننىڭ كۆزىگە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قان ئىچىدە ياتقان قىيناتىسى ، ئىككى يۈرەك پارىسى كەلدى . سادىرنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايى جىددىيلەشتى ، كۆزلىرى ئوت بولۇپ ياندى .

— مۆھتەرەم قازىكالان جانابلىرى ! مۆھتەرەم كېڭەش ئەھلى ! — دېدى پالۋان ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ ، — بىزدە «چىن ئېتىقاد بىلەن يىغلىسا ، قارىغۇ كۆزدىنمۇ ياش چىقىدۇ» دېگەن ھېكمەتلىك گەپ بار . مەيلى سېپىلنى پارتلىتايلى ، مەيلى مانجۇلارنى توققۇز خىل رەڭ بىلەن ئازدۇرايلى ، ئەڭ مۇھىمى يەنە بىر مەسىلە بار : ھەممىمىز بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن مۇشت چىقارمىساق ، يەنىلا باياندايىنى ئالالمايمىز !

— تازا گەپنىڭ ئوبدىنىنى قىلدىڭ ، سادىركا ! — دېدى

كۆزلىرى چاقناپ ھاياجانلانغان ئەلاخان، — بىرلىك بولمىسا، ھەرقانداق ئىشتا ئۇتۇق قازانغىلى زادى بولمايدۇ. بەزى مۇناپىقلار چويلىسىدا توختىمايدىغان سەۋەبلەر بىلەن ئۆز قېرىنداشلىرىنى ئۆلتۈردى. ھېلىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەل - يۇرتنى ھەممىدىن ئەلا بىلىدىغان ئادەم بولغانلىقتىن يەنە باياندايغا كەلدى. مەن ئاشۇ كۆڭلى قارىلارغا شۇنداق دەپ ۋارقىرىغۇم كېلىدۇ: ھەي، سىلەر ئانا سۈتىنى ئىچمىگەنمۇ؟! ئۆزۈڭلار تۇغۇلغان بۇ زېمىننىڭ سۈيىنى ئىچىپ، ئاق نېنىنى يېمىگەنمۇ؟! سىلەردە ۋىجدان دېگەنلەر يوقمۇ؟! نېمىشقا ئەل - يۇرت غېمىدە سۇ بولۇپ ئېقىۋاتقان، ئوت بولۇپ كۆيۈۋاتقانلارغا تۆھمەت چاپلاپ ۋە ئۆلتۈرۈپ، بۇ ئەل، بۇ يۇرتنى يىغلىتىسىلەر؟! بىر ئۆزۈڭنىڭ پايدىسى ئۈچۈن بىر ئەل، بىر يۇرتنى يىغلاتساڭ بولامدۇ؟!...

چېدىر ئىچى بىر ئۇلۇغ جىمجىتلىق ئىچىدە ھاياجان بىلەن نەپەس ئالاتتى. بۇ سۈكۈناتنى موللا ناسىر ئەلەم بۇزدى:

— پەيغەمبىرىمىز: «خەلققە رەھىم قىلمىغانلارغا رەھىم قىلىش يوق!» دېگەن. لېكىن بىز كۆپ ھاللاردا روسۇلىللانىڭ ھەدىس شەرىپىگە خىلاپلىق قىلىپ، خەلققە زىيان سالىمىز، ئەمدى كۆزىمىزنى ئاچىدىغان، بۇ خاتا يولدىن قايتىدىغان ۋاقىت بولدى. مەن بۈنىڭدىن خەلققە زىيان سالىدىغانلارنى چوقۇم قاتتىق جازالاشنى تەكلىپ قىلىمەن!

— قوشۇلىمىز! — دېدى كېڭەشتىكىلەر چۇرقىرىشىپ.

— ئەخمەتخان خوجا جازالىنىشى كېرەك!

مەزەمزات يەنە ئولتۇرالماي قالدى. يەنە ئۇ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ، يالغاندىن يۆتىلىپ، كۆزىنى ئۆزىگە تىكىلگەن كۆزلەردىن ئېلىپ قاچتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ئەل - يۇرتنىڭ سەممىي ۋە توغرا سۆزلىرىدىن ھاياجانلىنىپ ئولتۇراتتى. سادىر يەنە سۆز باشلىدى:

— ئەمدى مەن ئۆزۈمنىڭ بۇ قېتىمقى باياندايغا قىلىدىغان

هۇجۇمىمىز توغرىسىدىكى پىكىرلىرىمنى ئوتتۇرىغا قويىمەن. كۆپ ئويلىنىپ، تالاي بارغان بايانداينىڭ ئىچىدىكى دورىخانىنى ① ئېسىمگە ئالدىم. ئۇ، سېپىلنىڭ قىيپاش كۈنچىقىش تەرىپىدىكى جايدا بولۇپ، سېپىلدىن ئانچە يىراق ئەمەس، ئامبال يامۇلمۇ دورىخانىنىڭ يېنىدا. بىز بۇ قېتىم لەخمىنى دەل دورىخانىنىڭ ئاستىغىچە كولاپ بېرىپ، ئۇنى پارتلىتىمىز. شۇنىڭ بىلەن باياندايغا هۇجۇم قىلىپ كىرىدىغان يولمۇ ئېچىلىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا دۈشمەنلەرنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇپ، جېنىنى ئالىدىغان جەڭ نەيرەڭلىرىنى ئىشلىتىمىز. خۇدا بۇيرۇسا، بۇ قېتىم بايانداينى چوقۇم ئالىمىز!...

— ئۆزلىرى خەلقىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ھىممەت بەلۋېغى باغلىغان ئوغۇل! پالۋان، سىلىگە ئاللا ۋە پەيغەمبىرىمىز يار بولسۇن.

قازىكالاننىڭ ئىچىگە ئولتۇرغان كۆزلىرىدە ياش لىغىرلايتتى. ھاياجانلانغان موللا ناسىر ئەلەم ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى. ئورنىدىن تۇرغان ئەمىر دەرھال بۇ ئەزىزنىڭ قولتۇقىدىن تۇتۇپ يۆلىدى. ئۆزىگە قاراپ ئورنىدىن تۇرغانلىقىنى بىلگەن سادىر ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن مويسىپىت غۇلچىنى كەڭ يېيىپ، پالۋاننى باغرىغا باستى...

* *

قۇياش نامازپېشىندىن ئۆتۈپ، نامازدىگەرگە يېقىنلاپ باراتتى. ياز كىرگەندىن بېرى يەر - جاھان يېشىللىققا، گۈل - چېچەككە پۈركىنىپ، كۈنلەرمۇ بارغانسېرى قىزىپ

① دورىخانا — ئوق - دورا ئامبىرى.

كېتىۋاتاتتى .

تۇگمىسى يېنىدىن ئېتىلىدىغان كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىنى ئېچىۋېتىپ ، يوغان قارىياغاچ ئاستىدا ئولتۇرغان موللا بىلال يېقىنىدىن بىرى يۈز بەرگەن ۋەقەلەرنى خاتىرە دەپتىرىگە خاتىرىلەۋاتاتتى [1] . بېشىغا قىزىل مانچېستىر دوپپا كىيگەن ، پېشانىسى كەڭ ، قارىلىغاچ قانىتىدەك قارا قاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى ئۇچقۇن چېچىۋاتقان شائىر ھەربىر سۆزنى چوڭقۇر ئويلىنىپ يازاتتى . ئۆزىنى «ۋەتەننىڭ بىر بۇلبۇلى» دەپ بىلگەن شائىر ۋەتەننىڭ تەقدىرىنى ئۆز تەقدىرى بىلەن بىر دەپ بىلەتتى . شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ، يېزىلىۋاتقان ھەربىر سۆز ئەۋلادلىرى ئالدىدىكى مۇقەددەس جاۋابكارلىقى بىلەن خاتىرىلىنەتتى . نازىم بۇنى ئۆز شائىرلىقىنىڭ قەدىر - قىممىتى ۋە ۋىجدانى دەپ چۈشىنەتتى .

كىم بولسۇن ، قانداق ئىش بىلەن شۇغۇللانمىسۇن ، قىلىۋاتقان سۆزى ، ئىشلەۋاتقان ئىشى خەلق ئالدىدىكى جاۋابكارلىقىدىن ئايرىلمىسا ، بۇنداق ئادەمنىڭ ھاياتى مەنىلىك ئۆتىدۇ ، ئۆزىنىڭمۇ قەدىر - قىممىتى بولىدۇ . بەزى ئادەملەر ئۆزى تۇغۇلغان زېمىننى ، سۆيۈملۈك خەلقىنى ئويلاپ قويمايدۇ . بىر تويسا ، بىر كۆلسە شاھ بولغاندەك سۆيۈنىدۇ . ئۇنىڭ سۆزى ، ئىشلىگەن ئىشى ئۆز مەنپەئىتىنىڭ سىزىقىدىن چىقىپ كەتمەيدۇ . بۇنداق ئادەملەردە ئەل - يۇرت ئالدىدا جاۋابكار بولۇش دېيىدىغان ھېسسىيات بولمايدۇ . نەتىجىدە ئۇلار ئۆزىنىڭ مەنپەئىتىگىلا جاۋابكار بولۇپ سۆز سۆزلەيدۇ ، ئىش قىلىدۇ . بۇنداق ئادەملەر تولىمۇ چاكىنا ئەمەسمۇ ؟ ! دەل مۇشۇنداق ئادەملەردىن مۇناپىقلار چىقىدۇ .

---

[1] «يۇرۇپ بۇ بىلال بۇ جىھاد ئىچرە كۈپ ، پىتىپ دەفتەرى ئىچرە ئالدى كۈرۈپ .» ، «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىلى 2 - سان 8 - بەت .

پېشانىسىدە سوزۇك تەر تامچىلىرى چاقناۋاتقان نازىم قولىدىكى قەلەمنى توختىماي دەپتىرىنىڭ قۇرلىرىدا يورغىلىتىپ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن جان كۆيدۈرۈۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كەلگەن قوش - قوش مۇسىبەتنى يېزىۋاتاتتى. بارغانسېرى ئۇنىڭ يۈرىكى چىدىيالماي قالدى. بىلالنىڭ كۆز ئالدىغا قان ئىچىدە ياتقان ئەخمەت خەزىنىچى بەگ، قوشماق، يىگىدىن تۇغۇلغان بودەكلەردەك ئىككى ئوغۇل، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ سەۋدايىدەك بولۇپ قالغان ئەمىر كەلدى. ئۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئاتا - بوۋىلىرى بېسىپ ئۆتكەن ئۇزاق تارىخي يوللارغا خىيال بىلەن تىكىلدى. نازىمنىڭ كۆزىگە شۆھرەتلىك كۆنلەرمۇ، نومۇس قىلغۇدەك كۈنلەرمۇ كەلدى. بىلال ئەل — يۇرت غېمىنى يېگەن كۈنلەرنىڭ شۆھرەتلىك بولىغانلىقىنى، ئەل - يۇرت غېمىنى يېمەي، قىتىغۇرلۇق، كۆرەلمەسلىك، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تالاشقان كۈنلەرنىڭ نومۇس قىلغۇدەك ئۆتكەنلىكىنى بىلدى. بولۇپمۇ شائىر كېيىنكى نومۇس قىلغۇدەك كۈنلەرنىڭ بېشىمىزغا قات - قات پاجىئەلەرنى كەلتۈرۈپ ئەڭ ئېغىر كۈنلەرگە قالغانلىقىمىزنى كۆردى. ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ، خىيال چاقمىقىغا ئوت ياقتى:

«نېمىشقا ئىتتىپاق ياشىيالمايمىز؟! نېمىشقا ئىناق ئۆتەلمەيمىز؟! نېمىشقا چىرايلىق ئېچىلغان گۈللىرىمىزنىڭ گۈزەللىكىنى ئېخىمۇ روشەن كۆرسىتىدىغان يېشىل يوپۇرماقلار بولالمايمىز؟! خۇددى بىر رەڭدە، ئوخشاش ئېچىلغان، چىرايلىق ئېچىلغان سېرىنگۈل بولساق، يۇرتىمىزدا قاقاقلىغان كۆلكە كېچە - كۈندۈز جاراڭلىمايتتىمۇ؟! نېمىشقا بەزى ئادەملەر دوپپىسىنى ئالدىغا ئېلىپ قويۇپ، ئالدى بىلەن ئۆز خەلقى، ئۆز يۇرتىنى ئويلىمايدىغاندۇر؟! ... مېنىڭچە شۇنداق سىرلىق قۇدرەتكە ئىگە ئەگۈشتەر بولسىدى، قېرىنداشلىرىمنىڭ يۈرىكىگە كىرىپ، مېھىر - مۇھەببەتسىزلىرىگە مېھىر -

مۇھەببەت ئوتىنى يېقىپ ياندۇراتتىم . ئۇ چاغدا قىتىغۇرلۇق ئەمەس ، بىر ـ بىرىمىزنى كوچىلاش ئەمەس ، مېھىر ـ مۇھەببەت ھەممە يەرنى قاپلايتتى... »

شائىرنىڭ بۇ ئوي ، بۇ تۇيغۇلىرىدا ھەم ھەسرەت ـ قايغۇ ، ھەم ئازاب ، مېھىر ـ مۇھەببەت ، ھەم ئارزۇ ـ ئارمان ، ھەم قېرىنداشلىرىغا سەممىي مۇراجىئەت قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى جۇشقۇنلىناتتى...

مولىلا بىلال ئۆزىگە قاراپ كېلىۋاتقان بىرىنى كۆرۈپ ، دەپتىرىنى ياپتى . كېلىۋاتقان ئۇنىڭ يېقىن ئاغىنىسى ئەلى بولۇپ ، ئالدىرىغان ۋە ھاسىرىغان تۇرقىدىن بىر مۇھىم خەۋەر بىلەن كېلىۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . يۇمىلاق يۈزلىرى قىزىرىپ ، يۈزىدىن تەر قۇيۇلۇۋاتقان ئاغىنىسى يېتىپ كېلىپ نازىمغا جىددىي تىكىلدى .

— سېنى ئىزدىمىگەن يېرىم قالمىدى . سېنىڭ بۇ قارىياغاچ تېگىگە كېلىپ بىرنېمە يازىدىغانلىقىڭنى ئەسلىدىم ـ دە ، ئۇدۇل بۇياققا كەلدىم .

— ئولتۇر ، بەك تەرلەپ ـ قىزىرىپ كېتىپسەن ، بىردەم دەم ئېلىپ ئۆپكەڭنى بېسىۋال . مۇھىم بىر خەۋەرنى دېگىلى كەلگەنلىكىڭنى بىلىمەن ، شۇنداقتىمۇ ئازراق ئارام ئېلىپ سۆزلىگىن ، ئەلى !

ئەلى موللا بىلالنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ ، ئاق كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن يۈز ـ كۆزلىرىنى ئېرتتى .

— بولدىلا ، دەۋرەي ! دېمىسەمۇ يۈرىكىم يېرىلىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ . ئاڭلىغان خەۋىرىم ئىچىمگە زادىلا پاتمايۋاتىدۇ . خۇددى يەر ـ ئاسمان ئارىسىغا سىغمىغان قارا بوراندەك !...

— قېنى ئەمىسە دېمەمسەن ، مېنىمۇ ئەنسىرىتىپلا قويدى ؟ — دېدى نازىم تېخىچە ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەۋاتقان

ئاغىنىسىگە بۇرۇلۇپ قاراپ .
— تۈنۈگۈن شەھەرگە كىرىپ ، ئاغىنىلەر بىلەن سەلەي سىپىرىقىنىڭ ئاشپۇزۇلىدا بىللە بولۇپ قالدىم . تاماق كەلگۈچە پاراڭغا چۈشۈپ قالدۇق ، — دەپ سۆزىنى باشلىدى يۈزلىرى دۈگىلەك ، رەڭگىرويى ئاق ئەلى ، يوغان ئىچىلغان قارا كۆزلىرىنى شائىرغا تىكىپ ، — ئۇلار مېنىڭدىن : «ئابدۇرۇسۇل بەگ توغرىسىدىكى خەۋەرنى ئاڭلىدىڭلارمۇ ؟ » دەپ سورىدى . مەن ئاڭلىمىغانلىقىنى دېدىم .
«بۇ شۇم خەۋەر باياندايغا يەتمەي قالامدۇ ؟ ! باياندای بىلەن غۇلجىنىڭ ئارىلىقى بەش چاقىرىم ، بىر ئاش پىشىمچىلىك يول . سەن ئاڭلىمىغان ئوخشايسەن » دېدى قاسىم دوقا ماڭا قاراپ .
«بەلكىم ! ... — دېدىم بىر ئاز تېرىكىپ ، — قانداق خەۋەر ئۇ ، دېمەمسىلەر ! »
«ئەمىرنى كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقە قىلىدىكەن ، بۇ يەرنىڭ ئەھۋاللىرىنى جاڭجۇنگە يەتكۈزۈپ تۇرىدىكەن ، دېگەن خەۋەر شەھەرگە تارقالغىنى خېلى بولدى . »
«بۇ ئىغۋانى كىم تارقاتتى ؟ » ئاۋازىم كۆتۈرۈلۈپ كەتكەن بولسا كېرەك . قوشنا ئۈستەللەردە ئولتۇرغانلارمۇ بىزگە قاراشتى .
«كىمنىڭ تارقاتقانلىقىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ . خۇددى شامالدەك چىقىپ ، ھەممە يەرگە تارقىدى » دېدى تۇرغان تولۇق خۇددى قاپاقتىن سۇ تۆكۈلگەندەك سۆزلەپ .
« بۇ يالغان ! ... — دەپ يەنە ئۈنلۈك توۋلىدىم ، يۈرىكىمدىن كۆتۈرۈلگەن سوغۇقتىن پۈتۈن بەدىنىم مۇزلاپ تىترەپ كەتتى ، — ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنداق ئادەم ئەمەس ! ئۇنىڭ ئەل-يۇرتنىڭ ئىشىغا جان كۆيدۈرۈۋاتقانلىقىغا قارىمامسىلەر ؟ ! بېشىغا كېلىۋاتقان قوش - مۇسىبەتلەرگە قارىمامسىلەر ! ؟ ئەمىر ئەل - يۇرتنىڭ غېمىدە كۆيۈۋاتقان پەرىشتە ! كۆرەلمەسلەر

قەستلەۋاتقان ئۇلۇغ ئادەم ! راست ، بۇ دۇنيادا ياخشىغا كۈن يوق ئوخشايدۇ ! ئۇنىڭ خائىن بولۇشى مۇمكىن ئەمەس ! ئۇستىدە ئاللا تۇرۇپتۇ ، ئۆزۈمگە ئۆزۈم ئىشەنگەندەك كېسىپ ئېيتالايمەنكى ، ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۇنداق ئادەم ئەمەس ! ئۆزۈمنى تۇتالماي ، ۋارقىراپ سۆزلەپ كېتىپتىمەن . »

ئاغىنىلەر ماڭا قاراپلا قالدى . مەن تاماقمۇ يېمەي ئورنۇمدىن تۇرغان پېتى كۆتۈرمە ئاشپۇزۇلدىن چىقىپ كەتتىم . خېلىغىچە ئۆزۈمنى باسالماي ، تەمتىرەپ قالغاندەك مېڭىۋېرىپتىمەن...

— بۇ ئىغۋانى مەنمۇ چۈشتە ئاڭلىدىم . خۇددى سىنىڭدەكلا ، ئەلى ، دەرھال بۇ ئىغۋانى ئەمىرنىڭ يېقىنلىرىغا يەتكۈزەيلى . ئۇلار موللا ناسىر ئەلەم ، ئابدۇرۇسۇل بەگلەرگە دېسۇن . بىز بىرى ، بۇ ئىغۋانى تارقاتقانلارنى تېپىش ، يەنە بىرى ، ئەمىرنىڭ ئامانلىقىنى قوغداشنى كۈچەيتىش مۇھىملىقىنىمۇ ئېيتايلى .

— بولىدۇ ، ئەمىسە كىملەرگە دەيمىز ؟

— قۇتبىدىن ياساۋۇل ، جالال دورغا ، موللا ھوشۇرباقى ، مەمەتشاھ ياساۋۇل ، دۆلەت سوپى ، ياقۇپ مىراب قاتارلىقلارغا ئېيتايلى .

قۇياش نامازدىگەر دېڭىگە كىرىپ كېتىۋاتقاندا ، ئىككى ئاغىنە ئورۇنلىرىدىن تۇردى . ئۇلار ئابدۇرۇسۇل بەگ ھەققىدىكى ئىغۋانى تېزرەك تېگىشلىك ئادەملەرگە يەتكۈزۈپ ، ئەمىرنىڭ جېنىغا تىكىلگەن سۇيىقەستنى بىتچىت قىلىشنى ئويلىدى...

* *

كۆرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ قېيناتىسى ۋە ئوغلىنىڭ ئۆلتۈرۈلگەنلىكىنى ، قوزغىلاڭچىلار ئىچىدە يېرىق كۆتۈرۈلگەنلىكىنى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ روھى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى ، با دارىن بايانديدىن چىقىپ قانلىق جەڭ

قىلىغانلىقىنى ئاڭلاپ ، ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزدى . كېڭەش ئاخىرىدا خا دارېنى قوماندان قىلىپ ئون يەتتە مىڭ چېرىكنى باياندايىنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇش ، قوزغىلاڭنى باستۇرۇشقا ئەۋەتىشنى قارار قىلدى .

خا دارېن ئاچچىقى يامان ، لېكىن ئۇرۇش بىلىمى ۋە جەڭ تاكتىكىلىرىغا پىششىق سەردار بولۇپ ، بىر مەزگىل ئۇبەي شۆتاڭنىڭ [1] ئىلمىي مۇدىرى بولغان ئادەم ئىدى . ئۇبەي شۆتاڭ چىڭخۇاڭمياۋ ئىبادەتخانىسىنىڭ شەرق تەرىپىدە ، كۆلىمى كەڭ ۋە شۇ زامانىنىڭ تەلىپىگە لايىق ياسالغان مەكتەپ بولۇپ ، چاڭ خاندانلىقى چاڭ چىڭنى ئىلى جاڭجۈنلۈككە تەيىنلىگەندىن كېيىن سېلىنىدى . ئۇ چاغدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى . باشباشتاق ۋە قالاق بولغانلىقتىن ، ھەربىي ئىقتىدارىمۇ تۆۋەن ئىدى . چاڭ چىڭ جاڭجۈن بولغاندىن كېيىن ، چېرىكلەرنىڭ ئىنتىزامىنى ۋە ھەربىي ماھارىتىنى ئۆستۈرۈپ ، ساپاسىنى ياخشىلاش ئۈچۈن بىر پىلان تۈزۈپ خانغا يوللاپ ، خانىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ، «ئۇبەي شۆتاڭ» نى قۇرۇپ چىقتى ، جۇڭگونىڭ شىمالىدىن ئىنتىزاملىق بىر باتالىيون ، خۇبېيدىن ياڭ زەنشۈي باشچىلىقىدىكى بىر باتالىيون چېرىكنى يۆتكەپ چىقىپ كۆرەدىكى چېرىكلەرگە ھەربىي بىلىم ۋە ھەربىي ماھارەت ئۆگەتكەندى . شۇنىڭ بىلەن مەكتەپ قۇرۇلۇشىمۇ باشلىنىپ ، چۆرىسى ئېگىز قورغان ، بەش يۈز كىشى مەشىق ئۆتكۈزەلەيدىغان مەيدانى بار ، مەيداننىڭ ئىككى تەرىپىگە بىرقانچە كورپۇس مەكتەپ سىنىپلىرى ۋە ئوقۇغۇچىلار ياتاقلىرى ، ئىشخانا ، بۆلۈملىرى ياسالدى . چاڭ چىڭ مەكتەپ مۇدىرى ، خا دارېن ئىلمىي ۋە ھەربىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان مۇدىر بولدى . بىر قېتىمدا بۇ مەكتەپتە بەش يۈز كىشى ئوقۇيالايدىغان بولغاچقا

[1] ئۇبەي شۆتاڭ (خەنزۇچە سۆز) — بەش يۈز كىشىلىك مەكتەپ .

«ئۆبەي شۆتاڭ» دەپ ئاتالدى .

خا دارىننىڭ ئۈستىگە پولات دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيگەن ، ئالتۇن زەر بىلەن ئەجدىھانىڭ سۈرىتى كەشتىلەنگەن سېرىق قىزىل ، يېشىل تۇغلارنى كۆتۈرگەن ئون يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇنى ئالەم يېڭىدىن قىزىشقا باشلىغاندا ، كۇرە قەلئەسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ باياندا ي قەلئەسىگە قاراپ يول ئالدى . كېلىۋاتقان بىھېساب چېرىك ۋە ئاتلارنىڭ ئاياغلىرىدىن ئۆرلىگەن توپا - چاڭدىن زەڭگەر ئاسماننىڭ يۈزى كۆرۈنمەي قالدى .

كۇرە بىلەن بايانداينىڭ ئارىلىقى ئون بەش چاقىرىم بولۇپ ، كۇرەدىن چىققان پىيادە ئادەم بىر سائەتتىن ئوشۇقراق يول يۈرۈپ باياندايغا كېلەتتى . خا دارىننىڭ ئاتلىق ۋە پىيادە چېرىكلىرى تېز مېڭىپ باياندايغا يېقىنلاپ قالدى .

قۇياش دىلمۇك تاغلىرىنىڭ ئۈستىدە كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ چىرايى سارغىيىپ ، بولىدىغان قانلىق ئۇرۇشتىن قورقۇۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى : ئۆزىنىڭ ئوتلۇق نۇرىدا قارىيىپ بۇغداي ئورۇيدىغان ، ئورۇلغان بۇغدايلارنى تېپىدىغان ئادەملەر بۇ جەڭدە يېڭىلىپ قالمىسا بولاتتى ، دەيدىغان بىر روھىي ھالەت ئۇنىڭ چىرايىدا ئىپادىلىنەتتى . ۋادىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى ئەزىم تاغلارمۇ ، بۈيۈك ئويمان - چوڭقۇر ، دالىلارمۇ ، دەل - دەرەخ ، گۈل - گىياھلارمۇ ، زۇمرەت بۇلاق ، ئانا دەريالارمۇ دۇرۇت ئوقۇپ ، ئاشۇ دەرد تارتىپ ، جاپا چېكىپ ئاخىرى چىدىماي جەڭگە چىققان دېھقانلارغا غەلىبە تىلەيتتى .

خا دارىن قوشۇنلىرى يولغا چىقىشى بىلەن ئۇنىڭ خەۋىرى چاقماق تېزلىكىدە ئابدۇرۇسۇل بەگكە يېتىپ كەلدى . ئەمىر دەرھال ھەرقايسى مىڭبېشىلارنى يىغىپ جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى . شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، قازىكالان بىلەن ھاكىمبەگنى چاقىرتتى . كېڭەشتە ئارقىلىق قوزغىلاڭچى

قوشۇنلار ئۈچ تۈركۈم بولۇپ يولغا چىقىدىغان بولدى . بىرىنچى بۆلەكتە ئەلاخان قوشۇنى ، ئىككىنچى بۆلەك خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا ياگۇر پالۋان ، ئۈچىنچى بۆلەك قوشۇنغا ئابدۇرۇسۇل بەگ قوماندانلىق قىلاتتى . ئەمىر ئۈچىنچى بۆلەك قوشۇنلارغا قوماندانلىق قىلىپلا قالماي ، يەنە پۈتۈن قوشۇن ، پۈتۈن جەڭنىڭ يېتەكچىسى ھېسابلىناتتى . يولدىمۇ ئالدىدا ئەلاخان قوشۇنلىرى ، ئاندىن خۇيزۇ قوشۇنلىرى ، ئاخىرىدا ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قوشۇنلىرى ئاتلىناتتى .

پۈتۈن قوشۇن ئاتلىنىش ئالدىدا ، ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمدىن كېلىۋاتقان ئەنئەنىۋى ئادىتى بويىچە ناغرا چېلىندى .

ناغرا — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئىنتايىن ياخشى كۆرىدىغان چالغۇ ئەسۋابى . نەچچە مىڭ يىللىق سەنئەتكە باي ئۇيغۇر خەلقى ناغرا مۇزىكىسىنىڭ ئۆزىگە خاس ئۇسلۇبىنى ۋە ئورۇنداش ماھارىتىنى شەكىللەندۈرۈپ ، سىستېمىلاشتۇرۇپ ، ناغرىنى خەلق سەنئىتىنىڭ خەزىنىسىدىكى گۈللەرنىڭ رەناسىغا ئايلاندۇردى . ئۆز ۋاقتىدا چېلىنىدىغان چالغۇ ئەسۋابلىرى ئىچىدىكى ناغرا ـ دۇمباقلار سەككىز خىلدىن ئاشاتتى . كۆسەن چالغۇلىرى ئىچىدە ، مويۇەن ناغرىسى ، قوتان ناغرىسى ، دادا ناغرىسى ، خۇتى ناغرىسى ، جىلۇي ناغرىسى ، ياۋگۇ ناغرىسى ، چىگۇن ناغرىسى ، جېگۇ ناغرىسى قاتارلىق ناغرىلارمۇ بولاتتى[①] .

ناغرا مېھمانلارنى قارشى ئالغاندا ۋە ئۇلارغا زىياپەت بەرگەندە ، توي ـ تۆكۈن ، ھېيت ـ بايراملاردا ، قانلىق جەڭلەردە چېلىناتتى . بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار ھەرقانداق بىر جەڭنى ناغرا ـ سۇناي چالماستىن باشلىمايتتى . پۈتۈن ئۇرۇش جەريانىدىمۇ ناغرا ـ سۇناي توختىماي ياڭراپ تۇراتتى . ئوغۇزخان خانلىق تەختىگە ئولتۇرغاندىمۇ ناغرا ـ سۇنايلار

---

① «يېڭى تاڭنامە مۇزىكا تەزكىرىسى» گە قارالسۇن ، «غۇلجا شەھەر تارىخ ماتېرىياللىرى (1)» 525 ـ بەتكە قارالسۇن .

چېلىنىپ تەنتەنە قىلغانلىقى مەلۇم .
كېچىكەشتىن كېيىن قوشۇنلار سەپ تارتىپ تىزىلدى . ئاق ئايغىرغا مىنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ پولاتتىن ياسالغان دۇبۇلغا ۋە ساۋۇت كىيىپ ، سەپلەرنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتقان چىرايلىق ئېتى تىزگىن سىيرىپ يۇلقۇناتتى . ئەمىرنىڭ ئوڭ تەرىپىدە يۇلتۇز قاشقىلىق جەرەن ئاتقا مىنگەن ئەلاخان ، سول تەرىپىدە قوم قارا ئارغىماققا مىنگەن ياگۇر پالۋان تۇراتتى . كەڭ ئوچۇقچىلىقتىكى سان - ساناقسىز قوزغىلاڭچىلار ئەمىرنىڭ يۈرۈش پەرمانىنى كۈتەتتى .
ئابدۇرۇسۇل بەگ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ۋارقىرىدى :
— يۈرۈش ناغرىسى چېلىنسۇن !
ئىسكىكى خادىك هارۋىغا جايلىشىپ ، ناغرىلىرىنى ئالدىغا قويۇپ ئولتۇرغان ناغرىچىلار هاياجان بىلەن ناغرىلىرىغا تاياق ئۇردى . ناغرىنىڭ ئاۋازىغا بوم دۇمباقنىڭ ئۈنى قوشۇلۇپ ، هەيۋەتلىك جەڭگە ئاتلىنىش ناۋاسىنى يەرۇئاسمانغا چاچقۇ قىلىپ چاچتى .
— ئاللا سىلەرگە يار بولسۇن ! قېنى ، ئەلاخان ، يولغا چىقىڭلار ! — دېدى ئەمىر تېپچەكلەپ ئورنىدا تۇرالمايۋاتقان ئاق بوز ئايغىرنىڭ بېشىنى تارتىپ .
ياڭراۋاتقان ياڭراق ، هەيۋەتلىك ۋە جۇشقۇن ناغرا ساداسى ئىچىدە ئەلاخان قوشۇنلىرى يولغا چىقتى . ئۇنىڭ كەينىدىن گەۋدىلىك ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى ئاتلاندى .
كېتىۋاتقان خۇيزۇ قوشۇنلىرىغا قاراپ تۇرغان ئۇچكە باش سادىرنىڭ چىرايى تۇتۇلۇپ ، تېرىككەندەك تۇراتتى . ئۇنىڭ ئاستىدىكى كۆرەڭ قاشقىنىڭ قومۇش قۇلاقلىرى دىڭ تۇرۇپ ، ئېغىزدۇرۇقنى چايناۋاتاتتى . بۇ كەكە ساقال ، دىۋىدەك ئادەمنىڭ سالمىقىدىن يوغان ئاتنىڭ بېلى سەل ئېگىلگەندەك كۆرۈنەتتى .

«نېمىشقا مېنى ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە ئەۋەتمىدى ؟ — دەپ تېخىچىلا رەنجىۋاتقان سادىرنىڭ كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چېچىلاتتى ، — مەن ئۇلارنىڭ ئۇرۇشقىنىغا قانداق جىمجىت قاراپ تۇرالايمەن ؟ ! جەڭ بولمىسا مېنىڭ بىر چەتتە تاماشا كۆرۈپ تۇرالمايدىغانلىقىمنى ئەمىر بىلمىدىغۇ ؟ ! »

پالۋان ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئاغرىنىۋاتقان بولسىمۇ ، لېكىن پەرمانىنى بۇزمىدى ، باشباشتاقلىق قىلىپ ، ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە كەتمىدى ، يەنىلا ئۇ ئۆز ئادەملىرىنىڭ ئالدىدا كۈرەڭ قاشقىغا مىنىپ خۇددى جەڭ ئىلاھىدەك تۇراتتى .

بۇ مىلادىيە 1865 - يىلىنىڭ ياز ئايلىرى ئاخىرلىشىۋاتقان بىر شەنبە كۈنى بولۇپ ، قۇياش جەنۇبتىكى دىلمۇك تاغلىرى ئۈستىدە ناماز پېشىندىن ئۆتۈپ جەڭ بولىدىغان دالىغا قارايتتى . شىمالدىكى يولۋاس تېرىسىدەك تاغىل ئېدىرلىقلارنىڭ ئېتىكىدە ياتقان قاقاس دالا قىزىپ ، ئادەملەرنىڭ يۈزلىرىدىن تەر ئاقاتتى . بۇ كەڭ دالىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە داقا - دۇمباق ، جاڭ - جۇڭلار چېلىنىپ ، خا دارېنىنىڭ ئون يەتتە مىڭ كىشىلىك قوشۇنى سەپ تۈزۈۋاتاتتى . ئەلاخان ۋە ياگۇر پالۋاننىڭ قوشۇنلىرى كۈنچىقىش تەرەپتىن ئوت - چۆپلىرى سارغىيىۋاتقان دالىغا كىرىپ ، سەپ تارتىشقا باشلىدى . بىر - بىرىگە قارشى سەپ تۈزۈۋاتقان ئىككى قوشۇن ئېتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئىككى ھەيۋەتلىك قىياندەك كۆرۈنەتتى .

سۇنايچى ۋە ناغرىچىلار خادىك ھارۋىلاردىن چۈشۈپ ئانچە ئېگىز بولمىغان ، ئۈستى تەكشى تۆپىلىكنىڭ ئۈستىدە ناغرىلىرىنى تىزىۋاتاتتى . مەيلى ناغرا - سۇنايچىلار بولسۇن ، مەيلى قوشۇنلار بولسۇن تەييار بولۇپ ، بولىدىغان قانلىق جەڭنى كۈتۈشكە باشلىدى .

ئەلاخان يېنىدىكى چاپارمەنگە قارىدى :

— سەن بېرىپ ، ياگۇر پالۋاندىن سوراپ كەلگىن ، ئۇلارنىڭ

ھۇجۇم قىلىشنى كۈتەمدۇق يا بىز ھۇجۇمنى باشلامدۇق؟!

چاپارمەن قۇيرۇقى كالتە بۇۋرۇل ئىتىغا قامچا ئۇرۇپ چاپتۇرۇپ كېتىپ، ھايال بولماي يېنىپ كەلدى:

— ياگۇر پالۋان، — سۆزلىدى چاپارمەن ئەلاخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ، — ھۇجۇمنى بىز باشلايلى! دېدى.

ئەلاخان ناغىرىچىلار تۇرغان تۆپىلىك تەرەپكە قاراپ ۋارقىرىدى:

— مۇناجات باشلانسۇن!

ساقىلىغا ئاق ئارىلاشقان سۇنۇر سۇنايچى سېرىق سۇنىينى قولىغا ئېلىپ، چالىدىغان تەرىپىنى ئاغزىغا ئاپىرىپ مۇناجاتنى باشلىدى. ئۇ سۇنايىنىڭ كاناي تەرىپىنى ھەر تەرەپكە قارىتىپ پۈتۈن ئېتىقادى ۋە مۇھەببىتى بىلەن ئاجايىپ بىر ماھارەتتە چالاتتى. غېرىبانە، مۇڭلۇق، تەسىرلىك مۇناجات كۆيى قان بىلەن سۇغىرىلىدىغان، جەسەتلەر سايىنىڭ تېشىدەك ياتىدىغان، ياردارلارنىڭ ئىڭراشلىرى قاپلايدىغان دالىغا يېيىلدى. سۇنايىنىڭ ياڭراق ۋە جۇشقۇن ناۋاسى ئاتلارنىڭ پۇشقۇرغىنى ۋە كىشنىگەنلىرىنى، ئادەملەرنىڭ جىددىيلەشكەن كۆزلىرىنىڭ ئۆتكۈر نۇرلىرىنى، قۇرغاق، تىنچىق دالىنىڭ ھاۋاسىنى يېرىپ جاراڭلايتتى. قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق مۇناجاتنى ئېغىر نەپەسلىنىپ ئاجايىپ ئىزگۈ خىياللار ئىچىدە دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى. ئۇلارنىڭ يۈرىكىگە ئەجدادلىرىنىڭ كەچۈرمىشلىرى، ئوي - خىياللىرى، غەزەپ - نەپرىتى، مېھىر - مۇھەببىتى، ئارزۇ — ئارمانلىرى سىڭگەن ناغرىنىڭ تىلسىز كۈيى ئېقىپ كىرىپ، باتۇرلۇق تۇيغۇلىرىنى ئويغىتاتتى. قارشى تەرەپتىنمۇ داقا - دۇمباق، جاڭ - جۇڭلارنىڭ ئاۋازلىرى كېلەتتى.

مۇناجات تۈگىدى. ئەلاخان ئېگەردىن ئازراق كۆتۈرۈلۈپ، ئۆز قوشۇنلىرىغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— ئالغا ! — پالۋاننىڭ ئاۋازى خۇددى غەزەپلەنگەن يولۋاسنىڭ ئاۋازىدەك گۈلدۈرلەپ چىقتى .

ئەمدى ناغرىچىلارنىڭ ناغرىلىرى جەڭ بولىدىغان دالىغا ناۋا چېچىپ ، پۈتۈن تۈزنى ئالدى . قارشى تەرەپنىڭ داقا - دۇمباق ، جاڭ - مۈڭگۈرىمۇ قوماچ قورۇغاندەك ياڭراپ كەتتى . ئەلاخان ئۆز قوشۇنلىرىنىڭ ئالدىدا ، ئۆز ئوۋىغا ئېتىلغان شىردەك كېتىپ باراتتى . «ئادەتتە ئاتلارنىڭ كۆزى ئوچۇق بولسىمۇ ، ئۇخلاپ ماڭىدۇ ، پەقەت جەڭدىلا ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىدۇ» دېگەن گەپ بار . بۇ گەپ راستمۇ نېمە ؟ پالۋاننىڭ ئاستىدىكى يولتۇز قاشقىلىق جەرەن رەڭلىك تۇلپار يوگەن سىيرىپ ، يۇلقۇنۇپ ئالدىغا ئېتىلىپ باراتتى . ئەلاخاننىڭ قولىدىكى زۇلپىقار قۇياش نۇرىدا ۋالىلداپ خۇددى چاقماقتەك ھاۋاغا نۇر جۇلاسىنى تارقىتاتتى . ئاخىرى بىر - بىرىگە غەزەپ بىلەن ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئىككى تەرەپنىڭ قوشۇنلىرى بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى ، ئىككى تەرەپتىن كەلگەن قارا بوران بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇپ ، ھاۋا گۈلدۈرلەپ چاقماق چاقتى .

«كى ئانداغ قىلىپ جەڭ ئارا ماجرا ،
قىيامەت قوپاردىكى مەيدان ئارا…
قولىغا ئالىپ تىغ تېز ھەردەلىر ،
زەمىننى قىلىپ لالەدەك قىپقىزىل .
دەمى تىغ خەنجەر يېتىپ تا ھاۋا ،
تېمىپ قانى جەيھۇنغا بەردى سادا .
شاف - شاف خەنجەر ، چاكا - چاك تىغ ،
ئۆلۈم بەيئى مۇندا بولۇپ كۆپ قىزىغ .»[1]

---

[1] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 11 - بەت .

مەنمەن دېگەن باتۇر قىلىچلىششتا ئەلاخاننى يېڭەلمەيتتى. ئاستىدىكى يۇلتۇز قاشقىلىق جەرەن تۇلپار تەرلەپ، توپا - چاڭدىن رەڭگىمۇ باشقىچىلا بولۇپ قالغان بولسىمۇ، ئاتلار ئارىسىدا خۇددى جاڭگالدا قالغان بۇغىدەك ھەريانغا سەكرەپ ۋە چېپىپ، ئۆز ئىگىسىنىڭ ئەپلىك جەڭ قىلىشىغا ماسلىشاتتى. پالۋانمۇ بارغانسېرى قىزىپ، گاھ شىردەك ھۆركىرەپ دۈشمەنلىرىنى چاپ - چاپ قىلاتتى. ئۇرۇش بارغانسېرى شىددەتلىشىپ، قارشى تەرەپنىڭ چېرىكى ئەلاخان چېرىكلىرىدىن خېلىلا كۆپ بولغانلىقى ئۈچۈن، قوزغىلاڭچىلار ئاجىزلىق قىلىۋاتاتتى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار غەيرەت - جاسارىتىنى ئۇرغۇتۇپ، باتۇرلۇق بىلەن ئۇرۇشاتتى. ياگۇر قوشۇنلىرى جەڭگە قاراپ تۇراتتى.

ئەمىر جەڭ مەيدانىدىن خېلىلا يىراقتا، بىر تۆپىلىكتە جەڭگە قاراپ كۆزىتەتتى. ئۇ ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ قورشاۋدا قېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، تاقەت قىلالمىدى. ئابدۇرۇسۇل بەگ يېنىدىكى چاپارمەنلىرىگە قارىدى:

— مەشۇر، دەرھال بېرىپ، بۇيرۇقۇمنى ياگۇر پالۋانغا يەتكۈز: ئۇنىڭ قوشۇنى جەڭگە كىرسۇن!

ئىگىز بويلۇق، قامەتلىك مەشۇر بىر سەكرەپ ئېتىغا مىندى — دە، دۆڭدىن ئۇچقاندەك چۈشۈپ، ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى يېنىغا يول ئالدى. ئۇ يېتىپ بېرىپ ئەمىرنىڭ بۇيرۇقىنى يەتكۈزگەن بولسا كېرەك، خۇيزۇ قوشۇنلىرى دەرھال جەڭگە خۇددى بوراندەك ئۇچتى.

ناغرا - سۇناي تېخىمۇ ئەۋجىگە چىقىپ، ئۇرۇش مەيدانىدىكى قىلىچلارنىڭ جاڭ - جۇڭلىرىنى، چېرىكلەرنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرىنى، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى - كىشنەشلىرىنى، ياردارلارنىڭ ئاھۇ زارىنى بېسىپ، قان بىلەن سۇغىرىلىۋاتقان جەڭگاھ ئۈستىدە ياڭرايتتى.

*　　　　　*

خا دارىنىمۇ بىرنەچچە مىڭ كىشىلىك قوشۇننى ساقلاپ تۇراتتى . ئۇ ياردەمگە بوراندەك ئۇچۇپ كېلىۋاتقان سان ـ ساناقسىز قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ تاقەت قىلىپ تۇرالمىدى ، ئالدىراپ ـ تېنەپ قالغان قوشۇنلىرىغا جەڭگە دەرھال ئاتلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . ئاتلىق ۋە پىيادە چىلىق سۇلالىسى قوشۇنلىرى ئالتاغىل توۋلاپ جەڭ مەيدانىغا كىرىپ كەلدى . شۇنداق قىلىپ جەڭ تېخىمۇ كەسكىن ، تېخىمۇ شىددەتلىك بولۇپ كەتتى…

يېڭىلا شەھەردىن چىققان موللا ناسىر ئەلەم بىلەن مەزەمزات ئۆز مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە ئەمىر تۇرغان تۆپىلىككە چىقىپ ئەمىر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى . مەزەمزاتنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدە يەنىلا ۋەھىمە كۆرۈنەتتى . ئۇ تۆپىلىككە چىقىپ ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ قورشاۋدا قالغانلىقىنى كۆردى . خۇيزۇ قوشۇنلىرى ياردەمگە ئاتلانغان بولسىمۇ قارشى تەرەپتىن يەنە بىھېساب چېرىكىمۇ جەڭ مەيدانىغا كىردى . ھاكىمبەگ كۆزى بىلەن دىتلاپ قوزغىلاڭچىلارغا قارىغاندا ، خا دارىننىڭ جەڭگە كىرگەن چېرىكلىرىنىڭ كۆپلۈكىنى بىلدى .

«ئۇنىڭ ئۈستىگە ، — دەپ ئويلايتتى مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ سول تەرىپىدە تۇرۇپ ، — ئۇلار ھەربىي مەشىق قىلغان ، نۇرغۇن جەڭلەرنى كۆرگەن . بىزنىڭكىلەرچۇ ؟ ئۇلار كەتمەن ، ئورغاقلار ئىشلىتىشكە ماھىر بولسىمۇ ، مىلتىق ، ئوقيا ، قىلىچ قاتارلىق قوراللارنى ئوبدان ئىشلىتەلمەيدۇ ، ھەربىي مەشىق قىلمىغانلىقتىن ، جەڭ قىلىش ئۇسۇللىرىنىمۇ ياخشى بىلمەيدۇ . ھەي ، بىزنىڭكىلەرنىڭ يېڭىشى ناتايىن ! ھەر ئېھتىمالغا قارشى بىزنىڭكىلەر قېچىپ قالسا ، مەنمۇ قۇيرۇقۇمنى تىكىۋېتىشكە تەييار بولۇپ تۇراي !…»

مەزەمزات قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىر ئۇلۇغ سىرىنى بىلمىدى ، بىلىشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى ، شۇڭلاشقا ئۇ ، بۇ ھەقتە ئېغىز ئاچمىدى . ئۇلار جانلىرىغا پاتقۇدەك زۇلۇم كۆرۈپ ، ئاندىن ياشاش يولى قالمىغاندا ، «يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم» دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈردى . ئۇلار ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن جەڭ قىلىۋاتاتتى . شۇنداق بولغانلىقتىن ئۆلۈمنى ئويلاپ قويمايتتى ، ھەجەيرە — ھەجەيرىسىدىن جاسارەت ۋە باتۇرلۇق ئۇرغۇيتتى . مۇشۇ قۇدرەتنىڭ ئۆزىلا ئېزىلگەن دېھقانلارنى ھەرقانداق قىيىن ۋە خەتەرلىك جەڭ ۋە شارائىتلاردىمۇ غەيرەتلەندۈرۈپ ، يۈرىكىگە ئۈمىد چىرىغىنى ياقاتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئالدىدا قازىكالانغا ، ئارقىدىن مەزەمزاتقا قارىدى .

— مېنىڭ جەڭگە كىرىدىغان ۋاقتىم كەلدى ، — دېدى ئەمىر ئوڭ يېنىغا ئاسقان قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ ، جەڭگاھتىن كۆزىنى ئۈزمەي ، — ئىككىلىرى ھېچ يەرگە بارماي ، مۇشۇ تۆپىلىكتە تۇرۇپ جەڭنى تاماشا قىلىسىلا ! خوش ، مەن ماڭاي !

ئەمىر كەينىدىكى چاپارمەنلىرىگە بۇرۇلدى .

— مەشۇر ، ئېتىمنى ئەكەل ، مەن جەڭگە چىقىمەن !

كېلىشكەن قۇرغۇيدەك يىگىت تۆپىلىكنىڭ كەينىدىكى جىلغىغا ئۇچقاندەك چۇشۇپ كەتتى . سۇنۇرغا ئەگىشىپ ئۆز ئاتلىرىنى ئەكېلىش ئۈچۈن مۇھاپىزەتچىلەردىن ئىككىسى تۆپىلىكتە قېلىپ ، قالغانلىرىمۇ ماڭدى . جىلغا ئىچىدە قوشۇنلار سەپ بولۇپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ پەرمانىنى كۈتۈپ تۇراتتى . سادىر كېتىۋاتقان جەڭ ئەھۋالىنى بىلەلمەي ، خۇددى ئۆز گۆشىنى يەۋەتكەندەك تىرىكەتتى . ئۇ ، ئەمىرنىڭ ئاق بوز تۇلپارىنى يېتىلەپ تۆپىلىككە چىقىپ كېتىۋاتقان يىگىتنى كۆرۈپ بىردىنلا جەڭ قىلىدىغان نۆۋەتنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، ئىچ — ئىچىدىن شادلاندى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ مۇھاپىزەتچىسىنىڭ قولىدىن ئاق تۇلپارنىڭ چۇلۋۇرىنى ئېلىپ، پۇتىنى ئۈزەڭگىگە ئالدى ـ دە، «بىسمىللاھىررەھمانىررەھىم» دەپ بىر سەكرەپ ئۈستىگە چىقتى.

— پەرمانىمنى يەتكۈزۈڭلار! جىلغىدىكى قوشۇنلار جەڭگە ئاتلانسۇن!

ئاق بوز تۇلپار تۆپىلىكتىن تۈزلەڭلىككە ئۇچۇپ چۈشتى. موللا ناسىر ئەلەم ئۇنىڭ كەينىدىن دۇئا قىلىپ قالدى. ۋەھىمىدە جەڭ مەيدانىغا قاراپ تۇرغان ھاكىمبەگمۇ قوللىرىنى يېرىم ـ يارتا كۆتۈرگەن بولسىمۇ، قازىكالان بىلەن بىللە يۈزىنى سىيپىماي، تېخىچىلا شۇ پېتى تۇراتتى. ئۇ موللاناسىرئەلەمنىڭ دۇئا قىلىپ بولغانلىقىنى كۆرگەندىلا، ئاندىن قولىنى يۈزىگە ئېلىپ باردى.

نەچچە مىڭ بۈركۈت قانات قېقىپ، نەچچە مىڭ شىر ھۆركىرەپ كېتىۋاتقاندەك كۆرۈنگەن قوشۇنلارنىڭ ئالدىدا ئاق بوز تۇلپارغا مىنگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ زۇلپىقارىنى ھاۋادا ئوينىتىپ، بۇ تۈزلەڭلىككە چۈشكەن ئۇرۇش ئىلاھىدەك ئۇچاتتى. ئۇنىڭ «ئالغا!» دېگەن گۈلدۈرمامىدەك گۈلدۈرلىگەن ئاۋازى ئۆز قوشۇنىنى جەڭگە چاقىرتىپ جاراڭلايتتى. دىلمۇك تاغلىرى ئۈستىدە كېتىۋاتقان قۇياشنىڭ نۇرى بۇ ئۇرۇش ئىلاھىنىڭ دۇبۇلغا، ساۋۇت ۋە زۇلپىقار قىلىچىدا چاقناپ، ئۇنى ئاجايىپ چىرايلىق كۆرسىتەتتى. ئاق بوز ئارغىماق مانا جەڭ مەيدانىغا يېتىپ كەلدى.

كۆرەڭ قاشقىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان، ئۇزۇن قىلىچىنى ھاۋادا ئوينىتىپ كېلىۋاتقان يالاڭۋاشتاق سادىر جەڭگە كېتىۋاتقانلىقىدىن يايراپ ـ سۆيۈنۈپ، توختىماي چۇقان ـ سۈرەن سېلىپ باراتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى ھەممە قىيقاس ـ چۇقانلارنى بېسىپ ئالاھىدە ياڭرايتتى.

يوشۇرۇنغان يېرىدىن چىقىپ جەڭ مەيدانىغا قىيقاس ـ چۇقان

بلەن كىرىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى كۆرگەن خا دارېننىڭ كۆزى چىقىپ كەتتى . ئۇنىڭ باياتىن قىلىۋاتقان غەلىبە شارابىنى ئىچىش خىيالى ئىس - تۈتەكتەك توزۇدى . خا دارىن چاپارمىنىگە گۆلىيىپ قاراپ ئۇنىڭغا بۇيرۇدى :

— دەرھال بېرىپ پەرمانىمنى چېرىكلەرگە يەتكۈزۈڭلار ! كىمدەكىم جەڭدىن چېكىنىدىكەن يا قاچىدىكەن ، ئۇنى ئۆز قولۇم بىلەن چاپىمەن ! قاراقچىلارنى يەڭمىگۈچە جەڭ مەيدانىدىن چېكىنمەيمىز !

دوغىلاق چاپارمەن ئېتىغا مىندى - دە ، جەڭ مەيدانىغا يول ئالدى . ئۇ جەڭ ئىچىدە يۈرۈپ خا دارېننىڭ پەرمانىنى جەڭ قىلىۋاتقان چېرىكلەرگە يەتكۈزدى . قاچسا ئۆزلىرىنى ئۆلۈم كۈتۈپ تۇرغان كۈل رەڭ چاپانلىق چېرىكلەر جان - جەھلى بىلەن جەڭگە ئاتلاندى . شۇنداق قىلىپ جەڭ تېخىمۇ شىددەتلىشىپ ، تېخىمۇ دەھشەتلىشىپ كەتتى . «ئاھ !» «ئاھ !» دەپ يىقىلىۋاتقانلار ئاز ئەمەس ئىدى . جەڭگاھ بارغانسېرى جەسەتلەرگە ، ئىڭراۋاتقان يارىدارلارغا تولۇپ كېتىۋاتاتتى . ئەمىر باشلىغان قوزغىلاڭچىلار قوشۇنى جەڭ مەيدانىغا كىرىشى بىلەن ئەلاخان ۋە ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى ۋۇجۇدىغا كۈچ - ماغدۇر ، جاسارەت ۋە باتۇرلۇق كىرگەندەك جەڭگە جان پىدالىق بىلەن كىرىشىپ كەتتى .

— ھۇ ! قارا ، سېنى ! مېنى ئۆلتۈرەمسىنا ! ھا... ھا ... ھا ...— قاڭرۇقنىڭ گۈلدۈرمامىدەك ئاۋازى ئاڭلاندى . بەلكىم ئۇ ، ئۆزىگە ئېتىلىپ كەلگەن بىر چېرىكنى ئېتىدىن يۇلۇۋېلىپ يىراققا تاشلىۋەتتىمىكىن ؟ بۇگۈن ئۇ ، بۇ قىستىما - قىستىما جەڭدە ، بەزى جەڭلەردىكىدەك ، قىلىچىنى ئىشلىتەلمىدى . قاڭرۇق زۇلپىقارىنى دەرھال غىلاپىغا سېلىپ ، بازغاندەك مۇشتلىرى بىلەن ئۆزىگە قاراپ كەلگەن كۈل رەڭ كىيىملىكلەرنىڭ بۇرنىدا خالاجۇر قايناتاتتى يا

كۆتۈرۈۋېلىپ ، يىراقلارغا خۇددى بىر يوغان چالمىنى ئاتقاندەك ئېتىۋېتەتتى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ بارا ـ بارا جەڭ مەركىزىگە يېقىنلاپ باراتتى . ئۇنىڭ ئاستىدىكى ئاق بوز تۇلپار ئىككى پۇتىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ ، ئەمىرنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىغا ئەپلىك پۇرسەت يارىتىپ بېرىپلا قالماي ، ئۆزىمۇ پۇتلىرى بىلەن خا دارىيىنىڭ چېرىكلىرىنى ئۇرۇپ يىقىتاتتى . ئۇنىڭ مەڭزى قىزىل قاچا ئۆرۈكتەك گۈلگۈنلىشىپ ، كۆزلىرى چاقناپ قەيسەرلىك نۇرى چاچاتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ، ئۇنىڭ ئاق بوز تۇلپارىمۇ قىزىپ قالدى . ئوڭ قولىدا تۇتقان يوغان زۇلپىقارى ھاۋادا چاقناپ ئارقىدىن يا ئۇدۇل خا دارىي چېرىكلىرى كۆكسىگە كىرەتتى ، يا ئايلىنىپ كېلىپ بىر چېرىكنىڭ بوينىغا ئۇرۇلاتتى . ئەمىرنىڭ قىلىچ ئۇرۇشىدا ئالىپ ئەرتۇڭانىڭ قەيسەرلىكى ، ئوغۇزخاننىڭ ئەقىل ـ پاراستى نامايان بولاتتى .

دۈشمەنلەر ئالاقزادىلىككە چۈشۈپ قالدى ، لېكىن ئۇلار قېچىشنى زادىلا ئويلىمايتتى . بۇنى كۆرگەن ئەمىر ھەيران بولدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ جەڭ قىلىۋېتىپ خا دارىي تۇرغان تەرەپكە قارىدى . ئۇ يالىڭاچ قىلىچىنى ھاۋادا پىرقىرىتىپ بىرنېمىلەرنى دەپ ۋارقىرايتتى . ئەمىر خا دارىينىڭ سۆزىنى چۈشەنمىگەن بولسىمۇ ، ئۇنىڭ نېمە دەپ ، نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى قىياس قىلدى :

«قاچاي دېسە بار ئارقىدا بىر ئۇلۇغ ،
ئۇتۇغاتى قىل كۆك سۇزۇك جۇڭسۇلۇق .»[①]

ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىدە جەڭ قىلىۋاتقان چاپارمەنلىرىگە

① «غازار دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 11 بەت .

قاراپ ، ئەزىز سالىھ خوجا ئوغلىنى دەرھال تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . ئىككى چاپارمەن ھايال بولماي ئەزىز سالىھ خوجىنى تېپىپ كەلدى .

— مەرگەن ئىنىم ! — دېدى ئەمىر چاپارمەن ۋە مۇھاپىزەتچىلىرىنىڭ ھىمايىسىدە تەرلەپ - قىزىرىپ كەتكەن ئەزىزگە قاراپ ، ئەمىرنىڭمۇ كەڭ پېشانە ۋە گۆلدەك يۈزلىرىدىن تەر قۇيۇلاتتى ، ھاۋا يېتىشمىگەندەك ئىتتىك - ئىتتىك نەپەس ئالاتتى ، — ئۇستىلىقىڭىزنى كۆرسىتىدىغان پەيت كەلدى ! ئاۋۇ ھاڭراۋاتقان ئۇزۇنتۇرانى ئېتىپ ئۆلتۈرسىڭىزلا ، بۇ جەڭ ئاخىرلىشاتتى . بىز يېڭەتتۇق !...

— بولىدۇ ، ئەمىر جانابلىرى .

«دېدى : جۇڭسۇلۇقنى تۇفەكدە ئاتاي ،
كى دوزەخدەكى ئاتاسىغا قاتاي ،
دېدى مىلتىغىن ئاتقالى راسلادى ،
قۇرۇلغا ئالىپ سىنەسىن چاغلادى .
ئەزىز پەھلەۋان ئانداغ ئاتتى ئانى ،
قوڭىدىن چىقىپ كەتتى چىركىن جانى... » ①

كۆل رەڭ كىيىملىك چېرىكلەر ئۆز ئۇلۇغىنىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرۈپ قېچىشقا باشلىدى . قوزغىلاڭچى باتۇرلار ئۇلارنى كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى .

«دەلىرلەر تامام ئارقادىن سۈردىلەر ،
ساناپ يەتتە يۈز ئوننى ئۆلتۈردىلەر .
سۈرۈپ يەتكۈزۈپ تا كۈرەگە يېقىن ،

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 12 - بەت .

ئۆلۈككە تولۇپ قاتالدى رۇيى زەمىن .
تامام قالدى مۇئمىنگە ئالات جەڭ ،
تۇمەن فو ۋە تەيفو ۋە تىرى خەدەڭ .
ھېسابدا بۇ فو توقسان ئالتە ئىدى ،
كى ئەللىك ئارابادا دارۇئوقى .
ئالا بارگاھ بىرلە ئاق ئۆي ھەممە ،
كى ئات ، تېۋە ، قوي ۋە ئىنەك ، ئۇي ھەممە .
گۇرۇنچ ، ياغ ، ئۇنلار تاغارۇ تاغار ،
توشۇپ ئولجا ئىسلامغا چۇن بىشومار .
بۇ جەڭنى ئەگەر كۆرسە ئاسفاندىيار ،
ھەسەد يەپ بولۇر ئىردى كۆپ بىقارار .
ئەگەر كۆرسەلەر رۇستەمى فىلتەن ،
قاچار ئەلھەزەر دەپ بەسۇيى خوتەن··· »[1]

چىــاڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى كۇرەگىچە قوغلاپ بارغان باتۇرلار يەر ــ جاھان كۇلگۇن شەپەق نۇرىدا جۇلالىنىۋاتقان چاغدا ئۆزلىرىنىڭ باياندايى يېنىدىكى بارگاھلىرىغا شاد ــ خۇرام يېنىپ كــەلــدى . سادىر پالۋاننىڭ ھەم ياڭراق ، ھەم جۇشقۇن ، ھەم مەردانە ناخشىسى ئوتلۇق شەپەقلەرگە يېزىلىپ قالدى···

---

[1] «غــازات دەرمــۇلــكــى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تــەزكــىرىــچىلىكــى» ژۇرنــلى 1995 ــ يــىل 3 ــ ســان 12 ــ بەت .

توققۇزىنچى باب

قازىكالان كەتتى ھوشىدىن

بۇ قىيتىمقى جەڭنىڭ غەلىبىسى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئىناۋىتىنى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈپ قۇياشتەك نۇرلاندۇرۇۋەتتى. ئادەملەر بىر يەردە بولۇپلا قالسا، ئەمىرنىڭ ئەقىل - پاراسىتىنى ۋە باتۇرلۇقىنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەيدىغان بولدى.

بۇ جاھاننىڭ ھەسەتخورلۇقى شۇنچىلىك كۈچلۈككى، بىرى كۈلسە، بىرى يىغلايدۇ، بىر يەردە ئۆلۈم بولىدۇ. كۈلگەنگە كۈلۈپ قارايدىغانلار، توي قىلغاننى ئاق پوتىسىنى باغلاپ بېرىپ تەبرىكلەيدىغانلار بار. لېكىن، بارمايدىغانلارمۇ چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، مۇشتۇملىرىنى تۈگىدىغانلارمۇ يوق ئەمەس، بۇ دۇنيا ئاق بىلەن قارا، كۈندۈز بىلەن كېچە بولىدىغان زىددىيەتلىك جاھان! ئاھ، بۇنى ئۆزگەرتكىلى بولماسمۇ؟! ھەممە تەڭ كۈلىدىغان، ھەممە تەڭ يىغلايدىغان، ئاق - قارا، كۈندۈز - كېچىمۇ ھەممىگە تەڭ تېگىدىغان قىلغىلى ئامال - چارە يوقمۇ؟! قاچانكى ئادەملەر ئاچ كۆزلۈك، ھوقۇق تەمەسى، شان- شۆھرەت تىلەيدىغانلىقىدىن قۇتۇلۇپ ئازاد بولالىسا، بۇ كۈنگە يېتىشى مۇمكىن.

مەزەمزاتىنىڭ ئىچىدىن قان كەتتى. ئۇ ئۇھ، دەپ، ئاھ، دەپ زادىلا ئولتۇرالماي قالدى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بۇ قېتىمقى جەڭدە ئېرىشكەن قۇياشتەك شان - شۆھرىتى ئۇنى كۈلدۈرمىدى،

بـەلـكـى قـاتـتـىق يىغلاتتى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ «بىر مەزگىل يـۇرتىڭىزدا تۇرۇپ تۇرۇڭ !» دەپ كەتكۈزۈۋەتكەن ئەخمەتخان خوجىنى يادىغا ئالدى ، ئۇنى چاقىرىپ كېلىشكە دەرھال ئادەم ئەۋەتتى…

ئۆيدە زېرىكىپ نېمە قىلارىنى بىلمەي يۈرگەن سىگار كۆز كـۇنلەرنىڭ بىرىدە ھاكىمبەگنىڭ چاپارمىنىنى كۆتۈۋالدى . ئۇ چاپارمەن ئاغزىدىن : «ئۆزلىرىنى ، خوجام ، مەزەمزات جانابلىرى كۆتۈپ قالدى» دېگەن سۆزنى ئاڭلىغاندا ، خۇشاللىقىنى يوشۇرۇپ قالالمىدى . ئۇ ئەتىسىلا سەھەردە ئونبېشى بېشىر ۋە چېرىكلىرىنى ئېلىپ شەھەرگە ئاتلاندى…

يەنە شۇ ياسىداق ساراي . يەنە شۇ داستىخان سېلىنغان شىرە ئۈستىدە نازۇ نېمەتلەر … يەنە شۇ شىرەنىڭ تۆت تەرىپىدىكى سول چېتىدە ئەخمەتخان خوجا ، شەرقىي يېنىدا مەزەمزات ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتاتتى .

— خـوجـام ، بـېـشىر بىلەن ئىككىلىرى مېنىڭ ئۆيۈمدە تـۇرىـدىلا ، قالغان چېرىكلىرى بايانديدا قالغان چېرىكلىرىنىڭ يېنىغا كېتىدۇ ، — دېدى ھاكىمبەگ ئالدىدىكى پىيالىنى قولىغا ئـېلىپ ، ئاق ھورى ئۆرلەپ تۇرغان سىنچايدىن بىر ـ ئىككى ئوتلاپ .

ئـەخـمەتخان يا ماقۇل ، يا ياق دېمىدى . ئۇ مەزەمزاتنىڭ نـېـمـىـگـە چـاقـىرتقانلىقىنى تېخىچە بىلەلمەي ئىچى تىتىلداپ ئولتۇراتتى .

— خوجام ، يېقىندا بولغان جەڭدىن خەۋەر تاپتىلىمۇ ؟ !…

— ئاز ـ تولا ئاڭلىدىم . ھازىر يېزىلاردىمۇ ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جەڭدە كۆرسەتكەن ئەقىل ـ پاراسىتى بىلەن باتۇرلۇقى ھېكايە قىلىنماقتا .

— شەھەردىمۇ شۇنداق ، ئابدۇرۇسۇل شۇ كۈنلەردە بېشىدا كۆتۈرىدىغان تىللاردا داستان قەھرىمانىغا ئايلىنىپ قالدى .

ئۆتكەنكى كېچىلەرنىڭ بىرىدە، مۇشۇ ياسىداق سارايدا هاكىمبەگ بىلەن قىلغان سۆھبىتىنى يادىغا ئېلىپ ئالغان، ئالتۇن ۋە ياقۇت بىلەن بېزەلگەن كۆز ئالدىغا كەلگەن سىخار كۆز ئۆزىنى مەزەمزاتنىڭ نېمىگە چاقىرتقانلىقىنى بىلدى.

— ئابدۇرۇسۇلنى ماختايدىغان گەپ - سۆزلەرنى تولا ئاڭلاپ، ئەخمەتخان خوجام، ساراڭ بولۇپ قالايلا دېدىم. بىلەمدىلا، ئۇنى جايلىمۇۋېتىدىغان كۈن يېتىپ كەلدى. يەنە ئۇنىڭ زېمىن ئۈستىدە يۈرۈشىنى زادىلا كۆرگۈم يوق! — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى هاكىمبەگ، ئۇنىڭ چىرايىدا ھەم قايغۇ - ھەسرەت، ھەم ھەسەتخورلۇق، ھەم قاتىللىق ئارىلاشقان ئەبجەش بىر تۈيغۇ كۆرۈنەتتى، — ئۇنى كۆزۈمدىن يوقاتمىسام، مەن ئۇنىڭ كۆزىدىن يوقىلىدىغان ئوخشايمەن! مانا، خوجام، سىلىنى چاقىرتىپ كېلىشىمنىڭ سەۋەبى! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ يەنە سۆزلىدى، — بىلەمدىلا، ئەمىرنى جايلىمۇۋەتسىلە، سىلىمۇ بۇنداق يوشۇرۇنۇپ يۈرىدىغان كۈنلەردىن قۇتۇلىدىلا! — هاكىمبەگ سىخار كۆزگە قارىدى، ئۇنىڭ بۇ قارىشىدا كېيىنكى سۆزىنىڭ خوجىغا قانداق تەسىر قىلغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن ئىدى.

— راست، ئەمىرنى ئۆلتۈرۈۋەتسەم، خەقنىڭ يامان كۆزىدىن قۇتۇلارمەنمۇ؟! هازىرقى مۆكۈنۈپ يۈرىدىغان كۈنۈمدىن جاق تويدۇم! — دېدى يەكچەشمە بىر ئۇھ تارتىپ.

— قۇتۇلىدىلا! سىلى بۇ قېتىم ئەمىرنى مانجۇلارنىڭ جاسۇسى سۈپىتىدە ئۆلتۈرۈپ خەلقئالەم ئالدىدا باتۇر بولىدىلا!

ئەخمەتخان مەزەمزات سۆزىنىڭ تېگىگە يېتەلمەي، هاڭ - تاڭ ئىلكىدە هاكىمبەگكە هاڭۋېقىپ قاراپ قالدى: «ئابدۇرۇسۇل بەگنى مانجۇلارنىڭ جاسۇسى» دېگەن سۆزنى كۆڭلىگە سىغدۇرالمىدى.

«بۇ راستىمدۇر؟ يا مەزەمزات ئويدۇرۇپ چىققانمىدۇر؟!

مانجۇلارنىڭ جاسۇسى دېسە ، ھاكىمبەگنىڭ ئۆزىنى دېسە بولىدۇ . ئۇ تۇنۇگۇنلا كۇرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭنىڭ يولىيورۇقىنى ئەكەلگەنغۇ ؟ ! » دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆز مەزەمزاتقا يەنىلا چەكچىيىپ قارايتتى .

— مەن بىر پىلان تۈزۈپ قويدۇم ، — دەپ ئۆزىگە ھەيرانلىق بىلەن يەكچەشمە كۆزىنى پارقىرىتىپ قاراپ تۇرغان ئەخمەتخانغا تىكىلىپ سۆزىنى باشلىدى . ئۇ بىر پۈتىنى تىزداپ ئولتۇرۇپ ، گەۋدىسىنى خوجىغا سوزۇپ ، ئاق سىرىق چىرايىدىن سىرىق چايان ئۆرلىستىپ ، ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن ھەسەتخورلۇقنىڭ كۈچ - قۇدرىتىدە بىر شۇملۇقنىڭ ئىشكىنى ئېچىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ مۇشۇ روھىي ھالىتى ۋە قىياپىتى قان تۆكىدىغان يولغا ماڭىدىغان قاتىلنىڭ روھىي ھالەت ۋە تۇرقىغا ئوخشايتتى . قاتىللىقنى ئۇ ئۆز قولى بىلەن قىلمىسىمۇ ، ئەمما قاتىللىق قىلىدىغان ئادەمگە يول كۆرسەتكەندە تەبىئىي قاتىلغا ئوخشاپ قالاتتى ، — دانىيال بەگنى بىلىدىلا ، ئۇ مېنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمىم ، ئۇ نىمە دېسەم ئىككىلەنمەي دېگىنىمنى قىلىدۇ . بۇ بەگ يەنە مانجۇچە خەت يازالايدۇ ۋە ئوقۇيالايدۇ . مەن بىر - ئىككى كۈننىڭ ئىچىدە دانىيالنى چاقىرىپ كېلىپ ، كۇرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭنىڭ نامىدا ئابدۇرۇسۇلغا خەت يازدۇرىمەن ، — سۆزدىن توختىغان مەزەمزات خوجىغا : سۆزۈم قانداق تەسىر قىلىۋاتىدىكىن ؟ دېگەندەك قارىدى . سىڭار كۆزنىڭ قارامتۇل چىرايىدىن بايىقى ھاڭ - تاڭلىق ئاستا كۆتۈرۈلۈۋاتاتتى . ئۇ ئۆز خوجايىنىنىڭ نىمىشقا «ئەمىرنىڭ كۇرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقىسى بار ئىكەن» دېگەن سۆزنى تارقاتقانلىقىنىمۇ ئەمدى چۈشىنىۋاتاتتى ، — مانجۇچە يېزىلىدىغان بۇ خەت ئەمىرنىڭ خائىنلىقىنى ئىسپاتلايدۇ . تارقىتىلغان سۆز بىلەن خەت بىرلىشىپ ، گەپ - سۆز يوق ئابدۇرۇسۇلنىڭ خائىن ئىكەنلىكىگە ھەممە ئىشەندۈرۈلىدۇ . سىلىنىڭ ئىناۋەتلىرى ئۆسۈپ ، ئىشەنچلىك

ئادەم بولۇپ قالىدىلا ! — مەزەمزات چايدىن ئويلاپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — خوجام ، ئۆزلىرى ئەمىرنىڭ چېدىرى خالىي پەيتنى تېپىپ كىرىدىلا ـ دە ئۇنى دوزاخقا ئۇزىتىلا ! دانىيال بەگ يازغان مانجۇچە خەتنى سىلىگە بېرىمەن . ئۇنى ئۆلگەن ئەمىرنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويىلا ، ئابدۇرۇسۇل ئۆلۈشى بىلەن مۇلازىملىرى داد ـ پەرياد كۆتۈرىدۇ ، ئادەملەر يىغىلىدۇ . سىلى مانا شۇ چاغدا ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىدىكى خەتنى ئېلىپ ، ئۆزلىرى بىلەن بىللە بارىدىغان دانىيال بەگكە ئوقۇتىلا . شۇنىڭ بىلەن ئابدۇرۇسۇل مانجۇلارنىڭ جاسۇسى بولىدۇ . ئالدىن تارقىتىلغان گەپ بىلەن بۇ خەتكە ئىشەنمەيدىغان ئادەم بولمايدۇ .

« ‹دېدىكىم : ئەمىرنى هالاك ئەتسەڭىز ،
ئىسهاق بەگنى هەم دەردناك ئەتسىڭىز .
چېرىك خەۋف ئېتىپ لام دېمەس ساڭا ،
كى غەۋغاسىنىڭ ئەهدەسىدۇر ماڭا ›...
دېدى : ‹دانىيال بەگمۇ مۇندا كېلۇر ،
كى مانجۇچە خەت تۆهمەت ئەيلەپ قىلۇر .
ئەمىرنى چافىپ ئۇشبۇ خەتنى ئالىپ ،
كى ئەلدىن نىهان يانچۇقىغا سالىپ .
ئەمىر ئۆلسە ئاندىن چېرىكنى يىغىڭ ،
ئەمىر يانچۇقىدىن بۇ خەتنى ئالىڭ .
تۇرۇپ دانىيال بەگ ئەمىر باشىدا ،
بۇ خەتنى ئوقۇغاي چېرىك قاشىدا .
ئىشتكەن كىشىلەر بولۇپ بەد گۇمان ،
تامامى دېگەيلەر ئەمىرنى يامان . › »①

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 12 ـ ، 13 ـ بەتلەر .

«ئاھ ، خۇدا ! قارا نىيەتلەر نېمىدېگەن يامان ، ئىپلاس ۋە ۋەھشىي ! قارىغىنە ، ئۇلار قاراپ تۇرۇپ جانىجان ئەل - يۇرتى ئۈچۈن جان پىدالىق بىلەن ئىشلەۋاتقان بىر ياخشى ئادەمگە قارا چاپلاپ ، ئۇنىڭ جان يىپىنى ئۈزىۋېتەمەكچى بولۇۋاتىدۇ . بۇ دۇنيا مانا شۇنداق بىر - بىرىمىزنى كوچىلاپ ، بىر - بىرىمىزگە تۆھمەت ئارتىپ ، بىر - بىرىمىزنى ئۆلتۈرۈپ ئۆتىدىغان دۇنيامۇ ؟ ! ئاشۇ قارا يۈزلەر قېرىنداشلىق ، يۇرتداشلىق مېھىر - مۇھەببەت ، ئار - نومۇس ، ۋىجدان دېگەنلەرنى بىلمەمدىغاندۇر ؟ كېچىلا مەزەمزات قوزغىلاڭچىلارنى قېرىندىشىم ، يۇرتدىشىم ! دەپ ئۇلارغا يۈرىكىنى قېقىۋىدىغۇ ؟ بۇ ئۇنىڭ قارا يۈرىكىگە تۇتاش قارا ئىپىغىزىدىن بويسىلىپ چىققان سۆزلەرمىدى ؟ مۇناپىقلارنىڭ بىر يۈزى ئالدىدا ، بىر يۈزى كەينىدە بولامدۇ ؟ بايلىق شەيدالىقى ، ھوقۇق تەمەسى ۋە شۆھرەت تەلۋىلىكىدە قېرىندىشىنىمۇ ، يۇرتدىشىنىمۇ ، ئار - نومۇس ، ۋىجدانىنىمۇ ئۇنتۇغان ئىپلاسلار بولمايدىغان كۈنلەرمۇ كېلەرمۇ ؟ ئەگەر شۇنداق كۈن كەلسە ، بۇ كۈن راستىنلا جەننەت كۈنلىرى بولىدۇ ! مېنىڭ ئەل - يۇرتۇم بۇنداق كۈنلەرگە تولىمۇ ئىنتىزار !...»

«مەن ئۆزۈمنى شەيتانغا دەرس بېرەلەيمەن ، دەپ يۈرسەم ، مۇنۇ ئالدىمدا ئولتۇرغان تەلەتى چاياندەك ئادەم ئىبلىسنىمۇ ئوقۇتالايدىكەن . مەن بۇنىڭ قولىغا سۇمۇ قۇيۇپ بېرەلمەيدىغان ئوخشايمەن !» دېگەنلەرنى ئويلىغان سىڭار كۆز مەزەمزاتقا قارىدى . ئۇ بىر قارارغا كەلگەندەك كۆرۈنەتتى .

— بولىدۇ ! سىلى ماڭا كۆرە جاڭجۇنى نامىدا مانجۇچە يېزىلىدىغان خەتنى دانىيال بېگىمگە تېزرەك يازدۇرۇپ بەرسىلە ! مەن ئادەملىرىم ئارقىلىق ئەمىرنىڭ چېدىرىدا خالىي قالغان پۇرسەتنى بىلىپ ، ئەمىرنى بىر يولى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتاي ! بۇگۈندىن باشلاپ دانىيال بېگىم ھېچ يەرگە كەتمىسۇن ! ئۇ بىر ياققا كېتىپ قالسا ، ئەمىر خالىي قالغان تەقدىردىمۇ چېدىرىغا

يالغۇز كىرسەم بولمايدۇ...

— خاتىرجەم بولۇڭ ! دانىيال كۆندە سىلى بىلەن بىللە بولىدۇ .

ئەل - يۇرت سۆيگەن ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنىڭ جېنىغا قادالغان سۇيىقەست مانا شۇنداق دۇنىياغا كەلدى...

*　　　　*

ياز كېتىپ خازاڭ پەسلى باشلاندى . زېمىننىڭ يۈرىكىدىكى سىرىقلىق تېشىغا تەپكەندەك ، دەل - دەرەخ ، گۈل - گىياھلار زەپىران ئىچكەندەك سارغىيىپ كەتتى . يامغۇر - يېشىنمۇ كۆپىيىپ قالدى . ئەتە - ئاخشاملىرى سوغۇق خېلىلا كۈچىيىپ ، ئېرىقلاردا نېپىز مۇز تۇتىدىغان بولدى .

ئارىلىقتا جەڭ بولۇپ ، موللا بىلال بىلەن ئەلى ئىسمىنى ئاتاشقان ئادەملىرى بىلەن كۆرۈشۈپ ئەمىرنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە بىر نەرسە دېيەلمىدى . بۈگۈن ئىككىسى ئۇلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقتى . بىلاللار سۆزلەشكەن ئادەملەرمۇ ئەمىر ئۈستىدە چىققان ئىغۋانى ئاڭلىغانلىقتىن ، كېڭەشكە قاتنىشىدىغانلىقىنى بىلدۈردى .

چۈشتىن كېيىن يامغۇر ياغدى . سارغايغان داللار خۇددى ياش بىلەن يۇيۇلغان كۆز ۋە كىرپىكلەردەك يۇيۇلدى . قورىغان ئوت - چۆپلەردىن ئۆرلىگەن چۈچۈك پۇراق ئادەملەر دىماغلىرىغا ئۇرۇلۇپ غىدىقلايتتى .

نامازشامدىن كېيىن نازىم ياتقان چېدىردا كېڭەش باشلاندى . شائىر بىللە ياتىدىغان چېدىرداشلىرىنى كۆندۈرۈپ ، تالاغا چىقىرىۋەتكەنىدى .

چېدىرنىڭ تۆرىدە كۆزلىرى تېشىغا بىر ئاز پۇلتىيىپ چىققان كەڭ يۈزلۈك قۇتبىدىن ياساۋۇل ، كۆزلىرى جىنچىراغتەك مىتىلداپ تۇرىدىغان سىم ساقال موللا ھوشۇر باقى ، كۈنچىقىش

تەرىپىدە قاپقارا بۇرۇتى ئۆزۈن ، كەتمەن ئېڭىكىنى قويۇق قارا ساقال قاپلىغان مەمەتشاھ ياساۋۇل ، ئاق چىراي جالال دورغا ، كۈنپېتىش تەرىپىدە قىزىل بۇرۇن ، يۈزىدە ئازراق چوقۇرى بار موللا ھوشۇرباقى ، كۆزىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان ، ھەممىسىدىن ياش دۆلەت سوپى ، يەلكىسى كەڭ ، بېشى يوغان ياقۇپ مىرابلار ، يىپىپىلغان ئىشىك تەرەپتە ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى زەن قويۇپ ئاڭلاۋاتقان موللا بىلال بىلەن ئەلى يانمۇيان ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا خۇددى دۆشىدەك كېسىلگەن ، لېكىن دۆشىدىن ئۈچ - تۆت ھەسسە قېلىن كۆتەك ئۈستىدە ئاق شام ياناتتى . ئولتۇرغانلارنىڭ ئالدى يورۇغان بولسىمۇ ، كەينى يەنىلا غۇۋا كۆرۈنەتتى .

— ئابدۇرۇسۇل بەگ ئۈستىدىن چىققان گەپلەر پۈتۈنلەي ئىغۋا ، ئۆزىنى ئۆز ئەل - يۇرتىنىڭ بەخت - سائىتىگە ئاتىغان ئادەمنىڭ خائىن بولۇشى مۇمكىنمۇ ؟ ! بۇنىڭغا ھەتتا شەيتانمۇ ئىشەنمەيدۇ ! — دەپ سۆزلەيتتى قوتازدەك تېرىككەك قۇتېبىدىن ياساۋۇل تۈكسۈرۈكىنى چاچرىتىپ ، ئۇنىڭ بىرئاز پۇلتىيىپ چىققان كۆزلىرى تېخىمۇ تېشىغا چىقىپ ، چىرايىنى تولىمۇ سۈرلۈك كۆرسىتەتتى ، — ئۇنىڭ دۈشمەنلىرى ھۆرمەتلىك قىپناتىسىنى ، ئىككى يۈرەك پارىسىنى ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ بېشىنى ئېگەلمەي ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن ماڭغان يولىدىن قايتۇرالماي ، ئەمدى ئۆزىگە زەھەرلىك كۆزىنى تىكمەكتە . ئۇلار ھۆرمەتلىك ئەمىرنىڭ ئۈستىدىن سۆز - چۆچەك تارقىتىپ ، نادان ، بىر نەرسىگە ئاسانلا ئىشىنىپ كېتىدىغان ئادەملەرنى ئۆزلىرىگە قارىتىپ ، مەقسىتىگە يەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ ، — قۇتېبىدىن ياساۋۇل يەنە سۆزىدىن توختىدى . ھەممەيلەن ئۇنىڭغا جىمجىت قاراپ تۇراتتى . ناھەقچىلىكنى كۆرسە تېرىكىپ - بوغۇلۇپ ، گۇلدۇرمامىدەك گۇلدۇرلەپ كېتىدىغان بۇ ئادەم ، تولىمۇ ئاق كۆڭۈل ۋە سەمىمىي ئىدى . ئۇنىڭ بۇ پەزىلىتى ئابدۇرۇسۇل بەگكە يېقىپ ، ئۇنىڭ بىلەن يېقىن ئۆتەتتى ،—

بەلكىم ، بۇ ئىنغۇانى موللا ناسىر ئەلەم ، ئەمىرمۇ ئاڭلىغاندۇر ؟ قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، — دېدى قۇتبىدىن قولىنى كۆتۈرۈپ ، كۆزلىرىدىن ئوت چېچىپ ، — بىز ئالدى بىلەن بۇ ئىككى دانا بىلەن كۆرۈشۈپ ، ئىنغۇانى ئېيتىپ ، پىكرىنى ئاڭلىساق ، دېيمەن ، ئۇلارنىڭ سۆزىگە قاراپ ، ئاندىن بىرنېمە دېمەمدۇق ، — ياساۋۇل بىر چوڭقۇر ئۇھ تارتىپ ، — ئەمىرنى چوقۇم سۇيىقەستتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشىمىز كېرەك ! ئۇ بىزگە — قوزغالغان ئەل - يۇرتقا زۆرۈر !

قۇتبىدىننىڭ سۆزىنى جىمجىت ، قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ ئاڭلىغانلار خىيال سۈرۈپ ئېغىر نەپەسلىنەتتى . بۇ ئادەملەر ئىنغۇانى توقۇغانلار بىلىپ قالسا ، ئۇلارنىڭ كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر قىيما - چىيما قىلىۋېتتى .

— توغرا ! — دېدى ياساۋۇلدىن كېيىن سۆز باشلىغان موللا هوشۇر باقى كۆزلىرىنى جىنچىراغتەك چىمىلدىتىپ ، — هازىر بۇ ئىنغۇانى تارقاتقۇچىنى تېپىش ئەمەس ، ئەمىرنى قۇتقۇزۇپ قېلىش مۇهىم . بىز ئىنغۇاچىنى تاپىمىز دەپ ، شۇنىڭ بىلەن بولۇپ كەتسەك ، ئابدۇرۇسۇل بەگدىن ئايرىلىپ قالىمىز ! ئەمىرگە تۆھمەت چاپلىغان مۇناپىقنى ئىزدەش بىلەن بىللە ، ئابدۇرۇسۇل بەگنى قوغداشنى ئاساسىي ئورۇنغا قويۇشىمىز لازىم !

— ياخشى گەپلەر بولۇۋاتىدۇ ! — دېدى ئۇزۇن قارا بۇرۇتلۇق بومبا ساقاللىق مەمەتشاھ ياساۋۇل بۇرۇتىنىڭ بىر ئۇچىنى تۈزەشتۈرۈپ ، ئاغزىدىن چىقىۋاتقان سۆزلىرىنى توسۇۋالىدىغاندەك ، — مېنىڭ پىكرىم : ئاڭلىغان ئىنغۇانى موللا ناسىر ئەلەمگە ئېيتىپ ، پىكرىنى ئالايلى ، بۇ بىر . ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ ، ئۇنىڭغىمۇ ئىنغۇانى ئېيتىپ ، هوشيار بولۇشنى ، چېدىرنى قوغدايدىغان قاراۋۇللارنى كۆپەيتىشنى ، بىر يەرگە چىققاندىمۇ مۇهاپىزەتچىلىرىنىڭ كۆپ ۋە هوشيار بولۇشنى دەيلى .

— سىلەرنىڭ دېگەنلىرىڭلار ئورۇنلۇق ! — دەپ سۆز باشلىدى ئاق چىراي جالال دورغا ، يەكتىمىز ئولتۇرۇۋېلىپ ، — ھازىر ئەمىرنى قوغداش لەنىتى ئىغۋاگەرنى تېپىشتىنمۇ مۇھىم ، دېگەن سۆزگە قوشۇلىمەن . بۇنىڭدا مەمەتشاھ ياساۋۇلنىڭ دېگەنلىرىلا كۇپايە قىلمايدۇ . بۇ ئىغۋانى بارلىق قوزغىلاڭچىلارغا ئېيتايلى . ئىغۋانى تارقاتقۇچىلارنىڭ غەرىزىنى پاش قىلايلى ! خەلق ئەمىرنى جانلىرىدىن ئارتۇق ياخشى كۆرىدۇ . پەقەت ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان ئەجەلنى سەگەكلەشكەن خەلقلا توسۇپ قالالايدۇ . ئاز بىر قىسىم قاراۋۇللار ، مۇھاپىزەتچىلەر ۋە ئادەملەر بىلەن ئەمىرنىڭ ھاياتىنى قوغداپ قېلىش تەس . كۆپنىڭ كۆزى ۋە كۈچى كۆپ . ئەمىرنى ياخشى كۆرىدىغان خەلق بۇ ئىغۋانى بىلسە ، ئىغۋاچىنى چوقۇم تارتىپ چىقىرالايدۇ ، ئەمىرنىمۇ قوغداپ قالالايدۇ .

ئىشىك تەرەپتە ئولتۇرغان موللا بىلال قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، پىكىر قىلىۋاتقانلارنىڭ سۆزلىرىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلايتتى . جالال دورغىنىڭ : ئىغۋانىڭ سىپىق چاۋىسىنى خەلقنىڭ ئالدىغا يېيىپ ، ئەلنىڭ ھوشيارلىقىنى ئۆستۈرۈش ئارقىلىق ئەمىرنى قوغداش ، دېگەن پىكرى شائىرغا ياقتى .

— بۇ ئىغۋانى ئەتىلا موللا ناسىر ئەلەمگە يەتكۈزەيلى . ئەتە جۈمە ، قازىكالان بۇ يەرگە كەلمەيدۇ . مېنىڭچە ، موللا ھوشۇر باقى بىلەن جالال دورغا ئالدىغا بارسۇن . قالغانلىرىمىز تارقىلىپ ، بۇ يەردىكىلەرگە ئەمىرنىڭ ھاياتى خەۋپ ئىچىدە قالغانلىقىنى ئېيتىپ ، ھەممەيلەننى ئەمىرنى قوغداشقا قوزغايلى ! موللا ناسىر ئەلەمنىڭ پىكرىنى بىلگەندىن كېيىن ئابدۇرۇسۇل بەگكە ئېيتىش ـ ئېيتماسلىقنى كېلىشەرمىز !

— بىز بىلەن بىللە سىلىمۇ بارسىلا ! — دېدى موللا ھوشۇر باقى نازىمغا قاراپ .

بۇ پىكىرنى ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسى قوللىدى .

*　　　　　*

موللا ناسىر ئەلەم بىلەن جۇمەدىن كېيىن ئۆيىدە كۆرۈشكەن مولللا ھوشۇر باقى ، جالال دورغا ۋە موللا بىلالللار كون ئولتۇرۇۋاتقاندا ، باياندايدىكى بارگاھقا يېنىپ كەلدى . قازىكالان بارغانلارنىڭ كۆز قاراشلىرىغا قوشۇلۇپ ، ئىخۋانى ئەمىرنىڭ ئۆزىگە ئېيتىشقىمۇ قوشۇلدى . نامازشامدىن كېيىن تۈنۈگۈنكى كېچىكەشكە قاتناشقان ئادەملەر ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىغا كىرىپ ، ئىككى تەرىپىدە قارار ئولتۇردى . ئەمىر تۆۋەندە ئولتۇرۇۋىدى ، كىرگەنلەر قاتتىق تۇرۇۋېلىپ ئەمىرنى ئۆز ئورنىغا — تۆرگە چىقىرىۋەتتى . تۆردىكى ئىككى قەۋەت كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان ئەمىر كىرگەنلەرگە : «قېنى ، سۆزۈڭلارنى دەڭلار !» دېگەندەك تىكىلدى .

«ئەل بار يەردە ئەر بار !» دېگەندىكى ئەر — ئابدۇرۇسۇل بەگ تازا تولۇپ مەيلى كۈچ ـ قۇۋۋەت ، مەيلى چىراي جەھەتتىن بولسۇن گۈلدەك ئېچىلىۋاتتى . ئۇنىڭ قارىغايدەك كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولغان قامىتى ، كەڭ ماڭلىيى ئاستىدىكى قارلىغاچ قانىتىدەك قاشلىرى تېگىدىكى تاڭ شەپىقىدەك جۇلالانغان ئىككى مەڭزى ، قاپقارا ئۆزۈن بۇرۇتى ، قىرقىما ، قىسقا ، قويۇق قارا ساقىلى ، شۇنچىلىك ياراشقان چىرايى تىپىك ئۇيغۇر قامىتى ۋە چىرايى ئىدى . ئاتىسى چورۇق ھېكىمنىڭ ئەل ـ يۇرتىنىڭ غېمىنى يەيدىغان پەزىلەتلىرىنى ئۆزىدە چېچەكلەتكەن بۇ ئەمىر كىتابلارنى كۆپ كۆرگەن ، ھەربىي مەشىقلەرنىمۇ كۆپ قىلغان ئادەم بولۇپ ، ئادالەتتە كونتۇغدىغىلا ئوخشايتتى . ئۇ ھەرقانداق ئەھۋالدا ئۆز مەنپەئەتىنى ئەل ـ يۇرت مەنپەئەتىگە قۇربان قىلاتتى . ھەمىشە قازىكالان بىلەن قىلىشقان پاراڭلىرىدا ، شەرىئەت قانۇنلىرى ئالدىدا ھەممە ئادەم باراۋەر بولۇشنى قوللايتتى...

ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆردە ئەركىن ـ ئازادە باداشقان قۇرۇپ، چېدىرنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئولتۇرغانلارغا خىيال بىلەن تىكىلەتتى. «نىمە ئىش بىلەن كىرگەندۇر؟» دەيتتى قارا كۆزلىرىدە ئاق كۆڭلىنىڭ ئىللىق نۇرى چاقناپ.

— چېدىرىمغا چىرايلىق قەدەم تەشرىپ قىلىپ كىرىپسىلەر، قانداق مۇھىم ئىش بار ئىدى؟ — دېدى ئەمىر ئارىلىقتىكى جىمجىتلىقنى بىرىنچى بولۇپ بۇزۇپ.

— بىز بىر ئىغۋانى ئاڭلاپ ئۆزلىرىگە دېگىلى كىرىۋىدۇق، ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى! بىزغۇ بۇ ئىغۋاغا ئىشەنمىدۇق، ئەمما ئىغۋا تارقاتقان ئەبلەخنى نەدىن بولمىسۇن تېپىپ چىقىشقا بەل باغلىدۇق. قېنى، جالال دورغا، ئەمىرگە ھەممىنى دەپ بېرىڭ!

ئاق چىراي لېكىن سۆزگە چېچەن جالال دورغا «سىز سۆزلەڭ» دېگەندەك موللا بىلالغا قارىدى. موللا بىلالمۇ جامال دورغىغا «بولدى، سىز سۆزلەۋېرىڭ!» دېگەندەك قاراپ، ئېڭەك قاقتى.

— بۇ ئىغۋانىڭ چىققىنىغا خېلى بولغاندەك قىلىدۇ، لېكىن بىز بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا ئاڭلىدۇق. ھەممىگە مەلۇمكى، كۆڭلى قارىلار، ئەمىر جانابلىرى، قېيناتىلىرى بىلەن ئىككى سۆيۈملۈك ئوغۇللىرىنى ئۆلتۈرۈپ ئۆزلىرىگە بىر قېتىم ئېغىر زەربە بەردى، بۇ قارا كۆڭۈللەرنىڭ مەقسىتى سىلىنى ھازىرقى ئورۇن ۋە ئىناۋەتلىرىدىن يىراقلاشتۇرۇپ، ئورۇننى ئۆزلىرى ئىگىلەش بولسىمۇ، كۆزلىگىنىگە يېتەلمىدى. ئۆزلىرى ئەل ـ يۇرتنىڭ ئىشىنى ئەلا بىلىپ، قوش ـ قوش كەلگەن ئېغىر مۇسىبەتنى يېڭىپ يەنە بايانداينىكى جەڭگاھقا يېنىپ كەلدىلا! بۇ ئۇلارنىڭ ئىچىدىن قان كەتكۈزۈۋەتتى. بۇ قېتىمقى جەڭدە كۆرسەتكەن ئەقىل ـ پاراسەتلىرى ۋە قەھرىمانلىقلىرى، ئەل ـ يۇرتنىڭ ئۆزلىرىگە بولغان ئىشەنچ ۋە ھۆرمەت ـ ئالقىشى ئۇلارنىڭ ئىچىدىن ئىككىنچى قېتىم قان ئاققۇزۇۋەتتى.

ئاخىرى چىدىيالماي يەنە سىلىگە سۈيىقەست ئوقىياسىدىن بىر ئىغۋانى ئوق قىلىپ ئاتتى . سىلى ئاڭلىدىلىمۇ؟ مۇناپىقلار : «ئەمىرنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن مەخپىي ئالاقىسى بار !» دېگەن پىتنىنى تارقىتىپ سىلىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش كويىدا بولماقتا .

ئابدۇرۇسۇل بەگ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى . ئۇنىڭ بۇ مەسۇم ، سەممىمىي ۋە پاك كۆلكىسىدە بىر ئاق كۆڭۈل ئادەمنىڭ ھالال ۋە توغرا نىيىتى جەۋلان قىلاتتى . ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن چىققان ياش سەممىيلىك ئۇچقۇنلىرى بىلەن يۇغۇرۇلۇپ كەتكەن بولۇپ ، ئۇنىڭ ھەربىر تامچىسىدا مەسخىرە تەبەسسۇمى چاقنايتتى .

— مېنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن مەخپىي ئالاقەم بارمىكەن ؟ ! ئۇلار شۇنداق دەپتىمۇ ؟ ! ھا !… ھا !… ھا !… ئىغۋا توقۇسىمۇ ، ئىشەنگۈدەك قىلىپ سەپسىچۇ ، ئەخمەقلەر !

— شۇنداق ، بۇ قىپقىزىل ئىغۋا ! بىز بۇ ئىغۋانى تولۇق ئويلاندۇق ، مۇھاكىمە قىلدۇق . موللا ناسىر ئەلەم بىلەنمۇ كۆرۈشۈپ ، ئۇ زاتنىڭ پىكرىنى ئاڭلىدۇق . قارا يۈزلەر ، ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، بۇ قېتىم سىلىگە «خائىن» دەيدىغان بەتنامنى چاپلاپ ، ئەل ـ يۇرت ئالدىدا ئىناۋەتلىرىنى تۆكۈپ ، سىلىنى بىراقلا يوقىتىۋېتىش كويىدا بولۇۋاتقاندەك قىلىدۇ . ئۇلارنىڭ نېمە قىلىدىغانلىقى بىزگە قاراڭغۇ بولسىمۇ ، سىلىگە سۈيىقەست قىلىدىغانلىقى ئېنىق . بىز ئۆزلىرىنى بۇ شۇملۇقتىن ئاگاھلاندۇرۇپ قويۇش ئۈچۈن ئالدىلىرىغا كىردۇق . بۈگۈن بىر كۈن باياندايدىكىلەرگە بۇ ئىغۋانى سۆزلەپ بېرىپ ، ئۇنىڭ سىبىق چاۋىسىنى چىتقا يېيىپ كۆرسەتتۇق . ئاڭلىغانلار قاتتىق غەزەپلەندى ، — جالال دورغا سۆزىدىن توختاپ قولياغلىقى بىلەن يۈز ـ كۆزىنى ئېرتتى . ئۇ قولياغلىقىنى يەنە چىرايلىق قاتلاپ يانچۇقىغا سالدى ـ دە ،

سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — زوروىر تېپىلسا ، بىز شەھەرگە كىرىپ ، مەسچىت - مەسچىتلەردە سۆزلەيمىز ! سىلىمۇ ، ئەمىر جانابلىرى ، سەگەكلىشىپ ، چېدىر قاراۋۇللىرىنى كۆپەيتسىلە ، سىرتلارغا چىققاندا مۇھاپىزەتچىلەرنى كۆپرەك ئېلىپ چىقسىلا !...

— ماڭا بۇنچىلىك كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن ، سىلەرگە رەھمەت ، ئەل - يۇرتقا رەھمەت ! — دېدى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئولتۇرغانلارغا قارا قوي كۆزلىرىدىن سەمىمىيلىك ۋە مېھىر - مۇھەببەت نۇرلىرىنى چېچىپ ، — ئىنغۋا تارقاتسا ئەخمەتخان تارقىتىدۇ ، ئۇ قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى ئۆلتۈردى . مېنىڭ يۈرىكىمدىكى قىساس ئوتى ئۆچۈپ كەتكىنى يوق . ئىنتىقام ئۆلمەيدۇ ! مەن ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئۇلۇغ قوزغىلىڭىنى ئەلا بىلىپ ، بۇ ئىشنى تېخى سۈرۈشتۈرمىدىم . بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرىدىغان كۈنلەر چوقۇم كېلىدۇ . خوجا قورقۇپ مۆكۈنۈۋالدى . ئۇنى ئىزدىمىدىم ، ئىزدىتىپ ئادەممۇ ئەۋەتمىدىم . مەن مەزمەزات بىلەن خۇدانىڭ سۆزى بولغان قۇرئاننى تۇتۇپ ، بىر - بىرىمىزدىن ھەرقانداق چاغدا يۈز ئۆرۈمەيمىز دەپ قەسەم قىلىشقان . مەن ئۆلۈمدىن قورقمايمەن . لېكىن ، ھارام ئۆلۈپ كېتىشنىمۇ خالىمەيمەن ! — ئەمىر سەل ھاياجانلىنىپ قالدى . ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ ، سۆزىنى ئىخلاس بىلەن ئاڭلاۋاتقانلارغا تىكىلدى ، — بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردا مۆكۈنۈپ يۈرگەن خوجامنىڭ ئۈستۈمدىن ئىنغۋا تارتىپ ، مېنىڭ جېنىمنى ئېلىش كويىدا يۈرگەن بولسا كەلسۇن ! مەن ئۇ سىڭار كۆزگە ھېچقانداق يامانلىق قىلمىغانىدىم . نېمىشقا مېنىڭ ھۆرمەتلىك قېيناتامنى ، ئىككى يۈرەك پارەمنى ئۆلتۈرگەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى تېخىچە بىلەلمەي كېلىۋاتىمەن . ئۇنىڭ غەرىزى مېنىڭ ئەمىرلىكىمنى ئالماقچىمىدۇر ؟ ! ئەگەر ئۇ ، ئەل - يۇرت مەنپەئىتىنى ئەلا بىلىپ ، ئەل - يۇرت ئۈچۈن ئەمىر بولۇشنى خالىسا ، كەلسۇن ، مانا مەن ئەمىرلىكىمنى

ئۇنىڭغا بېرەي ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ يەنە سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ قوي كۆزلىرى يەنىلا سەممىيلىك نۇرلىرى بىلەن چاقناپ ، چىرايىدا ھاياجان ياناتتى ، — ھېچكىم تەقدىردىن قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ . راست ، ماڭا قاراپ ئەجەل كېلىۋاتقان بولسا ، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلۇشۇم مۇمكىنمۇ ؟ !

«مېنى ئۆلتۈرۈر بولسا تۇتقاي كەلام ،
كى بولسام شەھىد تاڭلا تاپقۇم مەقام .
كەلامى خۇداۋەندە گۇۋاھىم دۇرۇر ،
تەۋەككۇل مېنىڭ رەھنامايىم دۇرۇر .
كى ئۆلتۈرسە بىزنى قايۇ نەسەزا ،
خۇدانىڭ قازاسىغا بەردىم رىزا .»①

مېنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىمنى ئەزىز ئەل - يۇرتۇمغا يەتكۈزۈڭلار : ئەل - يۇرتۇم ماڭا ئىشەنسۇن ، چورۇق ھېكىم ئوغلىنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ھېچقانداق ئالاقىسى يوق ! مەن پۈتۈن ئويۇم ، پۈتۈن كۆڭۈل كۆيۈم بىلەن ئەل - يۇرتۇمنى دەپ كەلدىم . ئۇنىڭ ئەركىنلىكى ۋە ئازادلىقى يولىغا جېنىمنى ئاتاپ قويدۇم ، بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەم قىلچىلىك پۇشايمىنىم يوق ! بەلكى ئۆزۈمنى ئەڭ شەرەپلىك ئۆلدۇم دەپ بىلىمەن ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ ھاياجانلاندى . ئۇنىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن نازىمنىڭ كۆزلىرى چاقناپ ، چىرايىمۇ يالقۇن چېچىۋاتقان ئوتقىلا ئوخشىدى . ئۇ ئەمىرگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ ئاغزىنى ئاچتى .

— ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ ، ئەل - يۇرتىڭىز سىزدەك ئوغلى بولغانلىقىدىن پەخىرلىنىدۇ . ئەگەر سىزدەك ۋاپادار ئوغۇللىرى شۇنچىلىك كۆپ بولسا ، ئەل - يۇرت شۇنچىلىك قۇدرەتلىنەتتى . ھۆرمەتلىك ئاتىڭىزنىڭ يولىدا مېڭىۋاتقان

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 13 - بەت .

سىزدەك ئەل ئوغلىنى ، ياراتقان ئىگەم يامان سۆز ، يامان كۆز ، يامان بالا ـ قازالاردىن ساقلىغاي ! سىلى خەلققە كۆيدىلە . بۈگۈن خەلقمۇ سىلىگە كۆيمەكتە ! ئۆز ئوغلىنىڭ ھاياتىغا كۆڭۈل بۆلمەكتە ! سىلىگە ئەل ـ يۇرت كۆڭۈل بۆلۈۋاتقان يەردە ، ئۆزلىرى ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بۆلمىسىلە بولامدۇ ؟ ! ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بۆلۈشمۇ ، ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن كۆيۈنگەنلىكلىرىنىڭ ئىپادىسى بولىدۇ ! — شائىر بىر تىنىۋېلىپ ، ئۆزىنى بىرئاز بېسىۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — بىلىدىلا : ئاللا يارىتىشنى مەن ياراتتىم ، يارىلىشنىڭ ئۆزۈڭدىن ! دېگەن . بۇ دۇنيا — سەۋەب دۇنياسى ، سەۋەب قىلساڭ چويلىدىمۇ سۇ توختايدۇ ، دەيدىغان سۆزمۇ بار . بۇ سۆزلەرنىڭ ھەممىسى تەقدىرگە تەن بېرىشنىڭ ئاللانىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىدۇ . قاتتىقراق بولسىمۇ دەي : «خۇدانىڭ قازاسىغا بەردىم رىزا» دەپ تۇرماي ، سىلىگە قەست قىلماقچى بولغان مۇناپىقلارغا قارشى جەڭ قىلىشلىرى كېرەك ! خەلققە چىرايلىق كۇنلەرنى يارىتىپ بېرىشتە ، يالغۇز چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى بىلەنلا جەڭ قىلىش كۇپايە قىلمايدۇ . يەنە ئىچىمىزدىكى لەنتىلەر بىلەنمۇ جەڭ قىلىشىمىز زۆرۈر . سىلى رىزالىق بىلەن ۋاقىتسىز كەلگەن ئەزرائىلنى كۈتۈۋېلىپ ، خەلقنىڭ كۆزىنى ياشلاشنى خالامدىلا ؟ ! مېنىڭچە ، خالىمايدىلا ! ئەل ـ يۇرت سىلىنى قوغداشقا تەييارلانماقتا . سىلىمۇ ئۆزلىرىنى قوغداشقا تەييارلىنىشلىرى كېرەك ! سۇ ئۇخلىسا ئۇخلايدۇكى ، سىلىنى كۆرەلمەيدىغان دۈشمەنلىرى ئۇخلىمايدۇ .

نازىمنىڭ سۆزلىرى ئەمىرگە تەسىر قىلدى . ئۇ ئولتۇرغانلارغا بىر ـ بىرلەپ قاراپ چىقىپ ، ھاياجان ئىچىدە سۆز باشلىدى :

— ماڭا ئىشىنىڭلار ! مەن بۇ ئىغۋانىڭ سېسىق چاۋىسىنى چوقۇم چىتقا يايىمەن ! ئۇنىڭ قارا يۈز ئىگىسىنى تېپىپ چىقىپ

خەلق سوتنغا تاپشۇرىمەن !

*　　　　　*

ئابدۇرۇسۇل بەگ خۇپتەن نامىزىنى ئۆزىنىڭ چېدىرىدا يالغۇز ئوقۇدى . ئۇ جايناماز‌نى يىغىشتۇرۇپ ، ئورنىدىن تۇرغاندا ، چېدىرنىڭ ئىشكىنى ئېچىپ ئېگىز بويلۇق مۇھاپىزەتچى يىگىت بىر داستىخانغا يۆگەلگەن نەرسىنى كۆتۈرۈپ كىردى .

— بىر پۈتۈن قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپىمۇ ؟ — دېدى ئەمىر مۇھاپىزەتچى يىگىتكە قاراپ ، ئۇنىڭ بۇرنىغا ئاق داستىخانغا ئورالغان تونۇر كاۋىپىنىڭ دورا - دەرمەكلىرىنىڭ پۇرىقى ئۇرۇلۇپ .

— شۇنداق ! — دەپ جاۋاب بەردى قامەتلىك مۇھاپىزەتچى قولىدىكى ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپىنى ئاۋايلاپ يەرگە قويۇۋېتىپ ، — خوجىدار ئەكەپتىكەن .

— مۇزلاپ قاپتىمۇ ؟

— ياق ، تېخى ئىسسىق .

— ئەمىسە ماڭايلى ، سوۋۇپ قالمىسۇن ، جاپالىق لەخمە كولاۋاتقان پالۋانلار ئىسسىقىدا يەۋالسۇن ، — دېدى ئەمىر چېدىرىنىڭ ياغىچىغا ئېسىپ قويغان تاسما بەلۋاغلىق قىلىچىنى ئېلىۋېتىپ .

— قىلىچلىرىنىمۇ ئېسىۋالسىلا ! لېكىن ، قارا سەنسەن ياقىلىق جۇۋىلىرىنى ئۇستىدىن كىيىۋالمىسىلىمۇ بولمايدۇ . بۈگۈن سوغوق بەكمۇ قاتتىق ، جاڭگىرلاپ كېتىپتۇ ، ئابدۇرۇسۇل بەگ جانابلىرى ، — دېدى بېشىغا تۇلكە قۇلاقچا ، ئۇچىسىغا سەنسەن ياقىلىق جۇۋا كىيگەن مۇھاپىزەتچى ئەمىرگە كۆيۈنگەندەك قاراپ .

— لەخمىنىڭ ئىچى ئىسسىقتۇر ؟ — دېدى ئەمىر ، جۇۋا كىيىۋالسام قولىشالماي قالارمەنمىكىن ؟

— ئۇستىلىرىدىكى كالتە موۋۇت چاپان بىلەن بارسلا مۇزلاپ قالىدىلا ! ياخشىسى ، جۇۋىلىرىنى كىيىۋالسىلا ، لەخمىگە چۈشكەندە سىلىنىۋەتسىلە بولىدىغۇ ؟ !...

ئەمىر تاسما بەلۋاغلىق قىلىچىنى بېلىگە باغلاپ ئۇستىدىن قارا سەنسەن جۇۋىسىنى كىيدى . ئۇنىڭ بېشىدا كەمچەت تۆپە تۇراتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگ چېدىرنىڭ ئىشىكىگە قاراپ ئاياغ تاشلىدى . مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزا تونۇر كاۋىپىنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئىشىكتىن چىقتى . ئوچۇق ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى . يالىڭاچ دەل ـ دەرەخلەر مۇزلاپ تىترەۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، ئاپئاق قېلىن قار قاپلىغان تۈزدە سوغۇق جاڭگىرلاپ بولۇۋاتاتتى . تۇكۇرگەن تۇكۇرۇك يەرگە چۈشكىچە توڭلاپ قالىدىغان قاتتىق سوغۇقنىڭ نەشتىرى مەش گۇرۇلدەپ كۆيۈۋاتقان ئىسسىق پاختىلىق چېدىردىن چىققان ئەمىرنىڭ يۈزىگە سانجىلدى ، ئۇ كەمچەت تۆپىسىنى ئۇستىدىن بېسىپ ، جۇۋىسىنىڭ ياقىسىنى كۆتۈرۈپ ، قارنى غاچىلدىتىپ مېڭىپ كەتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئاق داستىخانغا يۆگەلگەن تونۇر كاۋىپىنى كۆتۈرۈپ مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ يول ئالدى .

ئابدۇرۇسۇل بەگ ئاخشام ناماز شامدىن كېيىن گۇرۇلدەپ كۆيۈۋاتقان مەشكە قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ ، لەخمە كولاۋاتقان سادىر پالۋان ۋە ئۇنىڭ ئۈچ ئوغلىدىن هال سوراپ كېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى ، بارسا كولىنىۋاتقان لەخمىنى ئۆز كۆزى بىلەن بىر كۆرۈپ بېقىش ئويىمۇ ئەمەلگە ئاشاتتى . تار ، ئۆرە تۇرغىلىمۇ بولمايدىغان لەخمىنىڭ ئىچىدە موك يېتىپ ، موك قوپۇپ ، قۇياش كۆرمەي كېچە ـ كۈندۈز شام يورۇقىدا لەخمە كولاۋاتقان ئاتا ۋە ئۈچ ئوغلىنى قۇرۇق قول بېرىپ هال سوراشنى خالىمىغان ئەمىر ، خوجىدارنى چاقىرىپ ، بىر قوزىنى پۈتۈنلا تونۇر كاۋىپى قىلىپ خۇپتەندە چېدىرغا يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپىلىدى . مۇھاپىزەتچى يىگىت كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان ، ئاق داستىخانغا ئورالغان قوزىنىڭ تونۇر كاۋىپى سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرىغا

ئەكبتىۋاتقان ھال سوراش سوۋغىسى ئىدى...
ئەمىر ۋە مۇھاپىزەتچى يىگىت ئاق قارنى غاچىلدىتىپ دەسسەپ سىپىلغا قاراپ توختىماي مىڭىۋەردى. مانا، تېخىچە ئېلىنمىغان باياندا ي سىپىلى تۇن قاراڭغۇسىدا قارىيىپ كۆرۈندى. ئۇنىڭ ئۈستىدە ھەر يەر ـ ھەر يەردە پانۇسلار يورۇق چېچىپ ياناتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆز ئالدىغا سوقۇلۇۋاتقان سىپىلنىڭ دەھشەتلىك كۈنلىرى كەلدى. بۇ ئېگىز ۋە ھەيۋەتلىك سىپىلنى سوقىچە قاراۋۇللارنىڭ ئوقىدا، يۇقۇملۇق كېسەللەردە، ئاچ ۋە ھارغىنلىقتا ئۆلۈپ كەتكەنلەر ئاز ئەمەس ئىدى... بايانداىغا قىلىنغان بىرقانچە قېتىملىق ھۇجۇملاردىمۇ تالاي ـ تالاي قېرىنداشلار قۇربان بولدى. قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرى سانسىز يۇرتداشلىرىدىن ئايرىلىپ سوققان، بۈگۈن نەچچە قېتىملىق ھۇجۇمدا بىھېساب قۇربان بېرىپ ئالالمىغان سىپىل يىنىدا تىتىلداپ ياتاتتى. ئۇمىد سادىر پالۋان ئۈچ ئوغلى بىلەن كولاۋاتقان لەخمىدە بولۇپ، لەخمە پۈتكەن كۈنى كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلىناتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كېچىدە، قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي لەخمىنى كۆرۈش ۋە لەخمە كولاۋاتقانلاردىن ھال سوراش ئۈچۈن كېلىشىنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدى. بۇ قېتىمقى ھۇجۇمنى باشلاش سادىرلار كولاۋاتقان لەخمە ۋە ئۇ پارتلىغاندىن كېيىن ئېچىلىدىغان ھۇجۇم يولىغا باغلىق بولۇپ تۇراتتى.
سىپىل يىنىغا پەقەت كېچىسىلا كەلگىلى بولاتتى. كۈندۈزى بارسا سىپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر مىلتىق ۋە ئوقيالىرىدىن ئوق ئېتىپ، ئوت ۋە ماي چېچىپ يېقىن يولاتمايتتى. قاراڭغۇ كېچىدە بارغاندىمۇ، ئەگەر دۈشمەنلەر كەلگەنلەرنى سېزىپ قالسا، خىش ـ كېسەك، ئوق ئېتىپ، ئوت ۋە ماي چېچىپ سىپىلغا يېقىن كەلتۈرمەيتتى. ئابدۇرۇسۇل بەگ ۋە ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى بىر يوغان قارىياغاچ كەينىگە كېلىپ، بىردەم سىپىلغا قاراپ تۇردى. پانۇسلار يورۇتقان سىپىل ئۈستىدە بىرمۇ باش كۆرۈنمەيتتى. بەلكىم، چېرىكلەر سوغۇقتىن شۇمشىيىپ

قوغدىنىش تېمى دالدىسىدا ئولتۇرۇۋالغان بولۇشى مۇمكىن .
ئەمىر بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىت يۈگۈرۈپ دېگۈدەك مېڭىپ سېپىل تۈۋىگە كېلىۋالدى . ئۇلارنىڭ ئاياغلىرىدىن چىققان غاچىلدىغان ئاۋازنى ئاڭلىغان بولسا كېرەك ، چېرىكلەر سېپىلنىڭ قوغدىنىش تېمىدىن بېشىنى چىقىرىپ تۆۋەنگە قاراشتى . ئاللىقاچان سېپىل تۈۋىگە بېرىۋالغان ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىت ئاغزىغا تارتىلغان كىگىزنى قايرىپ لەخمىگە كىرىپ ، بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئەگىشىپ ئالدىغا كېتىۋاتاتتى . ئىككىلىسى لەخمىنىڭ ئىچىدە يورۇق كۆرۈپ ، سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى كولاۋاتقان يەرگە يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بىلدى ، ئۇلارغا لەخمە كولاۋاتقان جوتۇنىڭ ئاۋازىمۇ ئاڭلاندى .
ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىت ئالدىغا ماڭالماي توختاپ قالدى . قىسقا ساپلىق جوتۇ بىلەن لەخمە كولاۋاتقان يىگىت ، ئولتۇرغان ئورنىدىلا كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى .
— ئاتاڭنى ئويغات ! — دېدى ۋارقىراپ مۇھاپىزەتچى يىگىت .
— سىلەر كىم ! — سورىدى ھاڭ ـ تاڭلىق ئىلكىدە ، ئاتىسى سادىرغىلا ئوخشايدىغان قامەتلىك يىگىت .
— بۇ ئادەم ئابدۇرۇسۇل بەگ ، مەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچىسى .
لەخمە كولىنىۋاتقان يەردىن ئىككى قەدەمدەك بېرىدە ، سادىر ئاستىغا كۆرپە سېلىپ ، بېشىغا چاپانلىرىنى قويۇپ يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . سادىردىن كېيىن ئىككى ئوغلىمۇ ئاتىسىدەك لەخمىنىڭ ئۇزۇنىسىغا يېتىپ شېرىن چۈش كۆرەتتى . ئۇلارنىڭ ئاستىدىمۇ كۆرپە ، باشلىرىدا چاپانلىرى تۇراتتى . ئەمىر بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىتنىڭ ماڭالماي توختاپ قالغانلىقىنىڭ سەۋەبى ئۇخلاۋاتقانلارنى ئاتلاپ ئۆتكىلى بولمىغانلىقى ئىدى .
— ئاتا ! ئاتا !… — دەپ ۋارقىرىدى ئوغۇل ، ئاتىسىنىڭ

قېشىغا ئۆمىلەپ كېلىپ، مۇرىسىدىن تۇتۇپ سىلكىپ .
— ھە··· نېمە بولدى؟ يېڭىلا ياتتىڭمۇ؟ — دېدى سادىر كۆزىنىمۇ ئاچماي، سەل خىڭىلداپ تېرىككەندەك .
— ئابدۇرۇسۇل بەگ كەلدى !···
پالۋان «ئابدۇرۇسۇل بەگ كەلدى» دېگەننى ئاڭلاپ، ئۇخلىمۇ، چۈشىمۇ بۇ، دەپ ھەيرانلىق ئىلكىدە، كۆزلىرىنى يېرتىپ ئېچىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇ ئوغۇللىرىنىڭ ئايىغىدا ئېگىشىپ تۇرغان ئەمىرنى كۆرۈپ كۆزلىرىگە ئىشەنمىگەندەك تىكىلدى :
— راستىنلا بۇ، سىلىمۇ، ئەمىر جانابلىرى ! ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم !
— مەن ! مەن !··· سىلەرنى يوقلاپ كەلدىم ! — دېدى ئەمىر كۈلۈپ، — ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! ···
سادىر كۆڭلىكىنى ئېلىپ ئالدىراپ كىيىشكە باشلىدى .
— ھەي ! ··· كۆزلىرىمگە يەنىلا ئىشەنمەيۋاتىمەن . سىلەرنى بۇ كېچىدە قانداق شامال بۇ يەرگە ئۇچۇرۇپ كەلدى؟ — دەيتتى سادىر خۇشاللىقىدىن نېمە دېيىش، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي، — بېگىم، كېچىدە چۈشلىرى بۇزۇلۇپ قالمىغاندۇر؟
— ياقەي ! — دېدى ئەمىر كۈلۈپ، — دېدىمغۇ سىلەردىن ھال سوراپ كەلدۇق، دەپ !
— ئاكىلىرىڭنى ئويغاتقىن، تۆرەمقۇلى ! — دېدى پالۋان تېخىچە يېنىدا تىزلىنىپ ئولتۇرغان كىچىك ئوغلىغا قاراپ، ئوغۇل ئۆمىلەپ بېرىپ ئالدىدا چوڭ ئاكىسى دەۋرانقۇلىنى، ئارقىدىن كىچىك ئاكىسى ئاللاقۇلىنى ئويغىتىشقا باشلىدى .
— قارا، بۇلارنىڭ ئۆلۈكتەك قېتىپ ئۇخلاپ كەتكىنىنى ! تۇرۇڭلار، مېھمان كەلدى ! — دېدى سادىر يوغان ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ .
دەۋرانقۇلى بىلەن ئاللاقۇلىمۇ كۆزلىرىنى ئېچىپ ئۆزلىرىنىڭ ئايىغىدا تۇرغان ئابدۇرۇسۇل بەگنى تونۇپ

ئــالــدىراپ ـ تېنەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى .

ئىككى قاتلاپ سىلىنغان قارا كىگىز ئۈستىدە لەخمىنىڭ بىر چەت تېمىغا يۆلىنىپ ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن مۇھاپىزەتچى يىگىت ئــولــتۇراتتى . لەخمىنىڭ كەڭلىكىگە ئاران بىر ئادەم پاتاتتى . شۇڭلاشقا سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئابدۇرۇسۇل بەگلەرنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، لەخمىنىڭ يەنە بىر چەت تېمىغا يۆلىنىپ ، بىرـ بــىــرىــگــە قــىــيــپــاش قــارىــشــىــپ ئــورۇن ئــالــدى . ئەمىر مــۇھــاپــىــزەتــچىسىنىڭ تۆۋەن تەرىپىدە ، سادىر ئوغۇللىرىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئولتۇرغانلىقتىن ، ئىككىسى بىر ـ بىرى بىلەن يــۈزمۇ يۈز ئولتۇرۇپ سۆزلەشكەندەك سۆزلىشەتتى . ئۇلارنىڭ ئالدىغا سىلىنغان ئۇزۇن لۆڭگىدەك داستىخانلاردا پارچىلانغان ، ئۇنچىلىك مۇزلاپ كەتمىگەن قوزا تونۇر كاۋىپى تۇراتتى . سادىر ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى ئوخشىغان ، دورا ـ دەرمىكى تېتىغان قوزا تــونــۇر كــاۋىپىنى مەززە قىلىپ يەيتتى . ئەمىر بىلەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتىمۇ ئېغىز تېگەتتى .

— قارىسام ، پالۋان ، لەخمىنى كولاش سۈرئىتىڭلار خېلىلا تېزغۇ ! — دېدى ئەمىر ئارىدىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ ، بىر تال قــوۋۇرغىلىق گۆشنى يەۋېتىپ ، — سىلەر لەخمە كولاشقا بىر ئايدىن ئېشىپ قالدىغۇ دەيمەن ، خېلى ئۇزۇن ئارىلىقنى كولاپ بوپسىلەر ! باياندايدىكى ئوق ـ دورا ئامبىرىغا يېقىنلاپ قالدىڭلارمۇ قانداق ؟ !

— بۇ قېتىم لەخمە كولاش سۈرئىتىمىز ئۆتكەنكىدىن خېلىلا تېز بولدى ، — دەپ سۆز باشلىدى سادىر تونۇر كاۋاپ قىلىنغان قــوزىــنــىــڭ گــۆشــلــۈك يېرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — قوزغىلاڭ كــۆتــۈرگــىــلــى بــىــر يىلدىن ئېشىپ قالدى ، تېخىچە باياندايىنى ئــالالــمىدۇق . ئويلىسام ئىچىم تىتىلداپ كېتىدۇ . ئوغۇللارنى هاي ، هۇي··· دەپ يۈرۈپ لەخمىنى تېزرەك كولاپ پۈتتۈرۈشكە

تىرىشتىم . لەخمە پۇتسە باياندايغا ھۇجۇم باشلايدىغان گەپ ـ دە ! بۇ قېتىم ، خۇدايىم بۇيرۇسا ، باياندايى سىپىلىنىڭ توپىسىنى ئاسمانغا توزۇتۇپ ، باياندايىنى چوقۇم ئالىمىز ! خۇدايىم بۇيرۇسا ئۆزۈم بىرىنچى بولۇپ باياندايغا بېسىپ كىرىمەن !

— ئېيتقىنىڭدەك بولغاي ، سادىركا ! — ئەمىر بىر تىنىۋېلىپ ، — قاچانلاردا لەخمىنى كولاپ پۇتتۇرىسىلەر ؟ !

— مەن رامزاننىڭ باشلىنىشى① بىلەن پۇتتۇرۇشنى ئويلاۋاتىمەن . يەنە بىر ئايدىن كۆپرەك ۋاقىت بار ، — دېدى يىلىكنىڭ گۆشىنى يەۋاتقان پالۋان .

— بولىدىكەن ! بۇ يىل رامزان قىشنىڭ تازا قەھرىتان سوغۇقىدا كېلىدۇ . مەيلى سوغۇق قانچىلىك قاتتىق بولمىسۇن ، لەخمە پۇتسىلا ، باياندايغا كەڭ كۆلەملىك ھۇجۇم باشلايمىز ! — دېدى ئەمىر قويۇق ، قىرقىما ساقاللىرىنى سىلاپ تۇرۇپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە قەتئىيلىك ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى ، — بۇ قېتىم قانچىلىك قۇربان بەرمەيلى ، باياندايىنى چوقۇم ئالىمىز !

سادىر گۆشنى پاكىز يەپ تۈگىتىپ ، يىلىكنىڭ ئۇستىخىنىنى داستىخانغا قويۇپ ، قولىنى لۆڭگىگە ئېرتتى .

— ھوي ، سادىركا ، توختاپ قالدىڭغۇ ؟ يەنە بىر پارچە يېگىن ! — دېدى ئەمىر پالۋاننى گۆشكە تەكلىپ قىلىپ .

— ئېشىپ قالغانلىرىنى ئەكەتمەسلا ؟ — دەپ سادىر كۆلمەي ئابدۇرۇسۇل بەگكە تىكىلدى . لېكىن ئۇنىڭ ئېغىزلىرى ئەتراپىدىن كۈلكە چېچىلىپ تۇراتتى ، — ئەكەتمىسەڭلار ، ئەتە يېسەكمۇ بولىدىغۇ ! ؟ — ئەمدى ئۇ كۈلۈپ قويدى ، — رەھمەت ، بىزنى ئۇنتۇماي يوقلاپ كەلگەنلىرىگە ، ئەمىر جانابلىرى !

— ماڭا رەھمەت ئېيتمىغىن ، بۇ گۆشنى ساڭا ، سادىركا ، جەڭ قىلىۋاتقان ئەل ـ يۇرتۇڭ ئەۋەتتى . رەھمەت ئېيتساڭ شۇلارغا ئېيت !

---

①رامزاننىڭ باشلىرى — 1866 ـ يىلىنىڭ 1 ـ ، 2 ـ ئاي باشلىرىغا توغرا كېلىدۇ .

— ئەكەلگەن سىلىگىمۇ ، ئەۋەتكەن ئەل - يۇرتۇمغىمۇ رەھمەت ! — سادىر قولىنى ئېرتقان لۆڭگىنى يەنە ئۇلۇڭ تىزى ئۈستىگە قويۇپ ، ئەمىرگە قارىدى . ئۇنىڭ يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدە ئابدۇرۇسۇل بەگدىن بىر نەرسىنى سورىماقچى بولۇۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى ، — ئۈستىلىرىدىن بىر يامان ئىغۋانىڭ چىققانلىقى راستمۇ ؟

— راست ، مەن توغرۇلۇق ئىغۋا تارقىلىپتۇ ، سادىركا ، مېنىڭ كۆرە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقەم بارلىقىغا ئىشىنەمسەن ؟ !

— كۆرەگە بارمىغان سىلىنىڭ جاڭجۇن بىلەن ئالاقىسى بار دېيىلسە ، يېڭىلا كۆرەدىن كەلگەن مەزەمزاتنىڭ نېمىسى باردۇر ؟ — دېدى تۈز كۆڭۈل پالۋان مىيىقىدا مەنىلىك كۈلۈمسىرەپ .

— بىلىمسەن ، — دەپ ئېغىر - بېسىقلىق بىلەن سۆز باشلىدى قارا كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن ئەمىر ، سادىرغا قاراپ ، — مېنىڭ ھۆرمەتلىك قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى چىغلىقمازارلىق ئەخمەتخان خوجا ئۆلتۈردى . بۇ زادىلا تاسادىپىي بولغان ئىش ئەمەس ، مەقسەتلىك ئورۇنلاشتۇرۇلغان سۇيىقەست . قاتىل سىڭار كۆز ، لېكىن ئۇنىڭ كەينىدە ئۇنى كۈشكۈرتكەن ئادەم بار ! بۇ ئادەم دەل سەن ئىسمىنى ئاتىغان ئادەم ! — ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ پالۋانغا قارىدى . سادىر ئۇنىڭغا دىققەت بىلەن جىددىي قىياپەتتە قاراپ تۇراتتى . ئەمىر بۈگۈن يەر ئاستى لەخمىدە سادىرغا ئۆز يۈرىكىنى ئېچىپ كۆرسىتىۋاتاتتى . بۇ يۈرەكتە قان ، غەزەپ ، ئىنتىقام ۋە مۇھەببەت ئاقاتتى ، — ھاكىمبەگ بۇرۇندىن تارتىپلا مېنى كۆرەلمەي ، مېنىڭ بىلەن ئېتىشىپ كەلدى . مەن ئەل - يۇرتۇمغا ئۆپكەمنى قاقسام ، ئۇ مېنىڭ بۇ قىلغىنىمنى ياراتمىدى . ئۇ : «ئابدۇرۇسۇل بەگ يالاڭ تۆشلەرگە ياخشى كۆرۈنۈپ ، مېنىڭ

بىلەن قارشىلىشىۋاتىدۇ » دەپ گەپ تارقاتتى . بۇ قېتىم ئۇ ، كۆرەدىن كېلىپ مېنى خەلق قوزغىلىڭىدىن يىراقلاشتۇرۇش نىيىتىگە كەلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، چىغلىقمازاردىن ئالاھىتەن ئەتىۋارلاپ ئەكەلگەن ، بۆك ئال دېسە باش ئالىدىغان ئەخمەتخان خوجىنى ئىشقا سېلىپ ، قېيناتام بىلەن ئىككى ئوغلۇمنى ئۆلتۈرگۈزدى . ئۇنىڭ مەقسىتى مېنى قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىگە تۇنجۇقتۇرۇۋېتىپ ، خەلق قوزغىلىڭىدىن يىراقلاشتۇرۇش ئىدى . تۇيۇقسىز كەلگەن بۇ قوش ـ قوش مۇسىبەتتىن ئەقلىمدىن ئازغاندەك بولۇپ قالغان بولسامۇ ، كېيىن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالدىم . موللا ناسىر ئەلەم ۋە سۆيۈملۈك ئەل ـ يۇرتۇمنىڭ سۆزلىرى بىلەن مەن يەنە بايانلىغا كەلدىم . بۇنى كۆرگەن مەزەمزاتىنىڭ ئىچىدىن قان كەتتى . بولۇپمۇ بۇ قېتىمقى خا دارىنىنىڭ ئون يەتتە مىڭ چېرىكى بىلەن قىلغان ئۇرۇشىمىزنىڭ غەلىبىسى ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكىنى ئۆرتىۋەتتى . ئۇ ماڭا قارشى يەنە بىر سۇيىقەستنى دەرھال پىلانلاپ چىقتى . شۇنداق قىلىپ ئۇ قولچومىقى سىڭار كۆز ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرى ئارقىلىق مېنىڭ ئۇستۇمدىن توقۇغان ئىغۋاسىنى تارقاتتى ، — ئەمىر بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . شۇ تاپتا بۇ قەيسەر ئادەمنىڭ يۈرىكى ئازابلىنىۋاتقانلىقى چىرايىدىنلا كۆرۈنۈپ تۇراتتى . بەزىدە ئادەم ئۆزىگە يامانلىق قىلغان ئادەمنى بىلىپ تۇرسىمۇ ، مەلۇم سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن ئېغىز ئاچالماي قىيىنلىدۇ . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ شۇ تاپتىكى روھىي ھالىتى دەل شۇنىڭغا ئوخشايتتى ، — مەن ، سادىركا ، ئەخمەتخان خوجىدىن قېيناتام ۋە ئىككى ئوغلۇمنىڭ قىساسىنى ئېلىشنى ئويلىدىم . قىلىچىم غىلاپىدىن چىقسىلا ، مەزەمزاتىنىڭ ئارىلىشىدىغانلىقىنى ، خوجىنى قانات ئاستىغا ئالىدىغانلىقىنى بىلەتتىم . قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا ئۇنىڭ تەرەپدارلىرى ئاز ئەمەس ، نەتىجىدە بۆلۈنۈش كېلىپ چىقاتتى . قوزغىلاڭ بىر چەتتە قايرىلىپ قېلىپ ، ئۆزىمىز بىلەن ئۆزىمىز

ئۇرۇشۇپ كېتەتتۇق ، — ئابدۇرۇسۇل بەگ سۆزىدىن توختاپ ، بىر پاكار كۆتەك ئۈستىدە يېنىۋاتقان شامغا تىكىلدى . ئەمىرمۇ خۇددى شۇ شامدەك كۆيۈۋاتاتتى . ئەخمەتخان خوجىدىن قىساس ئالالمىغانلىقىدىن ، ئۈستىدىن ئىغۋا تارقاتقان مەزەمزاتنى ئوچۇق - ئاشكارا پاش قىلالمىغانلىقىدىن ئۇنىڭ يۈرىكى شامدەك كۆيۈپ ئېقىۋاتاتتى ، — مەن ، سادىركا ، ئەل - يۇرتۇم دەپ كېلىۋاتقان ئادەمغۇ ! ؟ ئەزىز ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئۇلۇغ ئىشىنى قانداقمۇ ئىككىگە بۆلۈۋېتەلمەيمەن ؟ ! ئەل - يۇرتۇمنىڭ ئازادلىقى ۋە بەختلىك كۈنلىرى ئۈچۈن مەيلى مەن نېمە بولسام بولاي ، دەپ دەردىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ يۈرۈۋاتىمەن !...

سادىر بۇرۇندىن ئابدۇرۇسۇل بەگنى ياخشى چۈشىنەتتى ، ئەل - يۇرتنى ئۆزىدىنمۇ ياخشى كۆرىدىغان مىجەزىنى ئوبدان بىلەتتى ، بۈگۈن ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ، ئەمىرنىڭ ئەل - يۇرتى ئۈچۈن خۇددى قۇياشتەك نۇر چېچىپ يېنىۋاتقان يۈرىكىنى كۆرگەندەك بولدى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي ئىتتىك كېلىپ ، ئەمىرنى قۇچاقلىۋالدى .

— ئابدۇرۇسۇل بەگ ، راستىنى دېسەم ، سىلىنىڭ باشلىرىغا كەلگەن ئىشلار مېنىڭ بېشىمغا كەلسە ، مەن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ، ئەخمەتخان دېگەن نېمىنى قىيما - چىيما قىلىۋېتەتتىم ، هاكىمبېگى ۋارقىراپ چىقسا ، ئۇنىمۇ كانىيىدىن بوغۇپ ئۆلتۈرۈپ ، ئۆلۈكىنى قاغا - قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرەتتىم . مەن سىلىدەك چوڭقۇر ئويلاپ كەتمەيتتىم . سىلىنى ، ئەمدى تېخىمۇ بىلدىم . ئەل - يۇرتىمىزنىڭ ھەقىقىي كۆيۈنىدىغان ئاتىسى ئىكەنلا ! خۇدايىم سىلىنى ئەل - يۇرتىمىزنىڭ بەختى ئۈچۈن ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي !...

پالۋان هاياجان ئىچىدە ئەل - يۇرت ئاتىسىنى قۇچاقلاپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە قاراپ تۇراتتى . ئەمىرنىڭ مۇهاپىزەتچىسىمۇ ، سادىرنىڭ ئوغۇللىرىمۇ ، بۇ ئۇلۇغ ئادەمنىڭ سۆزلىرىدىن

تەسىرلىنىپ ، ھاياجان ئىچىدە ئۇنىڭغا قارايتتى . شۇ تاپتا بىر كىشى ئاران ماڭالايدىغان ، شاملار يورۇتقان لەخمىنىڭ ئىچى ھاياجانغا تولۇپ كەتتى...

*   *

ئەخمەتخان خوجا دانىيال بەگنى ئېلىپ بېشىر باشلىق چېرىكلىرى بىلەن باياندايدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا كېلىپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىنى مارىلايدىغان بولدى . ئۇ ئەمىرنىڭ ئۆز چېدىرىدا يالغۇز قالىدىغان پەيتنى كۈزىتەتتى .

كۈنلەر بىر - بىرىنى قوغلىشىپ كەينى - كەينىدىن ئۆتمەكتە . بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا ياغقان قېلىن قار دالا - تۈزنى قاپلاپ ، سوغۇقنى تېخىمۇ كۈچەيتىۋەتتى . ئېرىق - ئۆستەڭلەر توڭلاپ ، قەھرىتان سوغۇق جاندىن ئۆتەتتى . كېچىدە قالغان بەزى بىچارىلەرنىڭ توڭلاپ ئۆلگەنلىكى ھەققىدىكى خەۋەرلەر چىقىپ تۇراتتى . سوغۇقنىڭ قاتتىق بولۇشىغا قارىماي ، سىگار كۆز ، دانىيال بەگلەر كۈندە كېچىدە كېلىپ ئەمىرنىڭ چېدىرىنى يەنىلا پايلاتتى...

بۈگۈن باراتنىڭ بىرىنچى كۈنى① جۈمەگە كىرىدىغان كېچە ، قارا سەنسەن ياقىلىق جۇۋىغا ئورىلىپ قارىياغاچ تېگىدە كېچىدە قارا ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇتۇپ ، دانىيال بەگ بىلەن بىللە تۇرغان خوجا كېلىۋاتقان بېشىرنى كۆردى . ئۇنىڭشى قېلىن قارنى كېچىپ ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كېلەتتى . ئۇنىڭ ئېتى ياندىكى قارىياغاچتا باغلاقلىق تۇراتتى .

ھەممە ياق قاراڭغۇ . ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . سوغۇق ھەددىدىن زىيادە قاتتىق بولۇپ ،

① ھىجرىيە 1812 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ، مىلادىيە 1865 - يىل 12 - ئاينىڭ 21 - كۈنى .

ئۇنىڭ نەشتىرى يۈزلەرگە سانجىلاتتى . بىر ۋەھىمە بىلەن خورسىنىۋاتقان كىچە جىمجىتلىق ئىچىدە ھۆۋلايتتى . بېشىغا تۇلكە قۇلاقچا ، ئۈستىگە چەكمەن كىيىپ ، بېلىنى قىلىچ ئېسىلغان تاسما بەلۋاغ بىلەن باغلىۋالغان بېشىر ئەخمەتخانىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى .

— چېدىردا ئەمىر بىلەن ئىسھاق بەگلا قالدى . تالادىكى مۇھاپىزەتچىلىرىمۇ كۆپ ئەمەس ، مېنىڭچە ، غوجام ، پۇرسەت كەلدى ! — دېدى ئۇ ، بىرى ئاڭلاپ قالىدىغاندەك پىچىرلاپ .

— ماڭايلى ، دانىيال بەگ ! — دېدى بۇرۇت ـ ساقاللىرىغا ئاپئاق مۇز دانىچىلىرى ئېسىلغان سىڭار كۆز ئېتىغا سەكرەپ مىنىپ ، دانىيال بەگمۇ ئېتىغا مىنىپ خوجىنىڭ كەينىدىن ماڭدى . ئاتلىرىغا مىنگەن بېشىر ۋە قالغان چېرىكلەر ئۇلارنىڭ كەينىدىن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىغا قاراپ يول ئالدى .

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ جېنىغا تىكىلگەن شۇملۇق ۋە سۇيىقەستنىڭ ئەزرائىلى چېدىرغا يېتىپ كەلدى . بىر كۆزلۈك جەبرائىل ئېتىدىن چۈشۈپ چۇلۇۋۇرنى يېنىغا كەلگەن بىر چېرىككە تۇتقۇزدى ، ئۇ ھېچنېمە دېمەي ، ئىشىكى يېپىقلىق تۇرغان چېدىرغا قاراپ ماڭدى . چىپار ئېتىدىن چۈشكەن دانىيال بەگ ۋە بېشىرمۇ خوجىنىڭ كەينىدىن يول ئالدى . ئاتلارنىڭ چۇلۇۋۇرنى تۇتۇپ تۇرغان چېرىكلەر بىلەن قالغان چېرىكلەرمۇ چېدىرنىڭ يېنىغا كەلدى .

ئەمىر تېخى ياتمىغان ، ئۇ مەشنىڭ يېنىدا ئىسھاق بەگ بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . يوغان ياستۇق مەش گۇرۇلدەپ كۆيۈۋاتاتتى . ياختىلىق چېدىرنىڭ ئىچى ئىسسىق بولۇپ ، ئۈچ شام يېنىۋاتقان مىس شامدان كىچىك شىرەنىڭ ئۈستىدە تۇراتتى . چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ بىرىنىڭ كىرگەنلىكىنى سەزگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ كەينىگە بۇرۇلۇپ قارىدى . ئۇ كۆزلىرى چەكچەيگەن ، تەلەتى سۈرلۈك ئەخمەتخاننى كۆرۈپ ، ئورنىدىن تۇردى . بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان ئىسھاق بەگمۇ ئەمىر بىلەن تەڭلا تۇرۇپ خوجىغا قارىدى . يەكچەشمە سالاممۇ قىلماي ، ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . ئەمىر كۆزىدىن

زەھەر چېچىلىۋاتقان ئەخمەتخانغا تىكىپ ، ئىچىدە : «ئاھ ، ئىشنى خام قىپتىمەن ! خوجىنىڭ پېيىمدە يۈرگەنلىكىگە سەگەك بولماپتىمەن… » دەپ ئويلىدى . بېشىغا قىزىل مانچېستېر دوپپا ، ئۈستىگە كالتە موۋۇت چاپان كىيگەن بۇ ئەل ئوغلى پۇشايمان قىلغان بولسىمۇ ، گۈلگۈن چىرايى ئۆڭمىدى .

— ھە ، خوجا ، قەھرىتان قىشنىڭ بۇ سوغۇق كېچىسىدە نېمە ئىش بىلەن ئالدىمغا كەلدىڭ ؟ — دېدى ئەمىر يوغان كۆزلىرىدىن غەزەپ ۋە نەپرەت ئوتلىرىنى چېچىپ ، ئۇنىڭ قىزارغان گۈلگۈن چىرايىدا يەنىلا قەيسەرلىك جەۋلان قىلاتتى . ئامال قانچە ؟ قىلىچى چېدىرنىڭ كەينىدىكى ياغىچىغا ئېسىقلىق تۇراتتى . ئۇ بىر قاراپ چوڭقۇر خۇرسىندى . ئاھ ، قىلىچى يېنىدا بولسا ، ھېلىغۇ بىر خوجىكەن ، ئون خوجا بولسىمۇ بوزەك بولمايتتى . سىگار كۆزنىڭ كەينىدە تۇرغان ئونبېشى ، ئۇنىڭ گەۋدىسىنىڭ دالدىسىدا قىلىچىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ، خوجىنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى . ئەخمەتخان شۇنداق بىر تېزلىك بىلەن قىلىچىنى كۆتۈرۈپ ئەمىرنىڭ بېشىغا ئۇردى . ئۆتكۈر قىلىچ ئەمىرنىڭ بېشىنى كېسىپ قېشىغا كېلىپ توختىدى . ئابدۇرۇسۇل بەگ «ئاللا !» دەپ مەشىنىڭ يېنىغىلا يىقىلدى ، ئۇنىڭ يۈز - كۆزى قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتتى . يەكچەشمە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قىپقىزىل قېنى بىلەن بويالغان قىلىچىنى دائىم خۇشخۇي يۈرىدىغان ئىسھاق بەگنىڭ كۆكسىگە تىقتى . ئەمىرنىڭ ھەلەكچىلىكى بىلەن بولۇۋاتقان ئىسھاق بەگ ئۆز كۆكسىگە قىلىچ تىقىلىدىغانلىقىنى بىلمەي قالدى . ئۇمۇ «ئاللا !» دەپ ئەمىرنىڭ يېنىغا يىقىلدى ، كۆكسىدە ئېچىلغان بۇلاقتىن قىپقىزىل قېنى بۇلدۇقلاپ چىقاتتى .

ئەمىرنىڭ تىنىقى تېخى توختىمىدى . ئۇ ئاستا پىچىرلاپ : «ئاللا ! ئەل - يۇرتۇمنى مۇراد - مەقسىتىمگە يەتكۈزگەيسەن !» شۇ سۆزلەرنى مىڭ تەستە دېگەن ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆزلىرى يۇمۇلماي تىنىقى توختىدى . ئەل ئوغلىنىڭ ئوچۇق كۆزلىرى گويا ئورۇندىيالمىغان مۇقەددەس ئارمانلىرىغا تىكىلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى .

شۇملۇق قاقاقلاپ كۈلگەن ئاشۇ كىچە ئەرشتىكى تەڭرىمۇ، ئۇنىڭ بارلىق پەرىشتە ـ مالائىكىلىرىمۇ كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى. بىر ئۇلۇغ ئادەم ئار ـ نومۇس، ۋىجدان دېگەنلەرنى بىلمەيدىغان، ئەل ـ يۇرت دېگەننى ئويلاپمۇ قويمايدىغان؛ قېرىنداشلىرىنىڭ قېنى ۋە جەسىتىنى دەسسەپ بايلىق، ھوقۇق ۋە شان ـ شۆھرەت ئىزدەيدىغان بىر مۇناپىقنىڭ قولىدا ئۆلگەنلىكىدىن ئۇلارنىڭ يۈرەك ـ باغرى قان بولدى.

ھەي، قارا يۈز، ئاسمان ئەمدى ماڭا دوپپا، زېمىن ماڭا كەشە بولىدۇ، دەمسەن؟ ياق! سەن باشقىنى قانداق ئۆلتۈرگەن بولساڭ، سەنمۇ شۇنداق ئۆلىسەن! ياخشىلارنىڭ قېنى ئۆزىنى تۆككەنلەرنى چوقۇم تۇتىدۇ، ياخشىلارنىڭ ئاھۇ زارى تۆھمەتچىلەرنىڭ گېلىنى بوغىدۇ، بۇ قىساسلىق ئالەم!...

ئەخمەتخان بىر چەتتە قورقۇپ قاراپ تۇرغان دانىيال بەگكە غەزەپ بىلەن ئالىيىپ قارىدى:

— بەز يېگەن مۈشۈكتەك نېمىگە قاراپ تۇرىسەن، دانىيال؟ تېز كېلىپ ھېلىقى مەكتۇپنى ئابدۇرۇسۇلنىڭ يانچۇقىغا سالمامسەن!؟...

خوجىنىڭ غەزەپلىك ۋارقىرىشىدىن ھوشىغا كەلگەن دانىيال بەگ ئۆزى يېزىپ تەييارلىغان «كۇرە جاڭجۇنىنىڭ مەكتۇپى» نى ئىتتىك كېلىپ، قىزىل قېنىغا مىلىنىپ ياتقان ئەمىر چاپىنىنىڭ ئىچ يانچۇقىغا سېلىپ قويدى. دەل شۇ چاغدا چېدىر ئىچىدىكى تاراق ـ تۇرۇق، ۋاڭ ـ چۇڭنى ئاڭلىغان قاراۋۇللارنىڭ بىرى چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ، بېشىنى تىقىپ ئىچىگە قارىدى. ئۇ قان ئىچىدە ياتقان ئەمىر بىلەن ئىسھاق بەگلەرنى كۆرۈپ، بار ئاۋازى بىلەن داد ـ پەرياد كۆتۈردى. جىمجىت كېچىدە خۇددى گۈلدۈرمامىدەك ياڭرىغان داد ـ پەريادنى ئاڭلىغان باشقا قاراۋۇللار، يېقىن ئەتراپتىكى چېدىرلاردىن چىققان قوزغىلاڭچىلار ئالاقزادىلىك ئىچىدە ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ چېدىرىغا يۈگۈرۈشۈپ كەلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى چوڭلىرى چېدىرغا كىرىپ ئەخمەتخان، دانىيال بەگ، ئونبېشى بېشىرلارنى كۆرۈپ ئەمىر بىلەن ئىسھاقبەگنىڭ قاتىلى شۇلار ئىكەنلىكىنى

بىلدى . قوزغىلاڭچىلار قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنى ، ئەمدى ئۆزىنى ئۆلتۈرگەن بۇ مۇناپىققا ئىپتىلاي دەپ تۇرغاندا ، ئۇ ئالدىراپ - تېنەپ سۆزلەشكە باشلىدى :

— ئەمىر خائىن ! ئۇ كورە جاڭجۇنگە بىزنىڭ ئەھۋالىمىزنى يەتكۈزۈپ تۇرغان ، چاڭ چىڭمۇ ئۇنىڭغا داۋاملىق خەت يېزىپ يولىيور ۇق بەرگەن ! ئۇنىڭ يېنىدا كورە جاڭجۇننىڭ يازغان خېتى بولۇشى مۇمكىن . دانىيال بەگ ، ئابدۇر ۇسۇلنىڭ يانچۇقلىرىنى ئاختۇر ۇپ بېقىڭ !...

— يالغان ! ئەمىرنىڭ جاڭجۇن بىلەن ئالاقىسى بار دېگەن ئىغۋانىمۇ سەنلەر توقۇپ تارقاتقان ! — دېدى ئەڭ ئالدىدا تۇرغان قارا ساقاللىق ئادەم .

دانىيال بەگ ئابدۇر ۇسۇلنىڭ چاپىنىنىڭ تېشىدىكى يانچۇقلىرىنى بىر - بىرلەپ ئاختۇرۇپ چىققاندىن كېيىن ، ئىچ يانچۇقىغا قول سالدى . ئۇ بىر لىپاپىلىق خەتنى ئېلىپ ، لىپاپىنىڭ تېشىغا يېزىلغان خەتلەرگە قارىدى . ئاغزى يىرتىپ ئېچىلغان لىپاپىنىڭ تېشىدىكى خەتلەر مانجۇچە بولۇپ «ئابدۇر ۇسۇل بەگكە تەگسۇن ، كورە جاڭجۇنى چاڭ چىڭدىن» دېگەن مەنىدە ئىدى . دانىيال بەگ ئوقۇپ ، شۇنداق ئۆرۈپ بەردى . خوجىلارغا ئىپتىلغىلى تۇرغان قوزغىلاڭچىلار ھەيران بولغان ھالدا قاراپ قالدى .

— خەتنى ئېلىڭ ، دانىيال بەگ ! نېمىلەر يېزىلغانلىقىنى بىزگە ئۆرۈپ بېرىڭ ! — دېدى سىڭار كۆز كۆپچىلىكنىڭ ھاڭ - تاڭ بولغانلىقىنى كۆرۈپ ئىچىدە خۇشال بولغان ھالدا .

دانىيال بەگ يىرتىلغان لىپاپ ئىچىدىن پۈكلەنگەن خەتنى ئېلىپ ئاچتى . ئۇ خەتكە بىر قاراپ ، كۆپچىلىككە يېيىپ كۆرسەتتى : خەت مانجۇچە يېزىقتا قەغەزنىڭ يېرىمىغا يېزىلغانىدى .

— ئوقۇڭ ! نېمە دەپ يېزىلغانلىقىنى ئاڭلايلى ! — ۋارقىرىدى يەنە سىڭار كۆز .

دانىيال بەگ خەتنى ئۇيغۇرچىغا ئۆرۈپ ئوقۇشقا باشلىدى :

«ھۆرمەتلىك ئابدۇرۇسۇل بەگ ! مەكتۇپىڭىزنى تاپشۇرۇۋېلىپ خۇشال بولدۇم . بۇ خىزمىتىڭىز ئۈچۈن سىزنى بىر چوكا ئالتۇن ، بەش يامبۇ بىلەن تارتۇقلايمەن . سىزنىڭ خا دارىيىن ۋە ئۇنىڭ قوشۇنلىرى بىلەن بولغان جەڭدە باتۇرلۇق كۆرسەتكەنلىكىڭىزنى چۈشىنىمەن . بۇ ئۆزىڭىزنى يەنىمۇ ياخشى نىقابلاش ئۈچۈن قىلىنغان بىر چارىڭىز ئىكەنلىكىدىن گۇمانلانمايمەن ! داۋاملىق مەلۇمات ئەۋەتىپ تۇرۇڭ !
كۇرە جاڭجۇنى چاڭ چىڭ»

كۆزگە كۆرۈنەس بىر تاياق باشلىرىغا ئۇرۇلغاندەك قوزغىلاڭچىلار يەر - جاھان پىرقىراپ ، كۆزلىرى قاراڭغۇلىشىپ نىمە دېيىش ، نىمە قىلىشنى بىلەلمەي داڭقېتىپ تۇرۇپ قالدى . ئۇلار بۇ خەتكە ئىشەنمەيلى دېسە ، مانجۇچە يېزىلغان چاڭ چىڭنىڭ خېتى ، ئىشىنەيلى دېسە ئەمىرنىڭ ئەل - يۇرت ئۈچۈن جان پىدا قىلغان ئادەمىيلىكى كۆزلىرىگە كېلىپ گاڭگىرىتىپ قويدى . چېدىردىن چىقىپ كېتەلمەي تۇرغان خوجا ، دانيال بەگ ۋە بېشىرلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئىشىككە قاراپ يول ئالدى . سىڭار كۆز چىقىپ كېتىۋېتىپ ، دانيالنىڭ قولىدىكى كۇرە جاڭجۇنىنىڭ خېتىنى ئېلىۋالدى...
قوزغىلاڭچىلار ئەس - ھوشلىرىنى يىغىپ تالاغا چىققاندا ، ئەخمەتخانلارنىڭ قارىسىمۇ كۆرۈنمىدى .

* *

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى بىردەمدە قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا شامالدەك تارقىدى . ئۇلار ھۆكرەپ يىغلاپ ئەمىرنىڭ چېدىرىغا كېلىپ قېنىغا بويىلىپ ياتقان ئىككى جەسەتنى كۆرۈپ ، تېخىمۇ چىدىيالماي داد - پەرياد كۆتۈردى . قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق بۇ قايغۇلۇق خەۋەرنى موللا ناسىر ئەلەمگە كېچىلەپ يەتكۈزۈشنى توغرا تېپىپ بىرقانچە ۋەكىلنى ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ

مـۇھـاپـىزەتچىلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە ئاتلاندۇردى . ئۇلار قەھرىتان سوغۇقتا قارىماي ئاتلىق يولغا چىقىپ ، قازىكالاننىڭ ئۆيىـگـە كـېلـىـپ ، دەرۋازىنى ئۇردى . كەلگەنلەر ئىچىلغان دەرۋازىدىن يىغا ـ زار بىلەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ يوغان سارىيىغا كـىـرىـپ ، ئـۇنـىـڭـغـا ئـەخمەتخان خوجىنىڭ ئەمرىنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكىنى يىپىدىن ـ يىڭنىسىگىچە سۆزلەپ بەردى . بۇ دەھـشـەتـلـىك خەۋەردىن چىرايى تاتىرىپ ئولتۇرغان ئاخۇنۇم : «ئـادەمـلـەر سـاراڭ بـوپتۇ !» دېدى ـ دە ، ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . كەلگەنلەر ئۇنىڭ يۈزىگە سۇ سېپىپ ئاران ھوشىغا كەلتۈردى .

«تۇرۇپ ئاخۇنۇم زار ـ زار يىغلادى ،
بۇ تۇندە بولۇپ بىقارار يىغلادى .»[1]

ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدىكى خەۋەر شامالدەك پۈتۈن شەھەرگە تارقالدى .

«شەھەرنىڭ ئىچىگە تۇشۇپ غۇلغۇلە ،
كى ئەركەك ـ تېشى بارچە دەر زىلزىلە .»

ئـەل ئـاتـىـسـى ئـەزىـز خـاتـىـپ بـاشلـىغان شەھەرنىڭ مۆتىۋەرلىرى ، ئۆلىمالىرى ، بەگلىرى ۋە پۇقرالىرى موللا ناسىر ئـەلـەمـىـنىڭ ئۆيىگە كەلدى . بىرقانچە سائەت ئىچىدىلا چاچ ـ ساقاللىرى تېخىمۇ ئاقىرىپ ، چىرايى تاتىرىپ كەتكەن موللا ناسىر ئەلەم ئۇلارنى ھۆر ـ ھۆر يىغلاپ قارشى ئالدى .

«ئەزىز خاتىبۇ بۇ ئەلئاتا ، بۇ ئەلھەسەن ،
يەنە ئارزۇ مىڭ بەك ، سابۇنچى ھەسەن .
جالال دورغا ، ئىسلام موللا ، ئاشۇر ،

---

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 13 ـ بەت .

مەمەت شاھ ۋە دۆلەت سوفى بىرلە نۇر .
يەنە قۇتبىددىن ، ئوسمان ئاخۇن ، رەشىد ،
يۇسۇپ ئاخۇن ۋە توختى زۇھراب سەئىد .
بۇلار ئىلكىگە تىغ بەررا ئالىپ ،
بۇ قازىكالانىڭ قاشىغا كېلىپ .
كى رۇخسەت بېرىڭ ، بىز بارۇرمىز ، دېدى ،
خوجانىڭ باشىنى يارۇرمىز ، دېدى .»[1]

شەھەردىن كەلگەنلەر ئەخمەتخان خوجىدىن ئەمىرنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قازىكالانىڭ ئۆزلىرىگە رۇخسەت بېرىشىنى ئۆتۈنگەن بولسىمۇ ، قازىكالان ئۇلارنىڭ سۆزىگە قوشۇلمىدى . موللا ناسىر ئەلەممۇ خۇددى ئابدۇرۇسۇل بەگ ئويلىغاندەك : «ئەخمەتخان خوجىنى قوللايدىغانلار خېلىلا كۆپ ، ئۇنىڭ كەينىدە ھەممە بالا ـ قازانى تېرىۋاتقان مەزەمزات بار . بىز ئەخمەتخان خوجىنى ئۆلتۈرسەك ، ئىككىگە بۆلۈنۈپ كېتىمىز ـ دە ، بىر ـ بىرىمىزنى قىرغىن قىلىمىز » دەپ ئويلىدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ ، كەلگەنلەرنى سەۋر ـ تاقەتلىك بولۇشقا دەۋەت قىلدى . ئاخۇنۇم : «سەۋر ـ تاقەتنىڭ تېگى ئالتۇن ، سەۋر ـ تاقەت بىلەن ياشىغان ئادەملەرلا مەنزىلىگە يېتەلەيدۇ !… » دەپ ئۇلارغا تەربىيە بەردى .

بۇ قايغۇلۇق خەۋەر ئۇزراخان ئاغىچىغا يەتكەندە ھوشىدىن كېتىپ خېلى ئۇزۇنغىچە ھوشىغا كېلەلمىدى . ئۇ ھوشىغا كەلگەندە ئىككى كۆزى ياش بولۇپ ئاقتى :

«يۈزىنى ئويۇپ ئاغاچەم زار ـ زار ،
ياقا چاك ئېتىپ ھەم بولۇپ بىقارار .
دېدى ئاغىچا : ئاھ ئەمىر ، ئاھ ئەمىر ،
ماڭا سەن ئىدىڭ مىسلى بەدر مۇنىر .

---

[1] «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 13 ـ بەت .

نە بولدى ئېكىن گۈل سۈفەت قامەتىڭ ،
بولۇپ قانغا ئالۇدە نەقرە ئاتىڭ .
بولۇپ خۇنغا ئالۇدە ئايدەك يۈزۈڭ ،
كى تۇفراقتا ئاغۇشتە ئاھۇ كۆزۈڭ .
مېنىڭ باغ ئۆمرۈمدە ئېردىڭ گۈلى ،
ئىدىڭ ناشۇگوفتە گۈلۈم بۇلبۇلى .
سېنىڭسىز ماڭا كېرەك ئېرمەس جاھان ،
تۆكۈلگەن قانىڭغا فىدادۇر بۇ جان .
نىهال گۈلئۇزارىم گۈلى يا ئەمىر ،
كى غۇنچە لەبىم بۇلبۇلى يا ئەمىر .
سەن ئېردىڭ باشىم ئۆزرە تاجى ئەمىر ،
مېنىڭ دەۋلەتىمنىڭ راۋاجى ئەمىر . › »①

ئۇزرا ئاغىچا يەنە ھوشىدىن كەتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ ئەڭ كىچىك ئوغلى تېيىپ بەگمۇ قان - قان يىغلاپ ئاللاغا نالە قىلدى :

«بۇياندىن تېيىپ بەگ بولۇپ تورفە زار ،
ياقاسىن قىلىپ چاك بولۇپ بىقارار .
دېدى : ‹قايدا سەن مېھرىبان ئاتام ،
يېتىم ئەيلەدىڭ سەن كى جانىم ئاتام .
سەن ئۆلگۇنچە مەن چۇن ئۆلۈپ كاشكى...
بۇ قاتتىق ئەلەم كۆرمەسەم كاشكى ›... »②

شەھەر ھازا - ماتەمدىن قىيامەتكە ئايلاندى .

«پۈتۈن يىغلاشىپ بولدىلار زار - زار ،
شەھەر خەلقى ھەم بولدى كۆپ بىقارار . »③

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 -يىل 3 - سان 13 - ، 14 - بەتلەر .
③ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 13 - بەت .

*   *

باياندايدىن تويتوغرا مەزەمزاتنىڭ ئالدىغا كەلگەن ئەخمەتخان خوجا بىلەن دانىيال ئۇنىڭ ياسىداق سارىيىدا ئولتۇرۇپ ، ئەمىرنى قانداق ئۆلتۈرگەنلىكلىرىنى ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ بەردى . ھاكىمبەگ خۇشال بولۇپ ، قاقاقلاپ كۈلۈپ سارىيى ئىچىدە ئۇياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ كەتتى . ئۇ تاڭ سۈزۈلۈشى بىلەنلا ئەخمەتخان ، دانىيال بەگ ۋە باشقا تەرەپدارلىرىنى ئېلىپ باياندايغا كەلدى .ئۇ كېلىپلا قازىكالاننى تۇتۇپ كېلىشكە چېرىك ئەۋەتتى .

نەچچە خاس بىلە ئاخۇنۇم ئاتلانىپ ،
دەر بارگاھىغا كەلدى يېتىپ . »

ھاكىمبەگ موللا ناسىر ئەلەمنى سوراق قىلىپ ، ئاخىرىدا ئۆلۈم ھۆكۈم قىلدى . بۇنى ئاڭلىغان باياندايدىكى قوزغىلاڭچىلار مەزەمزات چېدىرىغا قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ كەلدى . مەزەمزات خەلقنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ قازىكالاننى ئۆلتۈرەلمىدى ، لېكىن ئۇنىڭ قازىكالانلىق مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ ، ئۇنى زىندانغا سالدى .

«بۇ ئاخۇنلۇغۇم مەنسىپىنى ئالىب ،
كى زىندانغا سالدى نەزەربەند قىلىپ . »

ئەمىرلىكنى ئۆز ئۇستىگە ئالغان مەزەمزات موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ئورنىغا موللا شەۋكەت ئاخۇننى قازىكالان قىلىپ

تەيىنلىدى .

«تېخى كەلتۈرۈپ شەۋكەت ئاخۇننى چۈن ،
ئاڭا بەردى قازىكالانلىق ئورۇن .»①

بۇرنىسىنىڭ ئۈچى يوغان ، چىرايى قىزىل موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بۇ كەلگەن تەلەيدىن ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى .
مەزەمزات يەنە پەرمان چۈشۈرۈپ ، ئابدۇرۇسۇل بەگ بىلەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ بارلىق مال - مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىپ خەزىنىگە ئالدى .

«ئەمىر نەۋ جەۋاننىڭ تامام مالىنى ،
كى قازىكالاننىڭ كى ئەمۋالىنى ،
كى بىر - بىر ساناپ دەفتەرىگە ئالىب ،
خەزايىنغا ئالدىكى غارەت قىلىپ .»②

خەلق مەزەمزاتنىڭ غەزىپىدىن قورقۇپ ئەمىرنىڭ جەسىتىنى كاتتا تەنتەنە بىلەن يەرلىككە قويالمىدى .

«خالايىق ئەمىرنىڭ تەننى ئالىب ،
ئىسھاق بەگنى ھەم نەئىش ئۆزرە سالىب .
شەھەر تاشىدا ئىككى يەرنى قازىپ ،
تامام ياندىلار ئاندا مەدفۇن ئېتىپ...»③

ئۆزىنى ئەل - يۇرتنىڭ ئازادلىقىغا بېغىشلىغان بىر ئۇلۇغ سەردار تۆھمەت ۋە سۇيىقەست بىلەن قارا يەر باغرىغا كىرىپ ياتتى...

①②③ «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 14 - بەت .

ئونىنچى باب

باياندايي قەلئەسىنىڭ ئېلىنىشى

ئەل - يۇرتى ئۇچۇن ھەرقانداق جاپا - مۇشەققەتنى ، ھەرقانداق قايغۇ - ھەسرەتنى يېڭىپ جان پىدالىق بىلەن قوزغىلاڭغا باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆھمەت بىلەن ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن ، قاتىل ئەخمەتخان خوجا جازالانمايلا قالماستىن ، ئەكسىچە دەرىجە - مەرتىۋىسى ئۆسۈپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ چېرىكلىرىگە سەردار بولدى . ھەممە بەگلەر ۋە مىڭبېشىلار ئۇنىڭ سۆزىنى ئاڭلايدىغان ، ھەتتا مەزەمزاتمۇ ئۇنىڭسىز ئىش قىلالمايدىغان دەرىجىگە يەتتى . سىڭار كۆز نېمە دېسە ، مەيلى ئۇ ئاق ياكى قارا دېسۇن ، ئىجرا قىلىندى . ئۇ بارگاھتا يەڭگەن خورازدەك گىدىيىپ يۈرەتتى .قوزغىلاڭ ھارۋىسىنىڭ بوجىسىنى قولىغا ئالغان مەزەمزات ئۆتكۈزگەن ھەرقانداق كېڭەشكە ئەخمەتخان قاتناشماي قالمايتتى ، ھەتتا ئۇ كېڭەشتە ۋارقىراپ - جارقىرايدىغان دەرىجىگە بېرىپ يەتتى . ئۆز ۋاقتىدا ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنى قوللايدىغان ۋە ھۆرمەتلەيدىغان بەگلەر ۋە مىڭبېشىلار دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ، جىمجىت يۈرۈشكە مەجبۇر بولدى . مەزەمزات ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنىڭ ياخشى گېپىنى قىلغانلارنى قاتتىق جازالىدى . نەتىجىدە قوزغىلاڭ سۇسلاشتى . مەزەمزات قوزغىلاڭنىڭ ھوقۇقىنى قولىغا ئالغاندىن كېيىن قوزغىلاڭغا كۆڭۈل بۆلمىدى . ئۇ ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى . كۈندە دېگۈدەك ئۇنىڭ ئۆيىدە نەغمە - ناۋا ياڭراپ ،

سەتەڭلەرنىڭ كۆلكىسى جاراڭلايدىغان بولدى . ئەخمەتخانمۇ بايلىق توپلاش غىبىمىدە قاتراپ ، مېھماندارچىلىققا بېرىلدى . ھەتتا مەزەمزات بولسۇن ، خوجا بولسۇن ، سادىر قىزىۋاتقان لەخمە بىلەن كارى بولمىدى . بۇ ئەھۋاللارنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ روھى چۈشۈپ كەتتى . ئۇلار ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى ئۆلتۈرگەن ، موللا ناسىر ئەلەمنى زىندانغا تاشلىغان ئەخمەتخاننىڭ جازالانماي ، ئەكسىچە مەرتىۋىسى ئۆسۈپ ھۆرمەتكە سازاۋەر بولغانلىقىدىن غەزەپلەنسىمۇ ، دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ ئۈمىدسىزلەندى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ يىقىنلىرى ، كۆڭلىدە ئار - نومۇسى بار ئادەملەر بۇ خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تەقدىرىدىن ئەنسىرەيدىغان بولۇپ قالدى .

بىگىز تاغاردا ياتماپتۇ ، دېگەندەك قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا بولغان ۋەقەلەردىن خەۋەر تاپقان كورە جاڭجۈنى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ ، باياندايىنى قورشاۋدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن قوشۇن ماڭدۇرۇشقا تەييارلاندى . ئۇ لەشكەر باشلىقلىرى بىلەن بىرقانچە قېتىم ھەربىي كېڭەش ئۆتكۈزۈپ ئۇرۇش پىلانىنى تۈزۈپ چىقىپ ، ئاخىرى باراتنىڭ 19 - كۈنى (ئەمىر ئۆلگەندە ئون توققۇز كۈن بولغاندا) جەڭگە تەييارلىغان ئون مىڭ لەشكىرىنىڭ بەش مىڭىنى ئاتلاندۇردى ، بەش مىڭى بۇيرۇق كۈتۈپ كورەدە ئۇرۇش ھالىتىدە قالدى .

كۈنچىقىش ئۇپۇقىدىن ئارغامچا بويى ئۆرلىگەن قۇياش نۇرى دۆپدۈگىلەپ مىس تاۋاققىلا ئوخشايتتى . ئۇ ئاقۇچ تۇمان ئىچىدە ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . ھەممە ياق ئاپئاق قار ئىچىدە ياتاتتى . دەل - دەرەخلەرمۇ كۈمۈش شاخلىرى بىلەن گويا سېھىرلىك ئالەمدە تۇرغاندەك تۇراتتى . جاڭگىرلاپ بولۇۋاتقان سوغۇق بىردەمدىلا ئاتلارنىڭ قۇيرۇق - ياللىرىنى ئاقارتىپ ، ھەتتا ئاق مونچاق ئاساتتى . ئادەمنىڭ ئاغزىدىن چىققان تۈكۈرۈك يەرگە چۈشمەيلا توڭلاپ قالاتتى .

كۆرە سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىققان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرى داقا ـ دۇمباق ، جاڭ ـ جۇڭ سادالىرى ئىچىدە ، ئالتۇن رەڭلىك ئەجدىھا سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن تۇغ ـ ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ كېلەتتى . چېرىكلەرنىڭ ھەممىسى ئاتلىق بولۇپ ، كۆپى سولۇن ۋە شىبەلەر ئىدى ، لەشكەرلەر خېلى ماڭغاندىن كېيىن ، شىمالىي تەرىپى ئېدىرلىق سۈيدۈڭ ـ غۇلجا يولىغا چىقىپ كۈنچىقىشقا قاراپ يول ئالدى .

كۆرەدىن كېلىۋاتقان چىڭ سۇلالىسى قوشۇنلىرىنىڭ خەۋىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى . مەزمەزات شەھەردە بولۇپ ، بۇ يەردە ئەخمەتخان خوجا تۇرۇۋاتاتتى . ئۇ دەرھال مىڭبېشىلارنى يىغىپ ، كېلىۋاتقان دۈشمەنگە قارشى ئاتلىنىشقا بۇيرۇق چۈشۈردى . ھېچقانداق كېڭەش بولمىدى ، قانداق جەڭ قىلىش توغرىسىدىمۇ گەپ ـ سۆز قىلمىدى . كۆپ ئۆتمەي قوزغىلاڭچىلارمۇ سەپ تارتىپ كېلىۋاتقان كۆرە چېرىكلىرىگە قارشى ئاتلاندى . خوجا ئۆتكەن قېتىم ئابدۇرۇسۇل بەگ غەلىبىلىك جەڭ قىلغان قارلىق دالىغا يېتىپ كېلىپ ، سەپ تارتىپ تۇرغان كۆرە چېرىكلىرىگە قارشى سەپ تۈزدى .

ئۇخلاۋاتقان قارلىق دالىنىڭ ئۇيقۇسى بۇزۇلدى . ئۇ تەرەپتىن داقا ـ دۇمباق ، جاڭ ـ جۇڭلارنىڭ ئاۋازى ياڭرىدى ، بۇ تەرەپتىن ناغرا ـ دۇمباق ، سۇنايلارنىڭ ساداسى جاراڭلىدى . ئىككى قوشۇن بىر ـ بىرىگە قارشىپ قىيقاس ـ چۇقان بىلەن ئېتىلدى . نەيزىلەر بىر ـ بىرىگە ئۇرۇلدى ، قىلىچلار بىر ـ بىرىگە تېگىپ جاراڭلىدى . ئاق قار ئاتلارنىڭ ئايىغىدا چەيلىنىپ ، تۆكۈلۈشكە قانلاردىن قىزىرىشقا باشلىدى . بەزىلەر : «ئاھ !» مۇ دېيەلمەي ئېتىدىن ئۇچۇپ چۈشسە ، بەزىلەر ۋايجانلاپ يىقىلاتتى . جەڭگاھنى ئادەملەرنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى ، قوراللارنىڭ تاراق ـــ تۇق ، جاڭ ـ جۇڭلىرى ، ئاتلارنىڭ پۇشقۇرۇشى ۋە كىشنەشلىرى قاپلاپ كەتتى . شۇ چاغدا قارشى تەرەپتىن تەبىل

چېلىنىشى بىلەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ ، كۆرە تەرەپكە قاراپ قاچتى . بۇ ئەھۋالدىن قوزغىلاڭچىلار ھەيران بولغان بولسىمۇ ، ئۆزلىرىدىن تۇتالماي قاچقان كۆرە چېرىكلىرىنىڭ كەينىدىن قىيقاس - چۇقان بىلەن قوغلاپ ماڭدى . جەڭ تاكتىكىسىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق ئەخمەتخان خوجا : «دۈشمەننى يەڭدىم ، شۆھرەت ۋە داڭقىم خەلقئالەمگە يېيىلىدىغان بولدى » دەپ قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى توختاشقا بۇيرۇق بەرمەي ، توختىماي قوغلاشقا ئۈندىدى . بەزى مىڭبېشىلار : «بۇ دۈشمەننىڭ ھىيلىسى بولۇشى مۇمكىن !» دېگەن بولسىمۇ ، قۇلاق سالمىدى .

راستىنىلا بۇ ، كۆرە جاڭجۈننىڭ ھىيلىسى ئىدى : بەش مىڭ ئاتلىق چېرىكى ئاتلىنىپ يولغا چىققاندىن كېيىن ، قالغان بەش مىڭ چېرىكى كۆرەدىن چىقىپ ، سۈيدۈڭ - غۇلجا يولىنىڭ شىمالىدىكى بىر قاپتالنىڭ كەينىگە كېلىپ يوشۇرۇندى . ئۇلار ئۆز چېرىكلىرىنىڭ قېچىپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن ، دەرھال ئاتلىرىغا مىنىپ جەڭگە تەييارلاندى . ئۆز چېرىكلىرىنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن مۆكۈنۈپ تۇرغان بەش مىڭ ئاتلىق چېرىك قوزغىلاڭچىلارغا قارشى قىيقاس - چۇقان بىلەن تاشلاندى . قېچىپ كەلگەنلىرىمۇ ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ يەنە جەڭگە ئاتلاندى . شۇنداق قىلىپ ھېرىپ - چارچاپ كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار ھىيلىگەر دۈشمەننىڭ يېڭى ۋە تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا ئۇچرىدى . بۇنداق بولۇشىنى كۈتمىگەن قوزغىلاڭچىلار ھودۇقۇپ نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قالدى . سىڭار كۆزمۇ ئۆز جېنىنىڭ ھەلەكچىلىكىدە بولۇپ ، قوشۇن بىلەن كارى بولمىدى . بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ، تالاي جەڭلەرنى بېشىدىن ئۆتكۈزگەن بەزى مىڭبېشىلار دەرھال قوزغىلاڭچىلارنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى . ئاللىقاچان قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا كىرگەن كۆرە چېرىكلىرى چاپ — چاپقا ئۆتكەندى . نەيزە ياكى قىلىچ تېگىپ

يىقىلىۋاتقانلارنىڭ ئىڭرىشى قېچىپ كېتىۋاتقانلارنىڭ يۈرىكىگە نەشتەردەك سانجىلدى .

— قېرىنداشلار ! — گۈلدۈرمامىدەك چىققان بۇ سۆز ھەممىسىنىڭ دىققىتىنى ئۆزىگە تارتتى . يوغان ئېچىلغان قارا كۆزلىرىدىن غۇرۇرى چاقناپ تۇرغان ئەللىك ياشلار ئەتراپىدىكى قامەتلىك ئەركەك ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ قېچىپ كېتىۋاتقانلارغا بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرايتتى ، — بىز يا ئۆلۈم ، يا كۆرۈم دەپ جەڭگە چىققانغۇ ؟ ! دۈشمەن بىلەن ئېلىشماي نېمىشقا قاچىمىز ! قېچىپ ئۆلگۈچە ، ئېلىشىپ ئۆلەيلى !

بۇ ھەققانىي چاقىرىق قېچىپ كېتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ جەڭ قىلىشقا ئاتلاندۇردى . شۇنىڭ بىلەن ئىككى قوشۇن يەنە تۇتۇشۇپ قانلىق جەڭ باشلاندى . ئادەملەرنىڭ قىيقاس — چۇقانلىرى ، يارىدارلارنىڭ ئىڭراشلىرى ، قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ جاڭ - جۇڭ ، تاق - تۇقلىرى ، ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى سۈيدۈڭ - غۇلجا يولى ئۈستىدە ياڭرىدى . جەڭ ئانچە ئۇزۇنغا سوزۇلمىدى . كۆرە چېرىكلىرى قوزغىلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى كۆرە تەرەپكە بۇرىدى . بىر چەتتە بىرقانچە ئادەملىرى بىلەن قاراپ تۇرغان ئەخمەتخان خوجا خۇداغا مىڭ شۈكرى ئېيتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى چېكىنىشكە بۇيرۇدى . قارلىق يول ۋە ئۇنىڭ چۆرىسىدىكى بارلىق دالىدا كۆرە چېرىكلىرى ۋە قوزغىلاڭچىلاردىن ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرى قالدى . بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا قوزغىلاڭچىلار كۆپرەك چىقىم تارتتى ، ئەلۋەتتە ، بۇنىڭ سەۋەبى ئېنىق : كۆرە جاڭجۇنىنىڭ ئۇرۇش ھىيلىسىنى بىلەلىگەن ، ئۇرۇشقا توغرا رەھبەرلىك قىلالىغان سەردارنىڭ بولمىغانلىقى بولدى . قوزغىلاڭچىلار يولدا كېلىۋېتىپ ۋە بارگاھقا كەلگەندىن كېيىنمۇ ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى سېغىنىپ ، ھەسرەت بىلەن ياد ئەتتى :

«ئابدۇرۇسۇل بەگ غەلىبىلىك ئۇرۇش قىلالايدىغان قالتىس سەردار ئىدى ـ دە !...»

*　　　　*

يەنە ئۇرۇش سۇسلاشتى . باياندايىغا ھۇجۇم قىلىش ھەققىدىكى پاراڭلارمۇ يەرگە سىڭگەن سۇدەك يوقىلىپ كەتتى . قوزغىلاڭچىلار قەھرىتان سوغۇق كۈنلەرنى گەمىلەردە زېرىكىپ قايغۇ ـ ھەسرەت ئىچىدە ئۆتكۈزەتتى . ئۇلار بىر ـ بىرىگە قايناپ ، ئاھ ئۇرۇپ يۈرەك سۆزلىرىنى ئېيتىشاتتى .

«مۇشۇنداق جىمجىت يېتىۋېرەمدۇق ؟ ! باياندايىغا ھۇجۇم قىلمامدۇق ؟ بىزنىڭ بالا ـ چاقىمىز بار ، ئۇلارنى باقىدىغانلار بىز ! دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە ئاچارچىلىقتا چىدىماي قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققىنىمىزغا ئىككى يىل بولۇپ قالدى . بىز قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققاندا ، بالا ـ چاقىمىزغا تاغار ـ تاغار ئۇنلارنى جايلاپ بېرىپ چىققىنىمىز يوق . ئۇلار شۇ كۈنلەردە نېمە يەۋاتىدۇ ، بىلمەيمىز ! بۇنداق بىكار يېتىۋەرسەك ، بالا ـ چاقىلار ئاچارچىلىقتىن قىرىلىپ كېتىشى مۇمكىنغۇ ؟ ! خوجامنىڭ قورسىقى توق ، قولى بىلەن ئىشى يوق ! دېگەن شۇ ـ دە ! ئەگەر مۇشۇنداق يېتىۋەرسەك ، بىز ئۆيىمىزگە قايتىپ كېتىمىز ! قۇرۇسۇن مۇنداق قوزغىلاڭ ! بىز دەھشەتلىك زۇلۇم ۋە ئېغىر سېلىقلاردىن قۇتۇلۇپ ، قورسىقىمىز توق ، كىيىمىمىز پۈتۈن بولامدىكىن ، دەپ بۇ قوزغىلاڭنى كۆتۈرۈۋىدۇق . يەنىلا قوزغىلاڭغا بىزنى ئەزگەنلەر باش بولۇۋېلىپ ، قوزغىلاڭغا بۇزغۇنچىلىق قىلىۋاتىدۇ ! بىر ئوبدان باشچىلىق قىلىۋاتقان ئابدۇرۇسۇل بەگنى ئۆلتۈرۈپ ، مانا قوزغىلاڭنى توختىتىپ قويدى... »

بۇنداق ھەققانىي سادالار قوزغىلاڭچىلارنىڭ قەدەملىرىدىن

گۇلدۇرمامىدەك گۇلدۇرلەپ چىقاتتى . دېھقانلار توپ ــ توپ كېلىپ ، ئۆز دەردلىرىنى سۆيۈملۈك شائىرى موللا بىلالغا تۆكەتتى . نازىم ئۇلارنىڭ ھال ــ مۇڭىغا يېتىپ ، چوڭقۇر ئۇھ تارتاتتى . بۇنداق چاغدا ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئابدۇرۇسۇل ئەمىر كېلىپ ، ئەل ــ يۇرتنىڭ سۇيىدە ئېقىپ ، ئوتىدا كۆيىدىغان بۇ ئادەمنىڭ قەدىر ــ قىممىتىنى تېخىمۇ كۈچلۈك ھېس قىلاتتى .

«ئاھ ! بىز نېمىدېگەن نادان ! ئاشۇ مەزەمزات ، ئەخمەتخان خوجىدەك ئادەملەر ئۆزلىرىنىڭ ئازغىنە مەنپەئىتىنى دەپ ، بىر پۈتۈن خەلقنى ، مىللەتنى قاڭغىر قاقشىتىدۇ . ئۇلارنىڭ مال ــ دۇنياسى ئازمۇ ؟ ! ئىگىلىگەن ھوقۇقى كىچىكمۇ ؟ ! شان ــ شۆھرىتى يوقمۇ ؟ !… لەنىتىلەر بۇلارغا قانائەت قىلماي ، ئەتە ئۆلگەندە ئىككى سىقىم توپىغا تويىدىغان كۆزى تويماي ، خەلق ۋە مىللەتنىڭ نېمە بولۇشى بىلەن كارى بولماي ، ھەممە ئەسكىلىكنى قىلىدۇ . مۇناپىقلار ئاشۇ بىر ئادەمنى قارىلاپ ، ئۆلتۈرۈپ خەلققە ئېغىر زىيان سالىدىغانلىقىنى بىلمەسمۇ ؟ ! بىزنىڭ روناق تاپالماي كېلىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇ ئەمەسمۇ ؟ !… ئاھ ، خۇدا ! مەن سېنىڭدىن ئۆز قېرىنداشلىرىمغا ئىنساپ تىلەيمەن ! ؟ ئار ــ نومۇس ، ۋىجدان تىلەيمەن ! ؟ »

موللا بىلال دېھقانلارنىڭ سۆزلىرىنى قوشۇق سالماي ، بېرىلىپ ئاڭلايتتى ، يۇرتداشلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خىيال سۈرەتتى ، ئۇلارغا قانداق ياردەم بېرىشنى ئويلايتتى .

«مەزەمزاتقا دېگەن بىلەن بىكار ، — دەپ خىيال قىلاتتى بىلال ، قاپاقلىرىنى تۈرۈپ ، — ئۇ ئەيش ــ ئىشرەتكە بېرىلىپ كەتتى . سىگار كۆز ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ قاتىلى ، مەزەمزاتنىڭ قولچومىقى ، ئۇنىڭغا دېيىشنىڭ تېخىمۇ ھاجىتى يوق . ھاكىمبەگ بىلەن خوجا خەلق قوزغىلىڭغا جان كۆيدۈرۈپ باشچىلىق قىلىۋاتقان ئەمىرنى ئۆلتۈرۈۋەتتى . ئۇلارغا قوزغىلاڭ قىلىشمۇ ، قىلماسلىقمۇ بەرىبىر ، ئوخشاشلا يۇرت سوراۋېرىدۇ . شۇنىڭ

ئۇچۇن ئۇلار خەلق قوزغىلىڭىنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلۈپمۇ كەتمەيدۇ. ياخشىسى، قاشقا ئادەم ئەۋەتىپ، ئەلاخاننى ئالدۇرايلى! ئۇ ئەمىر ئۆلتۈرۈلگەندىن كېيىن، قاتىلنىڭ جازالانماي ئەتىۋارلانغانلىقىنى كۆرۈپ يۇرتىغا ئاچچىقلاپ كەتكەن. ئالدىغا قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى بارسا، چوقۇم كېلىدۇ. ئەلاخانمۇ خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان، جەڭ قىلىشقا ماھىر سەردار.»

شائىرنىڭ ئويلىغانلىرىنى كەلگەنلەر توغرا تاپتى. ئۆزلىرىنىڭ مۆتىۋەرلىرىدىن ئۈچ كىشىنى قاشقا ئاتلاندۇرغان قوزغىلاڭچىلار موللا بىلال بىلەن يەنە بىر ئادەمنى شۇ كېچىسى سادىر بىلەن كۆرۈشۈشكە ئەۋەتتى.

سادىر موللا بىلاللارنى قىزغىن كۈتۈۋالدى. ئۇ شائىردىن خەلقنىڭ دەردىنى ئاڭلاپ، ئۆزىنىڭمۇ لەخمە كولاشنى تاشلاپ، ئوغۇللىرىنى ئېلىپ، يېزىسىغا كەتمەكچى بولۇۋاتقانلىقىنى ئېيتتى.

— ئەمىر راست خائىنمۇ؟! ئۇنىڭ كورە جاڭجۇنى بىلەن ئالاقىسى بارمۇ؟ بۇ بىزگە قاراڭغۇ. لېكىن، مەن ئەمىر ئۇنداق ئادەم ئەمەس، دەپ بىلىمەن، ئۇ بىزنىڭ غېمىمىزدە يېنىۋاتقان شام - چىراغ ئىدى. لەنىتى ئەخمەتخان ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتى. ئوغۇللىرىم تۇتۇۋالمىغان بولسا، شۇ كۈنى بېرىپ بۇ مۇناپىقنىڭ جېنىنى ئالاتتىم. مەزەمزات قاتىلنى قانات ئاستىغا ئېلىپ، ھەتتا ئۆز لەشكەرلىرىگە سەردار قىلىۋالدى. ئۆز - ئۆزىمىز بىلەن تۇتۇشۇپ كەتمەيلى، دەپ دەردىمىزنى ئىچىمىزگە يۇتتۇق. مەزەمزات بىلەن سىگار كۆزنىڭ قوزغىلاڭ بىلەن كارى بولماي، نەتىجىدە جەڭ توختاپ قالدى. بىز بىلەنمۇ ھېچكىمنىڭ كارى بولمىدى. ئەمىر ھايات چېغىدا ھەپتىدە بىر يا ئۆزى، يا ئادەملىرىنى ئەۋەتىپ ئەھۋالىمىزنى سوراپ تۇراتتى، يەيدىغان - ئىچىدىغانلىرىمىزنى ئەۋەتىپ بېرەتتى. مانا، بىزنىڭ يېمەك -

ئىچمىكىمىز تۈگىگىلى نېكەم . قۇرۇق تاغار ئۆرە تۇرامدۇ ، يېمىسەك ـ ئىچمىسەك لەخمىنى قانداق كولايمىز ! ئارىلىقتا ئىككى ئوغلۇم بىرىپ شەھەردىن ئۇن ، ماي ، گۆش سېتىپ كەلدى ، بولمىسا ئاللىقاچان بۇ يەردىن كېتىپ قالاتتۇق . بۇگۈن سىلەر كەلمىگەن بولساڭلار ، بىز ئەتە يا ئۆگۈن كېتەتتۇق . ئەلاخان كەلسۇن ! قوزغىلاڭ ئۆزىمىزنىڭ قوزغىلىڭى ! مەن كەتمەيمەن ، لەخمە كولاشنى تېزلىتىمەن ! ئەلاخان كەلگەندىن كېيىن كېڭىشەيلى ! مەزەمزاتلار قاتناشسا قاتناشسۇن ، قاتناشمايمەن دېسىمۇ مەيلى ! ئۆزىمىز باشلىغان قوزغىلاڭنى ئۆزىمىز داۋاملاشتۇرالايمىز ! ئۇرۇشنى بەرىبىر ھاكىمبەگلەر قىلمايدىغۇ ، يەنىلا ئۆزىمىز قىلىمىز !

پالۋان شۇنچىلىك ھاياجانلىنىپ سۆزلىدىكى ، يوغان ئېچىلغان يالقۇنلۇق كۆزلىرىدىن ئوت چاچرىغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ توپا چىرايىدا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان قەيسەر روھ جەۋلان قىلاتتى . ئاتمىش ياشلارغا بېرىپ قالغان سادىر قازانچى غولىغا يېڭى چىققان چاغلىرىدىكىگە ئوخشاپ كەتتى .

موللا بىلاللار يېرىم كېچىلەردىن ئۆتكەندە لەخمىدىن چىقىپ گەمىسىگە قايتىپ كەلدى . ئۈچ ـ تۆت كۈن ئۆتۈپ قاشقا كەتكەنلەر ئەلاخاننى ئەكەلدى . ئالدىغا بارغان خەلق ۋەكىللىرىدىن ئەل ـ يۇرتنىڭ يۈرىكىدىكى سۆزلەرنى ئاڭلىغان پالۋان ئەتىسىلا ئېتىغا مىندى . ئەلاخان كەچكە يېقىن كەلگەن بولسىمۇ ، ئېتىدىن چۈشۈپلا مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا كەلدى ، لېكىن ئۇ يوق ئىدى . ئۇ كېچىلەپ شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ، ھاكىمبەگنى چاقىرتتى . ئەتىسى چۈشكە يېقىن مەزەمزات ئەخمەتخان خوجا باشلىق بىر توپ ئادەملىرى ھەمايىسىدە كەلدى . ھاكىمبەگنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان پالۋان مەزەمزاتنىڭ چېدىرىغا كىلىپ ، سالام قىلىپ ئىچىگە كىردى . ھاكىمبەگ ئەلاخاننىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب قايتۇرغان بولسىمۇ ،

ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرمىدى. ئۇنىڭ چىراي ۋە تۇرقىدىن تەكەببۇرلۇق تۆكۈلۈپ تۇراتتى. ئۇ بىر يېنىدا ئولتۇرغان ئەخمەتخانغا قاراپ قويۇپ، پالۋاننى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى:

— ئولتۇرۇڭ، ئەلاخان! سىزنى قاشقا كەتتى دەپ ئاڭلىغۇدىم، قاچان كەلدىڭىز؟ — دېدى غادىيىپ ئولتۇرغان مەزەمزات پالۋانغا ئاچچىقلانغاندەك قاراپ.

— كېچە كەلدىم، — دېدى ئەلاخان بىر چەتكە ئولتۇرۇۋېتىپ.

— ھە! ... مېنى چاقىرتىپ ئادەم ئەۋەتىپتىكەنسىز، چىقتىم. مېنى قانداق مۇھىم ئىش بىلەن چاقىردىڭىز، پالۋان؟ — دېدى مەزەمزات ئەلاخانغا كىنايە بىلەن، ئۇنىڭ شالاڭ، ئۇزۇن بۇرۇتلىرى ئىككى تەرىپىگە چۈشكەن ئېغىزىنىڭ چۆرىسى ۋە يوغان، قوڭۇر كۆزلىرىدە مەسخىرە كۈلكىسى كۆرۈنۈپ، ھاكىمبەگنىڭ بۇ مۇغەمبەرلىك ۋە تەنە چىقىپ تۇرغان قارىشىدىن: «سەن مېنى ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرغۇدەك قانچىلىك نېمە ئىدىڭ؟» دەيدىغان بىر مەنە چىقىپ تۇراتتى.

— جانابلىرىنى مەن چاقىرتمىدىم! — دېدى ھاكىمبەگنىڭ كۆز ۋە چىرايىدىكى تەننى چۈشەنگەن ئەلاخان گېپىنى جىددىي كېسىپ دەپ، — سىلىنى ئادەم ئەۋەتىپ چاقىرتىشقا ھەددىم ئونمىدى مېنىڭ؟! خەلق چاقىردى! خەلقنىڭ ئۆزلىرىگە دەيدىغان سۆزى بار ئىكەن! مېنىمۇ قاشتىن خەلق چاقىرىپ كەلدى. ماڭا ئاخشام خەلق ئۆز كۆڭلىدىكى گېپىنى دەپ، مېنى چاقىرىپ كېلىش سەۋەبىنى ئېيتتى. ئۇلار ماڭا سىلىنى چاقىرىپ كېلىپ، ماڭا دېگەن گەپلىرىنى سىلىگە يەتكۈزۈشۈمنى ۋەزىپە قىلىپ يۈكلىدى. مەن خەلققە ۋاكالىتەن ئالدىلىرىغا كىردىم، — قاشلىرى كەڭ، قېلىن ۋە قارا، كۆزلىرى لاچىننىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان پالۋاننىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا غۇرۇر ۋە جەسۇرلۇق جەۋلان قىلاتتى. ئۆزىگە شۇنچىلىك

ياراشقان يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۇستىدىكى بەش ـ ئالتە كۇنلۇك ھىلال ئايدەك بۇرۇتىدىن يىگىتلىك گۇزەللىكى تۆكۈلەتتى. ئۇئايلا ھاياجانلىنىدىغان ئەلاخان يۇقىرىقى سۆزلىرىنى ھاياجان ئارىلاشقان سالماقلىق بىلەن ئالدىرىماي سۆزلىدى، — سىلى قانداق قارايدىلىكىن، بىلمەيمەن، لېكىن ھەرقانداق ئۇلۇغ ۋە مەنسەپداردىن خەلق چوڭ دەپ قارايمەن، خەلق بولمىسا، ئۇلۇغمۇ، مەنسەپدارمۇ، سىلى بىلەن مەنمۇ بولمايتتىم...

يۈزى كەڭ، دوقا ماڭلاي، كەكە ساقال مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرىدىكى ھۆكۈمرانلىق كىبىرى ۋە تەكەببۇرلۇق تەلۋىلىكى ئورنىنى مۇغەمبەرلىك ئىگىلىۋالدى، ئۇ بىلىنەر ـ بىلىنمەس ھىجىيىپ سۆز باشلىدى:

— بەك قايناپ كەتتىڭىزغۇ، پالۋان!؟ مېنىڭ كۆڭلۈمنى خاتا چۈشىنىپ قالدىڭىزغۇ دەيمەن.

— ياق، مەن خاتا چۈشەنمىدىم، بولدى، مەن سىلىگە خەلقنىڭ يۈرەك سۆزىنى يەتكۈزگىلى كىرگەنلىكىمنى دېۋىدىم. ئەمدى شۇ سۆزلەرنى ئېيتاي! — ئۇنىڭ سۇرى بار كۆزلىرى چاقناپ، مەزەمزاتقا تىكىلدى. ھەرقانداق كۆزگە يىڭنىدەك سانجىلىدىغان بۇ كۆزدىن كۆزىنى ئېلىپ قاچقان ھاكىمبەگ تەتۈر قارىۋالدى، — خەلق قوزغىلاڭنى داۋاملاشتۇرۇپ، باياندايغا ھۇجۇم قىلامدۇق ياكى قوزغىلاڭدىن ۋاز كېچىپ، ئۆيىمىزگە كېتەمدۇق؟ دېگەن سوئالنى بىزگە قويماقتا. قېنى، مەزەمزات، بۇ سوئالغا نېمە دەيمىز؟ ئالدى بىلەن سىلى خەلققە جاۋابلىرىنى بەرسىلە!

ھاكىمبەگ ئۆزىگە بۇنداق سوئالنىڭ قويۇلىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغان بولۇپ، تېڭىرقاپ قالدى. ئۇ بىر يېنىدىكى ئەخمەتخانغا قاراپ، ئۇنىڭدىن مەدەت تىلىدى. ئۇ ئۆزىدىن جاۋاب كۈتۈپ تۇرغان ئەلاخاننىڭ لاچىننىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىگە زادىلا قارىيالمىدى.

— كىم داۋاملاشتۇرمايمىز ، دەپتۇ ؟ ئەلۋەتتە داۋاملاشتۇرىمىز !

— داۋاملاشتۇرساق ، نېمىشقا باياندايغا بولغان چوڭ ـ كىچىك ھۆجۇملار توختاپ بارگاھنى جىمجىتلىق قاپلاپ كەتتى . سىلى بۇ يەرگە ئاندا ـ ساندا كېلىپ ، باشقا چاغدا شەھەردە بولىدىغان بولۇۋالدىلا ، مەنمۇ قاشقا بېرىپ يېتىۋالدىم . لەخمە كولاۋاتقان سادىرنى ھەممىمىز ئۇنتۇپ كەتتۇق . ئۇ نېمە يەپ ، نېمە ئىچىپ ، لەخمىنى قانداق كولاۋاتىدۇ ، كارىمىز بولمىدى . بۇ ئەھۋاللارغا قاراپ خەلقنىڭ بىزگە يۇقىرىقىدەك سوئال قويۇشى تامامەن توغرا ! داۋاملاشتۇرساق ، قېنى قانداق داۋاملاشتۇرىمىز ؟...

مەزەمزات پالۋاننىڭ چاقناپ كەتكەن كۆزلىرىدىكى «سەن قوزغىلاڭنى راست داۋاملاشتۇرامسەن ياكى كارىڭ بولماي ئاستا ـ ئاستا تارقىتىۋېتەمسەن ؟ » دېگەن سوئالنى كۆرۈپ ، يەنە تەتۈر قارىۋالدى .

— بارلىق مىڭبېشىلارنى يىغىپ كېڭەش ئۆتكۈزەيلى ! — دېدى ھاكىمبەگ خوجىغا قاراپ تۇرۇپ .

— دانا پىكىر ! — دېدى سىڭار كۆز مەزەمزاتقا قاراپ ، — ئەتە ناشتىدىن كېيىن يىغىلىپ ، باياندايىنى ئېلىش ھەققىدە كېڭەشەيلى !

— خوجام ، ئۆزلىرى بارلىق مىڭبېگى ۋە ئۇلۇغلارغا خەۋەر قىلىپ ، كېڭەشنى قانداق ئۆتكۈزۈش ھەققىدە ئويلىنىپ قويسىلا ! ئەلاخان ئورنىدىن تۇردى .

— ئەمىسە شۇنداق بولسۇن ! مەن چىقاي !...

بېشىنى تىك تۇتقان پالۋان ئىشىككە قاراپ ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىدىن مەزەمزات بىلەن سىڭار كۆز چەكچىيىپ قاراپ قالدى .

*　　　　　　*

مەزەمزات كېچە ئۆتكۈزۈلگەن كېڭەشتە ئەخمەتخان خوجىنى بۇ قېتىمقى باياندايغا ھۇجۇم قىلىش ئۇرۇشىغا باشچى قىلىشتا چىڭ تۇرغان بولسىمۇ، كېڭەشكە قاتناشقان سادىر پالۋان ۋە بارلىق مىڭبېشىلار ئەلاخاننى كۆرسىتىپ چىڭ تۇرۇۋالدى. ئامالسىز قالغان ھاكىمبەگ ئاخىرى قوشۇلۇشقا مەجبۇر بولدى…

قەھرىتان سوغۇق تېخىمۇ كۈچىيىۋاتاتتى. قارلىق دۆڭلەر، بىپايان داللار خىلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ نۇرىدا جۇلالىناتتى. ئېرىق بويلىرىدىكى قارىياغاچ، سۆگەت ۋە ئاق تېرەكلەرنىڭ شاخلىرى كۈمۈش شاخلاردەك كۆرۈنۈپ، ئۇلارمۇ قۇياش نۇرىدا چاقنايتتى.

ئەلاخان باشلىغان مىڭبېشىلار بۈگۈن باياندايغا ھۇجۇمغا بولغان تەييارلىقلارنى كۆزدىن كەچۈرۈش ئۈچۈن ئاتلىرىغا مىندى، بېشىغا ھەرخىل تۆپە ۋە قۇلاقچىلارنى چۆكۈرۈپ، ئۈچىسىغا ھەرخىل ياقىلىق جۇۋا ۋە چەكمەن چاپانلارنى كىيگەن، بېلىنى تاسما بەلۋاغ ۋە پوتىلاردا چىڭ باغلىغان مىڭبېشىلار، يۈلتۈز قاشقىلىق جەرەن ئاتقا مىنىپ كېتىۋاتقان ئەلاخاننىڭ كەينىدىن كېتىپ باراتتى. ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن ئۆرلىگەن ئاق ھور ھاۋاغا تارقىلاتتى، بۇرۇت ــ ساقاللىرىدا شۇ ئاق ھوردىن پەيدا بولغان ئۇششاق ئاق ئۈنچىلەر شىلدىرلايتتى. ئاتلارنىڭ قۇيرۇق ۋە ياللىرىدىمۇ، ھەتتا تۇياقلىرىنىڭ ساڭگىلىغان يۇڭلىرىدىمۇ بۇنداق چوڭ ــ كىچىك ئاق مارجانلار ئاۋاز چىقىراتتى. ئەلاخاننىڭ ئاستىدىكى كېلىشكەن ئارغىماق ھەممىسىنىڭ ئالدىدا قومۇش قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ، ئاق قارنى غاچىلدىتىپ يولۋاس مېڭىشىدا تىزگىن سىيرىپ كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ كەينىدىكى مىڭبېشىلارمۇ ئاتلىرىنى بىر خىل يورغىلىتىپ، قىزغىن پاراڭ

بىلەن كېتىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن قەھرىتان سوغۇقنىمۇ سەزمىگەنلىكى چىقىپ تۇراتتى . ھەممىسىنىڭ روھىي كەيپىياتى جۇشقۇن بولۇپ ، بۇ قېتىم باياندايىنى ئالدىغانلىقىغا ئىشەنچى ئۇرغۇيتتى .

پالۋان ئالدىدا خېلىلا ئېگىز تۆپىلىكنىڭ شەرق تەرىپىنى ياقىلاپ يۇقىرى ئۆرلىدى . ئۇلار دۆڭنىڭ كەينىدىكى گەمىلەردىن ئۆرلەۋاتقان قويۇق كۆمۈر ئىسىنى ، گەمە ئالدىدا يۈرگەن قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ ، تۆپىلىك ئۈستىدە توختىدى .

— بۇ گەمىلەردىكى لەشكەرلىرىمىز ، — دېدى توقلەك باتۇر ئەلاخانغا قاراپ ، — بىز بايانغايغا ھۇجۇم قىلغاندا ، كۆرەدىن چېرىكلەر ياردەمگە كېلىپ قالسا ، گەمىلەردىكى چېرىكلەر ئالدىنى توسىدۇ . شۇنداقلا ، زۆرۈر تېپىلسا ، مۇشۇ سوزۇلغان غولنىڭ ئاغزىدىن چىقىپ جەڭگىمۇ قاتنىشالايدۇ .

— ناھايىتى ياخشى ! — دېدى پالۋان بەش - ئالتە كۈنلۈك ھېلال ئايدەك قاپقارا بۇرۇتىنىڭ ئۇچىنى ئوڭ قولى بىلەن تۈزەشتۈرۈپ ، ئۇنىڭ بېشىدا يوغان قاراسەنسەن قۇلاقچا ، ئۈستىدە قاراسەنسەن ياقىلىق جۇۋا بولۇپ ، بېلىنى قارا پوتىدا مەھكەم باغلىۋالغانىدى . لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىن ئەقىل ۋە باتۇرلۇق ئۇچقۇنلىرى چېچىلىۋاتقان ئەلاخان شۇ تاپتا تازا يېتىلگەن بۈركۈتكىلا ئوخشايتتى ، — يۈز بېرىشى مۇمكىن بولغان ھەرقانداق ئېھتىماللىقنى ئويلىشىمىز ، ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرۇش ئۈچۈن چارىلىرىنى ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇشىمىز ئىنتايىن مۇھىم . بۇ بىزنىڭ جەڭدە يېڭىشىمىزغا پايدىلىق ، — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ئالدىدىكى گەمىدىن تۈيۈقسىز جاراڭلاپ چىققان ناخشىغا قۇلاق سالدى .

«يامۇلنىڭ ئىچى زەيلىك ،
بۇ دەردكە نېمە دەيلىك .

ئەركىنلىككە بەل باغلاپ ،
ياخشىلىقنى ئىزدەيلىك .»

يۇقىرى ئاۋاز بىلەن ئېيتىلىۋاتقان «سادىر ناخشىسى» تۆپىلىكتە ئاتلىرىغا مىنىپ تۇرغان مىڭبېشىلارنى ھاياجانغا سالدى . ئۇلار يەر ۋە ئاسمان ئارىسىدا جاراڭلاپ ئۇچۇۋاتقان بىر باتۇر قاناتلىق روھنى كۆرگەندەك بولدى . بۇ روھ ھەددى ـ ھېسابسىز زۇلۇم ۋە ئالۋان ـ سېلىقلارغا چىدىماي ئەركىنلىك ئىزدەپ جەڭگە چىققان قەھرىمان خەلقنىڭ جەڭگىۋار روھى ! تېكىستىنى ئۆزى توقۇپ ، ئاھاڭىنى ئۆزى ئىجاد قىلىپ ئېيتقان ناخشىنى سادىر پالۋانمۇ يوغان كۆزلىرىدىن ئۇچقۇن چاچرىتىپ جىمجىت ئاڭلايتتى .

— سادىركا ! — دېدى ئەلاخان يېنىدا تۇرغان سادىر پالۋانغا بۇرۇلۇپ قاراپ ، — تازا پىغانىڭ تۇتقاندا ئېيتىپتىكەنسەن ـ دە ! ناخشاڭ يۈرەككە تېگىدىكەن !

سادىر گەپ قىلمىدى ، بەلكىم ، ئۇ چىڭ خاندانلىقى تۈرمىلىرىدە ئۆتكەن كۈنلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، خىيال سۈرۈپ قالغاندۇر ؟ ! يا بولمىسا ، ناخشىنى ئېيتىپ ، يامۇلدىن قاچقان چاغلىرىنى ئەسلەۋاتقاندۇر ؟ !...

ناخشا تۈگىدى . پالۋان بىر ئۇھ تارتىپ كۆپچىلىككە قارىدى :

— ناخشا ھەممىمىزنى ئۆزىگە رام قىلىۋالدى . مېڭىۋاتقان يولىمىزنى ، قىلىۋاتقان ئىشىمىزنىمۇ ئۇنتۇپ قالدۇق ، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، — ۋاقىت زىخ ، چىڭ تۇتايلى ! قېنى ، ئەمدى قەيەرنى كۆرىمىز ؟

يوغان ، شەللەگزە تورۇق قاشقىغا مىنگەن سادىر ئەلاخانغا قارىدى ، قامچىسىنىڭ ئەشمە تاسمىسى بىلەن قىزىل تېۋىلغا دەستىسىنى قوشلاپ تۇتقان قولىنى كۆتۈرۈپ ، شىمال تەرەپتىكى

گاڭگول[1] كۆمۈر كانىنىڭ ئاغزىدا ئالايتەن ئېگىز كۆرۈنۈپ تۇرغان دۆڭنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— مېنىڭ تەييارلىقلىرىمنىڭ بىر قىسمى ئەنە شۇ كۆرۈنۈپ تۇرغان دۆڭدە! ئەلاخان، دۆڭگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى «ئۆچكە باتۇرلار» نىڭ تەييارلىقلىرىنى كۆزدىن كەچۈرۈپ كەلمەمدۇق؟

ئەلاخان بىرئاز خىيال سۈرۈپ تۇرغاندىن كېيىن، باشقىلارغا قارىدى:

— قېنى، ئالدىدا قايسىنى كۆرىمىز؟!...

— ئەلاخان! مەن «ئۆچكە باتۇرلار» نىڭ تەييارلىقلىرىدىن خاتىرجەم. سادىر ئىشنى چالا قىلىدىغان ئادەملەردىن ئەمەس، ئۇ ئاللىبۇرۇن كۆڭۈلدىكىدەك تەييارلىتىپ قويدى. بىز بايانداي قەلئەسى تەرەپكە بېرىپ، ئالدىدا لەخمىنى، ئاندىن باياندايغا ھۇجۇم قىلىدىغان لەشكەرلەرنىڭ ئەھۋالىنى كۆرۈپ باقساقمىكىن! — دېدى ئەلاخاننىڭ بىر يېنىدا تۇرغان ياگۇر پالۋان ئۇيغۇرچە سۆزلەپ.

مىڭبېشىلار بۇ پىكىرگە قوشۇلدى. ئۇلار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ دۆڭدىن چۈشۈپ چوڭ يولغا چىقتى. ئۇلار قار توزۇتۇپ كېلىۋاتقان بىرەر يۈزدەك ئاتلىق چېرىكنى كۆرۈپ ھەيران بولدى.

— بۇمۇ سادىرنىڭ «توققۇزى رەڭ، بىرى جەڭ» دېگەن سۆزىدىكى بىر رەڭ! — دېدى كۈلۈپ سونۇر مىڭبېشى.

قارلىق دالىدىن كېلىۋاتقانلار يېقىنلاپ كەلدى. چېرىكلەرنىڭ ئاستىدىكى ئاتلارنىڭ قۇيرۇقلىرىغا باغلانغان شاخلار شاراقلاپ، يەرۇ ئاسمانغا قار توزۇتۇۋاتاتتى. سادىرنىڭ بۇ ھىيلىسىنى بىلگەن ئەلاخان مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

---

① گاڭگول — يەر ئىسمى.

— سادىركا ! — دېدى ئەلاخان يېنىدا كېتىۋاتقان قامەتلىك ، كــۆزلـــىرى يوغان ، كەكە ساقال پالۋانغا قاراپ ، — بۇ جەڭ ھىيلىلىرىنى نەدىن ئۆگەندىڭ ؟

— ھەي ، ئۇكام ! — دېدى قاڭرۇق ، «ھەي» نى ئالاھىدە سـوزۇپ ، — مـەن ئـېلىپىنىمۇ بىلمەيدىغان بىر قاراقورساق ، دەپتەر- كىتاب دېگەنلەرنى چۈشۈمدىمۇ كۆرۈپ باقمىغان . لېكىن بۇ دۇنيادا يەنە بىر ئوقۇسا تۈگىمەيدىغان ئاجايىپ بىر كىتاب بار . بۇ كىتاب — تۇرمۇش ! ماڭا ھەممىنى تۇرمۇش ئۆگەتتى . چېرىكلەر مېنى تۇتقىلى تاغلارغا چىقتى . مەن تاشقا قالپىقىم بىلەن جۇۋامنى كىيدۈرۈپ ئۇلارنى ئالدىدىم . ئۇلار تاشقا ئاتتى . مەن باشقا ئاتتىم...

ئـەلاخـانـلار بـايـانداي قەلئەسىگە يېقىنلاپ كەلدى . ئۇلار ئـاتـلـىرىنى سېپىلدىن بىرقانچە يۈز مېتىر يىراقلىقتا تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىغا قويۇپ ، سېپىلنىڭ غەربىدىن ئوتتۇز مـېتىردەك يىراق بولغان ئاق ئۆستەڭ ئىچىگە چۈشتى . ئۇلار قىلىن قار باسقان ئۆستەڭ ئىچى بىلەن تەستە مېڭىپ كىچىك بىر سـايـغـا چىقتى . قىزىلىپ پۈتكەن لەخمىنىڭ ئاغزى شۇ سايغا چىقاتتى .

— دىققەت قىلىڭلار ! — دېـدى ئـەمىر كۆپچىلىككە قاراپ ، — سـېـپـىـلـدىـكـىـلـەر كۆرۈپ قېلىپ ، زەمبىرەك ئېتىپ ، ھەممىمىزنى ئۇ ئالەمگە ئۇزىتىۋەتمىسۇن !...

— خۇدايىم ساقلا !

— سېپىل ئاستىغا ، شۇنداقلا ئوق - دورا ئامبىرى ئاستىغا دورا كـۆمـۈپ بولدۇق . دورا قاچىلانغان كالا ئۈچەيىنى پىلتا قىلىپ ، بىر بېشىنى دورىغا تۇتاشتۇرۇپ قويدۇق ، — سادىر سـېـپـىـلـدىكىلەر كـۆرەلمەيدىغان بىر پـاناھ جـايدا تـۇرغان مـــىـڭـبېـشـــىلارنىڭ ئارىسىدا تۇرۇپ سۆزلەيتتى ، — ھۇجۇم باشلىنىدىغان چاغدا ، پىلتىغا ئوت ياقساقلا ، سېپىل ۋە ئوق -

دورا ئامبىرىنىڭ كۆلى كۆككە سورۇلىدۇ ، — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئىچىنى كۆرىمىز دېسەڭلار ، مەن باشلاپ ماڭاي !...

— بولدى ! سىنىڭ سۆزۈڭگە ئىشىنىمىز ! — دېدى ئەلاخان سادىرغا قاراپ ، — ئەمدى قەيەرگە بارىمىز ؟

— ئولجا ئېلىنغان زەمبىرەكلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان جاينى ، سېپىلغا چىقىش ئۈچۈن تەييارلانغان شوتىلارنى ، قەلئەنىڭ شىمالىي تەرىپىدىكى ناغرا - سۇنايچىلار ئۈچۈن ياسالغان پەشتاقنى كۆزدىن كەچۈرسەكمىكىن ؟ — دېدى ئۆزىنى بۇرۇتلۇق توقماق مىڭبېشى ئەلاخانغا قاراپ .

ئۇلار ئاتلىرىنى قويغان جايغا قايتىپ كېلىپ ئاتلىرىغا مىندى .

* *

بۈگۈن سېپىلنىڭ سىرتىدا بولۇۋاتقان ئالامەتلەرنىڭ سەۋەب ۋە سىرلىرىنى بىلەلمىگەن بايانداي ھەربىي قەلئەسىنىڭ باشلىقى با دارىن ئۆز بۆلمىسىدە ئېرىكىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ تاتارغان چىرايىدىن قايغۇ - ھەسرەت ئۆرلەيتتى . ئىششىغان قاپاقلىرى ، ساڭگىلىغان كالپۇك ۋە يۈزىنىڭ گۆشلىرى ، ئۆسكەن شالاڭ ساقال - بۇرۇتى ئۇنىڭ تەلەتىنى تېخىمۇ خۇنۇك كۆرسىتەتتى . با دارىننىڭ سەل پۈلتىيىپ چىققان كۆزى ئالدىدىن سېپىلغا قارىتىپ قويۇلغان زەمبىرەكلەر ، يېقىندىن ياسالغان ناغرا پەشتىقى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سېپىل ئەتراپىدا كۆپىيىشى قاتارلىقلار بىر - بىرلەپ ئۆتۈپ ، بېشىغا تۇيۇقسىز چاقماق چاققاندەك بىر ئوي كەلدى . ئۇ ئۆز خىيالىدىن قاتتىق چۆچۈپ ، ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى .

«قوزغىلاڭچىلار بۈگۈن كېچە بىزگە ھۇجۇم

قىلالامدۇ ـ يە ؟… »

ئۇ ئىشىككە كېلىپ ، ئىشىكنى ئېچىپ بېشىنى چىقاردى :

— كىم بار ؟

ئېگىز بويلۇق مۇھاپىزەتچىسى ياندىكى ئۆيدىن ئالدىراپ چىقتى .

— تېز بېرىپ چېرىك باشلىقلىرىنى چاقىرىپ كەلگىن ! — دېدى كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرغان با دارىن ، ئالدىغا كەلگەن مۇھاپىزەتچىسىگە قاراپ .

ئېگىز مۇھاپىزەتچىسى كەينىگە بۇرۇلۇپ تېز مېڭىپ كەتتى . با دارىن يەنە بۆلمىسىگە كىرىپ ، ئۈستىلىنىڭ قېشىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇ بېشىنى سىلىپ خىيالغا پاتتى :

«تەييارلىقىمىز بار . شۇنداقتىمۇ چېرىك باشلىقلىرىدىن يەنە بىر سۈرۈشتۈرگىنىمنىڭ زىيىنى يوق . ناۋادا بىر بوشلۇق چىقىپ قالسا ، تولدۇرۇۋېلىشقا ئۈلگۈرىمىز ، — ئۇ بىردەم خىيالدىن توختاپ يەنە داۋام قىلدى ، — قانداق قىلىپ بولمىسۇن ، ئۇلارنى سېپىلغا كىرگۈزمەسلىكىمىز لازىم ، سېپىلغا كىرىۋالسا بىزنىڭ تۈگەشكىنىمىز شۇ ! — ئۇ يەنە خىيالدىن توختاپ تالاغا قۇلاق سالدى . كېلىۋاتقان ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلانمىغاندىن كېيىن ، خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ، — ئۆتكەنكىدەك سېپىلنى يەنە پارتلاتسا ، بىرقانچە زەمبىرەكنى دەرھال يۆتكەپ بېرىپ ، توختىماي ئېتىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى بىر قەدەممۇ ئالغا باستۇرماسلىق لازىم… »

چېرىك باشلىقلىرى بىرلەپ ـ ئىككىلەپ كىرىپ با دارىننىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى . ئۆز باشلىقىنىڭ بېشى چۈشۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن چېرىك باشلىقلىرى : بىرەر خەتەر كېلىۋاتامدۇ ، نېمە دېگەندەك ئالاقزادە بولۇپ قاراشتى .

— سىرتتىكى ئالامەتلەردىن بۈگۈن كېچە ياكى تاڭ سەھەردە قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلىدىغاندەك تۇرىدۇ ، — دېدى با دارىن

ھېرىپ - چارچاپ ھالى قالمىغان ئادەمدەك سۆز باشلاپ ،— ئۇلار ھۇجۇم قىلىپ قالسا ، سېپىل ئۈستىدە زەمبىرەك ، مىلتىق ، ئوقيالارنىڭ ئوق - دورىسى يېتەمدۇ ؟ باشقا تەييارلىقلار قانداق ؟ قېنى ، بىر - بىرلەپ ماڭا دوكلات قىلىڭلار !

چېرىك باشلىقلىرى بىر - بىرلەپ دوكلات قىلىشقا باشلىدى . با دارىن ئارىلاپ سوئال قويۇپ ، ھەربىر چېرىك باشلىقىنىڭ دوكلاتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىدى . دوكلات تۈگىگەندىن كېيىن ، ئۇ بىردەم كۆزىنى يۇمۇپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى ، ئاندىن قىزارغان كۆزلىرىنى ئېچىپ ، سۆزىنى باشلىدى :

— قورشاۋدا قالغىنىمىزغا ئىككى يىل بولدى . سىرتتىن ياردەم كەلمىسە ، ئۆزىمىز قورشاۋنى بۆزۈپ چىقىپ كېتەلمەيمىز . قوزغىلاڭچىلارنى سېپىل ئىچىگە كىرگۈزمىسەكلا ، ھايات ياشىيالايمىز ، ئۇلار سېپىل ئىچىگەكىرىۋالسىلا ، ئۆلگىنىمىز شۇ ! — با دارىن چوڭقۇر بىر خۇرسىنىپ سۆزدىن توختىدى . ئۇ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان چېرىك باشلىقلىرىغا قاراشتىن قورققاندەك ، كۆزىنى ئىشىك تەرەپكە تىكىپ خىيال بىلەن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى . ئۇ شۇ تاپتىكى تۇرقى ۋە روھىي ھالىتى بىلەن بىر چۈشكۈن دەرۋىشكىلا ئوخشايتتى ، — كۆرە جاڭجۇنىمۇ بىرقانچە قېتىم چېرىك چىقارغان بولسىمۇ ، قوزغىلاڭچىلارغا تەڭ كېلەلمىدى . بۇنداق ئەھۋالدا جاڭجۇن ئالىيلىرىنىڭ بېيجىڭغا ئادەم ئەۋەتىپ ، ياردەمگە چېرىك سورىشى تۇرغانلا گەپ . خان ئەۋەتكەن لەشكەرلەر يولدا كېلىۋاتقاندۇر ؟ ! سېپىلنى تارتقۇزۇپ قويمىساقلا ، چوقۇم ياردەمگە لەشكەر كېلىدۇ . بۇ كۈنگە ئۇزاق قالمىدى . مېنىڭ بۇ سۆزلىرىمنى چېرىكلەرگە يەتكۈزۈڭلار ! خان ئەۋەتكەن چېرىكلەر يېتىپ كەلگۈچە جان تىكىپ سېپىلنى قوغدىشىمىز لازىم ! بۇ ئۆزىمىزنى قوغدىغانلىق بولىدۇ . ھەربىر چېرىك شۇنى ئېنىق بىلىشى كېرەككى : سېپىلنى تارتقۇزۇپ قويساقلا ، ھەممىمىز

ئۆلىمىز ! ئۇنىڭدىن ئاخىرقى بىر ئادىمىمىز قالغۇچە ، سىپىلنى قوغداپ ئۆلەيلى ! — با دارىن كېيىنكى سۆزلىرىنى ئاۋازىنى كۆتۈرۈپ سۆزلىدى . ئۇ يەنە بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، چېرىك باشلىقلىرىغا بىر- بىرلەپ قاراپ چىقتى . ئۇلار دىمىنى ئىچىگە يۇتقاندەك ئۇنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ تۇرقىدىن ، روھىي ھالىتىدىن يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئەجەلنى كۆرۈۋاتقاندەك بىر ۋەھىمە - قورقۇنچ كۆرۈنەتتى ، — راستىنلا بۈگۈن قوزغىلاڭچىلار ھۇجۇم قىلسا ، يا سىپىل ئاستىغا دورا كۆمۈپ پارتلىتىش ، يا بىزدىن ئولجا ئالغان زەمبىرەكلەر بىلەن ئېتىپ بۇزۇشى ، ئۆزلىرىگە سىپىلغا كىرىش يولى ئېچىشى مۇمكىن . مەن يۈز بېرىش ئېھتىمالى بولغان يۇقىرىقى ئەھۋالغا ئاساسەن ، ما چېرىك باشلىقىنى ئۆزىنىڭ چېرىكلىرى بىلەن سىپىلغا چىقماي ، سىپىل ئىچىدە قېلىشقا بۇيرۇيمەن . سىلەر ، ما چېرىك بېشى ، ئۇخلىماي جىددىي ھالەتتە تۇرۇشۇڭلار ، سىپىلنىڭ بىرەر يېرى ئۆرۈلسە ، دەرھال بېرىپ ، كىرىشكە ئۇرۇنغان قوزغىلاڭچىلارنى توسۇشۇڭلار لازىم . ئۆزۈڭلاردا ئىككى زەمبىرەك بار ، مەن يەنە ئىككى زەمبىرەك قوشۇپ بېرىمەن . ناۋادا ياردەم كېرەك بولسا ، ماڭا دەرھال ئادەم ئەۋەتىڭ ! مەنمۇ سىپىلدىن چۈشۈپ سىلەر بىلەن بىللە بولۇشۇم مۇمكىن ! بىز ئۆتكەنكىدەك بىرمۇ قوزغىلاڭچىنى ئۆتكۈزمەي ، بۇزۇلغان جاينى ئېتىۋېلىشىمىز كېرەك !…

* *

پەنجىرىدىن كەچكى شەپەقنىڭ قىزىل شولىلىرى ئۆچۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئالەمگە كېچە قارا چېچىنى يېيىۋاتاتتى . سىپىلغا چىقىپ كېتىۋاتقان با دارىن ئاسمانغا قارىدى . ئوچۇق ئاسماندا سان - ساناقسىز يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ

ئاجايىپ چىرايلىق جىمىرلاۋاتاتتى. لېكىن، ئەس - يادى ئەجەل ۋەھىمىسى بىلەن تۇمانلىشىپ كەتتى. با دارېن ئۇلارنىڭ گۈزەللىكىنى كۆرەلمەيتتى. شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان سوغۇق شامال ئۇنىڭ يۈزىگە يىڭنىدەك سانجىلىپ ئېچىشتۇراتتى. كەينىدىن كېلىۋاتقان ئىككى مۇھاپىزەتچىسىمۇ سوغۇقتىن شۈمشىيىپ سېپىلغا ئۆرلەيتتى.

سېپىلغا چىقىپ، سېپىلنىڭ مۇداپىئە تېمى ئالدىغا كەلگەن با دارېن شىمالىي تەرەپكە قاراپ چەكچىيىپ قالدى.

— نېمىدۇر بۇلار؟ — دېدى ئۇ گاڭگۇل تەرەپتىكى بىر ئېگىز دۆڭدىن لاۋۇلداپ چۈشۈۋاتقان بىھېساب مەشئەللەرنى كۆرۈپ، ئارقىسىدا تۇرغان ئىككى مۇھاپىزەتچىسىمۇ با دارېننىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي، ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ چەكچىيىپ قارايتتى. با دارېن تېخىچە ئۇلارنىڭ نېمىلىكىنى بىلەلمەي، بويى شۈركۈنۈپ، تىترەك ئولاشتى. بىر چاغدا مەشئەللەر چۈشۈپ بولۇپ نەگىدۇر يوقالدى.

بۈگۈن روزىغا ئۇن بىر، كېچە سائەت بىردىن كېيىن روزىغا ئۇن ئىككى بولىدۇ①. ئۇن بىر كۈنلۈك ئاي كۈنچىقىشتىن ئۆرلەپ، ئەلى ۋادىسىنى يورۇتتى. ئاي نۇرى ئاستىدا ياتقان قارلىق تاغلار، دۆڭلەر، داللار مۇقەددەس جەڭنىڭ ھارپىسىدا جۇلالىناتتى.

ۋەھىمە بىلەن كېتىۋاتقان با دارېن مۇھاپىزەتچىلەردىن بىرىنىڭ ئەنسىز ۋارقىرىشىدىن چۆچۈپ توختىدى.

— يەنە چۈشۈۋاتىدۇ.

با دارېن گاڭگۇل ئېغىزىدىكى دۆڭگە يەنە قارىدى. بىھېساب ئاياغلىق مەشئەللەر تۆپىدىن پەسكە چۈشۈۋاتاتتى. بۇنى كۆرۈپ

---

① بۇ ھىجرىيە 1282 - يىل رامزان ئېيى (9 - ئاي) نىڭ 12 - كۈنى تاڭ سەھەردە باياندايغا ھۇجۇم باشلانغان ۋاقىتنى كۆرسىتىدۇ. بۇنى مىلادىيە بويىچە ھېسابلىساق، 1866 - يىل 1 - ئاينىڭ 29 - كۈنىگە توغرا كېلىدۇ

ئەقلىنى يوقاتقان باياندا قەلئەسىنىڭ باشلىقى : بۇ قانداق كارامەت ؟ قاياقتىن كېلىۋاتقان قانداق لەشكەرلەر بۇ ؟ دەپ ئويلاپ غال ـ غال تىترەشكە باشلىدى .

دۈگدىن چۈشۈۋاتقان ئاياغلىق مەشئەللەر سادىرنىڭ «ئۆچكە باتۇرلىرى»… ئۇلارنىڭ مۈگگۈزلىرىگە قادالغان مەشئەللەر ئايدىڭ كېچىنى تېخىمۇ يورۇتۇپ يېنىپ ، سىپىلدىكى چېرىكلەرنىڭ جېنىنى ئېلىۋاتاتتى . ئەگەر بۇ نەچچە يۈز ئۆچكىنىڭ ۋارقىرىغان ئاۋازلىرى سىپىلدىكىلەرگە ئاڭلانغان بولسا ، يۈرەكلىرى يېرىلىپ كېتەتتى . ئىچ ـ ئىچىدىن تىترەك ئۆرلەۋاتقان با دارىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا شۇنچىلىك ئۇرۇنسىمۇ ، چىشلىرى بىلىنەر ـ بىلىنمەس كاسىلداۋاتاتتى .

مۈگگۈزلىرىگە مەشئەل باغلانغان «ئۆچكە باتۇرلار» دۈگدىن چۈشۈپ ، سىپىلدىكىلەرگە كۆرۈنمەي دۈگنى ئايلىنىپ كەينىگە ئۆتەتتى . ئۇلار يەنە دۈگگە چىقىپ ، دۈگدىن سىپىلدىكىلەرنىڭ ئەقىل ـ ھوشىنى ئېلىپ چۈشەتتى ، «ئۆچكە باتۇرلار» نىڭ بۇنداق چۈشۈپ ـ چىقىشى تا يېرىم كېچىدىن ئۆتكىچە داۋاملىشاتتى . سادىر پالۋاننىڭ بۇ جەڭ ھىيلىسى سىپىلدىكى چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنى روھىي جەھەتتىن تۈگەشتۈرۈپ باشلىنىدىغان ھۇجۇمغا سىرلىق قۇدرەت ئاتا قىلدى .

با دارىننىڭ ئەپيۇن خۇمارى تۇتتى . ئۇ ئەمدى مۇھاپىزەتچىلىرىنى باشلاپ سىپىلدىن چۈشۈپ كېتىشكە ئالدىرىدى . يىراق تۈيۈقسىز شاراقلىغان ئاۋازلار بىلەن تەڭ ئاتلارنىڭ كىشنەشلىرى ئۇنى يەنە توختىتىپ ، سىپىل قىرىغا ئەكەلدى . ئۇ سىپىلنىڭ مۇھاپىزەتچى تېمى يېنىدا تۇرۇپ ئالدىغا قارىدى . سىپىلدىن ئانچە يىراق بولمىغان جايدا ئاتلارغا مىنگەن قامەتلىك يىگىتلەر ياردىن چۈشۈپ كېتىۋاتاتتى . ئۇلارنىڭ ئاتلىرىدىن شاراقلىغان سادا چىقىپ ، كېچە جىمجىتلىقىنى بۇزاتتى . «بۇلار قاياقتىن كېلىۋاتقانلاردۇر ؟ — دەپ ئويلىدى با

دارىن پۈتۈنلەي دىگۇدەك روھىي جەھەتتىن تۈگىشىپ ، — ئاھ تەڭرىم ، ئۆزۈڭ ساقلىمىساڭ ، بۈگۈن كېچە بىز راستىنلا جىنىمىزدىن ئايرىلىمىز !... »

سىپىلدىكى چېرىكلەر قورقۇپ تىترەپ با دارىنغا قارىدى .

— بىر توپى ئۆتۈپ كەتسە ، يەنە بىر توپى كەلمەكتە . كېلىۋاتقانلار ھەددى ـ ھېسابسىز ! — دېيىشتى چۇرقىرىشىپ چېرىكلەر ، ئۇلارنىڭ ئاۋازىدىن تىترەۋاتقانلىقى ئېنىق بىلىنىپ تۇراتتى .

بۇ سادىر پالۋاننىڭ ئىككىنچى جەڭ ھىيلىسى ئىدى .

با دارىن قاراۋېرىشكە چىدىمىدى . ئۇنىڭ ئەپيۇن خۇمارى تېخىمۇ كۈچىيىپ كەتتى . ئۇ بۇ كېچىنىڭ ۋەھىمىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئالدىراپ سېپىلدىن چۈشتى ـ دە ئۆيىگە قاراپ يۈگۈردى...

*　　　　*

بىر ئۇلۇغ تارىخىي دەقىقە يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى .

قوللىرىغا قورال ئېلىپ ئۆز ئازادلىقى ئۈچۈن قوزغالغان خەلق ئۆزىنى سەپ تارتىپ ھۇجۇمغا ئاتلىنىش بۇيرۇقى كۈتەتتى . سېپىلنىڭ شىمالدىكى يېقىدىن ياسالغان ياغاچ پەشتاق ئۈستىدە ناغرا ـ سۇنايچىلار ناغرا ـ سۇنايلىرىنى چېلىشقا تەق بولۇپ تۇراتتى .

زېمىن ئاستىدىن بىر نۇرلۇق ئىلاھ كۆتۈرۈلۈۋاتقاندەك كۈنچىقىش تەرەپ سۇزۇلۇپ كېلەتتى . ئالتۇن رەڭگىدىكى چولپان ئۆز خۇشاللىقىنى باسالمايۋاتقاندەك ھاياجان بىلەن كۈلۈمسىرەيتتى . سوغۇق يەنىمۇ كۈچەيمەكتە . قەھرىتان قىش ئازراقمۇ بوشىغاندەك كۆرۈنمەيتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان

سوغۇق شامالنىڭ ئۆتكۈر يىڭنىلىرى يۈزلەرگە سانجىلاتتى . دەل ـ دەرەخلەر ئاپئاق قىرولىنىپ ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . باياندايى سىپىلى ئەتراپىدىكى قارلىق زېمىن بىر سېھىرلىك ئالەمدەك ھاياجان ئىچىدە نەپەسلىنەتتى .

ئۈيقۇسىغا قانمىغان مەزەمزات ، قازىكالان موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم قاتارلىق يوغان ئاق سەللىلىك ، سۆسەر تۇماقلىق ئادەملەر سەپ تارتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ كەينىدە ، بىر پاكارراق تۆپىلىك ئۈستىدە بەزىلىرى ئەسنەپ ، بەزىلىرى ئۆز ئارا پاراڭلىشىپ باشلىنىدىغان ھۇجۇمدىن پەرۋايىي پەلەك تۇراتتى . ھەتتا بەزىلىرىنىڭ كۆكەرگەن چىرايىدا بۇ يەرگە كەلگىنىگە پۇشايمان قىلغانلىقى كۆرۈنەتتى . قوللىرىغا مىلتىق ، نەيزە ، ئارا ، گۇرجەك تۇتقان قوزغىلاڭچىلار تۆپىلىكتىكىلەرگە كەينىنى قىلىپ ، يىراقتىكى سىپىلغا قارايتتى . ئۇلارنىڭ بىر قىسمى ئاتلىق ، بىر قىسمى پىيادە بولۇپ ، ئۆرگۈلەينىڭ[1] ئىككى چاقىغا بېكىتىلگەن ئۇزۇن شوتىلارمۇ كۆزگە چېلىقاتتى .

بۈگۈنكى باياندايى ھۇجۇمىغا قوماندانلىق قىلىدىغان ، بويى ئېگىزمۇ ئەمەس ، پاكارمۇ ئەمەس ، قامىتى خۇش پىچىم ئەلاخان سەپ تارتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا تۇراتتى . ئۇ ۋاقتى بولغاندەك يېنىدىكى پەرمانچىسىغا بۇرۇلدى :

— سەپكە چاقىرىڭ !

پەرمانچى دەرھال كەينىگە بۇرۇلۇپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى :

— سەپراس !

پاراڭلار توختىدى . سەپلەر رەتلەندى . ئادەملەر ھاياجان بىلەن نەپەسلىنىپ ئالدىغا قارىدى .

---

① ئۆرگۈلەي — كۆتەك ھارۋا .

— مۇناجات باشلانسۇن ! — دېدى يەنە ئەلاخان ئۆزۈن پۈتلۈق پەرمانچىغا قاراپ .

ئەلاخاننىڭ سۆزىنى پەرمانچى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ تەكرارلىدى . قارلىق دالا پەرمانچىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى بىلەن يەنە بىر ياڭراپ كەتتى .

ياغاچ پەشتاقتىن يالغۇز سۇناينىڭ ھەم مۇڭلۇق ، ھەم تەسىرلىك ناۋاسى ئاڭلاندى . بارلىق ئادەم سۇناينىڭ سېھىرلىك ئاھاڭىغا بەند بولۇپ ، ئۈن - تىنسىز ھاياجان ئىچىدە تۇراتتى . چالغۇچى دۈگىلەك ئاغزىنى ھەر تەرەپكە قارىتىپ ، پۈتۈن مۇھەببەت ۋە ئېتىقادى بىلەن چېلىۋاتقان سۇناينىڭ ياڭراق ئاۋازى جىمجىت دالىنىڭ ھاۋاسى ياڭرىتىپ ، يىراق - يېقىنلارغا تارقاتتى . بۇ سېھىرلىق مىستىن ياسالغان سۇناي ياڭرىتىۋاتقان مۇناجاتتىن ئۆتكەنلەرنىڭ ئاھۇ پەريادى ، ئىرادىسى ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرى تاڭ سۈزۈلۈۋاتقان يەرۇ ئاسمان ئارىسىغا يېيىلاتتى .

مۇناجات تۈگىدى . ئۇنىڭغا ئۇلىنىپلا ناغرا چېلىندى . ناغرىنىڭ ياڭراق ساداسى سەپ تارتىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا ھۇجۇم ۋاقتىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىدىن خەۋەر بەردى . ئەلاخاننىڭ بۇيرۇقى ، پەرمانچىنىڭ جاكارلىشى بىلەن ئاتلىق ۋە پىيادە قوزغىلاڭچىلار شىمالىي ۋە غەربىي تەرەپتىن باياندای سېپىلىغا قاراپ ئاتلاندى . ئۇلار باياندای سېپىلىغا يېقىنلاپ كېلىپ توختىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ توختىشى بىلەن جەڭ ناغرىسى «شىليان» نىڭ ھەيۋەتلىك ناۋاسى جاراڭلىدى . بۇ سادىر پالۋانغا بىرىلگەن پىلتىغا ئوت يېقىش بەلگە بۇيرۇقى ئىدى .

كۈنچىقىش ئۇپۇقى بارغانسېرى سۈزۈلۈپ ، زېمىننىڭ تېگىدىن چىقىۋاتقان يورۇقلۇق ئىلاھى يېقىنلاپ قالغانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى ، ئۇ ئۇپۇققا ئۆرلىگەندە زۇلمەتلىك كېچە تۈگەپ ، ئاجايىپ يورۇق كۈندۈز باشلىناتتى .

كىچىككىنە ساي ئىچىدىكى لەخمىنىڭ ئاغزىدا كۆيۈۋاتقان ئوتۇنلارنىڭ يېنىدا ئوغۇللىرى بىلەن تۇرغان سادىر «شىليان» نى ئاڭلاپ ، لاۋۇلداپ يېنىۋاتقان ئوتۇندىن بىرىنى ئېلىپ ، دورا قاچىلانغان كالا ئۈچەيىنىڭ يەردىن ئەتەيكۆتۈرۈپ قويۇلغان ئۇچىغا ئۆز قولى بىلەن ئوت ياقتى . ئۇنىڭ يۈرىكى ھاياجان بىلەن ئۆرۈپ ، يوغان كۆزلىرى چاقناپ كەتتى . كالا ئۈچەيىگە ئوت دەرھال تۇتىشىپ ، ئۇچقۇن پۈركۈپ ، ناھايىتى تېزلىك بىلەن لەخمە ئىچىگە ئوق يىلاندەك ئىلگىرىلىدى . سادىر ئوغۇللىرىغا قارىدى :

— بۇ يەردىن دەرھال كېتەيلى !

قامىتى قارىغايدەك ئاتا ۋە ئوغۇللار ئاخىرقى ۋەزىپىسىنى ئەنە شۇنداق تاماملاپ يۈگۈردى . ئۇلار كىچىك سايدىن چىقىپ ، ئىچىگە قار تولغان ئاق ئۆستەڭ ئىچىگە چۈشۈپ بىر ئاز يۈگۈرگەندىن كېيىن ، سىرتقا چىقىپ ، بىر ئويمانلىققا كېلىپ يەر بېغىرلاپ ياتتى .

دەھشەتلىك گۈلدۈرلىگەن ئاۋاز بىلەن تەڭ زېمىن خۇددى قاتتىق يەر تەۋرىگەندەك سىلكىندى . پۈرۈلدە ئۆرلىگەن دورا تۈتۈنى بىللە ئەڭ قېلىن ، ئەڭ ئېگىز سېپىلنىڭ توپا ـ كېسەكلىرىمۇ ئاسمانغا ئۇچتى . ھەممە ياقنى ئىس ـ تۈتەك ۋە توپا ـ چاڭ قاپلاپ ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولماي قالدى . بىرىنچى پارتلاشنىڭ ئىس ـ تۈتەك ، چاڭ ـ توزانلىرى بېسىلمايلا ، يەنە گۈمبۈرلىگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ ، زېمىن سىلكىنىپ كەتتى . پارتلىغان ئوق ـ دورا ئامبىرىدىن كۆتۈرۈلگەن ئىس ـ تۈتەك ، ئوت — يالقۇن ، توپا ـ چاڭ ئاسماننىڭ يۈزىنى توسۇۋالدى . گۈمبۈرلەشلەر بىرھازاغىچە بېسىلماي قارلىق دالىنى ياڭرىتىۋەتتى .

«··· قالدى ھەممە قايغۇرۇپ ،
ئويلاپ ـ چايقاپ بېشىنى .

سادىر دېگەن خوخەنزە ،
قولغا ئالدى تېشنى① .
كولاپ سېپىل تېگىنى
كۆمدى كۆپلەپ دورىنى .
پىلتە بىلەن ئوت ياقتى
قىلىپ ئوبدان ئېپىنى .
گۇمبۇرلىگەن ئۇن بىلەن
سېپىلمۇ گۇم بولدى .
ئاندىن لەشكەر يۇگۇرۇپ
دۈشمەنلەرگە تىغ ئۇردى... »②

قوزغىلاڭچىلار هاياجان ئىچىدە ئىس ـ تۈتەك ، ئوت ـ يالقۇن ، توپا ـ چاڭ ئىچىدە قالغان سېپىلغا تىكىلىپ ، ئەلاخاننىڭ هۇجۇم پەرمانىنى كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇلار پالۋاننىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلىسىلا ، ئۇزاقتىن بېرى كۈتۈپ كېلىۋاتقان هۇجۇمغا ئۆتۈپ ، قىيقاس ـ چۇقان بىلەن سېپىلنىڭ ئۆرۈلگەن يېرىدىن قەلئە ئىچىگە يولۋاسلاردەك ئېتىلاتتى . دەل شۇ چاغدا يورۇۋاتقان قارلىق زېمىننى ياڭرىتىپ ناغرا ـ سۇناينىڭ هەيۋەتلىك ساداسى ئاڭلاندى . بۇ سادانى تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار خۇددى كەلكۈن قىيانىدەك سېپىلدىن ئېچىلغان شورىغا قاراپ يۇگۇردى . سېپىلنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدىن ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەكلەر ، مىلتىقلار يەر ـ جاهاننى بېشىغا كىيدى . گۇمبۇرلىگەن ئاۋازلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ قىيقاس ـ چۇقانلىرى بىلەن قوشۇلۇپ ، يورۇۋاتقان تاڭ سەھەرنى جاراڭلىتىۋەتتى .

بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار ئۆرگۆلەينىڭ چاقىغا باغلانغان

① تېشى — جوتو .
② شۇ چاغدا توقۇلغان خەلق قوشىقىنىڭ پارچىسى .

ئۇزۇن شوتىلارنى ئىتتىرىپ بېرىپ ئېگىز سېپىلغا تىكلەيتتى . ئۇلار تـــاش ـ كــېســەك ، قايناق سۇ ، قاينىتىلغان مايلاردىن ساقلىنىش ئۈچۈن تەييارلىغان قوراي ، ئوت ـ چۆپلەرنى بېشىغا كـــيــىپ ، قويۇلغان شوتىلار بىلەن سېپىلغا ئۆرلىدى . جېنى هــەلــقۇمغا كېلىپ قالغان چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى سېپىل ئۈستىدە ئوق ، تاش ـ كېسەك ، قايناق سۇ ۋە مايلارنى ئېتىپ ۋە تۆكۈپ چىقىۋاتقانلارنى توسۇشقا ئۇرۇناتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرى ئوق تېگىپ شوتىلاردىن ۋايىۋايلىغىنىچە يەرگە ئۇچۇپ كــېتەتتى ، كۆپ قىسمى شوتىنىڭ بالداقلىرىدىن ئالدىغا قاراپ ئۆرلەيتتى .

جــەڭ نــاغــرىــسى شىددەت بىلەن چېلىنىۋاتاتتى . سۇنايمۇ هۇجۇمغا ئۆتكەن باتۇرلارغا غەيرەت ۋە جاسارەت چېچىۋاتقاندەك ياڭرايتتى . سېپىلنىڭ ئۈستى ۋە ئاستىدا قــىيــقاس ـ چۇقان ، نـــالـــە ـ پــەريـــاد ، ئېتىلىۋاتقان زەمبىرەك ۋە مىلتىقلارنىڭ دەهــشــەتــلىك ئاۋازلىرى قوماچ قورۇغاندەك ياڭرايتتى . يېڭى چىققان قۇياش بولۇۋاتقان جەڭگە كۈلۈپ قارايتتى .

مـــانا ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدى سېپىل ئۈستىگە چىقتى . سېپىلغا چىققانلار بىلەن سېپىلدىكىلەر ئارىسىدا دەهشەتلىك جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

«چاراقدا ـ چۇرۇقتا قىلىنچلار ئۈنى ،
تاراقتا ـ تۇرۇقتا سالىب غولدىنى .
جاراقتا ، جۇرۇقتا ، تاراقتا ـ تۇرۇق ،
قولۇ فوت سۇنۇق ، باشى ، قاشى يارۇق .
چاقىشىپ ، ئۇرۇشۇپ قىلىپ هاي ـ هۇي ،
يارىم ئۆلگەن ئادەم چېكىپ ۋاي ـ ۋۇي .
دەلىرلەر ئۇزۇن نەيزە قولىغا ئالىب ،
گاهى بەزىسى قارنىغا تىغ سالىب .

كى پەھلىۋانى ئەئداغا ئاتىپ تۇفەك ،
گاھى توپ ئىچىگە ئېتىپ زەنبۇرەك .
گاھى ئول قاچىبۇ گاھى بول قاچىب ،
گاھى بىر ـ بىرىنىڭ قانىنى ساچىب… »①

سىپىلغا چىققان قەھرىمان قوزغىلاڭچىلار چىققۇچە تالاي قۇربان بەرگەن بولسىمۇ ، ئۇلار سېپىل ئۈستىدە يەنە تالاي ئەزىز سەپداشلىرىدىن ئايرىلدى . ئۇلار باتۇرلارچە جەڭ قىلىپ ، ھەتتا چېرىكلەرنى كۆتۈرۈۋېلىپ سېپىل قۇقتىلىرىدىن ئارتىلدۇرۇپ قەلئە ئىچى ـ سىرتىغا تاشلىۋەتتى…

سېپىلدىن ئېچىلغان شورىغا قاراپ ئېتىلغان قوزغىلاڭچىلار ئىچىگە كىرەلمىدى . دەرھال يۈگۈرۈپ يېتىپ كەلگەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى مىلتىق ۋە زەمبىرەكلىرىدىن ئوق ئېتىپ ، كەلگەنلەرنى قانغا بويىۋەتتى . تالاي قېرىنداشلىرىدىن ئايرىلغان قوزغىلاڭچىلار ئەترايقا يېيىلىپ يېتىپ پەيت كۈتتى . بۇنى كۆرگەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرىنىڭ مىلتىق ۋە زەمبىرەكلىرىدىن ئوق ئېتىشىمۇ سۇسلاتتى . سادىر بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار بىلەن ئۆلگەن قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى ئۈستى ـ ئۈستىگە دۆۋىلەپ ، دالدا ياسىدى . ئەلاخان ئىككى زەمبىرەكنى بۇ يەرگە يۆتكىتىپ كەلدى . كەينى ـ كەينىدىن ئېتىلغان زەمبىرەكلەرنىڭ ئوقى شورىدىن ئۆتۈپ ، قەلئە ئىچىگە چۈشۈپ ، چېرىكلەرنىڭ نالە ـ پەريادىنى ئاڭلاتتى . شۇ چاغدا ئەلاخان پالۋاننىڭ : «قېرىنداشلار ، ئالغا !» دېگەن ئاۋازى گۈلدۈرمامىدەك جاراڭلاپ كەتتى . ئورنىدىن ئۇچۇپ تۇرغان سادىر بىرىنچى بولۇپ ئالدىغا يولۋاستەك ئېتىلدى . ئۇ شورىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ ، باياندىي ئىچىگە بىرىنچى بولۇپ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 20 ـ بەت .

كىردى . ئۇنىڭ كەينىدىن قىيقاس - چۇقان بىلەن كەلگەن قوزغىلاڭچىلار شورىدىن ئۆتۈپ قەلئە ئىچىگە كىرىپ ، كوچا جەڭلىرىنى باشلىدى . كوچا جەڭلىرى قاتتىق بولدى .

«بولۇپ ئات كېچىپ قان توۋاقى قىزىل ،
كى تاملار قىزىل ھەم سۇۋاقى قىزىل .
تورۇسلار قىزىل ھەم قومۇشلار قىزىل ،
كى خەنجەرنى سالغاندا مۇشلار قىزىل . »[①]

قوزغىلاڭچىلار كوچا - كوچىلاردا ، ھويلا - ھويلىلاردا توختىماي جەڭ قىلىپ ، دۈشمەنلەرنى قاچىدىغانغا تۆشۈك تاپقۇزمىدى . بۇنى كۆرگەن با دارىن ئەجەل كۈنىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ، يېقىنلىرى بىلەن بىر سارايغا يىغىلىپ ، دورا بىلەن ئۆزلىرىنى پارتلىتىۋەتتى .

«مۇنى كۆردى دارىن ئۆزى قىلدى شۇت ،
ئىمارەتنىغا ، ئۆزىگە قويدى ئوت .
تۈتۈنلەرگە تولدى باياندايى ئىچى ،
جاھان بولدى گويا قاراڭغۇ كېچى .
قاچان بولۇپ ئېردى بۇ دارىن ھالاك ،
كى تابىئلارى بولدى كۆپ دەرناك… »[②]

قەلئە ئىچىدىكى جەڭ ئۈچ كېچە - كۈندۈز داۋاملاشتى . باياندايىنى ئازاد قىلغان قوزغىلاڭچىلار شۇ كۈنى كەچتە كوچىلارغا

[①] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 20 - بەت .
[②] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 20 - بەت .

ئۇلۇغ گۇلخانىلارنى يېقىپ ئۇسسۇل ئويناپ ، ناخشا ئېيتىپ ، تاڭ سۈزۈلگىچە شادلىققا چۆمدى...

*   *

باياندای كوچىلىرىدا گۇلخانىلارنى يېقىپ ئۇنىڭ چۆرىسىدە ناخشا ئېيتىپ - ئۇسسۇل ئويناۋاتقان يۇرتداشلىرىغا قاراپ تۇرغان موللا بىلالنىڭ يۈرىكى بىر خىل خۇشاللىق هاياجىنىدا ئويناپ كەتتى . ئۇ ئەمدى كۆزىنى يۆتكەپ ئاق قار ئاستىدا ياتقان قاراڭغۇلۇق ئىچىدىكى تاغلارغا ، ئېدىر ۋە تۆپىلىكلەرگە ، بىپايان داللارغا مۇھەببەت بىلەن تىكىلدى .

«سۆيۈملۈك ئىلى ، مېنىڭ ئانىجان يۇرتۇم !» دېدى شائىر ئىچ — ئىچىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان يۈرىكىنىڭ قايناق هېسسىياتلىرى بىلەن پىچىرلاپ .

نازىم گويا يېڭىدىن كۆرۈۋاتقاندەك كۆز ئالدىدىكى دۇنياغا تويماي قارايتتى . بۇ گۈزەل ، باي ، يېرى مۇنبەت ئىلى راستتىنلا پۈتۈن ئالەمگە تەڭ ، شۇڭلاشقا ئۇ «ئىلى ئالەم» دېيىلىدۇ . «ئىلى ئالەم» دېيىلگەن ئىككى سۆزنىڭ بىرىكمىسىدە ، پۈتۈن ئالەمنىڭ گۈزەللىكى ، بايلىقى ۋە نازۇنېمەتلىرى... ئىشقىلىپ ، دۇنيادا بار نەرسىلەرنىڭ هەممىسى ئىلىدا بار ، دېگەن مەنە چىقىدىغانلىقى هەممىگە ئايان ! شۇنداق ، ئىلى ئالەم ، ئىلى جەننەت !...

دۇنيا يارالغاندا ، ئىلىمۇ بىللە يارالدى . جاهاندا ئادەم ۋە هايات پەيدا بولغاندىن كېيىن ، ئىلىدىمۇ ئادەم ۋە هايات پەيدا بولدى . ئالەمنىڭ تارىخى باشلانغاندىن كېيىن ، ئىلىنىڭمۇ تارىخى باشلاندى . ئۇنىڭ كەچۈرمىشلىرى شەھرىزاتقا نەچچە مىڭ مىڭ بىر كېچە ئېيتقىلى بولىدىغان هېكايە بولالايدۇ . قەدىمكىسىنى

قويۇپ تۇرايلى[1] ، قاراخانيلار خانىدانلىقىدىن كېيىنكى سەرگۈزەشتىلىرىدىن نەچچە داستان ، نەچچە ھېكايە سۆزلىنىدۇ .

ئادەملەر بىر خۇشاللىق ، بىر خاپىلىق ، بىر قايغۇ ـ ھەسرەت مەزگىلىدە ، ئۆتكەنلەرنى ئەسلەپ قالىدىغان ئادەت بولىدۇ . موللا بىلالمۇ ئۆز يۇرتىنىڭ خۇشاللىقىنى كۆرۈۋېتىپ ، ئۇنىڭ قاراخانيلار خانلىقىدىن كېيىنكى تارىخىنى ئەسلەپ قالدى .

شائىرنىڭ كۆز ئالدىدىن قاراخانيلارنىڭ شىمالىي ئىلىك خانلىقىنىڭ تەختىنى ئىگىلەپ ، بۇ رايوننىڭ ھۆكۈمرانىغا ئايلانغان قاراقىتانلار (كىتانلار) ئۆتتى . 1132 ـ يىلى قۇرۇلغان قاراقىتان خانىدانلىقى شەرقتە قۇمۇل بوستانلىقىدىن غەربتە كاسپى دېڭىزىغىچە ، شىمالدا ئوتتۇرا ئاسىيا يايلاقلىرىدىن جەنۇبتا ئامۇر دەرياسىغىچە بولغان كەڭ زېمىننى ئىگىلىدى . قاراخانيلار خانىدانلىقىغا تەۋە بولۇپ كەلگەن ئىلى ، شۇنىڭ بىلەن قاراقىتانلار خانىدانلىقىنىڭ ھۆكۈمرانىغا ئۆتتى…

نازىم چارۋىچىلىق ، دېھقانچىلىق ۋە ئوۋچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان مەدەنىيىتى بىرقەدەر يۇقىرى قارلۇقلارنى ئەسلىدى . ئۇيغۇرئورخۇن خاندانلىقى دەۋرىدە توققۇز ئوغۇزلارنىڭ بىرى بولغان قارلۇقلار تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىدىكى بېشبالىق بىلەن ئالتاي تاغ تىزمىلىرى ئارىسىدا كۆچمەن چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى . ئۇلار Ⅷ ئەسىرنىڭ ئالدىنقى يېرىمىنىڭ ئاخىرىدا يەتتەسۇ رايونىغا كۆچۈپ كېلىپ ، 766 ـ يىلى قارلۇق خاندانلىقىنى قۇردى . بۇ خانلىق تا قاراخانيلار خاندانلىقى دۇنياغا كەلگۈچە داۋاملاشتى…

قۇدرەتلىك قاراقىتانلار خاندانلىقى بارغانسېرى ئاجىزلاشتى . ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقىدىكى ئەللەر كەينى ـ كەينىدىن قوزغىلاڭ كۆتۈردى . سەمەرقەنت سۇلتانلىقى بىلەن خارەزم شاھلىقى بىرلىشىپ ، قاراقىتانلارغا قارشى قوشۇن تارتتى . مانا

[1] «بوز ئەر» رومانىدا ئىلىنىڭ قاراخانيلار خانلىقىنىڭ ئالدىدىكى تارىخىنى يازغانىدىم .

مۇشۇنداق پەيتتە ، ئالمالىقلىق ئات ئوغرىسى ئوزار خەلقنى باشلاپ قاراقىتان خاندانلىقىنىڭ ئىلى ۋادىسىدىكى هۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ ئالمالىق خاندانلىقىنى قۇردى . بۇ خاندانلىققا پۈتۈن ئىلى ۋادىسى بىلەن بورتالا قارىدى . ئوزار ئۆزىنى «توغرۇلخان» دەپ ئاتاپ ، ئالمالىق خاندانلىقىغا خان بولدى . 1211 – يىلى توغرۇلخان چىڭگىزخان بىلەن يېقىن مۇناسىۋەت ئورناتتى . ئوزار بۆرۈندىلا ئوۋغا ئامراق بولۇپ ، خان بولغاندىن كېيىنمۇ ئوۋغا چىقىشنى توختاتمىدى . بۇ چاغدا قاراقىتانلار خاندانلىقىنىڭ تەختىدە ، نايمان شاهزادىسى ، قاراقىتان خاندانلىقىنىڭ كۈيئوغلى كۈچلۈك ئولتۇراتتى . ئۇ بىرقانچە قېتىم ئالمالىق خاندانلىقىغا هۇجۇم قىلىپ ئالالمىغاندىن كېيىن ، ئوۋغا چىققان توغرۇلخاننى تۇتۇۋالدى . كۈچلۈك ئوزارنى ئالمالىق شەهىرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا ئەكېلىپ ، دەرۋازىنى ئاچقۇزۇشقا مەجبۇرلىدى . لېكىن باش ئەگمەس ئوزار ئۆز خەلقىنى ئاچماسلىققا چاقىردى . ئوزارنىڭ ئايالى چىڭگىزخاننىڭ جەبە نويۇن باشچىلىقىدىكى قوشۇنلىرى يېتىپ كەلگۈچە دەرۋازىنى زادىلا ئاچمىدى . موڭغۇل قوشۇنلىرىنى كۆرۈپ قاچقان كۈچلۈك يولدا توغرۇلخاننى ئۆلتۈرۈۋەتتى . چىڭگىزخان ۋەدىسى بويىچە ئۆز نەۋرىسى جۇجىنىڭ قىزىنى ئوزارنىڭ ئوغلى سوقۇناق تېكىنگە خوتۇنلۇققا بېرىپ ، 1218 – يىلى سوقۇناق تېكىننى ئاتىسىنىڭ ئورنىغا خان قىلىپ تەيىنلىدى . سوقۇناق تېكىن ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن چىڭگىزخانغا ياردەم بېرىپ ، سەپەر ئۈستىدە ۋاپات بولدى .

1227 – يىلى چاغاتاي خاندانلىقى قۇرۇلۇپ ، چاغاتاي خان بولدى . چاغاتاي خاندانلىقىغا ئاتىسى چىڭگىزخان 1225 – يىلى سۇيۇرغال قىلىپ بەرگەن سىر دەرياسى بىلەن ئامۇ دەرياسىنىڭ ئارىلىقى (ماۋارائۇننەهر) ، سىر دەرياسىنىڭ ئوڭ قىنى ، ئىسسىقكۆل ئەتراپى ۋە چۇ دەرياسى ۋادىسى ، ئىلى ۋادىسى ،

پەرغانە ، بەدەخشان يايلىقى قاتارلىق زېمىنلار قارايتتى . خانداندىقىنىڭ جەنۇبىي قىسمى يەنە قۇندۇز بىلەن بەلخىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالاتتى . ئۇنىڭ پايتەختى باشتا ئالمالىق يېنىدىكى قوياس شەھىرى بولدى . كېيىن ئالمالىققا كۆچۈرۈلدى . چاغاتاي ئۆز ئائىلىسى بىلەن كۆپىنچە ئىلى ۋادىسىدا تۇردى . چاغاتاي 1242 - يىلى ئۆلدى . چاغاتاي ئۆلگەندىن كېيىن ، نەۋرىسى قارا ھىلاكۇ (چوڭ ئوغلى مۇئاتېكىنىڭ ئوغلى) چاغاتاي خاندانلىقىغا خان بولدى .

موللا بىلال چاغاتاي خاندانلىقى شەرق ۋە غەربتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈنۈپ كەتكۈچە ئۆتكەن چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ خانلىرى ئىسمىنى كۆڭلىدە ئاتاپ چىقتى : چاغاتاينىڭ بەشىنچى ئوغلى يېسۇ مۆڭكۈ ، يەنە قاراھىلاكۇ ، ئورقىنا خاتۇن (قاراھىلاكۇنىڭ ئايالى) ، ئارغۇ (چاغاتاينىڭ نەۋرىسى) ، مۇبارەكشاھ ، بوراق ، دۇۋا (بوۋاقنىڭ ئوغلى) ، غۇنچۇك (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، تالقۇ (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، كەبەك (دۇۋانىڭ ئوغلى) ، ئىسەن بوقا (كەبەكنىڭ ئاكىسى) ، يەنە كەبەك (ئېسەن بوقا ئۆلگەندىن كېيىن)...

كەبەك قايتا تەختكە چىققاندىن كېيىن ، پايتەختنى ئالمالىقتىن سەمەرقەنتكە يۆتكەپ ، يەتتەسۇ ۋە ئىلى ۋادىسىدىكى ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قارشىلىقىنى قوزغىدى . نەتىجىدە چاغاتاي خاندانلىقى شەرق ۋە غەربتىن ئىبارەت ئىككى خاندانلىققا بۆلۈنۈپ كەتتى . شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى ئالمالىقنى ، غەربىي چاغاتاي خاندانلىقى سەمەرقەنتنى مەركەز قىلدى .

شائىر شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى ئۈستىدە خىيال سۈرۈشكە باشلىدى : شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقى 1348 - يىلى تۇغلۇق تېمۇر تەختكە ئولتۇرغاندىن تارتىپ يەكەن سەئىدىيە خاندانلىقى قۇرۇلغان 1514 - يىلغىچە بىرىيۈزئەللىك ئالتە يىل ھۆكۈم سۈردى . بۇ خاندانلىق «موغۇلىستان» دەپمۇ ئاتالدى .

ئـۇ ئـاساسەن تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇپ ۋە شىمالىنى ئۆز ئىچىگە ئالدى .

ئەمدى بىلال موغۇلىستان خانلىرىنىڭ ئىسمىنى ئەسلىدى . ئۇنىڭ يادىغا شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ تۇنجى خانى تۇغلۇق تېمـۇر كـەلـدى . چـاغاتاي خاندانلىقىنىڭ تەختىدە 1309 ـ يىلـىـدىن 1320 ـ يىلـىغىچە ئولتۇرغان ئېسەن بۇقىنىڭ توقلى مىڭلى خاتۇندىن تۇغلۇق تېمۇر دۇنياغا كەلدى . بىراق بۇ ئوغول ئـانـىـسـى بـىـلـەن بىللە ، چوڭ خوتۇنى ساقلىمىش خاتۇننىڭ كۈنچىلىكىدىن موڭغۇلىيىگە ئەۋەتىۋېتىلدى . ئاقسۇ رايونىدىكى دوغلات قەبىلىسىنىڭ باشلىقى ئەمىر بولاجى 1348 ـ يىلى تۇغلۇق تېمۇرنى موڭغۇلىيىدىن ئەكېلىپ ، ئاقسۇدا چاغاتاي خاندانلىقىغا خـان قـىـلـىـپ تـىـكلىدى . شۇنىڭ بىلەن تۇغلۇق تېمۇرنىڭ هـۆكـۈمـرانلىقىنى ئېتىراپ قىلغان رايونلار تارىختا «شەرقىي چـاغـاتـاي خاندانلىقى» دەپ ئاتالدى . تۇغلۇق تېمۇر شەرقىي چـاغاتاي خاندانلىقىدىكى خان جەمەتى ئىچىدە بىرىنچى بولۇپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى . ئۇنى ئىسلام دىنىغا كىرىشكەن دالالـەت قىلغان كىشى — كۇچالىق مەۋلانە ئەرشىدىن ئىدى . تـۇغلۇق تېمۇر 1363/2 ـ يىلى ئۆلدى . ئـۇنـىڭدىن كـېيـىـن ئـىـلـيـاس خـوجـا (1363/64—1362/63) ، جامالىدىن (بولاجىنىڭ ئىنىسى ، ئاكىسىدىن كېيىنلا دوغلات قەبىلىسىنىڭ بـاشـلـىـقـى بـولـغان) (1389/90—1363/64) خان بولدى . جامـالـىـدىـن تـۇغلۇق تېمۇرنىڭ بالا ـ چاقىسى ۋە ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن ئون سەككىز ئادەمنى ئۆلتۈردى . پەقەت كىچىك ئوغلى خىزىر خوجىنى دوغلات قەبىلىسىدىكىلەر تەڭرىتېغىنىڭ جـەنۇبىغا يوشۇرۇپ ئۆلۈمدىن ساقلاپ قالدى . غەربىي چاغاتاي خاندانلىقىنىڭ خانى تېمۇر ئەسكەر چىقىرىپ ، شەرقىي چاغاتاي خاندانلىقىغا نۇرغۇن قېتىم هۇجۇم قىلدى . ئۇزۇنغا سوزۇلغان بـۇ ئـۇرۇشـتـا جـامـالـىـدىـن ئۆلدى . 1389 ـ يىلى دوغلات قـەبـىـلـىـسىدىن بولاجىنىڭ ئوغلى خۇدايدات تۇغلۇق تېمۇرنىڭ كىچىك ئوغلى خىزىر خوجىنىڭ تەختكە ئولتۇرۇشىنى قوللىدى .

ئۇ بېشبالىقنى مەركەز قىلىپ ، مىلادىيە 1393/2 - يىلى ئىدىقۇت ۋە تۇرپاننى ، 1397/6 يىلى قۇمۇلنى ئىگىلەپ ، ئۇ يەرلەردە ئىسلام دىنىنى يولغا قويۇپ ، بۇددا دىنىنى چەكلىدى . 1405 - يىلى خىزىر خوجا ئۆلىدى . چوڭ ئوغلى شەمئى جاھان خان بولدى . 1407 - يىلى ئۇ ئۆلۈپ ، ئىنىسى مۇھەممەت خانىدانلىق تەختىگە ئولتۇردى .

ئەسەبىي ئىسلام ئېتىقادچىسى بولغان مۇھەممەتنىڭ بىر ئىشى شائىرنىڭ يادىغا كېلىپ ، مېيىقىدا كۈلۈپ قويىدى . ئۇ بۇ خانىدانلىقتىكى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلمىغان موڭغۇللارنى مەجبۇرىي ئىسلام دىنىغا كىرگۈزۈپلا قالماي ، سەللە يۆگىمىگەن موڭغۇللارنىڭ بېشىغا تاقا قاقتى . 1415 - يىلى مۇھەممەت خان ئالەمدىن ئۆتتى . ئۇنىڭ تەختىگە شىرمۇھەممەت چىققان بولسىمۇ ، تەختىگە چىقا - چىقمايلا قوغلاندى . شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ تەختىگە مۇھەممەت خاننىڭ ئىنىسى ، شەمئى جاھاننىڭ ئوغلى نەقشى جاھان ئولتۇردى . ئۈچ يىلدىن كېيىن خىزىر خوجىنىڭ نەۋرىسى ، شىرئەلىنىڭ ئوغلى ئۇۋەيس نەقشى جاھاننى ئۆلتۈرۈپ خان بولدى . سۇلتان ئۇۋەيس شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىنىڭ تەختىدە 1418 - يىلدىن 1434 - يىلغىچە ھۆكۈم سۈردى . ئۇ خانىدانلىقنىڭ مەركىزىنى ئىلى ۋادىسىغا يۆتكىدى ، ئېلبالىق پايتەخت بولدى . ئۇۋەيسخان ئۆلگەندىن كېيىن ، يۇنۇس ۋە ئېسەن بۇقا دېگەن ئىككى ئوغلى خانىدانلىقنى تالىشىپ سوقۇشتى . ئۇرۇشتا چوڭ ئوغلى يۇنۇس يېڭىلىپ ، تەختتىن ھەيدەلگەندىن كېيىن ، سەمەرقەنتكە قېچىپ كەتتى . ئېسەن بۇقا ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىدى . بىراق ، ئۇنىڭ ئەمىرلىرى ئالتە توپلاڭ كۆتۈردى . يۇنۇس سەمەرقەنت ھۆكۈمرانلىرىنىڭ قوللىشى بىلەن قايتىپ كېلىپ ، غەربىي قىسمىدىكى رايونلاردا ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىدى . ئېسەن بۇقا

شەرقىي قىسىم ۋە تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى ئاقسۇ، ئۇنىڭ شەرقىدىكى رايونلارنىلا قولىدا تۇتۇپ تۇرالىدى.

ئېسەن بۇقا 1462 ـ يىلى ئۆلدى، ئورنىغا ئوغلى دوست مۇھەممەت ۋارىسلىق قىلدى. ئۇ مىلادىيە 1469/68 ـ يىلى ئۆلدى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى سۇلتان ئىسىملىك بىر ئوغۇل قالدى. يۇنۇس خان پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاقسۇنى بېسىۋالدى. يۇنۇس خان مىلادىيە 1487 ـ يىلى ئۆلدى. ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن، چوڭ ئوغلى مەھمۇت تاشكەنتتە تەختكە چىقىپ، خانىدانلىقنىڭ غەربىي قىسمىنى سورىدى. كىچىك ئوغلى ئەخمەت موغۇلىستانغا قايتىپ كېلىپ، خانىدانلىقنىڭ شەرقىي قىسمىدا خان بولدى. ئەخمەت خان ئۇيراتلارنى ئىككى قېتىم قاتتىق مەغلۇپ قىلدى. ئۇيراتلار ئۇنى ئالاچى خان (جان ئالغۇچى خان) دەپ ئاتىدى. ئەخمەت خان ئىنىسى مەھمۇت خاندىن يېڭىلىپ، شەيبانى خانىنىڭ يېنىغا پاناھ ئىزدەپ بارغاندا، شەيبانىخان ئۆلتۈرۈۋەتتى.

مەھمۇتمۇ ئۆلدى. مەنسۇر پۈتۈن خانىدانلىققا ئوگچە خان بولدى. 1514 ـ يىلى مەنسۇرخانىنىڭ ئىنىسى سەئىد يەكەن ـ سەئىدىيە خانىدانلىقىنى قۇردى. شۇنىڭ بىلەن شەرقىي چاغاتاي خانىدانلىقىدا ئىككى خانىدانلىق تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ۋەزىيەت يەنە مەيدانغا كەلدى. مەنسۇرخان بىلەن سەئىدخان 1516 ـ يىلى ئاقسۇ بىلەن كۇچانىڭ ئارىلىقىدا كۆرۈشۈپ، مەنسۇر سەئىدكە ئىتائەت قىلدى. مەنسۇرخان 1545 ـ يىلى ئۆلدى. ئۇ ئۆلۈشتىن بۇرۇن چوڭ ئوغلى شاھ مىرزىنى ئورنىغا ئولتۇرغۇزۇپ قويغانىدى. شاھ مىرزا 1565 ـ يىلى (ياكى ئۇنىڭدىن سەل بۇرۇن) ئۇيراتلارنىڭ بىر قېتىملىق بۇلاڭچىلىق ھۇجۇمىدا ئوق تېگىپ ئۆلدى. يەكەن خانىدانلىقى پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئەسكەر چىقىرىپ شەرقىي قىسمىنى ئىگىلەپ خانىدانلىقنى بىرلىككە كەلتۈردى. شۇنىڭدىن باشلاپ شەرقىي

چاغاتاي خانىدانلىقى دەۋرى تولۇق تۈگەپ، پۈتكۈل ئۇيغۇرلار رايونى يەكەن - سەئىدىيە خانىدانلىقى دەۋرىگە كىردى...

موللا بىلال خىيالدىن توختاپ، باياندا ئىچىگە قارىدى. ئۇ يەردە تېخىچىلا گۈلخانلار لاۋۇلداپ كۆيۈپ، ناخشىدىن قەلئە جاراڭلايتتى. شائىر يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ خىيالىنى داۋام قىلدى.

ئۇيرات قەبىلىسىنىڭ خانى توغان 1439 - يىلى ئۆلدى. ئورنىغا ئوغلى ئېسەن ۋارىسلىق قىلدى. ئۇ ئۆز كۈچىنى زورايتىپ 1451 - يىلى ئۆزىنى «چوڭ قاغان» دەپ ئاتىدى ھەم مىڭ سۇلالىسىدىن يۈز ئۆرۈپ بۆلۈنۈپ چىقتى. مىڭ سۇلالىسى ئۇيراتلارغا قارشى جەڭ قىلىشقا مەجبۇر بولدى. ئېسەن ئىككى يىلدىن كېيىن ئۆز ئادەملىرى تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلدى. ئېسەن ئۆلگەندىن كېيىن ئۇيراتلار تۆت قەبىلىگە بۆلۈنۈپ كەتتى. شۇنداقلا تەڭرىتېغىنىڭ شىمالىغا بېرىپ ئولتۇراقلىشىپ بىر زامانلارغىچە شۇ يەردە ھۆكۈم سۈردى...

ئون بىرىنچى باب

مۇبارەك تېنى بولدى قىزىل قان

ھەربىر ساغلام ئەقىلگە تولغان ئەزاسى ئۆزلىرىنىڭ تەقدىرى ۋە ئىستىقبالى ئۈستىدە ئويلىمايدىغان ۋە كۈرەش قىلمايدىغان مىللەت روناق تاپالمايدۇ. نادانلىق، قالاقلىق، جىمى بالا - قازا ۋە يامانلىقنىڭ مەنبەسى بولغان شەخسىيەتچىلىك ئەۋج ئالغان مىللەتنىڭ بەختلىك بولالىشى مۇمكىن ئەمەس، بۇنداق مىللەتتە بىر - بىرىنى قارىلاش، بىر - بىرىگە ئورا كولاش، بىر - بىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش ئەۋج ئېلىپ، مىللەتنى ئەڭ يامان كۈندە قالدۇرىدۇ. كىم ئازراقلا باش كۆتۈرۈپ، شۆھرەت قازانسا، كۆڭلى قارىلار ئۇنىڭغا ئەڭ قارا، ئەڭ ئىپلاس تۆھمەتلەرنى چاپلايدۇ ياكى ئۇنى قەستلەپ ئۆلتۈرىدۇ.

باشقىلارنىڭ شىللىسىگە مىنىش ۋە پايدا ئۇندۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھەرخىل چىرايلىق نىقابلار بىلەن كېلىدىغانلار كۆپ بولىدۇ. بۇ جەھەتتە خوجىلارغا يېتىدىغانلار بولمىسا كېرەك! نادان، قالاق، شەخسىيەتچى، كۆزى ئوچۇق قارىغۇ، خوجا دېسە بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرىدىغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇلاردىن كۆرگەن ئازاب - ئوقۇبىتى، تارتقان دەردى ئازمۇ؟! ئېرىق - ئۆستەڭلىرىدە سۇلىرى ئېقىپ، ئاق، كۆك... كەپتەرلىرى زۇمرەت ئاسمىنىدا قانات قېقىپ، ئەدەبىيات - سەنئىتى كۈندىن - كۈنگە كۆكلەۋاتقان، ئىلىم - پەنلىرى گۈللەۋاتقان، بازارلىرى ئاۋات، تۇرمۇشى ناۋات سەئىدىيە خاندانلىقىنى جۇڭغار

ئاتلىرىنىڭ ئايىغىدا چەيلەتكەنلەر ؛ بىر بادامدوپپىلىقنى ئاق تاغلىق ، قاراتاغلىق دەپ ئىككىگە بۆلۈپ ، بىرىنى بىرىگە ئاق تېرە① قىلىپ ئەيلەتكەنلەر خوجىلار ئەمەسمۇ ؟ ! تەڭرىتېغىنىڭ گۈللەنگەن جەنۇبىنى ھۇۋقۇش ھۇۋلىغان ۋەيرانىغا ، خەلقنى كۆزىدىن ياش قۇرۇمايدىغان ھۇ… ھۇ… چى ھەيرانىغا ئايلاندۇرغانلارمۇ خوجىلارغۇ ! ؟ شۇ جاھالەتلىك زاماندا قەشقەر ، يەكەن ، خوتەنلەرنىڭ ئېرىق ـ ئۆستەڭلىرىدە ياش ئاقتى ، قان ئاقتى ! گۈلزارلىق ھويلا ـ ئاراملىرىنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئېچىلغان ھويلا ۋە ئۆيلەردە بوران ھۇۋلىدى… بىزنىڭ سىرتتىن كىرگەن خوجىلاردىن كۆرگىنىمىز ئازمۇ ؟ ! قانلىق تارىخ ئەنە تۇرۇپتۇ !…

قاراڭلار ، ئەنجاندىن بېشىغا يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ يۆگىگەن ، ئۈچىسىغا ئالا بىقەسەم چاپان كىيگەن بىر خوجا كېلىۋاتىدۇ ؛ ئۇ ئىلى خەلقىنىڭ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلىكىنى ، ھوقۇق تالىشىپ بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، قولىدا تەسۋى ، كۆڭلىدە شەيتان ، ئاغزىدا پوسى بىلەن خۇددى تويغا كېچىكىپ قالغان مېھماندەك ئالدىراپ كېلىۋاتىدۇ . ئالۋان ـ سېلىقلارغا چىدىماي قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن خەلق يەنە قان يىغلاپ قالارمۇ ؟ ! ئىتلارنىڭ تالىشىشى ئەۋج ئېلىپ ، خەلق بۇرۇنقىدىنمۇ يامان كۈنلەرنىڭ دەردىنى تارتارمۇ ؟ !

ھوشيار بول ، ئەنجانلىق خوجا غۇلجىغا يېقىنلاپ كەلدى . ئۇ مەككارلىقتا ئىبلىستىن ، قانخورلۇقتا جاللاتتىن ئېشىپ چۈشىدىغان لەنتى !…

ھاۋا ئوچۇق ، قىش كېتىپ باھار كېلىۋاتقان دالا ۋە دەل ـ دەرەخلەر كۆكىرىشكە باشلىدى . ئاق ساقال بوۋايلار ئاپتاپسىنىپ ئولتۇرۇپ بايانداي جەڭلىرى ھەققىدە ھېكايە

① سوپى سۆزىنىڭ مەنىسى ئاق تېرە ، ئەيلەنگەن تېرە دېگەن بولىدۇ .

سۆزلىشەتتى . چىشلىرى سارغايغان ئاق باش موماي‌لارمۇ ئىللىق ئاپتاپ خۇشيېقىپ بىر - بىرىنىڭ باشلىرىغا قارىشاتتى . بەڭۋاش باللار لەگلەك ئۇچۇرۇپ قىيقاس - چۇقان كۆتۈرسە ، قىزلار ئارغامچا ئويناپ قاقاقلاپ كۈلۈشەتتى...

ئوتتۇرا بويى مەھمۇد خوجا كۆكۈچ ئېشىكنى يېتىلەپ ، ئۆمرىدە بىر كۆرمىگەن غۇلجا شەھىرىگە يېقىنلاپ كېلەتتى . يېتىلەپ كېتىۋاتقان ئېشىكنىڭ ئۈستىدىكى ئالا خۇرجۇننىڭ ئىككى بېشى تومپىيىپ كۆرۈنمەيتتى . چىرايى قارا ، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان ، يۈزى سوزۇنچاق ، ئېڭىكى ئۇچلۇق مەھمۇد ھەرخىل خىياللار ئىچىدە ، بۇ سەپىرىنىڭ ئايىغى قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلەلمەي ۋەھىمىدىن ئاياغ تاشلايتتى . ئۇ قەشقەر ، يەكەنلەرگە بارغان خوجىلارنىڭ چوڭ بايلىق ، ھوقۇق ۋە شۆھرەت تېپىپ دەۋران سۈرگەنلىكىنى بىلەتتى . ناتونۇش غۇلجا ئۇنى قانداق كۈتۈۋالىدىغانلىقىنى بىلەلمىگەن خوجا گاھى شېرىن خىياللار بىلەن ھېجايسا ، گاھى قورقۇنچلۇق خىياللار بىلەن تاتىرىپ كېتەتتى .

«ئۇلار مېنىڭ غەۋسۇل ئەزەمنىڭ پۇشتى ئىكەنلىكىمگە ئىشەنمىسىچۇ ؟ بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادى قەشقەر ، يەكەنلەردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتىقادىدەك كۈچلۈك بولمىسىچۇ ؟ ! مېنىڭ سۆزلىرىمنى ئاڭلىمىسا ، ھەتتا ماڭا قاراپمۇ قويمىسا قانداق قىلىمەن ؟ ! يانچۇقۇمدىكى پۇل - پۇچەكمۇ تۈگەي دېدى . ئاچ قالمىسام ، قوغلاندى بولمىسام بولاتتىغۇ ؟ !» ئۇ خىيالدىن توختاپ ئاسمانغا قارىدى . قۇياش چۈش بولۇپ قالغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇراتتى . ئۇنىڭ قورسىقىمۇ ناغرا چېلىپ ، ئېچىپ كەتكەنلىكىنى جاكارلايتتى . «ئاھ ، خۇدا ! مېنى بۇ ياقا يۇرتلاردا خار قىلمىغايسەن ! سەن ھەربىر بەندەمنى رىزقى بىلەن ياراتتىم ، دېگەنىدىڭغۇ ؟ ! مېنىڭ ئاچ قالمايدىغانلىقىمغا سېنىڭ قۇدرىتىڭ ، مېنىڭ قەلەندەرچىلىكتەك ھۈنىرىم كېپىل ! بىرەر ئۆيمۇ

كۆرۈنمىدى ، كۆرۈنسىلا ئىشىكى ئالدىغا جان تىلەپ باراتتىم . ئاڭلىشىمچە ، بۇ يەرنىڭ ئادەملىرى ساددا ۋە سېخىيدەك . يەيدىغانغا بىر پارچە نېنى قالسىمۇ ، يېرىمىنى ئىشىكىگە كەلگەن گادايغا ئىككىلەنمەي بەرگۈدەك ! مۇشۇ تەرەپلىرىنى ئاڭلىمىغان بولسام ، ئەنجاندەك يەردىن تەۋەككۈل قىلىپ بۇ ئاتام ـ ئانام كۆرمىگەن يۇرتقا كېلەمدىم ؟ ! »

مىست قىلغان شامالمۇ يوق . ھاۋا بارغانسېرى ئىسسىپ ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئازراق بۇرۇتى ، ئۇچلۇق ئېڭىكىدە شالاڭ ، نوغۇچتەك ساقىلى بار خوجا ئېقى يوغان كۆزلىرىنى مولۇنىنىڭ كۆزىدەك چەكچەيتىپ ، بىرەر ھويلا ـ ئارام كۆرۈنمەسمۇ ؟ دېگەندەك ھەر تەرەپكە قارايتتى . ئۇنىڭ قورسىقى گۈلدۈرلەپ تازا ئېچىپ كەتكەنلىكىنى ئىگىسىگە بىلدۈرەتتى ، لېكىن قېرىشقاندەك بۇ ئىككى تەرىپى كەڭ دالىدا بىرمۇ ئۆي ، ھويلا ـ ئارام كۆرۈنمەيتتى . قۇلاقلىرى سالپايغان ئېشىكىمۇ قورسىقى ئاچقاندەك ، مېڭىش ئېغىر كېلىۋاتقاندەك تۇرۇپ ـ تۇرۇپلا توختىۋالىدىغان بولدى ، كۆكۈچ ئېشىكىنىڭ بۇ قىلىقى مەھمۇد خوجىنىڭ ئاچچىقىنى كەلتۈردى . ئۇ ئۆزىنى تۇتالماي : «ھۇ !… ئىززىتىنى بىلمىگەن ھارام !» دەپ تىللىۋەتتى…

* *

مەھمۇد خوجا كۈنچىقىش تەرەپتە كۆكىرىۋاتقان دەل ـ دەرەخلەرنى كۆرۈپ ، بىر يۇرتقا يېقىنلاپ قالغانلىقىنى بىلدى . ئۇ يەنە بىرئاز مېڭىۋىدى ، يول ئۈستىدە مىغىلداپ تۇرغان ئادەملەرنى كۆرۈپ پۇتلىرىغا جان كىرگەندەك ئاياغ تاشلىشى تېزلەشتى . شۇنچىلىك ئۇرۇپ ـ تىللىسىمۇ ماڭمايۋاتقان ئېشىكىمۇ قۇلاقلىرىنى كۆتۈرۈپ مېڭىشىنى ئىتتىكلەتتى .

« ئالدىڭىزدا باياندای بار ، ئۇنىڭدىن ئۆتسىڭىز غۇلجا شەھىرىگە بارىسىز ! » دېۋىدى ماڭا يولدا ئۇچرىغان بۇۋرۇل ساقال » دەپ ئويلىدى خوجا ، تېز كېتىۋاتقان ئېشىكىنىڭ كەينىدىن ياغاچ كەشىنى شاقىلدىتىپ كېتىۋېتىپ...

مەھمۇد ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىككى ئادەمنى كۆرۈپ ، ئېشىكىنى تەستە توختىتىپ يولنىڭ چېتىدە ئۇلارغا قاراپ تۇردى . توپا - چاڭ توزۇتۇپ كېلىۋاتقان ئىككى ئاتلىق خوجىغا يېقىنلاپ كېلىپ ، ئاتلىرىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى بىرىنچى بولۇپ ئېتىدىن سەكرەپ چۈشكەن قىزىل دوپپىلىق ياش يىگىت ، مەھمۇدنىڭ ئالدىغا كېلىپ . ئۆزى دېمەتلىك ھەمراھىمۇ ئېتىدىن چۈشۈپ ، ئۇنىڭ كەينىگە كېلىپ تۇردى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى خوجا بوي - تۇرقى بىر - بىرىگە تەڭ ، قورداش يىگىتلەرگە قاراپ ، ئۇنىڭ ئېقى يوغان كۆزلىرىدىن ئەنسىزلىك چېچىلاتتى .

— ئۆزلىرى مەھمۇد خوجام بولامدىلا ؟ — دەپ سورىدى ، ئەڭ دەسلەپ سالام قىلغان يىگىت ، يەنە خوجىغا چىرايىدىن ھۆرمەت ياغدۇرۇپ .

— شۇنداق ! سىلەر مېنىڭ ئىسمىمنى قانداق بىلىسىلەر ؟ — دېدى قارا تەلەتىگە ئەمدى ھەيرانلىق بويىقى ئۇرلىگەن خوجا ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق يىگىتكە چەكچىيىپ تىكىلىپ .

ئىككى يىگىت ئاتلىرىنىڭ چۇلۋۇرىنى تاشلاپ ، ئېتىلىپ كېلىپ ، بىرى خوجىنىڭ ئوڭ قولىنى ، بىرى خوجىنىڭ سول قولىنى تۇتۇپ گاھ سۆيۈپ ، گاھ كۆزلىرىگە سۈرتۈپ كەتتى . كۆكۈچ ئېشىكىنى گاھ مىنىپ ، گاھ يېتىلەپ ؛ گاھ قورسىقى ئاچ ، گاھ قورسىقى توق ؛ گاھ قەلەندەرلىك قىلىپ ، گاھ

يىنىدىكى پۇلغا نان ئېلىپ ئۇزۇن يول بېسىپ كەلگەن مەھمۇد ئوغۇمموۇ، چۇشۇمموۇ، دېگەنىدەك ئۆزىگە كەلگەن بۇ تەلەيدىن ھاياجانلىنىپ كۆزلىرىگە لىققىدە ياش ئالدى.

— بىرىنچى بولۇپ، — دەيتتى يىگىتلەر كۆزلىرىدىن تارام-تارام ياش تۆكۈپ، — ئۆزلىرىنىڭ مۇبارەك قوللىرىنى تۇتۇپ سۆيەلىگەنلىكىمىزدىن، پېشانىمىزگە سۈرتكەنلىكىمىزدىن چەكسىز بەخت ۋە خۇشاللىق ھېس قىلىۋاتىمىز. ھۆرمەتلىك مەھمۇد خوجام، سىلىنىڭ دۇئالىرى قۇرۇغان قاقشالنى ياشارتىپ، يەنە يېشىل يوپۇرماققا تولدۇرىدۇ. بىزگە دۇئا بەرسىلە! بىز دۇئالىرىنىڭ بەرىكىتىدە، ھەر ئىككى ئالەمدە يۈزىمىز يورۇق ئۆتەيلى!...

مەھمۇدنىڭ كۆزلىرىدىن ياش تارامىلاپ تۆكۈلەتتى. ئۇ يول بويى ئۆزىنىڭ غەۋسۇل ئەزەم پۇشتى ئىكەنلىكىنى ئېيتىپ ماڭغانلىقىنىڭ بىكار كەتمىگەنلىكىنى بىلدى. ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆزىنىڭ داڭقى بۇ يەرلەرگە كېلىپ بولغانلىقىدىن سۆيۈنۈپ يىغلاپ كەتتى. خوجا يولدا تارتقان بارلىق جاپالىرىنى ئۇنتۇپ، ئۆزىگە كېلىۋاتقان بەخت قۇشىنى تۇتۇۋېلىشقا ئالدىرىدى.

مەھمۇد ئىككى قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، ئالدىدا تىزلىنىپ تۇرغان ئىككى يىگىتكە قاراپ دۇئا قىلىشقا باشلىدى. ئىككى يىگىتمۇ يىغلاپ تۇرۇپ قوللىرىنى دۇئاغا كۆتۈردى. خوجا ئۇزۇندىن-ئۇزۇن ئايەتلەرنى ئوقۇغاندىن كېيىن دۇئاسىنى تۆۋەندىكىدەك تۈگەتتى:

«ھەي، پاك پەرۋەردىگار! مۇنۇ ئىككى مۆمىن بەندەڭنى ھەر ئىككى ئالەمدە ئۆز پاناھىڭغا ئېلىپ، ئىمانىنى ساق قىلغايسەن! ئامىن!...»

ئىككى يىگىت يەنە تىزلىنىپ كېلىپ، خوجىنىڭ يېڭىلا يۇزىنى سىيپاپ تۆۋەن چۈشكەن قوللىرىنى تۇتۇپ سۆيۈشكە، كۆزلىرىگە سۈرتۈشكە باشلىدى...

ئىككى يىگىت خوجىنى چوڭ يولغا چىقىپ كۆتۈپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېنىغا ئەكەلدى . ئۇلار يېقىنلاپ كېلىپ تەڭلا ۋارقىرىدى :

— ھەي ، خالايىق ، بۇ ئادەم بىز كۈتۈۋاتقان مەھمۇد خوجا ئىكەن !

يىگىتلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلىغان قوزغىلاڭچىلار بىر - بىرىگە قارىماي خوجىغا قاراپ يۈگۈردى . ئۇلار يىغا - زار بىلەن بىر — بىرىنى ئىتتىرىپ ئەڭ ئالدىدا خوجىنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشاتتى . كۈچلۈكلەر ئەڭ ئالدىدا بېرىپ ئۇنىڭ قولىنى تالىشىپ تۇتتى . باياندىكى قەلئەسى ئالدىدىكى چوڭ يول نالە - پەرياد ، يىغا - زارىغا تولدى . خوجىنىڭ قولىنى سۆيەلىگەن ياكى كۆزىگە سۈرتەلىگەن بەزىلەر بۇ بەختتىن ھاياجانلىنىپ ھوشىدىن ئايرىلىپ يەرگە يىقىلدى . ئادەم ئادەمگە باقمايتتى ، ھەربىرى خوجىغا يېقىنلىشىپ ، ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇۋېلىشنى ، ھەتتا ئالا بەقەسەم تونىنىڭ پېشىنى كۆزىگە سۈرتۈۋېلىشنى ئويلايتتى...

كۆتمىگەن بۇ ئامەتتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويغان خوجا سەۋدايىلەرچە ئۆزىگە ئېتىلىپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرۈپ قورقۇپ قالدى . ھېلىمۇ ئۇ قىستا - قىستاڭدا قېلىپ ، مىڭ بىرنى كۆرۈۋاتاتتى . ئېچىلغان قۇچاقلار ، سوزۇلغان قوللار ، ئېتىلىپ كەلگەن ئادەملەر ئۇنى گاھ باغرىغا بېسىپ ، گاھ قولىدىن تارتىپ ، گاھ سوقۇلۇپ يەتمىش بەشنى كۆرسىتىۋاتاتتى . ئۇ تەرلەپ - پۇشۇلداپ ، تەستە نەپەسلىنەتتى . ئۇنىڭ قارا مونچاقتەك ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى دەسلەپتە ئۆزىگە قاراپ ئېتىلىۋاتقان ، قوللىرىنى سۆيۈۋاتقان ، كۆزلىرىگە سۈركەۋاتقان ، يىغلاپ — قاقشاۋاتقان ، ھوشىدىن كېتىپ يىقىلىۋاتقان ئادەملەرگە قاراپ ، «ئەمدى مىنىڭ دۇنيادەپىنەگە تويمىغىنىمنى كۆر !» دېگەن بولسا ، ئەمدى «مەڭگۈگە يۇمۇلۇپ

كېتەرمەنمۇ» دەپ چەكچىيىۋاتاتتى .

مىغىلدىغان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ كەلگەن گەۋدىلىك ، كۈچ ـ قۇۋۋەتتى ئۇرغۇپ تۇرغان ئوتتۇرا ياشلىق بىرى تەرلەپ ـ پىشىپ خوجىغا يېقىنلاپ كەلدى . بىراق ، ئۇ قوللىرىنى سوزۇپ خوجىنىڭ قوللىرىنى تۇتالمىدى . ئېڭىكىنى قاپقارا ساقال قاپلىغان بۇ ئادەم خوجىنىڭ ئالا بەقەسەم چاپىنىنىڭ بىر پېشىنى تۇتۇۋالدى ـ دە ، كۈچەپ تارتىپ بىر پارچە يىرتىۋالدى . ئۇ بۇ ئالا چاپاننىڭ بىر پارچىسىنى قىممەتلىك تەۋەررۈك دەپ بىلىپ كۆزىگە سۈرتتى . بۇنى كۆرگەن باشقىلار خوجىنىڭ ئالا بەقەسەم چاپىنىنى ، ئاق كۆڭلىكىنى ، بېشىدىكى ئاق سەللىسىنى بىردەمدىلا يىرتىپ بۆلۈشىۋالدى .

«كى ئۇرغۇن كىشىدىن ئەلالا چىقىپ ،
يۈزەك يارغۇدەك شور غەۋغا چىقىپ .
تامام چوڭ ـ كىچىكلەر قىلىپ گىريە ـ زار ،
ئۆزىن يەرگە تاشلاپ بولۇپ بىقارار .
تەبەررۈك دېيىشىپ لىباس ـ تونىنى ،
فىراھىنو ئېزەر ئىچ تونىنى .
خوجامنىڭ تونىنى ئۈزۈپ تويمادى ،
ئۈزۈپ تىرمالاپ ھىچ قۇتۇن قويمادى .»[①]

مەھمۇدنىڭ بىلىدىن يۇقىرى تەرىپى يالىڭاچ قالدى . مۇرىلىرى چىقىپ ، قوۋۇرغىلىرى كۆرۈنۈپ تۇرغان ھالەتتە ھوشىدىن كېتىپ يىقىلدى . بىر يىگىت ئۇنىڭ پاينەكۆشىنى دەسسىۋەتكىلى تاس قالدى .

---

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 15 ـ بەت .

«ھەي !··· بولدى قىلىڭلار ! خوجام ھوشىدىن كەتتى !··· »
دەپ خۇددى گۈلدۈرمامىدەك گۈلدۈرلەپ چىققان ئاۋاز تەلۋىلەرگە
ئايلانغان ئادەملەرنى توختاتتى . ئەڭ دەسلەپ خوجىنىڭ ئالا
بەقەسەم چاپىنىدىن بىر پارچە يىرتىۋالغان ساقاللىق ئادەم ئۇنى
دۈمبىسىگە ئارتىپ كۆتۈرۈپ ، تەييارلانغان ئۆيگە قاراپ ئېلىپ
ماڭدى . ئۇنىڭ كەينىدىن ئادەملەر دۈكۈرەپ ماڭدى···

* *

كېچىنى يېڭى تاۋار كۆرپە - يوتقانلاردا ئارامخۇدا ئۇخلاپ
ئۆتكۈزگەن خوجا ، ئەتىسى ئەتىگەن تۇرۇپ بامدات نامىزىنى
ئوقۇدى . ئۇ جايناماز ئۈستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ ،
كۆزلىرىدىن ياش تۆكتى . ئۇ تەسۋىسىنى سىيرىپ ئولتۇرۇپ ،
بۈگۈن قىلىدىغان ئىشلىرىنى ئويلىدى : «ناشتىدىن كېيىن ، بۇ
يۇرتنىڭ ئاتىسىنى تېپىپ ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشەي ! »
ئۇ جاينامازدىن قوپۇپ ، ئۈستىگە داستىخان سېلىنىپ ،
نازۇ نېمەتلەر تىزىلغان شىرەنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ
خىزمىتىنى قىلىۋاتقان يىگىتلەردىن بىرى كېلىپ ، قولىغا سۇ
ئېلىپ ، تۇتۇلمىغان ئاق لۆڭگە تۇتتى . يەنە بىر يىگىت قايماقتىن
يۈزى كۆرۈنمەيدىغان بىر ئاپقۇر ئىلىكتەك ئەتكەنچاينى پەتنۇستا
ئەكىرىپ ، مەھمۇدقا تۇتتى . خوجا ئاپقۇرنى ئالدىغا قويۇپ ،
شىرەگە قارىدى . پىتكاچ ، ھۆلۈق نان ، ھالۋا قاتارلىقلار ئۇنىڭ
نەپسىنى غىدىقلىدى . ئۆمرىدە ئاخشامقىدەك ئوخشىغان تائاملارنى ،
ھازىرقىدەك ناشتىنى كۆرۈپ باقمىغان خوجا ئالدى بىلەن قولىنى
قايماقلىق ھۆلۈق نانغا ئۇزاتتى···
قورسىقى تويۇپ ، ئورنىدىن كېكىرىپ تۇرغان مەھمۇد
شىرەنى يىغىۋاتقان قوشما قاش يىگىتكە قارىدى :
— ئوغلۇم ، بۇ يۇرتنىڭ ئاتىسى كىم بولىدۇ ؟

— مەزەمزات جانابلىرى .
— هويلا ـ ئارامى مۇشۇ يەردىمۇ ؟
— ياق ، غۇلجا شەھىرىدە ! ئۆزلىرىنىڭ باياندايغا كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ ، بۇگۈن بۇ يەرگە كېلىدىغانلىقى ھەققىدە بىر چاپارمىنىدىن خەۋەر ئەۋەتىپتۇ .
— ياخشى ! — دېدى مەھمۇد خۇشال بولۇپ ، — ئۇ ئەزىز كەلگەن زامان ماڭا خەۋەر قىلىڭلار ، ئالدىغا چىقىمەن !...
— بولىدۇ .
خوجا ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئالا خۇرجۇننى ئالدى ، كىچە سەللىسى ، كۆڭلىكى ۋە ئۇزۇن چاپىنىدىن ئايرىلغان مەھمۇد خۇرجۇنىنىڭ ئىزمىسىنى ئېچىپ ، كونا ، بىر يېرىگە ياماق چۈشكەن ، ئاق ئۇزۇن چاپىنىنى ئېلىپ كىيدى ، بېشىغا خۇرجۇندىن ئالغان يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ يۆگىدى . يەنە بىر قېتىم ئادەملەر ئۇنىڭ كىيىملىرىنى تەۋەررۇك قىلىپ بىر پارچىدىن يىرتىۋالسا ، ئەمدى كىيىدىغانغا كىيىمى يوق ، يالىڭاچ قالاتتى... قولىغا تەسۋىسىنى ئېلىپ ، يېڭىلا دېرىزە يېنىغا كەلگەن خوجا ، ئۆيگە ئىنچىكە بويلۇق بىر يىگىتنىڭ كىرىپ كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭغا قارىدى .
— ئۆزلىرىنى مەزەمزات جانابلىرى كۈتۈپ قالدى ، — دېدى يىگىت ئىككى قولىنى ئالدىغا باغلاپ ، ھۆرمەت بىلەن .
خوجا قول باغلاپ ، ئالدىغا ئېگىلىپ ئۆيگە سالام قىلىپ كىرىپ كەلگەندە ، ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەم ، تام ياقىلىتىپ بېغىررەڭ تاۋار كۆرپىلەر سېلىنغان يوغان ئۆينىڭ تۆر تەرىپىدە بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستىر دوپپا كىيگەن مەزەمزات تامغا يۆلىنىپ كېرىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇ ئۇنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بۇرنىنىڭ ئۇچى يوغان ، مۇرىسى كەڭ موللا شەۋكەت ئاخۇن ، سول تەرىپىدە پېشانىسى تار ، قاشلىرى قويۇق ۋە ئۆسكىلەڭ ، شاپ بۇرۇت ، چاڭگا ساقال سىڭار كۆز خوجىغا قارىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى خوجا تاپسىدا توختاپ ، ئالدىدىكى سالاپەتلىك ئادەملەرگە بىر - بىرلەپ قاراپ .

تۆردە ئولتۇرغان ئۇچەيلەن ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەھمۇدنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى ئېگىز بويلۇق مەزەمزات خوجا قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، قالغان ئىككىسمۇ ھاكىمبەگتىن كېيىن خوجا بىلەن كۆرۈشۈپ ئۇنىڭدىن ھال - ئەھۋال سورىدى .

كۆرۈشۈش ۋە تىنچلىق - ئامانلىق سوراش تۈگىگەندىن كېيىن ، ئالدىدا مەزەمزات غادىيىپ كېلىپ ئورنىغا ئولتۇردى . ئۇنىڭ كەينىدىن يوغان ئاق سەللىلىك شەۋكەت ئاخۇنۇم ، كۆزلىرى مولۇنىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايدىغان ئەخمەتخانمۇ بۇرۇنقىدەك ئولتۇرۇپ ، خوجىغا تىكىلدى . مەھمۇد ھاكىمبەگنىڭ تەكلىپى بىلەن ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىگە كېلىپ ، ئىككى پۇتىنىڭ سوڭىدا ئولتۇرۇپ ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى ، قالغان ئۇچىمۇ ئۇنىڭغا قوشۇلۇپ ، قوللىرىنى يۈزىنىڭ ئالدىغا ياىدى . خوجا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلىپ ، يۈزىنى سىيپاپ ، يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ قول باغلىدى .

— ئىسمىلىرىنى مەھمۇد خوجا ، دەپ ئاڭلىدۇق ! — دېدى مەزەمزات ئورنىغا ئولتۇرۇپ ، ئۆزىگە قارىغان خوجىغا تىكىلىپ .

— شۇنداق ، ئىسمىم مەھمۇد ، غەۋسۇل ئەزەم پۇشتىدىن بولىمەن .

«ۋەلى شىرلاردەك ئېرۇر قۇۋۋەتىم ،
جاھانغا پۇر ئۇلغان مېنىڭ شەۋكەتىم .
نە قىلغۇم جاھاندا يىغىپ گەنجنى مەن ،
بىلۇرمەن تېخى ئىلمى نارەنجنى مەن .

نه غەمدۇر ماڭا قىلسا دۈشمەن ھۇجۇم ،
كى ياخشى بىلۇرمەنكى ئىلمى نۇجۇم .»①

مەھمۇد خوجا ئۆزىنىڭ ئىلمي ھېكمەتلىرىنى بايان قىلغاندىن كېيىن ، يەنە ئالاھىدە بىر خىل دورا ياسىيالايدىغانلىقىنى ئېيتتى .

«تافسب قارا ساچقان ، قارا گۇربەنى ،
قارا قارغا بىلەن قارا كىرفەنى ،
بۇلارنى سويۇپ مەغزى سەرنى ئالىب ،
ئاڭا يەتتە ـ سەككىزچە دارۇ قاتىپ .
كى يەنجىپ ۋە تاسقابۇ مەيدە قىلىپ ،
ئازايىم ئوقۇبان دەمىدە قىلىپ .»②

بۇ دورىنىڭ تۇتۇننى دۈشمەن قارارگاھىغا تارقاتسا ، ھەممىسى ھوشىدىن ئايرىلىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ نېمە قىلىۋاتقانلىقىنى ، بېسىپ كېلىپ تىغ ئۇرغانلىقىنىمۇ بىلمەيتتى .

باداشقان قورۇپ ئولتۇرۇپ ، گەۋدىسىنى سەل ئالدىغا سوزۇپ ، پۈتۈن دىققىتى بىلەن مەھمۇدنىڭ سۆزىنى ئاڭلاۋاتقان سىڭار كۆز ئۇنىڭغا قىزىقىپ قالدى . بېشىغا يېشىل لۆڭگىنى سەللە قىلىپ ئورىغان خوجا ئەخمەتخانغا ئىلاھىي قۇدرەتكە ئىگە سىرلىق ئادەمدەك بىلىندى . ئۇ ئۆزى ئىزدەپ يۈرگەن ئادەمنى تاپقاندەك خوجىغا ئەقىدە باغلىدى .

«مەزەمزاتنىڭ ئارزۇ ـ ئارمانلىرىنى كۆلدۈرۈپ ، ئاران ئېرىشكىنىم مىڭ لەشكەرگە باشلىق بولغىنىم بولدى . ئەمدى بۇ

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995ـ يىل 3 ـ سان 23 ـ بەت .

قوڭۇر كۆزدىن ماڭا شاپائەت كەلمەيدۇ . ھەرقانداق دانا ۋە باتۇرغا يۆلەك كېرەك ! يىراقتىن كەلگەن بۇ مۇساپىرغا يۆلەك بولسام مەزەمزاتتىن ياخشىراق شاپائەت قىلار ! توختا ! ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەي ، ئەتىلا ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا بېرىپ تومۇرىنى تۇتۇپ باقاي . ناۋادا ئوي ـ خىيال ، نىيەتلىرىمىز بىر يەردىن چىقىپ قالسا ، قۇرئان تۇتۇپ ئۆمۈرلۈك دوست بولسامۇ بولىدۇ... »

— مەن ، — دېدى مەھمۇد ئۇنىنى كۆتۈرۈپ ، — تېرەكتىن فــو (زەمبىرەك) ياسىيالايمەن . ئالاھىدە كېيىنكەن ، ئالاھىدە تەربىيەمنى ئالغان يۈز چېرىك بىلەن سان ـ ساناقسىز دۈشمەننى يوقىتالايمەن !...

«تېخى چوڭ تېرەكتىن تۇمەن فو ياساپ ،
تۆمۈر چەمبىرەكلەر سالىپ ، مىخ قاداپ .
تۆمۈر قىرغۇ بىرلەن ئىچىنى ئالىپ ،
ئاڭا دارۇ بىلەن يوغان ئوق سالىپ ،
ياساپ بەشچە فونى ئاتارمەن ئانى . »①

مەھمۇد خوجىنىڭ دېگەنلىرى چۈشكە بارمايلا قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا تارقالدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تۇرالغۇسىغا ئادەملەر توپلىنىپ كەتتى .

«يىغىلدى خالايىق مۇڭا فەۋج ـ فەۋج ،
كى دەريا سۇفەتلىك مەۋج ـ مەۋج . »②

خوجا توپلانغان خەلقنىڭ ئالدىغا چىقىپ يەنە ئۆزىنىڭ

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995- يىل 3 - سان 23 - بەت .

كارامەتلىرىنى سۆزلىدى . شۇنداق قىلىپ ئۇ خەلقنى «ئۆز دامىغا ئىلىندۇردى . »①

— مېنى تېرەكلىك بىر باغقا باشلاپ بېرىڭلار ! — دېدى ئۇ قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ .

خەلق ئۇنى باياندايدىكى بىر چوڭ باغقا باشلاپ باردى .

«چىقىپ خەلق مىرباقى باي باغىغا ،
ئۇرۇپ پالتۇنى شاخ ـ ياپراغىغا .
يوغان بەش تېرەكنى يىقىتتى بۇلار ،
ئەمىر ئورداسىغا ئېلىپ كەلدىلەر .
تېرەكلەر ئىچىنى يونۇپ نو ئېتىپ ،
تۇمەن فو سوپەتلىك ياغاچ فو ئېتىپ . » ②

نەچچىلىگەن ئۇستا ياغاچچىلار ، تۆمۈرچىلەر بىرنەچچە ئاي ئىشلەپ بەش تېرەكنى بەش پو قىلىپ ياساپ چىقتى . شۇنىڭدىن كېيىن خەلق مەھمۇدنى «پوچى مەھمۇد» دەپ ئاتىدى .

*　　　*

مەھمۇد مەزەمزات بىلەن كۆرۈشۈپ ئىككى ـ ئۈچ ھەپتە ئۆتكەندىن كېيىن ، ئەخمەتخان خوجا قۇياش غەربىي ئۇپۇققا يانپاشلاۋاتقاندا ، شىمالىي تاغلاردىن كېلىۋاتقان كەچكى شامال باھارنىڭ ئۆزگە خاس خۇشبۇي پۇرىقىنى دىماغلارغا ئۇرۇپ يوپۇرماقلارنى شىلدىرلىتىپ ئوينىتىۋاتقاندا ، شەھەرگە قايتماي ھاكىمبەگدىن ئايرىلىپ قالدى . ئۇ بىر بېسىپ ، ئىككى بېسىپ ،

---

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 23 ـ بەت .

قولىنى كەينىگە تۇتقان هالدا ئەنجانلىق خوجىنىڭ تۇرۇۋاتقان ئۆيىگە كەلدى . سىگار كۆزنى مەهمۇدقا خىزمەت قىلىۋاتقان يىگىتلەردىن بىرى كۈتۈۋېلىپ ، خوجىنىڭ يېنىغا باشلاپ كىردى .

ئەخمەتخان كىرگەندە ، مەهمۇد ئاق جايناماز ئۈستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇپ ، تەسۋى سىيرىپ ، ئىچىدە بىر نېمىلەرنى ئوقۇۋاتاتتى . ئۇ ئۆيگە بىر ئادەمنىڭ كىرگەنلىكىنى بىلىپ كەينىگە بۇرۇلدى . تاپىسىدا تۇرغان سىگار كۆز قول باغلاپ سالام قىلدى . مەهمۇد ئالدىراپ - تېنەپ ئورنىدىن تۇرۇپ ، ئەخمەتخاننىڭ سالىمىغا سالىمى بىلەن جاۋاب بەردى . ئىككىسى قول ئېلىشىپ ، تىنچلىق - ئامانلىق سوراشتى . خوجا يەكچەشمىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلىپ ، ئۆزى دائىم ئولتۇرىدىغان ، قوش قەۋەت تاۋار كۆرپە سېلىنغان دېرىزە يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئەخمەتخان ئۇنىڭ قارشى تەرىپىدە ئولتۇرۇپ ، قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى . دۇئادىن كېيىن ئۇلار يەنە بىر قېتىم هال - ئەهۋال سوراشتى .

— مەهمۇدخان خوجام ، — دەپ گەپ باشلىدى ئەخمەتخان ، ئۆزىگە قاراپ ئولتۇرغان خوجىغا سىنچىلاپ قاراپ ، — سىلى بىلەن بىر مۇڭداشقۇم كېلىپ قالدى . شۇڭا شەهەرگە قايتماي ئۆزلىرىنىڭ يېنىغا كەلدىم . كەچكى ئىبادەتلىرىگە دەخلى قىلىپ قويدۇممۇ ، قانداق ؟

— يوقسۇ ، ئاللاغا قىلىۋاتقان ئىبادىتىممۇ تۈگەپ قالغان ، — دېدى خوجا ھجىيىپ ، — مەن ئادەم خۇمار ئادەممەن ، كۆپ كىشىلەر بىلەن تونۇشۇشنى ، دوست - بۇرادەر بولۇشنى ، ئەركىن - ئازادە ئولتۇرۇپ مۇڭدىشىشنى بەكمۇ ياخشى كۆرىمەن . ئۆزلىرىنىڭ مۇڭداشقىلى كىرگەنلىكىنى ئاڭلاپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇم . سىلى مەزەمزات لەشكەرلىرىنىڭ سەردارىغۇ ! ؟

— شۇنداق !...

— سىلىمۇ خوجا ، شۇنداققۇ ؟ !
— مەنمۇ خوجا ، پەيغەمبىرىمىز ئەۋلادى !
— مانا !… مانا !… بىز تۇغقان چىقىپ قالدۇق ! — دېدى خوجا ئېچىلىپ ، ھاياجانلىنىپ ، — خوجىلار بىر ـ بىرىگە تۇغقان بولىدۇ . ئۇلار بىر ئاتىنىڭ ئەۋلادلىرى ! — ئۇ ئورنىدىن سەل كۆتۈرۈلۈپ ئەخمەتخانغا قارىدى ، — مەن يۇرتلىرىغا مۇساپىر ، ماڭا كۆپرەك ئاتىدارچىلىق قىلىشلىرىنى سورايمەن .
— مېنىڭدە ، مەھمۇدخان خوجام ، سىلىگە ئاتىدارچىلىق قىلالايدىغان سالاھىيەت يوق ! مەن ئۆزلىرىنىڭ سادىق قۇلى بولالىساملا ، ئۆزۈمنى تولىمۇ بەختلىك ھېس قىلاتتىم ! — دېدى ئەخمەتخان مەھمۇدقا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن تىكىلىپ .
— بۇنداق دېمىسىلە ! ئۆزلىرى مەزەمزات لەشكەرلىرىنىڭ سەردارى تۇرسىلا ، ماڭا خىزمەتكار بولسىلا بولمايدۇ . مانا مەن سىلىگە چاكار بولسام بولىدۇ ! — دېدى ئەنجانلىق قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ .
— ياق ! — دېدى ئەخمەتخانمۇ مەھمۇدقا جىددىي تىكىلىپ ، — سىلى ماڭا چاكار بولسىلا بولمايدۇ . سىلى دېگەن بىر ئالىم . يېتىلگەن سىپەھسالار ، شۇنداقلا ھەرقانداق دۈشمەن تەڭ كېلەلمەيدىغان باتۇر ! سىلىدەك ئادەمگە خىزمەت قىلسام ، ھەر ئىككى ئالەمدە ماڭا بەخت بولىدۇ !…
ئىككى ھىيلىگەر خوجا بىر ـ بىرىنى ئەنە شۇنداق ماختىشىپ ، بىر ـ بىرىنىڭ خۇي ـ پەيلىنى بىلمەكچى بولدى . بىر ـ بىرىگە يول بەرمىگەن ئىككى مەككار خوجا باشقىچە يول تۇتۇشقا تەييارلاندى . بۇ يولنى ئەنجانلىق خوجا ئەڭ دەسلەپ ماڭدى .
— ئۇنداق بولسا ، ئىنىم ، بىز دوست بولايلى ! ھەر ئىككىمىز خوجا ، ئىككىمىز دوست بولساق گۈل ئۈستىگە گۈل بولمامدۇ ؟ !

ئـەنجانلىقنىڭ بۇ سۆزى سىگار كۆزنىڭ كۆڭلىگە مايدەك ياقتى . ئۇ ئۆزىمۇ مەھمۇد بىلەن قۇرئان تۇتۇپ دوست بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ يۈرەتتى . ئۇ قولىدىن ھەرقانداق سېھىرگەرلىك كېلىدىغان بۇ خوجا بىلەن قىيامەتلىك دوست بولۇۋالسا ، كۆك تاشقا مىنەلەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتتى .

— سىلىنىڭ دېگەنلىرى مېنىڭ بەختىم ! بولىدۇ ، سىلى دېگەندەك ، بىز قىيامەتلىك دوست بولايلى ، مەھمۇدخان خوجام ، قۇرئان ئالسىلا ، بىز قۇرئانى شەرىفنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، بىر - بىرىمىزدىن ھەرقانداق ئەھۋالدا يۈز ئۆرۈمەيدىغان سادىق دوستلاردىن بولايلى ، — دېدى ئەخمەتخان ئۆز مۇددىئاسىنىڭ ئەمەلگە ئېشىۋاتقانلىقىدىن خۇشال بولۇپ .

مەھمۇدخان ئورنىدىن تۇرۇپ ئالا خۇرجۇندىن ئالىقانچىلىك بىر قۇرئاننى ئالدى . ئۇ قۇرئاننى ئىككى قوللاپ تۇتۇپ سۆيدى ، ئارقىدىن پېشانىسىگە تەگكۈزدى .

— قېنى ، ئىنىم ، جاينامازغا كېلىپ قىبلىگە قاراپ ئولتۇرۇڭ !

ئەخمەتخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، مەھمۇدخان ئولتۇرغان جاينامازنىڭ بىر يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى . ئالىقانچىلىك قۇرئان جاينامازنىڭ باش تەرىپىدە تۇراتتى . ئالدىدا ئىككىسى ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇدى . نامازنى ئوقۇپ تۈگىتىپ دۇئا قىلغاندىن كېيىن ، مەھمۇد قۇرئاننى قولىغا ئالدى .

— مەن ، — دەپ قەسەم قىلىشنى باشلىدى ئۇ ، قۇرئاننى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — ئىنىم ئەخمەتخان خوجا بىلەن ئىككى ئالەملىك دوست بولۇش ئۈچۈن قۇرئان تۇتتۇم . ناۋادا ئەخمەتخان خوجا بىلەن قۇرئان تۇتۇپ بولغان دوستلۇققا ۋاپاسىزلىق قىلسام ، ھەر ئىككى ئالەمدە قارا يۈز بولاي !

ئـەخمەتخان خوجا ئەنجانلىق خوجىنىڭ قولىدىن قۇرئاننى ئېلىپ ، ئۇنىڭ دېگەنلىرىنى ئۆزىنىڭ سۆزى قىلىپ تەكرارلىدى .

ئاخىرى ئىككىسى ئورنىدىن تۇرۇپ ، بىر - بىرىنى قۇچاقلىدى .

«قىلىپ فوچى كۆپ ھىيلىلەرنى دۇرۇست ،
ئەخمەتخان خوجامنى قىلىپ ئۆزىگە دوست .
بۇ ئىكەۋ كەلامى خۇدانى تۇتۇپ ،
قەسەملەر قىلىشىپ قېرىنداش بولۇپ .»①

مەھمۇد سىىگار كۆز بىلەن قۇرئان تۇتۇپ دوست بولغانلىقىدىن ئىنتايىن خۇشال بولدى . ئۇ ئۆزىگە بىر ئىشەنچلىك ياردەمچى تاپقانلىقىدىن بېشى ئاسمانغا يېتىپ ئۆزىنى بۇ يۇرتنىڭ ھاكىمبېگى بولغاندەك سەزدى . ئەخمەتخان خوجىمۇ ئوشۇقى ئالچۇ چۈشكەن قىمارۋازدەك ئەمدىكى تاۋكالاردا ئۇتىدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ئىچ - ئىچىدىن سۆيۈندى . ئارىسىدا ھېچقانداق خۇدۇكسىرەش قالمىغان ئىككى خوجا خىزمەتكار يىگىت كىرىپ ياققان شامنىڭ يورۇقىدا ئىچىلىپ - يېيىلىپ پاراڭغا چۈشتى . ھاكىمبەگ لەشكەرلىرىنىڭ سەردارى بولغان ئەخمەتخاننىڭ تىلىنى باغلىۋالغان مەھمۇدخان ئۆزى قىزىقىدىغان ئەھۋاللارنى كوچىلاپ سوراشقا باشلىدى . ئۇلار تا يېرىم كېچىگىچە پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . شۇ كۈنى ئەخمەتخان خوجا مەھمۇدنىڭ تۇرالغۇسىدا قونۇپ قالدى…

* *

مەھمۇد باياندايدىن غۇلجىغا يۆتكىلىپ كېلىپ ، تېرەكتىن بەش پو ياسىدى . قامەتلىك ، كۈچ - قۇۋۋەتى ئۇرغۇپ تۇرغان

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 23 - بەت .

يۈز ئۇيغۇر يىگىتنى تاللاپ ، ئۇلارنى ياۋروپا چېرىكلىرىدەك كىيىندۈرۈپ ، ھەممىسىگە تۆپەك مىلتىق تۇتقۇزدى . بۇنى قوزغىلاڭنى كۈچەيتىش مەقسىتىدە ئەمەس ، ئەكسىچە قوزغىلاڭنىڭ باشچىلىق ھوقۇقىنى تارتىۋېلىش غەرىزىدە قىلدى . بەزىلەر ئەنجانلىقنىڭ نېمە قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى بىلمىسىمۇ ، خەلقنىڭ ئۇنىڭغا بىلدۈرۈۋاتقان سەۋدايىلارچە ئېتىقادىنى كۆرۈپ ، ئېغىز ئاچمىدى . خوجىنىڭ ئابرۇيى كۈندىن ـ كۈنگە ئۆسۈپ ، مەزەمزات بىر چەتتە قالدى ، ھەتتا ئەڭ يېقىن ئادىمى سىڭار كۆزمۇ يېنىغا بارمايدىغان بولدى . ئەزەلدىن ئىچى تار ھاكىمبەگ بۇنى كۆرۈپ ھەسەت ئوتىدا ئۆرتەندى . ئۇ جۈمە نامىزىغا تاھارەت ئېلىۋېتىپ ئۆز ـ ئۆزىگە غەزەپ بىلەن پىچىرلىدى :

«ياق ! بۇ لەنىتى ئەنجانلىقنىڭ ئورنۇمنى ئىگىلىۋېلىشىغا قاراپ تۇرالمايمەن ! ئۇنى كۈچىدىن ئۆتسە چالما ـ كېسەك قىلىدىغان چاشقان قىلىۋېتەلمىسەم ، ئاتام قويغان ئىسمىمنى يۆتكىۋېتىمەن !... »

* *

باغلار ھۇپپىدە چېچەكلىدى . يەر ـ جاھان ئىسسىپ ، دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھلار يېشىل تون كىيىپ ، باھار شامىلىدا ۋىلىقلاپ كۈلدى . ئاسماندا بىر پارچىمۇ ئاق بۇلۇت كۆرۈنمەيتتى . مەزەمزات بىر مۇھاپىزەتچىسى بىلەن بەيتىللاغا ئاتلىق يول ئالدى .

«بۈگۈن بەيتىللادىكى جۈمە نامىزىدا ئادەم كۆپ بولىدۇ . خەپ ، ئەنجانلىق ! سېنىڭ سېسىق چاۋاڭنى جۈمەگە كەلگەنلەرنىڭ ئالدىغا يېيىۋەتمىسەم !... »

بەيتىللا مەسچىتىنىڭ ئاركىلىق دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىغان مەزەمزات ئالدىن ئېتىدىن چۈشكەن مۇھاپىزەتچى

يىگىتنىڭ ياردىمىدە ئېتىدىن چۈشتى . ئۇ ئۆزىنى تۈزەشتۈرۈپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، غادىيىپ مەسچىتكە قاراپ يول ئالدى . ئۇچرىغانلار ئۇنىڭغا يول بېرىپ ، قوللىرىنى باغلاپ ، باشلىرىنى ئېگەتتى . ئۇ بەزىدە كەمچەت تۇماقلىق بېشىنى ئېگىپ ، بەزىدە ئەگمەي مېڭىپ بەيتىللا ئىچىگە كىردى . ھاكىمبەگ سەپ تارتىپ ئولتۇرغان ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ ، ئالدىنقى قاتارغا كېلىپ توختىدى . ئۇ دائىم ئولتۇرىدىغان ئورۇن بوش تۇراتتى...

جۇمە نامىزى ئوقۇلۇپ بولۇنۇشى بىلەن ئورنىدىن تۇرغان مەزەمزات : مېنىڭ سىلەرگە دەيدىغان سۆزۈم بار ، دەپ جامائەتنى ئورنىدىن تۇرغۇزمىدى . شۇ تاپتا ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن يۈرىكىدە كۆيۈۋاتقان ھەسەت ئوتىنىڭ ئۇچقۇنلىرى چېچىلاتتى ، ئاق سېرىق چىرايىدا بولسا ، چايانلار ئۆمىلەيتتى . ھاكىمبەگنىڭ كۆز ۋە چىرايىنى كۆرگەن ئادەملەر بىر - بىرلىرىگە مەنىلىك قارىشاتتى .

ئىچكىرىكى ئۆيدىكىلەر ئالدىغا يىغىلىپ ئولتۇردى . تاشقىرىقى ئۆيدىكىلەر كىرىپ بوشىغان ئورۇننى تولدۇردى . مەسچىت ئىچى ئېغىر جىمجىتلىقتا چۆكتى ، ھەممە ئادەم مەزەمزاتنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇراتتى .

— يېقىندىن بېرى ، — دەپ يۇقىرى ئاۋاز بىلەن سۆزىنى باشلىدى مەزەمزات ، — شەھىرىمىزدە بىر ئەنجانلىق پەيدا بولدى . ئۇ ئۆزىنى «خوجا» دەپ ئاتىدى . لېكىن ، راست خوجىمۇ ، ئەمەسمۇ ، بۇنى بىلىدىغان ئادەم يوق . بەلكىم خوجىدۇر ياكى ئۆتۈپ كەتكەن بىر قىزىلكۆز ئالدامچىدۇر ؟ ! مەن ئۇنىڭ گەپ - سۆزى ۋە قىلىۋاتقان ئىشلىرىغا قاراپ ، ئۇنىڭ خوجا ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىپ قالدىم . ئۇ خوجا ئەمەس ، بىر مەككار ! مەن سىلەرنى ئاگاھلاندۇرىمەن ! بۇ ئەنجانلىقتا ئىشىنىپ كەتمەڭلار ! ياغاچ قازاندا تاماق پىشامدۇ ؟ ياغاچ زەمبىرەكلەر

بىلەمسۇ قەلئەلەرنى ئالغىلى بولامدۇ ؟ ! بۇ بىر ئۇچىغا چىققان ئالدامچىلىق ! ئەقلى بار ھەرقانداق ئادەم ئۇنىڭغا ئىشەنمەيدۇ... لېكىن ، بىزنىڭ خېلى كۆپ ئادەملىرىمىز بۇ يالغان خوجىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىۋاتىدۇ . ئۇنىڭغا قول بېرىپ ، پىر - ئۇستاز دەپ بېشىدا كۆتۈرۈۋاتىدۇ . قارا چاشقان ، قارا قاغا ، قارا كىرپىلەرنى سويۇپ ، نەچچە خىل دورا قوشۇپ ، يانجىپ ، ئۇششاقلاپ ، ئاندىن ئۇنىڭغا ئازايىم ئوقۇپ ، دۈشمەن قەلئەسىگە قارىتىپ دۈتلەندۈرسە ، ئۇ يەردىكى چېرىكلەر راستىنلا ھوشىدىن كېتەرمۇ ؟ بىز بېسىپ كىرىپ قىلىچ ئۇرساق بىلمەسمۇ ؟ خالايىق ، بۇ پەقەت بىر ئاللانىڭ قولىدىن كېلىدىغان سېھرىي قۇدرەت ، ئەنجانلىق مەككارنىڭ قولىدىن كېلىشى زادىلا مۇمكىن ئەمەس ! — مەزەمزات قاتتىق ۋارقىراپ سۆزلەپ يۆتىلىپ كەتتى . ئۇ قولياغلىقىنى ئېلىپ ، ئاغزىنى ئېرتىپ ، يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن ، سۆزىنى يەنە داۋاملاشتۇردى ، — مېنىڭ بۇلارنى دېيىشىم ، خالايىق ، سىلەرنى ھىيلىگەر خوجىنىڭ ئازدۇرۇشلىرىدىن ساقلاپ قېلىش ! قېرىنداشلار ! ئەنجانلىقنىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كېتىپ ، يۇرتىمىزنى ئۇنىڭ قولىغا تۇتقۇزۇپ قويمايلى !...

مەزەمزاتنىڭ سۆزى ئادەملەر ئارىسىدا غۇلغۇلا قوزغىدى . كۆپلىرى ئۇنىڭ سۆزىنى توغرا تاپقان بولسىمۇ ، يەنە بەزىلەر مەھمۇد خوجىنى ئاقلاپ چىقتى . ئۇنى ماختاپ ، سېھىرلىك كۈچ - قۇدرىتىنى كۆككە كۆتۈردى . مانا شۇنداق ئادەملەردىن بىرى بەيتۇللادىن چىقىپ ، مەھمۇد خوجىنىڭ تۇرالغۇسىغا يول ئالدى . خوجىنىڭ تۇرالغۇسى بەيتۇللادىن يىراق بولغاچقا ، ئۇ شۇ يەردىكى مەسچىتتە جۈمە نامىزىنى ئوقۇپ ، يېڭىلا ئەخمەتخان خوجا بىلەن بىللە تۇرالغۇسىغا كېلىپ تۇراتتى . ئايغى يېپىنىك ، سىلىق ماڭىدىغان ، ئەللىك ياشلارغا يېقىنلاپ قالغان ئادەم مەھمۇد تۇرۇۋاتقان ھويلىنىڭ ئاق دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

بېشىغا رەڭگى ئۆڭگەن قىزىل بۆك، ئۇچىسىغا كالتە، ياللاڭ چاپان كىيگەن، بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان بۇ ئادەم بىر قانىتى ئوچۇق تۇرغان دەرۋازىدىن ئىچىگە قارىدى. ئېگىز پېشايۋان ئۈستىدە تۇرغان يىگىت دەرۋازا ئالدىدىكى ئادەمنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى...

— ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى بىر ئادەم كەپتۇ. باشلاپ كىرەيمۇ يا ... — دېدى خوجىنىڭ خىزمىتىنى قىلىدىغان يىگىت ئىشىكنى ئۇرۇپ كىرىپ، بوسۇغىدا قول باغلاپ توختاپ.

ئەخمەتخان خوجا بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان مەھمۇد: «كەتكۇزۇۋەتسەم، بىرەر سوۋغا ـ سالام ئەكەلگەن بولسا، زىيان تارتىمامدىمەن؟» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزۈپ:

— باشلاپ كىرىڭ، ئوغلۇم! — دەپ يىگىتكە قارىدى.

ھايال بولماي يۇزىدە چېچەك ئىزى قالغان ئادەم ئېگىلىپ، قول باغلاپ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ تاپىسىدىلا توختاپ، ھىجىيىپ مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخانغا سالام قىلدى.

— كېلىڭ! كېلىڭ! — دېدى خوجا ئۇنىڭ قولىغا قاراپ، ھېچنېمە يوقلۇقىنى كۆرگەندىن كېيىن، «باشلاپ كىرىڭ!» دېگەنلىكىدىن ئۆزىگە كايىدى. ئەمما ئۇ ئارقىدىنلا: «بەلكىم يانچۇقىدىدۇر؟» دەپ ئۆزىگە تەسەللى بەردى.

ئۆيگە كىرگەن ئادەم ئىشىكنىڭ يېنىغىلا ئولتۇرۇپ، ئىككى قولىنى دۇئاغا كۆتۈردى. ئۇنىڭ چىرايى ھىجىيىپلا تۇراتتى.

— مەن بىرىنچىدىن، ئۆزلىرىگە سالام بېرىپ قول بەرگىلى كېلىۋىدىم. ئىككىنچىدىن، ئۆزلىرىگە دەيدىغان مۇھىم بىر گەپ بار ئىدى، — دېدى يۇزى «گۆللۈك» ئادەم ھىجىيىپ، ئۇ ئەخمەتخان خوجىغا بىر قاراپ قويۇپ، سۆزىدىن توختىۋالدى.

— مېنىڭ ئالدىمدا دېگىلى بولمايدىغان سۆزمىدى؟ — دېدى سىڭار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ، — ئەمىسە مەن چىقىپ كېتەي!

— كېتىپ قالمىسىلا، خوجام! بىزنىڭ يەنە دېيىشىدىغان

گەپلىرىمىز بار ! — دېدى مەھمۇد چىقىپ كېتىۋاتقان سىڭار كۆزنىڭ كەينىدىن قاراپ .
ئەخمەتخان چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ، ھىجىيىپ ئولتۇرغان ئادەم مەھمۇدنىڭ يېنىغا سۈرۈلۈپ يېقىن كەلدى .
— بۈگۈن جۈمە نامىزىنى بەيتۇللادا ئوقۇۋىدىم ، — دەپ ، ھىجايغان ھالەتتە ، مەھمۇدقا قاراپ سۆزىنى باشلىدى كىرگەن ئادەم ، ئۇ مەزەمىزاتنىڭ دېگەنلىرىنى ئېقىتماي ـ تېمىتماي سۆزلەپ بەردى ۋە ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ خوجىغا سادىق ئادەملىكىنىمۇ ئەسكەرتىپ قويۇشنى ئۇنتۇپ قالمىدى .
مەھمۇدنىڭ چىرايى تاتىرىپ ، ئۇچلۇق ئېڭىكىدىكى نوغۇچتەك ساقىلى تىترەپ كەتتى . ئۇ ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشقا تىرىشىپ ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئۇچىدىكى شالاڭ بۇرۇتلىرىنى سىلاپمۇ باقتى ، يەنىلا ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەۋاتقان ۋەھىمە ئۇنى بىئارام قىلاتتى . شۇنداق بولسىمۇ كۆپنى كۆرگەن بۇ مەككار چىرايىغا بىلىنەر ـ بىلىنمەس كۈلكە يۈگۈرتۈپ ، ئۆزىگە ھىجىيىپ قاراپ تۇرغان ئادەمگە تىكىلدى .
— ئۆزلىرىنىڭ ماڭا بولغان ساداقىتى مېنى تەسىرلەندۈردى ، — دەپ سۆز باشلىدى ئەنجانلىق خوجا ، — بىلىمەن ، مەزەمزات مېنىڭ تېگى ـ تەكتىمنى ئوبدان بىلمىگەنلىكتىن مېنىڭدىن گۇمانلىنىپتۇ . بۇنىڭ كارايىتى چاغلىق ! قاراپ تۇرۇڭ ، كېيىنكى جۈمەلەردە ئۇ ئەزىز مېنىڭ ياخشى گېپىمنى قىلىدۇ . مەن بۇنىڭغا ئىشىنىمەن ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، ئالدىدىكى ئادەمگە تىكىلدى ، — ئىسمىشەرىپلىرى نېمىكىن ؟...
— ئىسمىم قۇليار ، ئاتامنىڭ ئىسمى فىدا مۇھەممەت .
— قۇليارخان ! — دېدى مەھمۇد ئوچۇق چىراي بىلەن ، — بىز ئەمدى يېقىن دوستلاردىن بولۇپ قالدۇق . پات ـ پات كېلىپ پېقىرنى يوقلاپ تۇرۇشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن !

— كېلىمەن ، كېلىمەن ! — دېدى قۇليار ئالدىراپ ـ تېنەپ ، خۇشامەت بىلەن ، — مەھمۇدخان خوجام ، ئۆزلىرىنىڭ خىزمىتىدە بولۇش ، مېنىڭ بەختىم .

— ئۆزلىرىدىن ، قۇليارخان ، بىر ئادەمنىڭ نام ـ ئەھۋالىنى سوراي دېۋىدىم…

— بىلسەملا دەپ بېرىمەن !

— موللا ناسىر ئەلەم دېگەن كىم بولىدۇ ؟ ! — دېدى خوجا قۇليارغا جىددىي تىكىلىپ ، — بۇ زاتنىڭ ئىسمىنى بىرقانچە يەردە ئاڭلاپ قالدىم . ئادەم كۆپ بولغانلىقتىن سورىيالمىدىم . بىلسىلە ، قۇليارخان ، ماڭا دەپ بەرگەن بولسىلا !…

— موللا ناسىر ئەلەمنى بىلىمەن ، ئوبدان بىلىمەن ، — دېدى قۇليار قاش ـ قاپىقىنى سۈزۈپ ، كۆزلىرىنى ئوينىتىپ ، — ئۇ زات ئۈزۈندىن بېرى زىنداندا .

«كى باشدىن ئاياغى سەلاسىلدە بەند ،
ئاياغىدا ئىشكەل ، بويۇندا كەمەند .
بۇ جەڭگە سەبەب بولغان ئۇ ئىبتىدا ،
شەھەر قازىسى ئېردى ھەم ئۇلەما .
چىرايىغا باقساق ئېرۇر تازا گۇل ،
ھەممە گۇل چىرايلار ئېرۇر ئاڭا قۇل .
تەكەللۇم زامانىدا سۆزلۈك ئېرۇر ،
يۈزى گۇل سۈفەت ئاھۇ كۆزلۈك ئېرۇر .
ساقالى ئانىڭ مىسلى كافۇر ئېرۇر ،
يۈرەكلىك زەباندار ، باھادىر ئېرۇر…»[1]

---

[1] «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

— شۇنداق بىر ئۇلۇغ زات نېمىشقا زىندانغا چۈشۈپ قالدى ؟ — سورىدى مەھمۇد ، ئۇنىڭ كۆز ۋە چىرايىدىن ھەيران بولغانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى .

قۇليار ئۆزى دېگەندەك ، موللا ناسىر ئەلەمنى ئوبدان ۋە تولۇق ، زىندانغا چۈشۈپ قېلىشىنىڭ سەۋەبلىرىنىمۇ توغرا بىلەتتى . ئۇ بىلگەنلىرىنى بىر باشتىن سۆزلەشكە باشلىدى . قۇليارنىڭ تونۇشتۇرۇشىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقان مەھمۇد بارغانسېرى قازىكالانغا قىزىقىپ قالدى ، ئۇ ھەتتا كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ ، مەزەمزاتنى بىرقانچە قېتىم سۆكتى . لېكىن ئەخمەتخان خوجىنى ئاغزىغا ئالمىدى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن قۇتقۇزۇپ چىقىش قارارىغا كەلدى . «مەن ، — دەپ ئويلىدى خوجا ، — بۇ ئاخۇننى زىنداندىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقسام ، ئۇ جەزمەن مەن تەرەپ بولۇپ ، مەزەمزاتقا قارشى تۇرىدۇ . كۆڭلەرنىڭ بىرىدە ھاكىمبەگنى يوقاتسام ، شەك ـ شۈبھىسىز ، ئۇ مېنى مەزەمزاتنىڭ ئورنىغا ئولتۇرغۇزىدۇ...»

— مەن قايتاي ! — دېدى قۇليار پاراڭ تۈگىگەندىن كېيىن ، ئورنىدىن تۇرۇپ .

— قۇليارخان ! — دېدى ئورنىدىن تۇرۇۋاتقان مەھمۇد ، — شەھەرلىرىگە مۇساپىر ئىكەنلىكىمنى ئۇنتۇپ قالمىسىلا ، يوللىرىغا قارايمەن ، پات ـ پات كېلىپ ئاڭلىغان ـ بىلگەنلىرىنى دەپ بېرەرلا !...

— پات ـ پات كېلىپ تۇرىمەن ! بولدى ، ئاۋارە بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرمىسىلا !

مەھمۇد خوجا قۇليارنى ئىشىككىچە ئۇزىتىپ قويۇپ ، مۇلازىم يىگىتلىرىدىن بىرىنى چاقىردى .

— ئەخمەتخان خوجىنى چاقىرىۋېتىڭ ، ئوغلۇم ! — دېدى ئۇ ئالدىغا كەلگەن يىگىتكە قاراپ...

ھايال بولماي ئۆيگە سىگار كۆز كىرىپ كەلدى . ئۇ ئۇدۇل كېلىپ ، مەھمۇدخاننىڭ يېنىدىكى تامغا يۆلىنىپ ئولتۇردى .

— ئۇزاق پاراڭلىشىپ كەتتىڭلارغۇ ! ؟ — دېدى ئەخمەتجان

خوجىغا بۇرۇلۇپ قاراپ .
— ئادەتتىكى گەپلەر ، — دېدى خوجا سىگار كۆزگە ئوچۇق چىراي تىكىلىپ ، ئۇ بىردەم خىيال قىلغاندەك تۇرۇۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بۈگۈنكى جۈمە نامىزىدا مەزەمزاتنىڭ مېنى خالايىققا قارىلاپ بەرگىنى نېمىسى؟ يە مەن ئۇنىڭ زىتىغا تېگىدىغان بىرەر ئىش قىلمىسام؟ !
— سىلى مەزەمزاتنى بىلمەيلا ! مەن بۇ ئادەمنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىدىكىنىمۇ بىلىمەن••• ، — دەپ سۆز باشلىدى ئەخمەتجان قارا چىرايىدىن قۇيۇن ئۇچۇۋاتقان مەھمۇد خوجىغا تىكىلىپ ، — ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن كۆرەلمەس ، ئىچى قوتۇر ، ھەسەتخور ئادەم ! ئۇنىڭ سىلىنى جامائەت ئالدىدا يامانلىغانلىقى ھەيران قالغۇدەك ئىشمۇ ئەمەس . ئۆز ئىناۋىتىنىڭ چۈشۈپ ، سىلىنىڭ ئابرۇيلىرى ئۆسۈپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ھاكىمبەگنىڭ يۈرىكى ئۆرتىنىپ كەتتى . بۇنىڭغا چىدىيالمىغان مەزەمزاتنىڭ جۈمە نامىزىدا سىلىنى يامانلاپ سۆز سۆزلىگەنلىكى ، ئۆسۈۋاتقان ئىززەت - ئابرۇيلىرىنى يەرگە ئۇرۇشتىن ئىبارەت .
— توغرا دېدىلە ! — دېدى خوجا ئاق پاختىسى يوغان كۆزىنى چەكچەيتىپ ، — راستىنلا بۇ ئۇلۇغنىڭ ئىچى بەكمۇ تار ئىكەن . مېنىڭدەك بىر خۇداگۇي ئادەمنىڭ پاتمىغانلىقىغا ھەيرانمەن ! — ئۇ بىردەم خىيال سۈرۈپ تۇرۇۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋام قىلدى ، — ئۇنىڭ ئۆزىنى ئاشكارىلىغىنىمۇ ياخشى بولدى . ئۇنىڭ قانداق ئادەملىكىنى بىلىۋالدىم ، — ئۇنىڭ تەلەتكە قويۇن ئۆرلىتىۋاتقان كۆڭلىدە ، مەزەمزاتنى يوقىتىۋېتىش خىيالى تۇغۇلدى•••

*　　　*

مەھمۇد خوجا ئەخمەتخان خوجا بىلەن كېلىشىپ ، مەزەمزاتقا موللا ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن چىقىرىپ بېرىش تەلىپىنى قويۇپ ئادەم ئەۋەتتى . لېكىن ، ھاكىمبەگ ئىككى خوجىنىڭ تەلىپىنى

رەت قىلىپ، قازىكالاننى زىنداندىن چىقارمىدى...

سەھەردە ياغقان يامغۇردا يۇيۇلغان دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى خىلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرىدا چاقنايتتى. يوللىرىنىڭ توپىسى بېسىلغان شەھەر ساپ ھاۋادىن كۆڭۈللۈك نەپەس ئالاتتى.

شەھەرنىڭ ئاتاقلىق ياغاچچى ۋە تۆمۈرچىلىرى زەمبىرەك ياسىغان، ئانچە چوڭ بولمىغان مەيداننىڭ بىر چېتىدە بويى ئانچە ئېگىز بولمىغان، چىرايى قارامتۇل مەھمۇد خوجا ئالدىغا قارايتتى. ئۇنىڭ بېشىغا سەللە قىلىپ يەنە شۇ يېشىل لۆڭگە ئورالغان بولۇپ، ئۇستىدە يېڭى ئۇزۇن چاپان تۇراتتى. ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنىڭ قارىسى قارا مونچاقتەك پىلدىرلىغان خوجا ئارىلاپ ـ ئارىلاپ ئۇچلۇق ئېڭىكىدىكى نوغۇچتەك ساقىلىنى تۇتۇپ قوياتتى. خوجىنىڭ ئوڭ قولىدا ئالىقانچىلىك كىچىك قۇرئان كۆرۈنەتتى.

مەيداندا ئەخمەتخان خوجا ئالدىنقى سەپتىن يۆتكەپ كەلگەن يۈز نەپەر چېرىك تۆتتىن ئات قېتىلغان تۆت چاقلىق ئۇزۇن ھارۋىلارغا «ھە ـ ھۇ...» دېيىشىپ، تېرەكتىن ياسالغان زەمبىرەكلەرنى كۆتۈرۈپ بېسىۋاتاتتى. سىڭار كۆز ئۇلارنىڭ بېشىدا ئۇلارغا باشچىلىق قىلاتتى. ئۇ گاھى قوللىرىنى كۆتۈرۈپ قايسىبىر چېرىكنى تىللايتتى. چېرىكلەر ياغاچ زەمبىرەكلەرنىڭ ئاغزىنى ھارۋىنىڭ كەينىگە قارىتىپ، ھەربىر ھارۋىغا بىردىن ئورناتتى. بەش ھارۋىغا ئورنىتىلغان بەش زەمبىرەكنىڭ باش تەرىپىگە توغ ـ ئەلەم بېكىتىلدى. ھەممە ئىش تۈگەپ، ئەمدى ھارۋىلار قوزغالسىلا بولاتتى. ئەخمەتخان خوجا ھارۋىكەش چېرىكلەردىن باشقا چېرىكلەرنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمىنى ھارۋىلارنىڭ ئالدىغا، يېرىمىنى ھارۋىلارنىڭ كەينىگە تىزدى. ئالدىدىكى چېرىكلەرنىڭ ئالدىدا ھەرخىل توغ ـ ئەلەملەرنى تۇتقان چېرىكلەر تۇردى. بېشىغا سۆسەر تۇماق، ئۇستىگە كالتە موۋۇت

چاپان كىيىپ ، بېلىنى قىلىچ ئېسىلغان تاسما بەلۋاغدا باغلىغان سىڭار كۆز مەھمۇد خوجىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ماڭامدۇق ؟ — دېدى ئۇ ، مەھمۇد خوجىغا تىكىلىپ .

— ماڭايلى ! سىلى بىرىنچى هارۋىغا چۈشسىلە ، مەن ئىككىنچى هارۋىغا چۈشەي ! — دېدى مەھمۇد ئالىقانچىلىك كىچىك قۇرئاننى ئاغزىغا يېقىن ئەكېلىپ سۆيۈپ .

ئەخمەتخان بىرىنچى هارۋىغا چىقىپ ، زەمبىرەكنىڭ ئۈستىدە ئولتۇردى . ئەنجانلىق خوجا ئىككىنچى هارۋىغا چىقتى . چېرىك هارۋىكەشلەر ئۇزۇن قامچىلىرىنى هاۋادا قارسىلدىتىپ ، ئاتلىرىغا : «چۇھ ، جانىۋارلار !» دەپ ۋارقىرىدى . قۇلاقلىرىنى دىك تۇتقان ئاتلار پۇشقۇرۇپ ئالدىغا قاراپ ئېتىلدى . هەيۋەت بىلەن چوڭ يولغا چىققان هارۋىلار تۇرمە - زىندانغا قاراپ يول ئالدى . ئىككى تەرىپى ئاق تېرەكلىك كوچىدا كېتىۋاتقان ئاتلىقلار ، هارۋىلىقلار ، ئېشەكلىكلەر ۋە پىيادىلىقلار ئالدى - كەينىدە قورallıق چېرىكلەر تىزىلىپ ماڭغان ، زەمبىرەك بېكىتىلگەن هارۋىلارغا هاياجان ۋە هەيرانلىق بىلەن تىكىلەتتى . بۇ دەبدەبىلىك قوشۇنغا قارىغان كۆزلەردە : «نەگە ماڭغاندۇر ؟» دېگەن سوئال كۆرۈنەتتى . بارا - بارا كېتىۋاتقان هارۋا ۋە چېرىكلەرنىڭ ئىككى تەرىپىدە تاماشىچىلار كۆپەيدى . ئۇلارنىڭ ئارىسىدا چوڭلارمۇ ، ياشلارمۇ ، بالىلارمۇ ، ئەرلەرمۇ ، ئاياللارمۇ بولۇپ ئۆزئارا پاراڭلىشىپ باراتتى ، كۆزلىرى كېتىۋاتقان چېرىك ۋە هارۋىلاردىن ئايرىلمايتتى .

— ئىككىنچى هارۋىدا ئولتۇرغان ئەنجانلىق خوجا شۇمۇ ؟ ئۇلار يېشىل لۆڭگىنىمۇ سەللە قىلىپ يۆگەيدىكىنە ! ؟ — دېدى كېتىۋاتقان بورۇتلۇق ئادەم ئۆزىدىن ئېگىزرەك هەمراهىغا قاراپ .

— مەھمۇد پوچى شۇ ! ئۇ ياسىغان ياغاچ زەمبىرەكلەرنى

كۆرمىدىڭمۇ؟ بەلكىم، خوجا ئۆز زەمبىرەكلىرىنى غۇلجىلىقلارغا كۆرسىتىش ئۈچۈن ئاچىقتىمىكىن؟!

— ئالدىدىكى هارۋىدا ئولتۇرغان يەكچەشمە ئەخمەتخان خوجىغۇ دەيمەن!؟ ئۇنى مەھمۇد بىلەن بىلەن قۇرئان تۇتۇپ دوست بوپتۇ، دەپ ئاڭلىدىم، ئۇلارنىڭ بىللە كېتىۋاتقىنىغا قاراپ، راست ئوخشايدۇ، دەپ قالدىم.

— دېگەنلىرىڭ راست، هازىر ئىككىسى كىندىكى قوشتەك، نەگە بارسا بىللە بارىدىكەن، بىر - بىرىدىن زادىلا ئايرىلمايدىكەن!...

هارۋىلار غۇلجا ناھىيىسىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۇلار دولاندەرۋازىسىدىن كىرىپ بەيتىللا مەسچىتى تەرەپكە قاراپ ئازراق مېڭىپ توختىدى. كوچىنىڭ غەربىي تەرىپىدە شەنگەن يامۇلى، شەرقىي تەرىپىدە يۇتاڭ يامۇلى بولۇپ، يۇتاڭ يامۇلى تۈرمە ئىدى. پوچى ياسىغان زەمبىرەكلەر بېسىلغان هارۋىلار مانا مۇشۇ يۇتاڭ يامۇلى ئالدىدا، زەمبىرەكلىرىنىڭ ئاغزىنى يامۇلغا قارىتىپ، قاتار تىزىلىپ تۇردى. چىڭ سۇلالىسى هاكىمىيىتى هاكىم ئىدارىسىنىڭ تۈرمىسى بولغان بۇ جاي هازىرمۇ تۈرمە بولۇپ، موللا ناسىر ئەلەم مۇشۇ تۈرمىدە ياتاتتى.

«شەھەرنىڭ ئىچىگە ئەلالا سالىب،
يۈرەك يارغۇدەك شور - غەۋغا سالىب.
كى هەر ئارابا ئىچىرە تۆرت ئات قاتىب،
خاتۇن - بالالار قورقىشىبان قاچىپ.
يېتىپ كەلدى زىندان ئىشىكىگە تىز،
مۇنى كۆردى قىلدى ئەسەسلەر گۆرىز.
باسىب ئېردى زىندان ئىشىكىنى چاڭ،
كى زىندانغا باقىب ئۇرۇپ فوچى باڭ.

تىز ئاخۇنلۇغۇمنى چىقارغىل» دېدى ،
تاماملاڭ مېنىڭ بىرلە بارغىل ، دېدى…»[1]

مەھمۇد پوچى ئەخمەتخان خوجىغا بۇيرۇپ ، چېرىكلەرنى ھەربىر زەمبىرەكنىڭ يېنىغا بۆلۈپ تۇرغۇزدى . چېرىكلەر توپلارغا ئوق سېلىپ ئېتىشقا تەييار تۇردى . ئەنجانلىق خوجا ، ئەخمەتخان خوجىغا قاراپ :

— زىندانلاردىكىلەرگە دەڭ ، قازىكالاننى دەرھال چىقىرىپ بەرسۇن ، بولمىسا ئۆزۈم كىرىپ چىقىرىمەن . ئاندىن بۇ يامۇل ۋە زىندانلارنى زەمبىرەكلىرىمنى ئېتىپ تۆپتۈز قىلىۋېتىمەن ! — دېدى . پوچىنىڭ دېگەنلىرىنى سىگار كۆز ۋارقىراپ زىندان ـ تۇرمىدىكىلەرگە ئەينەن يەتكۈزدى . قورقۇپ كەتكەن تۇرمە ئەمەلدار ۋە يايىلىرى موللا ناسىر ئەلەمنى چىقىرىپ بەردى .

«چىقىپ كەلدى ئاخۇن فەرىشتە سۈپەت ،
ساقاللىرى كافۇر سىرىشتە سۈپەت .
كى تىز فوچى مەھمۇد كۆرۈشتى كېلىپ ،
ئىكەۋ بىر ـ بىرى بىرلە دەرياب ئالىپ .»[2]

مەھمۇد رەڭگىرويى سارغايغان ، خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرى ئىچىگە كىرگەن ، ئۆسكىلەڭ قاشلىرى ، ئۆسۈپ كەتكەن چاچ ـ ساقاللىرى قاردەك ئاپئاق ، قامىتى سەل ئېگىلگەن موللا ناسىر ئەلەمنىڭ تۇرمە دەرۋازىسىدىن چىققانلىقىنى كۆرۈپ ،

① ② «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

ئۇنىڭ ئالدىغا ئىككى كۆزىدىن ياش تۆكۈپ يۈگۈرۈپ باردى ـ دە ، ئۇنى قۇچاقلىۋالدى . سىڭار كۆز شەھەر قازىسىنىڭ يېنىغا بارالماي ، هارۋىلارنىڭ يېنىدا ئېغىر خۇرسىنىپ قاراپ تۇردى...

بۇ ۋەقەنىڭ خەۋىرى مەزەمزاتنىڭ قۇلىقىغا يەتكەندە ، ئۇ ئولتۇرغان ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ يوغان ، قوڭۇر كۆزلىرىدىن زەھەر ، ئاق سىرىق چىرايىدىن چايانلار تۆكۈلەتتى . يۈرىكى ھەسەت ئوتىدا كۆيۈۋاتقان ھاكىمبەگ خۇددى سەۋدايى بولغاندەك ھۆركىرىدى :

«بىلىپ قويغىن ، ئەنجانلىق ، مەن ساڭا بوزەك بولىدىغانلاردىن ئەمەس ! سېنىڭمۇ ، سەن زىنداندىن ئاچققان قازىسىنىڭمۇ جېنىنى ئالمىسام ، بۇ دۇنيا ماڭا ھارام بولسۇن !... »

* *

مەزەمزات مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخاننى نەچچە ئون مىڭ قوزغىلاڭچى بىلەن كۆرەگە ماڭدۇردى . ئۇنىڭ ئەنجانلىق بىلەن سىڭار كۆزنى كۆرەگە ماڭدۇرۇشىدا ئۆزىلا بىلىدىغان يامان غەرىزى بولۇپ ، موللا ناسىر ئەلەمنى كۆزىدىن يوقىتىشنى ئويلايتتى...

خېلىلا چىرايى تۈزىلىپ قالغان موللا ناسىر ئەلەم تورۇق يورغىسىغا مىنىپ ، ئىككى مۇلازىمى بىلەن كۆرە تەرەپكە كېتىۋاتاتتى . ئۇنىڭ نۇرانە چىرايىدىن خاسىيەتلىك نۇر چاقناپ تۇرىدىغان ئىچىگە سەل ئولتۇرغان كۆزلىرىدىن ، ئۆسكىلەڭ ئاق قاشلىرىدىن ، چىرايلىق ياسالغان ئاپئاق بۇرۇت ـ ساقاللىرىدىن پاكلىق ۋە گۈزەللىك چىقىپ تۇراتتى . ئۇنى كۆرگەن ھەرقانداق ئادەم زوقلانماي قالمايتتى .

قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتقان تورۇق ئات چوڭ يولنىڭ ياقىسىدا

بىر خىل سىلىق يۇرۇپ باراتتى . بېشىغا ئات سەللە يۆگىگەن ، ئۈستىگە ئۇزۇن موۋۇت چاپان كىيگەن ئەلەم يولنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاغ ۋە داللارغا قاراپ باراتتى . بىر ـ بىرىگە ئوخشاپ كېتىدىغان ، ياشلىرىمۇ تەڭ دېگۈدەك ئىككى مۇلازىم يىگىت ، ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدە يانمۇيان مېڭىپ ، پاراڭ بىلەن كېتىۋاتاتتى...

ئىلى ۋادىسىنىڭ شىمالىي ۋە جەنۇبىي تەرىپى قاتمۇقات ئەزىم تاغلار بىلەن توسۇلغان بولۇپ ، قۇياش نۇرىدا ئۇنىڭ ساي ـ سالا ، توپىلاڭ ۋە چوققىلىرى چاقناپ كۆرۈنەتتى . تاغلارنىڭ ئاستىدا ئېدىرلىقلار خۇددى ئاسمان ـ پەلەك تاغلارنىڭ پەلەمپىيىدەك تۇراتتى . بۇ ئېدىرلىقلار بىنەملىكلەر دەپمۇ ئاتىلاتتى . ئىلى دېھقانلىرى «سۇ تۇتۇپ تېرىلىدىغان بوغداي ئېتىزلىقلىرىنى ئۆلكە ، سۇ تۇتماي تېرىلىدىغان ئېدىرلىقلاردىكى بوغدايلىقلىرىنى بىنەم» دەيتتى .

ئېدىرلىقلاردىن كېيىن باشلانغان داللار كۆكىرىپ ، ئىشلەۋاتقان ئەر ـ ئايال دېھقانلارنىڭ ناخشىلىرى ياڭرايتتى . ئۇلارنىڭ هاۋاغا كۆتۈرۈلگەن كەتمەنلىرى قۇياش نۇرىدا جۇلالىناتتى . كۆرۈنگەن سەھرالار بوستانلىشىپ ، چىرايلىق كۆرۈنەتتى . يولنىڭ ئىككىلا تەرىپىدىكى ، ئېتىزلارنىڭ قىر ۋە ئېرىق بويلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى شىلدىرلايتتى . خېلىلا ئېگىز ئۆرلىگەن قۇياشنىڭ ئىللىق ئاپتىپى يىراقتىكى تاغلاردا ، بوستان سەهرا ، يېشىل دالا ، دەل ـ دەرەخ ، گىياھ ـ چۆپلەردە خۇددى تەبەسسۇمدەك چاقنايتتى .

پەرىشتە سۈپەت قازىكالاننىڭ خىيالىغا ئەنجانلىق خوجا كېلىپ ، ئۇنى ئويلاپ قالدى . پوچى بىلەن ئەخمەتخاننىڭ كۆرەگە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئۇلاردىن هال سورىغىلى كېتىۋاتقان موللا ناسىر ئەلەم ئەمدى ئۆز خىيالىغا بېرىلىپ ، تاغ ـ دالىلارنىڭ گۈزەل مەنزىرىلىرى بىلەن ئىشلەۋاتقان دېھقانلارنىڭ

ناخشىلىرىنىمۇ ئۇنتۇدى . ئۇ بېشىنى سىلىپ ، خىيال قاينىمىغا كىرىپ ئۇزەتتى . «قارىماققا بۇ خوجىنىڭ خۇي - پەيلى دۇرۇستەك قىلىدۇ . قولىدىن خۇدانىڭ كالامى چۈشمەيدىكەن . مېنىڭ نامۇئەھۋالىمنى بىلىپ ، مەزەمزاتنىڭ قوشۇلمىغىنىغا قارىماي ، مېنى تۈرمىدىن ئازاد قىلىپ چىققانلىقىمۇ ، ئۇنىڭ دىنىمىزغا سادىقلىقىنى كۆرسىتىپلا قالماي ، يەنە توغرىلىقىنى ئىسپادىلەيدۇ ، — ئۇ خىيالىدىن توختاپ ، ئۆتۈپ كېتىۋاتقان مەپىگە قارىدى ، — لېكىن ، ئادەم بالىسى بىر سىرلىق دۇنيا ، ئۇنىڭ چىرايلىق سۆزلىرىگە ، چىرايىدىكى كۈلۈمسىرەشلەرگە قاراپلا باھا بەرگىلى بولمايدۇ ، كىم بىلىدۇ ، مەھمۇد پوچى راستىنلا غەۋسۇل ئەزەمنىڭ توغرا نىيەتلىك پۇشتىدۇر ، كۆڭلىدە يامانلىق يوقتۇر ! ؟ ئۇ بەلكىم ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ خەۋىرىنى ئاڭلاپ ، ئەنجاندەك يەردىن توپىلاڭدىن توقاچ ئوغرىلىغىلى كەلگەن قارا نىيەتتۇر ؟ ! بىز چەتتىن كەلگەن خوجىلاردىن ئاز دەرد تارتتۇقمۇ ؟ ! ئاشۇ لەنىتى خوجىلار سەئىدىيە خاندانلىقىنى جۇڭغارلارنىڭ ئايىغىغا تاشلاپ بەردى . ئەمدى يەنە ئالدانساق ، خۇدا ئالدىدا گۇناھكار بولمامدۇق ؟ ! ياق ! مەن مەھمۇدقا ئالدىراپ ئىشىنىپ كەتمەي ، بىر مەزگىل ئوبدان كۆزىتىپ ، ئاندىن بىرنېمە دېمەمدىم ! ؟...» موللا ناسىر ئەلەم يەنە خىيالىدىن توختىدى . ئالدىدىن كېلىۋاتقان ئاتلىق قازاق توختاپ ، ئاخۇنۇمغا سالام بەردى . قازىكالان قازاقنىڭ سالىمىغا سالام بىلەن جاۋاب بېرىپ ، ھال - ئەھۋال سورىدى...

ئوتتۇرا ياشلىق قازاق بىلەن خوشلاشقان ئاخۇنۇم ، يورغىسىنى دېۋىتىپ يولىنى داۋام قىلدى . ئىككى مۇلازىممۇ ئۇنىڭ كەينىدىن يول ئالدى . موللا ناسىر ئەلەم بايا ئۈزۈلۈپ قالغان خىيالىنى يەنە داۋاملاشتۇردى : «بۇ دۇنيا ، بۇ ھايات نېمىدېگەن سىرلىق ۋە مۇرەككەپ ! ساڭا قاراپ ھىجايغانلارنىڭ ، قول باغلاپ ئېگىلگەنلەرنىڭ يېڭى ئىچىدە پىچىقى بارلىقىنى

بىلىۋالمىساڭ ، پىچاق يەپ قىزىل قېنىڭغا بويىلىسەن ! سېنى تىلىلىغاندىن ، ساڭا قاراپ ھىجايغان خەتەرلىك ! »

ئاخۇنۇم باياندايدىن ئۆتۈپ ، كۆرەگە يېقىنلاپ كېتىۋاتاتتى . كۈن خېلىلا ئېسىپ ، موللا ناسىر ئەلەمنىڭ پېشانىسىدە تەر تامچىلىرىنى چاقناتتى . ئۇ كېتىۋېتىپ كەينىدىن كېلىۋاتقان ئاتلارنىڭ ئاياغ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قالدى . ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ كېلىۋاتقان ئالتە ـ يەتتە ئادەمنى كۆردى . ئاخۇنۇمنىڭ تېنى تۇيۇقسىزلا شۈركۈنگەندەك بولدى ، لېكىن ئۇ ، ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتماي ، يولىنى داۋام قىلىۋەردى .

«نەگە ماڭغان ئادەملەردۇر ؟ مېڭىشى تېز ۋە باشقىچىلا كۆرۈنىدىغۇ ؟ كۆرە تەرەپتە بىرەر ئىش بولغانمىدۇر ؟ !··· » دەپ ئويلىدى ئاخۇنۇم كېتىۋېتىپ .

يوچۇن ئاتلىقلار قازىكالانغا بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلەتتى . قوللىرىغا تۆپەك ملتىق تۇتۇپ ، يانلىرىغا قىلىچ ئاسقان بۇ ئادەملەرنىڭ كېلىشىدىن بىر يامانلىقنى كۆرگەندەك ، ئاخۇنۇم ئېتىنى پۇتلىرى بىلەن دېۋىتتى . ئۇنىڭ كەينىدىن قالماي كېلىۋاتقان ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ پات ـ پات كەينىگە قاراپ سەگەك ماڭدى .

«دېدى ئاخۇنۇم : ئالامان ، ئالامان ،
كى يالغۇز بۇ يەردە تۇرىمەن يامان . »①

كەينىدىن كېلىۋاتقان ئاتلىقلار بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلەتتى . بۇنى كۆرگەن موللا ناسىر ئەلەم ئېتىغا قامچا ئۇردى . ئات ئەمدى يوگۈرۈشكە باشلىدى ، ئىككى مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ ئاخۇنۇمنىڭ كەينىدىن قالماي ئاتلىرىنى چاپتۇردى .

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 25 ـ بەت .

«بۇ بىچارە ئاخۇن قاياققا قاچار ،
قازا ئاخۇنۇمغا بولۇبدۇر دۇچار .
گۈرۈنچ ئېتىمىزغا ئالىپ يۈردى ئات ،
كى ئەسمە يۇگۇرتۇپ يېتىپ كەلدى فات .
تۇفەك ئاتتى تىز تەگدى ئاخۇنغا ئوق ،
كى ئاتتىن يىقىلماققا بولدى ياۋۇق .»①

ئوق ئاتقان ئادەم ئۇدۇل قازىكالاننىڭ يېنىغا كېلىپ ئېتىدىن چۈشتى ـ دە ، قىلىچىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، تېخى جېنى چىقمىغان پەرىشتە سۈپەت ئەلەمنىڭ يۈرىكىگە تىقتى . شۇ چاغدا ئاخۇنۇم ئۆز قاتىلىغا قاراپ ، ئەڭ ئاخىرقى يۈرەك سۆزلىرىدىن پىچىرلىدى : «هەي ، پاك پەرۋەردىگار ! مۇنۇلارنىڭ نەسلى ئاتىلىرىنىڭ يولىدا ماڭمىسۇن ، ئۇلار پاك قېرىنداشلىرى بىلەن بايلىق ، هوقۇق ۋە شۆهرەت تالاشماي ئىناق ئۆتىدىغان بولسۇن !... »
موللا ناسىر ئەلەمنىڭ كۆكسىدىن يېيىلىپ چىقىۋاتقان قىزىل قان بىردەمدە ئانا زېمىننى بويىدى .

«كى جانى جانان سارى بولدى راۋان ،
مۇبارەك تەنى بولدى ئاغۇشتە قان .
كى كافۇر سۇفەت ئاق ساقال بولدى خۇن ،
مۇنى ئاڭلاغان مۇئمىن ئولدى جۇنۇن... »②

قازىكالاننىڭ ئىككى مۇهاپىزەتچى يىگىتى قىلىچلىرىنى سۇغۇرۇۋېلىپ نامەلۇم قوراللىق ئادەملەر بىلەن جان تىكىپ ئېلىشتى . لېكىن ، ئۇلار كۆپ بولغانلىقتىن تەڭ كېلەلمەي كەينى ـ كەينىدىن جان بەردى...
بۇ خەۋەر مەهمۇد پوچىغا يەتتى . ئۇ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قاتىلى مەزەمزات ئىكەنلىكىنى دەرهال پەملەپ ، بىر قىسىم

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 26 ـ بەت .

قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ شەھەرگە كەلدى . موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان خەلق ھازا تۇتۇۋاتاتتى .

«شەھەر خەلقىگە يەتتى ئۇشبۇ خەبەر ،
خالايىقدا قالماي خىرەددىن ئەسەر .
تامام يىغلاشىب نالە ـ پەرياد ئېتىپ ،
بولۇپ بىقارار تەڭرىگە داد ئېيتىپ ،
تامام يىغلابان كىم تۇتۇشتى ئازا ،
تىخى جامە ئۇستىگە كىيدى قارا .»①

قازىكالاننىڭ ئايالى ئاپئاق ، ئوغۇللىرى پەخرىدىن ئاخۇن بىلەن نىزامىدىن ئاخۇنلار ياقا يىرتىپ قان ـ قان يىغلىدى .

«ئىشتىنكى ئاففاق ۋە ئىككى ئوغۇل
كېتىپ ھۇشىدىن بولدى قاتتىغ مەلۇل .
كى فەخرىددىن ئاخۇن ئۇرۇب سەخت ئاھ ،
دېدىكىم : ‹گۇناھىڭ نەدۇر ئەي ، ئاتا !
قايۇ ناسەزا قەتىل قىلدى سېنى ،
يېتىم بىناۋا ، بىكەس ئەتتى مېنى .
دەرىخا ، دەرىخا ، دەرىخا ، دەرىخ ،
قايۇ سەنگى دىل ئوردى باشىڭغا تىغ › .
نىزامىددىن ئاخۇن ياقا چاك ئېتىپ ،
بولۇپ بىقارار گاھى ئەقلى كېتىپ .
دەرئېردىكى : ‹ئەي مېھرىبانىم ئاتام ،
فىدادۇر ساڭا تەندە جانىم ئاتام .
باشىم ئۆزرە ئېردىڭكى تاجىم ئاتام ،
مەھەم ئوترۇ كەلسە راۋاجىم ئاتام › .»②

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 26 ـ بەت .

② «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 26 ـ بەت .

پۈتۈن شەھەر خەلقى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ نامىزىنى بەيتۇللادا ئوقۇپ، خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىغا قويدى. مەھمۇد پوچى پۈتۈنلەي قارىلىق كىيىمى كىيىپ، ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدىن بەيتۇللاغىچە، بەيتۇللادىن خەلپەم بۇزرۇكۋارغىچە جىنازىنىڭ ئالدىدا ئاق باغلاپ ماڭدى...

ئون ئىككىنچى باب

چەڭزىگە سانجىلغان باش

مەھمۇد پوچى موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جەسىتىنى يەرلىككە قويۇپ، يەتتە نەزىرىنى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، كۆرەدىن بىرقانچە كىلومېتىر بېرىدىكى بارگاھىغا قايتىپ كەلدى...

ئاق ئۆي ئوتتۇرىسىغا قويۇلغان شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئەنجانلىق خوجا بىلەن چىغلىقمازارلىق خوجا ئولتۇراتتى. داستىخانمۇ سېلىنمىغان كونا شىرەنىڭ بىر چېتىدە پىلدىرلاپ شام ياناتتى.

— موللا ناسىر ئەلەمنى مەزەمزاتنىڭ ئادەملىرى ئۆلتۈردى. بۇنىڭدا گۇمان يوق! خەلقمۇ قازىكالاننىڭ قاتىلى ھاكىمبەگ دېيىشمەكتە. بۈگۈنكى كۆندە قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆپىنىڭ مەزەمزاتتىن رايى قايتتى. بۇ ئەلۋەتتە بىزگە پايدىلىق، — پېشانىسى تار، قاشلىرىنىڭ تايىنى يوق، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى يوغان پوچى سىڭار كۆزگە جىددىي قاراپ سۆزلەيتتى، — بىز پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئەخمەتخان، ھاكىمبەگنى جەھەننەمگە ئۇزىتىۋېتەيلى! بىزنىڭ بۇ ئىشىمىزدىن خەلقمۇ خۇش بولىدۇ، قازىكالاننىڭ روھىمۇ خاتىرجەم بولىدۇ. مەن ئويلاپ تۆۋەندىكىدەك قارارغا كەلدىم، — يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئىككى چېتىدىلا شالاڭ بۇرۇتلار ئۆسكەن، ئۇچلۇق

ئېگىلگەندەك نوغۇچتەك ساقىلىمۇ ياسالمىغان خوجا بىر ئۇھ تارتىپ ، ئەخمەتخانغا قارىدى . ئىككى مەگزى تومپىيىپ چىققان ، قاشلىرى قويۇق ۋە ئۆسكىلەڭ ، سىگار كۆزلۈك ئەخمەتخان ئىككى قولىنى شىرەگە قويۇپ مەھمۇدنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . لېكىن ئۇ ، ئۆز كۆڭلىدە ئۆزىنىڭ چوتىنى سوقۇۋاتاتتى : «مەيلى ، پوچى مەزەمزاتنى جايلىۋەتسە جايلىۋەتمەمدۇ ! ئارقىدىن مەن مۇنۇ موڭغۇل چىرايىنى جايلىۋەتسەم ، بۇ يۇرت ماڭا قالامدۇ ! ؟ ئۇ چاغدا چىغلىقمازاردىن بۇ يەرگە بىكار كەلمىگەن بولىمەن ، — ئۇ بىر دەم تۇرۇۋېلىپ ، خىيالىنى داۋام قىلدى ، — مەزەمزاتتىن قول ئۈزۈپ ، خوجىغا قول بەرگىنىم ئەقىللىق ئىش بولىدىغاندەك تۇرىدۇ . خوجا ھاكىمبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلا ، مېنىڭ بەختىمگە يول ئېچىلىدۇ »...

— ئەتە موللا ناسىر ئەلەمنى زىنداندىن قۇتۇلدۇرغىلى بارغاندەك ، پولىرىم بىلەن مەزەمزاتنىڭ چېدىرى ئالدىغا بارىمەن . ئۇنىڭ چېدىرىدا بار - يوقلۇقىنى بىلىپ ، بار بولسا بىر پو بىلەن كۇلىنى كۆككە سورۇۋېتىمەن . ئۇ يەردىلا ئوچۇق - ئاشكارا : موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئالدىم ، دەپ جاكارلايمەن ! — ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنىڭ قارا مونچاقتەك قارىسى پىلدىرلاپ تۇرغان خوجىنىڭ چىرايىدىن قۇيۇن ئۇچاتتى .

— بولىدۇ ، مەن قوشۇلىمەن ! — دېدى سىگار كۆز ، مەھمۇدقا جىددىي تىكىلىپ ، — ھازىر قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆپى ئۆزلىرىگە قول بېرىپ مۇرىتلىرى بولدى . موللا ناسىر ئەلەمنىڭ ئۆلۈمى بىلەن مەزەمزاتتىن خەلقنىڭ كۆڭلى يېنىپ ، ئۆزلىرىگە كۆڭۈل بەردى . بۇنداق تېپىلمايدىغان پۇرسەتتە ھاكىمبەگنى ئۆلتۈرۈۋەتسىلە ، قوزغىلاڭچىلار ھېچنېمە دېمەيدۇ ، بەلكى بۆكىنى ئاسمانغا ئېتىپ خۇش بولىدۇ ، — خوجا سۆزىدىن توختاپ سىنچىدەك پوچىغا قارىدى .

مەھمۇد خىيال سۈرۈۋاتاتتى : «مەن سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىدىكىنى بىلمەمدىمەن ؟ ! سىلى تاش سانىغاندا ، مەن قوم سانىيالمىسام ، ئەنجاندىن بۇ يەرگە كەلمەيتتىم . ئۆز ۋاقتىدا مەزەمزاتنى كۆچۈكلىنىپ ، ئەخمەت خەزىنىچىبەگنى ، ئىككى نەۋرىسىنى ، كۇيئوغلى ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى ئۆلتۈردىلە ! ئەمدى يۇرۇتنى خوجىلىرىدىن قول ئۈزۈپ ، ماڭا قول بەردىلە ! سىلى يالغۇز ئۆز قارا نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرالمايدىغانلىقلىرىنى بىلىپ ، مەن كېلىشىمگە ماڭا يېپىشتىلە ! ئۆزلىرىنىڭ كۆزلىرى بىر بولغان بىلەن ، ئىككى كۆزى بار بەزى ئادەملەر كۆرەلمىگەن نەرسىلەرنىمۇ كۆرەلەيدىكەنلا . سىلى مېنىڭ بۇ يۇرتقا بىكار كەلمىگەنلىكىمنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاجايىپ ھۈنەر ۋە ئىلىملىرىم بارلىقىنى بىلىپ ، ماڭا قول باغلىدىلا ، سىلىنىڭ مەزەمزاتنى ئۆلتۈرۈشۈمگە قوشۇلماسلىقلىرى مۇمكىنمۇ ؟ بۆكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىپ ، بىر ئەمەس ئىككى قوللىرىنى كۆتۈرۈپ قوشۇلىدىلا ! بۇ سىلىنىڭ قارا نىيەتلىرىگە تازا باب ئىش ـ دە ! مەزەمزات ئۆلسە ، مەنلا قالىمەن ـ دە ! مېنىڭدەك چەتتىن كەلگەن بىر خوجىنى ئۆلتۈرۈۋېتىش ، مەزەمزاتنى ئۆلتۈرۈشكە قارىغاندا تولىمۇ ئاسان ئىش ـ دە ! بۇنىڭ سورىقىمۇ بولمايدۇ ! شۇنداق ، مالايلارغا ئالدىنقى خوجايىنىنى ئۆلتۈرۈشتىن كېيىنكى خوجايىنىنى ئۆلتۈرۈش ئاسان ! بوپتۇ ، ئۆز كۆڭلۈڭنى خۇش قىلىپ ، بىرقانچە كۈن يېنىمدا يۈرۈپ تۇرغىن ! مەزەمزاتنى يەرلىككە قويغاندىن كېيىن ، نۆۋەت ساڭا كېلىدۇ . شۇنى بىلگىنكى ، ئەخمەق ، لىغا توغرىلاپ مەزەمزاتنى ئۆلتۈرەلىگەن ئادەم ، ئىلى ئالىمنى ساڭا تۇتقۇزۇپ قويامدۇ ؟ !…»

— مەن بىرىپ ، مەزەمزاتنىڭ شەھەرگە كەتكەن ـ كەتمىگەنلىكىنى بىلىپ كېلەيمىكىن ، — دېدى ئەخمەتخان ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشىلىنىپ .

— بولدى ، ئاۋارە بولمىسىلا ! مەن مۇلازىملىرىمدىن بىرىنى

ئەۋەتتىم . ئۇ ھازىرلا كېلىدۇ ، — دېدى بېشىغا ئاق بۆك كىيىپ ، يەكتۋە ئېتەكلىرى ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىپ ئولتۇرغان مەھمۇد .

ئەنجانلىق خوجىنىڭ سۆزى تۈگە - تۈگمەيلا چېدىرغا بىر ياش مۇلازىم يىگىت قول باغلاپ كىرىپ كەلدى . ئۇ تاپسىدىلا تۇرۇپ پوچىغا ھۆرمەت بىلەن تىكىلدى .

— مەزەمزات بۈگۈن شەھەرگە كەتمەپتۇ ، — دېدى ئۇ ، يەنە دەيدىغان سۆزى باردەك مەھمۇدقا قاراپ .

— يەنە دەيدىغانلىرىڭ بولسا ، تارتىنماي دەۋەرگىن ، ئوغلۇم ! — دېدى پوچى مۇلازىم يىگىتنىڭ سۆز سۆزلىشىگە مەدەت بېرىپ .

— ھاكىمبەگنىڭ چېدىرىنىڭ ئەتراپىدىكى قاراۋۇللار نەچچە ھەسسە كۆپەيتىلىپتۇ . بۇرۇن ئاتلىق قاراۋۇللار يوق ئىدى . بۈگۈن نەچچە ئون ئاتلىق قاراۋۇللارمۇ قويۇلۇپتۇ . يېقىنلىغان ھەرقانداق ئادەمنى قاراۋۇللار باشلىقى سوراق قىلىدىكەن . مېنىمۇ تۇتۇۋېلىپ سوراق قىلدى . ئۆزلىرىنىڭ مۇلازىمى ئىكەنلىكىمنى بىلىپ ، مېنى قويۇۋەتتى . مەزەمزاتنىڭ بۈگۈن شەھەرگە كەتمىگەنلىكىنى ماڭا قاراۋۇللار باشلىقى ئېيتىپ بەردى .

مەھمۇد ئەخمەتخانغا مەنىلىك قارىدى .

— جېنى تۈيۈۋېتىپتۇ - دە ! — دېدى پوچى قارا چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ .

ئەخمەتخان گەپ قىلمىدى .

— بولدى ، ئوغلۇم ، چىقىپ ئارام ئالغىن ! — دېدى خوجا ، قولىدىكى تەسۋىسىنىڭ ئۇرۇقلىرىنى سىيرىشقا باشلاپ .

مۇلازىم يىگىت چىقىپ كەتتى . سىگار كۆز ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا ماڭدى . مەھمۇد تەسۋى سىيرىشنى توختىتىپ ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ «نەگە ماڭغاندۇر ؟» دېگەندەك ، ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى .

*   *

ياپىيشىل ئىلى ۋادىسى يېڭى بىر كۈندۈزگە كىردى . ئۇپۇق ئۈستىگە يېڭىدىن چىقىۋاتقان قۇياشنىڭ يۈزى قان بىلەن بويالغاندەك كۆرۈنەتتى . تاغ ـ دالا ، قوڭغۇر يەر ، دەل ـ دەرەخ ، گۈل ـ گىياھلاردا ئۇنىڭ قىزغۇچ شولىسى چاقنايتتى .

قىبلىگە قارىتىپ سېلىنغان جايناماز ئۈستىدىن تۇرغان مەھمۇد ئەخمەتخاننىڭ يوقلۇقىنى كۆرۈپ ، تالاغا چىقتى . ئۇ ، ئېرىقنىڭ قىرىدا تۇرۇپ ، يىراقتىكى مەزەمزات چېدىرىغا قاراپ تۇرغان سىگار كۆزنى كۆردى . ئىككى بارگاھنىڭ ئارىلىقى ئىككى كىلومېتىردىن ئاشاتتى . خوجىنىڭ بارگاھى كۈرەگە يېقىنراق بولۇپ ، ھاكىمبەگنىڭ بارگاھى پوچى بارگاھىنىڭ ئايغىدا تۇراتتى . مەھمۇد يۆتىلىپ يەكچەشمىنىڭ يېنىغا كەلدى .

— ناشتا قىلايلى ! — دېدى ئەخمەتخاننىڭ مۇرىسىگە كىيىلىدىغان ئەنجانلىق يېنىغا كېلىپ قاتار تۇرۇپ ، ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ قاراپ ، — ئاندىن كەچ كىرگەندە بېرىپ موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جېنىغا جان ئالىمىز !...

ئىككىسى ئاق ئۆيگە كىرىپ ، داستىخان سېلىنىپ ، ئۈستىگە توقاچلار قويۇلغان شىرەنىڭ ئىككى تەرىپىدە بىر ـ بىرىگە قارىشىپ ئولتۇردى . سىگار كۆز بىر توقاچنى ئوشتۇپ تۆر تەرەپتە ئولتۇرغان خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . شۇ چاغدا مۇلازىم يىگىت قولىدا بىر ئاپقۇر ئەتكەنچاينى كۆتۈرۈپ كىرىپ ، خوجىنىڭ ئالدىغا قويدى . ئۇ چىقىپ كېتىپ ، ھايال بولماي ، يەنە بىر ئاپقۇر ئەتكەنچاي ئەكىرىپ ئەخمەتخانغا تۇتتى .

— قوزغىلاڭچىلارمۇ چاي ئىچىۋاتامدۇ ؟ — دەپ سورىدى چىنىگە نان سېلىۋاتقان خوجا مۇلازىم يىگىتكە قاراپ .

— ئىچىۋاتىدۇ...

شۇ كۈنلەردە قوزغىلاڭچىلار ئىككىگە بۆلۈنۈپ كەتتى . كۆپ

قىسمى ئەنجانلىق خوجىغا ئەگىشىپ ، ئۇنىڭ بارگاھىدا تۇراتتى ؛ قالغان قىسمى ھاكىمبەگ چېرىكلىرى بىلەن بىللە مەزەمزاتنىڭ باشقۇرۇشىدا قالدى . ئەخمەتخانمۇ ھاكىمبەگ چېرىكلىرىنىڭ سەردارلىقىدىن قالدى ، ئۇ ئۆزىنىڭ چىغلىقمازاردىن ئەكەلگەن چېرىكلىرى بىلەن خوجىنىڭ كەينىدە يۈرەتتى .

ناشتىسىنى قىلىپ بولغان مەھمۇد ، ئەخمەتخان ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلار مەيدانغا يىغىلدى . تۆت چاقلىق ئۈزۈن ھارۋىلارغا تۆتتىن ئات قوشۇلۇپ ، بەش ھارۋىغا تېرەكتىن ياسالغان توپلار ئورنىتىلدى . زەمبىرەكلەرنىڭ ئاغزى ھارۋىنىڭ كەينىگە قارىتىلدى . ھەربىر توپنىڭ بېشىغا بىردىن تۇغ قادالدى . پوچى بىلەن سىگار كۆز ئاتلىق بولۇپ ، قوراللانغان قوزغىلاڭچىلار ئالدىدا يانمۇيان تۇراتتى . ھەممە تەييارلىق پۈتكەندىن كېيىن ، ئەڭ ئالدىدا مەھمۇد بىلەن ئەخمەتخان ، ئاندىن زەمبىرەكلەر ئورنىتىلغان ھارۋىلار ، ئاخىرىدا ئاتلىق ۋە پىيادە قوزغىلاڭچىلار مەزەمزات بارگاھىغا قاراپ ئاتلاندى . ئۇلار ھاكىمبەگ بارگاھىغا كېلىپ ، مەزەمزات چېدىرنىڭ ئالدىدىن ئۆتتى . مەھمۇد چېدىرنىڭ ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ ، بارلىق قوزغىلاڭچىلارغا تۇيۇقسىز ئېتىلغان مىلتىقلارنىڭ ئاۋازىدىن ئۇلتۇرغانلار چۆچۈپ كەتتى . ئەلاخان ئەنجانلىق خوجىنىڭ كەلگەنلىكىنى بىلىپ ، چېدىرنىڭ كەينى تەرىپىدىن ئۆمىلەپ چىقىپ ئېرىقنىڭ ئىچى بىلەن قاچتى . مەزەمزاتنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ ، نېمە قىلارىنى بىلمەي گاڭگىراپ قالدى . ئۇ چېدىرنىڭ ئىشىكىنى ئازراق ئېچىپ تالاغا قارىدى . ئەنجانلىق خوجا بىر ھارۋىدىكى زەمبىرەكنىڭ ئاغزىنى چېدىرغا قارىتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ، جان - ئىمانى چىقىپ كەتكەن

ھاكىمبەگنىڭ چەكچەيگەن كۆزى چانىقىدىن چىقىپ كەتكىلى تاس قالدى . ئۇنىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچۇپ ، مۇھاپىزەتچىسىنىڭ ياردىمى بىلەن ئەلاخان چىقىپ كەتكەن چىبدىرىنىڭ كەينىدىن چىقىپ بەدەر قاچتى .

قوزغىلاڭغا قاتناشقان خوتۇنلار ئۆز ئالدىغا بارگاھ قۇرۇپ ئايرىم تۇراتتى . ھاكىمبەگ ئانچە يىراق بولمىغان جايدىكى خوتۇنلار بارگاھىغا بېرىپ جېنىنى قۇتۇلدۇرۇش كويىدا ، شۇ تەرەپكە يۈگۈردى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە بىر مۇھاپىزەتچى يىگىتمۇ باراتتى . ھەر تەرەپكە قاراپ تۇرغان مەھمۇد دەل ــ دەرەخلىك ئارىسىدا قېچىپ كېتىۋاتقان مەزەمزات بىلەن ئۇنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتنى كۆرۈپ قالدى . ئۇ ئەخمەتخانغىمۇ بىرنېمە دېمەي ، قىلىچىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ ئېتىنىڭ بىقىنىنى پۇتىنىڭ سوڭى بىلەن بىقىندىدى . قوزغالغان ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرىغان خوجا مەزەمزاتنى كەينىدىن قوغلاپ ماڭدى . سىگار كۆز ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلار ئېتىنى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان پوچىنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى .

پوچى قىلىچىنى ھاۋادا ئوينىتىپ بىردەمدىلا ھاكىمبەگكە يېتىپ باردى . چىرايى تاتىرىپ ، ھاسىراپ ــ ھۆمۈدەپ كەتكەن مەزەمزات تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ كۆزلىرىدىن تارام ــ تارام ياش تۆكۈپ ئەنجانلىقچە يالۋۇرۇشقا باشلىدى :

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، نېمە دېسىلە شۇنى بېرەي ! ئىلى ئالىممۇ سىلىنىڭ بولسۇن ! بارلىق مال ــ مۈلكۈم ، بايلىقىم سىلىنىڭ بولسۇن ! — ئۇ ئەقلىدىن ئېزىپ سارالڭ بولۇپ قالغان ئادەمدەك بېشىنى توپىلىق يەرگە گاھ ئۇرۇپ ، گاھ كۆتۈرۈپ ، ئاغزىدىن يېلىنىش سۆزلىرىنى ، كۆزىدىن ياشلىرىنى تۆكەتتى . ھاكىمبەگنىڭ غادىيىپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ماڭغان چاغلىرىدىكى تەكەببۇرلۇقى پاك ــ پاكىز تۈگەپ ، جان قايغۇسىدا يېلىناتتى ، يىغلايتتى ، باش

ئۇراتتى .

گىدىيىدىغان ئادەملەر جىىنغا تىكىلگەن ئۆلۈم ئالدىدا ياش تۆكمەي قالمايدۇ . چۈنكى بۇ ئادەم زىددىيەتلىك بولىدۇ . گىدەيگەن چوقۇم ھىجىيىدۇ ، ھىجايغان چوقۇم گىدىيىدۇ . بۇ دۇنيادا يۇقىرى بىلەن تۆۋەن بولغانلىقتىن ، بۇ ئىككىسى بىر - بىرىگە زىت ، شۇنداقلا بىر - بىرىگە باغلانغان بولىدۇ . يۇقىرىغا قاراپ ھىجايغان چوقۇم تۆۋەننىڭ ئالدىدا گىدىيىدۇ . پەقەت گىدەيمەيدىغان ۋە ھىجايمايدىغان ئادەملەرلا ، ھەرقانداق جاپا ۋە ئۆلۈمنىڭ ئالدىدا ئۆزگەرمەي تىك تۇرالايدۇ !

— ياق ! — دېدى خوجا ئېتىدىن چۈشمەي ، قىلىچىنى تۇتۇپ تۇتۇپ ، — سېنى ئۆلتۈرمەي ، ئىلى ئالمىنى ، مال - دۇنيايىڭنى ئېلىۋالسام ، تىنچ ياشيالامدىمەن ؟ ! مەن خاتىرجەم ھالدا ئىلى ئالىمىگە ، سېنىڭ مال - دۇنيايىڭغا ئىگە بولۇشۇم ئۈچۈن چوقۇم سېنى ئۆلتۈرۈشۈم كېرەك . سەنمۇ شۇنداق ئويدا ئابدۇرۇسۇل ئەمىرنى ، موللا ناسىر ئەلەمنى ئۆلتۈردۈڭغۇ ! ؟

بىرلە فوچى سالىب ئېردى تىغ ،
جۇدا بولدى تەندىن باشى بى دەرىخ ! »[1]

مەزەمزاتنىڭ مۇھاپىزەتچى يىگىتى ئالىقاچان قېچىپ كەتكەندى . پوچى ئېتىدىن چۈشۈپ قىلىچىدىكى قاننى ھاكىمبەگنىڭ يەردە ياتقان كەمچەت تۇمىقىنى ئېلىپ ئېرتىپ غىلاپىغا سالدى . ئاندىن ئۇ ، تېخى گەۋدىسىدىن تولۇق ئۈزۈلمىگەن مەزەمزاتنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ ئۈنىڭغا قارىدى : قىزىل قېنى بىلەن بويالغان كۆز ۋە چىراي تونۇغۇسىز ھالەتكە كەلگەن بولۇپ ، بېشىنى ساقىلىدىن تۇتقان مەھمۇد ئېتىغا

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 27 - بەت .

مـــندى . ئۇ ئەخمەتخان خوجىلارنىڭ يېنىغا كېلىپ قولىدىكى مـەزەمـزاتـىنىڭ بېشىنى ئېگىز كۆتۈردى . سىگار كۆز ئۇنىڭغا تـىـكـىلدى ، لېكىن ئۇنىڭ تىكىلىشىدە غەزەپ ـ نەپرەت ياكى ئـىـچـىـنـىـش — قـانـداق بىر ھېسسىيات بارلىقىنى بىلگىلى بـولمايتتى . بارلىق قوزغىلاڭچىلار قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ قارايتتى .

— مـەن ھـۆرمـەتـلىك موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئـالـدىم ! قازىكالاننى مۇشۇ باشنىڭ ئىگىسى ئۆز ئادەملىرىگە ئـۆلـتـۈرگـۈزگـەنـلـىـكىنى ئوبدان بىلىسىلەر ! ئېيتىڭلارچۇ ، پەرىشتىدەك پاك ۋە گۈزەل بۇ ئۇلۇغ زاتنىڭ نېمە گۇناھ بولسۇن ؟ ئـىـچـى يـامـان زەھـەرخـەنـدە ھـاكـىـمبەگ ئۇنى ئادەملىرىگە ئۆلتۈرگۈزۈۋەتتى . مەن موللا ناسىر ئەلەم ئۆلگەن كۈنى كېچىدە بىر چۈش كۆردۈم . چۈشۈمدە چاچ ـ ساقاللىرى قاردىن ئاپئاق بـىـر ئـادەم ماڭا : «ئوغلۇم ، موللا ناسىر ئەلەمنىڭ قىساسىنى ئېلىشنى ساڭا تاپشۇرىمەن !» دېدى . مەن چۈشۈمدە كۆرگەن ئاشۇ چىرايى نۇرانە ئاقساقالنىڭ تاپشۇرۇقىنى ئورۇندىدىم !...

مەيداندا يەنە قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈلدى . ئۇلار ئەنجانلىق خوجىنىڭ سۆزىنى قوللاپ ۋارقىرايتتى . مەزەمزات بارگاھىدىكى چـېـرىـك ۋە قوزغىلاڭچىلار مەيداننىڭ ئەتراپىدا بىردەم قاراپ تۇرۇپ ، ئاستا ـ ئاستا مەيداندىكىلەرگە قوشۇلۇپ كەتتى . بۇنى كۆرگەن خوجا ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولدى .

ئېتىدىن چۈشكەن پوچى مۇلازىملىرىدىن بىرىنى چاقىردى . ئۇ يېنىغا كەلگەن يىگىتكە بىر چەگزە تېپىپ كېلىشنى بۇيرۇدى . مۇلازىم چېدىرلارنى ئارىلاپ بىر چەگزە تېپىپ كەلدى . مەھمۇد چەگزىنىڭ ئۈچلۈق ئۇچىنى ئۇتلەيدىغان قوينىڭ بېشىنى ئۈچلۈق تـايـاقـقـا كـىـرگـۈزگـەنـدەك ، مەزەمزاتنىڭ كانىيىغا تىقتى . مۇلازىملىرىغا گۇرجەك تاپقۇزۇپ ، مەزەمزات چېدىرىنىڭ يېنىغا ئـورەك كـولاتـتى . خوجا كولانغان ئورەككە چەگزىنىڭ يوغان

بىشىنى چۈشۈرۈپ مەھكەم ئورناتتى . ھاكىمبەگنىڭ قانلىق بىشى چەكزىنىڭ ئۈستىدىن ئۆز بارگاھىغا قاراپ تۇردى .

— سىلەر ، — دەپ ۋارقىرىدى ئىگىززەك بىر جايغا چىققان ئەنجانلىق قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ، — بۇ باشنى كۆرگەندە بۇنىڭ قىلغانلىرىنى كۆز ئالدىڭلارغا كەلتۈرۈپ ئىبرەت ئالىسىلەر ! ئۇ مۇشۇنداق ئۈچ كۈن تۇرسۇن ! سىبىپ چۈشۈپ كەتمىسىلا ، ئۇزاقراق تۇرسىمۇ بولىدۇ ! خۇيىزۇلارمۇ كېلىپ كۆرسۇن !

قوزغىلاڭچىلار ئۆزۈن چەكزىنىڭ ئۇچىدىكى گىدىيىپ ، ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ ، تەكەببۇرلۇق بىلەن ئالەمگە پاتماي ماڭىدىغان ؛ ئەخمەتخان خوجىنى كۈشكۈرتۈپ خەلق ھۆرمىتىگە ئىگە ئەخمەت خەزىنىچى بەگ ، گۇناھسىز ئىككى نەۋرىسىنى ، خەلق ئۈچۈن جېنىنى پىدا قىلىدىغان ئەقىللىق ۋە باتۇر ئابدۇرۇسۇل ئەمرىنى ؛ ئۆز ئادەملىرىگە مەخپىي يوليورۇق بېرىپ موللا ناسىر ئەلەمنى ئۆلتۈرگەن قاتىل مەزەمزاتنىڭ بىشىغا نەپرەت بىلەن قارايتتى .

*　　　*

مەھمۇد ئىگىززەك بىر جايدا تۇرۇپ ، تىقىلىشىپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارغا ۋە ھاكىمبەگ چېرىكلىرىگە سۆز سۆزلەيتتى . ئەخمەتخان ئۇنىڭ يېنىدا قولىنى ئالدىغا باغلاپ ، گاھ خوجىغا ، گاھ قوزغىلاڭچىلارغا قارايتتى .

ئادەمنىڭ قەلبىدە بولۇۋاتقان ئۆزگىرىشلەر ئۇنىڭ چىرايىدا ئەكس ئېتىدۇ . ئەسلىدىلا بىر دەشتى - چۆل بولغان پوچىنىڭ كۆڭلىدە بىر قارا قۇيۇن قوزغىلىۋاتاتتى . بۇ قارا قۇيۇن شەپىسى ئۇنىڭ ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىدىن ، قارا چىرايىدىن كۆرۈنۈۋاتاتتى . ئەنجانلىق مەھمۇد بىر قانلىق توپىلاڭ قوزغاشقا تەييارلىنىۋاتاتتى .

مەككار مەھمۇد ئىللىقلارنىڭ نادانلىقىنى بىلىۋالدى، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆزىگە بىلدۈرگەن ئېتىقادىنىڭ قارىغۇ ئىكەنلىكىنىمۇ كۆرۈۋالدى. بۇنداق خەلقنى ھەرقانداق يول، ھەرقانداق كوچا ـ كويلارغا سالغىلى بولىدۇ. قارىغۇ ئېتىقاد تېگى ـ تەكتىنى سۈرۈشتۈرمەيلا ئىشىنىشنىڭ دەل ئۆزى. ئاتىسى كۆرمىگەن، ئانىسى كۆرمىگەن، بىر چەتتىن كەلگەن ئادەمنىڭ راست خوجا ياكى يالغان خوجا ئىكەنلىكىنى ئويلىماي تۇرۇپلا ئۇنىڭغا قول بېرىش، مۇرىت بولۇش، ئەگىشىش قارىغۇ ئېتىقاد ئەمەسمۇ؟! پوچى خەلقى نادان، يېرى باي، مۇنبەت ۋە گۈزەل بىر يۇرتقا كەلگەنلىكىدىن ئۆلگۈدەك خۇشال بولۇپ، بېشى ئاسمانغا يەتتى. ئەمدى ئۇ نېمە قىلىمەن، قانداق ناخشا ئېيتىپ، قانداق ئۇسسۇل ئوينايمەن دېسە بولاتتى. مانا، كەلگىنىگە ئۇزۇن بولمايلا قوزغىلاڭغا باش بولۇۋالدى، ئەمدى بۇ يۇرتنى ئازاد قىلىپ، خوجىسى بولۇشلا قالدى!

شۇ تاپتا بۇ قارىغۇ ئېتىقادلىق نادان خەلق: نېمە دەيدىكىن، دەپ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇراتتى. مەھمۇد ئۇلارغا: «بىر ـ بىرىڭلارنى ئۆلتۈرۈڭلار!» دېسە، ئىككىلەنمەي بىر ـ بىرىنى ئۆلتۈرۈپ، بۇ مەيداننى قان ۋە جەسەتكە تولدۇراتتى. ئەنجانلىق خوجا شۇنداق قىلدى.

— بۇ قوزغىلاڭغا ئەمدى مەن باش بولىمەن! مەن نېمە دېسەم، سىلەر شۇنى قىلىشىڭلار كېرەك! بىلىپ قويۇڭلاركى، بۇنىڭدىن كېيىن مېنىڭ دېگىنىملا ھېساب بولىدۇ! مەندىن باشقا ھەرقانداق ئادەمنىڭ سۆزىنى ئاڭلىمايسىلەر! — دېدى پوچى كەسكىن ۋارقىراپ سۆزلەپ، يېنىدا تۇرغان ئەخمەتخانمۇ ئۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ چۆچۈدى.

كۈن بارغانسېرى ئىسسىپ كېتىۋاتاتتى. مىدىرلىغان گىياھ ۋە يوپۇرماق كۆرۈنمەيتتى. بېشىغا ھەرخىل قىسمەتلەر كېلىۋاتقان زېمىن تىنچىقتىن تىنىلداۋاتقاندەك قىلاتتى.

— بۇ قوزغىلاڭ بىزنىڭ — خەلقنىڭ! بەگ ۋە مىڭبېشىلارنىڭ ئارىلىشىدىغان نېمە ھەققى بار. ئۇلار توقاچ

ئوغرىلاش ئۇچۇن قاتنىشىدۇ! ئۇلار مەزەمزاتتەك ھوقۇق تالىشىدۇ! ئۇلار بولمىسىمۇ، بىز ئۆزىمىز بۇ قوزغىلاڭنى قىلالايمىز! — ئۇ يەنە سۆزىدىن توختاپ ئىچ يانچۇقىدىن ئالىقانچىلىك قۇرئاننى ئېلىپ، بېشى ئۈستىگە كۆتۈردى، — ھەي، خالايىق، ئاڭلاڭلار، مەن سىلەرگە ئاللانىڭ كالامى بىلەن پەرمان چۈشۈرىمەن! بەگلەرنى، مىڭبېشىلارنى، بارلىق سىپاھلارنى ئۆلتۈرۈڭلار! بىرىمۇ قالمىسۇن! بىز ئۆزىمىز خان، ئۆزىمىز بەگ، ئۆزىمىز مىڭبېشى، يۈزبېشى بولۇپ ياشايمىز!

بىردەمدە مەيدان پاتىپاراق بولۇپ كەتتى. قوزغىلاڭچىلار ۋە ھاكىمبەگنىڭ چېرىكلىرى قوراللىرىنى كۆتۈرۈپ بەگ ۋە مىڭبېشىلارغا غەزەپ بىلەن ئېتىلدى، بايىلا ھۆركىرەپ يۈرگەن بەگ ۋە مىڭبېشىلار كۆزلىرى چەكچىيىپ ھەر تەرەپكە قاچتى. قوزغىلاڭچىلار بەگ ۋە سىپاھلارنى تۇتۇۋالسا، شۇ يەردىلا ئۆلتۈرەتتى. مەزەمزات چېدىرى ئالدىدىكى مەيدان قان بىلەن بويالدى. نەچچە بەگ ۋە مىڭبېشىلارنىڭ جەسىتى قىزىل قىنىغا مىلىنىپ ئاياغلار ئاستىدا قالدى.

«دېدى فوچى بەگ بولسا ئۆلتۈر ئانى،
تۇتۇپ ئوت قالاپ ئۇندا كۆيدۈر ئانى.
بۇ سۆزنى ئىشىتتى تامام خاس ـ ئام،
سىپاھ بولدى قوي، بورى بولدى ئاۋام.
مەڭلىك شاڭ بېگى تۇتۇپ ئۇردى تىغ،
شەھىد بولدى جانىن بېرىپ بى دەرىغ.
كى موللا ئاشۇر، نۇرمەمەت مىڭبېگى،
مەنسۇر دورغا، روزى مەمەت يۈز بېگى.
بۇلارنى تۇتۇپ بوغۇزىغا تىغ سۇرۇپ،
شەھىد ئەيلەدى بارچەسىن ئۆلتۈرۈپ.»[1]

---

[1] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 27 ـ بەت.

بەگ ۋە مىگبېشىلار ئۇدۇل كەلگەن تەرەپكە قاراپ قاچتى. قوزغىلاڭچىلار تەرەپ - تەرەپكە قاراپ يۈگۈرۈپ، قاچقانلارنى قوغلىدى.

«كى بەگلەرنى قوغلاپ يۈرۈپ ئاملار،
شەھىد قىلدى مەغزى سەرى خاملار.
يۈرۈر ئېردى بەگلەر فىيادە قاچىب،
بولۇپ تەشنالەب ئۆڭگەسىنى ئاچىب.»①

قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا ئونبېشىدىن يۇقىرى بىرمۇ سىپاھ قالمىدى. ئۆلگەنلىرى ئۆلۈپ، ئۆلمىگەنلىرى سەھرا - قىشلاق ۋە شەھەرلەرگە قېچىپ كەتتى.

بۇ ۋەقەلەرنى كۆرگەن بەزى دانالار: «يېغىلىقتا ياغ ئاقار، ياخشى - يامانغا كىم باقار»، «ئەل يۇزبېگىلىرىنى ئۆلتۈرۈپ بولۇپتۇ. بىز قاراپ تۇرىمىزمۇ؟» دېگەندەك ماقاللارنى تۈزدى.

مەھمۇد خوجا قوزغىلاڭچىلارنى باشلاپ شەھەرگە كىردى. ئۇ مەزەمزاتنىڭ مەھكىمىسىنى قوزغىلاڭچىلارغا بۇلاتتى. مەزەمزات ئەۋلادلىرىنى ۋە بەگ - سىپاھلارنى ئاختۇرۇپ، شەھەرنىمۇ ئۆرۈتۈپە قىلىۋەتتى. شۇنداق قىلىپ، قوزغىلاڭ بىر چەتتە قالدى. پوچى باشلىغان قوزغىلاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ قېرىنداشلىرىنى، ياخشى - يامىنىنى ئايرىماي ئاختۇرۇپ تېپىپ ئۆلتۈردى. ھەممە ياقنى يىغا - زار، نالە - پەرياد قاپلىدى.

*　　　*

ئەلاخان مەزەمزات چېدىرىنىڭ كەينىدىن قېچىپ چىققان

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 27 - بەت.

پېتى ، ھېچ يەردە توختىماي يۈرتى قاشقا كەلدى .

«كېچىلەپ يۈرۈپ بولدى ئۆيگە راۋان ،
ئۆيىدە بولۇپ ئىككى - ئۈچ كۈن ئامان .»[①]

پالۋان ئۆيىگە كېلىپ ، تالا - تۈزگىمۇ چىقمىدى ، ئۇنىڭ قېچىپ كەلگەنلىكىنى يۇرتداشلىرىمۇ بىلمىدى . ئەلاخان ئارقىسىدىن قوغلاپ سىگاركۆز باشلىق بىرقانچە چېرىكنىڭ يېزىغا كەلگەنلىكىدىن خەۋەرسىز قالدى . ئەخمەتخان يېزىغا كېلىپلا ، پالۋاننىڭ ئۆيىنى ئاختۇرمىدى ، ئۇ ئادەم قويۇپ ، ئۆيىنى كېچە - كۈندۈز كۆزەتتى .
بۆرىدەك ئالغۇر ، يىلپىزدەك چاققان ، يولۋاستەك كۈچلۈك ئەلاخان ، كۆز باغلانغاندا ھويلىغا چىقتى . ئۇ ئۆيىگە سولىنىپ ئولتۇرۇپ زېرىكىپ كەتتى ، پۇت - قوللىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈپ ، ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ ، يۇرتىنىڭ ساپ ھاۋاسىدىن نەپەس ئېلىۋاتقان پالۋان توختاپ ، شىمال تەرەپتە ياتقان ئابرال تېغىغا تىكىلدى .
شەرقتىن سوزۇلۇپ كېلىپ ، ئىلقىدىن كېلىدىغان قاش دەرياسىنىڭ بويىدا توختايدىغان ئابرال تېغى ئېتىكىدىكى قاش ،[②] شەرقتىن كېلىدىغان كۈنەس دەرياسى بىلەن شىمالدىن كېلىدىغان قاش دەرياسى قوشۇلىدىغان ئۈچ بۇلۇڭلۇق گۈزەل زېمىننىڭ نامى . ئەلاخان مانا شۇ يەردە ھەم كۈنەس ، ھەم قاش دەريالىرىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ ئەر بولدى . ئۇ

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 27 - بەت .
② قاش دەرياسىنىڭ نامى ئاپراسىياپنىڭ قىزى غاز مەلىكىنىڭ ئىسمىدىن كەلگەنلىكى «تۈركىي تىللار دىۋانى» دا بايان قىلىنغان . يەر نامى بولۇپ كەلگەن قاشمۇ ، قاش دەرياسى بويىدا بولغانلىقتىن بولغان .

دەريا بويلىرىدىكى توقايلىقلاردىن قارچىغا بىلەن قىرغاۋۇل، قارلىق تۇزلەردىن تايغانلار بىلەن جەرەن، تۈلكە ئوۋلاپ، قىش كېچىلىرى تەختۇشلىرى بىلەن مەشرەپ ئويناپ چوڭ بولدى. شۇ كۈنلەردە ئۇ، تازا قۇرامىغا تولۇپ ئەقىل ـ ئىدراكى ۋە كۈچ ـ قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇراتتى. پالۋان ھويلىسىدا ئايلىنىپ يۈرۈپ، جەنۇب تەرەپتىكى ئېغىللارنىڭ ئۈستىگە بېسىلغان ئوت ـ چۆپلەرنىڭ دالدىسىدا ئولتۇرغان ئېگىز بويلۇق چىبرىكنى كۆرمىدى. سىڭاركۆزنىڭ قويغان بۇ پايلاقچىسى ئەلاخاننى كۆرۈپ، ئاستا ئېغىل ئۆگزىسىدىن كوچىغا چۈشۈپ، ئەخمەتخان چۈشكەن ئۆيگە قاراپ يۈگۈردى...

بىر كېچە سارىم ئالما دەرىخىگە باغلانغان ئەلاخاننى، ئەتىسى چايدىن كېيىن ئەخمەتخان خوجا چىبرىكلىرىگە ھەيدىتىپ شەھەرگە ئېلىپ ماڭدى. پالۋاننىڭ ئايالى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى، يار ـ بۇرادەرلىرى يېزىنىڭ چېتىگىچە ئۇزىتىپ باردى. ھال ياغلىقنى بېشىغا چېكىلەپ تاڭغان، ئاق گۈللۈك يېشىل چىتتىن كەڭ ئېتەكلىك كۆڭلەك كىيگەن غۇنچە بويلۇق ئايالى بىر ياشتىن ئاشقان ئوغلىنى باغرىغا بېسىپ، مەھەللە چېتىدە قان يىغلاپ قالدى. بېشىغا بېغىررەڭ مانچېستىر دوپپا، ئۈستىگە قارا تېرىدىن تىكىلگەن چاپان، ئۆتۈكىنىڭ قونچىسىغا ئىككى پۈچقىقى كىرگۈزۈلگەن ئېغى بار ئىشتان كىيىپ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان پالۋان ئايالىغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— يىغلىما! ئوغلىمىزنى ئوبدان تەربىيىلەپ ئۆستۈرگىن! مەن ئۆلۈپ كەتسەم، ئۇ ئىزىمنى باسسۇن!...

ئابرال ئۈستىدىكى قۇياش بۇ سۆزنى ئاڭلاپ ھاياجانلاندى. دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ۋە گۈل ـ گىياھلار شىلدىرلاپ ئاۋاز قاتتى. ئۈمىد — ئادەم ۋە ئۇنىڭ ھاياتىنى ياشارتىدىغان ئۇلۇغ سېھرىي كۈچ ـ قۇدرەت! قانچىلىك زۇلمەتتە قالسىمۇ، ئادەمنىڭ يۈرىكىدە، ھاياتنىڭ كۆكرىكىدە پىلدىرلىغان بىر ئۈمىد

ئۇچقۇنى بولسىلا ، بۇ ئادەم ، بۇ هايات زۇلمەتنى يېڭىپ ، گۈزەل باهاردا ياشنايدۇ !

ئۇلار يولدا ئىككى كۈن قونۇپ ئۈچىنچى كۈنى چۈشتىن كېيىن دەڭدەرۋازىسىنىڭ يېنىدىكى دەڭگە كېلىپ چۈشتى . سىڭار كــۆز شــۇ كۈنىلا تونۇش - بىلىشلىرىدىن مەھمۇدنىڭ كۆرەگە كەتكەنلىكىنى ئاڭلاپ ، ئەتىسى ئەتىگەندە چايخانىدا قورساقلىرىنى تويدۇرۇپ يولغا چىقتى . شۇ كۈنى ئۇلار نامازدىگەردىن ئۆتكەندە پوچىنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى .

ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ تەقدىرى خەتەر ئىچىدە قالدى . ئەنجانلىق خوجا ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا باش بولۇپ ، ئۇنىڭ نـۇرغـۇنـلـىـغـان بـەگ ، مـىـڭـبېشى قاتارلىق سەردارلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتتى ، ئۆلمىگەنلىرى تاغ - دالىلاردا قېچىپ يۈرەتتى . نـادان خــەلق قارىغۇ ئېتىقادى بىلەن چەتتىن كەلگەن بۇ قارا نىيەتلىك خوجىنىڭ قورسىقىدىكى جىن - شاياتۇنلارنى كۆرمەي ، ئـۇنـىڭغا جان تىكىۋاتاتتى . ئۇ نېمە دېسە ، ھە دەپ جان پىدا قىلىۋاتاتتى . ئەمدى ئەلاخانمۇ ئۆلسە ، بـۇ خەلــق قوزغىلىڭىنىڭ ئـاخـىرى قانـداق بـولـىدىغـانلـىقىنـى تەسەۋۋۇر قـىلغىلـىمۇ بولـمايتتى...

ئەخمەتخان سالام قىلىپ كىرىپ كەلگەندە ، شام يورۇتقان ئاق ئۆيدە ، داستىخان سېلىنغان شىرەنىڭ تۆر تەرىپىدە ، قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرۇپ خوجا قوزا گۆشىدە ئېتىلگەن پېتىرمانتىنى ئىشتىھا ۋە ھۇزۇر بىلەن يەۋاتاتتى . ئۇ ئـورنــىدىن تۇرۇپمۇ قويمىدى . پوچى يېڭىلا يېگەن مانتىنىڭ قوللىرى ئارىسىدىكى شورپىسىنى يالاپ تۇرۇپ ، سىڭار كۆزنىڭ ســالـــمــىــغـا ســالام بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ ، شىرە يېنىدىن ئولتۇرۇشقا ئورۇن كۆرسەتتى . رىزقىغا يەنە بىر ئىتنىڭ شېرىك بـولـغـانـلىقىنى كۆرگەن خوجىنىڭ قارا چىرايىدىن بىلىنەر - بىلىنمەس قۇيۇن ئۆرلىدى . شۇنداق بولسىمۇ ئۇ ، چاندۇرماي ،

ئەخمەتخاننى مانتىغا تەكلىپ قىلدى .
— ئېلىڭ ! قورسىقىڭىز ئېچىپمۇ كەتكەندۇر ؟
ئـاغـزىـغا سىرتقسۇ تولغان سىگار كۆز پوچىنىڭ تەكلىپ قىلىشىنىلا كۈتۈپ تۇراتتى . ئۇ مۇلازىم يىگىتنىڭ مانتا يەيدىغان تەخسە ئەكىرىپ بېرىشىنىمۇ كۈتمەي ، تاۋاقتا يوغان قوللىرىنى سوزدى . ئەخمەتخان بىر مانتىنى ئېلىپ ، ئاغزىغا سېلىپ بىر ـ ئـىـككى چايناپلا يۇتۇۋەتتى . ئۇنىڭ يەكچەشمە كۆزى مانتىنى يۇتقىچە پارقىراپ كەتتى .
— هەي ، كىم بار ؟ — دەپ ۋارقىرىدى ئەخمەتخاننىڭ مانتا يېيىشىگە قاراپ تۇرغان پوچى .
بىر مۇلازىم يىگىت كىرىپ بوسۇغىدىلا قول باغلاپ تۇردى .
— ئەخمەتخان خوجامغا مانتا يەيدىغان تەخسە ، مانتا بولسا يەنە ئەكىرگىن !
— خوپ ! — دېدى ـ دە مۇلازىم ، چېدىردىن چىقىپ كەتتى .
— قانداق ، ئەلانى تۇتۇپ كەلدىڭلارمۇ ؟
يـەنە بىر مانتىنى ئاغزىغا سېلىپ چايناۋاتقان سىگار كۆز پوچىغا ئالىيىپ قاراپ دەرھال جاۋاب بېرەلمىدى . ئۇ مانتىنى تـەستە يۇتۇۋەتكەندىن كېيىن ، بىر ئۇھ تارتىپ ئاندىن جاۋاب بەردى :
— تۇتۇپ كەلدۇق !
— يارايدىلا ! مەن سىلىگە ئالاھىدە ئىنئام بېرىـمەن ! — دېدى خوجا ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزىنى چاقنىتىپ ، چىرايىغا خۇشاللىق يۇگۇرتۇپ ، ئۇ ئەمدىلا ئاغزىنى ئېچىپ سۆز قىلاي دېـيىشىگە ، يەنە بىر تاۋاق مانتىنى كۆتۈرگەن مۇلازىم يىگىت كــىرىپ كەلدى . شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەيدىغان سۆزىنى دېمەي ، ئاغزىنى يۇمدى .
— ئەلا ھازىر قەيەردە ؟ — دېدى مۇلازىم يىگىت چېدىر ئىشىكىدىن چىقىشىغا سۆز باشلىغان مەھمۇد .

— ئۇنى ئاق ئۆي يېنىدىكى قارىياغاچقا باغلاپ قويدۇق .
— ئۇ بۇگۇنكى كېچىنى شۇ قارىياغاچقا باغلانغان ھالدا يۇلتۇزلار بىلەن سۆزلىشىپ ئۆتكۈزۈۋالسۇن ! ئەتە ناشتىدىن كېيىن ، ئۇنى خەلقئالەم ئالدىدا ئۇ دۇنياغا چىرايلىق ئۇزىتىپ قويىمىز ! شۇنداق قىلمىساق بولمايدۇ ، ئەلاخان خەتەرلىك ئادەم ! ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتمىسەك ، يېنىغا ئادەم توپلاپ ، سىلى بىلەن مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ !...

ئاق ئۆي ئىشىكىدىن چىقىپ توختىغان مۇلازىم يىگىت ، مەھمۇد خوجىنىڭ سۆزلىرىنى تولۇق ئاڭلىدى . ئۇ بىرىنىڭ كۆرۈپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ ئىتتىك مېڭىپ كەتتى...

* *

بويى ئېگىز بىلەن ئوتتۇرىنىڭ ئارىسىدىكى مۇلازىم يىگىتنىڭ قۇلىقىدا مەھمۇدنىڭ سۆزلىرى جاراڭلاپ ، ئۇنىڭغا ئارام بەرمىدى . ئۇ ئەلاخاننى قانداق قۇتقۇزۇشنىلا ئويلايتتى . ئۇ گاھ گەمىدىكى ئورنىدا يېتىپ خىيال سۇرسە ، گاھ تالاغا چىقىپ ئاسماندىكى يورۇق يۇلتۇزلار بىلەن سۆزلىشەتتى .

كۆڭلى ئاق ، ياخشى نىيەتلىك ئادەملەر باشقىلارغا ياخشىلىق قىلىشنى ۋىجدانىي بۇرچى دەپ بىلىدۇ . ئۇلار ئۇنى بىلسۇن ياكى بىلمىسۇن ، بېشىغا كەلگەن ئېغىر كۇنلەردىن خەۋەر تاپسىلا ، ئۇنىڭ غېمىنى يەيدۇ . قولىدىن كېلىدىغانلىكى ياردەمنى بېرىشنى ئويلايدۇ . مۇلازىم يىگىتمۇ ئەنە شۇنداق ، باشقىلارغا ياردەم بېرىشنى ئۆزىنىڭ ۋىجدانىي بۇرچى دەپ بىلىدىغان ياخشى يىگىتلەردىن ئىدى .

ئۇ ياتىدىغان گەمىسى ئالدىدا ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ تۇراتتى . بىردىنلا ئۇنىڭ يادىغا موللا بىلال كېلىپ قالدى . ئۇ ئۆز زامانىسىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى بىلەن يېقىن ئۆتەتتى .

ئـۇلارنـــىڭ ئـارىـــــدىكى ئۇستاز ۋە شاگىرتلىق دوستلۇقى ئابدۇرۇسۇل ئەمىر بىشىغا ئىغىر كۈنلەر كەلگەندە باشلاندى...
بۇ يىگىت ئالدىدا ئابدۇرۇسۇل بەگكە مۇلازىم بولدى . ئۇ ئۆلگەندىن كېيىن مەزەمزاتقا ، ئاندىن پوچىغا خىزمەت قىلدى . ئۇ ئەمىرگە مۇلازىم بولۇۋاتقان كۈنلەردە ، موللا بىلال باشلىغان بەش ۋەكىل باياندايدىن ئەمىرنىڭ شەھەردىكى ئۆيىگە كەلدى . ئـۇلارنى هازىرقى مۇلازىم يىگىت دەرۋازا ئالدىدا كۈتۈۋالدى . يىگىرمە ئۈچ — يىگىرمە تۆت ياشلاردىكى خۇش چىراي مۇلازىم كـەلـگەنلەرنىڭ كىملىكىنى ، نىمە سەۋەب بىلەن كەلگەنلىكىنى ئـاڭـلاپ ، پـېـشـانىسى كەڭ ، چىرايىدىن نۇر يىغىپ تۇرغان ، قـاشـلـىرى قارلىغاچ قانىتىدەك ، كۆزلىرى يوغان ۋە ئوتلۇق ئادەمنىڭ موللا بىلال ئىكەنلىكىنى بىلىپ بەكمۇ خۇشال بولدى . ئـۆسـمۈرلـۈك چـاغـلـىرىـدىــن باشلاپلا شېئىر ـ نەزمىلەرگە قىزىقىدىغان مۇلازىم ، نازىمنىڭ نۇرغۇن شېئىرلىرىنى ئوقۇغان ، ھەتتا بەزى شېئىرلىرىنى يادلاپمۇ ئالغانىدى . ۋەكىللەر ئەمىر بـىـلەن سۆزلىشىپ قايتىدىغان چاغدا ، دەرۋازا ئالدىدا تۇرغان مۇلازىم يىگىت ، ئىككى قولىنى باغلاپ شائىرنىڭ ئالدىغا كەلدى .
— مەن ... مەن ... ئۆزلىرىنى ئۇستاز تۇتسام بولامدىكىن...
— سىزمۇ نەزمە يازامسىز ، ئۇكام ؟...
— ئۇستاز كۆرمىگەن شاگىرت ھەر مۇقامغا يورغىلاپتۇ ، دېگەندەك ، نەزمە يېزىپ ئانچە ـ مۇنچە مەشىق قىلىپ باقتىم . سىلىنىڭ نەزمىلىرىنى سۆيۈپ ئوقۇيمەن . ئۆزلىرىنىڭ «يارنىڭ كـويـىـدا ئـۆلـمـەكـلـىك سائادەتتۇر ماڭا» دەپ باشلىنىدىغان غەزەللىرى بىلەن «ئاھكىم زۇھۇد ئەھلى بىزنى قىلغۇدەك ياردىن خالاس» دەپ باشلىنىدىغان غەزەللىرىنى يادلىۋالدىم...
— مـەن بـايـاندايدا تۇرۇۋاتىمەن . ئەمىر بىلەن باياندايغا چىقىپ قالسىڭىز مېنى ئىزدەڭ ! — دېدى نازىم خوشلىشىپ مېڭىپ...

ئەمىر قېيناتىسى بىلەن ئىككى ئوغلىنىڭ قىرىق نەزىرىنى بەرگەندىن كېيىن ، باياندايغا كەلدى . ئۇنىڭ بىلەن بىللە مۇلازىممۇ چىقىپ خىزمىتىنى قىلدى . نەزىرگە قىزىقىدىغان خۇشخۇي مۇلازىم باشقىلاردىن موللا بىلالنىڭ تۇرىدىغان جېدىرىنى سۈرۈشتۈرۈپ ، ئاخىرى بېرىپ كۆرۈشتى . شۇنداق قىلىپ ،بۇ ياش مۇلازىم شائىر بىلەن نازىمنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئۇستاز ۋە شاگىرتلىق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى .

بىرقانچە كۈننىڭ ئالدىدا مۇلازىم يىگىت موللا بىلالنى كۆردى . ئۇ نازىمنىڭ قاپىقى چۈشۈپ ، چىرايىدىن غەم - قايغۇ تۆكۈلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ : «ئۇستازغا نېمە بولغاندۇر ؟» دەپ ئويلاپ قالدى . شۇ كۈنى كەچتە ئۇستازى بىلەن كۆرۈشۈپ چىرايىدىن تۆكۈلۈۋاتقان قايغۇ - غەمنىڭ خەلق قايغۇ - غېمى ئىكەنلىكىنى بىلدى . مۇلازىم يىگىت تۇنجى قېتىم نازىمنىڭ ئاغزىدىن چەتتىن كەلگەن مەھمۇدنىڭ بىر ئالدامچى ئىكەنلىكىنى ئاڭلىدى :

— بىزنىڭ بۇنداق چەتتىن كەلگەن خوجىلاردىن تارتقان دەرد — ئازابىمىز ئاز ئەمەس . مەن بىر داستان يېزىشقا تەييارلىنىپ قويدۇم . بۇ داستانىمدا چەتتىن كەلگەن بىر خوجىنىڭ سىبىق چاۋىسىنى چىتقا يايىمەن ! — دېدى موللا بىلال غەزەپ بىلەن قايناپ .

نازىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قاش - كۆزى جايىدا ، چىرايى بۇغداي ئۆلۈك مۇلازىم يىگىت ئۆزى خىزمىتىنى قىلىۋاتقان خوجىغا باشقىچە قارايدىغان بولدى . شۇ كۆڭلىدىكى غەزەپ ۋە نەپرىتىنى چىرايىدا كۆرسەتمەسلىككە تىرىشىسىمۇ ، بەزىدە يەنىلا ئىپادىلىنىپ قالاتتى . بۇنداق چاغلاردا پوچى مۇلازىم يىگىتكە گۇمانلىق كۆزلىرى بىلەن ئالىيىپ تىكىلەتتى...

مۇلازىم يىگىت ئاخىرى موللا بىلالنىڭ يېنىغا بېرىش قارارىغا كېلىپ ، ئىشلىرى تۈگىگەندىن كېيىن ئۇنىڭ يېنىغا يول

ئالدى . بۇ چاغدا مەھمۇد ئاق جايناماز ئۇستىدە ئولتۇرۇپ ، خېلى ئۇزاق تەسۋى سىيراتتى ، ياش يىگىت كەلگەندە نازىم چېدىرىدىكىلەر بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . ئۆز شاگىرتىنىڭ كەلگەنلىكىنى ئاڭلىغان موللا بىلال تالاغا چىقتى . ئىككىسى ھال - ئەھۋال سوراپ ، بىر سۆگەتنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇردى .

— بۇگۈن كېچە ، — دېدى مۇلازىم ئالدىدا تۇرغان ئۇستازىغا قاراپ ، — بىر ئامال قىلىپ ئەلاكامنى قۇتۇلدۇرۇۋالمىساق ، مەھمۇد پوچى ئەتە ناشتىدىن كېيىن ئۆلتۇرۇۋېتىدۇ...

بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغان نازىمنىڭ بېشىدا چاقماق چاققاندەك بولدى .

قاراڭغۇ كېچە ، ئاسماندا يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى . ئەتىيازنىڭ نەم ھاۋاسى دىماغقا ئۇرۇلاتتى . موللا بىلال خىيال سۈرۈپ بىردەم جىم تۇردى ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى يېنىۋاتقاندەك چاقنايتتى .

— قاچۇرۇۋەتسەك ، لەنتى خوجا يەنە ئەخمەتخىنىنى ئەۋەتىپ تۇتۇپ كېلىدۇ . ياخشىسى ، پوچى ئۆز ئاغزى بىلەن ئەلاخاننى قويۇپ بەرسۇن ! بۇنى پەقەت خەلقلا قىلالايدۇ ! — دېدى شائىر ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن ئىشەنچ ئۇرغۇپ تۇراتتى . ئۇ ئالدىدىكى خۇش چىراي يىگىتكە تىكىلدى ، — بولدى ، ئۇكام ، سىز قايتىپ كېتىڭ ! پالۋاننى قۇتۇلدۇرىدىغان خەلقنى مەن قوزغايمەن !

— ئەمدى قىلىدىغان ئىشىمىز يوق ، سىزگە ، ئۇستاز ياردەم بېرەي !

— بولدى ، سىز ئۆز ۋەزىپىڭىزنى تولۇق ئورۇندىدىڭىز ! قايتىپ بېرىپ دەم ئېلىڭ !

مۇلازىم يىگىت خوشلىشىپ كەتتى . بىلال ئۇنىڭ كەينىدىن بىر ھازا قاراپ تۇرۇپ ئۆز چېدىرىغا قاراپ ماڭدى . چېدىرغا بىر بىلال كىرىپ ، چېدىردىن ئون نەچچە بىلال چىقتى . ئۇلار چېدىر

ۋە گــەمىلەرنى ئــارىــلاپ بــارلــىق قوزغىلاڭچىلارنى ئــايــاغــقا تــۆرغۈزدى...

شائىر ئۆزى سادىرنىڭ يېنىغا بېرىپ ، ئەھۋالنى يەتكۈزدى ، غەزەپلەنگەن پالۋان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى .

— بۇ ئەنجانلىقنىڭ غەرىزى زادى نېمىدۇر ؟ ئۇنىڭ مەقسىتى ئــەلادەك خــەلــق پــالــۋانــلــىــرىنى ئۆلتۈرۈپ تۈگىتىپ ، نادان خــەلــقــىمىزنىڭ شىللىسىگە رودۇپايدەك مىنمەكچىمۇ ؟ ! ياق ! پوچىنىڭ ئەلاخاندەك پالۋانلىرىمىزنى ئۆلتۈرۈشىگە يول قويساق بــولــمــايدۇ ! مەن بارىمەن ، ئۇ ئەنجانلىققا دەيدىغاننى دەيمەن ! ئــەلاخاننى ئۆلتۈرۈش پەيلىدىن يانساياندى ئۇ گۆي ، بولمىسا كۆرگۈلۈكىنى كۆرسىتىمەن !

كۈنچىقىش تەرەپتىن يېرىمىدىن كۆپرەكى كۆيۈپ تۈگىگەن ئــاي كــۆتــۈرۈلۈپ ، ئىلى ۋادىسىنى يورۇتتى . يېرىمى كۆيۈپ تــۈگــىــگــەن ئــايــنــىڭ يورۇتۇشى تولۇن ئاينىڭ يورۇتۇشىدەك بــولمىسىمۇ ، ئالدى - كەينىدىكىلەرنى كۆرگىلى بولاتتى . ئاي يــورۇقــىــدا قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار خۇددى دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان قىيانغىلا ئوخشايتتى . ھەممىنىڭ ئالدىدا بېشىغا ئاق مالخاي كىيگەن ، ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان ئاق كۆڭلىكىنىڭ بېلىنى قارا پوتا بىلەن باغلىغان قارىغايدەك قــامــەتــلــىــك سادىر پالۋان كېلەتتى... كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ كۆزلىرى ئاسماندىكى يۇلتۇزلاردەك چاقنايتتى...

* *

ئۇ يېنىدا ئادەم بولسىلا ، قىلىدىغان دىنىي ھەرىكەتلىرىنى ئەستايىدىل قىلاتتى . ئەخمەتخان خوجا بىر تەرەپتە يوتقانغا كىرىپ يــاتقان بولسىمۇ ، پوچى ئۇزاق تەسۋى سىيرىپ ، ئاق جاينامار ئۈستىدە قىبلىگە قاراپ ئولتۇردى ، بىر چاغدا ئۇزۇندىن - ئۇزۇن

دۈئا قىلىپ، ئورنىدىن تۇردى. مەھمۇد تالاغا چىقىپ كەلگەندىن كېيىن، مۇلازىم يىگىت يەنە بىر چەتكە سىلىپ قويغان ئورۇنغا كىرىپ ياتتى. يوتقاننى ئېچىۋېتىپ ياتقان ئەخمەتخان ئېغىر پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتتى. سىرتىدىكى ئاق كىيىملىرىدىن سىلىۋېتىپ، بېشىغا ئاق شاپاق بۆك كىيىپ، ئاق كۆڭلەك، ئاق تامبىلى بىلەنلا ياتقان پوچى ئۇخلىيالمىدى، كەينى - كەينىدىن كېلىۋاتقان خىياللار ئۇنى قاينامدەك ئۆز ئىچىگە تارتىپ ئەكىردى.

«ئەلانى، — دەپ ئويلىدى مەھمۇد، ئەخمەتخان خوجىغا كەينىنى قىلىپ يېتىپ، — ئۆلتۈرۈۋەتمىسەم زادىلا بولمايدۇ. مۇشۇ زېمىننىڭ ئۈستىدىلا بولسا، بېشىمغا بالا بولىدۇ! ئۇنىڭ پەيلى يامان! ماڭا تىكىلگەن كۆزلىرىدە بىر خىل تېگى - تېگىدىن ئۆرلەپ چىقىۋاتقان ئۆچمەنلىكنى كۆرىمەن. كىم ماڭا ھىجايمىسا، ئۇ ماڭا دۈشمەن، چوقۇم ئۇنى كۆزۈمدىن يوقىتىشىم كېرەك! شۇ چاغدىلا بۇ يۇرتنىڭ قەنتىنى چېقىپ، پەيزىنى كۆرۈپ، ھۆكۈم سۈرەلەيمەن!»

پوچى خىيالىدىن توختاپ تالاغا قۇلاق سالدى. سىڭار كۆزنىڭ ئېغىر پۇشۇلدىشىدىن باشقا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمىدى.

«مۇنۇ پۇشۇلداپ ئۇخلاۋاتقان يەكچەشىممۇ يەنە بەش — ئون كۈن ياشىيالايدۇ. مەن ئەخمەق ئەمەس: سامانىنىڭ تېگىدە ئاققان سۇنى، يەرنىڭ ئاستىدا ماڭغان يىلاننى بىلىۋالالايمەن! بۇمۇ يەر ئۈستىدە ماڭا سادىق مالاي، يەر ئاستىدا مېنى زەھەرلەيدىغان يىلان بولۇپ ياشاۋاتقان ئادەم! ئۆزىنى باققان خوجىسىغا ۋاپا قىلمىغان ئىت ماڭا ۋاپا قىلامدۇ؟! كۆرمىسەممۇ ئۇنىڭ يۈرىكى ماڭا بەش قولدەك ئايان: ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈش كويىدا ماڭا ھىجىيىۋاتىدۇ. ئۇ پىچاق سالغۇچە مەن پىچاق سېلىشىم كېرەك! يەنە بىر ئاز ئۇلۇمنى چىڭدىسىۋالاي، تازا ئىشەنچلىك مالايدىن بىر - ئىككىنى تېپىۋالاي، ئاندىن بۇنى چىرايلىق

ئۆزىتىپ قويىمەن !… »

پوچى يىراقتىن ، يەر ـ ئاستىدىن كېلىۋاتقاندەك قىيقاس ـ چۇقاننى ئاڭلاپ خىيالىدىن توختىدى . ئۇ ئۆرۈلۈپ ئوڭدا ياتتى ، سۈس ئاڭلىنىۋاتقان قىيقاس ـ چۇقان ئەمدى ئۇنىڭغا ئېنىق ئاڭلاندى ، بارغانسېرى ئۆز چېدىرىغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، يۈرىكى چۆچۈدى . ئۇ ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ يەنە قۇلاق سالدى : «قىيقاس ـ چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان كىملەردۇر بۇ ؟» دەپ پىچىرلىغان پوچى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ، پۈتۈن بەدىنىدىن سوغۇق تەر چىقىپ ئولتۇرۇپ قالدى . ئۇ ئۆز ئاق ئۆيىنى شىردەك ھۆركىرەپ ، بوراندەك گۈركىرەپ كېلىۋاتقان دەھشەتلىك قىيان ئورىۋېلىۋاتقانلىقىنى بىلىپ ، خۇددى شامالدا قالغان يېكەندەك تىترەپ كەتتى . مەھمۇد يوتقاندىن چىقىپ كىيىملىرىنى كىيىشكە باشلىدى . ئۇ كىيىمنى كىيىۋېتىپ : «ئەخمەتخان ! ئەخمەتخان» دەپ ۋارقىراپ ، سىڭار كۆزنى ئويغاتتى .

ئەخمەتخان ئويغىنىپ ، ئاق ئۆيگە يېقىنلاپ قالغان قىيقاس ـ چۇقاننى ئاڭلاپ ، چۆچۈپ كەتتى . «نېمە گەپ بۇ ؟» دېگەندەك كىيىملىرىنى كىيىپ بولۇپ ، ئالاقزادىلىك بىلەن مەھمۇد پوچىغا قارىدى . ئۇ ئۆزىنىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرنى بۇ قاراڭغۇ چېدىردا مەھمۇدنىڭ كۆرەلمەيدىغانلىقىنى بىلمەيتتى .

پوچى شامنى ياقتى . يەكچەشمە ئالدىراپ ـ تېنەپ كىيىملىرنى كىيىۋاتاتتى . مەھمۇد ئالىقانچىلىك قۇرئاننى قولىغا ئېلىپ ، كىيىمنى كىيىۋاتقان ئەخمەتخاننىڭ ئالدىغا كەلدى . بۇ چاغدا قىيقاس ـ چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان ئادەملەر ئاق ئۆي ئەتراپىغا كېلىپ توختىدى .

«ھەي ، مەھمۇدخان خوجام ، بۇ ياققا چىقسىلا ، بىزنىڭ سىلىگە دەيدىغان سۆزىمىز بار !» دېگەن بوم ئاۋاز چېدىر يېنىدىلا ياڭرىدى…

كۆنچىقىش ئۆپۆقىغا ئون سەككىز ـ ئون توققۇز كۈنلۈك ئاي ، ئىلى ۋادىسىنى غۇۋا يورۇتۇپ چىقىۋاتاتتى . ئۇچتىن ئىككى قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاينىڭ يورۇقىدا تاغ ـ دالا ، دەل ـ دەرەخلەر ئاجايىپ چىرايلىق كۆرۈنەتتى . گويا بىر يېشىل كىيىم كىيگەن گۈزەل پەرىزات ئاق پەردە ئىچىدە تۇرغاندەك قىلاتتى .

مەھمۇد پوچى ئاق ئۆيدىن چىقىپ ، ئالدىدىكى كەڭ مەيداندا تىقىلىشىپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلارنى كۆرۈپ ، گويا چاۋىسى چىتقا يېپىلغاندەك كۆزلىرى چەكچىيىپ ، پۈتۈن ۋۇجۇدىغا قورقۇش تىترىكى ئولاشتى . كەينىدىن چىققان سىڭار كۆزمۇ گويا جىننى ئالغىلى جەبرائىل كەلگەندەك تىرىكلا ئۆلدى . ھەرقانداق ئاقىۋەتكە تەييارلىنىپ يۈرگەن خوجا قولىدىكى ئالىقانچىلىك قۇرئاننى ئېگىز كۆتۈردى . ئۇ ، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ ، دولقۇنلاۋاتقان سايرامغا قارىدى .

— بۇ كېچىدە نېمىدەپ كەلدىڭلار ، ھەي ئەزىزلىرىم ؟ ! ھەرقانداق گەپ بولسا ، ئەتە تاڭ ئاتقاندا دېيىشسەك بولماسمىدى ؟ ! كەپسىلەر ، قېنى ، دەيدىغان سۆزۈڭلارنى دەڭلار !

بېشىغا ئات مالخاي ، ئۇستىگە ياقىسى ياندىن ئېتىلىدىغان كۆڭلەك كىيىپ ، بېلىنى قارا پوتىدا باغلىغان ، قارىغايدەك قامەتلىك سادىر بىر چامداپ كۆپنىڭ ئالدىغا چىقتى . ئۇنىڭ يېنىدا گۈللۈك بېغىررەڭ مانچېستېر دوپپا كىيگەن موللا بىلال تۇراتتى .

— ھەي ، ئەنجانلىق ! — دېدى پالۋان بىر قولى بىلەن پوتىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — بىز سېنى خوجىكەن ، دەپ ھۆرمەت قىلىپ بېشىمىزدا كۆتۈرسەك ، سەن بىزنى ئۆلتۈرگىلى تۇردۇڭغۇ ؟ ! زادى سېنىڭ مۇددىئايىڭ نېمە ؟ ! قوزغىلاڭنى باشلىغان ئادەملەر ئۇنى داۋاملاشتۇرالايدۇ ! سېنىڭسىزمۇ ، بىز بۇ قوزغىلاڭنى ئۇتۇق قازانغۇچە قىلالايمىز !

قاڭرۇق سۆزىدىن توختاپ ، يېنىدىكى موللا بىلالغا قارىدى .

ئۇنىڭ بۇ قارىشىدىن : «دەۋاتقانلىرىم قانداق ، بولامدۇ ؟» دېگەن مەنىنى بىلدۈرەتتى .

— ئەلاخان ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى سادىر ، — خەلقنى شىلىپ يېگەن بەگمۇ ئەمەس ، مىڭبېشىمۇ ئەمەس ، ئۇنى نېمىشقا ئۆلتۈرسەن ؟ ! بىز سېنىڭ ئالدىڭغا : «ئەلاخاننى قويۇۋەت !» دەپ كەلدۇق .

مەھمۇد تولىمۇ ھېيلىگەر . ئۇ ھېجىيىپ ، قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، ھەرخىل قىياپەتتە كۆرۈنەلەيتتى ؛ گاھ ئاللانىڭ كالامىنى كۆتۈرۈپ ئادەملەرنى ئۆزىگە قاراتسا ، گاھ ۋەز - نەسىھەت بىلەن باش ئەگدۈرەتتى . پوچى كەلگەن ئىنقىلابلارنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ ، قارشىلىشىشنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى بىلدى . بۇنداق چاغدا قۇرئانغا تايىنىش ، مەلۇم دەرىجىدە يول قويۇش ياخشى يول ئىكەنلىكىنى بىلگەن خوجا قولىدىكى قۇرئاننى ئېگىز كۆتۈردى .

— مېنىڭ دەيدىغان سۆزلىرىم ھەق ! يالغان سۆزلىسەم ، قولۇمدىكى ئاللانىڭ كالامى ئۇرسۇن ! — دەپ سۆز باشلىدى مەھمۇد ئۆزىگە جىمجىت تىكىلىپ تۇرغان يۈلتۈزدەك كۆزلەرگە قاراپ ، — ئەخمەتخان ئىككىمىز ھېلىراقتا ، ئەلاخاننىڭ بەگ ئەمەسلىكىنى دېيىشىپ ، ئۆلتۈرۈشنىڭ ھاجىتى يوقلۇقىنى بىلگەنىدۇق . قاراڭلار ، سىلەر بىلەن بىزنىڭ نىيىتىمىز بىر يەردىن چىقتى ! بۇ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنىڭ بىر ئىكەنلىكىنى كۆرسەتتى . بىلەمسىلەر بۇ ، ئۇلۇغ ئاللانىڭ قۇدرىتى ! — مەھمۇد سۆزىدىن توختاپ ، تىنچ تۇرغان كۆلدەك خەلققە قارىدى . بايىقى قايناۋاتقان كۆل ئەمدى خىلىلا ياۋاشلاپ قالغاندەك ئۈن - تىنسىز تۇراتتى . ئەنجانلىق خوجا قولىدىكى قۇرئاننى يەنە ئېگىز كۆتۈرۈپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — لېكىن ، ئەلاخان ، مەن مەزەمزاتنى تۇتقىلى بارغاندا قاچماي ، بىز بىلەن بىر سەپتە بولغان بولسا ، ئۇنى تۇتمايتتۇق . ئۇ قېچىپ بىزگە قارشى ئىكەنلىكىنى ئاشكارىلىدى . شۇڭلاشقا ئۇنى تۇتقۇزۇپ كەلدىم . ئۇ بىر مەزگىل

سولاقتا يېتىپ قاچقان گۇناھىنى يۇيىدۇ ! مېنىڭ سۆزۈمگە ئىشىنىڭلار ! مەن بۇ سۆزلەرنى ئاللانىڭ كالامىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ تۇرۇپ سۆزلىدىم...

خېلى كۆپ قىسمى كۆيۈپ تۈگىگەن ئاي خېلى ئېگىز ئۆرلىدى . ئەلاخان ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ ، موللا ناسىر ئەلەم ياتقان سولاقخانىغا سولاندى . ئۇنى ئەتىسى بىرقانچە چېرىك يالاپ بېرىپ تۈرمىگە تاپشۇرۇپ بەردى .

* *

ئەنجانلىق خوجا غەزەپلىنىپ ، مەزەمزاتنىڭ ئوغلى خىزىرخاننى تېپىپ كېلەلمىگەن چېرىكلىرىگە ۋارقىرىدى :

«بۇ كۈن خىزىرخاننى تاپىڭلار ، دېدى ،
بايابان ـ شەھەرنى باقىڭلار ، دېدى .
دېدى : ‹خىزىرخاندىن كەتۈرسە خەبەر ،
ۋە يا ئۆلتۈرۈپ بىزگە كەلتۈرسە سەر .
ئاڭا كىيدۈرەي نەچچە قات جامەلەر .
تېخى باشىغا زەررىن ئەمامەلەر .
تېخى مىندۈرىمەن ئاڭا ياخشى ئات ،
فەقىر نامرات بولسا تافسۇن مۇراد . › »①

بۇ خەۋەر بىردەمدىلا شەھەرگە تارقالدى . ئاخىرى بىرقانچە ئادەملەر خىزىرخاننى ئايدىڭ مەھەللىسىدىن تېپىپ سىڭار كۆزنىڭ ئالدىغا ئەكەلدى . ئەخمەتخان بىر چاغلاردىكى خوجىسىنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلىغا رەھىم ـ شەپقەت قىلمىدى ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تۆكۈلۈۋاتقان ياشلىرىغا قاراپمۇ قويمىدى .

---

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

«دېدىلەر : ‹مۇنداق تىز ئىشنى قىلماڭ ،
كېسىبان قەفەسكە باشنى ئېلماڭ . › »[1]

بېشىر ئونبېشى بىلەن يەنە بىر چېرىك ھاكىمبەگنىڭ ئوغلىنى ئالدىغا سېلىپ شەھەر سىرتىغا ئېلىپ ماڭدى . ئۇلار شىمالىي تەرەپتىكى تاشلىق سايدا توختىدى . خىزىرخان پىيادە، بېشىر بىلەن يەنە بىر چېرىك ئاتلىق ئىدى . ئىككىسى ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، خىزىرخاننىڭ جېنىنى ئېلىشقا تەييارلاندى . غۇنچە لېۋى ئۇستىگە تېخى بۇرۇتمۇ خەت تارتمىغان ، ئون يەتتە ياشلاردىكى يىگىت ئونبېشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلاندى :

— ئىككى رەكەت ناماز ئوقۇۋالاي ، رۇخسەت قىلىڭ ! — دەپ يېلىندى يىگىت كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ .

بېشىر بىلەن چېرىكنىڭ ئېتى سۇ بويىدا ئوتلاپ يۈرەتتى . خىزىرخان تاھارەت ئالغىلى سۇ بويىغا كېلىپ ، يېنىدا ئوتلاۋاتقان ئاتلارغا قاراپ ئويلىنىپ قالدى . «ئۆلمىگەن جاندا ئۈمىد بار» دېگەندەك ، ئۇ بىر ئاتقا مىنىپ قېچىش خىيالىغا كەلدى . بېشىر بىلەن يەنە بىر شادىپاچاق چېرىك نېرىدا — تاشلىقتا ئولتۇرۇپ پاراڭلىشىۋاتاتتى . يىگىت چاققانلىق بىلەن بىر ئاتنى تۇتۇپ سەكرەپ مىندى - دە ، بېشىنى شەھەر تەرەپكە بۇراپ : «چۇھ» دېدى . بېشىرنىڭ كۆكۈچ رەڭلىك ئېتى ئۈستىگە چىققان يىگىتنىڭ كۆڭلىنى چۈشەنگەندەك ئالدىغا قاراپ چاپتى . خىزىرخان نەگە بېرىپ ، نەگە يوشۇرۇنۇشنى بىلمەيتتى . ئۈستىگە كۆرپە سېلىنغان قازاق ئېگىرى ئۈستىدە ئولتۇرغان يىگىت ئاتنىڭ بېشىنى قويۇۋەتتى...

«ئاھ ، جېنىم دادا» دەپ ئىڭرايتتى قاپقارا كۆزلىرىدىن ياش

[1] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 28 - بەت .

تۆكۈۋاتقان خىزىرخان . ئېتىنى بولۇشىغا چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ ، بېشىغا ئاق سەللە يۆگىگەن ، ئۈستىگە قارا كۆك كالتە چاپان كىيگەن ئوغۇل شىمالدىن كېلىۋاتقان سايىنى بويلاپ كېلەتتى . كۆكلەمدە شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىدىغان كەلكۈن سۈيى بىلەن ئۆزاق يىللارنىڭ ئالدىدا پەيدا بولغان ، قىش ـ ياز توختىماي بىر ئۆستەڭنىڭ سۈيىدەك سۇ ئاقىدىغان ساي بىر كەڭ كوچىدەك بولۇپ ، چۆرىسىدە تال سۆگەتلەر ئۆسەتتى .

خىزىرخان ئارىلاپ ـ ئارىلاپ كەينىگە قاراپ قويىاتتى . ئۇ تۆت ـ بەش يۈز مېتىر يىراقتا ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقان بېشىرنى كۆردى . ئۇنىڭمۇ توختىماي ئېتىنى قامچىلاپ ، پۇتلىرى بىلەن بىقىنداپ كېلەتتى . ئۆزىنى قوغلاپ كېلىۋاتقاننىڭ ئۆزىگە يېقىنلاۋاتقانلىقىنى كۆرگەن ئوغۇل پۇتلىرى بىلەن ئاستىدىكى ئاتنى بىقىندايتتى . ئات چېپىشىنى يەنە تېزلىتەتتى . ئۇ غەربتىن كېلىدىغان يول ئۆتىدىغان كۆۋرۈككە يېتىپ كەلدى . خىزىرخان بۇ كۆۋرۈكتىن ئۆتسىلا ، توغرىكۆۋرۈككە بېرىپ ، ئاندىن جەنۇبقا ئوردا مەھەللىسى تەرەپكە ئېتىنىڭ بېشىنى بۇرايتتى .

تەرلەپ كەتكەن ئات كۆۋرۈككە كېلىپ توختىۋالدى . ياسالغىنىغا ئۇزۇن بولغان كۆۋرۈكنىڭ تاختايلىرى ئاجراپ ، بەزى جايلىرى تېشىلىپ تۇراتتى . خارتىلداپ ئىتتىك توختىغان جانىۋارنىڭ ئۈستىدىن خىزىرخان ئۇچۇپ كەتكىلى تاس قالدى . كۆزلىرى ياش خىزىرخان ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرى بىلەن ساغرىسىغا كېلىشتۇرۇپ بىرنى ئۇرۇۋىدى ، ئات جان ئاچچىقىدا ياغاچ كۆۋرۈككە ئاياغ تاشلىدى . بىراق ، جانىۋارنىڭ ئارقا پۇتىنىڭ بىرى كۆۋرۈكنىڭ تېشىلگەن تۆشۈكىگە كىرىپ قېلىپ گۆپپىدە يىقىلدى .

«بۇ ئاتنىڭ يوق ئېردى يۈرەر قۇۋۋەتى ،
كى كۆبرۈككە ئاتنىڭ سافىلدى پۇتى .

قازا يەتتى ئاندا تىقىلدى بۇ ئات ،
فۇتىنى ئالالماي يىقىلدى بۇ ئات . »①

خىزىرخان ئات بېشىدىن كۆۋرۈك ئۈستىگە ئۇچۇپ چۈشتى ، بېشىدىكى سەللىسىمۇ كۆۋرۈككە چۈشۈپ چۇۋۇلۇپ كەتتى . ئۇ سەللىسىگە قارىماي ئېتىنىڭ يېنىغا ئوقتەك كېلىپ ، ئۇنىڭ تىزگىنىنى تارتتى . بىچارە ئات پۇتىنى كۆۋرۈكنىڭ تۆشۈكىدىن چىقىرالماي تىپىرلايتتى . تېخىچە كۆزىدىن ياش ، ماڭلىيىدىن چىپىلداپ تەر ئېقىۋاتقان نەۋقىران ئېتىنىڭ پۇتىنى كۆۋرۈكتىن چىقىرالمايدىغانلىقىغا كۆزى يېتىپ ، كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئالدىغا قاراپ يۈگۈردى . يىگىت قېچىپ كېتىۋېتىپ يولغا ، ئىككى چېتىگە : بىرەر تونۇش ئۇچراپ قالامسۇ ؟ دېگەندەك قارايتتى . ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ يالاڭئاشتاق يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان خىزىرخان ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ئاتنىڭ ئاياغ تاۋۇشى بىلەن پۇشقۇرۇشنى ئېنىق ئاڭلىدى . ئۇ بېشىرنىڭ «توختا ، ھارىمى !» دېگەن سەت ئاۋازىنىمۇ تونۇدى . نەۋقىران ئوغۇل يۈگۈرۈشنى توختاتماي تېخىمۇ تېزلەشتۈردى .

باغرى تاش تەقدىر ئاتنى ساي كۆۋرۈكىدە يىقىتىپ ، ئۆزىنى پىيادە قېچىشقا مەجبۇر قىلدى . قېرىشقاندەك خىزىرخانغا بىرەر تونۇش ـ بىلىشمۇ ئۇچرىمىدى .

«توختا ، شۇمتەك !» دېگەن بېشىرنىڭ سەت ئاۋازى يىگىتنىڭ بېشىدىلا ياڭرىدى . ئۇ بۇرۇلۇپ قاراپ ، يەنە بىر چېرىك مىنگەن چىپار ئاتنىڭ ئۆزىگە تەگكەن ئىسسىق تىنىقىنى سەزدى .

«ياق ، توختىسام بولمايدۇ ! توختىسام ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىدۇ !» دەيتتى خىزىرخاننىڭ يۈرىكى ، ئۈمىد بىلەن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 28 ـ بەت .

گۆپۆلدەپ سوقۇپ .

يانداپ كەلگەن بېشىر قېچىۋاتقان خىزىرخاننىڭ كەينىدىن قىلىچىنى ئىتقىۋەتتى . يىگىت : «ئاللا !» دەپ توپىلىق يەرگە يىقىلدى . ئۇنىڭ قىلىچ كىرگەن دۈمبىسىدىن قىزىل قېنى چاپىنىنىڭ تېشىغا تەۋرەپ چىقتى . ئېتىدىن چۈشكەن قاتىل تېخى تولۇق جېنى چىقماي يېتىرلاۋاتقان خىزىرخاننىڭ بويىنىغا قىلىچ ئۇرۇپ ، بېشىنى ئۈزۈۋەتتى . يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلار توختاپ ، ياقىلىرىنى تۇتۇپ ، يەردە ياتقان ، قېنىغا مىلەنگەن باشسىز جەسەتكە قورقۇپ قاراشتى…

شۇ كۈنى كېچىسى خادىك هارۋىغا چۈشكەن بىر ئايال چىرايلىق ئورالغان بىر بوۋاقنى تۇتۇپ ئولتۇرۇپ شەھەردىن چىقىپ كەتتى . بۇرۇتلۇق هارۋىكەش هاۋادا ئۇزۇن قامچىسىنى قارسىلدىتىپ ، ئاتلىرىنى تېز هەيدەپ چۆلۈقايغا يول ئالدى . ئايالنىڭ قولىدىكى بوۋاق مەزەمزاتنىڭ ئوغلى بولۇپ ، تا چوڭ بولغۇچە «ئىلياس خوجا» دېگەن ئىسمى ئېيتىلماي «بوۋاق خوجا» دېيىلدى .

ئون ئۈچىنچى باب

«ئوتتۇز ئالتە كۆن پوچى بولدى سىپاھ»

ئەنجانلىق خوجا ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ پۈتۈن ھوقۇقىنى ئىگىلەپ، دېگىنىنى قىلىدىغان بولدى. كىمىكى ئۇنىڭغا قارشى بىرەر ئېغىز سۆز قىلىپ قويسا، ئىز - دېرىكى يوق غايىب بولاتتى...

«كى ئەشيائى مۆئمىنىنى غارەت قىلىپ،
ئاداۋەت ئورۇقىنى دىلغا تېرىپ.
كېتىپ ئەدل ئانداغ بۇزۇلدى نىيەت،
نە قىلغاي قىساسۇ، نە ئالغاي دىيەت.
بۇ قىسمىدا بولدى زامانە ئىشى،
جافا - زۇلۇم بولدى پەلەك ۋەرزىشى.»[1]

ئارائۆستەڭنىڭ بۇلاقبېشى مەھەللىسىدىكى شەمشىدىن خەلپەم ھەدىسىنىڭ ئوغلى مەزەمزاتنىڭ ئۆلۈمىدىن قاتتىق قايغۇردى، ئارقىدىنلا مەزەمزاتنىڭ ئوغلى خىزىرخاننىڭ

---

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 28 - بەت.

ئـۆلتۇرۇلگەنلىكى ، بۇ مويسىپىتنىڭ قەددىنى تېخىمۇ پۈكۈپ ، چاچ ـ ساقاللىرىنى ئاقارتىۋەتتى . ئۇ ئاھ ئۇرۇپ ، كۆزلىرىدىن يېشى توختىمايدىغان بولۇپ قالدى . كېچە ـ كۈندۈزلەردىكى قايغۇلۇق خىياللار ئاخىرى ئۇنىڭ كۆڭلىگە قىساس ئوتىنى ياقتى . خەلپەم مەزەمزات ۋە خىزىرخانلارنىڭ قىساس پوتىسىنى بېلىگە باغلاپ پوچىدىن ئۆچ ئېلىش يولىنى ئويلاندى...

بۈگۈن پەيشەنبە ، ئۆيدىكىلەرگە يېت سالدۇرۇپ ، بىرقانچە تاۋاق پولۇ ئەتكۈزدى . مانا ، قاراڭغۇ چۈشۈپ ، چاقىرىلغانلارنىڭ كېلىدىغان ۋاقتىمۇ بولدى . ئەڭ دەسلەپ قۇتلۇق مىراب كەلدى . كېچىكمەي ئارقىدىنلا تۆردى يۈزبېگى باشلىغان يۇرت چوڭلىرىدىن بىرقانچىسى قوش ـ قوش شام يورۇتقان ياسىداق سارايغا كىرىپ ئولتۇردى . كېلىدىغان مېھمانلار يەتتە ـ سەككىز بولۇپ ، بۇلاقبېشى ۋە يېقىن ئەتراپتىكى مەھەللىلەرنىڭ ئىززەت ـ ئابرۇيى بار مۆتىۋەرلىرى ئىدى . ئولتۇرغانلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ يېڭى كەلگەنلەر بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ ، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى .

ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئۇزۇن تاماق ئۈستىلى ئۈستىگە تىزىلغان نازۇنېمەتلەرنىڭ يۈزى ئېچىلىپ سىنچاي تارتىلدى . گۈللۈك سىركايىلەردىن قېنىق دەملەنگەن پەملچاينىڭ خۇشبۇي پۇرىقى تارقىلىپ ، ھورى كۆتۈرۈلدى . تاماق ئۈستىلىنىڭ كۈنچىقىش يېنىدا ئولتۇرغان شەمشىدىن خەلپەم مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلدى .

— قېنى ، چاي ئىچسەڭلار ! — دېدى ، ئۇنىڭ ئاۋازىدىن يىغا پۇرىقى كېلەتتى ، — بۈگۈن مەزەمزات بىلەن ئوغلى خىزىرخانغا ياغ پۇرىتىپ ئازنا ئاخشىمى قىلىۋىدىم .

مېھمانلار ئۇياقتىن ـ بۇياققا گەپ قىلىپ ، قانغۇچە چاي ئىچتى ، ئارقىدىن چىنە ـ تاۋاقلاردا قوزا گۆشى بېسىلغان پولۇ خۇشبۇي پۇرىقى بىلەن دىماغلارنى غىدىقلاپ كىردى . مېھمانلار

يىچاق ۋە بەكلىرىنى ئىلىپ، ئۇستىدىكى گۆشلىرىنى توغراپ، ئوخشىغان پولۇنى تويغۇچە يېدى. ئاخىرىدا تاماق ئۇستىلى ئۇستىدىكى يىتقا قۇرئان ئوقۇپ، ئىسسىق سۇدا قوللىرىنى يۇيدى.

توغرىسىنى ئېيتقاندا، بۇگۇنكى ئازنا ئاخشىمىنىڭ يەنە بىر مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ، بۇنىڭدىن قۇتلۇق مىراب، تۇردى يۇزبېگىلارنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇلار قوللىرىنى يۇيۇپ بولغاندىن كېيىنلا ئورۇنلىرىدىن تۇرمىدى. تاماق ئۇستىلى يىغىشتۇرۇلۇپ، پۇت - قوللار سوزۇلغاندىن كېيىن، مېھمانلار شەمشىدىن خەلپەمگە تىكىلدى. پېشانىسى كەڭ، بۇۋرۇل قاشلىرى قويۇق، ئورا كۆز، ساقال - بۇرۇتى ئاقارغان شەمشىدىن خەلپەم بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆز باشلىدى:

— ھەممىلىرىنىڭ خەۋىرى بار، ھەدەمنىڭ ئوغلى مەزەمزاتنى ئەنجانلىق خوجا ئۆلتۇرۇۋەتتى. ئەمدىلا ئون يەتتە ياشقا كىرگەن ئوغلى خىزىرخاننىمۇ قىزىل قېنىغا بويىۋەتتى. كەينى - كەينىدىن يۈز بەرگەن بۇ مۇسىبەتلەر، ئۇينىڭ تۈيىقىغا ئۇرسا مۇڭگۈزى سىرقىراپتۇ، دېگەندەك قېرىغان كۈنلىرىمدە قەددىمنى پۈكۈپ، يۈرىكىمنى يارا قىلدى، — خەلپەمنىڭ كۆزىدىن چۈشكەن ياش، ئۇنىڭ ئاپئاق ساقاللىرىدا چاقنايتتى. ئۇ بىر ئۇھ تارتىۋېلىپ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى، — چەتتىن كەلگەن ئەنجانلىق پوچى قوزغىلاڭنىڭ ھوقۇقىنى چاڭگىلىغا ئىلىۋېلىپ، بۇگۇن بەگ، مىڭبېشى قاتارلىق سىپاھلىرىمىزنىمۇ بىر - بىرلەپ يوقاتماقتا. ھازىرغىچە ئۆلگەنلەرنىڭ سانى ئاز ئەمەس، تاغ - داللاردا قېچىپ يۈرگەنلەرمۇ نۇرغۇن! — شەمشىدىن خەلپەم ھاسىراپ سۆزىدىن توختاپ قالدى.

بەزىلىرى پۇتىنى سوزۇپ، بەزىلىرى باداشقان قۇرۇپ ئەركىن - ئازادە ئولتۇرغان مېھمانلار ئۇنىڭ سۆزىنى جىمجىت

ئولتۇرۇپ ئاڭلايتتى . قاپاق ۋە قوشۇمىلىرى تۇرۇلگەن بۇ يۇرت چوڭلىرى خەلپەمنىڭ قايغۇ ـ ھەسرىتىنى ئۆزلىرىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرىتى بىلىپ ، بەزىدە چوڭقۇر خۇرسىنىپمۇ ئالاتتى .

— مەن كىچە ـ كۈندۈز ئاھ ئۇرۇپ ، ياش تۆكتۈم ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى ساھىبخانا ئولتۇرغانلارغا قاراپ ، — ئۇرغان ئاھىم ، تۆككەن يىشىم ئاخىرى مېنىڭ كۆڭلۈمگە قىساس ئوتىنى ياقتى . ئۇ بۈگۈن لاۋۇلداپ يېنىپ ، ماڭا ئارام بەرمەيدىغان دەرىجىدە ئۇلغايدى . ئەنجانلىق خوجىدىن ئىككى جاننىڭ ۋە باشقا ئۆلگەنلەرنىڭ قىساسىنى ئالمىسام ، بۇ تىرىكلىكىمنىڭ قىممىتى ۋە ئارامى بولمايدىغانلىقىنى بىلدىم . بۇ ھەققانىي ئىشقا قېرى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم ، — شەمشىدىن خەلپەم پەشمىتىنىڭ يانچۇقىدىن ياغلىقىنى ئېلىپ يۈز ـ كۆزلىرىنى ئالدىرىماي ئېرتتى . مېھمانلار ئۇنىڭ ھەربىر ھەرىكىتىگە ، چىرايىغا كۆز ئۈزمەي قاراپ ، ئېغىر نەپەسلىنەتتى .

ساھىبخانا يەنە چىرايىغا جىددىيلىك يۈگۈرتۈپ ، سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — مەھمۇدتىن قىساس ئېلىش ئۇنچىلىك ئاسان ئىش ئەمەس ، قىلغۇلۇقنى قىلىپ ، ئەمدى ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالغان پوچى ، ئۆزىنى قوغدايدىغان قاراۋۇللارنى نەچچە ھەسسە كۆپەيتىپتۇدەك ، يۇرت چوڭلىرى بىلەن مەسلىھەتلەشمەي ، ئۆزۈم قىساس يولىغا مېڭىشنى لايىق كۆرمىدىم . بۈگۈنكى ئازنا ئاخشىمىدا سىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلىش ئۈيىغا كېلىپ ، سىلەرنى چاقىردىم . قانداق قىلىمىز ؟ چەتتىن كەلگەن بىر ئەنجانلىقنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولۇۋېلىپ ، ياخشى ئادەملىرىمىزنى بىر ـ بىرلەپ ئۆلتۈرۈشىگە قاراپ تۇرىمىزمۇ ؟ ! بايا دېدىم ، مەن بۇ خەتەرلىك يولغا قېرى جېنىمنى تىكتىم . قېنى ، مېنىڭ بىلەن بىللە ماڭىدىغانلار بارمۇ ؟ ! — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، — بىز بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ ، ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ قىساسىنى ئېلىشىمىز كېرەك ! بۇ مېنىڭ

سىلەرگە دەيدىغانلىرىم ! — دېگەنلەرنى قوشۇپ قويدى .

شەمشىدىن خەلپەم ھاسىراپ سۆزىدىن توختىدى . ئۇنىڭ ئاق ئارىلاشقان ئۆسكىلەڭ قاشلىرى تېگىدىكى كۆزلىرى يىراقتىكى يۇلتۇزلاردەك چاقنايتتى .

— مەنمۇ ئويلاپ ، ئىچىمدە ئۆرتىنىپ يۈرەتتىم . ئۆزىمىزنىڭ نادان ۋە ئەخمەقلىقىدىن رەنجىيتتىم . چەتتىن كەلگەن بىر ئەنجانلىقنىڭ راست - يالغان خوجىلىقىنى بىلمەي تۇرۇپ ، ئۇنى ئەۋلىيا قىلىۋالدۇق . بىزنىڭ بۇ نادان ۋە ئەخمەقلىقىمىزنى كۆرگەن پوچى شىللىمىزگە مىنىپ ، ياخشى ئادەملىرىمىزنى يوقاتقىلى تۇردى . ئۇنىڭ مەقسىتى بەش قولدەك ئايان ، ئۆزى بەگ ، ئۆزى خان بولۇشتىن ئىبارەت . بۇنىڭغا قول قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرساق بولمايدۇ ! مەھمۇدنى دەرھال يوقاتمىساق ، يەنە نۇرغۇن ياخشى ئادەملىرىمىزدىن ئايرىلىپ قالىمىز . مانا مەن تەييار ! ئەنجانلىق خوجىنى ئۆلتۈرۈشكە جېنىمنى تىكىپ قويدۇم ! — دېدى قۇتلۇق مىراب قايناپ سۆزلەپ ، ئۇنىڭ تومۇ ۋە كۆتمەك قاشلىرى تېگىدىكى قارىسى قوڭۇر كۆزلىرى ئۇچقۇنلىنىپ ياناتتى . ئۇزۇن ، قارا بۇرۇتلىرىنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۇستىگە قايرىلىپ تۇرىدىغان بۇغداي ئۆڭلۈك تۇردى يۈزبېگى ، قۇتلۇق مىرابتىن كېيىن سۆز باشلىدى :

— مۇشۇنداق بىر مەسلىھەت بولۇشنى تۆت كۆزۈم بىلەن كۈتۈپ كېلىۋاتاتتىم . شەمشىدىن خەلپەمنىڭ بىزنى بىر يەرگە جەم قىلغانلىقى جاھان ئىش بولدى . مەن بۇنىڭدىن تولىمۇ خۇشال بولدۇم . مۇشۇ كېچە ، مۇشۇ دەقىقىلەر ئەتە ئۈچۈن بىر ئۇلۇغ تارىخ بولۇپ قالىدۇ ! پوچىنى مانا مەن ئۆلتۈرىمەن ! يېنىمغا ياش يىگىتلىرىمىزدىن بىرقانچىنى ئېلىپ ، كېچىدە بېرىپ ، ئۇ لەنىتىنى چېدىرىدىلا بوغۇزلىۋېتىمەن !… بولدى ، بۇ ئىشنى ماڭا قويۇپ بېرىڭلار !…

ئولتۇرغانلار : كېچىسى يوشۇرۇن بېرىپ ، چېدىرغا بېسىپ كىرىپ ، خوجىنى بوغۇزلىۋېتىشنى بىردەك مۇۋاپىق كۆردى . تالاش ـ تارتىش ئارقىلىق بۇ ۋەزىپە ئاخىرىدا تۇردى يۈزبېگىگە تاپشۇرۇلدى . مېھمانلار خۇپتەنگە يېقىن ، شەمشىدىن خەلپەم بىلەن خوشلىشىپ ئۆيلىرىگە قايتتى…

*　　　*

تۇردى يۈزبېگى شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئازنا ئاخشىمىدىن كېيىن ، ئۆزى بىر قېتىم كۆرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا بېرىپ ، ئەنجانلىق خوجىنىڭ ئاق ئۆيىنى كۆرۈپ كەلدى . ئۇ ئۆزىنىڭ نەگە بېرىپ كەلگەنلىكىنى ھېچكىمگە دېمىدى . سورىغانلارغا : «شەھەرگە بېرىپ كەلدىم» دەپلا قويدى . ئۇ كەلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى كەچتە كۆڭلىگە پۈككەن ئۈچ يىگىتنى ئۆيىگە چاقىرىپ ، ئۇلارغا شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئۆيىدە بولغان گەپ ـ سۆزلەرنى يىپىدىن ـ يىڭنىسىغىچە ئېيتىپ ، ئۆزى بىلەن بىللە ئەنجانلىق خوجىنى ئۆلتۈرۈشكە بىللە بارىدىغان ـ بارمايدىغانلىقىنى سورىدى .

— بۇ باش كېتىدىغان يا باش ئالىدىغان بىر خەتەرلىك ئىش ! خالىساڭ بار ، خالىمىساڭ قال ! بارمىساڭ باياتىن دېگەن گەپلىرىمنى مەن ساڭا دېمىگەن ، سەن ئاڭلىمىغان بولۇپ ، يېپىق قازان يېپىق پېتى قالىدۇ . ئەگەر بىرەر يەردە ئاغزىڭدىن چىقىپ كېتىدىغان بولسا ، مېنىڭ قولۇمدا ئۆلىسەن ! — دېدى ئۇ .

ئۇ سۆزلەشكەن ئۈچ يىگىت سەھرانىڭ ئالدىنقى يىگىتلىرىدىن ئىدى ، ھەممىسى يۈزبېگى بىلەن بىللە بارىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . ياراملىق ئاتلارغا مىنىپ ، يانلىرىغا ئۇزۇن پىچاق ياكى خەنجەر ئاسقان تۆت ئاتلىق ئارىدىن تۆت ـ بەش كۈن ئۆتۈپ ، كۈنچىقىش تەرەپ چوغدەك رەڭگە كىرگەن

چاغدا مەھەللىدىن چىقىپ كەتتى .

ئۇلار شەھەردە بىر كۈن تۇرۇپ ، مەھمۇدنىڭ نەدىلىكىنى سۈرۈشتۈردى . ئەنجانلىق خوجا كۈرەنىڭ يېنىدىكى بارگاھىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى ، ھېيلىگەر پوچى بىلەن بىللە تۇرىدىغان ئەخمەتخان سىڭار كۆز كېچە شەھەرگە كەلگەنلىكىنىمۇ سۈرۈشتۈرۈپ بىلدى . تۇردى يۈزبېگى پوچىنىڭ يېنىدا ئەخمەتخاننىڭ يوقلۇقىدىن خۇشال بولدى . ئەتىسى دەڭدەرۋازىنىڭ داڭلىق مانتىخانىسىدا ، نامازدىگەردىن ئۆتۈپ تويغۇچە مانتا يېگەن تۇردى يۈزبېگى ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە ماڭغان ئۈچ يىگىت شەھەر سېپىلىنىڭ كۈرە دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەتتى . ئۇلار يولدا توختاپ دەممۇ ئالماي ، تۈن نىسپىدىن ئاشقاندا قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاھىغا يېتىپ كەلدى .

بۈگۈن ئايسىز قاراڭغۇ كېچە بولۇپ ، ئوچۇق ئاسماندىكى يۇلتۇزلار چىرايلىق جۇلالىنىپ چاقنايتتى . زۇلمەت قاپلىغان دالا ئېغىر ھاسىرايتتى . شىمالدىكى تاغلاردىن كېلىۋاتقان گۇر ـ گۇر شامالدا دەل ـ دەرەخلەر ئۆزئارا پىچىرلىشىپ سۆزلىشىۋاتقاندەك قىلاتتى . ئۇلارنىڭ پىچىرلاشلىرىدىن مېھىر ـ مۇھەببەتنىڭ ئۆتكۈر پۇرىقى كېلەتتى . بۇ خۇشبۇي ، مەست قىلىدىغان باھار پۇرىقى ، ئايدىڭ بولمىسىمۇ بۇ قاراڭغۇ كېچىنى راھەتلىك ھېس قىلدۇراتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بارگاھىدا كۆيىدىغان گۇلخانلار ئۆچۈپ ، ياڭرايدىغان ئىلى ناخشىلىرى توختاپ ، ئادەملىرى ئاللىقاچان تاتلىق ئۇيقۇدا ياتاتتى .

قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدىن خېلىلا يىراقتا توختىغان تۇردى يۈزبېگى ۋە ئۇ باشلىغان ئۈچ يىگىت ئاتلىرىدىن چۈشۈپ ، بىر يوغان بىر قارىياغاچنىڭ يېنىغا كەلدى . ئۇلار ئاتلىرىنى قارىياغاچقا باغلاپ ، بىردەم چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ دەم ئالدى .

— ئاتلار مۇشۇ يەردە قالسۇن ، بىز پىيادە بارايلى . مەن ئەنجانلىقنىڭ ئاق ئۆيى نەدىلىكىنى بىلىمەن . بىز بېرىپ پوچى

ئۆيىنىڭ ئەتراپىنى كۆزەتكەندىن كېيىن ، سىلەر ئۇنىڭ قاراۋۇللىرىنى بىر تەرەپ قىلىسىلەر ؛ قارشىلىق قىلماي ، ۋارقىراپ - جارقىرىمىسا ، ئۆزىمىزنىڭ قېرىنداشلىرى ئەمەسمۇ ، ئۆلتۈرمەڭلار ! مەن ئاق ئۆيگە بېسىپ كىرىپ ئۆزى يالغۇز ئۇخلاۋاتقان خوجىنى ئاستىمغا بېسىۋېلىپ بوغۇزلايمەن . مەن ئاق ئۆيدىن چىقىپ مېڭىشىمغىلا ، سىلەرمۇ كەينىمدىن ئەگىشىڭلار . بىز ئاتلىرىمىز بار قارىياغاچ تۈۋىگە كېلىپ ، ئاتلارغا مىنىمىز - دە ، غۇلجىغا قاراپ «چۇھ !» دەيمىز ، قېنى ، ئەمدى بىردەم سوزۇلۇپ ئارام ئېلىۋالايلى ! تازا تاڭ قاراڭغۇسىدا بارگاھقا قاراپ يول ئالىمىز !...

تۇردى يۈزبېگى كەينىنى غۇلجا تەرەپكە قىلىپ ئولتۇراتتى . ئۇنىڭ ئالدىدا قەددى - قامەتلىرى بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدىغان قارىغايدەك ئۈچ يىگىت يۈزبېگىنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى . ئۇلارنىڭ تىنىقلىرىدىن سەل جىددىيلەشكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى .

— سىلەرگە ، شۇنداقلا شەمشىدىن خەلپەملەرگە دېمەي ، ئىككى - ئۈچ كۈننىڭ ئالدىدا بۇ يەرگە كېلىپ ، بىر كېچە قونۇپ كەتتىم ، — دەپ يەنە سۆز باشلىدى مۇرىلىرى كەڭ ، گەۋدىلىك تۇردى يۈزبېگى ئالدىدا ئولتۇرغان يىگىتلەرگە قاراپ ، — مېنىڭ كېلىشتىكى مەقسىتىم ئىككى ئىدى : بىرى ، خوجىنىڭ تۇرىدىغان ئاق ئۆيىنى كۆرۈۋېلىش ؛ يەنە بىرى ، قوزغىلاڭغا قاتنىشىۋاتقان ئارائۆستەڭلىكلەردىن ئۆزىمىزگە ياردەم بېرىدىغانلارنى تاللاشتىن ئىبارەت . مەن ئۆزۈم ئىشەنچلىك دەپ قارىغان بىرقانچە ئارائۆستەڭلىك بىلەن سۆزلەشتىم . مەن سۆزلەشكەنلەرنىڭ ئىچىدىن بىرەرىمۇ ياق دېمىدى ، ھەممىسى بىز بىلەن بىللە بولىدىغانلىقىنى بىلدۈردى . مەن ئۇلارغا بىز كېلىدىغان كېچىنى ، يەنى بۈگۈنكى كېچىنى بەلگىلەپ بەردىم . شۇ تاپتا ئون نەچچە ئارائۆستەڭلىك ئۇخلىماي بىزنى كۈتۈپ تۇرۇۋاتىدۇ . بىز تاڭ

قاراڭغۇسى باشلىنىشى بىلەن كېلىمىز ، سىلەر شۇ مەزگىلدە سىرتقا ئادەم چىقىرىپ ، بىزنىڭ كەلگەن ـ كەلمىگەنلىكىمىزنى كۆزىتىڭلار دېدىم ، ئۇلار مېنىڭ سۆزۈمگە قوشۇلدى ، — ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، ئاسمانغا قارىدى . قارايغان ئاسمان گۈمبىزى سان ـ ساناقسىز يۇلتۇزلار بىلەن شۇنچىلىك چىرايلىق كۆرۈنەتتىكى ، تېگى قارا ، گۈللىرى ئالتۇن يىپەك رەختكىلا ئوخشايتتى . تۇردى يۈزبېگى قايرىلىپ كۈنچىقىش تەرەپكىمۇ تىكىلدى : ئۇپۇقتا تېخى سۇزۇلۇش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى ، — تاڭ قاراڭغۇسىغا تېخى خېلى بار دەك قىلىدۇ . تالا ـ تۈزگە ئولتۇرۇپ ، سوزۇلۇپ يېتىپ بىر ئاز ئارام ئېلىۋالايلى ! ئاندىن «بىسمىللا» دەپ يولغا چىقىمىز ! لېكىن ، يىگىتلەر ، ئۇخلاپ قالمايلى ! هەر ئېهتىمالغا قارشى ، سۇنۇر ، سەن كۆزەتتە تۇرغىن !...

— بولىدۇ ! — دېدى ئاق مالخايلىق ، كالتە چاپانلىق يىگىت .

هەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، تەرەپ ـ تەرەپكە ماڭدى . ئۇلار تۈزگە ئولتۇرۇپ ، چۆپلۈكتە قاتارلىشىپ ، سوزۇلۇپ ياتتى . سۇنۇر ياتماي ، بىر چەتتە ، ئېگىزرەك بىر يەردە ئولتۇرۇپ گاھ بارگاھ تەرەپكە ، گاھ ، غۇلجا ـ سۈيدۈڭ يولى تەرەپكە قارايتتى .

تۇردى يۈزبېگىلەر كۆزلىرىنى يۇمماي جىمجىت ياتاتتى . هەرقانداق بىغەم ئادەممۇ بۇنداق ئۇلۇغ هەرىكەتنىڭ هارپىسىدا كۆز يۇمالامدۇ ؟ ! شۇ تاپتا تۇردى يۈزبېگى بولسۇن ، يىگىتلەر بولسۇن كۆزلىرىنى يۇمماي ئاسمانغا قاراپ ياتاتتى . ئۇلارغا جىمىرلىغان يۇلتۇزلار كۆزلىرىنى قىسىپ ، هاياجانلىق تۇيغۇلىرىنى تېخىمۇ هاياجانلاندۇراتتى . ئۇلار شۇ تاپتا ئەڭ ئۇلۇغ هېسسىياتلار بىلەن جۇشقۇنلىناتتى . ئەڭ گۈزەل ، ئەڭ پاك ، ئەڭ قايناق هېسسىياتلار قەلبىنىڭ چوڭقۇر يېرىدىن چىقىپ ، پۈتۈن

ۋۇجۇدىدا جەۋلان قىلاتتى . ياشاشنىڭ قەدىر ـ قىممىتى يەپ ـ ئىچىپ كۈن ئۆتكۈزۈشتىلا ئەمەس ، بەلكى ئۆز يۇرتى ، ئۆز خەلقىگە بىرەر ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشتە ئىكەنلىكىنى بىلىدىغان ئادەملەر ، تەبىئىي هالدا ئۆزلىرى قىلىۋاتقان ئىشنىڭ ئۇلۇغ قىممىتىنى بىلىپ هاياجانلىناتتى . مەيلى ئۇلار بىر لەنتىنىڭ بېشىنى ئالسۇن ، قىممەتلىك بېشىنى بەرسۇن ، هەر ئىككىلىسى ئەل ـ يۇرتى ئۈچۈن ئىكەنلىكىنى بىلەتتى .

ۋاقىت بىلىنمەي ئۆتۈۋاتاتتى . سۇنۇر گاه ئولتۇرۇپ ، گاه مېڭىپ هەممە ياقنى كۆزىتەتتى . تۇردى يۈزبېگى بولسۇن ، بىر تەرىپىدە ياتقان ئىككى يىگىت بولسۇن كۆزلىرىنى يۇلتۇزلاردەك جىمىلدىتىپ ، خىيال ۋە هاياجان ئىچىدە ياتاتتى . مانا ، قاراڭغۇ كېچە تېخىمۇ قاراڭغۇلاشتى . بۇ تاڭ قاراڭغۇسى ! تۇردى يۈزبېگى ئورنىدىن تۇردى ، ئىككى يىگىتمۇ ئۆز باشلىقىنىڭ تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، قوپۇپ ئولتۇردى .

— ماڭايلى ! تاڭ قاراڭغۇسى باشلىنىپتۇ ! — دېدى يۈزبېگى ئورنىدىن تۇرۇپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاهى تەرەپكە يولۋاستەك قەدەم تاشلاپ ، ئۇنىڭ كەينىدىن ئۈچ يىگىتمۇ ئالغۇر بۆرىلەردەك مېڭىپ كەتتى...

*   *

مەهمۇد ئۆزىنىڭ ئاق ئۆيدە يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . ئەخمەتخان خوجا غۇلجا شەهىرىگە كەتكەنلىكتىن ، ئاق ئۆيدە ئۇ يالغۇز ياتاتتى . ئۆي ئىچى ئىسسىقمۇ يا تەرلىگۈدەك چۈش كۆرۈۋاتامدۇ ، ئۇنىڭ تەر ماڭلىيىدىن سىيرىلغان تەر تامچىلىرى بېشىنىڭ ئاستىدىكى ئاق ماموق ياستۇققا چۈشەتتى .

خوجا چۈشىدە بىر چىرايلىق رەڭدار شىپاڭدا ئولتۇراتتى . ئىككى چىرايلىق قىز ئىككى تەرىپىدە تۇرۇپ يوغان يەلپۈگۈچ

بىلەن ئۇنى يەلپۈيتتى . چوغدەك گىلەم سېلىنغان چىرايلىق شىپاڭنىڭ شىمالىي تەرىپىدە ، قوش قەۋەت كۆرپە ئۈستىدە قوش - قوش مامۇق تەكيىلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ئەنجانلىق بەدىنىنىڭ يۇقىرى قىسمى يالىڭاچ ، كۆكسىگىلا باغىرداق تارتىلغان ، قىزىل شايە ئىشتان كىيگەن قىزلار ناز - كەرەشمە بىلەن خىلمۇخىل قىلىق چىقىرىپ ئۇسسۇل ئوينايتتى . ئۇسسۇلچى قىزلارنىڭ قول ۋە پۇتلىرىنىڭ بىغىشلىرىدىكى كىچىك مىس قوڭغۇراقلار جىرىڭلاپ پوچىنىڭ يۈرىكىنى غىدىقلايتتى . مەھمۇد بىر چەتتە ئولتۇرۇپ خۇشتار ، دۇتار ، تەمبۇر ، غېجەكلەر بىلەن ساز چېلىۋاتقان قىزلارغا شەھۋانىي تۈيغۇلار چاقنىغان كۆزلىرى بىلەن تىكىلەتتى .

قۇياش پېشىندىن ئۆتۈپ نامازدىگەرگە يېقىنلاپ قالغان بولسىمۇ ، باغدىكى مېۋىلىك دەل - دەرەخلەر ، گۈل - گىياھلار جىمجىت ئۈگدەيتتى . ئىسسىق يەنىلا قاتتىق بولۇۋاتاتتى .

— تېز ، تېز يەلپۈشمەمسەن ! قولىرىڭدا كۈچ يوقمۇ ، يەلپۈگۈچلىرىڭنىڭ شامىلىمۇ يوق ! — دەپ ۋارقىرىدى پوچى ئىككى يېنىدىكى ئۆزىنى توختىماي يەلپۈۋاتقان قىزلارغا ئالىيىپ ، ئىككى گۈزەل يەلپۈشنى يەنىمۇ تېزلەتتى ، — نېمىشقا شوخ - شوخ ناخشىلارنى ئېيتىپ ، كۆڭلۈمنى ئاچمايسىلەر ! — دەپ توۋلىدى ئۇ ، ئاق پاختىسى يوغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ ساز چېلىۋاتقان قىزلارغا قاراپ .

سازچى گۈزەللەر دەرھال چېلىۋاتقان سازلىرىغا تەڭكەش قىلىپ ناخشا باشلىدى :

گۈل ئارىلاپ ئۇچۇپ يۈرگەن
جېنى نازۇك كېپىنەك .
بىزنى مۇنچە كۆيدۈرگەن
بېلى نازۇك كېپىنەك .

قىشى قارا ، مەڭزى قىزىل ،
كۆزى چولپان ، ئاق بىلەك .
ئاق بىلەككە ئاشىق بولۇپ
كۆيىدۇ بىزنىڭ يۈرەك ،
يۈرىكىمنى ئۆچەرمۇ دەپ
سۇ ئىچەرمەن بىر چېلەك .
سۇ ئىچكەنگە ئۆچمەيدىكەن
يار ئۈچۈن كۆيگەن يۈرەك .

— هوي ، مەن سىلەرگە شوخ ـ شوخ ناخشىلارنى ئېيتىڭلار دەۋاتىمەن ! ئېيتقان ناخشاڭلارنىڭ سۆزلىرى مېنى كۈلدۈرۈپ ، كۆڭلۈمنى ئاچىدىغان بولسۇن ! ··· —دەپ ۋارقىرىدى يەنە ئەنجانلىق خوجا ، ساز چېلىپ ، ناخشا ئېيتىۋاتقان قىزلارغا ئالىيىپ تىكىلىپ . ئۇنىڭ ئۇستىدىكى شاھانە تون ھەرخىل رەڭلىنەتتى .

قىزلار چېلىۋاتقان ساز ، ئېيتىۋاتقان ناخشىلىرىنى توختىتىپ ، بىر ـ بىرىگە «نېمىگە چالىمىز ؟» دېگەندەك قاراشتى . ئۇلار كۆز ئىشارىتى بىلەن بىر پىكىرگە كېلىپ ، ئەمدىلا قوللىرىدىكى سازلىرىنى سازلاپ چالاي دېيىشكەندە ، ئاسماندىن قاناتلىرى ئاجايىپ يېيىلغان بىر بۈركۈت شۇڭغۇپ چۈشۈپ پوچىنى بېسىۋالدى .

ساز چېلىپ ناخشا ئېيتىۋاتقان ، ئۇسسۇل ئويناۋاتقان ، يەلپۈگۈچ بىلەن خوجىنى يەلپۈۋاتقان قىزلار قىيا ـ چىيا چىرقىراپ ھەر تەرەپكە قېچىپ كەتتى . ئەنجانلىق قوللىرى بىلەن ئۆزىگە مەھكەم يېپىشىۋالغان يوغان قۇشنى داد ـ پەرياد كۆتۈرۈپ ، ھەدەپ ئىتتىرەتتى . يوغان قۇشنىڭ ئىككى پۇتىدىكى ئۆتكۈر تىرناقلار كۆڭلىكىدىن ئۆتۈپ ، بەدىنىگە كىرىپ زادىلا قويۇپ بەرمەيتتى . بۈركۈت ئۈچلۈق تۇمشۇقلىرى بىلەن

پـوچـــنـنـاڭ يۈز ـ كۆزىنى چوقـلاپ بىر دەمدىلا قىپقىزىل قان قـىـلـىـۋەتتى . مەھمۇد توختىماي بار ئاۋازى بىلەن نالە ـ زار قـىـلاتـتـى . ئۇ : «شۇنچىلىك توۋلىسامىمۇ ، نېمىشقا ئادەملەر كـەلـمـەيدۇ يـە ئـاۋازىم ئـۇلارغـا يەتمـىگەنـمـىدۇر ، يە ئادەملـەر بىـر ياقلارغا كەتكەنمىدۇر ؟ » دەپ ئويلاپ ، ئاخىرقى بىر قېتىم بار كۈچىنـى يىغىـپ شۇنداق قاتتىـق بىر ۋارقىـرىدىكى ، ئۆزى ئويغىنىپ كەتتى .

تـەرلـەپ سـۇ بولۇپ كەتكەن ئەنجانلىق ئورنىدىن تۇرۇپ ئـولتۇردى ، كۆرگەن قاباھەتلىك چۈشى كۆز ئالدىغا كېلىپ ، چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتتى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ تالاغا چىقتى . هـەمـمـە يـاق قاپقاراڭغۇ ، بارگاھتىكى دەل ـ دەرەخلەر ئاستا شىلدىرلايتتى . ئىككى قاراۋۇل ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرەتتى . ئۇ ئاسمانغا قارىدى . تۇرۇپ يۇلتۇزلار نازىنىنلارنىڭ كـۆزلـىـرىـگـە ئـوخـشـاپ كەتسە ، تۇرۇپ ئۆزىنى چوقىلىغان بـۈركـۈتـنـىـڭ يېنىۋاتقان كۆزلىرىگە ئوخشاپ كېتەتتى . بويى شـۈركـۈنگەن بويى پوچى تۈزگە بېرىپ ئولتۇردى . ئۇ قايتىپ كېلىپ ئاق ئۆيگە كىرىپ ، يېپىنچاقلىۋالغان چاپىنىنى بىر چەتكە قويۇپ ، ئورنىغا كېلىپ ياتتى .

«ئاللا ، ئۆزۈڭ بار ! — دەپ پىچىرلىدى خوجا ئاق ئۆينىڭ يېپىقلىق تۈڭلۈكىگە قاراپ يېتىپ ، — مېنى بۇ ياقا يۇرتلاردا خارۇزار قىلمىغايسەن ! »

خېلىغىچە ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى ، كۆزىگە يېپىلغان كەڭ قـانـاتلىرى توختىماي پالاقلاپ تۇرغان ، كۆزلىرى يېنىۋاتقان ، تـۇمـشـۇقى ئۇچلۇق ۋە ئۆتكۈر بۈركۈت كېلىۋېلىپ ، زادىـلا كەتمەيتتى .

«يـاراتـقـان ئـىـگەم ! مېنى ئۆز پاناھىڭدا ساقلىغايسەن ! چۈشۈمدە كۆرگەن بۈركۈت ماڭا بەرگەن بېشارىتىـڭ ئەمەسـتۇر ، خۇدا ! ؟... مەن بىلىمەن ، ساددا ۋە ئەخمەقنىڭ ئاچچىقى كەلسە ،

قاتتىق كېلىدۇ ! تىنچ تۇرغان ھاۋادا چېقىلغان چاقماق تولىمۇ ئۆتكۈر چاقنايدۇ ، گۈلدۈرمامىمۇ دەھشەتلىك گۈلدۈرلەيدۇ ، بۇ سادda ، ياۋاش ، ئەخمەق خەلق كۈنلەر كېلىپ ، ماڭا بۇركۈت بولۇپ ئېتىلمىسىلا بولاتتىغۇ ؟ ! پاك پەرۋەردىگارىم ، بۇنداق كۈنلەرنى ماڭا كۆرسەتمىگەيسەن !··· »

ئۇ بىردەم خىيالىنى توختىتىپ تالاغا قۇلاق سالدى . پوچى ھېچقانداق خەۋپ ـ خەتەرلىك ئاۋاز ياكى شەپىنى ئاڭلىمىغاندىن كېيىن ، يەنە خىيالغا چۆمدى .

«بۈرۈنمۇ ئەنجاندىن ئۆزلىرىنى خوجا دەپ ئاتىۋالغان ئادەملەر بۇ سادda ۋە ئەخمەقلارنىڭ يۇرتىغا كېلىپ ، باي بولۇپ قايتىپتىكەن . نامراتلىق جېنىمدىن ئۆتتى . مەنمۇ ئۇلار ماڭغان يولدا مېڭىپ ، ئاتام كۆرمىگەن ، ئانام كۆرمىگەن بۇ يۇرتقا چىقتىم ، راست ، ئادەملىرى كۆزى ئوچۇق قارىغۇ ئىكەن . مانا ، مەن ھەش ـ پەش دېگۈچە شىللىسىگە مىنىپ ، قوزغىلىڭنىڭ كاتتىۋېشى بولۇۋالدىم ، نېمە يەيمەن دېسەم تەييار ، نېمە كىيىمەن دېسەم تەييار ، ئالتۇن ـ كۈمۈش ئۆزى ئېقىپ كېلىۋاتىدۇ . ئاھ ، تەڭرىم ، ماڭا بەرگەن بۇ بەخت ـ ئامەتىڭدىن تولىمۇ رازىمەن ! ئەمدى سېنىڭدىن تىلەيدىغىنىم ، قۇدرەتلىك ئاللا ، بۇ تەلەيلەردىن جۇدا قىلمىغىن !··· »

مەھمۇدنىڭ ئاسانلا ياش چىقىدىغان كۆزلىرىدىن تارام ـ تارام ياش تۆكۈلدى . ئۇ ياشلىرىنى ئاق كۆڭلىكىنىڭ كەڭ يېڭى بىلەن ئېرتىۋېتىپ ، يەنە تالاغا قۇلاق سالدى . ئۇنىڭغا ئاق ئۆينىڭ كىگىزىنى تېشىپ چۈشىدە كۆرگەن بۇركۈت كىرىدىغاندەك تۇيۇلاتتى . ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىنى ئايلىنىپ يۈرگەن ئىككى قاراۋۇل گۈدۈڭ ـ گۈدۈڭ قىلىپ پاراڭلىشىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان خوجا ، خاتىرجەم بولۇپ كۆزلىرىنى يۇمدى ، قايسى چاغدا ئۇخلاپ قالغانلىقىنى ئۆزىمۇ بىلمەي قالدى···

*   *

ئۇلار قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا قاراپ كېلەتتى.

— يەنە دەي: سىلەر پەقەت قاراۋۇللار بىلەن بولسىلەر، ناۋادا ئۇلار قارشىلىق كۆرسەتمىسە ئۆلتۈرمەڭلار؛ ۋارقىراپ - جارقىراپ قارشىلىق قىلسا ئۆلتۈرۈۋەتسەڭلار بولىدۇ. خوجىنى ئۆزۈم بوغۇزلايمەن! — دېدى تۇردى يۈزبېگى چوڭ - چوڭ قەدەم تاشلاپ كېتىۋېتىپ، — ئارائۆستەڭلىكلەردىن ئون نەچچىسى بىزنى كۈتۈپ تۇرىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر ئادىمى بۇ چاغدا چېدىر يېنىدا بىزنىڭ كېلىشىمىزنى كۈتۈۋاتقاندۇر؟! ئۇلارمۇ سىلەرگە ياردەم قىلىدۇ. كۈتۈلمىگەن بىرەر قارشىلىق بولۇپ قالسا، سىلەر ئۇلار بىلەن بىللە قارشىلىققا تاقابىل تۇرىسىلەر!

ئالدىدا تۇردى يۈزبېگى، كەينىدە بويلىرى بىر - بىرلىرىدىن ئانچە پەرقلەنمەيدىغان كەتمەيدىغان ئۈچ يىگىت قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا يېقىنلاپ كەلدى. ئۇلار بىر - بىرى بىلەن پاراڭلاشماي، تىۋىش چىقارماي، بەلگىلىك ئارىلىق قويۇپ، ئارىلاپ ئۇچرايدىغان دەرەخلەرنىڭ دالدىسى بىلەن ماڭاتتى. بارغانسېرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان باتۇرلارغا قوزغىلاڭچىلار بارگاھى قاراڭغۇ ئىچىدە غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بارگاھتا ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرگەن بىرەر - يېرىم قاراۋۇللار كۆرۈنەتتى. قاراۋۇللارنىڭ كۆپلىرى چېدىر، ئاق ئۆي، دەل - دەرەخلەرگە يۆلىنىپ ئولتۇرغان ياكى شېرىن چۈش كۆرۈۋاتقان بولۇشى مۇمكىن. تاڭ ئالدىدىكى ئۇيقۇ تولىمۇ تاتلىق بولىدۇ. كۆپلىگەن قاراۋۇللار دەل مۇشۇ تاڭ ئالدىدىكى قاراڭغۇلۇقتا ئۇخلاپ قېلىپ جېنىدىن ئايرىلغان ئەمەسمۇ؟!

تۇردى يۈزبېگى ئۈچ يىگىتنى ئارائۆستەڭلىكلەر ياتقان چېدىرلار تەرەپكە باشلاپ كېتىۋاتاتتى. ئۈچ يىگىتنىڭ بىرى نېمىدۇر بىرنېمىگە پۇتلىشىپ كېتىپ، يىقىلغىلى تاس قالدى. ئۇ سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ ئۆزىنى تۈزىۋالدى.

— شەپە چىقارماڭلار ! ئېھتىيات بىلەن مېڭىڭلار ! دەل ـ دەرەخلەرنى دالدا قىلىپ ئاياغ تاشلاڭلار ! بىز ھازىر ئارا ـ ئۆستەڭلىكلەرنىڭ چېدىرى تەرەپكە قاراپ كېتىۋاتىمىز ! — دېدى يۈزبېگى توختاپ ، كەينىگە بۇرۇلۇپ قاراپ . ئۇ پىچىرلاپ دېگۈدەك سۆزلىدى ، — ئەنجانلىق خوجىغا قارىغۇلارچە ئېتىقاد قىلىدىغانلار خېلى بار . ئۇلار ئويغىنىپ كەتسە خەتەر ئىچىدە قالىمىز . شۇنىڭ ئۈچۈن ھوشيار بولۇپ ماڭمىساق بولمايدۇ . ماڭا ئەگىشىپ يېقىن ، ئىز بېسىپ مېڭىڭلار !

تۇردى يۈزبېگى يەنە كەينىگە بۇرۇلۇپ ، قەدەم تاشلىدى ، ئۈچ يىگىتمۇ ئۇنىڭ كەينىدىن خۇددى قاقىرلاردەك تىزىلىپ ماڭدى . قوزغىلاڭچىلار بارگاھى شالاڭ قارىياغاچلىق ئىچىدە بولۇپ ، چېدىرلار ۋە ئاق ئۆيلەر ئارىلىق قالدۇرۇپ تىكىلگەنىدى .

تۇردى يۈزبېگى ئارائۆستەڭلىكلەرنىڭ چېدىرلىرىغا يېقىنلاپ كېلىپ توختىدى . قاراڭغۇلۇق ئىچىدە قارىيىپ كۆرۈنگەن يوغان چېدىرلارنىڭ يېنىدا قارا كۆرۈنۈپ بىرەيلەن مېڭىپ يۈرەتتى . ئۇ ئارىلاپ توختاپ غۇلجا ـ سۇيدۇڭ يولى تەرەپتىكى دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىغا قارايتتى . تۇردى يۈزبېگى ئۇنىڭ ئۆزلىرىنى كۈتۈۋاتقان ئارائۆستەڭلىكلەرنىڭ ئادىمى ئىكەنلىكىنى بىلدى .

— سۇنۇر ، — دېدى بېشىنى بۇراپ ، ئۇنىڭ يېنىدا تۇرغان يىگىتكە قاراپ يۈزبېگى .

— ھە !...

— ئاۋۇ قارايغان چېدىرنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئادەمنى كۆردۈڭمۇ ؟

— كۆردۈم .

— سەن ئاستا يېقىنلاپ بېرىپ ، بىزنىڭ كەلگەنلىكىمىزنى خەۋەر قىلغىن .

سۇنۇر چېدىر ئالدىدا تۇرغان ئادەم تەرەپكە بۇرۇلۇپ مېڭىپ كەتتى .

مانا ئاق ئۆي . بىر ـ بىرىگە مۈرىلىرى تېگىپ تۇرغان ئىككى قاراۋۇل ئۆيگە يۆلىنىپ ئولتۇراتتى . ئۇلارنىڭ ئۇخلاپ

قالغانلىقىنى ياكى ئويغاقلىقىنى بىلگىلى بولمايتتى .
— هـادىل ، ھىتەمباي ، — دېدى تۇردى يۈزبېگى يېنىدا تۇرغان ئىككى يىگىتكە پىچىرلاپ ، ئۆچى بىر يوغان قارىياغاچنىڭ كەينىدە تۇراتتى ، — قېنى بېرىڭلار . ئىككى قاراۋۇلنى ئۇننى چىقارماي ئاق ئۆينىڭ يېنىدىن ئەكېتىڭلار ! سىلەر قاراۋۇللارنى ئەكەتكەندىن كېيىن مەن ئاق ئۆيگە بېسىپ كىرىمەن !
ئىككى قاراۋۇل ئۇخلاۋاتاتتى . ئۆينىڭ ئۇ چېتىگە ئۆتۈپ ، ئـــىككى تەرىپىدىن تۇيدۇرماي كەلگەن هادىل بىلەن ھىتەمباي ئىككى قاراۋۇلنىڭ ئاغزىنى تۇتۇپ سۆرەپ ماڭدى ؛ قاراۋۇللار دۈدۈقــلاپ ، تـېـپـــرلاپ پالۋانلارنىڭ قولىدىن بوشىنىۋېلىشقا تىرىشاتتى . بىر قولىدا ئۇلارنىڭ ئاغزىنى چىڭ تۇتۇپ ، يەنە بىر قـولــىدا بـوينىدىن چىڭ تۇتۇپ ماڭغان ئىككى باتۇر ئۇلارنى سـۆرىـگـەن پـېـتـى يىراققا ئەكەتتى . تۇردى يۈزبېگى ئالدىدىن كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆردى . ئۇلار قوللىرىغا نەيزە ، قىلىچ ئېلىپ يۈگۈرۈپ كېلەتتى .
تــۇردى يــۈزبېگى ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كېلىپ ، ئـــىشـــىكـــنـــى تـارتـتى ، ئىچىدىن ئىلىقلىق بولغاچقا ئىشىك ئېچىلمىدى . ئارائۆستەك سۈيىنى ئىچىپ چوڭ بولغان ئەزىمەت شۇنداق كۈچەپ بىر تېپىۋىدى ، ئىشىك ئىچىگە جالاقلاپ چۈشتى . تۇردى يۈزبېگى يولۋاستەك بىر سەكرەپ ئاق ئۆيــنىڭ ئىچــىگە كىردى . ۋاراڭ - چۇرۇڭدىن ئويغىنىپ ، غال - غال تىترەپ كـىـيـىـملىرىنى كىيەلمەيۋاتقان خوجا ، يۈزبېگىنىڭ قولىدىكى خەنجەرنى كۆرۈپ داد - پەرياد كۆتۈردى .
ئاق ئۆيگە قىلىچ - نەيزە تۇتقان ئادەملەر بېسىپ كىردى . تۇردى يۈزبېگى پوچىنى كۈچەيلا ئاستىغا بېسىۋالدى .
— ھەي ، لەنىتى ! — دېدى ئۇ ، غەزەپ بىلەن خوجا چۈشىدە كۆرگـەن بـۇركـۈتـتـەك ، كـۆكـسـىدە ئولتۇرۇپ ، — بىزنى ھــېچنېمىنى بىلمەيدىغان ساددا ، ئەخمەق ، دەپ ئويلىدىڭمۇ ؟ !

سەن بىزنىڭ ئاق كۆڭۈللۈكىمىزدىن ، دىنىي ئېتىقادىمىزدىن پايدىلىنىپ ، بىزنىڭ شىلىلىمىزگە مىنىۋالدىڭ ! تېگى ـ تەكتىڭ ئېنىق بولمىغان بىر ئادەم تورۇقلۇق قوزغىلىڭىمىزغا باش بولۇۋالدىڭ ! ئۆزۈڭ خان ، ئۆزۈڭ بەگ بولۇش مەقسىتىدە بىزنىڭ تالاي ياخشى ئادەملىرىمىزنى ئۆلتۈردۈڭ ! شۇنى بىلىپ قويغىنكى : سەن بىر ئالدامچى ، سېنىڭ خوجا بولۇشۇڭمۇ ناتايىن . يۇرتۇڭدا جېنىڭنى باقالماي ، بۇ باي ، سېخىي يۇرتقا كەلگەن مەككارسەن ! ئەمدى تالاي ئادەمنىڭ جېنىغا زامىن بولغان گۇناھىڭنى ئۆز قېنىڭ بىلەن يۇيغىن !...

خوجا يىلىناتتى ، زارلىناتتى ، تىپىرلايتتى .

— بىر قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە ، پالۋان ! بىلمەپتىمەن ! خاتا قىلىپتىمەن ! يېنىمدا بار نەرسىلەرنىڭ ھەممىسىنى ئۆزلىرىگە بېرىپ ، يۇرتۇمغا كېتىمەن !...

— ھوي ، قارا ئېغىز ! ئۆزۈمنىڭ نەرسىلىرىنى ئۆزۈمگە بېرىپ ، ئۇنىڭ بەدىلىگە مېنىڭدىن ھارام جېنىڭنى تىلەۋاتامسەن ؟ ! سەن ئەنجاندىن كەلگەندە ، ئالا خۇرجۇنۇڭدا نېمە بار ئىدى ؟ بولدى ، سېنىڭ بىلەن قۇرۇق پاراڭ قىلىپ تۇرۇشقا مېنىڭ ۋاقتىم يوق .

ئۇ خەنجىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ مەھمۇدنىڭ بوغۇزىغا ئۇردى . خۇددى بوغۇزلانغان مالنىڭ بوغۇزىدىن قان ئېتىلىپ چىققاندەك ، پوچىنىڭ بوغۇزىدىنمۇ قان ئېتىلىپ چىقتى . خوجا خارتىلداپ ، تىپىرلاپ جان تالىشىۋاتاتتى . ئۆيگە بېسىپ كىرگەن قوزغىلاڭچىلار قوللىرىدىكى قىلىچ ۋە نەيزىلەرنى مەھمۇدنىڭ تېنىگە سانجىشقا باشلىدى . تۇردى يۈزبېگى چەبدەسلىك بىلەن ئورنىدىن تۇرۇۋالدى .

— بولدى ، توختاڭلار ! — دېدى ۋارقىراپ تۇردى يۈزبېگى ، ئۇ تېخىچە خەنجىرىنى تۇتۇپ تۇراتتى . قوزغىلاڭچىلار توختىدى . تۇردى يۈزبېگى ئېگىشىپ ، خوجىنىڭ بېشىنى كېسىۋالدى .

«خالايىق قولىغا تاياقلار تۇتۇپ ،
ئاق ئۆيىنىڭ غارابچە ئوقىنى سۇندۇرۇپ .
كىرىپ خوجىغا تىغ - نەيزە سالىب ،
كېسىپ باشىن تۇردى يۇزبەگ ئالىب .»①

يۇزبېگى مەھمۇدنىڭ بېشىنى كۆتۈرۈپ تالاغا چىقتى . ئۇ بىر قوزغىلاڭچىنىڭ قولىدىكى نەيزىنى ئېلىپ ، پوچىنىڭ بېشىنى نەيزىگە سانجىپ ، ئۆينىڭ ئالدىغا قاداپ قويدى . بېشىنىڭ ئالدى پايىنەك ، موڭغۇل چىراي مەھمۇدنىڭ بېشى قىپقىزىل قېنىغا مىلىنىپ نەيزىنىڭ ئۇچىدا تۇراتتى . بىردەمدە ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا قوزغىلاڭچىلار كېلىپ توپلاندى . ئۇلار ئەنجانلىق خوجىنىڭ بېشىغا بىر - بىرىنى ئىتتىرىشىپ قارىشاتتى .

— قېرىنداشلار ! — دەپ سۆز باشلىدى خوجىنىڭ بېشى سانجىلغان نەيزىنىڭ يېنىدا تۇرغان تۇردى يۇزبېگى ئالدىدا دولقۇنلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارغا قاراپ ، — بۇ راست خوجىمۇ ، يالغان خوجىمۇ ، بىزگە قاراڭغۇ . ئەمما ، ئۇنىڭ قىلغان - ئەتكەنلىرى بىزنىڭ دىنىمىزغا خىلاپ ! راست خوجا بولسا ، ئۇ دىنىمىزغا خىلاپ ئىشلارنى قىلمايتتى . راست خوجا بولسا ، خوجىلىق يولىنى تۇتۇپ ، بىزنىڭ قېرىنداشلىرىمىزنى ئۆلتۈرمەيتتى ، قوزغىلاڭغا باشمۇ بولۇۋالمايتتى ، — ئۇ ۋارقىراپ سۆزلەۋاتقانلىقتىن ، تامىقى قىرىلىپ قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى . تىقىلىشىپ تۇرغان ئادەملەر ئېغىر نەپەس ئېلىپ ، تۇردى يۇزبېگىنىڭ سۆزىنى دىققەت بىلەن ئاڭلاۋاتاتتى . يۇزبېگى يۆتىلى توختىغاندىن كېيىن ، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — بىز چېكىدىن ئاشقان ھوسۇل - ئالۋانلارغا ، ئەڭ ئېغىر ھاشارلارغا ، قاتمۇقات زۇلۇم - زورلۇقلارغا چىدىماي قوزغىلاڭ

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 28 - بەت .

كۆتۈردۇق ! بىزنىڭ مەقسىتىمىز : تاپقان ھالال نېمىتىمىزگە ئارامخۇدا ، خۇشال - خۇرام ئىگە بولۇشتىن ئىبارەت . مۇۋاپىق باج - سېلىق تۆلەشكە قارشى ئەمەسمىز . لېكىن ئاش تېرىپ ئالتە ئاي ياز جاپالىق ئىشلەپ بىر داننىمۇ يېيەلمىسەك بولامدۇ ؟ ! قوزغىلاڭ باشلانغاندىن بېرى تالاي ئىشلار يۈز بەردى . ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ئۆلتۈردۇق ، سىرتتىن كەلگەن مەككار خوجىلار بىزنىڭ بۇ ئىتتىپاقسىزلىقىمىزدىن پايدىلىنىپ ئۆلتۈردى . شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭ بىسىر چەتتە قالدى . ياق ! بىز ئىتتىپاقلاشمىساق بولمايدۇ ! بىر ياقىدىن باش ، بىر يەڭدىن قول چىقارمىساق بولمايدۇ ! بولمىسا بىز قوزغىلاڭنى باشقا ئاچقالمايمىز !

قېرىنداشلار ، ئىتتىپاقلىشايلى ! ئىتتىپاقلىشايلى ! بىر - بىرىمىزدىن تالىشىدىغان نېمە بار ؟ ئەگەر يەنە بىر - بىرىمىزنى ئۆلتۈرىدىغان بولساق ، قوزغىلاڭنى قىلماي ئۆي - ئۆيىمىزگە تارقىلىپ كېتەيلى ! يەنە دەي ، قېرىنداشلار ، ئىتتىپاقلىشايلى ! ئاچ - يالىڭاچ قېلىۋاتقان ، ئىگراۋاتقان خەلقىمىزنى ، بالا - چاقىمىزنى ئويلايلى ! — ئۇ ھاياجانلىنىپ كەتكەنلىكتىن ، ھاسىراپ قالدى ، بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى ، — يەنە بىر گەپ : ئەخمەتخان خوجىمۇ ياخشى ئادەم ئەمەس . ئۇ خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئابدۇرۇسۇل بەگ باشلىق بىرقانچە ئادەملەرنى ئۆلتۈرۈپ ، قوزغىلاڭغا ئېغىر زىيان سالدى . بىز ناھەق تۆكۈلگەن بۇ پاك قانلارنىڭ ھېسابىنى سىڭار كۆزدىن چوقۇم ئېلىشىمىز كېرەك ! بۈگۈن ئۇ لەنتى بۇ يەردە بولغان بولسا ، بېشى مەھمۇدنىڭ بېشىدەك نەيزىگە سانجىلاتتى . ئۇ شەھەرگە كېتىپتۇ ! شەھەرگە ئادەم ئەۋەتىپ ئۇنى تۇتۇپ كېلەيلى !

مەيداندا قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈلدى :

— توغرا ! سىڭار كۆزنى تۇتۇپ كېلەيلى !...

كۈنچىقىش تەرەپكە قىزغۇچ شەپەق يېيىلىشقا باشلىدى .

*   *

ئىلى دېھقانلار قوزغىلىڭىغا ئوتتۇزئالتە كۈن باش بولغان ئەنجانلىق خوجا تۇردى يۈزبېگى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ قولىدا ئۆلدى . ئۇنىڭ نەيزىگە سانجىلغان بېشى ئىككى - ئۈچ كۈندىن كېيىن سېسىق پۇراق چېچىپ ، بارگاھنىڭ ھاۋاسىنى بۇلغىدى . شۇنىڭ بىلەن پېشانىسى تار ، كۆزلىرىنىڭ ئاق پاختىسى بولغان ، يۇقىرىقى كالپۇكىنىڭ ئىككى چېتىدە شالاڭ بۇرۇتى ، ئۈچلۈق ئېڭىكىدە سېغىزخانىنىڭ قۇيرۇقىدەك لىكىلداپ تۇرىدىغان ساقىلى بار باش جەسىتى يېنىغا كۆمۈۋېتىلدى...

پوچى ئۆلتۈرۈلگەن كۈنىنىڭ ئەتىسى قوراللىق قوزغىلاڭچىلاردىن ئون نەچچىسى شەھەرگە كەلدى . ئۇلار سىڭار كۆزنى پۈتۈن شەھەردىن ئىزدەپ ھېچ يەردىن تاپالمىدى . ئەخمەتخان ئىش - جىن ئەكەتكەندەك غايىب بولدى .

قوزغىلاڭچىلار باشسىز قالدى . يۇرت چوڭلىرى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ مىڭبېشىلىرى بۇ ئىش توغرىسىدا باش قاتۇرۇۋاتقان كۈنلەردە ، كۈرەدىن يەتتە مىڭدىن كۆپ چېرىك كېچىدە قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا بېسىپ كەلدى .

سادىر پالۋان بىرىنچى قېتىم باياندايى سېپىلىنى پارتلاتتى ، لېكىن ئېچىلغان شورىدىن قوزغىلاڭچىلار باياندايى ئىچىگە بېسىپ كىرەلمىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۇ قېتىمقى ھۇجۇمى مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن ، كۈرەدىكى چاڭ جاڭجۈن نەچچە مىڭ چېرىك چىقىرىپ باياندايى قەلئەسىنى مۇھاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇندى . ئابدۇرۇسۇل ئەمىر باتۇرلۇق كۆرسەتكەن بۇ جەڭدە خا دارىن باشچىلىقىدىكى كۈرە قوشۇنلىرى يېڭىلىپ قاچتى . بېيجىڭدىكى خان بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ، چاڭ جاڭجۈننى تەدبىرسىز دەپ قاراپ ، ئورنىغا مىن جاڭجۈننى تەيىنلەنگەندى .

مىن جاڭجۈن : «قوزغىلاڭچىلار ئۆزىنىڭ ئەمىرلىرىنى

ئۆلتۇرۇپ ، بىر - بىرى بىلەن دۈشمەن بولۇپ ، بىر - بىرىنى قىرىشماقتا...» دەپ ئاڭلىدى . ئۇ قوشۇن چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارنى يوقىتىشنىڭ تازا ئوبدان پۇرسىتى كەلدى ، دەپ بىلدى . ئۇ لەشكەر باشلىقلىرى كېڭىشىنى ئۆتكۈزۈپ ، قوزغىلاڭچىلارنى ئۇزۇل - كېسىل تارمار قىلىش ئۈچۈن قوشۇن چىقىرىدىغانلىقىنى جاكارلىدى :

— بەخت بىزگە يۈزلەندى . قوزغىلاڭچىلار باشسىز قالدى . ئۇلار بۈگۈن سەردارلىرىنى ئۆلتۈرۈپ ، بىر - بىرىنى قىرغىن قىلماقتا . دەرھال ئۇلارنىڭ ئۈستىگە قوشۇن تارتىشنى لايىق كۆردۈم . كۇ دارىن بىلەن چاڭ لويى بۇ قېتىمقى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇش قوشۇنىغا قوماندان بولىدۇ . تېز تەييارلىنىپ ئاتلىنىڭلار !...

قاراڭغۇ كېچە ، شىمالدىن كېلىۋاتقان تاغ شامىلى دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ، ئۇخلاۋاتقان كېچىنى ئويغىتىدىغاندەك قىلاتتى . لېكىن ، شامالنىڭ كۈچى ئاجىز بولغانلىقتىن ، يوپۇرماقلارنىڭ شىلدىرلىشى كېچىنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزۇش ئەمەس ، بەلكى ئەللەي بولۇپ تېخىمۇ شېرىن ئۇيقۇغا چۆكتۈرەتتى .

شالاڭ دەل - دەرەخلىك بارگاھ جىمجىت ئۇيقۇدا ياتاتتى . بارگاھنىڭ تۆت تەرىپىدە تۆت قاراۋۇل ئۆيى بولۇپ ، بۇ ئۆيلەردە قاراۋۇللار نۆۋەتلىشىپ ئۇخلايتتى . بارگاھنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىدىكى قاراۋۇل ئۆيىنىڭ ئەتراپىدا قاراۋۇللار ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىپ يۈرەتتى . ئارىلاپ - ئارىلاپ بىر - بىرىنىڭ ئىسمىنى ئاتاپ چاقىرغان ئاۋازلار ئاڭلىناتتى . بۇ دەل - دەرەخلەر تۈۋىدە ياكى ئوت - چۆپلەر ئارىسىدا ئولتۇرۇپ ئۇگدەك بېسىۋاتقان قاراۋۇللارنى سەگەكلەشتۈرۈشكە توۋلانغان ئاۋازلار ئىدى .

بۇ قېتىم كۈرەدىن چىققان چېرىكلەرگە كۇ دارىن باش ،

چىلڭ لويى مۇئاۋىن سەردار بولدى . بۇ ئىككىسى خېلى نۇرغۇن ئۇرۇشلارغا قاتناشقان تەجرىبىلىك ھەربىي قوماندانلار ھېسابلىناتتى . ئۇلار ئالدى بىلەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ قاراۋۇللىرىنى يوقىتىپ ، ئاندىن ئۇيقۇدا ياتقان قوزغىلاڭچىلارنى ياتقان يېرىدىلا قىزىل قىينىغا مىلىۋېتىشنى پىلانلىدى . يېرىم كېچىدىن ئاشقاندا ، كۆرەدىن چىققان چېرىكلەر قوزغىلاڭچىلار بارگاھىنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىگە يېتىپ كەلدى . كۇ جاڭجۇن ئەللىكتەك چېرىك ئاجرىتىپ ، چىلڭ لويىنى باش قىلىپ ، قاراۋۇللارنى يوقىتىشقا ئەۋەتتى .

كۈنپېتىشتىكى قاراۋۇلخانىغا قاۋاش ئىسىملىك ، ئەللىكتىن ئاشقان قامەتلىك بىر ئادەم باشلىق بولۇپ ، قاراۋۇللارغا قاتتىق تەلەپ قوياتتى . ئۇخلاپ قالغانلارنى قاتتىق جازالايدىغان بۇ ئادەم ، پۈتۈن كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزەتتى . بۇگۈنمۇ ئۇ ، كۈندىكى ئادىتىدەك ، قاراۋۇللارنى بىرنەچچە قېتىم ئارىلاپ چىقتى . شۇ تاپتا ئۇ ، يېڭىلا كېلىپ ، تام سوقۇپ ، ئۈستىنى بورا — چەگزە بىلەن ياپقان يوغان قاراۋۇلخانىدىكى ئۆزىنىڭ ئورنىدا سوزۇلۇپ ياتاتتى . قاراۋۇللۇقىدىن چۈشۈپ ئۇخلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بەزىلىرى پۇشۇلداپ ، بەزىلىرى خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى . قاۋاشنىڭ كۆڭلى تۇيۇقسىزلا بىرنېمىنى سەزگەندەك ئەنسىزلىك ئىچىدە قالدى . ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، تالانى تىڭشىدى . ئۇ ئېھتىيات بىلەن كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشلىرىنى ئاڭلىدى . «كىملەردۇر بۇ ؟» دەپ ئويلىغان قاراۋۇل بېشى ئاياغ تاۋۇشى كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراپ قۇلاق سالدى .

«ياق ، بۇ ئۆزىمىزنىڭ ئادەملىرىنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئەمەس !— دەپ ئويلىدى قاۋاش ئورنىدىن تۇرۇپ ، تالاغا چىقىپ كېتىۋېتىپ ، — بۇ خۇددى ئوغرىلاردەك كېلىۋاتقان ئادەملەرنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ! كېلىۋاتقانلار كۆرەدىن چىققان چېرىكلەرمىدۇر ؟...»

ئۇ تالاغا چىقىپ تۇرۇشىغا، كەينى ـ كەينىدىن بىرقانچە قاراۋۇل ھاسىراپ ـ ھۆمۇدەپ كېلىپ، كۇرە چېرىكلىرىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

— قانچىلىك بار؟ — دەپ سورىدى قاراۋۇلبېشى كەلگەن قاراۋۇللارغا قاراپ.

— ئەللىكتەك بارمىكىن؟! چوڭ قوشۇنى بارمۇ، يوق؟ كۆرەلمىدىم.

«دۈشمەن ھۇجۇم قىلماقچىمۇ يا بۇ ئەۋەتكەنلىرى بارگاھىمىزنىڭ ئەھۋالىنى تىڭتىڭلاش ئۈچۈن كەلگەنلەرمىدۇر؟... قانداق بولمىسۇن، بۇ ئەھۋالنى مىڭبېشىغا خەۋەر قىلاي!»

— سەن، — دېدى قاۋاش ئالدىدا تۇرغان بومبا ساقاللىق ئادەمگە قاراپ، — بېرىپ ئەھۋالنى مىڭبېشىغا خەۋەر قىل. بىز كەلگەنلەر بىلەن جەڭ قىلىمىز! قېنى، ماڭ!...

بومبا ساقاللىق قاراۋۇل يۈگۈرۈپ كەتتى.

— سەن، — دېدى قاراۋۇل بېشى قاپقارا بۇرۇتى بار، ساقىلى يوق ئادەمگە تىكىلىپ، — ئۇخلاۋاتقانلارنى ئويغاتقىن، ھەممىسى قوراللىرىنى ئېلىپ چىقسۇن!...

شۇ چاغدا ئېھتىيات بىلەن، ھەر تەرەپكە قورققاندەك قاراپ كېلىۋاتقان كۇرە چېرىكلىرىنىڭ ئالدى كۆرۈندى. قاۋاش قاراۋۇل ئۆيگە كىرىپ، ئۇزۇن ساپلىق نەيزىسىنى ئاچىقىپ، جەڭگە تەييار بولۇپ تۇردى. قالغان قاراۋۇللارمۇ قاراۋۇل ئۆيى ۋە دەل ـ دەرەخلەرنىڭ دالدىسىغا مۆكۈنۈپ، قىلىچ، نەيزە ۋە تۆپەك مىلتىقلىرىنى تۇتۇپ كېلىۋاتقانلارنى كۈتتى.

ئارىلىق بارغانسېرى يېقىنلاپ، كۇرە چېرىكلىرىنىڭ ۋەھىمىلىك چىرايىمۇ كۆرۈندى.

— قېنى، ئالغا! — دېدى قاۋاش ئۆينىڭ كەينىدىن يولۋاستەك ئېتىلىپ چىقىپ. قاراۋۇللار قوراللىرىنى كۆتۈرۈپ

چېرىكلەرگە قىيقاس ـ چۇقان بىلەن ئېتىلدى . قاراۋۇلخانا يېنىغا كەلگەن كۆرە چېرىكلىرى بىلەن بارگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدىكى قاراۋۇللار ئارىسىدا قانلىق جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

«قاراۋۇلغا كەلدى بۇ نۇرغۇن ئەدۇۋ ،
قاراۋۇلچىلار ھەم بولۇپ رۇبەرۇ .»[①]

جەڭگاھتىن بىرقانچە چېرىك بۆلۈنۈپ چىقتى . ئۇلار قاراۋۇلخانىغا ئوت قويۇشنى ئالدىن پىلانلىغاندەك ، قوللىرىغا بىرقانچە باغ قۇرۇق شاخ ـ شۇمبا كۆتۈرۈۋالغانىدى . بۆلۈنۈپ چىققان چېرىكلەر ئادەمسىز قاراۋۇلخانىغا بېرىپ ئوت قويۇۋەتتى . بىردەمدە ئۇلغايغان بۇ ئوت لاۋۇلداپ كۆيۈپ قاراڭغۇ كېچىنى يورۇتۇۋەتتى . قالغان تەرەپلەردىكى قاراۋۇللار بۇ ئوتنى كۆرۈپ ئۆز مەڭبېشلىرىغا خەۋەر قىلدى . كېيىملىرىنى كىيىپ ئورنىدىن تۇرغان مىڭبېشىلار ئۆز قول ئاستىدىكى قوزغىلاڭچىلارنى دەرھال سەپكە تۇرغۇزدى . بومبا ساقال قاراۋۇلمۇ ئۆز مىڭبېشىغا خەۋەر قىلىپ ، ئۇلارنىمۇ ئويغاتتى . بارگاھتىكى پۈتۈن قوزغىلاڭچىلار قوراللىرىنى قولىغا ئېلىپ جەڭگە تەييار بولدى . كۆرەدىن كېلىپ ، بارگاھنىڭ كۈنپېتىش تەرىپىدە تۇرغان چېرىكلەرمۇ لاۋۇلدىغان ئوتنى كۆرۈپ بارگاھقا قاراپ ئاتلاندى . شۇنىڭ بىلەن بارگاھقا بېسىپ كىرگەن كۆرە چېرىكلىرى بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئارىسىدا دەھشەتلىك ئارىلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى .

مىلتىقلار ئېتىلاتتى ، قىلىچ ـ نەيزىلەر بىر ـ بىرىگە تېگىپ جاراڭلايتتى . غەزەپلىك قىيقاس ـ چۇقانلار ياڭرايتتى . يارىدار بولغانلارنىڭ نالە ـ پەريادلىرى ئاڭلىناتتى . بىردەمدە مەيداندىكى گۈل ـ گىياھ ۋە تۇپىلار قىزىل قان بىلەن بويالدى .

---

① «غازات دەر مۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995- يىل 3 ـ سان 35 ـ بەت .

كۆرە چېرىكلىرى بارغانسېرى ئۆستۈن كېلىپ، قوزغىلاڭچىلار بەرداشلىق بېرەلمەي چېكىنىشكە باشلىدى، بۇ جاسارەت ۋە باتۇرلۇقنىڭ يېتەرلىك بولمىغانلىقىدىن ئەمەس، سان جەھەتتىن ئاز بولغانلىقىدىن بولدى. كەينى - كەينىدىن يۈز بەرگەن قانلىق ۋەقەلەر، ئۆزئارا قىرغىنچىلىقلار قوزغىلاڭچىلارنى قايغۇ - غەمگە چۆكتۈردى. ئۇلار: «قوزغىلاڭ بىر چەتتە قالدى، ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز قىرىشقا باشلىدۇق» دېيىشىپ بىر قىسمى ئۆيلىرىگە كەتكەنىدى.

سادىر ۋارقىراپ كەتتى. ئۇ: «قېرىنداشلار، چېكىنمەڭلار! چېكىنسەكلا ئۆلىمىز! بىزنىڭ ھاياتلىق يولىمىز ئاخىرغىچە جەڭ قىلىشتىن ئىبارەت!» دەپ قايناپ سۆزلىدى. كۆرە چېرىكلىرى بىلەن ئۇزۇن نەيزە تۇتۇپ ئېلىشىۋاتقان موللا بىلالنىڭ بېشىغا بىر ئوي كەلدى. ئۇ جەڭ مەيدانىدىن چىقىپ، خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ بارگاھىغا يۈگۈردى. تەرلەپ - پىشىپ، ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يېتىپ كەلگەن شائىر ياگۇر پالۋاننى تېپىپ ئۇنىڭغا ئەھۋالنى دېدى. ياگۇر پالۋان ئۆز قوشۇنلىرىغا بۇيرۇق چۈشۈرۈپ، دەرھال جەڭگە ئاتلاندۇردى.

«مۇنى كۆردى تۇنگان دىلاۋەرلىرى،
يالاڭاچ بولۇپ كىردى پور دىللارى.»①

خۇيزۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن، كۆرە چېرىكلىرىنىڭ ھەيۋىسى تورغاقتەك توزۇپ كەتتى. ئۆز قېرىنداشلىرى خۇيزۇلارنىڭ ياردەمگە كەلگەنلىكىنى كۆرگەن قوزغىلاڭچىلار كەينىگە بۇرۇلۇپ، كۆرە چېرىكلىرىگە يولۋاسلاردەك تاشلاندى. ئۇزۇن ئۆتمەي، كۆرە چېرىكلىرى بەرداشلىق بېرەلمەي كەينىگە چېكىندى. قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدا

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 3 - سان 35 - بەت.

ئۆلارنىڭ يەتتە يۈزدىن كۆپ ئۆلۈكى قالدى...
كۈرە چېرىكلىرىنى سۈر ـ توقاي قىلىپ قوغلاپ كېتىۋاتقان قوزغىلاڭچىلار خېلى بىر يەرلەرگىچە بېرىپ، كۈنچىقىش تەرەپ چوغدەك گۈلگۈن رەڭگە كىرىۋاتقاندا شاد ـ خۇرام قايتتى.

*　　　*

ئەلا پالۋان سولاقتىن بوشىنىپ چىقتى، لېكىن ئۇ قوزغىلاڭغا باش بولمىدى. ئۇ، يۇرتىغا قايتىپ كەتمەي، قوزغىلاڭچىلار ئارىسىغا كەلدى. ئۇ كەلگەن كۈنى بارگاھ شاد ـ خۇراملىققا چۆمۈپ، خۇددى توي ـ بايرام بولغاندەك بولدى. كېچىسىمۇ گۈلخانلار يېقىلىپ تا يېرىم كېچىگىچە گۈلخانلار چۆرىسىدە ئۇسسۇل ۋە ناخشا قىزىپ كەتتى...

بولۇپ ئۆتكەن جەڭ قوزغىلاڭچىلارغا بىر سەردار بولۇشنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇتتى. شۇنىڭ بىلەن يۇرت چوڭلىرى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ مەتبېشىلىرى كېڭىشىپ، قازى ئەسكەر موللا شەۋكەت ئاخۇننى قوزغىلاڭغا باش قىلىشنى لايىق تاپتى. بۇ پىكىر قوزغىلاڭچىلارغا يەتكۈزۈلگەندە، قارشى چىققۇچىلار بولمىدى، ھەممىسى بىر ئېغىزدىن قوللىدى.

يېڭىلا يېغىپ ئۆتكەن يامغۇرنىڭ نەم ۋە خۇشبۇي پۇرىقى دىماغلارغا ئۇرۇلاتتى. ئاسماندا پارچە ـ پارچە ئاق بۇلۇتلار ئۈزۈپ يۈرەتتى. گاھ بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كەتكەن قۇياشنىڭ نۇرى، بۇلۇتلار ئاستىدىن ئېتىلىپ چىقىپ ئىلى ۋادىسىنى يورۇتسا، يەنە قۇياش بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ، زېمىننى ئالا ـ بۇلالاشتۇراتتى، دەل ـ دەرەخ، گۈل ـ گىياھلاردىكى چاقناۋاتقان يامغۇر تامچىلىرى زېمىنغا سىرىلىپ چۈشەتتى.

«موللا شاۋكەت ئاخۇنۇم كېلىۋاتىدۇ!...»

تۇيۇقسىز چىققان بۇ خەۋەر قوزغىلاڭچىلار بارگاھىدا خۇددى

گۈلدۈرمامىدەك ياڭرىدى . چىدىر ـ چىدىرلاردىن ، ئاق ئۆيلەردىن ، گەمىلەردىن قوزغىلاڭچىلار يۈگۈرۈپ چىقىپ ، خادىك هارۋىنىڭ قوڭغۇراق ئاۋازى كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراشتى...

مولla شەۋكەت ئاخۇنۇمنى باش قىلىشقا بىر دەك كېلىشكەندىن كېيىن ، يۇرت چوڭلىرى ۋە مىڭبېشىلىرىدىن بىرقانچە ۋەكىل سايلاندى . ئۇلار كېچە قازى ئەسكەرنى ئاچىقىلى غۇلجىغا يول ئالدى . ئۇزۇندىن بېرى يۇقىرىراق مەنسەپ تەمەسىدە يۈرگەن قازى ئەسكەر كەلگەنلەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، «ئوڭمۇ ، چۇشۇمۇ ؟» دەپ ئاغزى قۇلىقىغا يەتتى . ئۇ ئويلانمايلا رازىلىق بىرىپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا بېرىشقا ئالدىرىدى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ يىگى باشلىقى بىر كېچىنى ئۇخلىيالماي دىگۈدەك ئۆتكۈزۈپ ، ئالدىن بارغان ۋەكىللەر بىلەن بىللە كەلدى .

شالاڭ دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدىن ئۆتكەن يولدا كېلىۋاتقان خادىك هارۋا كۆرۈندى . بىر جۈپ قارا ئاتنىڭ بوينىدىكى قوڭغۇراقلار بىر خىل جاراڭلاپ ، بۇ چەكسىز تۈزدىكى جىمجىتلىقنى بۇزاتتى . يېڭىلا يامغۇر يېغىپ ئۆتكەنلىكتىن ، كېلىۋاتقان هارۋا ، هارۋىنىڭ ئىككى يېنى كەينىدىكى ئاتلىقلارنىڭ ئاتلىرىنىڭ ئاياغلىرىدىن توپا ئۆرلىمەيتتى . ئەكسىچە سېرىق لاي چاق ۋە تۇياقلىرىغا چاپلىشاتتى .

ئىچىگە ۋە كەينىدىكى ئەگمە يۆلەنچۈككە ئارتىلدۇرۇپ چوغدەك گىلەم سېلىنغان خادىك هارۋىدا موللاشەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن شەمشىدىن خەلپەم يانمۇيان ئولتۇراتتى . تۈردى يۈزبېگى ۋە قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەنجانلىق خوجىنى ئۇ دۇنياغا ئۇزىتىپ قويغانلىقىنى ئاڭلىغان خەلپەم خۇشال بولۇپ بۇلاقبېشى مەهەللىسىدىن شەهەرگە كەلگەندى . ئۇ شەهەردە تۈردى يۈزبېگى بىلەن كۆرۈشۈپ مەهمۇدنى يوقىتىش جەريانىنى تولۇق ئاڭلىدى ، كېيىنكى كۈنەدىن چىققان چېرىكلەر بىلەن بولغان جەڭنىمۇ

بىلدى . قازى ئەسكەرنى قوزغىلاڭغا باش قىلماقچى بولغانلىقىدىن خۇشال بولغان شەمشىدىن بۇلاقبېشىغا قايتىپ كەتمەي ، ۋەكىللەر بىلەن بىللە ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە باردى . بۈگۈن يەنە موللا شەۋكەت بىلەن بىللە قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا چىقتى .

ئىچىگە ئاق چۈنچەن پەشمەت كىيىپ ، بېلىنى سېرىق چۈچىلىق ياغلىق بىلەن باغلاپ ، ئۈستىگە ئۈزۈن ، يالاڭ ، ئالدى ئوچۇق تون كىيگەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بېشىغا قاسقاندەك يوغان سەللە يۆگەپ ، هارۋىنىڭ يۆلەنچۈكىگە يۆلىنىپ هەر تەرەپكە قاراپ كېلەتتى . ئوتتۇرا بويلۇق ، مۈرىلىرى كەڭ ، قورساق سالغان يۈزى سوزۇنچاق ۋە قىزىل ، پۈچۈقراق بۇرنىنىڭ ئۈچ تەرىپى يوغان ، قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق ئاخۇنۇم بىلەن بۇلاقبېشىلىق خەلپەم چۈشكەن هارۋا ئۇدۇل كېلىپ ئەنجانلىق خوجا تۇرغان ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى . سۈنغان ئىشىكى قايتىدىن ياسالغان ، ئىچى پاكىز تازىلىنىپ ، يېڭى گىلەم سېلىنغان بۇ كىگىز ئۆيدە ئەمدى موللاشەۋكەت ئاخۇنۇم تۇراتتى . ئادەتتە قاپىقى ئېچىلماي يۈرىدىغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ بۇ يېڭى باشلىقى هارۋىدىن چۈشۈپ ئالدىدىكى مەيدانغا يىغىلغان قوزغىلاڭچىلارغا قارىدى .

— خۇش كەپسىلا ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ! — دەپ ۋارقىرىدى دولقۇنلاۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىچىدىن بىرى ، كەينىدىنلا بۇ سۆزنى قوزغىلاڭچىلار تەكرارلاپ تۇۋلىدى . ئاخۇنۇمنى ئەكەلگەن ۋەكىللەر «ئۆزلىرى بىرنېمە دېمەمدىلا !» دېگەندەك خەلپەمگە قارىدى . خەلپەم بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆزىنى باشلىدى :

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، قېرىنداشلار !— دېدى ئۇ ، ئىككى قولىنى باغلاپ ، سەللىلىك بېشىنى سەل ئالدىغا ئېگىپ ، — سىلەر مەككار پوچىنى ئۆلتۈرۈپ توغرا قىلدىڭلار ! ئارقىدىن كۆرەدىن چىققان نەچچە مىڭ چېرىكنى يېڭىپ تىللاردا داستان

بولغۇدەك تۆھپە ياراتتىڭلار ! مەن سىلەرنى قۇتلۇقلايمەن !...

مەيداندا چاۋاكلار جاراڭلاپ ، قوزغىلاڭچىلار بارگاھى توي - مۇراسىم بولۇۋاتقاندەك تەنتەنىگە چۆمدى . شەمشىدىن خەلپەم مەيدان جىمىغاندىن كېيىن يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى :

— بۇنداق ئۇلۇغ قوزغىلاڭغا باش بولمىسا بولمايدۇ ، ھۆرمەتلىك موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم كۆپنى كۆرگەن ، تەجرىبىلىك ۋە بىلىملىك ئادەم ! ۋەكىللىرىڭلار بىرىپ تەلىپىڭلارنى بۇ ئەزىزگە يەتكۈزۈۋىدى . خەلق غېمىنى يەيدىغان بۇ ئۇلۇغ دەرھال قوشۇلدى ، بۇگۇنلا ئالدىڭلارغا چىقتى . مەن ھەربىرىڭلارنىڭ موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، تولۇق تەييارلىق قىلىپ ، پات ئارىدا كۈرەنى ئازاد قىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن ! مىنىڭ سۆزۈم تۈگىدى .

شەمشىدىن خەلپەم ئاخۇنۇمغا قاراپ : «سىلى بىر - ئىككى ئېغىز سۆز سۆزلىمەمدىلا ؟» دىدى . موللا شەۋكەت : «بولىدۇ !» دىگەندەك بېشىنى لىڭشىتىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا قارىدى . ھەرخىل چىراي ، ھەرخىل قەددى - قامەتتىكى ئادەملەر پىچىرلاشقان سۆزلىرىنى توختىتىپ ئاخۇنۇمغا تىكىلدى .

— مەن قاتتىق قول ئادەممەن ! مىنىڭ ھەرقانداق ئەمىر - پەرمانىمنى مەيلى سىپاھلار بولسۇن ، مەيلى ئاددىي قوزغىلاڭچىلار بولسۇن بويۇنتاۋلىق قىلماي ئورۇندىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن ! مىنىڭ دىگەنلىرىمنى ئورۇندىمىغانلار سۆزسىز قاتتىق جازالىنىدۇ...

ئۇ خېلى ئۇزاق سۆزلىدى . دائىم چىرايى تۇتۇلۇپ يۈرىدىغان موللا شەۋكەت سۆزىنى تۈگەتكەندە ، قۇياش تازا چىڭقىچۇش بولغانلىقىنى كۆرسەتتى .

ئون تۆتىنچى باب

كۆرەنىڭ ئېلىنىشى

كىچىككىنە شىرە ئۈستىگە قويۇلغان مىس شامداندا ئۈچ تال شام ياناتتى. ئاق ئۆينىڭ ئىچى كۈندۈزدەك يورۇق بولمىسىمۇ، ئايدىڭ كېچىدەك يورۇپ تۇراتتى. قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرغان موللا شاۋكەت بېشىغا ئاق بۆك، ئۈچىسىغا كەڭ ۋە يېڭى ئۇزۇن ئاق كۆڭلەك كىيىپ، بىر جەينىكى بىلەن شىرەگە تايىنىپ خىيال سۈرەتتى. ئۇنىڭ يوغان بۇرنىنىڭ ئۇچىدا تەر تامچىلىرى چاقنايتتى. تومۇز كىرگىلى خېلى كۈن بولۇپ قالدى. كۈن ۋە تۈنلەر خۇددى كۆيۈۋاتقاندەك ئىسسىپ دەم ئالماقمۇ تەس بولۇپ كەتتى. ئاخۇنۇم ئىككىنچى قېتىم ئاقسۇ خوجىلىرى بىلەن بىرلىشىش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئەلچىلىرىنىڭ تېكەس موڭغۇللىرى بىلەن جەڭ قىلىپ قۇربان بولغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆز ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىدىن ھەسرەتلەندى.

«تامام مۇئمىنان بولدى يولغا راۋان،
تەكەسنىڭ تۈزىدە كۆرۈندى تۇمان...
توسۇپ راھنى مۇغلار قىلدى جەڭ،
تەكەس تۈزىگە قان بىلەن بەردى رەڭ.
ئوسمان خەلفەمىز ئىككى ئوغلى بىلە،

خوجام نىياز ئاخۇن كى تۇردى بىلە .
كى سادىق ، سادىر ، سېتى بارچەسى ،
شەھىد بولدى ئۇل يەردە ئەللىك كىشى… »[1]

«ئىككى قېتىم نۇرغۇن سوۋغا ـ سالاملار بىلەن ئاقسۇغا ئەلچىلەر ئۆمىكى ئەۋەتكەن بولسامۇ ، نەتىجە بولمىدى . بۇ قېتىم ئالدىنقى قېتىمقىسىدىن ئادىمى كۆپ ئۆمەك ماڭدۇرۇۋىدىم ، تېكەس موڭغۇللىرىنىڭ قولىدا ھەممىسى شېھىت بولدى . تەلىيى ئوڭ كېلىپ قۇتۇلۇپ قالغان دارا خاتىپ ھەممىنى سۆزلەپ بەردى . ‹ئاھ ، ياراتقان پاك پەرۋەردىگارىم ! ، — ئاخۇنۇم شۇنداق بىر خۇرسىندىكى ، ئىچى دەردكە تولۇپ كەتكەندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ قىزىل چىرايى تاتىرىپ كەتتى ، — ھېلىتىنلا ئىشىم ئوڭغا تارتمايۋاتقىنى نېمىسى ؟ ! مېنىڭ تەلىيىم شۇنچىلىك شورمىدۇر ؟ !… ياق ! مەن چوقۇم مۇرادىمغا يەتمەي بولدى قىلمايمەن ! بۇگۇن ئوشۇقۇم ئالچۇ قوپمىسا ، ئەتە چوقۇم ئالچۇ قوپىدۇ ! تەڭرىم ، مەن سېنىڭ مەدەت ۋە قوللىشىڭغا موھتاجمەن !… »

ئۇ سۆزىدىن توختاپ ، بارماقلىرىنى ئاغزى بىلەن ھۆلدەپ ، شامنى پەرلىگەندىن كېيىن ، يەنە قاپاقلىرى تۈرۈلگەن جىددىي ھالەتتە قايتىپ ، شىرەگە بىر جەينىكى بىلەن يۆلەنگەن ھالدا خىيالغا كەتتى . ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى شاملارنىڭ لىپىلداپ كۆيۈۋاتقان ئوتىدا بولسىمۇ ، بېشى ئۆزىنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە قاتاتتى .

«ئابدۇرۇسۇل بەگمۇ ، مەزەمزاتمۇ ، ئەنجانلىق پوچىمۇ ئۆلتۈرۈلدى . قوزغىلاڭغا باش بولۇش ئاسان ئەمەس ! ‹يالغۇز ئاتنىڭ چېڭى چىقماس ، چېڭى چىقسىمۇ دېڭى چىقماس › دېگەن

[1] «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 3 ـ سان 31 ـ بەت .

ھېكمەتلىك گەپ بار . ھەرقانداق دانا ۋە باتۇرغىمۇ سادىق مەسلىھەتچىلەر كېرەك ! ماڭا ھەممە جەھەتتىن يار - يۆلەك بولىدىغان سادىق ئادەملىرىم بولمىسا ، مەنمۇ پۇت تىرەپ تۇرالمايمەن ، — موللا شەۋكەت بىر ئۇھ تارتىپ خىيالىدىن توختاپ قالدى . ئاق ئۆينىڭ ئەتراپىدا ئايلىنىپ يۈرگەن قاراۋۇللارنىڭ ئاياغ تاۋۇشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى . ئاخۇنۇم ئاڭلانغان ئاياغ تىۋىشلىرىدىن خاتىرجەملىك ھېس قىلىپ ، خىيالىنى داۋاملاشتۇردى ، — ھازىرغىچە يېنىمغا كۆڭلۈمدىكىدەك بىرمۇ ئادەم تارتالمىدىم . بۇنداق كېتىۋەرسەم بولمايدۇ . ھېلىقى ... ئىسمى نېمىدى ... ھە... ھە ... ئەخمەتخان خوجا دېگەننى مەزەمزات ھېكىممۇ ، مەھمۇد خوجىمۇ ئەتىۋارلاپ ئىشلەتتى . بىڭسى بولمىسا ، بۇ ئادەمنى ئۇلار ئىشلىتەتتىمۇ ؟ ! ئۇ ھازىر نەدىدۇر ؟ ! پوچى ئۆلتۈرۈلگەن كۈنى قېچىپ كېتىۋىدى ، ھازىرغىچە ئۇنىڭ ئىز - دېرىكى بولمىدى . مەن ئىزدىتىپ باقاي . نەدىلىكىدىن خەۋەر كەلسىلا ، ئادەم ئەۋەتىپ يېنىمغا ئالدۇرۇۋالاي... »

تۇيۇقسىز ئاق ئۆينىڭ ئالدىدا ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلدى . ئاخۇنۇم خىيالىدىن توختاپ ۋاڭ - چۇڭغا قۇلاق سالدى .

— موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشكىلى كەلدىم .

— سەن قانداق بىغەرەز نېمىسەن ؟ بىزگە ئاۋۋال كىملىكىڭنى ، نېمە مەقسەت بىلەن كەلگەنلىكىڭنى دېمەمسەن ؟ سېنىڭ نام - ئەھۋالىڭنى بىلگەندىن كېيىن ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىلىمىز . ئۇ ئالىيلىرى : كىرسۇن ، دېسە ، ئاندىن كىرىسەن ! بۇ ھەرقانداق ئادەم ئۇسۇپ كىرىۋېرىدىغان جاي ئەمەس ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقى تۇرىدىغان مۇھىم دەرگاھ !...

— ئەخمەتخان خوجام ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشكىلى كەپتۇ ، دەپ ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىلىڭلار !...

«قىيامەت يېقىنلىشىپ قالدىمۇ نېمە؟ — دېدى قاپاقلىرىنى تۈرۈپ، تالادىكى گەپ ـ سۆزلەرگە قۇلاق سېلىۋاتقان ئاخۇنۇم ‹ئەخمەتخان خوجام› دېگەن ئىسمىنى ئاڭلاپ، — ئەخمەتخان خوجىنى خىيال قىلىۋاتسام، ئالدىمغا ئۆزى كەپتۇ...»
مولla شەۋكەت ئىشىككە قاراپ ۋارقىرىدى:
— هەي!... كەلگەن ئادەمنى ئالدىمغا كىرگۈزۈۋېتىڭلار!...
ئاق ئۆينىڭ ئىشىكىدىن ئېگىز بويلۇق، قورساق سالغان، يەلكىلىرى كەڭ، سىڭار كۆز كىرىپ كەلدى. ئۇ بوسۇغىدىلا توختاپ، شىرەگە تايىنىپ ئولتۇرغان مولla شەۋكەتكە قارىدى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! — دېدى ئۇ، قول باغلاپ، بېشىنى ئازراق ئېگىپ، بېشىغا ئاق سەللە يۆگەپ، ئۈستىگە يالاڭ، ئۇزۇن، قارا رەڭلىك چاپان كىيگەن، پېشانىسى تار، يۈزى كەڭ، ئىككى مەڭزى تومپىيىپ چىققان، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق، چاڭگا ساقاللىق خوجا، ئالدىنقى قىماردا ئۇتتۇرۇۋېتىپ، كېيىنكى قىمارغا «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دەپ كەلگەن قىمارۋازغىلا ئوخشايتتى. ئۇنىڭ چىرايىدىن قورقۇش، ۋەھىمە دېگەنلەر كۆرۈنمەيتتى.
— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — دەپ ئەخمەتخاننى خۇددى بىرىنچى قېتىم كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلدى ئاخۇنۇم، سىنچىلاپ قاراپ.
مىجەزى، ئوي ـ خىيالى، ئارزۇ ـ ئارمانلىرى بىر خىل ئادەملەر بىر ـ بىرىنى ئوڭايلا تونۇۋالايدۇ. سىڭار كۆز يېزىلاردا، تونۇش ـ بىلىشلىرىنىڭ ئۆيلىرىدە قېچىپ ـ مۆكۈنۈپ يۈرگەن كۈنلەردە مولla شەۋكەتنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان. ئۇ ئاخۇنۇمنى خېلىلا ئوبدان چۈشىنەتتى. مىجەزى چۈس، دائىم تۇتۇلۇپ يۈرىدىغان بۇ ئادەمنىڭ تولىمۇ

شەخسىيەتچى ، ئۆز نەپسىگە چوغ تارتىدىغان ، ھوقۇق ـ ئابرۇي دېسە جان بېرىدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى . بۇنداق ئادەملەرنىڭ ئۆزىدەك ئادەملەرنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . ئەخمەتخان ھېچكىمگە كۆرۈنمەي ، كېچىسى بېرىپ ئاخۇنۇم بىلەن كۆرۈشۈشنى كۆڭلىگە پۈككەن بولسىمۇ ، بىرقانچە كۈن ئەنسىرەپ يۈردى . قېچىپ ـ مۆكۈنۈپ يۈرۈشتىن جاق تويغان خوجا ئاخىر بېرىش قارارىغا كېلىپ ، قارا ئېتىغا مىندى...

تېخىچىلا تاپسىدا قول باغلاپ تۇرغان ئەخمەتخان موللا شەۋكەتكە قاراپ تۇرۇپ سۆزىنى باشلىدى :

— جانابلىرىنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىنى ئاڭلاپ ، قېچىپ ـ مۆكۈنۈپ يۈرگەن يېرىمدىن ئۇدۇل ئالدىلىرىغا كەلدىم . مېنى نېمە قىلىسەن دېسىلە ، مانا مەن ئالدىلىرىدا تۇرۇپتىمەن . لېكىن ، شۇنى سەمىلىرىگە سېلىپ قويايكى ، سىلىگە مېنىڭدەك ئادەم تولىمۇ زۆرۈر ، بولمىسا بۇ يەردە پۇت تىرەپ تۇرالمايدىلا !

— ئولتۇرۇڭ ! — دېدى بېشىنى كۆتۈرگەن ئاخۇنۇم سىگار كۆزگە قاراپ . ئۇنىڭ تىكىلگەن يوغان كۆزلىرىدىن خوجا ئۆزىنى قوبۇل قىلىدىغان ، قوبۇل قىلمايدىغان تۈيغۇ ۋە مەنىلەرنى كۆرەلمىدى . «ئولتۇرۇڭ» دېگەن سۆزىمۇ ھېچقانداق ھېسسىيات ئىپادىلىمەيتتى .

ئەخمەتخان موللا شەۋكەتنىڭ «يوقىلىڭ !» ياكى قاراۋۇللىرىنى چاقىرىپ «تۇتۇڭلار !» دېمىگىنىدىن ، ئۆز تەقدىرىنىڭ يامان تەرەپكە بۇرۇلمايدىغانلىقىنى بىلىپ ، شىرەنىڭ جەنۇبىي تەرىپىگە كېلىپ ، ئىككى پۇتىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرۇپ ، ئاخۇنۇمغا قارىدى .

— مەن مەزەمزات ھاكىمبەگكىمۇ ، مەھمۇت پوچىغىمۇ جان ـ دىلىم بىلەن خىزمەت قىلدىم ، — دەپ سۆز باشلىدى خوجا ، موللا شەۋكەتنىڭ گەپ ـ سۆز قىلماي تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ ، — مەن سىلىگىمۇ ، جانابلىرى ، ئۇلارغا خىزمەت

قىلغاندىكى سادىقلىقىمدىنمۇ ئارتۇق سادىقلىقىم بىلەن خىزمەت قىلىشنى خالاپ كەلدىم . ئەگەر مېنى ئۆزيانلىرىدا ئېلىپ قالغىلىرى بولمىسا ، هازىرلا كېتىمەن ! — سىڭار كۆز سۆزلىرىم قانداق تەسىر قىلىۋاتىدىكىن دېگەندەك ، ئاخۇنۇمغا قارىدى . موللا شەۋكەت بىر قىسىم ئىشنى ئويلاۋاتقاندەك قوشۇمىسىنى تۈرۈپ ، شامغا قاراپ خىيال سۈرۈۋاتاتتى ، — بىلەمدىلا ، ئابدۇرۇسۇل ئەمرنى قوللايدىغان يالاڭ تۆشلەر مېنى كۆرسىلا تۈتۈۋېلىپ يەۋېتىدۇ . ئۇلار ئاددىي پۇقرالارنىڭ هامىيلىرى ! بىز بولساق سۆڭەكىمىز تازا ، پۇقرى تەبىقە ئادەملىرى ، ئۇلار بىلەن بىزنىڭ قېنىمىزنى مىڭ يىل قايناتسىمۇ قوشۇلمايدۇ . سىلى ماڭا باشپاناھ بولسىلا ، ئۇلار ماڭا چېقىلالمايدۇ . شۇڭلاشقا ، مېنى يانلىرىدا ئېلىپ قېلىشنى خالىمىسىلا ، هېچكىمگە كۆرۈنمەي قانداق كەلگەن بولسام ، يەنە شۇنداق هېچكىمگە كۆرۈنمەي كېتىۋالغىنىم ياخشى !...

موللا شەۋكەت بىر تەرەپتىن خوجىنىڭ سۆزىنى ئاڭلىسا ، بىر تەرەپتىن خىيال سۈردى . ئۇ : «ئەخمەتخاننى ئېلىپ قالسام ، بۇ يەردىكىلەر ماڭا قارشى چىقىپ كېتەرمۇ ؟ » دېگەننى ئويلاپ ، ئاخىرى : «مېنىڭ دېگىنىم هېساب بولۇشى كېرەك ! باشتىلا هەممەيلەننى مۇشۇ هاكىممۇتلەقلىقىمغا كۆندۈرۈشۈم زۆرۈر ، بولمىسا كېيىن سۆزۈم ئۆتمەيدىغان لاتا بولۇپ قالىمەن !... » دېگەن قارارغا كەلدى .

— سىلىنى ئېلىپ قالاي ، لېكىن قويىدىغان شەرتىم بار ! — دېدى قويۇق ، كەڭ ساقىلىنى سىلاپ ئاخۇنۇم ، — بىرى ، مەن نېمە دېسەم ، شۇنى قىلىدىلا ! ئەگەر مېنىڭ دېگىنىمگە قوشۇلمايدىغان بولسىلا ، باشقىلار بار يەردە قارشى چىقماي ، ماڭا ئايرىم دېسىلە ! ماڭا خۇددى ئۆزلىرى دېگەندەك ، مەزەمزات ۋە ئەنجانلىقتا قىلغان سادىقلىقلىرىدىن ئېشىپ ، جان پىدالىق بىلەن خىزمەت قىلىدىلا ! يەنە بىرى ،

كۆرگەن ـ ئاڭلىغانلىرىنى ماڭا كېلىپ تولۇق ۋە ئەينەن دەيدىلا ! كۆڭۈللىرىگە قانداق سۆز ، قانداق ئوي كەلسە ، مەندىن يوشۇرمايدىلا ! ئەگەر يۇقىرىقى ئىككى شەرتىمگە كۆنسىلە ، مەن سىلىنى ئېلىپ قالىمەن . شۇنىمۇ ئەسكەرتىپ قويااي ، هازىر كۆنىمەن دەپ ، كېيىن ئالىلىق قىلسىلا ، مېنىڭدىن ياخشىلىق كۆرمەيدىلا ! مەن قاتتىق قول ئادەم ، ئۇ چاغدا سىلىنى بوش قويۇۋەتمەيمەن ! ئۆلتۈرۈۋەتمىسەممۇ ، مېيىپ ـ ناكار قىلىۋېتىمەن !

— ئىككى شەرتلىرىگە تولۇق ئەمەل قىلىمەن ! — دېدى ئاخۇنۇمنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ئالدىراپ ـ تېنەپ ئەخمەتخان ، — ئەگەر سىلىگە ئالىلىق ياكى قارا يۈزلۈك قىلسام ، مېنى نېمە قىلىمەن دېسىلە ئىختىيارلىرى !...

سەگار كۆز يەنە قوزغىلاڭچىلار بارگاهىدا پەيدا بولدى . نۇرغۇن ئادەملەر كىرىپ ، خوجىنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىنى دېگەن بولسىمۇ ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئۇلارنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىدى ؛ هەتتا ئۆزىگە يانغان بەزىلەرنى ئاق ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋەتتى . بارا ـ بارا ئەخمەتخان موللا شەۋكەتنىڭ ئەڭ ئىشەنچلىك ئادىمى بولۇپ قالدى .

*　　　*

كۈرەنى مۇهاسىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن كۆكشۇن ، سولاما ئاتلىق ئامباللارنىڭ باشچىلىقىدىكى موڭغۇللار توققۇزتاراغا يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى...

شەهەر ساراسىمە ئىچىدە قالدى . توققۇزتاراغا يېقىنلاپ قالغان موڭغۇللار بىرقانچە كۈن ئىچىدە غۇلجىغا يېتىپ كېلەتتى . كېلىۋاتقان موڭغۇللارنىڭ خەۋىرى كۈرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاهىغا يەتكەن بولسىمۇ ، موللا شەۋكەت زۇۋان سۈرمەي جىم

يېتىشتى. مەيلى غۇلجا ئاھالىلىرى بولسۇن، مەيلى كۇرە يېنىدىكى بارگاھتىكى قوزغىلاڭچىلار بولسۇن، بىر - بىرلىرى بىلەن كۆرۈشكەندە... «موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم موڭغۇللارغا قارشى چېرىك چىقارامدىكەن؟ نېمىشقا بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ گەپ قىلمايدۇ؟» دېيىشىدىغان بولۇپ قالدى، ئاخىرى غۇلجا شەھىرىنىڭ چوڭلىرى چىدىيالماي كۇرە يېنىدىكى بارگاھقا بېرىپ يېتىۋالغان ئاخۇنۇمغا ئۇزۇن خەت يازدى.

«كۆرۈڭ شەۋكەت ئاخۇن بۇ خەتنى ئوقۇپ،
كى لەشكەر ئىبەرمەس ئىدى سۇست تۇتۇپ.»[①]

غۇلجا چوڭلىرىنىڭ خېتىمۇ موللا شەۋكەتنىڭ ئاغزىنى ئاچالمىدى. بۇ ئەھۋاللارنى كۆرۈپ، ئۆز يۇرتداشلىرىنىڭ غېمىدە يۈچىلىنىۋاتقان توققۇزتارالىق سەردارلاردىن ئەلى بەگ، ھوشۇرباقى بەگلەر ئاخۇنۇمنىڭ ئالدىغا كىردى.

«دېدى: ‹يۇرتىمىزنىڭ يولى كۆپ يىراق،
كى بىز بارغۇچە يۇرت كۆرەرلەر پىراق.
چېرىكنىڭ تولاسى تامام مۇندادۇر،
كى مۇغ كەلسە ئول كەنتتە كىم جەڭ قىلۇر؟
كى مىڭ ئىككى يۈزلەشكەرىم مۇندادۇر،
چۇ ئۈچ يۈز كىشى، مالىمىز ئۇندادۇر.
بۈگۈن لەشكەرىم بىرلە رۇخسەت بېرىڭ.
ۋە ياكەنتىمىز ئەھدەسىنى ئالىڭ!›»[②]...

موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئامالسىز ئۇلارنىڭ بېرىشىغا

---

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 20 - بەت.

قوشۇلدى .

«دېدى ئاخۇنۇم : ‹لەشكەرىڭنى ئالىب ،
بۇ كۈن ئەرتەگە قالماغىل بار يېتىپ . › »[1]

شۇ كۈنىلا ئەلى ۋە ھوشۇر باقى بەگلەرنىڭ توققۇزتارالىق قوشۇنلىرى يولغا چىقتى . ئۇلار بىلەن بىللە ئەلاخان پالۋانمۇ ئۆز قوشۇنلىرىنى ئېلىپ ئاتلاندى .

«ئەلاخان بىلە توختى ئاخۇن ھامان ،
ئالىب يۈردىلەر لەشكەرى بىكەران .
ئالىب نەچچە ئاق ئۆي ، ئالا بارگاھ ،
راۋان بولدى تېز سۈيى توققۇزتارا… »[2]

گۈل ـ گىياھ ، دەل ـ دەرەخلەردە يېڭىدىن كېلىۋاتقان كۈز ئۆزىنى كۆرسىتىۋاتاتتى . يېڭىدىن سارغىيىشقا باشلىغان دەل ـ دەرەخ ، ئوت ـ چۆپ ، گۈللەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ياز ئاخىرلىشىپ ، كۈز كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر بېرەتتى .
قوشۇنلار قاش سەھراسىغا يېتىپ كەلگەندە ، موڭغۇللارنىڭ بەشسالا دېگەن يەردىن ئۆتۈپ ، ئىلىغا تەرەپكە كەتكەنلىكى ھەققىدە خەۋەر كەلدى . قوزغىلاڭچى قوشۇنلار موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ چېرىكلىرىنى قوغلاپ ئىلىغا تەرەپكە يول ئالدى . لېكىن ئۇلار موڭغۇللاردىن خەۋەر ئالالمىدى ، ھەتتا ماڭغان ئىزىنىمۇ كۆرەلمىدى . غۇلجىدىن كېلىۋاتقان قوزغىلاڭچى قوشۇنلاردىن خەۋەر تاپقان موڭغۇللار ھىيلە تاكتىكىسىنى قوللىنىپ ، بەشسالا ئارقىلىق ئىلىغا قاراپ ماڭدى . قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنىڭ كەينىدىن ئىلىغا قاراپ يولغا چىققانلىقىدىن خەۋەر تاپقان

①② غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىلى 4 ـ سان 20 ـ بەت .

مـوڭـغۇللار ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بۇراپ ، توققۇزتاراغا كەلدى . ئۆزلىرىنىڭ ئالدانغانلىقىنى بىلىپ ، كەينىگە يانغان قوزغىلاڭچى قوشۇنلار توققۇزتاراغا كەلگەندە كېچىكىپ قالغانلىقىنى كۆردى :

هويلا ۋە ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى ھاڭغىرقاي ئېچىلغان ، قاچا - قومۇچلار سۇنۇپ ، ئورۇن - كۆرپىلەر چېچىلغان . قىرغىنچىلىقنىڭ ئېچىنىشلىق مەنزىرىلىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ يۈرىكىنى ئازابلىدى . ئۇلار ئاتلىرىنى دېۋىتىپ ، موڭغۇللارنىڭ كەينىدىن يەنە قوغلاپ ماڭدى…

* *

قاراڭغۇ قىش تۈگەپ ، كۈنلەر ئىسسىپ چىرايلىق باھارمۇ باشلاندى . دەل - دەرەخلەر ، گۈل ۋە گىياھلار يېشىل يوپۇرماق چىقىرىپ ، باغۇبوستان ، دالا - تۈزلەردە رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلدى . كاككۇكلار ياشارغان تېرەكلەردە قاقاقلاپ كۈلۈپ ، بۇلبۇللار ئىشقىي بەزمىسىنى ئەۋجىگە چىقاردى .

قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرى ئۈستىدە ئويلاپ قويمايدىغان موللا شەۋكەت كۈرەنى ئېلىش ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلماي ، كۈنلەرنى گاھ شەھەردە ، گاھ بارگاھتا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى . قوزغىلاڭچىلار كۈنلەرنىڭ بىكار ئۆتۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن ئىچى تىتىلداپ ، ئۆزلىرىنى قويىدىغان يەر تاپالماي يۈرەتتى . ئۇلارنىڭ ئىككى - ئۈچى بىر يەردە بولۇپ قالسىلا ، موللا شەۋكەتتىن ئاغرىنىپ سۆزلىشەتتى :

«ئۇرۇش دېگەننى بىلمەيدىغان ، قوزغىلاڭ ۋە خەلقنىڭ غېمىنى يېمەيدىغان بۇ قاپقى يامان ئاخۇنۇمنى ئادەم تېپىلمىغاندەك قوزغىلاڭغا باش قىلغان بارمۇ ؟ ! بىز ئۆيلۈك - ئوچاقلىق ، تىرىكچىلىكى بار ئادەملەر ! كۈنلەرنى بۇنداق بىكار ئۆتكۈزۈپ بۇ يەردە يېتىۋەرسەك قانداق بولىدۇ ؟ ! بىزگە قوزغىلاڭ قانچە تېز بولسا شۇنچە ياخشىغۇ !… »

نارازىلىق بارغانسېرى كۈچىيىپ باراتتى. بۇ نارازىلىقلار ئاخىرى قولۇمنىڭ قولىغا يەتكەن بولسىمۇ، ئۇ يەنىلا قولىنى يوپۇرۇپ، ئاڭلىمىغانغا سېلىپ، قاپىقىنى تۈرۈپ يۈرەتتى. بىكارچىلىقمۇ دۇنيادا بىر ئازاب! ياخشى كۈنلەرنى كۆرەرمىزمىكىن، دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرگەن دېھقانلار بىكارچىلىقتىن زېرىكتى. بۇ ئەھۋال بارگاھتىكى خېلى كۆپ ئادەملەرنىڭ سەۋر قاچىسىنى تاشتۇرۇۋەتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە شائىر موللا بىلالمۇ بار ئىدى...

يوغان گەمىنىڭ ئىچىنى پانار يورۇتاتتى. قوزغىلاڭچىلار تىقىلىشىپ ئولتۇرۇپ، بەس - بەس بىلەن ئۆز كۆڭۈللىرىنى سۆزلەيتتى. يەرنى كولاپ، ئۈستىنى يېپىپ ياسىغان يوغان گەمىدە ئاچچىق تاماكىنىڭ ئىسى لەيلەپ يۈرەتتى. بەزى بۇرۇتلۇق ئېغىزلاردىن كۆك ئىس پۇرقىراپ، خۇددى دەرەختەك چىقاتتى.

— بۇ موللا شەۋكەت دېگەن زادى نېمىنى ئويلايدۇ؟ ئۇنىڭ كۆڭلىدە قوزغىلاڭ ۋە خەلق بارمۇ؟ بىر قىش بىكار ئۆتۈپ كەتتى، كۈرەنى ئېلىش ھەققىدە بىر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى...

— «موڭغۇللار بېسىپ كېلىۋېتىپتۇدەك» دېگەن خەۋەر چىقىقىنى بىرقانچە كۈن بولۇپ قالدى. لېكىن، بىزنىڭ بۇ مۆرىمەس باشلىقىمىز غىڭ قىلماي يۈرۈۋاتىدۇ!...

قوشۇمىسى تۈرۈلگەن، قارا كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن، بۇغداي ئۆڭلۈك، قىرىق — قىرىق بەش ياشلاردىكى ئېگىز بويلۇق ئادەم ئورنىدىن تۇردى.

— ياق! مېنىڭ جىمجىت يۈرۈۋېرىشكە سەۋر - تاقىتىم قالمىدى. بىز ياخشى كۈنلەرنى كۆرەرمىزكىن، زۇلۇم ۋە ئالۋان - سېلىقلاردىن قۇتۇلارمىزكىن، دەپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىققان! بۇ قوزغىلاڭ بىزنىڭ قوزغىلىڭىمىز — دېھقانلارنىڭ قوزغىلىڭى! موللا شەۋكەتلەرنىڭ قوزغىلىڭى ئەمەس! ئۇلارنىڭ ھەممىلا زاماندا قورسىقى توق، كېيىمى پۈتۈن! موللا شەۋكەتلەر بىزنىڭ غېمىمىزنى يېمەيدۇ! بىز ئۆزىمىز ئۆز غېمىمىزنى قىلىشىمىز كېرەك! مەن ئەلاخاننى ئەمىر قىلىشنى تەكلىپ

قــــلىمەن ! ئەگەر بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم قوشۇلمىسا ، ئۇنى قوزغىلاڭنىڭ باشلىنىشىدىن ئىلىپ تاشلاپ ، ئەلا پالۋاننى باش قىلايلى !...

— تــوغــرا ! مــەن قوشۇلىمەن ! — دېگەن سادالار گەمە ئۈستىنى ئىچىۋەتكىلى ئاز قالدى .

— ئەلاخان ئەمىر بولسۇن ! ئەگەر بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم كۆنمىسە ، ئۇنى باشلىنىشتىن ئىلىپ تاشلاپ پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلايلى !...

تەرەپ ـ تەرەپتىن چىقىۋاتقان ئاۋازلار ، ھەر ياقتىن ئېقىپ كېلىپ بىر چوڭ ئېقىمنى ھاسىل قىلغاندەك ، بىر كۆڭۈل ، بىر نىيەتنى ئىپادىلەيتتى .

قــامىتى خۇش پىچىم ، بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ، ئوتتۇز ـ ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى كۆزلىرى ئوتتەك يېنىپ تۇرغان بىر ئادەم ئورنىدىن تۇرۇپ ھاياجان بىلەن سۆزلەشكە باشلىدى :

— قوزغىلاڭ باشلانغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشتى . بۇ ئىككى يــىــلدا ئــاران غــۇلجا بىلەن باياندايىنى ئازاد قىلدۇق . قالغان ۋاقــتىمىزنى ئۆز ـ ئۆزىمىزنى ئۆلتۈرۈش بىلەن ئۆتكۈزدۇق . ناھەقتىن ناھەق ئەخمەت خەزىنىچىبەگ بىلەن ئۇنىڭ بىر جۈپ غــۇنچىدەك نەۋرىسى ئۆلتۈرۈلدى . كەينىدىن خەلقنىڭ غېمىنى يــەيــدىغان خەلقنىڭ ئەمىرى ئابدۇرۇسۇل بەگ تۆھمەت بىلەن جــېــنــىــدىــن ئايرىلدى . ئۇنىڭدىن كېيىن ئىچى تار مەزەمزات قولىدىن ياخشىلىقلار كېلىدىغان خىزىردەك موللا ناسىر ئەلەمنىڭ جــېــنــىنى باشقىلارنىڭ قولى بىلەن ئالدى . ھوقۇق ۋە بايلىق تەمەسىدە ئەنجاندىن كەلگەن مەھمۇد پوچى مەزەمزاتنى ئۆلتۈرۈپ ، بــىــزگە باش بولۇۋالدى . قارا نىيەت پوچىمۇ تىرىك قالمىدى . مــۇشــۇ قــانــلــىــق ئــۆلــتۈرۈشلەر قوزغىلاڭنى تولىمۇ كەينىگە سۈرۈۋەتتى ، — ئۇ ھەسرەت بىلەن بىر ئۇھ تارتىپ سۆزىدىن توختىدى . بۇرۇتى ھىلال ئايدەك بۇ كىشى كۆپچىلىككە تەكشى قاراپ چىققاندىن كېيىن ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — كۆرە ، سۆيدۈڭ ، قورغاسلارنى تېخى ئالالمىدۇق ، ئىلى ۋادىسىنى تولۇق

ئازاد قىلالمىدۇق . ئىككى يىلنىڭ ئەڭ كۆپ كۈنلىرى خۇددى چۆلگە ئاققان سۇدەك بىكار ئۆتۈپ كەتتى . بۈگۈن يەنە جەڭ بىلمەيدىغان ، دائىم تۇرۇكلۇك تۇرىدىغان قاپقىدىن قار ياغىدىغان ئاخۇنۇمنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرساق ، بۇ قوزغىلاڭنىڭ قۇيرۇقىنى قۇم باسىدىغان ئوخشايدۇ . «غوجامنىڭ قورسىقى توق ، قۇلى بىلەن ئىش يوق» . بىز ئۆزىمىز قىلغان قوزغىلاڭنىڭ غېمىنى ئۆزىمىز قىلمىساق زادىلا بولمايدىكەن ! ئەلاخان نۇرغۇن جەڭلەرگە قاتناشقان ، پالۋان ئاتىقىنى ئالغان ئادەم ! ئۇ ھەممىمىزنىڭ سەممىي ۋە سىرداش دوستى ! توغرا ، ئەلاخان ئەمىر بولسۇن ! مەن ئەلاخاننىڭ ئەمىر بولۇشىنى ئۆزۈمدىن بىرى ئارزۇلاپ كېلىۋاتىمەن ! بىزنىڭ بۇ پىكرىمىزگە ئاخۇنۇم قوشۇلمىسا ، كەشىنى توغرىلىسۇن ! بىز پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلىمىز ! ھەممىمىزنىڭ پىكرى ئاللانىڭ قۇياشىدەك بىر يەردىن چىقماقتا ! مېنىڭچە ، ئىچىمىزدىن تۆت ـ بەشنى ۋەكىل قىلىپ ، موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا كىرگۈزەيلى ! ئۇلار بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى ئاخۇنۇمغا يەتكۈزسۇن !...

— توغرا ! مەن قوشۇلىمەن ! — دېگەن ئاۋازلار يەنە گەمە ئىچىدە گۈلدۈرمامىدەك گۈلدۈرلىدى .

بىر چەتتە كۆپچىلىكنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان شائىر ئورنىدىن تۇردى . ئۇنىڭ بېشىدا چىرايلىق يۆگەلگەن ئاق سەللە ، ئۇچىسىدا قارا ، ئۇزۇن پەرىجە بولۇپ ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇراتتى . ئۇنىڭ قارلىغاچ قانىتىدەك ئۇزۇن ۋە قاراقاشلىرى تېگىدىكى قوي كۆزلىرى خىيال بىلەن ئۇچقۇندايتتى . نازىم كۆپچىلىكنىڭ تىنچلىنىشىنى كۈتۈپ بىردەم جىمجىت تۇردى . گەمىدىكىلەر تىنچىپ ، ھەممىسى موللا بىلالغا قارىغاندىن كېيىن ، ئۇ سۆزىنى ئالدىرىماي سالماقلىق بىلەن باشلىدى :

— دېيىلىدىغان گەپلەرنىڭ ھەممىسى دېيىلدى . راست ، قوزغىلاڭنىڭ تەقدىرىنى قولىمىزغا ئالىدىغان ۋاقىت بولدى . مەن سىلەرنىڭ پىكرىڭلارغا يۈزدەيۈز قوشۇلىمەن . ئەلاخان ئەمىر

بولسۇن ! بۇنىڭغا موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم كۆنمىسە ، ئۇنى باشلىقلىقتىن قالدۇرۇپ ، پالۋاننى ئۆزىمىزگە باش قىلايلى ! هازىر ئەھۋال خەتەرلىك ! ئۆتكەن يىلى موڭغۇللارنىڭ هۇجۇمىدا نەچچە مىڭ توققۇزتارا خەلقى ئۆلدى . موڭغۇللار يەنە ئالىتاغىل توۋلاپ كېلىۋېتىپتۇدەك ، قولىمىزنى قوشتۇرۇپ قاراپ تۇرساق يەنە بىرقانچە مىڭىمىز ئۆلمەمدۇ ؟ ! ئۆتكەن يىلى موللا شەۋكەت سۇسلۇق قىلىپ بىرنەچچە مىڭ توققۇزتارالىقنىڭ ئۆلۈشىگە سەۋەب بولدى . بۇ يىلمۇ ئۇنىڭ ئاغزىغا قاراپ تۇرساق زادى بولمايدۇ !...

— راست ، بولمايدۇ ! تېزدىن ئەلاخاننى ئەمىر قىلايلى ! ... — دېگەن ئاۋازلار يەنە كۆتۈرۈلدى . نازىم سۆزىدىن توختاپ توۋلاۋاتقانلارغا قاراپ تۇردى .

— توختاڭلار ، بۇرادەرلەر ! شائىرنىڭ سۆزىنى ئاڭلايلى ! — دېدى بىرەيلەن ئورنىدىن تۇرمايلا ، قاتتىق ۋارقىراپ .

— ياق ! بىز زۇلۇم ۋە زورلۇققا جاق تويۇپ قوزغالدۇق ! بىزگە ياخشى كۈنلەر كەلسىلا بولدى ! ئالۋان - سېلىقتىن قۇتۇلساق ، زۇلۇم كۆرمىسەك ، خارلانمىساقلا بولدى ! بىز ئۆز قوزغىلىڭىمىزنى قىلايلى ! كىم بىزنىڭ قوزغىلاڭ قىلىشىمىزغا يول قويمىسا ، ئۇنى باشلىقلىقتىن قالدۇرۇپ ، قوزغىلاڭ قىلىشىمىزغا ھەقىقىي رەھبەرلىك قىلالايدىغان ئادەمنى تاپايلى ! ئەلاخان بىزگە باش بولسا بولىدۇ ! مەن موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا ۋەكىل كىرگۈزۈشكە قوشۇلىمەن ! لېكىن ، قاپىقى يامان ، ئۆز سۆزلۈك ۋە جاھىل ئاخۇنۇم ئالدىغا كىرگەن بىرقانچە ۋەكىلنىڭ سۆزى بىلەنلا پالۋاننى ئەمىر قىلمايدۇ . بارگاھتىكى بارلىق قوزغىلاڭچىلار قوزغىلىپ ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا بارايلى ، ۋەكىللىرىمىز كىرىپ بىزنىڭ كۆڭلىمىزنى ئاخۇنۇمغا يەتكۈزسۇن ! موللا شەۋكەت بىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتىمىزنى كۆرگەندىلا ، ۋەكىللىرىمىزنىڭ دېگىنىگە قوشۇلۇشى مۇمكىن . بۇ مېنىڭ پىكرىم !...

موللا بىلالنىڭ سۆزىنى گەمىدىكىلەر بىر ئېغىزدىن

قوللىدى . كۆپچىلىك كىلىشىپ موللا بىلال باشلىق بەش ۋەكىلنى سايلاپ چىقتى . ۋەكىللەر ئىچىگە باشتا سۆز سۆزلىگەن ئېگىز بويلۇق ئادەم بىلەن بۇرۇتى ھىلال ئايدەك ئادەممۇ كىردى . بۇگۈنكى كېڭەشكە قاتناشقانلار ئەتىسى پۈتۈن بارگاھنى ئارىلاپ ، كېلىشكەن پىكرىنى يەتكۈزدى . ئۆگۈنلۈككە ئەتىگەندە ناشتىدىن كېيىن ، بارگاھتىكى پۈتۈن قوزغىلاڭچىلار قوزغىلىپ ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا بارىدىغان بولدى .

* *

خەلق كۈچ - قۇدرىتى ئالدىدا ھەرقانداق زوراۋانمۇ تىترەيدۇ . بارگاھتىكى قوزغىلاڭچىلار ئاق ئۆينىڭ ئالدىغا قىيقاس - چۇقانلار بىلەن دەۋرەپ كەلگەندە ، موللا شەۋكەتنىڭ يوغان كۆزلىرى چەكچىيىپ قىزىل چىرايى تاتىرىپ كەتتى . موللا بىلال باشلىق بەش ۋەكىل ئاق ئۆيگە كىرگەندە ، ئاخۇنۇم پۈتى كۆيگەن توخۇدەك ئەقىل - ھوشىنى يوقىتىپ ، ئۆينىڭ ئىچىدە ئۇياقتىن بۇياققا توختىماي مېڭىپ يۈرەتتى . ئۇ كىرگەن ۋەكىللەرنىڭ سۆزىنى ئاڭلاپ ، بىر ھازا يوغان سەللىلىك بېشىنى سىلىپ ئولتۇردى .

«ياق ، دېسەم ، ئورنۇمدىن ئايرىلىپ قېلىشىم مۇمكىن . كەلگەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئەلپازى يامان . مەيلى ئەلا ئەمىر بولسا بولسۇن ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ كۆرەنى ئېلىۋالاي ! ئاندىن ئۇنى بىرەر گۇناھ ئارتىپ قالدۇرۇۋەتسەم بولىدىغۇ !؟...»

ئاخۇنۇم بېشىنى كۆتۈرۈپ ئۆزىگە قاراپ تۇرغان ۋەكىللەرگە قارىدى ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرىدە كۆكۈچ نۇر ۋىلىلدايتتى .

— مەن ئۆزۈممۇ مۇشۇ بىر - ئىككى كۈن ئىچىدە ئەلا پالۋاننى ئەمىر قىلماقچى بولۇۋاتاتتىم . سىلەرنىڭ ئويۇڭلار بىلەن مېنىڭ ئويۇم بىر يەردىن چىقتى . بولىدۇ ، ئەلاخان بۈگۈندىن باشلاپ ئەمىر بولسۇن !

بەزى ئادەملەر نېمىدېگەن ھىيلىگەر كېلىدۇ !؟ ئۇلار بىر

يۇمىلاپ پەرىشتىگە ئايلانسا، بىر يۇمىلاپ جادۇگەرگە ئۆزگىرىدۇ. ئەلا پالۋانغا چىش ـ تىرنىقى بىلەن ئۆچ بولۇپ كېلىۋاتقان ئاخۇنۇم بىردىنلا ئەلاخاننى ياخشى كۆرىدىغان، ھەتتا ئۇنى ئەمىر قىلىشنى كۆڭلىدە بېكىتكەن ئادەمگە ئايلىنىۋالدى. مەيلى قانداق بولسا بولسۇن، ئەلاخان مىلادىيە 1867 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرى ئەمىر بولدى. ۋەكىللەر موللا شەۋكەتنىڭ ئاق ئۆيىدىن چىقىپ، خۇش خەۋەرنى يەتكۈزگەندە، مىغىلداپ تۇرغان قوزغىلاڭچىلار قىيقاس ـ چۇقان كۆتۈرۈپ، خۇشاللىقلىرىنى باسالماي قالدى، بەزىلەر قوزغىلاڭ غەلىبە قىلغاندەك بېشىدىكى بۆك ۋە مالخايلىرىنى ئاسمانغا ئاتتى...

ئەلاخان ئەمىر بولۇپ ئىككى كۈندىن كېيىن، بىر چاغلاردا ئابدۇرۇسۇل ئەمىر تۇرغان يوغان چېدىردا كۈرەنى قانداق ئېلىش توغرىسىدا كېڭەش ئۆتكۈزدى.

تالادا قاتتىق بوران چىقىۋاتاتتى. قارا بوران گاھى بۆرىدەك ھۇۋلىسا، گاھى ئوق تەگكەن ئېيىقتەك ھۆركىرەيتتى. چېدىرنىڭ ئاق برېزېنتى بوران كېلىپ ئۇرۇلغاندا غەلىتە ئاۋاز چىقىرىپ ئىچىگە كۆمتۈرۈلۈپ، جازىسى غىچىلداپ كېتەتتى.

ھەرخىل چىراي، ھەرخىل قەددى ـ قامەتلىك مىڭبېشىلار چېدىرنى ياقىلىتىپ سېلىنغان كۆرپىلەردە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇراتتى. قامىتى خۇش پىچىم، قاشلىرى كەڭ، قېلىن ۋە قارا، كۆزلىرى لاچىننىڭ كۆزلىرىدەك يېنىپ تۇرىدىغان، بۇغداي ئۆڭلۈك، بەش ـ ئالتە كۈنلۈك ھىلال ئايدەك بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى سەل ئۇستىگە قايرىلغان، تازا قۇرامىغا يەتكەن ئەمىر چېدىرنىڭ شىمالىي تەرىپىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، مىڭبېشىلارنىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلايتتى. ئۇنىڭ قىياپىتى ۋە روھىي ھالىتىدىن قەيسەرلىك چىقىپ تۇراتتى.

— سېنىڭ، ئۇكا، ئەمىر بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى. مەن قوزغىلاڭدىن، راستىنى دېسەم، زېرىكىپ قېلىۋېدىم، نەدىكى ئۇرۇش دېگەننى بىلمەيدىغان سەللىلىكلەر بىلەن يوغان

قورساقلار بىزگە باش بولۇۋېلىپ ، بىزنىڭ تەقدىرىمىز بىلەن قىلىچە كارى بولمىدى . ئۇلار ئۆزئارا قىرغىن قىلىشىپ ، قوزغىلاڭ دېگەننى تاختىۋېشىغا ئېلىپ قويدى ، — دىمىغىدا سۆزلەيدىغان «قاڭرۇق» لەقەملىك سادىر ئەلاخاننىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئولتۇرۇپ قايناپ سۆزلەيتتى . ئۇنىڭ چاقناپ تۇرغان يوغان كۆزلىرى ئۇچقۇنداپ ، بوغداي ئۆڭلۈك چىراي يالقۇنلىنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — كۆرەنى قانداق ئېلىشقا كەلسەك ، مېنىڭچە ، ئۇ ، پېشىپ سايپىقىدىن ئۈزۈلەي دەپ قارىغان قوغۇنغىلا ئوخشاپ قالدى . ئىگىلىگەن ئەھۋاللىرىمغا قارىغاندا ، كۆرە ئاچارچىلىق ئازابىدا جان تالاشماقتا . ئۆزىمىزنى بىر رەتلەپ ، دەرھال ھۇجۇم باشلىساق ، كۆرەنى چوقۇم ئالالايمىز . كۆرەنى ئېلىشنىڭ ئالدىدا ساندۇڭ جاڭزىنى[1] ئازاد قىلايلى . چۆرىسى ھەيۋەتلىك سېپىل بىلەن قورشالغان ساندۇڭ جاڭزىدىمۇ چىڭ سولانسى چېرىكلىرى خېلى كۆپمىش . ساندۇڭ جاڭزىنى ئېلىپ ، كۆرەنى قورشىۋېلىپ ، خۇدانىڭ قۇتلۇق بىر كۈنى ھۇجۇم باشلىساق ، كۆرەگە چوقۇم قىيقاس - چۇقان بىلەن بېسىپ كىرەلەيمىز !

سادىر سۆزىنى تۈگىتىپ ، ئۆچكە ساقىلىنى سىيپاپ ، ئولتۇرغان مىڭبېشىلىرىغا قارىدى . بۇ ئاددىي لېكىن ، ئەقىل ۋە كۈچى ئۇرغۇپ تۇرغان قامەتلىك ئادەم ئۆزىنىڭ تىللاردا داستان بولغان ئاجايىپ قەھرىمانلىقلىرى بىلەن قوزغىلاڭغا قاتنىشىپ ئەل - يۇرتنىڭ سۆيۈپ سۆزلەيدىغان ھېكايىسىگە ئايلاندى . شان - شۆھرەت تەكەببۇرلۇقىدىن قىلچىلىك ئەسەر كۆرۈنمەيدىغان «قاڭرۇق» ، قوزغىلاڭنىڭ غېمىنى يەپ بۇ بارگاھقا ياشنىپ قالغىنىغا قارىماي موك يېتىپ ، موك قوپۇپ ئوغۇللىرى بىلەن بىللە جەڭ قىلىۋاتاتتى . ئۇ بولۇپ ئۆتكەن ئىچىمىزدىكى قانلىق ۋەقەلەردىن غەزەپلىنىپ ، بۇ يەردىن

[1] ساندۇڭ جاڭزا — يەر ئىسمى ، 1867 - يىل 5 - ئاينىڭ 27 - كۈنى ئېلىنغان .

كېتىشنى ئويلىغان بولسىمۇ، يەنىلا ئۆزىنىڭ:

ئالۋانغا سۈرۈك بەرمەي،
يايى قامچىلاپ چىققان.
بۇ زۇلۇمغا چىدىماي،
سادىر ئاتلىنىپ چىققان.

دېگەن قوشىقىنى يادىغا كەلتۈرۈپ، سۆيۈملۈك ئەل - يۇرتىنىڭ جانجان غېمىدە كەتمىدى. يېشى ئاتمىشتىن ئېشىپ قالغان بۇ پالۋان جان پىدالىق بىلەن قوزغىلاڭنىڭ غەلىبىسى ئۈچۈن ئەقىل ۋە باتۇرلۇقىنى بېغىشلاۋاتاتتى.

— مەن سادىركامنىڭ سۆزىگە قوشۇلىمەن! — دېدى ئوتتۇز ياشلاردىكى كېلىشكەن مىغىبېشى سۆز باشلاپ، ئۇنىڭ قوشۇما قاشلىرى تېگىدىكى قارا كۆزلىرى يېنىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى، — ئالدىدا ساتدۇق جاڭزىنى ئالماي بولمايدۇ. ئۇنى ئالمىساق، كۈرەگە يول ئېچىلمايدۇ. سادىركام دېگەندەك، بۈگۈن كۈرە ئاشلىقتىن قاتتىق قىينالماقتا. كۈرەنى تۆت تەرەپتىن قورشۇۋېلىپ، تەسلىم بولۇشقا ئۈندىسەك، بىر قوشۇق قېنىنى تىلەپ باش ئەگمەسمۇ؟! ئاچارچىلىق بىلەن جان قايغۇسىدا قالغان كۈرەنىڭ تەسلىم بولۇش ئېهتىماللىقى بار، دەپ قارايمەن. كۈرەنى تەسلىم بولۇشقا ئۈندەيدىغان بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ، ئۇنى ئوقيا ئوقىنىڭ ئۇچىغا ئوبدان باغلاپ، قەلئەنىڭ ئىچىگە ئاتايلى، جاڭجۇڭنىڭ جاۋاب بېرىدىغان مۆھلەت كۈنىنى بەلگىلەپ كۈتەيلى. ناۋادا، جاۋاب بولمىسا، ئاندىن ھۇجۇم قىلساقمۇ بولىدىغۇ؟!

كۆپچىلىك ئالدىدا ساندۇق جاڭزىنى ئېلىشقا، ئاندىن كۈرەنى تۆت تەرەپتىن قورشۇۋېلىپ تەسلىم بولۇش مەكتۇپى ئەۋەتىشكە قوشۇلدى...

قوزغىلاڭچىلار ئىككى كۈن تەييارلىق قىلىپ، قۇياش

چىقىپ ئالتۇن نۇرى دەل ـ دەرەخلەردە كۆلۈۋاتقان بىر ئەتىگەنلىكى ساندۇق جاڭزىغا قاراپ ئاتلاندى . ساندۇق جاڭزا كۆرەنلىك ئالدىدىكى قاراۋۇلغىلا ئوخشايتتى .

«ساندۇق جاڭزىغا بارچە ئاتلاندىلار ،
تۇمەن ـ تۇمەنلەپ يېتىپ باردىلار…
كى دەرۋازا مەشرىققە تېز قويدى ئوت ،
تۇتۇنلەر ھاۋا ئۇزرە بولدى بۇلۇت…
بۇ كۈن قاتقۇچە ، كېچە تاڭ ئاتقۇچە ،
دەم ئالماي قىلىپ جەڭنى تا ياتقۇچە .»①

قوزغىلاڭچىلارنىڭ شىددەتلىك ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمىگەن چىڭ سۇلالىسى چېرىكلىرى ساندۇق جاڭزىنى تاشلاپ ، كۆرەگە قاراپ قاچتى . بۇ جەڭدە ھەسەن ـ ھۇسەن دەيدىغان قوشماق بەگلەرنىڭ ھەسەنبەگ دېگىنى قۇربان بولدى . شائىر نازىم ئىنىسى ھۇسەنبەگنىڭ قايغۇ ـ ھەسرىتىنى تۆۋەندىكىدەك غەزەل قىلدى :

«رەفىقا ، يىغلاماي نەيلەي قېرىنداشىمدىن ئايرىلدىم ،
گۇمان ئەتمە تىرىك دەپ ، تەن قالىب باشىمدىن ئايرىلدىم .
نىچۈك ئەتكۈم ، قايان كەتكۈم ، نىچۈك مەقسەد سارى يەتكۈم ،
كۆيۈمچان ، مېھرىبانىم بىرگە يولداشىمدىن ئايرىلدىم .
نەدىن مەن ئۇرمايىن كىم ئوتلۇغ ئاھلار بىناۋادۇرمەن ،
كىم يىغلاپ ، كىمە ئېيتايكى مۇڭداشىمدىن ئايرىلدىم…
كى بى دەرد ، بىتەمىز ، بى فەھىم ئادەملەر ماڭا كۆلگەي ،
كىرەسنە تەشنەلەبدۇرمەن ئىچەر ئاشىمدىن ئايرىلدىم .
ھۇسەيىن بەگنىڭ پىغانىنى بىلالى نەزمىگە ئالدى ،
قېرىدىم قەسىد ـ ئەشئار بىرلە چۈن ياشىمدىن ئايرىلدىم .» ②

①② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 26 — 28 ـ بەتلەر .

ساندۇق جاڭزىنى ئالغان قوزغىلاڭچىلار توختىماي ئىلگىرىلەپ كۆرەنى تۆت تەرەپتىن قورشىۋالدى .

* *

قوزغىلاڭ باشلانغىنىغا ئىككى يىلدىن ئاشتى . بۇ جەرياندا سىرتتىن بىر تال دان كىرمىگەن كۆرە ، شۇ كۈنلەردە يەيدىغان ئاشلىقى تۈگەپ ئاچارچىلىق ئازابىدا قاتتىق قىينىلىۋاتاتتى . ئۇلار ئات ـ كالا ، قوي ـ ئۆچكە ، توخۇ ـ ئۆردەك ، غازلىرىنى يەپ تۈگىتىپ ، جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ ئامبىرىغىلا قاراپ قالدى . خانلىقنىڭ ئامبىرىدىمۇ ئاشلىق تۈگەپ قېلىۋاتاتتى . كىرگۈزمەي يەۋەرسە ، دۇنيانىڭ ئۆزى ئاشلىق تولغان بىر ئامبار بولغان تەقدىردىمۇ بىر كۈنى قۇرۇپ بىر تال دانمۇ قالمايدۇ . كىرگەن چاشقان ھەتتا يامانلاپ چىقىدۇ .

مىن جاڭجۈن بۈگۈن كېچە تۈزۈكرەك ئۇخلىيالمىدى ، كۆزلىرى يۇمۇلۇپ ئەمدىلا ئۇيقۇغا كەتسە قارا بېسىپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كېتەتتى . يېنىدا ياتقان خوتۇنىنىمۇ چۆچۈتۈپ ئويغىتىۋەتتى . ئۇ تېخى ياتقان ئۆينىڭ پەنجىرىسى ئوبدان يورۇمايلا ئورنىدىن تۇرۇپ ، كىيىملىرىنى كىيىپ تالاغا چىقتى . ئۇ خالادىن چىقىپ ، ھويلىنىڭ غەربىي تەرىپىدىكى يۇملاق ئىشىكتىن باغقا كىردى . مىن جاڭجۈن خىش ياتقۇزۇلغان يول بىلەن مېڭىپ گۈل نەقىشلىك شىپاڭغا چىقتى . جاڭجۈننىڭ بېشىدا پوسما شەكىللىك خەنزۇچە قارا بۆك بولۇپ ، ئۇستىدە ئېتىكىنىڭ ئىككى يېنى يىرتىق ، ئالدى دۈگىلەك لاتا تۈگمىلىك ئاق چۈنچەن كۆڭلەك بىلەن ئېغى بار ئىشتان تۇراتتى . مىن جاڭجۈن خېلىدىن بېرى بۇ شىپاڭلىق باغقا چىقمىغان بولۇپ ، بۈگۈن نېمىشقىدۇر چىققۇسى كېلىپ قالدى . ئۇ يوغان ، قىزىل تۈۋرۈكلەرنى بىر ـ بىرىگە تۇتاشتۇرغان ، ئۇزۇن ئورۇندۇق ئورنىدىكى قىزىل تاختايغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، دەل ـ دەرەخلەرگە قارىدى . ئادەمنى يەيدىغان ۋەھىمىلىك جىمجىتلىق قېرى مىن جاڭجۈننىڭ قىينىلىۋاتقان روھىنى تېخىمۇ ئازابلاپ ، ئۇنى

ئورنىدىن تۇرغۇزۇۋەتتى . جاڭجۇن ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ شىپاڭ ئىچىدە ئۇياقتىن - بۇياققا مېڭىشقا باشلىدى . يەنىلا ئۇ خاتىرجەم بولالمىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە ئاخشام سېپىل ئۈستىدە كۆرگەنلىرى كېلىۋېلىپ زادىلا كەتمەيتتى . مىلتىق ، قىلىچ ، نەيزىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان قوزغىلاڭچىلار مىن جاڭجۇننى شۇركۇندۇرۇۋەتتى . ئۇ باغنىڭ شىمالىي تېمىدىكى ئىشىككە قاراپ ماڭدى . سەل مۇكچەيگەن مىن جاڭجۇن «جاڭجۇن بېغى» دەپ ئاتىلىدىغان باغقا چىقتى . چوڭ باغنىڭ چۆرىسىدىكى قارىياغاچ ، ئاق تېرەك ، ئەرمۇدۇن ، دولانا قاتارلىق دەرەخلەر بېشىل يوپۇرماقلىق شاخلىرىنى مىدىرلاتماي ۋەھىمىلىك جىمجىتلىق باسقان ئالەمدە روھىي جەھەتتىن تىتىلداپ ئۆزلىرىنى قەيەرگە قويۇشنى بىلمەيۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇ ئاستا مېڭىپ باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زەڭگەر كۆل بويىغا كەلدى . قىرغاقتىكى قوزۇقلارغا باغلانغان قولۋاقلار ئاستا تەۋرىنىپ تۇراتتى . جاڭجۇننىڭ كۆزىگە زۇمرەت كۆل خۇدى خىيالدەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ يەنە بۇ خىيالنىڭ ئۈستىدە قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان قوزغىلاڭچىلارنى كۆردى . مىن جاڭجۇن چوڭقۇر بىر ئۇھ تارتىپ ، بۇ يەردىمۇ ئۆزىگە ئارام تاپالماي ، كەينىگە ياندى . كۈنچىقىش ئۆيۈقى ئوت كەتكەندەك لاۋۇلداپ كۆيۈۋاتاتتى . جاڭجۇن بۇنداق تاڭ مەنزىرىسىنى بۇرۇن كۆرۈپ باقمىغاندەك قاراپلا قالدى . ئۆپۈقنى كۆيدۇرگەن ئۇلۇغ ئوت قەيەردىن چىقىۋاتقاندۇر ؟ ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا يەر تېگىدىن قىزىرىپ چىقىۋاتقان چوغدەك قۇياش كەلدى . بىردىنلا بۇ ئوتلۇق قۇياش كېچە كېلىپ كۆرە سېپىلنى تۆت تەرەپتىن قورشىۋالغان قوزغىلاڭچىلاردەك كۆرۈنۈپ كەتتى . ئۇ مۇزلىغاندەك تىترەپ قەدىمىنى تېزلەتتى ، لېكىن ئىچ - ئىچىدىن چىقىۋاتقان تىترەك توختىمىدى...

مىن جاڭجۇن تېخىچىلا كۆيۈۋاتقان ئۆپۈققا ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھالدا قاراپ كېلىۋاتاتتى . مانا ، قىيقاس - چۇقان كۆتۈرۈپ ئۆپۈققا چىقىۋاتقان چوغدەك قۇياش كۆرۈندى . مىن جاڭجۇن چىدىيالماي كۆزلىرىنى قۇياشتىن قاچۇردى . ئالەم

يـورۇپ ئـاسـمان ، ئىككى تەرەپتىكى تاغلار ، دەل ـ دەرەخلەر قىزغۇچ يالـقۇن بىـلەن جۇلالاندى...

جـاڭـجۇن يەنە شىپاڭنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئۇنىڭ رەڭدار گۈللىرىدىن ئۆزگىچە ئاراملىق ئىزدىگەندەك قارىدى . ئۇ رەڭگى سـەل ئـۆڭـگەن گۈل ـ نەقىشلەردىن يەنىلا ئۆزگىـچە ئاراملىق تاپالمىدى .

مەن جاڭجۇن ئۆيگە كىرىپ ، ناشتىلىققا ئولتۇردى . تېخى ئـاچـارچـىـلىقنىڭ ئازابىنى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھۆكۈمدارنىڭ ئـىـشـتـىـھاسى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ، تۈزۈكرەك بىرنېمە يېمەي ئـورنىدىن تۇردى . ئۇ ئۆيىدىن چىقىپ ، ھويلىسىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى ھەشەمەتلىك ئىشخانىسىغا قاراپ يول ئالدى . قوش قاناتلىق ئىشىكنىڭ يېنىدا تۇرغان ياش چېرىك دەرھال ئىشىكنى ئېچىپ ، بىر چېتىگە ئۆتۈپ تىك تۇردى . جاڭجۇن بېشىنى سالغان ھـالـدا ئىشخانىسىغا كىرىپ ، ئۈستىدە دەستىلەنگەن دەپتەر ۋە ھۆججەتلەر ، ھەرخىل پەي قەلەملەر سېلىنغان يامبۇك قەلەمدان ، قارا سىياھ ئېزىدىغان تۆت بۇرجەك قارا قۇتا قاتارلىقلار تىزىلىپ تۇرغان يوغان ئۈستەلگە كېلىپ ئولتۇردى .

جەنۇبقا قارىغان ئىككى يوغان گۈللۈك پەنجىرىدىن قۇياش نۇرى چۈشۈپ ، ئىشخانىنىڭ ئاستىغا سېلىنغان يوغان خوتەن گـىـلىمىنىڭ رەڭدار گۈللىرىنى چاقنىتاتتى . ئۇچىسىغا تولۇق جـاڭـجۇنلۇك كىيىمىنى كىيگەن مەن جاڭجۇن ئورنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، ئىككى قولىنى ئۈستەل ئۈستىگە ئېلىپ ، چوڭقۇر خۇرسىندى . قاشلىرى كۆتمەك ، كۆزلىرى ئالما ئۇرۇقىدەك ، چـىـرايـى تـاتىراڭغۇ ، بۇرنى پوچۇقراق جاڭجۇن بېشىنى سەل بۇراپ ، پەنجىرىگە قاراپ ئولتۇرۇپ خىيال سۈرۈشكە باشلىدى : «ئـامـبـاردىـكى ئاشلىقمۇ تۈگەپ قالدى . كۆرەدە ئاچارچىلىق بـاشـلانـدى . ئەگەر ئاشلىقسىز بولۇپ ، چېرىكلىمىز يېگەن ـ ئـىـچـكـەنـدەك تـۇرغـان بولسا ، قوزغىلاڭچىلار كۆرەنى زادىلا ئـالالـمـايـتـتـى . كـۆچ ـــ مـاغدۇرى تۈگىگەن چېرىكلىرىمىز قـوزغىلاڭچىلار بىلەن قانداق جەڭ قىلالايدۇ ؟ ! پەقەت مېنىڭ ئالاھىدە بېقىۋاتقان خەنزۇ چېرىكلىرىملا جەڭگە چىقالايدۇ ، يامان

كۆندە ئەسقاتىدۇ ، دەپ قارىغان بۇ چېرىكلىرىمنى ئالدىراپ ـ تېنەپ جەڭگە سالمايمەن ، پەقەت بولالمىغاندىلا ئاندىن سېپىلدىن چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارغا ھۇجۇم قىلدۇرىمەن !...» ئۇ خىيالدىن توختاپ ھويلىغا قۇلاق سالدى ، ئىشخانىغا كېلىۋاتقان ئاياغ ئاۋازى ئاڭلانمىدى . مىن جاڭجۇن يەنە خىيالىنى داۋام قىلدى : «ھازىرقى ئەھۋالدا جەڭ بىلەن جاننى ساقلاپ قېلىش تەس . ياخشىسى ، ئەلچى چىقىرىپ ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆڭلىنى بىلىپ باقايمىكىن ؟ !...»

جاڭجۇننىڭ خىيالى يەنە ئۈزۈلۈپ قالدى . ئىشخانىغا مۇلازىم يىگىت ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كەتكەن بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقىنى باشلاپ كىردى . ئورۇقلاپ ، كۆزلىرى ئىچىگە ئولتۇرغان ئوتتۇرا بويلۇق مانجۇنىڭ ئەلپازىنى كۆرگەن مىن جاڭجۇن «قوزغىلاڭچىلار كۆرەگە ھوجۇم قىلدىمۇ ، نېمە ؟» دېگەندەك ۋەھىمىگە چۈشۈپ قالدى .

— نېمە گەپ ؟ — دېدى ئۇ ، رەڭگىرويى ئۆچۈپ .

— كۆرەدىكى بارلىق چېرىك ۋە پۇقرالار ئالدىنقى دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ ، ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ ، — دېدى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى دۇدۇقلاپ ، ھاۋا يېتىشمەيۋاتقاندەك پات ـ پات توختاپ سۆزلەپ .

— ماڭا دەيدىغان سۆزىنى بىلمىدىڭمۇ ؟ — دېدى جاڭجۇن يۈرىكى ئورنىغا چۈشكەندەك ، ئالدىدىكى ئورۇقلاپ كەتكەن ئوتتۇرا بويلۇق مانجۇغا تىكىلىپ .

— ئۇلار :

«دېدى : جىھاد ئەيلەمەككە ماجال قالمادى ،
تېخى ماڭغالى بىزدە ھال قالمادى .»①

پۇقرا ۋە چېرىكلەر يەنە : «يەيدىغىنىمىز تۈگىدى ، ئەمدى قانداق قىلىمىز ، ئاچلىقتىن ئۆلىمىزمۇ ؟ جاڭجۇننىڭ قورسىقى توق ، بىز بىلەن ئىشى يوق ، بولۇۋاتىدۇ» دەپ چۇقان كۆتۈرۈۋاتىدۇ ...

---

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 29 ـ بەت .

مەن جاڭجۈن خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ قالدى : «كەلگەن پۇقرا ۋە چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا چىقايمۇ ؟ چىققىنىم بىلەن نېمە دەيمەن ؟ ئامباردىكى ئاشلىقمۇ تۈگەپ قالاي دېدى...» جاڭجۈن بېشىنى كۆتۈرۈپ مۇلازىمىغا قارىدى :

— سەن بېرىپ ئاشلىق ئامبىلىنى باشلاپ كەلگىن !...

— خوپ ! — دەپ ياش مۇلازىم تالاغا قاراپ يول ئالدى .

— سەن ئاۋۇ ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ تۇرغىن ! ئاشلىق ئامبىلى كەلسۇن !...

يېشى ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ ، ئورۇقلاپ ، كۆزلىرى ئىچىگە كىرىپ ، قېرىپ كەتكەندەك كۆرۈنىدىغان بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى جاڭجۈن كۆرسەتكەن ئورۇندۇققا بېرىپ ئولتۇرۇپ ، ئېغىر خورسىنىپ قويدى .

هايال بولماي ياش مۇلازىم ئاشلىق ئامبىلىنى باشلاپ ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى . پۇت تەرىپى ۋە گەۋدە تەرىپىگە قارىغاندا ئۆزۈنراق ئاشلىق ئامبىلى جاڭجۈننىڭ ئۈستىلىگە يېقىنلاپ كېلىپ ، ئېگىلىپ سالام قىلدى .

— سەن چىقىپ ، كەلگەن پۇقرا ۋە چېرىكلەرگە مېنىڭ پەرمانىمنى يەتكۈزۈپ ، جان بېشىغا بىر قېتىم يېرىم - يارتا تويغۇدەك ئۇن تارقىتىپ بەرگىن . ھەرقايسى قوشۇنلارنىڭ خوجىلىق باشلىقى كېلىپ ، چېرىك سانىغا قاراپ ئۇن - ماي ئالسۇن . چېرىكلەرگە پۇقراغا بېرىلگەندىن ئازراق كۆپەيتىپ بېرىلسۇن ! بولدى ، بېرىڭلار !

ئاشلىق ئامبىلى بىلەن بىرىنچى دەرۋازىنىڭ قاراۋۇللار باشلىقى قوش قاناتلىق ئىشىكنى ئېچىشىغا ، ئالدىراپ كەلگەن جاڭجۈن مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرغۇچى ئامبىلى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى . باشقۇرغۇچى ئامبال ئاشلىق ئامبىلىنى كۆرۈپ دەرھال ئۆزىنى بىر چەتكە ئالدى . بېشىنى ئېگىپ ، بىر چەتتە ھۆرمەت بىلەن تۇرغان باشقۇرغۇچى ئامبالنىڭ چىرايىدىن : «مېنىڭ ئەمەلىم ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلى بىلەن تەڭ بولسىمۇ ، سىلىگە يول بېرىپ ھۆرمەت قىلغانلىقىمنى بىلسىلە !» دېگەندەك مەنە ئىپادىلىنەتتى . ئاشلىق ئامبىلىنىڭ چىرايىدا بولسا : «شۇ

كۆڭۈللەردە ماڭا ئېگىلمەي ياشىيالامسەن؟» دېگەندەك تەكەببۇرلۇق كۆرۈنەتتى.

ئىككىسى ئالدىدىن ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىنلا، باشقۇرغۇچى ئامبال بىر سېرىق لىپاپلىق مەكتۇپنى تۇتۇپ ئىشخانىغا كىرىپ كەلدى. مىن جاڭجۇن كىرگەن ئېگىز بويلۇق ئامبالغا ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدىكى خەتكە قارىدى.

— نېمە خەت بۇ؟

— قوزغىلاڭچىلار ئەۋەتكەن خەت!...

— نېمە؟ — كۆزلىرى يوغىناپ كەتكەن جاڭجۇن ھەيرانلىق بىلەن باشقۇرغۇچى ئامبالغا قارىدى.

— قوزغىلاڭچىلار بوگۈن ئەتىگەن ئوقيا ئوقىغا باغلاپ سېپىل ئىچىگە ئېتىپتىكەن، شىمالىي دەرۋازىدىكى قاراۋۇللار باشلىقى ئەكېلىپ ماڭا تاپشۇردى. مەن دەرھال ئۆزلىرىگە ئەكىردىم، ئاغزىنىمۇ ئاچمىدىم.

مىن جاڭجۇن ئېگىز بويلۇق ئامبال ئىككى قوللاپ سۇنغان خەتنى ئېلىپ، بىر تەرىپىنى يىرتىپ، ئىچىدىكى تۆت پۈكلەنگەن قەغەزنى ئالدى. ئۇ خەتنى باشقۇرغۇچى ئامبالغا بېرىپ «ئوقۇ!» دېدى. مانجۇ ئامبال خەتنى تەرجىمە قىلىپ ئوقۇدى:

«مىن جاڭجۇن جانابلىرى!

بىز كېڭىشىپ، ئۆزلىرىنى تەسلىم بولۇشقا چاقىرىپ بۇ خەتنى ئەۋەتتۇق. سىلەرنىڭ ئەھۋالىڭلار بىزگە ئايان. يەيدىغان ئاشلىقىڭلار تۈگەپ، ئېغىر ئاچارچىلىق ئازابىنى تارتىۋاتىسىلەر. ئەگەر تەسلىم بولساڭلار، سىلەرنى ئۆلتۈرمەيمىز!

يەنىلا كۆرەدە ياشاۋېرىسىلەر![1] دەرھال ئاشلىق بىلەن تەمىنلەيمىز! سىلەرگە ئەتە بىر كۈن ئويلىنىش ۋاقتى بېرىمىز، ئۆگۈنلۈككە ناشتىغىچىلىك جاۋاب بەرمىسەڭلار، بىز

---

① موللا بىلال ئۆزىنىڭ «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدا مۇنداق يازغان:

جاڭجۇنگە ئىلتىپات قىلىپ قەلئەسىن
تامامىن قىلۇر ئۆلۈمدىن ئەمىن.»
«شىنجاڭ تەزكىرىچى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 30- بەت

ھۆجۈمىمىزنى باشلايمىز .

ئەمىر : ئەلاخان »

ئۆزى ئەلچى ئەۋەتىپ ئىبغىز ئىچىشتىن بۇرۇن ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىبغىز ئىچىپ خەت ئەۋەتكەنلىكىدىن خۇشال بولغان مىن جاڭجۈن باشقۇرغۇچى ئامبالغا قارىدى .[1]

— سەن بارلىق مۇلكىي ۋە ھەربىي ئەمەلدارلارغا خەۋەر قىلىغىن . ئۇلار خەۋەرنى ئاڭلاپلا مەجلىسخانىغا كەلسۇن ! قوزغىلاڭچىلارنىڭ خېتىنى مۇزاكىرە قىلىمىز .

— خوپ ! — دەپ باشقۇرغۇچى ئامبال كەينىگە بۇرۇلۇپ ، ئىشىككە قاراپ يول ئالدى···

بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئىچىلگان كېڭەش مىنىڭ قوزغىلاڭچىلارغا ئەلچى ئەۋەتىش پىكرىگە قوشۇلدى . ئەتىسى ئەتىگەندە جاڭجۈن تەيىنلىگەن باش ئەلچى چىڭ لويى بىلەن بىرنەچچە دالويى قوزغىلاڭچىلار بىلەن سۆزلەشكىلى كۈرە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقتى···

*　　　*

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى — ئەللىك ياشلاردىن ئاشقان ، قامەتلىك ، كۈرە يېنىدىكى قوزغىلاڭچىلار بارگاھىنىڭ كونىپېتىش تەرىپىدىكى قاراۋۇلخانىنىڭ باشلىقى قاۋاش قازى ، كېپەكيۈزلىك بەگزات مىرابلار كۈرە سېپىلىنىڭ ھەيۋەتلىك دەرۋازىسىدىن چىقىپ كەلدى .

قۇياش چۈشتىن ئۆتۈپ ، نامازدىگەر يېقىنلاپ باراتتى . يېشىل ئالەمنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم چاقنايتتى . يوپۇرماق چىقارغان دەل ـ دەرەخلەر ئاستا شىلدىرلاپ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرىنى قىزغىن قارشى ئېلىۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى . يوغان ،

---

① «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 30ـ بەت .

ئىگىز بويلۇق قاۋاش قازى ، مۇرىسىگە كېلىدىغان زىلۋا بويلۇق بەگزات مىراب بىلەن يانمۇيان مېڭىپ ، خۇشال پاراڭلىشىپ كېلەتتى . ئېرىق بويلىرىدىكى گۈل - گىياھلار ئۇلارغا پىچىرلاپ سالام قىلاتتى . ئىككىسى مىن جاڭجۇن بىلەن كۆرۈشۈش جەريانىنى موللا شەۋكەت بىلەن ئەلاخانغا سۆزلەپ بېرىشكە ئالدىراپ ، ئاخۇنۇمنىڭ ئاق ئۈيىگە قاراپ كېتىۋاتاتتى...

باش ئەلچى چىڭ لويى ۋە بىرقانچە دالويىلار سېپىلنىڭ شىمالىي تېمىغا چىقىپ ، قوزغىلاڭچىلار ۋەكىللىرى بىلەن سۆزلىشىشنى تەلەپ قىلدى . ئەمىر موللا شەۋكەت بىلەن كېڭىشىپ ، قاۋاش قازى ، ئونيارلىق خۇدابەردى بەگ ، كېپەكيۈزلىك بەگزات مىرابلارنى كۆرە ئەلچىلىرى بىلەن سۆزلىشىشكە ئەۋەتتى . قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى سېپىل تۈۋىگە كەلدى . چىڭ لويىنىڭ سۆزىنى تىلماچ ئۆرۈپ بەردى .

— جاڭجۇن سىلەردىن گۇناھىنى تىلەيدۇ . ئۇ يەنە ئۈچ كۈن ۋاقىت بېرىشنى سورايدۇ . بىز ئۈچ كۈندىن كېيىن سىلەرگە ئېنىق بىر جاۋاب بەرسەك !

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى مەسلىھەتلىشىپ ، ئۈچ كۈن ۋاقىت بېرىشكە قوشۇلدى . بىرىنچى قېتىملىق ئۇچرىشىش مانا شۇنداق تۈگىدى .

ئەتىسى يەنە ناشتىدىن كېيىن ، ئىككى تەرەپنىڭ ۋەكىللىرى سۆزلەشتى . كۆرە ۋەكىللىرى تۈنۈگۈنكىدەك سېپىل ئۈستىدە ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى سېپىل تۈۋىدە تۇرۇپ ، مىن جاڭجۇن بىلەن ئەمىرنىڭ سۆزلىرىنى بىر - بىرىگە يەتكۈزدى . ئەلاخاننىڭ سۆزلىرى ئوقيا ئوقىغا باغلاپ ئەۋەتكەن مەكتۇپتىكى سۆزلەر بىلەن ئوخشاش بولۇپ ، يەنە بىر قېتىم تەكىتلىگەندى . مىن جاڭجۇن : «قوزغىلاڭچىلار يېنىمغا ئىككى ۋەكىل كىرگۈزسە ، يۈز تۇرانە پاراڭلاشسام» دېگەندى . قاۋاش قازى مىن جاڭجۇننىڭ تەلىپىگە قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ، ئۆزى بىلەن بەگزات مىراب كىرىدىغان بولدى . ئۇلار خۇدابەردى بەگكە : «بىزنىڭ كۆرەگە كىرىپ كەتكەنلىكىمىزنى دەرھال بېرىپ موللا شەۋكەت بىلەن ئەلاخانغا يەتكۈزۈڭ . ئۇلارنىڭ رۇخسىتىنى

ئالمىغانلىقىمىزدىن رەنجىمىسۇن . بىز مىن جاڭجۇڭنىڭ سەممىيىتى زادى قانچىلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ باقماقچى بولدۇق» دەپ ئىككىسى سىپىل دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى...
خۇدابەردى بەگ قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىراب ئىچىلغان سىپىل دەرۋازىسىدىن كىرىپ كەتكۈچە قاراپ تۇردى .
خۇدابەردى بەگ بارگاھىنىڭ چىتىدە ، يوغان بىرقارىياغاچنىڭ تېگىدە قاراپ تۇراتتى . ئۇ كېلىۋاتقان قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىرابنى كۆرۈپ بارگاھ تەرەپكە ئۇچقاندەك يۈگۈرۈپ كەتتى . ئاق ئۆيدە پاراڭلىشىپ ئولتۇرغان موللا شەۋكەت ، ئەلاخان ۋە بىرقانچە مىڭبېشىلار ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرگەندە خۇدابەردى بەگدىن قازىلارنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭلاپ ، دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئاق ئۆيدىن چىقتى . ئۇلار ئاق ئۆيگە يېقىنلاپ قالغان قاۋاش بىلەن بەگزاتنى كۆرۈپ ، ئاق ئۆي ئالدىدا كۈتۈپ تۇردى .
قاۋاش قازى بىلەن بەگزات مىراب يىراقتىنلا قول باغلاپ ، ئۇنلۇك سالام قىلىپ ، يېقىنلاپ كەلدى . كۈتۈپ تۇرغانلارمۇ ئىككىسىنىڭ سالىمىغا جاۋاب قايتۇرۇپ ، ئۇلار بىلەن قول ئېلىشىپ قىزغىن كۈتۈۋالدى .
— سىلەرگە خەۋەر قىلىپ ، رازىلىقىڭلارنى ئالالمىدۇق ، — دېدى قاۋاش قازى ئالدىدا ئاخۇنۇمغا ، ئاندىن ئەمىرگە قاراپ ، ئۇنىڭ سەممىيلىك يېغىپ تۇرغان بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا ئۆزرىخاھلىق بىلدۈرۈۋاتقانلىقى كۆرۈنۈپ تۇراتتى ، — بىزنى كەچۈرۈڭلار !...
— قېنى ، ئاخۇنۇم ، باشلىسىلا ، ئۆيگە كىرىپ پاراڭلىشايلى ، — دېدى ئەلاخان يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەتكە قاراپ .
ئاخۇنۇم يوغان بۇرنىنى بىر تارتىپ قويۇپ ، مۇلازىمى ئىشىكنى ئېچىپ تۇرغان ئاق ئۆيگە يول ئالدى . كەينىدىن ئەلاخان ۋە باشقىلار ياش ۋە مەنسەپلىرىگە قاراپ ئۆيگە كىردى . ھەممەيلەن ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ، ئەلاخان ئاق ئۆينىڭ شىمالىي تەرىپىدە قاتارلىشىپ ئولتۇرغان ئۈچ ۋەكىلگە قارىدى .
— قېنى ، مىن جاڭجۇن بىلەن قىلىشقان سۆھبىتىڭلارنى

بىزگە سۆزلەپ بېرىڭلار !...

سىم ساقال ، ئۇزۇن بۇرۇتلۇق قاۋاش قازى بىر يۆتىلىۋېلىپ سۆز باشلىدى :

— بىز كۈرەگە كىرىپ ، جاڭجۈن مەھكىمىسىگە بارغۇچە سۆز قىلىشمۇ خۇشياقمايدىغان ، ئورۇقلاپ كەتكەن ، ھەتتا يۈزىگە قونغان چىۋىننى قوغلىۋېتىشكىمۇ دەرمانى يەتمەيدىغان ئادەملەرنى كۆرۈپ ، كۈرەدە ئاچارچىلىقنىڭ ھەقىقەتەن ئېغىر ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدۇق . كۈرە بىر ۋەھىمىلىك جىمجىتلىققا چۆكۈپ ، ھەممە يەردە ئۆلۈم ھۆۋلاۋاتقاندەك كۆرۈنەتتى ، — قاۋاش قازى سۆزىدىن توختاپ ، يانچۇقىدىن يوغان ، ئاق ياغلىقنى ئېلىپ يۈزىنى ئېرتتى . كىگىز ئۆينىڭ ئىچى راستتىنلا ئىسسىق ئىدى ، — بىزنى جاڭجۈن ئۆزىنىڭ ھەشەمەتلىك ئىشخانىسىدا كۈتۈپ تۇرۇپتىكەن . بىز كىرىپ رەسىم - قائىدە بىلەن كۆرۈشتۇق . ئولتۇرغاندىن كېيىن ئالدى بىلەن مىن جاڭجۈن سۆز باشلاپ ، بىزدىن ئۆز گۇناھىنى كەچۈرۈشنى سورايدىغانلىقىنى دېدى . «جاڭجۈن مەھكىمىسى ئىچكىرىدىن بىر يارماق كەلمەي ، ئېغىر ئەھۋالدا قالدى . پۈتۈن مۈلكي ۋە ھەربىي ئەمەلدار ۋە چېرىكلەرنىڭ مائاشىنى ۋە تەمىناتىنى بەرمىسە بولمايتتى . مۇشۇنداق ئەھۋالدا جاڭجۈن مەھكىمىسى سىلەرنىڭ كۈنۈڭلار بىلەن ھېسابلاشماي ، ئالۋاننى ھەسسىلەپ كۆپەيتتى . سىلەرنىڭ بۇ ھوسۇلنى تۆلەشكە ئامالىڭلار بولمىغاندىن كېيىن ، قوزغىلاڭ كۆتۈرۈشكە مەجبۇر بولدۇڭلار ، بۇنىڭدا راستتىنلا بىز ئەيىبلىك !...

جاڭجۈن خېلى ئۇزاق سۆزلىدى . ئۇ يەنە : «مەن سىلەرنىڭ تەلىپىڭلارنى تولۇق ئورۇندايمەن . سېپىلنىڭ دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ ، بارلىق سىپاھلارنى چىقىرىپ بېرىمەن» دەپ ۋەدە قىلدى . ئاخىرىدا ئۇ : «سىلەر بىزنى ئۆلتۈرمەيمىز . كۈرەدە تىنچ- ئامان ياشاۋېرىدىغانلىقىمىزغا كاپالەت قىلىمىز دېدىڭلار . مەن بۇ سۆزۈڭلاردىن تولىمۇ خۇشال بولدۇم . ئەمما ، راستىمنى دېسەم ، ئەندىشەممۇ يوق ئەمەس : ئۇلار بىزنى ئەل قىلىۋالغۇچە شۇنداق دەۋاتامدىكىن ؟ بىزگە قارىتا ئۆچمەنلىك بىلەن تولغان

ئادەملەر بىزنى كەچۈرۈشى مۇمكىنمۇ؟ دېگەن ئوي كۆڭلۈمدىن كەتمەيدۇ» دېدى. مەن جاڭجۇنگە: «سۆزىدىن يېنىۋالىدىكەن، دەپ بىزدىن قورقماڭ! بىزدە: ‹يىگىت سۆزىدىن، يولۋاس ئىزىدىن قايتمايدۇ›، دېگەن گەپ بار. بىز دېگەن سۆزىمىزدىن زادىلا قايتمايمىز!» دەپ ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى كۆتۈرۈۋېتىشكە تىرىشتىم، سۆھبەت جەريانى تالاش - تارتىشسىز، چىرايلىق ئۆتتى، — قاۋاش قازى سۆزىدىن توختىدى، — راست، مۇھىم بىر ئىشنى ئۇنتۇپ قالغىلى تاس قاپتىمەن. ئەتە ناشتىدىن كېيىن جاڭجۇن بىرىنچى قەدەمدە بىر تۇركۇم سىپاھلارنى ئائىلە تاۋابىئاتلىرى ۋە مال - مۈلكى بىلەن بىزگە چىقىرىپ بېرىدىغان بولدى. ئۇ: «مەن چىقىرىپ بەرگەن سىپاھلارغا ئوبدان مۇئامىلە قىلىشىڭلارنى ۋە ئۆلتۈرۈۋەتمەسلىكىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن» دېگەن گەپنى نەچچە تەكرارلاپ ئېيتتى. بەلكىم بۇ ئىشنى جاڭجۇن بىزنى سىناش ئۈچۈن قىلىۋاتامدىكىن؟ دەپ ئويلىنىپ قالدىم.

قاۋاش قازىنىڭ سۆزى تۈگىگەندە ئەلاخان ئاخۇنۇمغا قارىدى. ئاق ئۆيىنىڭ تۆرىدە، قوش قەۋەت كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ، بولۇۋاتقان گەپ - سۆزلەر خۇشياقمىغاندەك ئولتۇرغان قويۇق ساقال - بۇرۇتلۇق، قىزىل يۈزلۈك موللا شەۋكەت رەسمىيەت ئۈچۈنلا ئاغزىنى ئاچتى:

— سىلەر خىزمەت كۆرسەتتىڭلار! مەن سىلەرنى تارتۇقلايمەن، — ئۇ توختاپ، كەلمىگەن يۆتىلىنى كۆچەپ يۆتەلدى، — قېنى، ئەتە مىن دېگەن ئەبلەخ سىپاھلىرىنى چىقىرىپ بېرەمدۇ، يوق؟ كۆرەيلى، راستىنلا چىقىرىپ بەرسە، ئۇنىڭ سەممىيلىكى ھەقىقىي بولىدۇ! چىقىرىپ بەرمىسە، ئۇنىڭ بىلدۈرگەن سەممىيلىكى ساختا بولۇپ چىقىدۇ.

موللا شەۋكەت سۆزىدىن توختىدى. ئەمىر ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىدىن كېيىن سۆز باشلىدى. ئۇنىڭ كەڭ، قېلىن ۋە قارا قاشلىرى تېگىدىكى لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقنايتتى.

— ئاخۇنۇم دېگەندەك، مىن جاڭجۇننىڭ سەممىيلىكى بارمۇ، يوقمۇ؟ ئەتە كۆرىمىز. ئۇ ئەتە بىر تۇركۇم سىپاھلىرىنى

چىقىرىپ بېرىشىمۇ مۇمكىن . بىز بۇنى كۆرۈپ ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۇنىڭغا ئىشىنىپ كەتمەيلى . مىنىڭ بۇ كۆرسەتكەن «سەممىيلىكى» ئىچىدە جىن بولۇشى ئېهتىمالغىمۇ يېقىن . قوزغىلاڭچىلىرىمىز هەرقانداق ئەهۋالدا جەڭگە تەييار بولۇپ تۇرسۇن !...

شۇ چاغدا نامازدىگەرگە ئېيتىلغان ئەزان ئاڭلاندى .

*   *

مىن جاڭجۇن دىگىنىدەك قىلدى . ئەتىسى ئەتىگەندە چاڭ جاڭجۇن ، تۇ دارىن ، يى دارىن ، سا دارىن ، خاغا لاداي ، جاغالاداي ، باغالاداي ، ئەغالادايلارنى خوتۇن ، بالا ـ چاقىلىرى ۋە مال ـ دۇنياسى بىلەن چىقىرىپ بەردى . ئاخۇنۇم بىلەن پالۋان كېڭىشىپ كۇرەدىن چىققانلارنى غۇلجا شەهىرىگە ئەۋەتمۇەتتى .

قوزغىلاڭچىلار سېپىل دەرۋازىلىرىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ ئۈچ كۈن ساقلىدى ، لېكىن بىرمۇ دەرۋازىسى ئېچىلمىدى .

هاۋا ئوچۇق ، قۇياش ئۆزىنىڭ ئىسسىق نۇرى بىلەن راهەت ۋە هوزۇر ئاتا قىلغان قارىياغاچ ، سۆگەت ۋە ئاق تېرەك قاتارلىق دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى تەبەسسۇم قىلاتتى . كۆكئوَل ـ كۆكسى كەڭ تەبىئەت ئۆز باغرىدا بولۇۋاتقان قانلىق جەڭلەردىن خەۋىرى يوقتەك ئۆز گۈزەللىكىنى بۇ مۇنبەت دالىلاردا جەۋلان قىلاتتى . دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى ئاستا شىلدىرلىشىپ مۇهەببەتلەشسە ، تاختا بولغان بۇغداي مايسىلىرى ، يېشىل شالىلىقلار ، تېرىلگەن قوناقلار ئۈنۈپ چىققان ئېتىزلىقلار ئۆزلىرىگە ئۇرۇلۇۋاتقان سەلكىن شامالدا پىچىرلىشىپ ، كۆكئوَل سۆزلىرىنى سۆزلىشەتتى . تەبىئەتنىڭ كېلىۋاتقان خۇش پۇراق بۇ گۈزەل ۋە سېخىي زېمىننى شېرىن هېسسىياتلارغا چۆمدۈرەتتى .

قامەتلىك قاۋاش قازى ، خۇدابەردى بەگ ۋە بەگزات مىرابلار موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىدىن چىقىپ ، كۇرە سېپىلىنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى . ئۇلار ئېتىزلار ئارىسىدىكى

چىغىر يوللار بىلەن مېڭىپ، سىپىلغا يېقىنلاپ كەلدى.

سىپىل سوقۇلغان چاغلاردىلا، ئۇنىڭ چۆرىسىگە خۇددى ئاقئۆستەڭنىڭ كەڭلىكىدەك كەڭلىكتە خەندەك كولاتقان بولۇپ، سۇ بولسا بۇ خەندەك سۇغا تولدۇرۇلاتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى تەرىپى سالاسۇنلۇق ياغاچ كۆۋرۈك ياسىلىپ، شىمالىي دەرۋازىغا كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ كىرگىلى بولاتتى. ئۈچ ئەلچى كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ، دەرۋازا ئالدىغا كېلىپ توختىدى. سىپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر تۈپەك مىلتىق ۋە ئوقيالىرىنى بەتلەپ ئېتىشقا تەييار بولۇپ تۇراتتى.

قاۋاش قازىنىڭ ئاۋازى بوم ۋە ياڭراق بولۇپ، ئادەتتىمۇ ئۇ، ياڭ ئادەمدەك سۆزىنى خېلىلا ئۇنلۇك سۆزلەيتتى. ئۇ ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ، سىپىل ئۈستىگە قاراپ بار ئاۋازى بىلەن توۋلىدى:

— چىڭ.دالويى چىقسۇن! ئۇنىڭغا دەيدىغان گېپىمىز بار!

سىپىل ئۈستىدىكى چېرىكلەر قاۋاش قازىنىڭ سۆزىنى چۈشىنەلمىدى بولغاي، ئۆزئارا بىرنېمىلەرنى دېيىشىپ كەتتى. ئارىدىن ئۇنچىلىك كۆپ ۋاقىت ئۆتمەي، سىپىل ئۈستىگە بىر چېرىك چىقتى.

— نېمە دەيسىلەر؟ — دەپ ۋارقىرىدى شىبە چېرىك، سىپىلدىن تۆۋەنگە — قاۋاش قازىلارغا قاراپ تۇرۇپ.

قاۋاش قازى بابا دېگەن سۆزىنى يەنە ۋارقىراپ تەكرارلىدى.

— سىلەر كۆۋرۈكتە تۇرۇپ ساقلاڭلار! بىز ئادەم ئەۋەتىپ چىڭ لويىنى چاقىرىپ كېلەيلى! — دېدى شىبە چېرىك توۋلاپ.

ئۈچ ئەلچى كۆۋرۈك ئۈستىگە كېلىپ، سالاسۇندا قاتار ئولتۇرۇپ، چىڭ لويىنىڭ كېلىشىنى كۈتتى.

— يىڭناغۇچتەك ئورۇق چىڭ لويىنى جاڭجۇن مەھكىمىسىدىن چاقىرىپ كەلگۈچە بۇ يەردە خېلى ئولتۇرىدىغان بولدۇق - دە! — دېدى ھەممىدىن ياشراقى بەگزات مىراب سىپىل تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ.

— قانداق قىلىمىز، كۈتۈشتىن باشقا نېمە ئامال!؟ — دېدى خۇدابەردى بەگ قوزغىلاڭچىلار تۇرغان دەل - دەرەخلىك تەرەپكە تىكىلىپ.

بىر ئاش پىشىمغا يەتمىگەن ۋاقىت ئۆتكەندە سىپىل دەرۋازىسى ئېچىلدى . چىڭ لويى بىلەن ئوتتۇرا بويلۇق ئۇيغۇر تىلماچ چىقىپ ، كۆۋرۈك يېنىغا كەلدى .

— سىلەر سىپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بېرىمىز ، دەپ ۋەدە قىلىشۋىدىڭلار ، ساقلىغىنىمىزغا ئۈچ كۈن بولدى . ئېچىپ بەرمىدىڭلار . بۇ بىزنى ئالدىغانلىقىڭلار ئەمەسمۇ ؟ ! — دېدى قاۋاش قازى چىڭ لويىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ تۇرۇپ .

تىلماچ قاۋاش قازىنىڭ سۆزىنى چىڭ لويىگە ئۆرۈپ بەردى . چىڭ لويى قوللىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ ، يۇزىگە كۈلكە يۈگۈرتۈپ سۆزلەشكە باشلىدى . تىلماچ توختىماي ئۇنىڭ سۆزلىرىنى ئۆرۈپ تۇردى :

— بىزنىڭ جاڭجۈن سىلەردىن بەكمۇ قورقىدىكەن : يەنە بىرقانچە كۈن سەۋر قىلىپ تۇرسۇن ، دەرۋازىنى چوقۇم ئېچىپ بېرىمىز ! دېدى، — چىڭ لويىنىڭ مونچاقتەك پىلدىرلاپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ھىيلە ـ مىكىر تۇتۇنى ئۆرلەيتتى . قاۋاش قازىنىڭ يۈرىكى يىگىناغۇچتەك چىڭ لويىنىڭ سۆزلىرىدىكى سەممىيەتسىزلىكنى كۆرۈپ كۈرەلىكلەرنىڭ جىمجىت يېتىۋېلىشىدىن گۇمانلىنىپ قالدى .

— سەممىيلىك مۇناسىۋەتنى ياخشىلايدۇ ، سەممىيەتسىزلىك مۇناسىۋەتنى يامانلاشتۇرىدۇ . بۇ سۆزۈمنى جاڭجۈنگە يەتكۈزۈڭ . راستىنلا مىن جاڭجۈن سەممىيلىكى بولسا ، سىپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ تەسلىم بولسۇن ! — ئۇ بىر تىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋام قىلدى ، — بىز سىلەرگە يەنە ئىككى كۈن ۋاقىت بېرەيلى ! بۇ ئىككى كۈن ئىچىدە سىپىل دەرۋازىلىرىنى ئېچىپ بەرمىسەڭلار ، بىزدىن يامانلىماڭلار !...

قاۋاش قازىنىڭ سۆزى تۈگە ـ تۈگمەي سىپىل ئۈستىدە تۇپەك ملتىق ئېتىلىپ ، ئۇنىڭ دەھشەتلىك ئاۋازى ھەممە ياقنى ياڭرىتىۋەتتى . ئۇچۇپ كەلگەن رەھىمسىز ئوق خۇدابەردى بەگكە تېگىپ ، ئۇنىڭ جېنىنى ئالدى . بۇنى كۆرگەن قاۋاش قازى

چىدىيالماي ، چىلىڭ لويىگە يولۋاستەك ئېتىلىپ بېرىپ تۇتۇۋالدى . قاچقىلى تەمشىلىۋاتقان چىلىڭ لويىنى ئاستىغا بېسىپ ، بېلىدىكى پىچىقىنى غىلاپىدىن سۇغۇرۇۋېلىپ خۇددى مالنى بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلىۋەتتى . ئۇنىڭ بوغدىيىكى ئالاھىدە پۇلتىيىپ چىققان گېلىدىن چىققان قارا قان توپىنى بۇلغىۋەتتى . قامەتلىك قاۋاش قازى بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ ھەممىسىنى ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن غەزەپنىڭ ياۋايى كۈچىدە ، ئۆزىمۇ بىلمىگەن ھالدا قىلىۋەتتى . ئۇ ، چىلىڭ لويىنىڭ بېشىنى كېسىۋېلىپ ، كۆۋرۈكنىڭ چىقىپ تۇرغان تۈۋرۈكىگە ئېسىپ قويدى . ئىككىسى تىلماچقا خۇدابەردىنىڭ جەسىتىنى كۆتۈرتۈپ ، بارگاھقا يول ئالدى . ئۇلار بارگاھقا يېقىنلاپ كېلىپ ، ئۆزلىرىنىڭ يولىغا قاراپ تۇرغان موللا شەۋكەت ، ئەلاخان ۋە بارلىق قوزغىلاڭچىلارنى كۆردى...

*　　*

«كورە چېرىكلىرى ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ ! ئويغىنىڭلار ، قېرىنداشلار !»

قاراۋۇللارنىڭ تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرىغان ھەيۋەتلىك ئاۋازلىرى كېچە جىمجىتلىقىدا خۇددى گۈلدۈرمامىدەك ياڭرايتتى .

ئاسماندا نۇرلۇق يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ چاقنايتتى . ئۇلار زېمىندىكى ئاۋازلاردىن چۆچۈپ چىملىداۋاتقان ئەرش قىز - يىگىتلىرىنىڭ كۆزلىرىگە ئوخشايتتى . يېنىك چىقىۋاتقان شىمال شامىلى يوپۇرماقلارنى بىلىنەر - بىلىنمەس شىلدىرلىتىپ ، ياڭراۋاتقان ئاۋازلاردىن چۆچۈگەندەك ھەر تەرەپكە قاچاتتى . تازا ئۇيقۇ تاتلىق بولىدىغان تۈن قاراڭغۇسىدا ئەنسىزلىك بىلەن ياڭراۋاتقان ۋارقىراشلار چېدىر ، ئاق ئۆي ۋە گەمىلەردىكى كىيىمىنى سالماي ياتقان قوزغىلاڭچىلارنى ئويغىتىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرغۇزاتتى . ئۇلار يانلىرىدىكى قوراللىرىنى

قوللىرىغا ئېلىپ ، تېخىچە قاراۋۇللارنىڭ سادالىرى ياڭراۋاتقان تالاغا ئېتىلىپ چىقاتتى...

قاۋاش قازلار قايتىپ كەلگەندىن كېيىن ، ئەلاخان مىڭبېشىلارنى يىغىپ تۆۋەندىكىدەك ئورۇنلاشتۇرۇش ئېلىپ باردى :

— بىرقانچە سىپاھلىرىنى چىقىرىپ بەرگىنىگە قاراپ ، مىن جاڭجۇڭگە ئىشىنىپ كەتكىلى بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . بۈگۈنكى خۇدابەردى بەگنىڭ ئۆلۈمى بىزگە بىر ئاگاھلاندۇرۇش بولدى . كۆرەنىڭ جىمجىت يېتىۋېلىشىدا بىر شۇملۇق باردەك قىلىدۇ . كېچىلىرى ياستۇقنى قىرلاپ ئۇخلاشقا بولمايدىغاندەك تۇرىدۇ . مەن شۇنداق پەرمان چۈشۈرىمەن : بۈگۈن كېچىدىن باشلاپ بارلىق قېرىنداشلىرىمىز كىيىملىرىنى سالماي ، قوراللىرىنى يېنىغا قويۇپ ياتسۇن ! قاراۋۇللار بىر ھەسسە كۆپەيتىلسۇن !...

ئەلاخان قاراۋۇللارنىڭ بىرىنچى قېتىم ۋارقىرىشى بىلەنلا ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ تالاغا چىقتى . ئۇ مىڭبېشىلىرىنى چاقماق تېزلىكىدە ئاق ئۆيىنىڭ يېنىغا يىغىپ ، بولىدىغان جەڭنى ئورۇنلاشتۇردى . پالۋان قوزغىلاڭچىلارنىڭ يېرىمىنى كېلىۋاتقان كۆرە چېرىكلىرىگە قارشى ئاتلىنىشقا بۇيرۇپ ، يېرىمىنى جەڭگە كىرىشكە تەييار بولۇپ تۇرۇشقا ئورۇنلاشتۇردى .

— چېرىكلەر قاچقان ھامان ، ئىز بېسىپ قوغلاپ كۆرە ئىچىگە كىرىپ كېتەيلى ! بۇ كۆرەنى ئازاد قىلىشىمىزدا تېپىلمايدىغان ئەڭ ياخشى پۇرسەت ! قولدىن بېرىپ قويۇشقا زادىلا بولمايدۇ . ئاتلىقلار كۆرە چېرىكلىرى قېچىشى بىلەن قوزغىلىپ ئۇلار بىلەن بىللە كۆرەگە كىرىۋالسۇن !...

سېپىلنىڭ شىمالىي دەرۋازىسىدىن چىقىپ ، قىيا - چىيا ۋارقىراپ قوزغىلاڭچىلار بارگاھىغا كېلىۋاتقان چېرىكلەر مىن جاڭجۇڭنىڭ ئالاھىدە باققان چېرىكلىرى بولۇپ ، ھەممىسى دېگۈدەك هاراق ئىچىپ تازا قىزىۋالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇلارنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازلىرى بارگاھقا يېقىنلاپ كېلەتتى .

ئىككى تەرەپتىن كەلگەن قىيقاس ـ چۇقانلىق قىيان بىرـ بىرىگە دەھشەتلىك ئۇرۇلدى، قىلىچ ۋە نەيزىلەردىن چاقماق چېقىپ، تۆپەك مىلتىقلاردىن گۈلدۈرماما گۈلدۈرلىدى. جەڭ باشلانسىلا ئۆزىنى تۇتالماي قىزىپ كېتىدىغان ئەلاخان قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا قىلىچىنى ھاۋادا ئوينىتىپ، جەڭگە يولۋاستەك ھۆركىرەپ كىرىپ كەتتى.

«كىرىپ بىر تەرەپتىن ئەمىرى زامان،
يەنە توختى ئاخۇن جاھان پەھلەۋان.»①

توختى ئاخۇن ئەخمەتخان خوجىنىڭ ئىنىسى بولۇپ، كېيىنكى جەڭلەردە ئۇنىڭ داڭقى چىقىپ، باتۇرلۇقى ئېغىزلاردا سۆزلەندى. بۇ جەڭدىمۇ ئۇ، كۆرە چېرىكلىرى ئىچىگە بىرىنچى بولۇپ بۆسۈپ كىرىپ، چاپ ـ چاپقا ئۆتتى، ھەش ـ پەش دېگۈچە ئۇنىڭ قىلىچى قىزىل قان بىلەن بويالدى.

كۈنچىقىش تەرەپ ئاستا ئاقىرىشقا باشلىدى. ئۇيۇقتا نۇرلۇق چولپان يۇلتۇزى كۆرۈندى. ئۇ ئېتىزلىقلار، دەل ـ دەرەخلىكلەر ئارىسىدا بولۇۋاتقان قانلىق جەڭگە، ئالتۇن كىرپىكلىرىنى قېقىپ قورققاندەك قارايتتى.

جەڭ بارغانسېرى كۈچىيىۋاتاتتى. گۈل ـ گىياھ ۋە يەر ئۆلگەنلەرنىڭ قىزىل قېنى بىلەن بويىلىۋاتاتتى. ياردارلارنىڭ ئىڭراشلىرى جەڭ بولۇۋاتقان دالىنىڭ ھەممىلا يېرىدىن ئاڭلىناتتى. كۆرە چېرىكلىرىمۇ جان ـ جەھلى بىلەن قوزغىلاڭچىلارغا قارشى قاتتىق جەڭ قىلىۋاتاتتى.

ئۇپۇق گويا تۆكۈلگەن قانلاردىن قىزارغاندەك گۈلگۈن رەڭگە كىردى. ئۇزۇن ئۆتمەي، چوغ رەڭلىك قۇياشمۇ يەر ئاستىدىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 30 ـ بەت.

كۆتۈرۈلۈپ ئۇپۇققا چىقتى . ئۇ ۋە ھەممەيلەن جەڭ بولۇۋاتقان دالىغا تىكىلدى . لېكىن ، بۇنداق جەڭلەرنى دۇنيانىڭ ھەممە يېرىدە تالاي ـ تالاي كۆرگەن قۇياش ئاستا ـ ئاستا ئۆز رەڭگىگە كېلىپ يۇقىرى ئۆرلەشكە باشلىدى .

كۆرە چېرىكلىرى سان جەھەتتىن قوزغىلاڭچىلاردىن ئاز بولۇپ ، ئاخىرى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي قالدى . ئۇلار ئاستا ـ ئاستا چېكىنىشكە باشلىدى . بۇنى كۆرۈپ دەل ـ دەرەخلەر ئارىسىدا تۇرغان ئاتلىق ، پىيادە قوزغىلاڭچىلار قىيقاس ـ چۇقان بىلەن ھۇجۇمغا ئاتلاندى . چېرىكلەر ئەمدى ئالدى ـ كەينىگە قارىماي سېپىل دەرۋازىسىغا قاراپ قاچتى . قوغلاپ كەلگەن ئاتلىقلار كۆرە چېرىكلىرىگە ئارىلىشىپ سېپىل ئىچىگە كىردى . پىيادە قوزغىلاڭچىلارمۇ يېتىپ كېلىپ ، قەلئە ئىچىگە گۆركىرىگەن قىياندەك ئاقتى .

«بۇياندىن كىرىپ توقەنەك بەگ ھەممە ،
كى بەل لەشكەرى مۇسىيار بەگ ھەممە .
ئەزىم شاھ ، ئەلىم شاھ ، ئەمىر شاھ ھەممە ،
مەمەت شاھ ، خوجا شاھ ، تۆمۈرشاھ ھەممە…
كى بىر كوچىدىن غۇلجا پەھلەۋانلارى ،
ئارائۆستەڭ دەلىرى جاۋانانلارى…
چۇلۇقاي ، بۆلۇكەي ، مازارلىق تامام ،
يەنە بارتوقايدىن تامام خاس ـ ئام .
يەنە قاش ، سۇپتاي بەھادىرلارى ،
كى قورغاس ئېلىنىڭ كى پۇر زۇرلارى .
كى تۇنگانى ئاخۇن چېرىكى تامام ،
كى يالغۇز ياغاچ ، كاندىن خاس ـ ئام…
شەھەرباغ ، قوغۇنچى ۋە قاينۇق ھەممە ،
جاغۇستاي ، دۆلاتۇ ، خوناخاي يەنە .

ئىككى بوغرالىق بىلەن غالجات ئىلى ،
ئاچانوقۇ ، شۇڭقار ، كەتمەن بېلى .
كى داردامتو بىرلە ئۇدۇتۇ تېغى ،
دۇبۇن لەشكەرى كەلدىكى ئەنبۇھ تېخى…
كى نەئىرە جىگەربەند چېكىپ هاي ـ هۇي ،
نىچۇك تەڭ بولۇر ئەجدىها بىرلە ئۇي …
كى قانغا بويالىپ ، بولۇپ لالە رەڭ ،
كى بىر كېچە ـ كۈندۈز قىلىپ سەخنى جەڭ . » ①

مىن جاڭجۈن ئۆزىگە ئوت قويۇپ ئۆلۈۋالدى ، قوزغىلاڭچىلار جاڭجۈن مەھكىمىسى ۋە باشقا ئورۇنلاردىكى بايلىقلارنى خالىغىنىچە ئالدى ، ئەمىر ئەلاخان ئۇلارنى توسۇمىدى .

تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ۋە شىمالىنى باشقۇرىدىغان جاڭجۈن مەھكىمىسى ئورۇنلاشقان كۈرە 1867 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا قوزغىلاڭچىلار قولىغا ئۆتتى…

① «غازات دەرمۈلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 31 ـ بەت .

ئون بەشىنچى باب

ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆزنىڭ تەقدىرى

كۆرە ئېلىنغاندىن كېيىن، دەرھال قوشۇنلارنى رەتلەپ، سۆيدۈك - قورغاسلارغا يۈرۈش قىلىپ ئىلى ۋادىسىنى ئىشغال قىلىش كېرەك ئىدى. لېكىن، موللا شەۋكەتنىڭ نىيىتى ئۇنداق بولمىدى. ئۇ پۈتۈن ئىلى ۋادىسىنى ئىشغال قىلىشنى ئەمەس، بەلكى كۆرە ئۇرۇشىدا ئابرۇيى ھەسسىلەپ ئۆسكەن ئەلاخاننى ئەمىرلىكتىن قالدۇرۇشنى ئويلىدى. موللا شەۋكەتنى توققۇزتارا ۋەقەسىدە تەدبىرسىز دەپ ھېسابلىغان قوزغىلاڭچىلار ئىلاجسىز ئۇنىڭغا بويسۇنۇپ كېلىۋاتاتتى، بولمىسا ئاللىقاچان رايى قايتىپ بولغانىدى. ئۇلار ئۆز كۆڭلىدە ئەلاخاننى قوزغىلاڭغا باش قىلىشنى خالايتتى. موللا شەۋكەت بىلەن قوزغىلاڭچىلار ئەلاخان ھەققىدە ئەنە شۇنداق بىر - بىرىگە تۈپتىن ئوخشاشمايدىغان ئىككى خىل ئويدا بولۇۋاتقان كۈنلەردە، ئاخۇنۇم: ئەلاخان گۇناھ ئۆتكۈزدى دەپ ئۇنى ئەمىرلىكتىن قالدۇردى. بۇ ئىش ئاخۇنۇمنى قالدۇرۇپ، ئەلاخاننى ئۆزلىرىگە باش قىلىشنى خالايدىغان قوزغىلاڭچىلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى...

قوزغىلاڭچىلارنىڭ ۋەكىللىرى، مىڭبېشىلار موللا شەۋكەتنىڭ ئالدىغا توپ - توپ كىرىپ، ئەلاخاننىڭ ئۆزلىرى بىلمىگەن گۇناھىنى تىلىدى. بىراق ئاخۇنۇم ئۇلارنىڭ

پىكىرلىرىنى رەت قىلىپ، ئۆزىنىڭ پەرماندا چىڭ تۇردى. خۇيزۇلارنىڭ چوڭلىرىدىن ياگۇر پالۋان باشلىق بىرقانچىلىرى كىرىپ ئەلاخاننى ئەمىرلىكتىن ئېلىۋەتمەسلىكنى ئۆتۈندى. خۇيزۇ مۆتىۋەرلىرىمۇ ئاخۇنۇمنىڭ يېنىدىن ئاچچىق يۇتۇپ يېنىپ چىقتى.

— نېمىدېگەن زوۋان ئۇقمايدىغان تەرسا ئادەم بۇ! — دېدى ئېگىز بويلۇق ياگۇر پالۋان موللا شەۋكەتنىڭ يېنىدىن يېنىپ چىقىۋېتىپ.

ئاسمان زەڭگەر رەڭدە، قۇياش ئۆزىنىڭ يۇزىگە نۇرىنى سېپىپ جۇلالاندۇرۇۋەتتى. تومۇز كۈنلىرى يېقىنلاپ كېلىۋاتقان، ئەتىگەندىن باشلاپلا ئىسسىق بولۇۋاتقان كۈنى ناشتىدىن كېيىن، غۇلجا شەھىرىنىڭ چوڭلىرىدىن جالالىدىن خەلپەم، مەنسۇر بەگ، بەيتىللانىڭ ئىمامى مەشھۇر داموللام قاتارلىق ئوندىن كۆپ ئادەم هاكىمبەگ مەھكىمىسىدىكى موللا شەۋكەتنىڭ ئىشخانىسىغا كەلدى.

ئاخۇنۇم ئاستىغا تولدۇرۇپ گىلەملەر سېلىنغان ھەشەمەتلىك ئىشخانىنىڭ كۈنپېتىش تۆرىدە، قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىدىكى شىرە ئۈستىدە قېلىن بىر كىتاب ئېچىقلىق تۇراتتى. ئېچىلغان ئىشىكتىن كىرىپ كېلىۋاتقان جالالىدىن خەلپەمنى كۆرگەن موللا شەۋكەت ئورنىدىن تۇرۇپ ئاپئاق ساقاللىق خىزىردەك قېرىغان مويسىپىتنىڭ ئالدىغا قول باغلاپ كەلدى. ئۇ جالالىدىن خەلپەم بىلەن قول ئېلىپ كۆرۈشۈپ، تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى، خەلپەمنى ئۆزى ئولتۇرغان تۆر تەرەپكە تەكلىپ قىلغان ئاخۇنۇم قالغانلارغا قاراپمۇ قويمىدى.

جالالىدىن خەلپەم بىلەن موللا شەۋكەت قاتار ئولتۇردى، قالغانلار سارايىنىڭ ئىككى تەرىپىدىن ئورۇن ئالدى.

— ھەزرىتىم! — موللا شەۋكەت يوغان سەللىلىك بېشىنى

جالالىدىن خەلپەمگە بۇرىدى ، — بۇ ئىسسىقتا ئۆزلىرى نېمىگە ئاۋارە بولۇپ كەلگەندىلا ! ؟ ئادەملىرىدىن بىرىنى ئەۋەتىپ دېگەن بولسىلا بولاتتىغۇ ! ؟ — دېدى موللا شەۋكەت خەلپەمنىڭ شۇنچە كۆپ ئادەم بىلەن نېمىگە كەلگەنلىكىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان بولسىمۇ ، بىلمەسكە سېلىپ .

— هەي !… ئۆزۈمنىڭ ئىشى بولسا ، ئالدىلىرىغا كەلمەيتتىم . ئەل - يۇرتنىڭ غېمى ئولتۇرغۇزمىدى ، — دەپ ئالدىرىماي سۆز باشلىدى ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن ، چىرايى نۇرانە خەلپەم ، ئۇنىڭ ئاپئاق قاشلىرى تېگىدىكى قاپقارا كۆزلىرىدىن نۇر چېچىلاتتى ، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدىنمۇ نۇر ياغاتتى ، — ئاڭلىسام كۆپ يۇرت چوڭلىرى ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ باشلىقلىرى كېلىپ ئۆزلىرىگە دېگەن بولسىمۇ ، ئۇلارنىڭ سۆزلىرىنى رەت قىلىپ ، ئەلا پالۋاننى ئېلىپ قالماپتىلا ! ئەلا پالۋان بولمىسا ، سىلى كۇرەنى ئالالايتتىلىمۇ ؟ ! ئۇ غەلبىلىك ئۇرۇش قىلالايدىغان دانا ۋە باتۇر ئادەم ! ئۇنىڭدەك بىرىنىڭ يانلىرىدا بولغىنى بىلسىلە ، بەختلىرى ! تېخى سۇيدۇڭ ، قورغاسلار ئېلىنمىدى ، ئەلاخان سىلىگە يەنىلا كېرەك ! بىز سىلىگە ، شۇنداقلا ئەل - يۇرتقا كۆيۈنۈپ ، پالۋاننى ئۆز يانلىرىغا قايتۇرۇپ كەلسىلە ، دەپ كەلدۇق !…

— هەزرىتىم ، باشقا هەرقانداق تەلەپلىرى بولسا سۆزسىز ئورۇندايتتىم ، رەنجىمىسىلە ، ئەلاخاننى يېنىمغا قايتۇرۇپ كېلەلمەيمەن ، ئۇ كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزدى ، — دېدى موللا شەۋكەت خەلپەمدىن كۆزلىرىنى قاچۇرۇپ ، شىرە ئۈستىدىكى كىتابقا قاراپ تۇرۇپ .

— پالۋان زادى نېمە گۇناھ ئۆتكۈزدى ؟

— ئۇنىڭ گۇناھىنى بىر ئۆزۈملا بىلىمەن !

— دېگىلى بولمايدىغان قانداق گۇناھتۇر ئۇ ؟

— رەنجىمىسىلە ، دەپ بېرەلمەيمەن !

جالالىدىن خەلپەم ئەقىللىق، كۆپنى كۆرگەن، كۆپ ئوقۇغان ئالىم ئادەم بولۇپ، موللا ناسىر ئەلەمدىن قالسىلا، ئىلىدا ئالاھىدە ھۆرمەتكە سازاۋەر ئىدى. ئۇ موللا شەۋكەتنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئەلاخاننى ئەمىرلىكتىن چۈشۈرۈۋەتكەنلىكىنىڭ سەۋەبىنى بىلەتتى. ئەلاخاندا نېمە گۇناھ بولسۇن!؟ ئۇ قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا مېڭىپ جەڭ قىلىپ، كۈرەشنى ئازاد قىلىشتا ئالاھىدە تۆھپە ياراتتى. نام ـ ئابرۇيى ئەل ـ يۇرت ئىچىگە باھار شامىلىدەك تارقىغان ئەمىر، ئىچى تار ئاخۇنۇمنى ئەندىشىگە سېلىپ قويدى. ئەلاخان بولسىلا، ھازىرقى ئورنىدىن ئايرىلىپ قالىدىغانلىقىنى بىلگەن موللا شەۋكەت، ئۇنى ئەمىرلىكتىن قالدۇردى. ئەل ـ يۇرتنى ئىشەندۈرگۈدەك گۇناھ ئارتالمايدىغانلىقىنى بىلگەن مەككار ئاخۇنۇم: «گۇناھىنى ئۆزۈم بىلىمەن» دەپ ئۇچۇق بىرنېمە دېيىشكە پېتىنالمىدى.

— ئاخۇنۇم! — دېدى جالالىدىن خەلپەم موللا شەۋكەتكە بۇرۇلۇپ قاراپ، ئۇنىڭ قوي كۆزلىرىدىن سەممىيلىك نۇرى تۆكۈلەتتى، — ھەرقانداق بىر ئۇلۇغنىڭ يېنىدا دانا ۋە باتۇر ئادەملىرى بولمىسا، ئۇ ئۆزىنىچە ھۆكۈم سۈرەلمەيدۇ. ئەقىللىق ۋە جەسۇر ياردەمچىلىرى بولغان ھاكىملار خاتىرجەم بولىدۇ. ئەلاخان سىلىگە ئەنە شۇنداق دانا ۋە قەيسەر ياردەمچى بولالايدۇ. ئەگەر ئەلاخاننى يانلىرىغا دەرھال قايتۇرۇۋېلىپ كەلمىسىلە، ئەل ـ يۇرت سىلىدىن قول ئۈزىدۇ. سىلىنى ئۆزلىرىگە باش قىلغان ئەل ـ يۇرت، يەنە سىلىنى باش بولۇشتىنمۇ قالدۇرالايدۇ! بۇنىمۇ ئويلىسىلا! بىز سىلىنىڭ غەملىرىنى يەۋاتىمىز، ئەل ـ يۇرتنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالمىسۇن، دەۋاتىمىز!...

— مېنىڭدىن رەنجىسىلىمۇ مەيلى، ھەزرىتىم، ئامالىم يوق، ئەلانى قاشتىن ياندۇرۇپ كېلىپ، يەنە ئەمىر قىلالمايمەن! — دېدى موللا شەۋكەت ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋېلىپ.

جاللىدىن ھەزرەتنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغان بىغەرەزنىڭ ئۆز سۆزلىرىنى ئاڭلايدىغانغا كۆزى يەتمىگەن باشقىلار ئېغىز ئاچمىدى. ئاخىرى جاللىدىن خەلپەم ئورنىدىن تۇردى. قالغانلارمۇ ئۇنىڭغا ئەگىشىپ، موللا شەۋكەتنىڭ يېنىدىن ئاچچىق يۇتۇپ چىقىپ كەتتى...

*　　　*

مەيلى سەن داڭقى چىققان باتۇر بول ياكى نام ـ شۆھرىتى قۇياش نۇرىدەك ئالەمگە تارقالغان دانا بول، سېنىڭدىن ئەلنىڭ كۆڭلى قالسا، بىر تىيىنگە ئەرزىمەيدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالىسەن! موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم ئەنە شۇنداق بولدى.

مەيلى يۇرت چوڭلىرىنىڭ بولسۇن، مەيلى خەلقنىڭ بولسۇن موللا شەۋكەتتىن كۆڭلى قالدى، قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئاچچىقى كەلدى. ئۇلار ئاخۇنۇمنى قوزغىلاڭنىڭ باشلىقلىقىدىن قالدۇرۇپ، ئەلاخان پالۋاننى ئورنىغا قويماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن توپ ـ توپ يۇرت كاتتىلىرى، خەلق ۋە قوزغىلاڭچىلار ئەلاخاننىڭ يۇرتى قاشقا قاراپ ئاتلاندى. پالۋاننىڭ يېزىسى چوڭلار، خەلق ۋە قوزغىلاڭچىلار تولۇپ كەتتى. ئۆي ـ ئۆيلەردە، باغۇ بوستان، دەل ـ دەرەخلەر سايىلىرىدە ئولتۇرغان ئادەملەر ئەلاخانغا ئۆز كۆڭۈللىرىنى ئېيتىشنىڭ ۋاقتىنى كۈتۈپ تۇراتتى. بۇ يەرگە سادىر پالۋانمۇ، موللا بىلال شائىرمۇ كەلدى.

سادىر پالۋان بىرقانچە ئادەملەر بىلەن ئەلاخاننىڭ ئۆيىگە كىردى. ئۇلار ئەلاخان بىلەن كۆرۈشۈپ، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى. قاڭرۇق ئىشىك يېنىدا ئولتۇرغان ئەمىرگە قاراپ سۆز باشلىدى:

— ئۇكا! دۇنيادا ئەل ـ يۇرتنىڭ ئىشەنچىسى ۋە ھۆرمىتىدىن ئۇلۇغ بەخت بولمايدۇ، خۇشاللىق بولمايدۇ! بۈگۈن خەلقنىڭ

كۆڭلى موللا شەۋكەتتىن قېلىپ ، سىنى ئۆزلىرىگە باش قىلىشۋېلىشنى خالىماقتا . سەھرايىڭغا كەلگەن خەلقنى كۆرۈۋاتقانسەن؟ ! ئۇلار ساڭا : «بىز سىزنى ئۆزىمىزگە باش قىلدۇق ! » دەپ كۆڭلىنى ئىزھار قىلماقتا . ئۆز خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئوغۇل ، ئۆز خەلقىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمايدۇ . مەن سېنى : خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغان خەلق ئوغلى ! دەپ بىلىمەن . قېنى ، تۇر ئورنۇڭدىن ، سۆيۈملۈك خەلقىمىزنىڭ ئالدىغا چىقايلى ! سەن ئۇلارغا ئۆز كۆڭلۈڭنى ئېيتقىن !...

قاڭرۇق ئەلاخاننى باشلاپ ھويلا ئالدىغا چىقتى . دەرۋازا ئالدىغا توپلانغان خەلق خۇددى ئىلى دەرياسىدەك دولقۇنلايتتى .

ئادەملەر تەرەپ - تەرەپتىن ۋارقىرايتتى . تومۇز ئىسسىقىدا تەرلەپ - قىزىرىپ كەتكەن ئادەملەر كۆڭلەكلىرىنىڭ يېڭى بىلەن يۈز - كۆزلىرىنى ئېرتىپ توختىماي توۋلايتتى :

— ئەمدى بىزگە موللا شەۋكەتنىڭ كېرىكى يوق ! بىزگە سىز باش بولسىڭىز بولدى ، ئەلاخان !...

كۆزلىرى ياشقا تولغان ئەلاخان ئىككى قولىنى باغلاپ ، خەلققە ئېگىلىپ سالام قىلدى .

— رەھمەت ، رەھمەت ! — دەيتتى ھاياجانلانغان ، لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئېقىۋاتقان پالۋان قىيىقاس — چۇقان كۆتۈرۈۋاتقان جانجىگەر قېرىنداشلىرىغا تىكىلىپ ، — ماڭا بۇنچىلىك ئىشەنچ ۋە ھۆرمەت بىلدۈرگەنلىكىڭلاردىن تولىمۇ ھاياجانلىنىپ ، نېمە دېيىشىمنى بىلەلمەي قالدىم . ئۆيدە سادىر ئاكام ماڭا : «مەن سېنى خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغان خەلق ئوغلى ، دەپ بىلىمەن ، راستىنىلا سەن خەلقىنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئوغۇل بولساڭ ، خەلقىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرمايسەن ! » دېگەنىدى . مەن سىلەرنىڭ سادىق ئوغلۇڭلار ! سىلەر ئوتقا دېسەڭلار ئوتقا ، سۇغا كىر دېسەڭلار سۇغا كىرىشكە تەييارمەن !...

ئۇنىڭ سۆزى تېخى تۈگىمىگەنىدى . يۇگۈرۈپ كەلگەن ئادەملەر ئەلاخاننى كۆتۈرۈۋالدى . ئۇلار كۆتۈرگەن پېتى ئۇزۇن كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىدە مىغىلداۋاتقان خەلقنىڭ ئىچىگە ئەكەلدى . خەلق پالۋاننى ئاسمانغا ئېتىپ ، ئۆزلىرىگە باش بولغانلىقىنى خېلىغىچە مۇبارەكلىدى...

تۈنجى ھاكىمبەگ مۇساگۈلنىڭ سالدۇرغان ھاكىمبەگ مەھكىمىسىنىڭ ئالدىدا قاشقا بارالمىغان خەلق دولقۇنلىناتتى . ھەر تەرەپتىن كۆلكە ـ چاقچاقلار ، چۇقانلار ياڭرايتتى . خىزىردەك چىرايى نۇرانە ، ئاپئاق ساقىلى مەيدىسىگە چۈشكەن جالالىدىن خەلپەم ، موللا مەشھۇر ئىمام باشلىق شەھەر چوڭلىرى ھەيۋەتلىك مەھكىمە دەرۋازىسىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراپ تۇراتتى .

كۆيۈۋاتقان كۈن نامازدىگەرگە يېقىنلاپ ، بىلىنەر ـ بىلىنمەس سالقىن تارتىۋاتاتتى . دەل ـ دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى سالقىننى سەزگەندەك ، تۇيۇقسىز چۆچۈپ شىلدىرلاپ قوياتتى . ئاسمان بۇلۇتسىز بولۇپ ، كۆكۈچ رەڭدە جۇلالىناتتى .

ئادەملەر قىزىرىپ تەرلەپ كەتكەن بولسىمۇ ، يەڭ ۋە قولياغلىقلىرى بىلەن توختىماي يۈز ـ كۆزلىرىنى ئېرتىپ ، ئۆزئارا پاراڭلىشاتتى ، چاقچاقلىشىپ كۈلۈشەتتى . ئىلىنىڭ چاقچاق كۈلكىسىمۇ ئالاھىدە ، ئۇلار پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن قاقاقلاپ كۈلەتتى . ئىككى ئىلىلىق بىر يەردە بولۇپ قالسىلا ، چاقچاقلىشىدىغانلىقى ھەممىگە ئايان . ئۇلار ھەتتا قەبرىستانلىقتىمۇ چاقچاقلىشىپ ، ئەرۋاھلارنى كۈلدۈرۈۋېتىدىغۇ ؟ بولۇۋاتقان قىزىق چاقچاقلاردىن كۆتۈرۈلگەن كۈلكە ئوتلۇق ھاۋانى دولقۇنلاندۇرۇپ ، يىراق ـ يېقىنلارغا كېتەتتى .

«كېلىۋاتىدۇ !» دېگەن تۇيۇقسىز چىققان جاراڭلىق ئاۋاز ، چاقچاق ، كۈلكە ۋە پاراڭلارنى سۇ سەپكەندەك توختىتىپ ، ھەممە

كۆزلىرىنى مەھكەمە ئالدىدىكى چوڭ كوچىنىڭ كۈنچىقىش تەرىپىگە قاراتتى. راست، ئۇلار كۈتۈۋاتقان ئەلاخانلار كېلىۋاتاتتى.

جالالىدىن خەلپەم، موللا مەشھۇر ئىمام قاتارلىقلار ئادەملەر ئارىسىدىن ئۆتۈپ، يول ئۈستىگە چىقتى. ئادەملەر بۇ ھۆرمەتلىك چوڭلارغا باش ئېگىپ، قول باغلاپ يول بەردى. ئەلاخان تېخى يېقىنلاپ كەلمەيلا، قولاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ كېلىۋاتقان چىرايلىق ئېتىدىن چۈشۈپ، ئېتىنى يېتىلەپ ماڭدى. ئۇنىڭ يېنىدىكىلەرمۇ ئاتلىرىدىن چۈشۈپ، چۇلۇۋۇرىدىن يېتىلەپ، ئەلاخاننىڭ كەينىدىن ئەگەشتى.

پالۋان يېتىپ كېلىپ، ئېتىنىڭ چۇلۇۋۇرىنى تاشلاپ، يۈگۈرۈپ دېگۈدەك جالالىدىن خەلپەمنىڭ ئالدىغا كەلدى، ئۇ قول باغلاپ باش ئېگىپ سالام قىلىپ، ھال - ئەھۋالىنى سورىدى، دەرھال خەلپەمنىڭ ئوڭ تەرىپىگە ئۆتۈپ قولتۇقىدىن يۆلىۋالدى.

— سېنىڭ، ئوغلۇم، باش بولغىنىڭ جاھان ئىش بولدى. موللا شەۋكەت دېگەن بىر بولمىغان ئادەم ئىكەن! نۇرغۇنلىغان ئەل - يۇرتنىڭ چوڭلىرى ئالدىغا كىرىپ، سېنى قاشتىن قايتۇرۇپ كېلىپ ئەمىر قىلىش ھەققىدە ئېيتىسىمۇ، جاھىللىق بىلەن ئۆز پەرمانىدا چىڭ تۇرۇۋالدى. خەلق ئۇلۇغ، ئاق - قارىنى، ياخشى - يامانىنى بىلىدۇ. ئاخىرى موللا شەۋكەتتىن كۆڭلى قالغان خەلق، سېنىڭ قېشىڭغا كەتتى. مەنمۇ باراي دېۋىدىم، بىراق، قېرىلىق ئاتقا مىندۈرمىدى. سېنى قارشى ئالىمىز! باش بولغانلىقىڭنى مۇبارەكلەيمىز!

جالالىدىن خەلپەمنىڭ سۆزلىرى ئەلاخاننى يەنە بىر قېتىم قاتتىق ھاياجانغا سالدى.

— رەھمەت، ئاتا! سىلىنىڭ ھازىر دېگەن سۆزلىرى ماڭا بىر ئۆمۈر ساۋاق بولىدىغان بولدى. راست، خەلق ئۇلۇغ، ئۇ ياخشى - يامانىنى، ئاق - قارىنى ئايرىۋالالايدىغان دانا!

ھەر تەرەپتىن كۆتۈرۈلگەن جاراڭلىق سادالار چوڭ كوچا ئاسمىنىدا ياڭرايتتى :

— ئەلاخاننىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىنى مۇبارەكلەيمىز !

— ياشىسۇن ئەلاخان !...

بىردىنلا سەلكىن شامال يۇگۇرۇپ ، دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرى شىلدىرلاپ كەتتى...

*　　　*

مولللا شەۋكەت قوزغىلاڭنىڭ باشلىنىشىدىن قالدۇرۇلۇپلا قالماي ، يەنە موڭغۇل ئاقسۆڭەك قوشۇنلىرىنىڭ توققۇزتاراغا يېقىنلاپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ تۇرۇپ قوشۇن چىقارماي نەچچە يۈز توققۇزتارالىقنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان گۇناھى ئۈچۈن سولاققا ئېلىندى . ئەلاخان ئەخمەتخان خوجىنى چاقىرتىپ كېلىپ : «ئەمدى سىز ، ئەي خوجام ، بىزگە دۇئا قىلىپ ، ئۆيىڭىزدە جىم يېتىڭ !» دەپ گۇناھىدىن ئۆتتى . ئەلاخاننىڭ سىڭار كۆزىنىڭ گۇناھىدىن ئۆتۈشى ، ئۆزى ئەمىرلىككە تەيىنلىگەن توختى ئاخۇننىڭ يۈزىدىن بولدى . ئەخمەتخان توختى ئاخۇنۇمغا تاغا بولاتتى . شۇنىڭ بىلەن سىڭار كۆز ئۆز يۇرتى چىغلىقمازارغا كەتتى .

قوزغىلاڭ جەريانىدا ئۇيغۇر ۋە خۇيزۇلار ئىتتىپاق بولدى . بىراق ، خۇيزۇلارنىڭ باشلىقى ياگۇر پالۋان ، پۈتۈن ئىلىنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانى بولۇشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كېلەتتى . ئۇ ئۆز ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشقا سەۋەب تاپالماي ، ئۇيغۇرلار بىلەن بولغان ئىتتىپاقىنى بۇزالماي يۈرەتتى...

يۇلتۇز ۋە باشقا جايلاردىكى موڭغۇللار كۈرەنىڭ قوزغىلاڭچىلار قولىغا ئۆتۈپ كەتكەنلىكىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، قاتتىق ھەسرەت چەكتى . ئۇلار : «دەرىخ ، ۋادەرىخ ! كىچىكى

قــۇرتلار بۇگۈن ئەجدىها بولدى . ئەمدى بىزلەرنى دەم تارتىپ يۇتۇۋېتەرمۇ ؟ » دەپ قوزغىلاڭچىلاردىن قانداق قىساس ئېلىشنىڭ كــويــىغــا چــۈشتى . بەزى موڭغۇللار : «هازىر قوزغىلاڭچىلار سـۈيـدۈڭــنــى ئــېلىپ ، قورغاستا جەڭ قىلىۋاتىدۇ . سەهرا ـ كــەنــتلــەردە قــېــرىلار ، خوتۇن ـ قىزلار ۋە بالىلارلا قالدى . ساقلايدىغان چېرىكلىرىمۇ ئاز . بىز ئاتلىنىپ سەهرا ۋە كەنتلەرگە هۇجۇم قىلساق ، مال ـ دۇنياغا ئىگە بولۇپلا قالماي ، خوتۇن ـ قىزلىرىنى تۇتقۇن قىلىپ كېلىمىز . شۇنــىڭ بىلــەن ئۇلار داغى هەسرەتتە قالىدۇ… » دېيىشتى . شۇنىڭ بىلەن ئاغياز[①] ۋە باشقا جايلارنىڭ موڭغۇللىرى بىرلىشىپ ، سەهرا ـ كەنتلەرنى بۇلاشقا ئاتلاندى .

«تەكەس بىرلە كەلدى بۇ قالماقلار ،
قوشۇلدى مۇڭا نەچچە ئايماقلار…
كى بىر كۈن ئىدى ۋاقىت هامام بۇغ ،
تەكەس سارىدىن چىقتى چاڭ بىرلە تۇغ…
كى غالجاتدا مۇغ سوقۇش ئەيلەدى ،
بۇغالجات ئېلى تەركى هوش ئەيلەدى…
كى ئەربىرلە خاتون كى نەچچەند تەنان ،
شەهىد بولدى بۇ كەنت ئارا بەردى جان .
بۇ غالجاتنىڭ مالى ـ مەنالىن ئالىپ ،
ئاغاياسقا كەتتى بۇ موغلار يانىپ . »[②]

موڭغۇللارنىڭ بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشىغا ئۇچرىغان كەتمەن ، ئاچاناقۇ ، غالجات ئېلىنىڭ ئامان قالغان چوڭلىرى ئەلاخانغا خەت يــېــزىــپ ، موڭغۇللارنىڭ ياۋۇزلۇقلىرىنى بايان قىلدى . يېڭىلا

① ئاغياز — موڭغۇلكۆرەدىكى جاي ئىسمى .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 35 — 36 ـ بەتلەر .

سۈيدۈك ۋە قورغاسلارنى ئېلىپ كەلگەن پالۋان ، بۇ خەتنى ئوقۇپ غەزىپىنى باسالماي قالدى . ئۇ شۇ زامان ئاغىياز موڭغۇللىرىغا قارشى قوشۇن تارتىش قارارىغا كەلدى . مېھرىدىن مىڭبېشى نۇرغۇن قوزغىلاڭچى قوشۇن بىلەن بېرىپ ئاغىياز موڭغۇللىرىنى باستۇرۇپ غەلىبە قىلىپ قايتتى .

يۇلتۇز ۋە باشقا جايلاردىكى موڭغۇللار ئاغىياز موڭغۇللىرىنىڭ تەقدىرىنى ئاڭلاپ ، كېڭەش ئۆتكۈزدى : كۆكشۇن ئامبالنى باش قىلىپ ، كۇنەسنىڭ تۆمۈرلۈك دېگەن يېرىگە ھەرقايسى ئورۇنلارنىڭ قوشۇنلىرى يىغىلىپ ، غۇلجىغا قاراپ ئاتلىنىدىغان بولدى . بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەلاخان ۋە ئەمىر توختى ئاخۇنلار قوشۇنلارنى باشلاپ ، كېلىۋاتقان موڭغۇللارغا قارشى ئاتلاندى . ئۇلار سىنتايىغا كېلىپ ، بارگاھ قۇرۇشىغا ، موڭغۇللاردىن مەكتۇپ كەلدى . ئەلاخان بۇ مەكتۇپنى ئوقۇپ ئولتۇرغان ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى . ئۇنىڭ لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، چىرايى غەزەپتىن يالقۇن چاچتى .

موڭغۇللار خېتىدە : بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز يامانىنىڭ يامىنى ، بارسىلا سىلەرنى تارمار قىلىدۇ ، ياخشىسى :

«كى ئالدىمغا تېزرەك كېلىپ يالبارىڭ ،
كى ئالتۇن ـ كۈمۈش ، ياخشى قىزلار بېرىڭ !»①

دېگەنلەرنى يازدى .

ئەلاخان بىلەن توختى ئەمىر قوزغىلاڭچى قوشۇنلارنى دەرھال ئاتلاندۇرۇپ موڭغۇللارغا ھۇجۇم قىلدى . جەڭ تولىمۇ كەسكىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 35 ـ ، 36 ـ بەتلەر .

بولدى .

«كى باران سۆيىدەك بولۇپ ئاقتى قان ،
كى بىرنەچچە قالماق قۇتۇلدى ئاران .»①

قوزغىلاڭچى قوشۇنلار موڭغۇللارنى بىر كېچە ـ كۈندۈز قوغلاپ ، ئاخىرىدا غەلىبە قۇچۇپ قايتتى . بۇ جەڭگە ياگۇر پالۋان ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن قاتناشتى...

ئەلاخان ئۆزىنىڭ ئىشخانىسىدا قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرۇپ قانداقتۇر بىر ئىشنى ئويلاۋاتتى . ئۇنىڭ بېشىدا بىغىررەڭ مانچىستىر دوپپا ، ئۇچىسىدا چۇنچەن پەشمەت بولۇپ ، ئىككى مەڭزىدىن قان تېمىپ تۇراتتى ، چىرايلىق ياسالغان قاپقارا بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئۇستىگە قايرىلىپ ، تېخىمۇ چىرايلىق كۆرۈنەتتى ، ئۇچلۇق ئېڭىكى پاكىز قىرىلغان بولۇپ ، قارا قاشلىرى تېگىدىكى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن خىيال چېچىلاتتى . شۇ چاغدا ئىشىكنى چېكىپ ياش مۇلازىم يىگىت كىرىپ ، تاپىسىدىلا قول باغلاپ تۇرۇپ ، ياگۇر پالۋاننىڭ كەلگەنلىكىنى خەۋەر قىلدى .

— كىرسۇن ! — دېدى ئەلاخان خىيالىنى توختىتىپ ، بېشىنى كۆتۈرۈپ .

مۇلازىم يىگىت چىقىپ كېتىپ ، هايال بولماي بېشىغا ئاق يىپەك دوپپا ، ئۇستىگە ئېتىكى تىزىغا كېلىدىغان قارا پەشمەت كىيگەن ، ئېگىز بويلۇق ، قاشلىرى ئىنچىكە ، كۆزلىرى يوغان ، ئىنچىكە بۇرۇتلۇق ، سىم ساقاللىق ياگۇر پالۋان ئىشىكتىنلا سالام قىلىپ كىرىپ كەلدى . ئەلاخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، مېهمان

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 36 ـ بەت)

بىلەن قول ئېلىشىپ كۆرۈشۈپ قىزغىن كۈتۈۋالدى . ئىككىسى بىر ـ بىرىدىن ئۈزۈلدۈرمەي هال ـ ئەھۋال سوراشقاندىن كېيىن ، ئــەلاخان خۇيزۇلارنىڭ پالۋىنىنى ئولتۇرۇشقا تەكلىپ قىلدى . ئۇلار ئولتۇرغاندىن كېيىنمۇ يەنە تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراشتى . گەرچە ياگۇر پالۋاننىڭ چىرايى ئوچۇق كۆرۈنسىمۇ ، تېگىدە بىر سىرلىق رەنجىش كۆرۈنەتتى ، ئۇنىڭ سۆزلىرىمۇ ئوچۇق ـ يورۇق چىقىۋاتقاندەك قىلسىمۇ ، كۆڭۈل ئاغرىنىشى سېزىلەتتى .

— هە ··· پالۋان ، مۇبارەك قەدەملىرى بىز تەرەپكە يېتىپ قاپتىغۇ ، بىرەر مۇھىم ئىش بارمىدى ؟ — دېدى ئەلاخان ياگۇرغا خۇش چىراي قاراپ .

— ياق ، ئالاھىدە مۇھىم ئىشىممۇ يوق ، ئۆزۈم سالام بېرەي دەپ كەلدىم ، — دېدى ياگۇر پالۋان سول كۆزىنى سەل ـ پەل قىسىپ .

ئىككىسى بىردەم تاغدىن ـ باغدىن سۆزلىشىپ ئولتۇردى . يــاگۇر ئاخىرى كۆڭلىدىكى گېپىنى دېيىشكە تەييارلىنىپ بىر قىسقا يۆتىلىۋالدى :

— ئەلاخان ! بۇ قېتىمقى موڭغۇللارغا قارشى جەڭدە ، بىز مــوڭــغۇللاردىن نۇرغۇن ئولجا ئالدۇق ، شۇنداققۇ ؟ ! — دېدى ياگۇر پالۋان ئەلاخانغا جىددىي تىكىلىپ ، ئۇنىڭ كۆزلىرىدە ئەمدى بايىقى رەنجىش ۋە ئاغرىنىشلار ئوچۇق كۆرۈنۈپ تۇراتتى . ئەلاخان ياگۇر پالۋاننىڭ سۆزلىرىدىن ئەجەبلەنگەندەك ئۇنىڭغا قارىدى :

— ئــالــغــان ئــولجىمىز ئاز ئەمەس ، بۇنى سۈرۈشتۈرۈپ قاپسىزغۇ ، پالۋان ؟ ···

— مېنىڭ لەشكەرلىرىم ، بىزگە ئولجا ئاز تەگدى ، دەپ ، ئەلاخان ، ئۆزلىرىدىن رەنجىۋاتىدۇ .

— ئــاز تــېــگــىپ قالغان بولسا ، ياگۇر پالۋان ، كىمنى

تولدۇرۇپ بېرەي ! بۇ بىر كىچىك ئىش بىزنىڭ بىللە قان تۆكۈپ ، بىللە قۇربان بېرىپ ، بىللە جەڭ قىلىپ كەلگەن دوستلۇق مۇناسىۋىتىمىزگە زادىلا تەسىر يەتكۈزمىسۇن ! ئىناقلىق ، دوستۇم ، ھەممىدىن ئەلا ! مەن ھازىرلا خەزىنە بېگىنى چاقىراي ، سىلەر تەلەپ قىلغان نەرسىلەرنى تولۇقى بىلەن بەرسۇن !

ياگۇر پالۋان ئىشنىڭ بۇنداق ئوڭۇشلۇق ھەل بولىدىغانلىقىنى زادىلا ئويلىمىغانىدى . ئۇ : «پالۋان بىزنىڭ تەلەپ قىلغان نەرسىلىرىمىزنى ئاسانلىقچە بەرمەيدۇ ، نۇرغۇن تالاشلاردىن كېيىن بىر قىسمىنى بېرىشى مۇمكىن» دەپ ئويلاپ كەلگەچكە ، ئەلاخاننىڭ كەڭ قورساقلىقىدىن ھەيران قېلىپ ، نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى . ئۇ ئىلى ۋادىسىنىڭ ھوقۇقىنى ئىگىلەش ئارزۇسىدا دەيدىغان سۆزلىرىنىمۇ دېيەلمەيدىغانلىقىغا قاتتىق ئەپسۇسلاندى .

— مەن ئۆزۈمنىڭ خەزىنىچى بېگىمنى ئەۋەتەي ، ئۇ سىزنىڭ خەزىنىچى بېگىڭىز بىلەن كېلىپ كۆرۈشسۇن !…

— بولىدۇ . مەن خەزىنىچى بېگىمىزگە ئېيتىپ قوياي !…

— خوش ، مەن قايتاي ! — دېدى ياگۇر پالۋان ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ ، — بىمەھەل كېلىپ ۋاقتىڭىزنى ئالدىم !

— چۇشمۇ بولۇپ قالاي دېدى ، ئۆيگە بېرىپ كېتىڭ ! — دېدى ئەلاخان ئورنىدىن تۇرۇپ ، ياگۇرنىڭ ئالدىغا كېلىپ .

— خۇدايىم بۇيرۇسا بىر كۈنى ئالاھىتەن كېلىپ مېھمان بولۇپ كېتىمەن !

— ئەمسە ، مەن سىزنى كۈتىمەن !

— بولدى ، تۇرۇپ قېلىڭ ، ئەلاخان .

پالۋان ياگۇرنى ئىشىككىچە كېلىپ ئۇزىتىپ قويدى…

*　　　　*

يەنە بىر قىش ئۆتۈپ كەتتى .

«كۈنى يىل باشى كەلدى نەۋرۇز ئولۇپ ،
سەمەن زارلىق ئارا ئەفرۇز ئولۇپ .
چىمەن غۇنچەسى ئاچىلۇر چاغلادى ،
زەبان بۇلبۇلى سايراماق خاھلادى… »①

نورۇز ئۆتۈپ ، باھار ئەمدىلەتىن باشلىنىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ، توختى ئاخۇن ئەمىر ئەلاخاننىڭ ئۆيىگە كەلدى .

قۇياش گويا بىر كۈنلۈك سەپىرىنى تۈگىتىپ ، ئۆز ئارامگاھىغا ئالدىراپ كىرىۋاتقان ، ئىككى چەتتىكى تاغلار ، داللار ۋە باغلار ، دەل ـ دەرەخ ، زېمىندىن يېڭىلا چىققان گىياھلار چوغ رەڭلىك ھال شەلپەر يېپىنىپ ، ئاجايىپ چىرايلىق بىر رەڭدە جۇلالىناتتى .

يېڭىلا مەھكىمىدىن كەلگەن ئەلاخان ئەمىرنى قىزغىن كۈتۈۋېلىپ ، ياسىداق مېھمانخانىغا باشلىدى . ئىككىسى ھال ـ ئەھۋال سورىشىپ ، ئۇياقتىن ـ بۇياقتىن پاراڭلىشىپ ئولتۇردى . مۇلازىم يىگىت مىس ئاپتۇۋا بىلەن چىلاپچىنى كۆتۈرۈپ كىرىپ ئۇلارنىڭ قوللىرىغا سۇ قۇيدى ، ئارقىدىن شىرە قويۇپ ، داستىخان سېلىپ ، بىر جانان تاۋاقتا ئۇستىگە قېزا ۋە سۇرلەنگەن گۆش بېسىلغان ، خۇشبۇي پۇرىقى تارقىلىپ تۇرغان پولۇنى كۆتۈرۈپ كىرىپ شىرەگە قويدى . زەنجىۋىل سېلىنغان پولۇ ئات مېيىدا قىلىنغان بولۇپ ، ئىنتايىن

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 39 ـ بەت .

ئىسسىق ھېسابلىناتتى .

«ئەمىر ئالدىدا قويدى بۇ ئاشنى ،
يېدى كۆپ كۆتەرمەي ئەمىر باشنى .
بۇ ئاشنىڭ مىزاجى ئىدى كۆپ ئىسسىغ ،
ئەمىر تويغۇچە يەپ كېكەردى ساسىغ .»[①]

داستىخانلار يىغىلىپ ، مۇلازىم يىگىت يەنە قولىلارغا سۇ ئالدى . ئەلاخان بىلەن توختى ئاخۇن قوللىرىنى پاكىز يۇيۇپ ، ئېغىزلىرىنى چايقاپ ، ئاچچىق دەملەنگەن چاينى ئىچىپ ئولتۇرۇپ پاراڭغا چۈشتى . ئۈچ شام يېنىۋاتقان چىرايلىق مىس شامدان شىرە ئۈستىدە خۇددى ئۈچ تال سېرىق گۈل چىلانغان گۈلدانغا ئوخشاپ تۇراتتى . ئەمىر دەيدىغان سۆزلىرىنى تۈگىتىپ ، ئەلاخان بىلەن خوشلىشىپ ئورنىدىن تۇردى .

«ئەمىر بولدى ئول دەم ئۆيىگە راۋان ،
شۇ كەم ئاغرىدى بولدى باشى گەران .»[②]

ئۇ ئۆيىگە كېلىپلا بولالمىدى . بېشى ئاجراپ كېتىدىغاندەك قاتتىق ئاغرىپ ، ئەمىرنى قاقشىتىۋەتتى . ئايالى ئاق لۆڭگىنى سوغۇق سۇغا چىلاپ پېشانىسىگە قويسىمۇ قىلچىلىك پايدىسى بولمىدى . توختى ئاخۇن گاھ قىزىپ ، گاھ مۇزلاپ ، ھېلىلا جېنى چىقىپ كېتىدىغاندەك ھالەتكە كېلىپ قالدى . ئۇ ئىڭراپ يېتىپ : ئەلاخان ماڭا زەھەر بېرىپتۇ ، دەپ ئويلاپ قاتتىق گۇمانلاندى .

---

①غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىلى 39 ـ سادىن .»

② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىلى 4 ـ سان 39 ـ بەت .

كېچىلەپ كەلگەن تېۋىپلارنىڭ دورىسى سەھەرگە يېقىن توختى ئاخۇننىڭ كۆزىگە ئۇيقۇ كەلتۈردى...

ئۇ چۈشكە يېقىن ئويغىنىپ، كېچە تارتقان ئازابىنى ئەسلىدى. توختى ئاخۇن ئۆزىنى ئەلاخاندىنمۇ ئەقىللىق ۋە باتۇر ھېسابلايتتى. بۇ ئوتتۇرا بويلۇق ئادەم ئەلاخان بىلەن دىمەتلىك بولۇپ، يېقىن دوستلاردىن ھېسابلىناتتى. ئەمىر ئۆزىگە كېلىدىغان ئامەتنى ئەلاخانغا كەلتۈرگەن قارىغۇ تەقدىردىن ئاغرىناتتى. بۇ خىيال كۆڭلىگە كەلسىلا، كۆڭلى غەش بولۇپ، چوڭقۇر ئۇھ تارتاتتى.

«بەلكىم، مېنىڭ ئويۇمنى ئەلاخان بىلىپ قالغان بولۇشى مۇمكىن. مەن بەزى گەپ - سۆز ۋە ھەرىكەتلىرىمدە سەزدۈرۈپ قويغان بولۇشۇم ئېھتىمالغا يېقىن. شۇڭلاشقا ئۇ، ماڭا زەھەر بېرىپ، مېنى كۆزدىن يوقاتماق بولغان... » دېگەنلەرنى ئويلىغان ئەمىر، ئەخمەتخان خوجىنى ئەسلەپ قالدى.

سىڭار كۆز توختى ئاخۇننىڭ ئانىسىنىڭ ئىنىسى بولۇپ، بېقىپ چوڭ قىلغان ئاتا ئورنىدىكى ئاتىسىمۇ ھېسابلىناتتى. ئۇ تاغىسىغا مەكتۇپ يېزىپ ئەلاخاننىڭ ئۆزىگە زەھەر بەرگەنلىكىنى ئېيتماقچى بولدى...

ئەمىرنىڭ مەكتۇپى قولىغا تېگىشى بىلەنلا خوجا تەرەپ - تەرەپكە چېپىپ: «ئەلاخان توختى ئاخۇنغا زەھەر بېرىپتۇ... » دېگەن گەپنى تارقىتىۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن بىر مەزگىل جىم ياتقان ئەخمەتخان يەنە ئورنىدىن تۇرۇپ، چىغلىقمازار، ئارائۆستەڭ ۋە قاشلاردىن بىر تۈركۈم بۆك ئال دېسە باش كېسىدىغانلارنى يىغىپ شەھەرگە ئاتلاندى.

ئۇ ئۆز ئادەملىرى بىلەن كۆز باغلانغاندا شەھەرگە كېلىپ، سېپىلنىڭ سۇ دەرۋازىسىدىن كىردى. ئۇ ئالدى بىلەن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى سولاقخانىدىن قۇتۇلدۇرۇپ چىقىش ئويىغا

كېلىپ ، موللا ناسىر ئەلەم ياتقان سولاقخانا ئالدىغا كەلدى . ئۇ ئادەملىرى بىلەن ئىچىدىن ئېتىلگەن سولاقخانا دەرۋازىسىنى چېقىپ كىرىپ ، قىزىل قىيامەت قىلىۋەتتى . كېچىدە قارايدىغان گۇندىپاي ۋە قاراۋۇللارنىڭ كۆپىنى ئۆلتۈرۈپ ، موللا شەۋكەتنى قۇتۇلدۇردى . قىزىل يۈزى سارغايغان ، قويۇق بۇرۇت - ساقىلى ئۆسۈپ تېخىمۇ چاڭگىلاشقان ئاخۇنۇمنى باغرىغا باسقان سىڭار كۆز ، بۇ يەردىن چىقىپ ئادەملىرى بىلەن بىللە ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگە يول ئالدى .

ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى . يېڭىلا يېغىپ ئۆتكەن يامغۇر ئەمدىلەتىن قۇرۇغان يوللارنى خېلىلا پاتقاقلاشتۇرۇپ ، ئاتلارنىڭ ئايغىدىن لاي چاچرىتاتتى . خوجىلار كەلگەندە ، مەھكىمە دەرۋازىسى ئاللىقاچان تاقىلىپ ، ئەلاخان ۋە باشقا ئىشچى - خىزمەتچىلىرى ئۆيلىرىگە كېتىپ ، بۇ ھەشەمەتلىك ھويلىدا ئېغىر جىمجىتلىق ھۆكۈم سۈرەتتى .

— ئاخۇنۇم ، — دېدى خوجا يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەتكە قاراپ ، — ئەلاخاننىڭ ئۆيىگە بارايلى . ئۇنىڭ ئۆيىدە بولسا ئىككى - ئۈچ قاراۋۇل - مۇھاپىزەتچىلىرى باردۇر ؟ ! ھازىر ئۇنىڭ ھارام جېنىنى ئالىدىغان ئەڭ ياخشى پەيت . سىلى قانداق قارايدىلا ! ؟

— بولىدۇ ، خوجام ! — دېدى موللا شەۋكەت ئېگىز بويلۇق سىڭار كۆزگە چاڭگا بۇرۇت - ساقاللىق ئېڭىكىنى كۆتۈرۈپ قاراپ .

— قېنى ، يىگىتلەر ، ئېتىمىزنىڭ بېشىنى ئوردا مەھەللىسىگە بۇرايلى...

قىيقاس — چۇقان بىلەن بىر توپ ھەددىدىن ئاشقان ھۇررەكلەر قاراڭغۇ كېچىدە ئاتلىرىنى چاپتۇرۇپ ئەلاخاننى ئۆز ئۆيىدە ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ماڭدى .

*   *

ئوتتۇرىدىكى شىرەدە ئۈچ شام يېقىلغان مىس شامدان تۇراتتى . ئەلاخان تامىقىنى يەپ بولۇپ ، ئايالى ۋە باللىرى بىلەن پاراڭلىشىپ ئولتۇراتتى . شۇ چاغدا ئىشىكتىن كۆزلىرى چىقىپ كېتەي دەپ قالغان مۇلازىم يىگىت ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلدى .

— ئۆزلىرىنى ، — دېدى ئۇ دۇدۇقلاپ ، — بېگىم ، ئەخمەتخان خوجام بىر توپ ئادەملەر بىلەن ئۆلتۈرگىلى كېلىۋېتىپتۇدەك ، دەرھال بىر يەرگە يوشۇرۇنغان بولسىلا !

— سىگار كۆز مېنى ئۆلتۈرگىلى كېلىۋېتىپتۇمۇ ؟ ! ياخشى ، كەلسۇن ! قانچىلىك ئادىمى باردەك ؟

— بىلەلمىدىم . بىرەيلەن كېلىپ ، خوجىنىڭ ھاكىمبەگ مەھكىمىسىگە بېرىپ ، سىلىنى ئۇ يەردىن تاپالماي ، ئۆيلىرىگە قاراپ كېلىۋاتقانلىقىنى خەۋەر قىلدى .

ئەلاخان ئورنىدىن تۇردى .

— سەن چىقىپ ، ھويلىنىڭ دەرۋازىسىنى تاقىۋەتكىن . ھويلىدىكى مۇھاپىزەتچىلەر ۋە بارلىق ئەركەكلەرنى بىر يەرگە يىغقىن ، مەن ھازىرلا چىقىمەن .

ئۇ رەڭگىرويى ئۆڭگەن ئايالى ۋە قورقۇپ يىغلىشىۋاتقان ئوغۇل - قىزلىرىغا قاراپ ئاغزىنى ئاچتى :

— قورقماڭلار ، ئاتاڭلارغا ھېچنېمە بولمايدۇ . مەن دېگەن ئىككى تۈگمەن تېشىنىڭ ئارىسىدىن پۈتۈن چىققان ئادەم ! ئىشىك - دېرىزىلەرنى مەھكەم ئېتىپ ، مەن كەلمىگۈچە ھەرقانداق ئادەمگە ئېچىپ بەرمەڭلار ! — ئۇ كىچىك ئوغلىنىڭ ماڭلىيىغا سۆيۈپ ، قىلىچى ئېسىقلىق تۇرغان قوزۇققا قاراپ ماڭدى . ئۇ تېرە بەلۋاغنى بېلىگە باغلاپ ، خىلىدىن بېرى تۇتمىغان قىلىچىنىڭ سېپىنى تۇتۇپ قويدى...

ئۇ ئۆيدىن چىققاندا تۆپەك مىلتىق ۋە ئارا - گۈرجەكلەرنى تۇتقان بەش- ئالتە ئادەم پېشايۋاننىڭ يېنىدا تۇراتتى . پالۋان پېشايۋاندىن چۈشۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلدى .

— سەن ، — دېدى ئۇ ، يېنىغا قىلىچ ئاسقان قەددى - قامەتلىك مۇھاپىزەتچىسىگە قاراپ ، — دەرھال بېرىپ مەھكىمىنىڭ مۇھاپىزەتچى قوشۇنىنى باشلاپ كەلگىن !

— خوپ ! — دېدى - دە ، مۇھاپىزەتچى ئېغىلغا كىرىپ ، بىر ئاتقا توقۇم سېلىپلا مىنىپ ، مۇلازىم يىگىت ئېچىپ تۇرغان دەرۋازىدىن قۇيۇندەك چىقىپ كەتتى .

— سىگار كۆزلەر كۆپ بولسا ، يىگىرمە - ئوتتۇزدۇر ، بىز ئۇلارنى ھويلىغا كىرگۈزمەي كوچىدىلا تۇتۇپ تۇرساق ، مۇھاپىزەتچى قوشۇن يېتىپ كېلىدۇ . ئۇ چاغدا بىرىنىمۇ قاچۇرماي ، ھەممىنى تۇتۇۋالىمىز !...

كۆپ ئۆتمەي ئەخمەتخانلار ئەلاخاننىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا يېتىپ كېلىپ توختىدى . ئۇلارنىڭ قىيقاس - چۇقانلىرى بۇ شەھەر ئىچى مەھەللىسىنى ياڭرىتىپ ، كېچىنى چۆچۈتۈۋەتتى . قارىيىپ كۆرۈنگەن ئاسمان گۈمبىزىدە سان - ساناقسىز يورۇق يۇلتۇزلار ئالتۇن كىرپىكلىرىنى قېقىپ چاقنايتتى . شەھەرنىڭ شىمالىدىكى تاغلاردىن ئۇچۇپ كەلگەن بەڭۋاش شامال دەل - دەرەخلەرنىڭ بىخلانغان شاخلىرىنى ئاستا سىلكىپ قېچىپ كېتەتتى .

ئەلاخان قىلىچىنى سۇغۇرۇۋېلىپ ، يوغان ئاق دەرۋازىنىڭ يېنىغا كېلىپ توختىدى . قالغان ئادەملىرىمۇ ھويلىنىڭ كوچا تېمى يېنىغا بېرىپ ، قولىدىكى قوراللىرىنى چىڭ تۇتقان ھالدا ، كەلگەنلەر تامدىن چۈشۈشى مۇمكىن ، دېگەندەك قاراپ تۇردى .

— دەرۋازىنى سۇندۇرۇپ ئېچىڭلار ! — دېگەن خوجىنىڭ بوم ئاۋازى ئاڭلاندى . بىرقانچە ئادەم تەڭلا كېلىپ دەرۋازىغا

ئۈرۈلدى . لېكىن يوغان لىم تىرەپ قويۇلغان دەرۋازىنى ئاچالمىدى .

— دەرۋازىنىڭ كەينىگە لىملار تىرەپ قويۇلغاندەك قىلىدۇ ! — دەپ بىردەك چۇرقىرىشىپ كەتتى دەرۋازىغا ئۆزلىرىنى يېنىچە ئۇرغانلار .

— توپەك مىلتىق بىلەن ئېتىڭلار ! بىرەر يېرى سۇنسا ، ئاندىن كېڭەيتىپ سۇندۇرۇۋەتكىلى بولىدۇ ! — دېدى يەنە سىڭار كۆز . كەينى - كەينىدىن ئېتىلغان توپەك مىلتىقنىڭ ئوقلىرى دەرۋازىنىڭ قانتىنى تېشىپ ئۆتۈپ كەتتى . ئويماقتەك تېشىلگەن تۆشۈكلەرنى كېڭەيتىپ ، دەرۋازىنى سۇندۇرغىلى زادىلا بولمايتتى .

— بىرلا يول ، تامدىن ئارتىلىپ هويلىغا چۈشەيلى ! — دېدى قاراپ تۇرغان بىرەيلەن ۋارقىراپ .

— بولىدىغان ئەقىل ! قېنى ، باتۇرلىرىم ، تامغا چىقىڭلار ! — ۋارقىرىدى خوجا بار ئاۋازى بىلەن . ئۇنىڭ ئاۋازىدىن تازا تىترەپ تىت بولۇۋاتقانلىقى بىلىنەتتى .

بىرقانچىسى تامنىڭ يېنىغا كېلىپ ئېڭىشىپ تۇردى ، يەنە بىرقانچىسى ئېڭىشىپ تۇرغانلارنىڭ دۈمبىسىگە چىقىپ ، تامغا ئېسىلدى . تام تۆپىسىگە چىققان بىرىنچى كىشى هويلا ئىچىگە قاراشقىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى . ئېتىلغان توپەك مىلتىقنىڭ ئوقى ئۇنى «ۋاي !» دەپ چىرقىرىتىپ كوچا تەرەپكە ئۇچۇرۇپ چۈشۈرۈۋەتتى .

— چىقىڭلار ! هەممىڭلار يوپۇرۇلۇپ تامغا چىقىڭلار ! ... مېنىڭ گېپىم گەپ : بۇ قېتىم ئەلاخاننى ئۆلتۈرۈشكە قاتناشقان هەرقانداق ئادەمنى ، مەيلى ئۇ ئۆلسۇن ، ياكى تىرىك قالسۇن . ئۇن قوي بىلەن تارتۇقلايمەن ! بولدى ، يەنە بەش قوي قوشۇپ بېرەي ، تامغا چىقىڭلار ! هويلىدا كۆپ بولسا تۆت - بەش ئادەم

باردۇر ، بىز دېگەن ئوتتۇز ئادەم ! باتۇرلىرىم ، ئاللا بىزگە مەدەتكار ، قېنى شىرلاردەك ھۆركىرەپ تامغا چىقىڭلار ! توختى ئەمرنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرمەكچى بولغان ئەلاخاننى تۇتۇپ ، ئۇنىڭ بېشىنى كېسىۋالايلى ! توختى ئەمىر ئەلانىڭ بېشىنى كۆرۈپ شادلانسۇن !

تامنىڭ بۇ تەرىپىدە ، دەرۋازىنىڭ يېنىدا تۇرغان ئەلاخان مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى . ئۇ توختى ئەمىرنىڭ تارقاتقان ئىغۋاسىدىن تولۇق خەۋەر تېپىپ ، ھەيران بولۇپ يۈرەتتى .

«مەن توختى ئاخۇن بىلەن قىيامەتلىك دوست تۇرۇپ ، ئۇنىڭغا زەھەر بېرىدىغان قارا نىيەتلەردىن ئەمەسمەن . بىزنىڭ ئۆيدە يېگەن ئات مېيىدا ئېتىلگەن ، ئات گۆشى بېسىلغان پولۇ ئىسسىق كېلىپ ئاغرىپ قالسا ، توختى ئەمىر ئەلاخان ماڭا زەھەر بەردى ، دەپ خەلقىئالەمگە گەپ تارقىتىپتۇ . ئەسلىدە قارا نىيەت توختى ئاخۇننىڭ ئۆزىكەن ! ئۇ كۆرۈنۈشتە مېنىڭ قوزغىلاڭغا باش بولغانلىقىمدىن خۇشال بولغاندەك بولسىمۇ ، ئەسلىدە ئىچى ئۆرتىنىپ يۈرۈپتىكەن ـ دە !...»

«راست ، ئۆزىنىڭ شېكەر مەنپەئىتىنى ‹ئۇلۇغ› ئىززەت ـ ئابرۇيى ۋە ‹بۈيۈك› شان ـ شۆھرىتى بىلەن ئىنچىكە ۋە ئەتراپلىق ھېسابلىشىدىغان ئادەملەرنىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ . ئۇلار ھەتتا ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن بەرگەن تۇز ـ تائامىڭدىن قۇسۇر تېپىپ ، ئۈستۈڭدىن ئەڭ ئىپلاس ئىغۋالارنى تارقىتىدۇ . ئۆزلىرى ئەل ـ يۇرت غېمىدە كۆيەلمەيدىغان بۇ لەنتىلەر ، ئۆزىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ، ئىززەت ـ ئابرۇي قازىنىۋاتقان ، شان ـ شۆھرەتكە بۆلىنىۋاتقان ئادەملەرنى زادىلا كۆرەلمەيدۇ . بۇنداق ئىچى قارىلار قىيامەتلىك دوستى ، بىللە ئويناپ ، بىللە ئۆسكەن ، بىر نانىنى تەڭ يېگەن ، بىللە ئوقۇغان ، قايغۇ ـ ھەسرەتنى تەڭ تارتىپ بەزمىلەردە بىللە كۈلگەن ئاغىنىسى

بولسىمۇ ، يۈزىنى داپتەك قىلىپ ھەرقانداق ئىپلاس تۆھمەتلەرنى توقۇشتىن زادىلا يانمايدۇ . بۇنداق دەردنى مەنمۇ تارتقانلىقىمدىن ، بۇ جەھەتتىكى ھېسسىياتىم رېئال ۋە چوڭقۇر ! ئاھ ، قاچان گۈلدەك ئېچىلغان قېرىندىشىمىزنى پايپېتىل يوپۇرماق بولۇپ تېخىمۇ گۈزەل كۆرسىتىدىغان بولارمىز ؟ !... شۇنداق كۈن كەلگەندە ، ئۇيغۇرلار چوقۇم دۇنيانىڭ ئالدىغا ئۆتەلەيدۇ ! »

سىڭار كۆزنىڭ ھۆررەكلىرى تامدىن ئارتىلىپ ھويلىغا چۈشتى . ھويلا ئىچىدە جەڭ باشلىنىپ كەتتى . ئەلاخان خېلىدىن بېرى قىلىچ ئويناتماي ، جەڭنى سېغىنىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى . ئۇنىڭ لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى چاقناپ ، يولۋاستەك ھۆركىرەپ ، ئۇ ئۆزىگە ئېتىلىپ كەلگەنلەرنى بىر - بىرلەپ قىلىچىدىن ئۆتكۈزۈپ ، دوزاخقا چىرايلىق ئۇزىتاتتى .

خوجىنىڭ ھويلىغا چۈشكەن ئادەملىرىنىڭ بىرى يۈگۈرۈپ بېرىپ ، دەرۋازىغا تىرەپ قويۇلغان لىمنى ئېلىۋېتىپ ، دەرۋازىنى ئۇلۇغ ئېچىۋەتتى . ئەخمەتخان باشلىق كوچىدىكى مۆتتەھەملەر ھويلىغا قىيقاس - چۇقان بىلەن كىرىپ كەلدى . جەڭ تېخىمۇ جىددىيلىشىپ ، ئۇر - چاپ قىزىپ كەتتى .

بىر چاغدا قوللىرىغا ئارا - گۈرجەك ، تاياق - توقماق تۇتقان ئادەملەر ئوچۇق دەرۋازىدىن قىيقاس - چۇقان بىلەن كىرىپ كەلدى . ئۇلار ھويلىغا ئېتىلىپ كىرىپ ، خوجا ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىگە تاشلاندى . كىرگەنلەر قىرىق — ئەللىككە يېتەتتى . ھەممىسى ئەلاخاننىڭ يېقىن ئەتراپىدىكى قولۇم - قوشنىلىرى بولۇپ ، ۋەقەدىن خەۋەر تاپقاندىن كېيىن ، بىر - بىرىنى چاقىرىشىپ ، قوللىرىغا ئۇچرىغان نەرسىنى ئېلىپ ، پالۋاننى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن يېتىپ كەلگەنىدى .

سىڭار كۆز ئەھۋالنىڭ چاتاقلىقىنى كۆرۈپ ، ئاستا قۇيرۇقىنى تىكىۋېتىشنىڭ كويىغا چۈشتى . ئۇ ئاستا - ئاستا

دەرۋازا تـەرەپـكـە قاراپ مېڭىپ ، دەرۋازىدىن غىپپىدە چىقىپ كـەتـتى . ئۇ يۈگۈرۈپ بېرىپ تېرەككە باغلاپ قويغان ئېتىنى يېشىپ مىنەي دېيىشىگە ، يوغان سۇۋادانىنىڭ كەينىدىن چىققان موللا شەۋكەت :

— توختىسىلا ! مىنىمۇ بىللە ئەكەتسىلە ! — دەپ يۈگۈرۈپ كەلدى .

— ئاۋۇ باغلاقلىق ئاتلاردىن بىرىگە مىنسىلە ، ئاخۇنۇم ! — دېدى ئات ئۈستىگە چىقىپ بولغان سىگار كۆز پىچىرلاپ سۆزلەپ ، مـوللا شەۋكەت دەرەخلەرگە باغلانغان ئاتلاردىن بىرىنى يېشىپ مىندى . ئىككىسى «چۇھ» دەپ ، ئاتلىرىنىڭ بېشىنى بىر يان كـوچـىـغـا بـۇرىـدى . خـوجا بـىلەن ئاخۇنۇم سېپىلنىڭ دەڭ دەرۋازىـسىدىن چىقىپ ، كۈنچىقىشقا قاراپ يول ئالدى . ئۇلار سـېپىلـدىن چـىقىپ ئـانچە ئـۇزىمـايلا ، كـەينىدىـن چىقـقان «توختاڭلار !» دېگەن ئاۋازنى ئاڭلىدى . ئەخمەتخان بىلەن موللا شەۋكەت تەڭلا كەينىگە بېشىنى بۇراپ قارىدى . ئون نەچچە ئاتلىق مـۇهـاپىـزەتـچى قـوشۇنىڭ چېرىكلىرى ئاتلىرىنى بولۇشىچە چاپتۇرۇپ كېلىۋاتاتتى .

— ئاخۇنۇم ، ئىش چاتاق ، ئاتلىرىغا قامچا ئۇرسىلا ، تۇڭگان مەسچىتىگە يېتىۋالايلى !…

ئـىـككىسى تۇڭگان مەسچىتى ئالدىغا كېلىپ ، ئاتلىرىدىن چۈشۈپ دەرۋازىنى ئۇردى . هايال بولماي بىر ئادەم چىقىپ ، ئـىـكـكـىـسىنى مەسچىتنىڭ ئىچىگە باشلاپ ماڭدى . كەينىدىن كەلگەن مۇهاپىزەتچى قوشۇننىڭ چېرىكلىرى دەرۋازىنى هەرقانچە ئۇرۇپمۇ ئاچقۇزالماي يېنىپ كەتتى .

هـويلىـدىكى جەڭ مۇهاپىزەتچى قوشۇن يېتىپ كەلمەيلا ئـاخىرلىشىپ ، سىگار كۆزنىڭ ئادەملىرىدىن ئۆلگىنى ئۆلۈپ ، تىرىك قالغانلىرى تەسلىم بولدى .

ئەتىسى ئەلاخان ئادەم ئەۋەتىپ ياگۇر پالۋاندىن موللا شەۋكەت بىلەن ئەخمەتخاننى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى ، لېكىن ياگۇر تاپشۇرۇپ بەرمىدى .

«بۇ ئىكەۋنى سۆيدۈڭگە قىلدى راۋان ،
كى سۆيدۈڭدە تۇردى كى نەچچەند زامان .»①

*　　　　*

توختى ئاخۇنىڭ شەھەردە تۇرۇۋېرىشكە ئىمكانىيىتى قالمىدى . ئۇنىڭ تارقاتقان ئىغۋاسى ، تاغىسى ئەخمەتخاننىڭ قىلغىنى سېسىق چاۋىدەك چىتقا يېيىلىپ خەلقئالەمگە پۇر كەتتى ، ئۇ يان ئويلىنىپ ، بۇيان ئويلىنىپ ئارائۆستەڭگە بېرىپ شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلىپ ، ئۆزىنىڭ گۇناھسىز ئىكەنلىكىنى ئىپتىماقچى بولدى .

«خىيال قىلدى خەلفەم قاشىغا باراي ،
ئۆلۈمدىن قۇتۇلماققا تەدبىر قىلاي .»②

ئەمىر شۇنداق قارارغا كېلىپ ، بىر كۈنى تاڭ يورۇ ـ يورۇمايلا ئېتىغا مىنىپ ، غۇلجا شەھىرىدىن ھېچكىمگە كۆرۈنمەي غىپپىدە چىقىپ كەتتى . ئۇ يولدىكى سەھرالاردىمۇ توختىماي مېڭىپ ، ئارائۆستەڭگە يول ئالدى .

كۈنلەر خېلىلا ئىسسىپ ، يەر ـ جاھانمۇ خېلىلا كۆكىرىپ

---

① ② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 39 ـ بەت .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 40 ـ بەت .

قالدى . تېرەكلەر پوتلا تاشلاپ ، «بوۋاق» يوپۇرماقلارنى چىقاردى . دالىلار ۋە سەھرالار كۈندىن ـ كۈنگە گۈزەللىشىپ كېتىۋاتاتتى . دېھقانلار ئۆز يەرلىرىدە يازغى تېرىلغۇلىرىنى ئاياغلاشتۇرۇپ قالاي دېدى . ئالدى كۆزگى بوغداي پەرۋىشكە كىرىشتى . خۇشال ۋە جاراڭلىق ناخشىلار باھار كۈلۈۋاتقان زېمىننىڭ ھەممىلا يېرىدە ياڭرايتتى . كىچىكى ھوسۇل ۋە ئالۋانلاردىن قۇتۇلغان دېھقانلارنىڭ يۈرەكلىرى يايراپ ناخشىلىرى باي ـ باياشات ۋە كۆڭۈللۈك تۇرمۇش يارىتىش ئارزۇ ـ ئارمانلىرى قاينايتتى .

ئەمىر چۈشكە يېقىن ئاراڭۇستەڭگە يېتىپ كەلدى . توپا چىققان سەھرا كوچىلىرىدا ئويناپ يۈرگەن بىرەر ـ يېرىم ئۇششاق باللارنى ، سايداپ ئولتۇرغان ئاپئاق ساقاللىق بوۋاي ، ئاپئاق چاچلىق مومايلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا ، ئەمگەك كۈچى بار ئەر ـ ئاياللار كۆرۈنمەيتتى ، دېھقانلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئېتىزلارغا كۆچۈپ چىقىپ كەتكەندەك قىلاتتى .

توختى ئاخۇن شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ھويلىسى ئالدىغا كېلىپ ، ئېتىدىن چۈشۈپ دەرۋازىنى قولىدىكى قامچىسىنىڭ سېپى بىلەن ئۇردى . كۆپ ئۆتمەي ئوتتۇرا بويلۇق بىر يىگىت چىقىپ سالام قىلدى .

— خەلپەم بارمۇ ؟ — دېدى توختى ئاخۇن يىگىتكە قاراپ .

— بار .

— سىلى بىلەن كۆرۈشكىلى توختى ئاخۇن دېگەن بىر ئادەم كەپتۇ ، دەڭ ! — دېدى ، بۇنىڭدىن بورۇن كەلگەنلىرىدە دەرۋازىنى ئېچىپلا كىرىپ كېتىدىغان ئەمىر ، بۇ قېتىم ئۇنداق كىرىشتىن ئەيمىنىپ ، يىگىتكە يېلىنغاندەك بىچارە قىياپەتتە تىكىلىپ .

يىگىت كىرىپ كېتىپ ھايال بولماي يېنىپ چىقتى .

— شەمشىدىن خەلپەم، كىرسۇن! دېدى، — ئۇ ئەمىرنىڭ قولىدىن ئاتنىڭ چۇلۋۇرىنى ئېلىپ، ھويلىغا قاراپ ماڭدى. توختى ئاخۇن بىر ئەر چاتاق تېرىپ قويۇپ دادىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ كېتىۋاتقان بالىدەك قورقۇپ يول ئالدى. يىگىت ئەمىرنىڭ ئېتىنى ھويلىنىڭ جەنۇبىدىكى ئېغىلغا باغلىغىلى ئەكىرىپ كەتتى. توختى ئاخۇن پېشايۋانغا ئاستا چىقىپ، بىر قانتى ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن ئىچىگە كىردى.

قوش قەۋەت كۆرپىدە تەسۋى سىيرىپ ئولتۇرغان شەمشىدىن خەلپەم توختى ئاخۇننى سوغۇقلا قارشى ئالدى. ئۇ ئەمىرنىڭ بەرگەن سالىمىغا تىلىنىڭ ئۇچىدىلا جاۋاب بەردى. پېشانىسى كەڭ، قاشلىرى قويۇق، ئورا كۆز، ساقال - بۇرۇتى چىرايلىق ياسالغان خەلپەم بېشىنى كۆتۈرۈپ توختى ئاخۇنغا قاراپمۇ قويمىدى.

— ئولتۇر! — دېدى خەلپەم تەسۋىسىنى توختاتماي سىيرىپ، — قاياقتىن كېلىشىڭ؟

— شەھەردىن، — دېدى شەمشىدىن خەلپەمنىڭ قارشى تەرىپىدىكى تامغا بېرىپ ئولتۇرغان ئەمىر.

— شەھەردە تۇرالماپسەن - دە! سېنىڭ شەھەردە تۇرغۇدەك سالاھىيىتىڭ ۋە يۈزۈڭمۇ قالمىدى. مېنى سەھرالىقلار كۇتۇۋالىدۇ، دەپ ئەمدى بۇياققا چىقتىڭمۇ؟! كەچتە مەسچىتكە چىقىپ بولالايدىغانلىقىنى سەن توغرۇلۇق نېمە دەيدىغانلىقىنى ئاڭلاپ باقسىنا! ئۇلار سېنى: «ئىچى قوتۇر، كۆڭلى قارا ئادەم ئىكەن!» دەۋاتىدۇ...

توختى ئاخۇن ئۆمىلەپ كېلىپ خەلپەمنىڭ ئالدىدا تىزلاندى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش ئاقاتتى. بۇ ياش مەككارلارنىڭ ربگىدەك ئادەم ئالدايدىغان ياش بولۇپ، بەزىدە ساددا، ئاق كۆڭۈل ئادەملەرنى ئالداپ كېتەتتى. كۆپنى كۆرگەن، بېشىدىن

تالاي ئىسسىق ـ سوغۇق ئۆتكەن بۇ مويسىپىت ئەمىرنىڭ كۆز يېشىغا پەرۋامۇ قىلمىدى ، تۇرۇلگەن قاپىقىنىمۇ ئاچمىدى .
— مېنىڭدە تېرىقچىلىك گۇناھ يوق . ھەممىنى قىلغان تاغام ئەخمەتخان خوجا ! ئۇ ئەلاخاننىڭ ئۆيىدىن يېنىپ كېلىپ ئاغرىپ قالغانلىقىمنى ئاڭلاپ ، ئەلاخان ئەمىرگە زەھەر بېرىپتۇ ، دەپ سۆز تارقىتىپتۇ ، ئارقىدىنلا ئادەم توپلاپ ئەلاخاننى ئۆلتۈرۈشكە ئاتلىنىپ شەھەرگە كەپتۇ . سولاقخانىدىن موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىپ ، ئەلاخاننى ئۆلتۈرگىلى ئادەملىرى بىللەن ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ . مەھەللىدىكى ئەل ـ جامائەت ۋە مۇھاپىزەتچى قوشۇنلار كېلىپ ، ئۇلارنى سۆز ـ توقاي قىپتۇ . ئاخۇنۇم بىلەن تاغام چىقىپ تۇڭگان مەسچىتىگە كىرىۋاپتۇ . مەن ئۆيۈمگە كەلگەندە ، تاغامغا : «ئەلاخان زەھەر بەرمىدى» دېسەممۇ ئاڭلىماي چىقىپ كېتىپ ، چاتاق تېرىپتۇ !…
— ھۇ قارا ئىغىز ! — دېدى شەمشىدىن خەلپەم خاپا بولۇپ ، — مېنى ھېچنېمىنى بىلمەيدۇ دەپ ئويلامسەن ؟ ئەلى ئارقىلىق تاغاڭغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، ماڭا ئەلاخان زەھەر بەردى ، دېگىنىڭ يالغانمۇ ؟ بۇنى مەنلا ئەمەس ، پۈتۈن ئەلى خەلقى بىلىپ بولدى .
چاۋىسى چىتقا يېپىلغان ئەمىر نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي كالپۇكلىرىنى قىمىرلىتىپ ئۇمچەيدى . ئۇ شەمشىدىن خەلپەمنىڭ ئالدىدا تىزلانغان پېتى ئولتۇرۇپ قالدى . ئىسسىنى يىغقان توختى ئاخۇن يەنە كۆزلىرىدىن ياش تۆكۈپ خەلپەمگە يېلىندى .
— شەيتاننىڭ كەينىگە كىرىپ ئېزىپتىمەن . ئاتا ، مېنى ، قۇتقۇزۇپ قالسىلا ! ئەلاخان سىلىنىڭلا گەپلىرىنى ئاڭلايدۇ . مەن بۇنىڭدىن كېيىن بۇنداق نومۇسسىزلىقنى زادىلا قىلمەيمەن !
— مەن سېنى ، — دېدى خەلپەم ئەمىرگە غەزەپلىك

كۆزلىرىنى تىكىپ تۇرۇپ ، — ھازىرلا بىر ئۆيگە قاماپ قويۇپ ، ئەلاخانىغا خەۋەر قىلىمەن . سىنىڭ گۇناھىڭدىن ئۆتەمدۇ يا قېنىڭنى تۆكەمدۇ ، ئۆزى بىرنېمە دېسۇن ! — ئۇ ئىشىك تەرەپكە بېشىنى بۇراپ ۋارقىرىدى ، — ھاي ، كىم بار ! بۇياققا كىرىڭلار !...

ئەمىرگە دەرۋازا ئېچىپ بەرگەن يىگىت قول باغلاپ ئۆيگە كىردى .

— مۇنۇ قارا يۈزنىڭ قولىنى باغلاپ ، ئامبارغا سولاپ قوي !...

يىگىت ھەيران بولۇپ ، بىر خەلپەمگە ، بىر ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلىنىپ ياش تۆكۈۋاتقان توختى ئاخۇنغا قارايتتى .

— نېمىگە قاراپ تۇرىسەن ؟ ! دېگىنىمنى قىلمامسەن ؟

— ئارغامچا ئەكىرەي !

يىگىت تېزلا چىقىپ كېتىپ ، ھايال بولمايلا بىر كەندىر چىگىنى كۆتۈرۈپ كىردى . ئۇ ئەمىرنىڭ قولىنى كەينىگە قايرىپ چىڭ باغلىدى . توختى ئاخۇن قارشىلىق قىلماي جىم ئولتۇرۇپ بەردى .

— تۇرۇڭ ! ... — دېدى يىگىت ئۇنىڭ قوللىرىنى باغلاپ بولۇپ ، ئورنىدىن تۇرۇپ .

ئورنىدىن تۇرغان ئەمىر بېشىنى سىلىپ ، يىگىتنىڭ ئالدىغا چۈشۈپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى .

شەمشىدىن خەلپەم ئەلاخانغا مەكتۇپ ئەۋەتىپ ، توختى ئاخۇننى تۇتۇپ ئۆز ئامبىرىغا سولاپ قويغانلىقىنى ئېيتىپ ، ئالدىڭىزغا ئەۋەتىپ بېرەيمۇ ، دەپ سورىدى . ئۇيغۇر - خۇيزۇ ئۇرۇشى باشلىنىپ كېتىپ ، ئەلاخان شەمشىدىن خەلپەمنىڭ خېتىگە جاۋاب قايتۇرالمىدى . توختى ئاخۇن ئۇيغۇرلار بىلەن خۇيزۇلارنىڭ مۇناسىۋىتى يامانلىشىۋاتقان كۈنلەرنىڭ بىر كېچىسى

ئامبارنىڭ دېرىزىسىنى بۇزۇپ - چېقىپ ئېغىلدىكى ئېتىنى توقۇپ مىنىپ قېچىپ كەتتى...

*　　　　　　　　*

ياگۇر پالۋاننىڭ ھوقۇق پەرەسلىكى، بۇنىڭدىن پايدىلىنىپ موللا شەۋكەت ۋە ئەخمەتخانلارنىڭ كۈشكۈرتۈشى بىلەن بولۇۋشقا تېگىشلىك بولمىغان بىر ئۇرۇش ئاخىرى بولدى. ئۇرۇمچىدىن داۋۇت خەلىپەمنىڭ ئەلچىلىرى سۈيدۈڭگە كەلگەندە، ئاخۇنۇم بىلەن سىڭار كۆز خۇيزۇلارنى ئۇيغۇرلارغا قارشى ئۇرۇش قىلىشقا ھەرىكەتلەندۈرۈۋاتاتتى. ئىلىنىڭ پۈتۈن ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈش كويىدا بولۇۋاتقان ياگۇر پالۋان ئەلچى دايەنشى بىلەن بۇ ھەقتە كېڭەشتى. ئاخىرى ئۇلار ئۇيغۇرلارغا قارشى جەڭ قىلىشقا كېلىشتى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئەلاخان ئۇرۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ياگۇر پالۋانغا مەكتۇپ يېزىپ، ئەلچى ئەۋەتىشنى لايىق كۆردى.

«كى چىرلاتتىلار موللا زۇليارنى تېز،
مۇڭا قوشتى ئۈچ ئەلچى بەگلەرنى نېز.
بۇ تۆت ئەلچىگە بەردى شۇل نامەنى،
‹ئالىب بار› دېدى - ‹ئۇشبۇ ھەنگامەنى›...»①

بارغان ئەلچىلەر ئۆلۈپ كەتكىلى تاس قالدى، يېزىلغان خەتنىڭ ئۈنۈمى بولمىدى. ئۇلار ياگۇر پالۋاننىڭ بىر مەكتۇپىنى ئەكېلىپ ئەلاخانغا بەردى. ياگۇر ئۆز مەكتۇپىدا: «ھاكىمبەگ

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 40 - بەت.

ئوردىسىنىڭ تامغىسىنى تاپشۇرۇش ، غۇلجا شەھىرىنى ئۆتكۈزۈپ بېرىش ، بۇنىڭغا كۆنمىسە ئەلاخان ئۇرۇشقا تەييارلانسۇن… » دېدى . ئەلاخان مىرقاسىم شاھنى چاقىرتىپ كېلىپ :

— خۇيزۇلارغا ئۇن ، گۇرۇچ ۋە قوي يەتكۈزۈپ بېرىڭ ! — دەپ بۇيرۇدى .

«بۇ بەرگەننى يەپ قورساقنى تويدۇرۇپ ،
ئۇرۇش ئەيلەسۇن با شىجائەت بولۇپ . »①

مىرقاسىم شاھ ئۇن ، گۇرۇچ ، قويلارنى خۇيزۇلارغا يەتكۈزۈپ بەردى .

«ئالىپ بارغانىن بەردى تۇنگانغا تېز ،
يەنە نامەنى تاپشۇرۇپ بەردى نېز .
كى تۇنگان ئۇلۇغى دېدى : «قاسىدا ،
نەچچە بىزگە يالبارسا بولماس راۋا .
ئارامىزدا يوقتۇر قىلىنچىدىن بۆلەك ،
كى كەزدۇمدا يوق ھېچ نىشدىن بۆلەك . »②

ئەلاخان دوستلۇقنى ساقلاپ ، ئۇرۇش قىلماسلىقنى شۇنچىلىك دېگەن بولسىمۇ ، ياگۇر پالۋان ئىككى يول بىلەن ئەلاخانلارغا قارشى قوشۇن تارتتى . دايەنشى باشلىغان ياگۇر قوشۇنلىرى باياندای يېنىدا ئەلاخان ئۆزى باشلىغان ئەلاخان قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قاتتىق جەڭ بولدى . ئاخىرى بۇ

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 42 - بەت .
② «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 - يىل 4 - سان 42 - بەت

ئۇرۇشتا خويزۇلار مەغلۇپ بولدى . باياندايىنىڭ كۆنچىقىش تەرىپىدىكى تۆپىلىككە ئۇرۇشتا ئۆلگەنلەرنىڭ جەسەتلىرى دەپنە قىلىندى . شۇنداق قىلىپ بۇ ئۇرۇشنىڭ قانلىق خاتىرىسى «شىپىھتىكارلىق» دەپ ئاتالغان ، ئانچە ئېگىز بولمىغان دۆڭدە قالدى .

مولla شەۋكەت ئاخۇنۇم ، ئەخمەت خوجا ، كېيىن قېچىپ بارغان توختى ئاخۇنلار ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى بىلەن بىللە شەھەرگە يېقىنلاپ كەلدى . بۇ كەلگەن ياگۇر قوشۇنلىرىغا قارشى شەھەردە قالغان قوشۇنلار ۋە خەلق پىدائىيلىرى ئاتلاندى . دايەنشى قوشۇنلىرىنى مەغلۇپ قىلغان ئەلاخان قوشۇنلىرىمۇ ۋاقتىدا ئۈلگۈرۈپ كېلىپ ياگۇر قوشۇنلىرىغا قارشى جەڭگە كىردى .

«بىرى بىرسىگە قىلمايىن مەرھەمەت ،
غەزەپ دەشتىدە ئەيلەشىپ مەنزەلەت .
گاھى بىرسىگە بىرسى غالىپ بولۇب ،
گاھى بىرسىگە بىرسى مەغلۇپ بولۇب .
گاھى بۇ سۇرۇپ ، ئالدىدا ئول قاچىب ،
گاھى ئول مۇنىڭ قانلارىنى ساچىب .
بۇ يەردە قىلىشتى ئەجەب سەختى جەڭ ،
ئاقىب قانى بولدى زەمىن لالەرەڭ .» ①

بۇ جەڭدىمۇ ياگۇر پالۋان قوشۇنلىرى مەغلۇپ بولۇپ ، ياگۇر پالۋان ئۆلدى ، يېڭىلگەن ياگۇر قوشۇنى خاتا قىلغانلىقىنى تونۇپ ، بىللە ئىناق ـ ئىتتىپاق ئۆتىدىغان ئارزۇسىنى بىلدۈردى . خويزۇ قوشۇنلىرىنى قايتا تەشكىللەپ ، ئۇنىڭغا جەۋسەننى سەردار

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 43 ـ بەت .

قىلىپ تەيىنلىدى . غۇلجا يېنىدىكى جەڭدە ئەلاخان توختى ئاخۇن بىلەن قىلىچلىشىپ توختى ئاخۇننى باقىي ئالەمگە چىرايلىق ئۇزىتىپ قويدى . موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم بىلەن ئەخمەتخان خوجام بىر - بىرىدىن ئايرىلىپ بېشى قايغان ، پۇتى تايغان تەرەپلەرگە قېچىپ كەتتى .

*　　　　*

كەينىدىن ئەزرائىل قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك ، تۇن ئازازۇلى ئالەمگە قاپقارا چاچلىرىنى يايغاندا ، موللا شەۋكەت ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ قېچىپ كېلەتتى . ئۇ تەرلەپ - پىشىپ ھالىدىن كېتەيلا دەپ قالدى . لېكىن دۇنيادا جاندىنمۇ تاتلىق باشقا نەرسە بارمىدۇر ؟ ! ئاخۇنۇم ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي ھامان تۇرۇپ يۈگۈرەيتتى ، تۇرۇپ ماڭاتتى ، ئەمما زادىلا توختىمايتتى . مانا ئۇزۇن يوللارنى پىيادە بېسىپ كەلگەن موللا شەۋكەت دۆڭمەھەللە دۆڭىدىن سايغا چۈشۈپ ، ئۇنىڭ ياغاچ كۆۋرۈكىدىن ئۆتتى . ئۇنىڭ بۇرنىغا ئۆينىڭ پۇرىقى ئۇرۇلدى...

جەڭ تازا قىزىپ ، ئىككى تەرەپ بىر - بىرىگە ئارىلىشىپ كەتتى . ئېگىزرەك بىر تۆپىدە ، ياگۇر پالۋاننىڭ يېنىدا تۇرغان موللا شەۋكەت ئەلاخان قوشۇنلىرىنىڭ بارغانسېرى ياگۇر قوشۇنلىرىنى چىلپەڭزە① قورغىنىغا قىستاپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆردى . ئىش چاتاق ! ياگۇر قوشۇنىنىڭ يېڭىلىدىغانلىقى ئاخۇنۇمغا كۆرۈنۈپلا قالدى . مەسلىھەتلىشىدىغان ئەخمەتخان خوجىسى جەڭدە يۈرەتتى . قانداق قىلىش كېرەك ؟ ئۇ تۇزگە ئولتۇرۇپ كېلەي دەپ ئېتىنى ئالمايلا بىر خالىي يەرگە قاراپ

① چىلپەڭزە — خەنبىڭ يېزىسىدىكى قەلئەنىڭ ئىسمى ، توققۇز قەلئەنىڭ بىرى .

ماڭدى . پۈتۈن دىققىتى جەڭدە بولۇۋاتقان ياگۇر پالۋان موللا شەۋكەتنىڭ كەتكەنلىكىنىمۇ بىلمىدى . ئۇنىڭ ئويى تۇزگە ئولتۇرغان بولۇپ ، بۇ يەردىن قېچىپ كېتىش ئىدى . ئاخۇنۇم شۇنداق قىلدى ، ئۇ تۇزگە ئولتۇرغان بولۇپ تۆپىگە قارىدى . ياگۇر كۆرۈنمىدى . ئۇ جەڭگە كىرىپ كەتكەن بولسا كېرەك ! پۇرسەت كەلدى ، دەپ بىلگەن موللا شەۋكەت غىپپىدە دەل - دەرەخلىك ئىچىگە كىرىپ ، شەھەر تەرەپكە قاراپ قاچتى . ئۇ تەڭگە يوپۇرماقلىرى ئاستا شىلدىرلاۋاتقان دەل - دەرەخلەر ئارىسى بىلەن خېلى مېڭىپ ، بىر تۇزگە چىقتى . ئۇ ، توختىماي يۈگۈرۈپ ، ئاخىرى توپىلىق هارۋا يولىغا چۈشتى . ئۇ شۇ قاچقانچە ئۆيىگە يېقىنلاپ كەلدى···

ئاخۇنۇم ماڭالماي قالدى . ئۇ كوچىغا كىرىپ ، بىر هويلىنىڭ ئىشىكى يېنىدىكى ئۇزۇن ياغاچ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى .

«بۇ چاغقا جەڭمۇ تۈگىگەندۇر ؟ ياگۇر قوشۇنلىرى يېڭىلىپ قاچقاندۇر ؟ مېنىڭ قېچىپ كېتىۋالغىنىم جاهان ئىش بولدى - دە ! قاچمىغان بولسام ئۆلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالاتتىم . ئۇ چاغدا هېلىقى هارامدىن بولغان ئەلا مېنى تىرىك قويمايتتى ، — ئۇ خىيالدىن توختاپ ، كوچىنىڭ ئىككى تەرىپىگە قارىدى . ئۇنىڭ كۆزىگە مىدىرلىغان جان كۆرۈنمىدى ، — ئەخمەتخاننىڭ ئەهۋالى قانداقكىن ؟ ئۇ قولغا چۈشۈپ قالمىغاندۇر ، جەڭدە ئۆلگەنمىدۇر ياكى قېچىپ كەتكەنمىدۇر ؟ ئىشقىلىپ ئامان قالسۇن ، بىچارە !— ··· ئۇ يەنە خىيالدىن توختاپ ؛ ئەمدى قانداق قىلىمەن ؟ قەيەرگە قېچىپ بىرىپ پاناهلىنىمەن ؟ ئاۋۋال ئۆيۈمگە باراي ، كىيىم - كېچەكلىرىمنى يۆتكەپ ، ئاندىن بىرەر سەهراغا چىقىپ تۆت - بەش زامان ئادەملەرنىڭ كۆزىدىن يىراق تۇرمامدىمەن··· »

ئاخۇنۇم ئورنىدىن تۇرۇپ ماڭدى، پۇتلىرى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك قىلاتتى. شۇ چاغدا كەينىدىن پالاقلىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. جان — پىنى چىقىپ كەتكەن موللا شەۋكەت: «كەينىمدىن ئەلانىڭ ئادەملىرى قوغلاپ كېلىۋاتامدۇ، نىمە؟» دەپ ئويلاپ، ئالدى - كەينىگە قارىماي يۈگۈردى. ئۇ خېلى بىر يەرگىچە يۈگۈرۈپ كەينىگە قارىدى، لېكىن ئۇنىڭ كۆزلىرى قاراڭغۇلۇق ئىچىدە كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كۆرمىدى. ئۆپكىسى ئاغزىغا تىقىلىپ قالغان ئاخۇنۇم قەدىمىنى ئاستىلىتىپ يولنىڭ چېتى بىلەن مېڭىشنى توختاتمىدى.

ئاسماندا پارچە - پارچە قارا بۇلۇتلار كۈنپېتىشتىن كۈنچىقىشقا ئۈزۈپ كېتىۋاتاتتى. قىبلە تەرەپتىن چىقىۋاتقان شامال تېرەك ۋە سۆگەتلەرنىڭ تەڭگە يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى. سۈكۈنات ئىچىدە شەھەر ئېغىر نەپەسلىنىپ قاتتىق ئۇخلاۋاتاتتى. ئۇ تاتلىق چۈش كۆرۈۋاتقاندەك، تۇرۇپ - تۇرۇپ ھاياجانلىق نەپەس ئالاتتى. بۇلۇت توسۇمىغان ئوچۇق ئاسماندا يۇلتۇزلار جۇلالىنىپ، ئاسماننى گويا پارچە - پارچە ئالتۇن گۇللەر ئېچىلغان گۈللۈككە ئوخشىتاتتى...

ئاخۇنۇم يېرىم كېچىلەردىن ئاشقاندا ئۆيىگە يېتىپ كەلدى. ئۇ قوشنا - قولۇملىرىنى ئويغىتىۋېتىشتىن ئەنسىرەپ، دەرۋازىسىنىڭ توڭگىسىنى ئاستا ئۇردى، لېكىن ھويلىسىنىڭ شىمالىدىكى پېشايۋانلىق ئۆيلەرنىڭ بىر دېرىزىسىمۇ يورۇمىدى. ئۇ تىتىلداپ، ئۇيقۇسى قاتتىق قۇشناچىنى نەچچىنى تىللىۋەتتى. چاكىرى ياتىدىغان ئۆينىڭ دېرىزىسىنىڭ كوچىغا قارايدىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، ھويلىنىڭ جەنۇبىي چېتىنى ياقىلاپ دېرىزە يېنىغا كېلىپ، دېرىزىنى چەكتى. يېنىك خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتقان چاكىرى نەستە ئويغاندى، چاكار دېرىزە يېنىغا كېلىپ:

— كىم؟ — دەپ سورىدى.

— ئاستىراق ۋارقىرا ! قوشنىلار ئويغىنىپ كەتمىسۇن ! مەن ··· مەن ··· موللا شەۋكەت !···

موللا شەۋكەت دېگەن ئىسمنى ئاڭلىغان چاكارنىڭ ئۇيقۇسى ئېچىلىپ كەتتى ، ئۇ ئالدىراپ ـ تېنەپ چاپىنىنى كىيىپلا هويلىغا چىقىپ ، دەرۋازا يېنىغا كەلدى .

ئاخۇنۇم پېشايۋاننىڭ ئەڭ چېتىدىكى بويى مۇرىسىگە كېلىدىغان سىمىز توقلىنىڭ ئۆيىگە كەلدى . ئىچ كۆڭلىكى بىلەنلا يوتقاندىن چىققان چوكان : «ۋاي ، ئاخۇنۇم كەپتىغۇ ؟ !» دەپ ئالدىغا چىقىپ كۈتۈۋالدى . ئاخۇنۇم كىگىز ئۈستىگە سېلىنغان گىلەمگە چىقىپ ، شام يېقىۋاتقان ئايالىغا قاراپ تۇردى . چوكان ئۆيىنى يورۇتقاندىن كېيىن ، ئاخۇنۇمنىڭ يوغان سەللىسىنى ، ئۇزۇن چاپىنىنى ئېلىپ ، قوزۇقلارغا ئىلدى .

— قورسىقىم ئېچىپ ئۆلەي دېدىم ، يەيدىغانغا بىر نەرسە تەييارلىغىن ! — دېدى موللا شەۋكەت ئۆزىنى توقلىنىڭ ئورنىغا تاشلاپ .

— مانا هازىر تەييار قىلىمەن ! — دېدى پاكار توقلى قاش ـ قاپاقلىرىنى سۈزۈپ .

مامۇق ياستۇقلارغا بېشىنى قويۇپ ياتقان ئاخۇنۇمنىڭ كۆزلىرى چاي تەييارلاۋاتقان ئايالدا ئىدى . سىمىز ئايالنىڭ ئاشلەڭپۇڭدەك لىغىرلاپ تۇرغان ساغرىسى موللا شەۋكەتنىڭ شەهۋانىي قۇرتلىرىنى ئويغىتىپ لۆمۈلدىتىۋەتتى . تېخى هاردۇقى چىقمىغان ، پۇتلىرى سىرقىراپ ئاغرىغانلىقتىن كىيىملىرىنى سالغۇدەكمۇ مادارى قالمىغان ئاخۇنۇم بىر ئۇھ تارتىپ كۆزىنى يۇمدى .

يەنە ئۇنىڭ يادىغا ئەخمەتخان خوجا كەلدى .

«هايات قالغانمىدۇر ؟ ! هارامدىن بولغاننىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغۇچە ، جەڭدە ئۆلۈپ كەتكىنىغۇ ياخشىدى ! ئىككىمىز خېلى

چىقىشىپ قىلىۋىدۇق !… — ئۇ بىردەم خىيالدىن توختاپ چوڭقۇر خورسىندى ، — پەلەك بىزگە قاراپ كۈلمىدى ، ئىككىمىزنىڭ تەقدىرى نېمانچە كاجدۇر ؟ !… »

ئۇ يەنە كۆزىنى ئېچىپ ئاياللىنىڭ ساغرىسىغا قارىدى . شىرە قويۇۋاتقان دىقماق چوكان ئۇنىڭ شەھۋانىي كۆڭلىگە ئوت قويۇۋەتتى ، بىراق ، يەنىلا ئورنىدىن تۇرغۇدەك ھالى يوقلۇقىنى بىلىپ ، كۆزىنى يۇمدى…

ئاخۇنۇم ئۇخلاپ قالدى . ئوڭدا ياتقان موللا شەۋكەت ئۆينىڭ ئۆگزىسىنى ئېچىۋېتىدىغاندەك خورەك تارتىۋاتاتتى .

— بېشىڭنى يەيدىغان ! — دېدى چوكان ، ئېرىگە قاراپ تۇرۇپ ، — بۇ ئېشەكنىڭ خورىكىدىن ئەجەبمۇ قۇتۇلۇپ قېلىۋىدىم . يەنە كېلىپ بېشىمغا ئاغرىق كىرگۈزۈۋەتتى .

توقال ئالدىراپ ـ تېنەپ چاينى تەييارلىدى . ئۇ ئاخۇنۇمنى نوقۇشلاپ تەستە ئويغاتتى .

— نېمە ؟

— چاي تەييار بولدى !…

موللا شەۋكەت تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇرۇپ ، ئايالى تۇتۇپ تۇرغان ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىدا قولىنى يۇيۇپ ، بەرگەن لۆڭگىدە قولىنى ئېرتتى .

— پۈتۈن بەدىنىم سىرقىراپ ، ئۇرۇپ چېقىۋەتكەندەك ئاغرىپ كېتىۋاتىدۇ . قوپقۇچىلىك ھالىم يوق ! شىرەنى مېنىڭ يېنىمغا سۈرگىن !…

چوكان ئۇنىڭ دېگىنىدەك شىرەنى سۈرۈپ ئۇنىڭ يېنىغا ئېلىپ باردى . قايماقلىق ئەتكەنچاي ئاخۇنۇمنىڭ ئىشتىھاسىنى غىدىقلىدى . ئايالى قىزىرىپ پىشقان بىر توقاچنى ئوشتۇپ ، ئۇششاقلاپ ئۇنىڭ چىنىسىگە سالدى .

— سىرىقماي سېلىپ بېرەيمۇ ؟ !

— سالساڭ سال !…

— قىرىغاندا ئۆيدە تىنچ يېتىپ ئۆيىنىڭ راھىتىنى كۆرمەي ، سىلىگە تاغۇدەشتىلەردە تەمتىرەپ يۈرۈشنى كىم قويۇپتۇ ؟ ! — دېدى ئايال ئېرىنىڭ چېپىنىغا سىرىقماي سىلىۋېتىپ .

— ئـاغزىڭنى يۇم ! ئايال كىشى دېگەننىڭ چېچى ئۇزۇن ئەقلى قىسقا ـ دە ! مېنىڭ قىلغان ـ ئەتكەنلىرىمنىڭ ھەممىسى سـىلـەرنى خېنىم ، ئـاغىچا قىلىش ئـۈچـۈن ئەمـەسـمۇ ؟ ! ئـەخمەق !…

— ۋىـيـەي ! ئاغىچا ، خېنىممۇ بولدۇققۇ ؟ ! بېشىمىزغا ئـالـتۇن مۈڭگۈز چىققىنى يوققۇ ؟ ! مەن ئۆزلىرىنىڭ غېمىنى قىلىۋاتىمەن !…

ئـاخـۇنـۇم چـېـيـىـنـى ئـىچىپ بولدى . توقىلى شىرەنى يىغىشتۇرۇپ ، شامنى ئۆچۈرۈپ يېنىغا كەلدى ، ئايالى چاپىنىنى سېلىپ ، ئىچ كۆڭلىكى بىلەن يېنىغا كىردى . موللا شەۋكەتنىڭ بۇرنىغا گۈپپىدە ئۇرۇلغان ئايالنىڭ پۇرىقى بىلەن قولى تەگكەن يۇمشاق ساغرىسى يەنە ئۇنىڭ شەھۋانىي تۇيغۇلىرىنى غىدىقلىدى .

— ئىچ كۆڭلىكىڭنى سېلىۋەت ، قۇچاقلاپ ياتاي !…

— ئۆزلىرى كىيىملىرىنى سالماپتىلىغۇ ؟…

— مـەن تـاڭ ئاتماي سەھەرلا كېتىمەن ! كىيىملىرىمنى سـېـلـىـپ يـاتـسـام ، ئـۇخـلاپ قـالارمەنمىكىن ، دەپ ئەندىشە قىلىۋاتىمەن .

— سىلى كىيىملىرىنى سالمىسىلا ، مېنىڭ سالغىنىمنىڭ نېمە لەززىتى بولسۇن !

— سەنمۇ سال ، مەنمۇ سالاي !…

سـىـمىز چوكان كىيىملىرىنى سېلىپ ، قىپيالىڭاچ ياتقان ئاخۇنۇمنىڭ قوينىغا كىردى . نەپسى ئىتتىكلەپ كەتكەن موللا شەۋكەت توقىلىنى قۇچاقلاپ يېتىپ ئاستا ئۇستىگە چىقتى … ئۇ

كۆپ ئۆتمەي قاتتىق خورەك تارتىپ ئۇيقۇغا كەتتى . ئايال ئۇنىڭ خورىكىدىن بىزار بولغاندەك ، يېنىغا ئۆرۈلۈپ كەينىنى قىلىپ ياتتى…

ئۇيقۇ يورۇشتىن بۇرۇن تۇرۇپ سەھراغا ماڭىدىغان ئاخۇنۇم ئۇخلاپ قالدى . ئۇ ئويغىنىپ كۆزىنى ئاچقاندا ، قۇياش ئارغامچا بويى ئۆرلەپ ، يېڭى بىر كۈندۈز ئاللىقاچان باشلىنىپ كەتكەنىدى . بۇ چاغ بولغاندا تالاغا چىقىش خەتەرلىك ، ياخشىسى ، قاراڭغۇ چۈشۈپ ئەل ياتقاندىن كېيىن ئاتلىنىش كېرەك ! موللا شەۋكەت ئايالىرىغا ، پەرزەنتلىرىگە ۋە چاكارلىرىغا ئۆزىنىڭ كەلگەنلىكىنى ھېچكىمگە دېمەسلىكنى قاتتىق جېكىلەپ دېدى . ئۆزىمۇ بۈگۈن قاراڭغۇ چۈشكىچە ھويلىغا چىقماسلىقنى كۆڭلىگە پۈكتى .

چېپىنى ئېچىپ ئورنىدىن تۇرغان موللا شەۋكەت دېرىزە يېنىغا كەلدى . ئۇ بېشىنى سوزۇپ دەرۋازا تەرەپكە خېلىغىچە قاراپ تۇردى . كىرىپ ـ چىققان بىرمۇ ئادەمنى كۆرمىگەن ئاخۇنۇم تۆرگە سېلىنغان قوش قەۋەت كۆرپىگە كېلىپ ئولتۇردى . ئۇنىڭ قۇلىقى يەنىلا دەرۋازىدا تۇراتتى . بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن دەرۋازا قاتتىق ئۇرۇلدى . خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان موللا شەۋكەت ئورنىدىن ئىرغىپ تۇرۇپ دېرىزىنىڭ يېنىغا يەنە كەلدى . ئېغىل تەرەپتىن كەلگەن چاكار يىگىت كېلىپ دەرۋازىنى ئاچتى . ھويلىغا يېنىغا قىلىچ ئاسقان ئەلاخان بىرقانچە سىپاھ ۋە مۇھاپىزەتچىلىرى بىلەن كىرىپ كەلدى .

— ئاخۇنۇم نەدە ؟ — دېدى ئەلاخان چاكارغا قاراپ .

بايا موللا شەۋكەت ھويلىدىكى ھەممە ئادەمگە جېكىلەپ : «مېنىڭ كەلگەنلىكىمنى ھېچكىمگە دېمەڭلار !» دېگەندە بۇ چاكار ئات سوغارغىلى كەتكەچكە ، خوجايىنىنىڭ ئۆيدە بارلىقىنى

يوشۇرمىدى .

— بار ، ئاخشام كەلدى ! — دېدى ئۇ ، قامەتلىك ئەلاخانغا قاراپ تۇرۇپ .

— چاقىرىپ چىققىن !

چاكار پېشايۋانغا چىقىپ ، توقلىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— ئاخۇن دادا ! سىلىنى ئادەملەر چاقىرىۋاتىدۇ ! — دېدى ئۇ ۋارقىراپ قوش قاناتلىق ئىشىك ئالدىدا تۇرۇپ .

پسۇت ـ قولى تىترەپ ، چىرايى تامدەك تاتارغان ئاخۇنۇم پېشايۋانغا چىقىپ چاكىرىغا چەكچىيىپ قارىدى :

— هۇ ئەبلەخ ! مېنىڭ قىزىل تىرنىقىم سېنىڭ بوينۇڭدا قالدى . ئۇ دۇنياغا بارغىنىڭدا ئالىمەن !...

چاكار يىگىت چۆشىنەلمەي ، هاڭۇېقىپ بىر ئاخۇنۇمغا ، بىر پەستىكىلەرگە قارايتتى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ، موللا شەۋكەت ئاخۇنۇم— ... دېدى ئەلاخان پېشايۋاننىڭ يېنىغا كېلىپ ، — سىلىدىن بىر ئىشقا پەتىۋا سوراپ كېلىۋىدۇق ، دەپ بېرەرلىمىكىن ؟ !

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام ! — دېدى موللا شەۋكەت تېخىچە ئېسىگە كېلەلمەي ، دۇدۇقلاپ ، — قانداق ئىشتى ؟...

— قۇرئان كونىراپ كەتسە قانداق قىلغۇلۇق ؟

— پاكىز بىر خالتا ياكى تاغارغا سېلىپ ، خالتا ـ تاغار بولمىسا پاكىز لاتىغا ئوراپ ئۇنى دەرياغا تاشلىۋەتسە بولىدۇ .

— تۇتۇپ ، — دېدى غەزەپ بىلەن ۋارقىراپ پالۋان ، — ئەكەلگەن تاغىرىڭلارغا سېلىڭلار ! بۇ قۇرئانمۇ كونىراپ كەتكەن قۇرئان ! دەرياغا ئېلىپ بېرىپ تاشلىۋېتىمىز !

ئەلاخاننىڭ مۇهاپىزەتچىلىرى يۈگۈرۈپ پېشايۋانغا چىقىپ ، ئاخۇنۇمنى تۇتتى . يەنە بىر مۇهاپىزەتچىسى تۇتۇپ تۇرغان پاختا

تاغىرىنى ئۇنىڭ بېشىدىن كىيدۈردى . مۇھاپىزەتچىلەر موللا شەۋكەتنى ياتقۇزۇپ ، پۇت تەرىپىدىن تاغارنىڭ ئاغزىنى شوينىدا ئوراپ باغلىدى . قاۋۇل ، ئوتتۇرا بويلۇق بىر مۇھاپىزەتچى ئاخۇنۇم سېلىنغان تاغارنى كۆتۈرۈپ پېشايۋاندىن چۈشتى .

تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ئىشلاردىن ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ پېشايۋاندا ۋە ھويلىنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە تۇرغان ئاخۇنۇمنىڭ ئاياللىرى ، پەرزەنتلىرى ۋە چاكارلىرى نېمە دېيىش ، نېمە قىلىشنى بىلەلمەي قاراپلا قالدى .

كوچىغا چىقىپ ئاتلىرىغا مىنگەن ئەلاخان ، سىپاھلار ۋە مۇھاپىزەتچىلەر دەرياغا قاراپ يول ئالدى . قاۋۇل چېرىكنىڭ ئالدىغا قويۇلغان تاغار ئىچىدىكى موللا شەۋكەت بىرنېمىلەرنى دەپ تېپىرلايتتى...

مانا ، ئىلى دەرياسى ، لۆمشىپ شەرقتىن غەربكە قاراپ توختىماي ئېقىۋاتاتتى . ئەلاخان ۋە سىپاھلار ئاتلىرىدىن چۈشۈپ دەريا بويىغا كەلدى . مۇھاپىزەتچىلەر تاغار ئىچىدىكى ئاخۇنۇمنى كۆتۈرۈپ يار بويىدا توختىدى .

— بېھىساب قېرىنداشلىرىنىڭ قېنىنىڭ تۆكۈلۈشىگە سەۋەب بولغان بۇ مۇناپىقنى دەرياغا تاشلاڭلار ! — دېدى ئەلاخان ئەل - يۇرت نامىدىن ھۆكۈم ئېلان قىلىپ .

مۇھاپىزەتچىلەر ئانچە ئېگىز بولمىغان يار ئۈستىدىن تاغار ئىچىدىكى موللا شەۋكەت ئاخۇنۇمنى دەرياغا تاشلىدى[①] . سۆيۈملۈك ئانا دەريامۇ بۇ لەنىتىدىن سەسكەنگەندەك ، چۈشۈشى بىلەن قاتتىق چىرقىراپ ، ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتتى...

— ئەل - يۇرتىغا قارا يۈزلۈك قىلغان ھەرقانداق مۇناپىقنىڭ

---

① توغقانلىرى دەريادىن ئاخۇنۇمنىڭ ئۆلۈكىنى تېپىپ ، خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىغا دەپنە قىلدى . خەلپەم بۇزرۇكۋار قەبرىستانلىقىدىكى جەسەت سۆڭەكلىرى قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا كۆچۈرۈلگەن ، ئۇنىڭ جەسەت سۆڭىكىمۇ قارادۆڭ قەبرىستانلىقىغا كۆچۈرۈلدى . مەن ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن .

تەقدىرى مانا ، مۇشۇنداق بولۇشى كېرەك ! — دېدى ئەلاخان ئېتىغا مىنىۋېتىپ...

*   *

ياگۇر پالۋان ئۆلگەندىن كېيىن ، قول ئاستىدىكىلەر ئالاقزادە بولۇپ ، چېكىنىشكە باشلىدى . بۇ ئەھۋالنى كۆرگەن ئەخمەتخاننىمۇ ساراسىمىگە چۈشۈپ قالدى . باياتىن ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قېنى بىلەن قىلىچىنى قانغا بويىغان بۇ مۇناپىق نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ياگۇر قوشۇنلىرى بىلەن بىللە چېكىندى .

«ياق ، ئۇلار بىلەن بىللە چېكىنسەم بولمايدۇ ! ئۇلار چىلپەگزە قەلئەسىنى كۆزلەپ چېكىنىۋاتىدۇ . تەسلىم بولسىلا ، مېنى تۇتۇپ بېرىدۇ . ياخشىسى... »

خوجىنىڭ كاللىسى جان ھەلەكچىلىكىدە خۇددى تۇگمەندەك قاتتىق ئىشلەپ كەتتى . ئاخىرى ئۇ ، ئادەمنىڭ يادىغا كەلمەيدىغان بىر ئامالنى تېپىپ چىقتى . سىڭار كۆز ئېتىدىن يىقىلغان بولۇپ ، يەرگە چۈشۈۋالدى ـ دە ، ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تاشلاپ ياندىكى ئېرىق ئىچىگە يېتىۋالدى . لېكىن ، بۇنداق يېتىشى ئەپلەشمىگەندەك بىلىنىپ ، ئەخمەتخان تۇرۇپ ئولتۇردى ، ئۇ ئېرىق قىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ چۆرىسىگە قارىدى . ئېرىقنىڭ يېنىدىلا بىر خۇيزۇنىڭ جەسىتى ياتاتتى . ئەخمەتخان خۇيزۇنىڭ جەسىتىنى تارتىپ ئېرىق ئىچىگە چۈشۈرۈپ ، مەيدىسىدىكى تېخى تولۇق ئۇيۇپ كەتمىگەن قان بىلەن يۈز ـ كۆزىنى بويىدى ، ئاندىن جەسەتنى ئۈستىگە ئارتىلدۇرۇپ ، ئېرىق ئىچىدە پۇت ـ قوللىرىنى ھەرخىل تاشلاپ ياتتى .

«ئەمدى ماڭا ھېچكىممۇ دىققەت قىلمايدۇ» ئويلىدى ئىچىدە .

راست دېگەندەك ئۇنىڭ يېنىدىن ئۆتكەن ئەلاخاننىڭ

ئادەملىرى ئەخمەتخان ۋە ئۇنىڭ ئۇستىدىكى خۇيزۇغا قاراپمۇ قويماي قىچقىرىشىۋاتقان ياگۇر قوشۇنلىرىنى قوغلاپ ئۆتۈۋەردى . بىر چاغدا جەڭگاھ ئۆلۈك جىمجىتلىققا چۆمدى . قاقىلدىغان قاغىلارنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى . ئۇ ئۇستىدىكى خۇيزۇنىڭ جەسىتىنى بىر چەتكە چۆشۈرۈۋېتىپ ، ئېرىق قىرىدىن بېشىنى چىقىرىپ جەڭ بولغان دالىغا قارىدى . سىگار كۆز جەسەت ۋە يارىدارلاردىن باشقا مىدىرلىغان بىر جاننى كۆرمىدى .

نامازدىگەردىن ئۆتكەن قۇياش نامازشامغا قاراپ كېتىۋاتاتتى . بىر كۈن يول يۈرۈپ چارچىغان قۇياش ئالدىراپ ـ تېنەپ ئۆز ئارامگاھىغا قاراپ باراتتى . شىمال تەرەپتىن كېلىۋاتقان لەرزان شامال ئېرىق بويلىرىدىكى دەل ـ دەرەخلەرنىڭ تەڭگە بولغان يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى…

ئەخمەتخان ئېرىقتىن چىقىپ ، بېلىدىكى قىلىچنىڭ غىلاپى ئېسىلغان تاسما بەلۋاغىنى يېشىپ تاشلىۋەتتى . ئۇ سەللىسىنى ئېرىقنىڭ قىرىغا قويۇپ ، بىر جەسەتنىڭ بېشىدىكى ئىككى تەرىپى يىرىق لاتا قالپىقنى ئېلىپ كىيدى . تەلىيىگە ئۇ قالپاق ئۇنىڭ بېشىغا دەل كەلدى . ئۇ بىر چامداپ ـ ئىككى چامداپ ئېرىق بويلاپ ماڭدى . بارغانسېرى ئۇنىڭ مېڭىشى تېزلىشىپ ئادەمسىز خالىي يەرلەر بىلەن غۇلجىغا قاراپ كېتىۋەردى…

ئالەم ئوت يالقۇنى ئىچىدە قالدى . ئوت كەتكەن ئۇيۇقتىن چىپىچىلىۋاتقان ھال رەڭلىك شولا ئىككى تەرەپتىكى قاتمۇقات تاغلار ، بىپايان دالىلار ، دەل ـ دەرەخلەر ، يېگىدىن ئۇنۇپ چىققان يېشىل گىياھلاردا جىلۋە قىلاتتى . تەبىئەتنىڭ قۇياش ئولتۇرۇۋاتقان چاغدىكى بۇ گۈزەللىكى خوجىنىڭ ھېسسىيات ۋە ھاياجان چاقمىقىغا ئوت ياقالمىدى . ئۇ ئۆز ھەلەكچىلىكى بىلەن خۇددى شاتۇردەك توختىماي ئىلدام مېڭىپ كېتىۋاتاتتى…

يەرۇ ئاسمان ئارىسىنى ئاستا ـ ئاستا قاراڭغۇلۇق قاپلاپ ،

كۆكتىكى يۇلتۇزلارنى كۆرسىتىپلا قالماي ، يەنە چاقنىتىۋەتتى . قاراڭغۇ تۈن بارلىق ۋەھشىيلىك ۋە ئىپلاسلىقلار يۈز بېرىدىغان سورۇن ۋە يوشۇرىدىغان ئامبار . يۈرىكى خېلىلا ئورنىغا چۈشكەن سىڭار كۆز بارغانسېرى قارىيىۋاتقان يەر ئۈستىدە ، شەھەر سېپىلىنىڭ دەرۋازىسى تاقىلىپ قېلىشتىن بۇرۇن كىرىۋېلىشنى ئويلاپ ، يۈگۈرگەندەك كېتىپ باراتتى . ئۇ دۆڭمەھەللە دۆڭىدىن چۈشۈپ ، ساي كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ ، شەھەر سېپىلىنىڭ كۈنپېتىش دەرۋازىسى — كۆرە دەرۋازىسىغا يېقىنلاپ كەلگەندە ، بەيتۇللادىن خۇپتەنگە ئوقۇلغان ئەزاننى ئاڭلاندى .

«نەگە بارىمەن ؟ — دەپ ئويلىدى خوجا بەيتۇللا مەدرىسە تەرەپكە كېتىۋېتىپ ، — تونۇشلارنىڭ ئۆيىگە بېرىشمۇ خەتەرلىك ! ئەلا ھەر تەرەپكە مېنى تۇتۇش يارلىقى چۈشۈرۈپ بولدى… »

ئەخمەتخاننىڭ كۆز ئالدىغا ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسى كەلدى . ئۇ دۆۋە - دۆۋە بېسىۋېتىلگەن بېدە ، ئوت - چۆپلەرنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ، بۇ ئوت - چۆپلەر ئەڭ ياخشى يوشۇرۇنىدىغان ۋە سوزۇلۇپ ئۇخلايدىغان يەر ئىكەنلىكىنى بىلدى . بارغانسېرى ھېرىپ ھالىدىن كېتىۋاتقان سىڭار كۆز قورسىقىنىڭ تازا ئاچقانلىقىنى ھېس قىلدى .

«بەيتۇللا ئالدىدىكى ناۋايلار ناۋايخانىلىرىنى تاقىۋەتكەنمىدۇر ؟ »

خوجا بەيتۇللا ئالدىدىن ئۆتۈپ ، تونۇر ئۈستىدە جىنچىراغ يىلتىرلاپ يېنىۋاتقان ناۋايخانىنىڭ ئالدىغا كەلدى . ئۇ تونۇر بېشىدا ئولتۇرغان ئون تۆت - ئون بەش ياشلاردىكى ئوغۇلدىن :

— بالام ، نان بارمۇ ؟ — دەپ سورىدى .

— نان تۈگىدى .

— راستىنىلا نان قالمىدىمۇ ؟ يىراقتىن كېلىۋىدىم ، قورسىقىم ئېچىپ بولالماي قالدىم .

— ئۆزىمىز يەيدىغانغا ئېلىپ قويغان ئىككى نانلا بار .
— شۇ ئىككى نېنىڭنى ماڭا بەرگىن ، ئوغلۇم ! قانچە دېسەڭ شۇنچە پۇلىنى بېرەي !
— دادام خۇپتەن ئوقۇغىلى بەيتۇللاغا كىرىپ كەتتى ، كۈتۈپ تۇرۇڭ ، چىقسۇن !
— كۈتەلمەيمەن ، ئوغلۇم ، بارىدىغان يېرىم خېلى بار ! ئاللا ساڭا رەھمەت قىلسۇن ، ئىككى توقىچىڭنى ماڭا بەرگىن !
ئوغۇل ئويلىنىپ قالدى . ئۇيغۇرلار قەدىمدىن تارتىپ ئۆز پەرزەنتلىرىنى كۆڭۈل - كۆكسى كەڭ ، قولى ئوچۇق قىلىپ تەربىيىلەپ كەلدى . ئالدىدا يېلىنغاندەك تۇرغان ئادەمنى مۇساپىر دەپ بىلگەن ئوغۇلنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى . تونۇردىن چۈشكەن ئوغۇل دۇكاندىن قىزىرىپ پىشقان ئىككى ناننى ئاچىقىپ خوجىغا تەڭلىدى . خوجا ئالدىراپ پۇل بېرىپ يولىغا ماڭدى .
— ھەي تاغا ، توختاڭ ، ئاشقان پۇلىڭىزنى قايتۇرۇپ بېرەي !
سىڭار كۆز كەينىگىمۇ قارىماي كېتىۋەردى .
بەيتۇللا ئالدىدىكى كوچا ئۇزۇنغا بارماي تۆت كوچا ھاسىل قىلىپ ئۇدۇل ئايدۆڭ تەرەپلەرگە سوزۇلاتتى . شائىر موللا بىلالنىڭ مەھەللىسى تېرەكمازار تەرەپتىن كېلىدىغان يول بۇ يولنى كېسىپ ئۆتۈپ ، كۈنپېتىشقا يۈزلىنەتتى . مانا شۇ تۆت كوچىنىڭ شەرقىي شىمال دوقمۇشىدا ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسى بولۇپ ، ئوردىنىڭ بارلىق ھۆكۈمەت ئاتلىرى مۇشۇ يەردە بېقىلاتتى . خوجا ئات قورۇسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئەتراپىغا قارىدى . ئۇ مىدىرلىغان بىرەر ئادەمنى كۆرمىگەندىن كېيىن ، تامغا ئېسىلىپ تەستە ئۇستىگە چىقىۋالدى - دە ، ئۇ تەرىپىگە چۈشۈپ كەتتى . ئۇ شوتا قويۇلغان بىر چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ، شوتا بىلەن ئۇستىگە چىقىۋېلىپ ، شوتىنى پۇتى بىلەن

ئېتتىرىۋەتتى . خوجا ئۆزىنى چۆپنىڭ ئۈستىگە تاشلاپ ، ئاسماندىكى يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتتى . سىڭار كۆز بىردەم يېتىپ ھاسىراپ - ھۆمۈدىگىنىنى بېسىۋالغاندىن كېيىن ئولتۇرۇپ ئىككى توقاچنىڭ بىرىنى ئېلىپ يېيىشكە باشلىدى ؛ يېرىمىنى يېگەندىن كېيىن ، چاي ياكى سۇ بولمىغاچقا ، قۇرۇق نان گېلىغا تۇرۇۋېلىپ ئۆتمىدى . ئەخمەتخان قالغىنىنى يەنە ياغلىقىغا ئوراپ چۆپتىن بىر باغ ئېلىپ بېشىغا ياستۇق قىلىپ ياتتى . ئۇنىڭ ئۇيقۇسى كەلمىدى . ئادەم قاتتىق ھېرىپ - چارچاپ كەتكەندە ، شۇنداق بولىدۇ . ئۇ يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپ خىيالغا كەتتى . ئەخمەتخان مەزەمزات بىلەن ئۇچراشقان كۈندىن باشلاپ ، ئاخىرىدا بىر دۆۋە چۆپ ئۈستىگە چىقىپ قالغان مۇشۇ كېچىگىچە قىلغان - ئەتكەنلىرىنى ئەسلىدى . ئۇ ئۆز ئارزۇ - ئارمانلىرى ئۈچۈن ھەرقانداق ۋەھشىيلىك ۋە مۇناپىقلىقنى قىلىشتىن قايتمىغان ئەقىدىسىنىڭ ئاخىرى خارلانغانلىقىدىن قاتتىق خۇرسىندى .

«ئاھ ، خۇدا ! — دېدى سىڭار كۆز ئۆزىگە نەپرەت بىلەن قاراۋاتقان يۇلتۇزلارغا تىكىلىپ ، — مېنىڭ تەقدىرىمنى نېمانچىمۇ كاج ياراتقانسەن ؟ ! سېنىڭ سەۋەب قىلساڭ بېرىمەن ، دېگىنىڭ قېنى ؟ ! بايلىق ئارزۇسىدا ، ھوقۇق تەمەسىدە ، شان - شۆھرەت خىيالىدا قىلغانلىرىم بىر تىيىنلىق پايدا بەرمىدى . ئاخىرى ئىتتىن خار قىلىپ ، مۇنۇ قۇرۇق چۆپ دۆۋىسى ئۈستىگە چىقىرىپ قويدۇڭ . ئەتىكى كۈنۈم قانداق ئۆتىدۇ ، بىلمەيمەن ! ئەمدى ماڭا ماڭىدىغان يول ، ياشايدىغان كۈن بارمۇ ، يوق ، بۇنىمۇ بىلمەيمەن !...»

ئۇنىڭ كۆزلىرىدىن ياش ئېقىپ ، ئاخىرى يېشىمۇ تۈگىگەندەك قۇرىدى . بىر چاغدا ئۇ خورەك تارتىپ ئۇخلاپ قالدى ، سىڭار كۆز چۈش كۆردى :

ئەخمەت خەزىنچىبەگ ، ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، ئۇنىڭ مەسۇم ئىككى ئوغلى ، موللا ناسىر ئەلەم ۋە ئۇنىڭ قولىدا ئۆلگەن قېرىنداشلىرى ئەخمەتخاننى ئوتتۇرىغا ئېلىۋېلىپ ، ھەر تەرەپتىن قوللىرىنى سوزۇپ ، چۇرقىرىشىپ ئېسىلاتتى . ئابدۇرۇسۇل بەگنىڭ كۆزلىرىدىن ئوت چېچىلاتتى .

«ئۇ بىزلەرنى ئۆلتۈرگەن ، ئەمدى ھەممىمىز بىر بولۇپ ئۇنى ئۆلتۈرۈۋېتەيلى !» دەپ ۋارقىرايتتى خوجىنى ئارىغا ئېلىۋالغان ئادەملەر . ئېتىلىپ كەلگەن ئابدۇرۇسۇل بەگ ئىككى قولى بىلەن سىگار كۆزىنىڭ گېلىنى بوغۇۋېلىپ :«سەن مېنىڭ قېيىناتامنى ، ئىككى ئوغلۇمنى ۋە مېنى ئۆلتۈردۈڭ ! سېنى ئۆلتۈرۈشكە ھەممىدىن مانا مەن مۇۋاپىقمەن ! ...» دەپ ۋارقىرىدى كۆزلىرىدىن ئوت چېچىپ . خىرقىراپ ئۇنى چىقماي قالغان ئەخمەتخان تىپىرلايتتى . «مۇناپىق خوجا سېنى ئۆلتۈرۈپ ، بېشىڭنى كېسىۋالىمەن ، ئاندىن بەيتىللانىڭ ئاركىلىق دەرۋازىسى يېنىغا قۇلىقىڭدىن مىخلاپ قويىمەن ! خەلقىئالەم سېنىڭ لەنتى بېشىڭنى كۆرۈپ : بايلىق توپلاش ، ھوقۇق ئىگىلەش ، شان ــ شۆھرەت قازىنىشنى كۆزلەپ ، ئۆز خەلقىنىڭ ھۆرمەتلىك ئوغۇل ــ قىزلىرىنى خارلىغان ۋە ئۆلتۈرگەن ، ئۆز خەلقىگە قارشى چىققان قارا يۈزنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى بىلسۇن !...»

خىرقىراپ ، تىپىرلاۋاتقان ئەخمەتخان چۆچۈپ ئويغىنىپ كەتتى .

«ئۇ دۇنيادىمۇ ماڭا كۈن يوق ئوخشىمامدۇ ؟» دېدى بېشى ساڭگىلاپ كەتكەن سىگار كۆز ئاھ ئۇرۇپ ... ئۇ يەنە يۆلتۈزلارغا قاراپ يېتىپ ، خورەك تارتىپ ئۇخلاپ قالدى .

* *

هاكىمبەگ ئوردىسى ئاتخانىسىنىڭ قاراۋۇلى كېچىدە ئىككى - ئۈچ قېتىم چىقىپ ، ئاتلارنى ، دۆۋە - دۆۋە بېدە - چۆپلەرنى ئاربلايتتى . بېدە - چۆپلەرنى ئوغرىلارنىڭ ئوغرىلاپ كېتىشى مۇمكىن بولمىسىمۇ ، ئوت كېتىشىدىن ئەنسىرەيتتى .

ئاي قاراڭغۇسى ، يېرىم كېچىلەردىن ئۆتكەندە ، ئاتخانىنىڭ قاراۋۇلى چىقىپ ، ئالدىدا ئېغىلدىكى ئاتلارنى بىر - بىرلەپ تەكشۈردى . ھەممە ئاتنىڭ تولۇق ئىكەنلىكىدىن كۆڭلى خاتىرجەم بولۇپ ، دىمىغىدا ناخشا ئېيتىپ ، بېدە - چۆپ دۆۋىلىرىنى كۆزدىن كەچۈردى . شۇتا ياتقۇزۇلغان چۆپنىڭ ئۈستىدىن كېلىۋاتقان دەھشەتلىك خورەك ئاۋازى قاراۋۇلنى سەگەكلەشتۈردى .

«چۆپنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ئۇخلاۋاتقان كىمدۇر ؟ — دەپ ئويلىدى چۆپنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئېگىزنى كۆتۈرۈپ يۇقىرىغا قاراۋاتقان قاراۋۇل گاھ ئۆرلەپ ، گاھ ئىچىگە چۈشۈپ كېتىدىغان خورەككە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ ، — بىرەرىنى ئۆلتۈرۈپ قويۇپ قېچىپ يۈرگەن قاتىلمىدۇر ؟ يا ياتىدىغان يېرى يوق غېرىب - مۇساپىرمىدۇر ؟ »

ئۇنىڭ كېيىنكى پەرەزىمۇ رېئاللىق بولۇپ ، بەزىدە ئېزىپ - تېنەپ بۇ يەرگە بېدە - چۆپ دۆۋىسىگە چىقىپ ئۇخلايدىغان غېرىب - مۇساپىرلارمۇ ئۇچرايتتى .

بىردەم چۆپ ئەتراپىنى ئايلىنىپ ، چۆپ ئۈستىگىمۇ چىقماي يۈرگەن قاراۋۇل ئۇخلاۋاتقان ئادەمنى قانداق قىلىش ھەققىدە ئويلاندى . ئۇ ئېنىق ، مۇقىم بىر قارارغا كېلەلمەي خورەكنى تىڭشاپ بىردەم تۇردى .

«ئات باقارلارنى ئويغىتىپ چىقاي ! — دېدى ئۇ ، ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ ، — قانداق قىلىش ھەققىدە بىللە مەسلىھەت قىلارمىز . »

ئاتخانىنىڭ قاراۋۇلى بىرى ئېگىزرەك ، بىرى ئوتتۇرا بويلۇق ئىككى ئات باقارنى ئويغىتىپ چىقتى . ئۇچى خوجا ئۇخلاۋاتقان چۆپنىڭ يېنىغا كېلىپ ، ئېگەكلىرىنى كۆتۈرۈپ ، چۆپ ئۈستىگە قارىدى . سىگار كۆز گاھى گېلىغا پىچاق سۇرۇلگەن ئۆكۈزدەك خىرقىراپ ، گاھى ياۋا توڭگۇزدەك چىرقىراپ ، گاھ جېنى چىقىپ كېتىۋاتقاندەك ئۇنى ئىچىگە چۈشۈپ خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى .

— كىمدۇر بۇ ؟ — دېدى پىچىرلاپ دېگۈدەك ئوتتۇرا بويلۇق ئات باقار يېنىدىكى قاراۋۇل بىلەن يەنە بىر ئات باقار شېرىكىگە قاراپ .

— ئۇخلايدىغان يەر تاپالماي ، ئېزىپ ـ تېزىپ كىرىپ قالغان غېرىب ـ غۇرۋامىدۇر ؟ ! — دېدى ئېگىزدەك ئات باقار بېشىنى قاشلاپ تۇرۇپ ، — چۆپنىڭ ئۈستى ھەم يۇمشاق ، ھەم ئىسسىق بولىدۇ . بىچارىنىڭ خىيالىغا بۇ يەردىكى چۆپلەر كېلىپ ئۇخلىغان بولۇشى مۇمكىن . بىراق ، خورىكى ئالەمنى بېشىغا كىيىپ ، بىچارىنى پاش قىلىپ قويۇپتۇ . خورىكى بولمىغان بولسا ، قاراۋۇلمۇ بىلمەيتتى . تاڭ ئاتقاندا سىيرىلىپ چۈشۈپ ، تامدىن ئارتىلىپ چىقىپ كېتەتتى .

— قانداق قىلىمىز ؟ شوتىنى قويۇپ ، چۆپنىڭ ئۈستىگە چىقىپ ھەيدەپ چۈشەمدۇق ؟ — دېدى ئېگىزرەك ئات باقار قاراۋۇلغا قاراپ .

— يېنىدا پىچاق بولسىچۇ ؟ ! جېنىدىن تويغان بىرى بولسا ، سېنىڭ بىلەن جان تىكىپ ئېلىشماي ، ئالدىڭغا چۈشۈپ ماڭمايدۇ ! ئۈچىمىز تەڭلا چۆپ ئۈستىگە چىقالمايمىز ـ دە ! بىر ـ بىرلەپ چىقىدىغان گەپ ! ئۇ ئېگىزدە تۇرغاچقا ، پەستىن چىققان ھەرقانداق ئادەمنى تېپىپ چۈشۈرۈۋېتىدۇ...

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز ؟

— تاڭ ئاتقۇچە نۆۋەتلىشىپ قارايلى ! تاڭ ئاتقاندىن كېيىن ،

بىر گەپ بولار !...

ئۇلار شۇنداق كېلىشتى . بىرىنچى بولۇپ بويى پاكارراق ئات باقار قارايدىغان بولدى . قاراۋۇل بىلەن يەنە بىر ئېگىزرەك ئات باقار ئۇخلىغىلى كىرىپ كەتتى . چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئات باقار ئەخمەتخاننىڭ خورىكىنى ئاڭلاپ ئولتۇردى . سىگار كۆزنىڭ ئۇياق - بۇياققا ئۆرۈلمەي ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلگەن ئوتتۇرا بويلۇق : تازا چارچاپ ھالىدىن كەتكەن بىرنېمىدەك قىلىدۇ . بىر قېتىم مىدىرلاپمۇ قويماي ئۇخلاۋاتىدۇ يا يىراقتىن كەلگەنمىدۇر ؟ !...

كېچە بىلىنەر - بىلىنمەي ئۆتۈۋاتاتتى ، ئوتتۇرا بويلۇق ئات باقار چۆپ دۆۋىسى يېنىدا ئولتۇرۇپ ئەسنەشكە باشلىدى . ئۇ ئەسنىگەنسېرى نۆۋەت ئالمىشىدىغان شېرىكى چىقىدىغان ئىشىككە توختىماي قارايتتى ، لېكىن ئېگىزرەك ئات باقارلارنىڭ قارىسى كۆرۈنمەيتتى .

«ئۆزۈم ئويغىتىپ چىقمىسام ئۇ ئۆزى چىقمايدىغان ئوخشايدۇ» دېدى پاكارراق ئات باقار ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ قولىدىكى ئۇزۇن تايىقىنى چىڭ تۇتقان ئات باقار ئىشىك ئالدىغا كېلىپ ، كەينىگە بۇرۇلدى . ئۇ چۆپ دۆۋىسى ئۈستىدىن كېلىۋاتقان خورەكنى ئاڭلاپ خاتىرجەم بولدى - دە ، ئىشىكنى ئېچىپ كىرىپ كەتتى . بىر چاغدا كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئېگىزرەك ئات باقار چىقتى...

كۈنچىقىش تەرەپ ئاقىرىشقا باشلىدى . چۆپ دۆۋىسى ئۈستىدىكى خورەك ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ئات قورۇسىنى بېشىغا كىيىپ باراتتى . قاراۋۇل چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ ، بۇ دەھشەتلىك خورەكتىن ئىچى پۇشۇپ ، دېمى سىقىلدى . ئۆزىنىڭ دەھشەتلىك خورىكى ئۆزىگە خائىنلىق قىلىپ ئۆزىنى تۇتۇپ بېرىدىغانلىقىنى بىلمىگەن ئەخمەتخان تا قۇياش

چىققۇچە ئۇخلىدى···

ئىككى ئات باقارمۇ چىقتى ، ئۇچى بىر ـ بىرىگە قارىشىپ تۇرۇپ ، مەسلىھەت قىلىشقا باشلىدى .

— ياخشىسى ، ھاكىمبەگ ئوردىسىغا مەلۇم قىلايلى ، غېرىب ـ مۇساپىر بولسا ئىنقىلاپ قويۇۋېتەر ، يامان ئادەم بولسا جاجىسىنى بېرەر ! — دېدى ئېگىزرەك ئات باقار قالغان ئىككىسىگە قاراپ تۇرۇپ .

ئېگىز ئات باقارنىڭ پىكرى قالغان ئىككىسىگىمۇ ياقتى . ئىككى ئات باقار چۆپ دۆۋىسى يېنىدا قېلىپ ، بىر ئات باقار قاراۋۇل ھاكىمبەگ ئوردىسىغا بارىدىغان بولدى . چۆپ ئۈستىدىن يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلاندى . قالغان ئىككى ئات باقار بىر ـ بىرىگە قارىشىپ قويدى . چۆپ ئۈستىدىكى خوجا مىدىرلاپ ئۆز ـ ئۆزىگە بىرنېمىلەرنى دەپ غودۇڭشىدى .

— ھاي ! ··· سەن كىم ؟ — دېدى جىمجىت تۇرۇۋېرىشكە تاقەتسىز قالغان ئېگىز بوي چۆپ دۆۋىسىنىڭ يېنىدىن ئوچۇقچىلىققا چىقىپ .

خوجىنىڭ بېشى كۆرۈندى .

— مەن بىر ئۆي ـ ماكانسىز مۇساپىر ، ياتىدىغان يەر تاپالماي ، كېچە كىرىپ بۇ يەردە ئۇخلىدىم .

— سەن راست غېرىب ـ غۇرۋامۇ ياكى قېچىپ يۈرگەن جىنايەتچىمۇ ، بىز بىلمەيمىز . ھاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئادەم كەلگۈچە چۆپ ئۈستىدە يېتىپ تۇرغىن ! راست مۇساپىر بولساڭ ، كەلگەنلەر سوراپ ئىنقىلاپ قويۇۋېتىدۇ .

— ئاللانىڭ مۇبارەك نامى بىلەن قەسەم قىلىپ بېرەي ، مەن يامان ئادەم ئەمەس ، بىر غېرىب ـ مۇساپىرمەن . ھاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەر كەلسە ، مېنى ئۇياققا سۆرەپ ، بۇياققا سۆرەپ ئاۋارە قىلىدۇ . خۇدانىڭ نامى بىلەن ئۆتۈنەي ، قېرىنداشلىرىم ،

مېنى قويۇۋېتىڭلار ، مەن كېتىۋالاي ! — سىڭار كۆزنىڭ ئاۋازىدىن يىغا يۇرىقى كېلەتتى .

— ياق ، كەتكەن ئادەم كەلمىگۈچە قويۇۋەتسەك ، بىز سوراققا قالمامدۇق ؟ ! ئۇ كېلىپ «مېنىڭ كەتكەنلىكىمنى بىلىپ تۇرۇپ ، نېمىشقا قويۇۋەتتىڭلار» دېسە ، بىز نېمە دەيمىز ؟ بولمامدۇ ! هاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەر كەلگۈچە كۈتۈپ تۇرغىن !...

— جېنىم قېرىنداشلىرىم ! مەن سىلەرنى ئالداۋاتمايمەن ! راستتىنلا ئۆي ـ ماكانسىز غېرىب ـ مۇساپىرمەن ! يېنىمدا ئاتام رەھمەتتىدىن قالغان ئىككى تىللا بار ، يامان كۈنلەردە ئەسقېتىپ قالار ، دەپ ساقلاپ يۈرەتتىم .

راست ، ھېلىگەرلەر ئاق كۆڭۈل ، سەممىي ، بىرنى بىر دەيدىغان ئادەملەرنىڭ يۈرىكىنى زادىلا چۈشەنمەيدۇ . بۇ گۈزەل يۈرەك ساختىلىقتىن ، يالغانچىلىقتىن ، شەخسىي پايدا ـ مەنپەئەتلەردىن خالىي بولۇپ ، بۇ رەزىل ئىللەتلەرنى ئاڭلىسا قۇيقا چېچى تىك تۇرىدۇ . ئىگىمزرەك ۋە ئوتتۇرا بويلۇق ئىككى ئات باقارنىڭ كۆڭلىگە چاقماقتەك يېنىپ ئوخشاش بىر خىيال كەلدى :

«راستتىنلا بۇ ئادەم غېرىب ـ مۇساپىر بولسا ، ھاكىمبەگ ئوردىسىدىكىلەرنىڭ كېلىشىدىن نېمانچە قورقىدۇ ؟ ! ئۇ ئۆزىنىڭ ۋەھىمىسىنى بىزگە ئىككى تىللا بېرىمەن دەپ ئاشكارىلاپ قويدى . قارىغاندا ، بۇ ئادەم جىنايەتچىدەك قىلىدۇ . بولمىسا ئۇ نېمىشقا ۋەھىمىگە چۈشىدۇ ، قورقىدۇ ؟ !... »

ئىككى ئات باقار بىر ـ بىرىگە قارىدى . ئۇلارنىڭ چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدە ئوخشاش بىر ھېسسىيات ، ئوخشاش بىر يالقۇن چاقنايتتى .

— ئاتا مىراس تىللايىڭنىمۇ ئالمايمىز ، ھاكىمبەگ ئوردىسىدىن ئادەم كەلمىگۈچە سېنىمۇ قويۇۋەتمەيمىز ! — دېدى

ئـوتـتۇرا بويلۇق ئات باقار ئىگىكىنى كۆتۈرۈپ چۆپ دۆۋىسى ئۈستىدە يېرىم چىقىپ تۇرغان ئىككى تەرىپى ئاچاقالپاقلىق ، بىر كۆزلۈك ئادەمگە تىكىلىپ قاراپ .

بىـر ئاش پىشـمـدەك ۋاقىتمۇ ئۆتمىدى . ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بىر ئوتتۇرا ياشلىق ئەمەلدارى بىلەن ئۈچ چېرىك ئاتخانىغا كىرىپ كەلدى . بۇنى كۆرگەن سىڭار كۆزنىڭ جان ـ پىنى چىقىپ كەتتى ، چۆپ ئۈستىدە لاسسىدە ئولتۇرۇپ قالدى .

— ھـاي ! بـۇيـاقـقـا چـۈش ! ئـەگـەر چـۈشمىسەڭ ئوق چىقىرىمىز ! — دېدى قاپقارا بۇرۇتلۇق ئەمەلدار چۆپ ئۈستىگە قاراپ . يەكچەشمە ئورنىدىن تۇردى .

— ھۇي ، بۇ ئەخمەتخان خوجىغۇ ؟ ! مەن كۇرە يېنىدىكى بارگاھتا كۆرۈۋىدىم ، — دېدى مىلتىقلىق چېرىكلەردىن بىرى ، چۆپ ئۈستىگە تىكىلىپ تۇرۇپ .

— راست ، مەن ئەخمەتخان خوجا ! شوتىنى قويۇڭلار ، مەن چـۈشمەن ! — دېدى ئۇ ، چۆپ دۆۋىسىنىڭ چېتىگە كېلىپ ، ئۇنىڭ تىترەۋاتقانلىقى جىم تۇرالمايۋاتقان پۇتلىرىدىن بىلىنەتتى .

ئـىككى ئات باقار ئۇزۇن شوتىنى يۆلەپ چۆپ دۆۋىسىگە قويدى . خوجا يەرگە چۈشۈپ ، ئەمەلدار ۋە چېرىكلەرنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قىـبـلـى ، مـاڭىسلا ، ئەخمەتخان خوجام ! بىز سىلنى ھـاكـىـمبەگ ئوردىسىغا ئېلىپ بارىمىز ! — دېدى قوشۇمىسى تۈرۈلگەن ئوتتۇرا ياشلىق ئەمەلدار سىڭار كۆزگە نەپرەت بىلەن قادىلىپ...

ئـەلاخان ئەخمەتخان خوجىنىڭ قولغا چۈشكەنلىكىنى دەريا بـويىدىن كېلىۋېتىپ ئاڭلاپ ، ئىنتايىن خۇشال بولدى . يېڭىلا موللا شەۋكەت ئاخۇننى تاغارغا سېلىپ ، دەرياغا تاشلاپ قايتقان پـالۋاننىڭ ئالدىغا كەلگەن ئاق يۈزلۈك ئەمەلداردىن خوجىنىڭ

قولغا چۈشۈش جەريانىنى تولۇق ئاڭلىدى .

— ھېلىقى ئىككى ئات باقار بىلەن قاراۋۇلنى چوقۇم تارتۇقلايمەن ! — دېدى ئەلاخان ئېتىنى دېۋىتىپ ، ھاكىمبەگ ئوردىسىغا تېزرەك يېتىپ بېرىشنى ئويلاپ .

پالۋان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ ھويلىسىغا كىرىپ ئالدىراپ ئېتىدىن چۈشتى . ئۇ يۈگۈرۈپ كەلگەن مۇھاپىزەتچى يىگىتكە ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى بېرىپ ، ئۆزىگە قاراپ تۇرغان سىپاھلارنىڭ ئالدىغا كەلدى .

— قېنى ، ئەخمەتخان خوجامنى ئاچىقىڭلار !

يۈز - كۆزى خۇيىزۇنىڭ قىزىل قېنى بىلەن بويالغان ، بېشىغا ئىككى تەرىپى يىرىق لاتا قالپاق كىيگەن سىڭار كۆز بېشىنى سالغان ھالدا ئەلاخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى .

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم ! — دېدى ئەلاخان خوجىغا قاراپ ، — مەيلى سىلى كىم بولسىلىمۇ ، كىچىكلەرنىڭ چوڭلارغا سالام قىلىشى بىز مۇسۇلمانلارنىڭ ئادىتى ! مەن بۇ ئادەتنى بۇزۇشنى خالىمىدىم . سىلى ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ قان- قەرزىگە بوغۇلغان كەچۈرگۈسىز جىنايەتچى بولسىلىمۇ سالام قىلدىم ، — ئۇ بىردەم تۇرۇۋېلىپ ، سۆزىنى يەنە داۋام قىلدى ، — سىلىنى تىرىك قالدۇرغىلى بولمايدۇ ! سىلىنى تىرىك قالدۇرسام قولىلىرىدا ئۆلگەن قېرىنداشلىرىم مېنى لەنەتلەيدۇ ! ئەل - يۇرتنىڭ سىلىگە چىقارغان ھۆكمى : ئۆلۈم ! قېنى ، دەيدىغان گەپلىرى بولسا دەۋالسىلا ! ئوقۇيدىغان نامازلىرى بولسا ئوقۇۋالسىلا ! سىلىنى ئۆزۈم ئۆلتۈرىمەن !...

— سىلىنى ، ئەلاخان ، موللا شەۋكەتكە ئەمىر بولغان كۈنلىرىمدە ئۆلتۈرۈۋەتمىگەنلىكىمگە تولىمۇ پۇشايمان قىلىمەن !...

ئەلاخان قىلىچىنى سۇغۇرۇۋالدى . قىلىچنىڭ ئۆتكۈر بىسى

قۇياش نۇرىدا جۇلالىناتتى . ئۇ بېشىنى سىلىپ ، يالغۇز كۆزىنى يۇمۇپ ، غال ـ غال تىترەۋاتقان ئەخمەتخانغا قاراپ ماڭدى . پالۋاننىڭ كۆز ئالدىدىن خەلق ھۆرمىتىگە سازاۋەر ئەخمەت خەزىنىچىبەگ ، ئەل ـ يۇرتى ئۈچۈن ئۆزىنى ئاتىغان ئابدۇرۇسۇل ئەمىر ، بىر جۈپ قوش غۇنچىدەك ئىككى ئوغۇل ، خىزىردەك مولla ناسىر ئەلەم ۋە ئۇرۇشلاردا خوجىنىڭ قولىدا ئۆلگەن جانجىگەر قېرىنداشلىرى بىر ـ بىرلەپ ئۆتتى . ئۇنىڭ لاچىنىنىڭ كۆزلىرىدەك كۆزلىرى ئوت بولۇپ ياندى ، قىلىچ تۇتقان قولى تېخىمۇ كۈچلىنىپ ، تاشلاۋاتقان ئاياغلىرى تېخىمۇ دادىللاشتى . ئەلاخان سىڭار كۆزگە يېقىنلاپ كەلدى ـ دە ، خۇددى يولۋاستەك غەزەپ بىلەن بىر ھۆركىرەپ ، ئۇنىڭ بوينىغا قىلىچ ئۇردى . يەرگە ئۇزۇلۇپ چۈشكەن خوجىنىڭ بېشى ئۆزىدىن قان چېچىپ ، يەر ئۈستىدە بىرقانچە قېتىم سەكرەپ توختىدى…

پالۋان بىر مۇھاپىزەتچىسىگە سىڭار كۆزنىڭ بېشىنى بىر خالتىغا سېلىپ كۆتۈرتۈپ كوچىغا چىقتى . ئۇلارنىڭ كەينىدىن بارلىق سىپاھ ۋە چېرىكلەرمۇ ماڭدى . ئەلاخان باشلىغان ھاكىمبەگ ئوردىسىنىڭ بارلىق ئەمەلدار ۋە چېرىكلىرى بەيتۇللانىڭ ئالدىغا كەلدى . ئاڭغىچە بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئادەملەرمۇ تەرەپ ـ تەرەپتىن بەيتۇللا ئالدىغا كېلىپ ، بەيتۇللانىڭ ئالدىدىكى كوچىدا ئىنسان دەرياسىدەك دولقۇنلاندى .

ئەلاخان ئەۋەتكەن مۇھاپىزەتچىنىڭ دېگىنى بويىچە ئالاھىدە مىخ ياساپ كەلگەن تۆمۈرچى ، يەنە بىر مۇھاپىزەتچى ئىككى خىشنىڭ ئارىسىغا توغرىلاپ تۇتۇپ تۇرغان ئەخمەتخاننىڭ يوغان قۇلىقىغا قالپىقى چوڭ مىخنى تۇتۇپ ، بولقىسى بىلەن ئۇردى…

— ئەخمەتخاندەك ئۆز ئەل ـ يۇرتىغا قاراپ ھۇرىدىغان تۈلكىلەردىن قۇتۇلمىساق ، يەنىلا ئىناق ـ ئىتتىپاق بولالمايمىز !

بۇ كۆڭۈللەردە بىرگە ئىناقلىق ۋە ئىتتىپاقلىق ھاياتىمىزدىنمۇ قىممەتلىك !...

دولقۇنلاۋاتقان ئىلى دەرياسى ئەلاخاننىڭ سۆزلىرىنى قوللىغاندەك گۈركىرىدى...

سىڭار كۆزنىڭ بېشى بىرقانچە كۈندىن كېيىن سېسىپ چۈشۈپ كەتتى... بەيتىللا ئاركىلىق دەرۋازىسىنىڭ سول تەرىپىدە، ئادەم بويى ئېگىزلىكىدە قالغان قالپىقى، يوغان مىخ يېقىنقى زامانلارغىچە ساقلىنىپ تۇرۇپ، كېيىن ئۇمۇ يوقىدى...

خاتىمە

«ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن ـ دە»

چارروسىيىگە قارشى چىققانلىقى بىلەن ئەيىبلىنىپ سولانغان يەتتەسۇلۇق بولۇس تازابېك بىلەن پالتابېك دېگەن قازاقلار چېگرىدىن قېچىپ ئۆتۈپ ئىلىغا كەلدى . بۇ ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان يەتتەسۇ ۋالىيسى گېنېرال كالپاكوۋسكى ئەلاخانغا ئەلچى ئەۋەتىپ قېچىپ كەلگەن ئىككى قازاقنى تاپشۇرۇپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى . ئەلچى پالۋانغا تاپشۇرغان گېنېرالنىڭ خېتىدە تۆۋەندىكىلەر يېزىلغانىدى :

«ئوقۇپ كۆردى نامەدە مۇنداغ دېمىش ،
‹قاچىپ ئوغرىمىز ئاندا بارغان ئىمىش .
تۇتۇپ بەر ئانى قول ـ پۇتىن باغلابان ،
كى سائەتكە قويماي ئىبەرگىل بۇيان .
مەگەر بەرمەسەڭ سىزگە قىلغۇم جاپا ،
تامام خەلقىڭىزنى قىلۇرمەن خاپا .
بارىپ يۇرتىڭىزنى قىلىپ دەستىگىر ،
سىنى ھەم سىپاھلارنى قىلغۇم ئەسىر ›… » ①

ئەلاخان گېنېرال كالپاكوۋسكىنىڭ تەلىپىنى رەت قىلىپ ،

---

① «غازات دەرمۇلكى چىن »داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 4 ـ سان 43 ـ بەت .

تازابېك ۋە پالتابېكلەر قايتۇرۇپ بەرمىدى .
چارروسىيە ئۇرۇش ئېلان قىلىپ ، 1871 ـ يىل ئەتىيازدا زەمبىرەك ۋە مىلتىقلار بىلەن قوراللانغان قوشۇنلىرىنى كەتمەنگە قاراپ ئاتلاندۇردى···

* *

يەر ـ جاھان ئىسسىپ ، دەل ـ دەرەخلەر يوپيۇرماق چىقاردى . ئېتىزلارغا تېرىلغان يازلىق ئاشلىقلار كۆكىرىپ بوي كۆرسەتتى . زېمىن يېشىللىنىپ ، ئاجايىپ چىرايلىق بولۇپ كەتتى . ئاشىق بۇلبۇل باغۇ بوستانلاردا جۇنۇنلىنىپ ئۆزىنىڭ ئاجايىپ مۇھەببەت ناۋالىرىنى كۈيلەيتتى .
كەتمەن يېزىسىنىڭ ئاقساقىلى سېتىۋالدى بەگ ئۆز ئۆيىدە ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن گۆشكۆر ـ مۇشكۇر چۆشلۈك چېيىنى ئىچىۋاتاتتى . بۇ خۇش چاقچاق ئادەم قىزىق گەپلەر بىلەن ئايالى ۋە ئوغۇل ـ قىزلىرىنى كۈلدۈرۈپ ، ئۆي ئىچىنى خۇشاللىققا چۆمدۈرەتتى .
«بالا ـ قازا كۆرۈنۈپ كەلمەس ، كەلسە پۇت ـ قولىنى ساڭگىلىتىپ» دېگەندەك ، ئۆيگە ئىشىكنىمۇ چەكمەي ، ئاق قالپاقلىق ، ئۆچكە ساقاللىق بىر قازاق ھاسىراپ ـ ھۆمۈدەپ كىرىپ كەلدى . ئۇنىڭ چىراي ۋە كۆزلىرىدىن ۋەھىمە ئۇچاتتى .
— كەل !··· كەل !··· يۇقىرى ئۆت ! — دېدى سېتىۋالدى بەگ كىرگەن قازاققا ھەيران بولغاندەك قاراپ ، ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ .
— ئالدىرايمەن ! مېلىم ئايدالادا ، قارايدىغان ئادەم يوق قالدى . ئورۇسلار چېگرىغا نۇرغۇن ئەسكەرلىرىنى توپلىدى . ئۇلارنىڭ پەيلى يامان ، چېگرىدىن بېسىپ كىرىدىغاندەك

كۆرۈنمەدۇ ، — دېدى قازاق تاپسىدىلا ، قامچىسىنى تۇتۇپ تۇرۇپ ، — دەيدىغىنىم شۇ ! ھەرنېمە بولسا سەگەك تۇرۇڭلار !…

ئاق قالپاقلىق تاغ ئوغلى ئۆيگە قانداق ئالدىراپ كىرگەن بولسا ، يەنە شۇنداق ئالدىراپ چىقىپ كەتتى . ئورنىدىن تۇرۇپ سۈپىدىن چۈشۈپ تۇرغان يېزا باشلىقى قازاقنىڭ كەينىدىن ئۇزىتىپ ئىشىككە قاراپ ئىتتىك ماڭدى…

ئۇرۇش دېسە جېنى سىرقىرىمايدىغان ئەر - ئايال بارمىدۇر ؟ چۈنكى ئۇ گۈزەللىك ۋە يېشىللىقنى ، شەھەر - يېزا ۋە تىرىكلىكنى ۋەيران قىلىدىغان ، قانغا بويايدىغان بالايىئاپەت ! شۇڭلاشقا ئۇرۇش دېسە ، قاپىقى تۈرۈلمەي ، كۈلىدىغان ئادەم بۇ دۇنيادا بولمىسا كېرەك ! قازاقنى ئۇزىتىپ ئۆيگە كىرگەن سىتىۋالدى بەگنىڭ بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىدا بايىقى كۈلكە ۋە كۈلۈمسىرەشلەردىن زەررىچىلىك ئىپادىمۇ كۆرۈنمەيتتى ، ئۇنىڭ قاپاقلىرى تۈرۈلۈپ ، كۆزلىرى خىيال بىلەن چاقنايتتى .

«قانداق قىلىش كېرەك ؟ — دەپ ئويلىدى سىتىۋالدى بەگ سۇپىدا ئۇستىگە چىقىپ ، شىرەنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ، ئۇنىڭ يوغان كۆزلىرى ئۆزىگە ئۇن - تىنسىز ۋەھىمە بىلەن قاراپ تۇرغان ئايالى ۋە باللىرىغا ئەمەس ، ئالدىدىكى تېخى يېرىلمىغان قايماقلىق ئەتكەنچايغا تىكىلدى ، — ياخشىسى دەرھال يۇرت چوڭلىرىنى يىغىپ ئۇلار بىلەن كېڭەشەي… »

ئۇ شۇنداق قىلدى . ئارىدىن بىر ئاش پىشىمدەك ۋاقىت ئۆتۈپ يۇرت چوڭلىرى ئالدى كۈنچىقىشقا قارىغان كونا مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى بۇككىدە سېدىنىڭ ئاستىغا يىغىلدى . يېزىنىڭ چوڭ ئىشلىرى مۇشۇ مەسچىت ، مۇشۇ سېدىنىڭ تېگىدە مۇزاكىرە قىلىناتتى .

سېدە ئاستىدىكى سايىدە چۆرىدەپ ئولتۇرغان ئاق ، چار ۋە قارا ساقاللىق يېزا مۆتىۋەرلىرى سىتىۋالدى بەگدىن قازاق

يەتكۈزگەن خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن ، بىردەم ئۈن ـ تىنسىز ئــولتۇرۇشۇپ قالدى . ئۇلارنىڭ جىددىيلەشكەن چىرايلىرى ۋە يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ھەم غەزەپ ، ھەم جاسارەت ، ھەم خىيال چېچىلاتتى .

— ئاق پاشا چېگرىغا چېرىك توپلاپتۇ ـ دە ! ئۇ مۇتتەھەم ئۇزاقتــىــن بــىــرى كــۆزىنى قىزارتىپ بىزنىڭ بۇ ئالتۇندەك زېمىنىمىزغا تىكىلىپ كېلىۋاتاتتى . ئوسۇرغاققا ئارپا نېنى باھانە دېگەندەك ، ھېلىقى بىز تەرەپكە قېچىپ كەلگەن ئىككى قازاقنى بــاھانە قىلىپ ، بىزگە تاجاۋۇز قىلماقچى بوپتۇ ـ دە ! كەلسە كەلسۇن ، كۆرەرمىز ! بىز نېمىلەرنى كۆرمىگەن ! ؟ يەنىلا ياشاپ كــېــلــىــۋاتىمىز ! ئۆلۈپ تۈگىمىدۇق ! چارروسىيە قوشۇنلىرى بــېــســىــپ كــەلــســىــمــۇ يەنىلا تۈگىمەيمىز ! سېتىۋالدى بەگ ، چېــرىكلىرىڭ بىلەن بىللە ، تاياق ـ توقماق ، ئارا ـ گۈرجەك تۇتالايدىغان كەتمەنلىكلەرنى سەپكە تىزغىن ! مانا ، مەنمۇ تۆمۈر ئارامنى ئېلىپ تىزىلىمەن . كۆك كۆزلەرنىڭ قانچىلىك بىگىسى بــار ئــىكەن ، كۆرۈپ باقمامدۇق ! ؟ — يەتمىشلەرگە يېقىنلاپ قــالغان ، چاچ ـ ساقاللىرى قاردەك ئاقارغان جاھانباقى بوۋاي ئــالــدىــرىــمــاي ، ســالــمــاق بــىــلەن سۆزلىدى . ئۇنىڭ سۆزىنى سورۇندىكىلەر باشلىرىنى لىڭشىتىپ قولللاپ تۇردى .

— جاھانباقىكام توغرا دېدى ، — دەپ سۆز باشلىدى بېشىغا ســادىــر ئــاق مالخىيى كىيگەن ، گەۋدىلىك ئەمەت ئىسىملىك ، ئوتتۇرا ياشلىق ئادەم ، — ئىككى قازاق بىر باھانە ! جىنىنىڭ قەستى شاپتۇلدا دېگەندەك ، ئاقپاشانىڭ قەستى بىزنىڭ ئالتۇندەك زېمىنىمىزدا ! ئۇ كېلىمەن دېسە ، ياخشىلاپ كۈتۈۋېلىشتىن باشقا نېمە چارە ؟ ! تەييارلىنايلى ! يەنە بىرى : مەكتۇپ يېزىپ كۆك كــۆزلــەرنــىــڭ كــەتــمــەنگە ھۇجۇم قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىدىن ئــەلاخــانــنــى خــەۋەرلــەنــدۈرەيلى ! شەھەردىن ياردەمگە قوشۇن كەلسۇن !...

قـوٗيـاشـنــىـڭ ئـىـســـــقـىدا ، يوپۇرماق چىقارغان سېدە ئـۈگـدەۋاتـقـانـدەك كۆرۈنەتتى . باياتىن ۋىچىرلاشقان قۇشقاچلار نەگىدۇر ئۇچۇپ كېتىپ ، ئاستىدىكىلەرنىڭ پارىڭىدىن باشقا ئۈن ئاڭلانمايتتى . مەسچىت ئالدىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان ئەر ـ ئاياللار سېدە ئاستىدا ئولتۇرغانلارغا قاراپ قوياتتى...

— ئەمسە ، شۇنداق بولسۇن ! — دېدى كۆپچىلىكنىڭ گېپى تۈگەپ ، پىكىرلەر بىر نۇقتىغا كەلگەندىن كېيىن يېزا باشلىقى سـۆز بـاشـلاپ ، — هـەمـمـىمىز ئۆيمۇ ئۆي كىرىپ ، يۇرتنى قـوزغـايـلـى ! جـەڭ قـىلالايدىغان ئەر ـ ئاياللارنىڭ هەممىسى چـارروسـىـيە چېرىكلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتسۇن ! مەن ئاسىم خەلپىتىمنى تېپىپ ، ئەلاخانغا ئەۋەتىلىدىغان خەتنى يازدۇرۇپ ، بىر ئاتلىق يىگىتتىن ماڭدۇرۇۋېتەي !...

يـۇرت چـوڭـلـىـرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ، كەينىلىرىنى قـولـلـىـرى بىلەن قېقىپ بىر ـ ئىككىدىن بولۇپ تارقالدى . سـېـتـىۋالدى بەگ ئالدىراپ ئاسىم خەلپىتىمنىڭ ئۆيىگە قاراپ ماڭدى . بۇ چاغدا قۇياش نامازدىگەرگە يېقىنلاپ باراتتى...

*　　　*

ئارىدىن بىر كۈن ئۆتۈپ ، تاڭ يېڭىدىن يورۇۋاتقاندا ، چار پـادىـشاھ قوشۇنلىرى چېگرىدىن ئۆتتى . هاسىراپ ـ هۆمۈدەپ يـۈگـۈرۈپ كـەلـگـەن چېرىكنىڭ خەۋىرىدىن ئورنىدىن تۇرغان سېتىۋالدى بەگ جاڭ ئۇرغۇزۇپ پۈتۈن يېزىنى سەپكە تۇرغۇزدى . قولىغا ئارا ـ گۈرجەك ، تاياق ـ توقماق ئالالايدىغان ئەر ـ ئاياللار كـېـلـىـۋاتـقـان تاجاۋۇزچىلارغا قارشى جەڭگە ئاتلاندى . ئۇلار سېتىۋالدى بەگنىڭ يۈزدەك چېرىكى بىلەن يېزا چېتىگە كېلىپ دۈشمەن قوشۇنلىرىنى كۈتۈپ تۇردى . كۆزلىرى تاڭ چولپىنىدەك چاقناۋاتقان هەربىر ئەر ـ ئايالنىڭ ۋۇجۇدىدا مۇقەددەس تۇپرىقىنى

قوغداش ئىرادىسى گۈلخان بولۇپ ياناتتى .
مانا ، چارروسىيە چېرىكلىرىنىڭ زەمبىرەك ۋە مىلتىقلىرى كەينى - كەينىدىن ئېتىلىشقا باشلىدى . توپ ئوقى چۈشۈپ پارتلىغان يەردىن ئوت - يالقۇن ، ئىس - تۈتەك ، توپا - چاڭ سوزۇك تاڭ هاۋاسىغا ئۆرلەپ چىقاتتى . مىلتىق ئوقلىرى ۋىژىلداپ كېلىپ ، نەلەرگىدۇر چۈشەتتى . يېزىنىڭ نۇرغۇن ئۆيلىرى ئۆرۈلدى ، باغلىرى ۋەيران بولدى . يېزا چېتىدە سەپ تارتىپ تۇرغان باتۇرلاردىن ، مەھەللىدە قالغان قېرى - چۆرى ۋە بالىلاردىن ، چارۋا ماللاردىن ئۆلگەن ۋە يارىدار بولغانلارمۇ ئاز بولمىدى… بىر هازا زەمبىرەك ۋە مىلتىق ئاتقان چارروسىيە قوشۇنلىرى هۆررا توۋلاپ پىيادە ۋە ئاتلىق هۇجۇمغا ئۆتتى . ئىچ - ئىچىدىن ئۆرلىگەن غەزىپىنى يوغان ئېچىلغان كۆزلىرىدىن ئوت بولۇپ چېچىۋاتقان كەتمەنلىكلەر چۇقان كۆتۈرۈپ كېلىۋاتقان ئاتلىق ۋە پىيادە تاجاۋۇزچىلارغا يوشۇرۇنغان ئورۇنلىرىدا قوراللىرىنى چىڭ تۇتۇپ قاراپ تۇراتتى .
كۈنچىقىش تەرەپ بىلىنەر - بىلىنمەس قىزىرىپ كېتىۋاتاتتى . تاغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان گۇر - گۇر شامال يېزا چېتىدىكى دەل - دەرەخلەرنىڭ يوپۇرماقلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئۇچاتتى…
مانا سىتىۋالدى بەگنىڭ جاراڭلىق ئاۋازى ياڭرىدى :
— قېرىنداشلار ! مۇقەددەس زېمىنىمىزغا بېسىپ كىرگەن تاجاۋۇزچىلار ئالدىمىزغا كەلدى . قېنى ، جەڭگە چىقىپ ، ئۇلارنىڭ ئەدىپىنى تازا بىر بېرەيلى ! ئالغا !…
دەل - دەرەخلەر كەينىدە ، ئېرىق ۋە ئويمان - چوڭقۇرلاردا ، تۆپىلىكلەرنىڭ ئارقىسىدا مۆكۈنۈپ ياتقان قوراللىق چېرىكلەر ، كەتمەنلىك ئەر - ئاياللار قىيقاس - چۇقان بىلەن كېلىۋاتقان تاجاۋۇزچىلارغا قارشى خۇددى بوراندەك ئاتلاندى . ھەربىر

يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كەتمەنلىكنىڭ يۈرىكىدە ئانچان تۈپراق مۇھەببىتى ئوق بولۇپ ياناتتى . ئۇلار شۇ تاپتا ئۆلۈمنىمۇ بىلمەيدىغان ، غەزەپ بىلەن ئۆز دۈشمىنىگە ئېتىلغان شىر ۋە يولۋاسلارغا ئوخشايتتى .

قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى . چارروسىيە چېرىكلىرى سان جەھەتتىن خېلىلا كۆپ ۋە ھەممىسىلا مىلتىق ۋە قىلىچلار بىلەن تولۇق قوراللانغان بولسىمۇ ، كەتمەنلىك ئەر - ئاياللار قورقۇپ قالمىدى . ئۇلار قولىدىكى ئارا - گۈرجەك ، تاياق - توقماق ۋە مىلتىقلار بىلەن پىيادە ۋە ئاتلىق تاجاۋۇزچىلار بىلەن جان تىكىپ جەڭ قىلاتتى . ئەنە ، يەڭلىرىنى تۈرۈۋەتكەن بەرنا بىر ئايال ئالدىغا كەلگەن بىر ئاق پادىشاھ چېرىكىنى قولىدىكى تۆمۈر ئارىسى بىلەن دوزاخقا ئۇزىتىۋەتتى . دەھشەتلىك چىرقىراپ يىقىلغان تاجاۋۇزچىنىڭ تۆمۈر ئارا كىرگەن كۆكرىكىدىن قان يامراپ چىقاتتى . جەڭ بارغانسېرى قىزىپ ، يېشىل دالىنى قىيقاس - چۇقان جاراڭلىتاتتى··· باتۇر كەتمەنلىكلەر چۈشكىچە قاتتىق جەڭ قىلدى ، لېكىن سان جەھەتتىن ئاز ، قوراللىرى ناچار بولغانلىقتىن ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمەي ، يېزا باشلىقىنىڭ بۇيرۇقى بىلەن مەھەللىگە چېكىندى . ئۇلار خېلى كۆپ قېرىنداشلىرىنىڭ جەسىتىنى جەڭ بولغان دالىدا قالدۇرۇپ ، ئاستا - ئاستا چېكىنىپ يېزىغا كىردى . ئۇ يەردىن قېرى - چۈرى ۋە بالا - چاقىلىرىنى ئېلىپ ، كەتمەننى تاشلاپ چىقتى···

تاجاۋۇزچىلار يېزىنى ئىگىلىگەندىن كېيىن ، چېكىنگەن كەتمەنلىكلەرنىڭ كەينىدىن قوغلىمىدى . ئۇلار توخۇ ۋە قوي - قوزىلارنى سويۇپ ، ئىگىسىز قالغان ئۆيلەرنىڭ قازانلىرىغا سېلىپ ئاستىغا ئوت ياقتى . گۆش پىشقۇچە چارروسىيە چېرىكلىرى ھاراقلىرىنى ئىچىپ ، گارمون چېلىپ ، ناخشا ئېيتىپ ، كەتمەن كەنتىنى بېشىغا كىيدى···

باتۇر كەتمەنلىكلەر يېزىدىن چىقىپ ، ناماز دىگەردىن

ئۆتكەندە شەھەردىن كېلىۋاتقان ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئەلاخان سېتىۋالدى بەگنىڭ مەكتۇپىنى ئالغاندىن كېيىن، توقمىلەك پالۋاننى باش قىلىپ، ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇننى كەتمەنگە ئاتلاندۇردى. باشلىرىغا بىردەك ئاق قالپاق كىيگەن ئۇيغۇر، خۇيزۇ، قازاق چىرىكلەر كەتمەنلىكلەر بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى. خەلق ۋە چىرىكلەر بىر - بىرىنى باغرىغا بېسىپ كۆرۈشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرىدىن ئاققان قىرىنداشلىق كۆز ياشلىرى سىيرىلىپ ئانجان زېمىنغا چۈشتى. قوشۇن ۋە خەلق ئۇچراشقان تۈزدە گۈلخانلارنى يېقىپ، كەچكى تاماقلىرىنى بىللە يېدى. توقمىلەك پالۋان بولۇپ ئۆتكەن جەڭنىڭ ۋە تاجاۋۇزچىلارنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق ئىگىلىگەندىن كېيىن، ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلىرىنىڭ سەركەردىلىرى بىلەن ئالدىدىكى جەڭنى قانداق قىلىش ھەققىدە كېڭەشتى...

تاڭ قاراڭغۇسى، ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلاپ ياناتتى. ئارىلاپ - ئارىلاپ ئاڭلانغان ئىتلارنىڭ ھۇۋۇلاپ قاۋىشىدىن باشقا ئاۋاز ئاڭلانمايتتى. يېزىغا يېقىنلاپ كەلگەن توقمىلەك پالۋان قوشۇنلىرى ۋە كەتمەن كەنتىدىكى خەلق توختاپ، ئارام ئالدى. يېزىغا كىرگەن چارلىغۇچىلار تاجاۋۇزچىلارنىڭ ياققان گۈلخانلىرى ئۆچۈپ، بەزىلىرىدىن ئىس - تۈتەك ئۆرلەۋاتقانلىقىنى، چۆرىسىدە ئولتۇرغان قاراۋۇللارنىڭ مىلتىقلىرىنى تۇتۇپ ئۇگدەۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇلار دۈشمەن ئاساسىي قوشۇنىنىڭ ئۆيلەردە ئۇخلاۋاتقانلىقىنى بىلدى. يېزىغا بېسىپ كىرىپ، تاجاۋۇزچىلارغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى ئۆز ئانا تۇپرىقى ئۈچۈن جان تىكىپ جەڭ قىلىدىغان باتۇرلارغا قۇچاق ئېچىپ تۇراتتى...

ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلىرىدىن دۈشمەن ئەھۋالىنى ئاڭلىغان قامەتلىك، ئۇزۇن بۇرۇتىنىڭ ئىككى ئۇچى ئۈستىگە قايرىلغان، كۆزلىرى يوغان توقمىلەك پالۋان قوشۇنلىرى سەپكە تۇرغۇزۇپ،

ھۇجۇمغا ئاتلاندۇردى . گويا تۇمەن تۇلپار ئۇچقاندەك ، تۇمەن شىر - يولۋاس ئېتىلغاندەك ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلار ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن كەتمەنلىكلەر يېزىغا كىردى . ھەيۋەتلىك ھۇررا ۋە قىيقاس - چۇقاندىن تاڭ قاراڭغۇسىنىڭ جىمجىتلىقى بۇزۇلۇپ ، جەنۇبتىكى قارايغان ئەزىم تاغلار قاقاقلاپ كۈلگەندەك بولدى . تاجاۋۇزچىلارنىڭ قاراۋۇللىرى قاباھەتلىك چۈش كۆرۈپ ئويغانغاندەك ۋارقىراپ - چىرقىراپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ساراڭلاردەك قاچتى . قاراۋۇللىرىنىڭ ئالتاغىل ئۈنىدىن ئويغانغان چارروسىيە چېرىكلىرى ئۆي - ئۆيلەردىن يۈگۈرۈپ چىقىپ نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالدى . خۇددى ئاسماندىن چۈشكەندەك «ئۇر ! چاپ !» دەپ كېلىۋاتقان ئاق مالخايلىق چېرىكلەر مىلتىق - قىلىچلىرىنى ھاۋادا ئوينىتىپ تاجاۋۇزچىلارنىڭ جېنىنى ئالىدىغان جەڭ ئىلاھلىرىغىلا ئوخشايتتى . ئاق پادىشاھ چېرىكلىرى ئەس - ھوشىنى يىغىپ مىلتىقلىرىنى كېلىۋاتقان باتۇرلارغا قاراتقان بولسىمۇ ئۈلگۈرەلمىدى . يېتىپ كەلگەن ئەزىمەتلەر ھەش - پەش دېگۈچە بىرقانچىسىنىڭ كاللىسىنى يەرگە قامغاقتەك دومىلىتىۋەتتى . بۇ كېلىۋاتقان قۇدرەتلىك بوراننى توسۇپ قالالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن تاجاۋۇزچىلار ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىشقا باشلىدى . توقىلەك پالۋاننىڭ ئاتلىق باتۇرلىرى قىيقاس - چۇقان بىلەن قىلىچلىرىنى ئوينىتىپ قاچقان دۈشمەننى چاپ - چاپ قىلىپ قوغلىدى . يوللاردا تالاي جەسەتلىرىنى قالدۇرۇپ چارروسىيە چېرىكلىرىنىڭ ئاز بىر قىسمىلا چېگرىدىن ئۆتۈپ كەتتى...

تاڭ ئېتىپ ، كۈنچىقىش ئۇپۇقى چوغ رەڭلىك گۈللەرنىڭ گۈلزارلىقىغا ئايلاندى . غەلىبە قىلغان قوشۇن ۋە خەلق كوچىلاردا ناخشا ئېيتىپ ، ئۇسسۇل ئويناپ چىقىۋاتقان نۇرلۇق پەرىشتىنى كۈتۈۋالدى...

*   *

تۆر تامغا تارتىلغان مودەنگوللۈك گىلەمنىڭ قارشى تەرىپىدە ، ھويلىغا قارىغان دېرىزىلەردىن بىرىنىڭ يېنىدا ، قوش قەۋەت كۆرپىدە ئولتۇرغان جىلىل ئوغلى بېشىر بەگنىڭ قېتىلغان كۆزلىرىدىن كۆكۈچ نۇر چېچىلاتتى . چوڭقۇر خىيال سۇرۇۋاتقانلىقى قىزىلدىن قالغان چىچەك ئىزى بار قارامتۇل ، كەڭ يۈزىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان مۇرىلىرى كەڭ ، سىمىز ، بېشى يوغان ، يېشى ئەللىكلەرگە يېقىنلاشقان بۇ ئادەم مۇناپىقلىق يولىنىڭ باشلىنىش پەللىسىدە ئايلىناتتى . بۇرۇتى ئۇزۇن ، كەتمەن ساقال بېشىر بەگ قول ـ ئىلكىدە بار ، كۆڭلىرى خىجالەتسىز ئۆتىدىغان ، لېكىن نەپسى يامان ئادەملەردىن ھېسابلىناتتى . بۇ بەگنى مۇناپىقلىق يولىنىڭ باشلىنىش پەللىسىدە ئايلاندۇرۇۋاتقان دەل ئۇنىڭ نەپسى شەيتىنى بولۇپ ، بايلىق ، ھوقۇق كېلىدىغان ، لېكىن ئەل ـ يۇرت قارغايدىغان بۇ مۇناپىقلىق يولىغا مېڭىشتىن سەل ئەيمىنىپ تېخى ئېنىق بىر قارارغا كېلەلمەي قاتتىق خىيال ئىچىدە ئايلىناتتى...

شۇنداق ، بۇ دۇنيادا شەخسىي مەنپەئەتنىمۇ قۇدرەتلىك ۋە سېھىرلىك كۈچ بارمىدۇر ؟ ! بۇ قۇدرەتنىڭ قۇلىغا ئايلانغان ئادەملەر ھەرقانداق بالايىئاپەت ۋە خەتەرلەردىن قورقمايدۇ ! ئار ـ نومۇس ، ۋىجدان ـ ئىمان دېگەنلەرنى زادىلا بىلمەيدۇ . شەخسىي مەنپەئەت دەيدىغان شەيتاننىڭ ۋەسۋەسىسىدە قالغان مۇناپىقلار ئاتا ـ ئانىسى ، بالا ـ چاقىسى ، قوۋم ـ قېرىندىشى ، يۇرتداشلىرى ، ھەتتا يۇرتىنىمۇ چەيلەپ ئۆتۈپ كېتەلەيدۇ . ئوچۇقىنى دېسەم ، بۇ قارايۈزلەر ئەل ـ يۇرت بىلەن شەخسىي مەنپەئەتنى توقۇنۇشۇپ قالسا ، شەخسىي مەنپەئەتنىلا ئەلا بىلىپ ، ئەل ـ يۇرتىدىن ئىككىلەنمەي ۋاز كېچەلەيدۇ ۋە قۇربان قىلالايدۇ . شۇ تاپتا ياسىداق سارىيىدا ، ھويلىغا قارىغان دېرىزىلىرىنىڭ بىرى

يىنىدا ئولتۇرغان ، ئادەتتە نەپسى يامان ، شەخسىي مەنپەئەتىدىن ئاسان ۋاز كەچمەيدىغان بىشىر بەگمۇ ئەل - يۇرتى بىلەن شەخسىي مەنپەئەتى توقۇنۇشقان يولنىڭ بېشىدا چوڭقۇر خىيال سۈرۈپ تۇراتتى . ئۇ بۈگۈن بىر كېچىنى ئۇخلىماي دېگۈدەك خىيال بىلەن ئۆتكۈزۈۋەتتى . بامدات نامىزىنى ئوقۇشنىمۇ ئۇنتۇغان بەگ ئەتىگەنلىك چېيىنى ئالدىراپ - تېنەپ ئىچىپ ، ياسىداق سارىيىغا كىرىپ يەنە خىيال ئىچىدە كېزەتتى . ئۆزۈندىن بېرى ھوقۇق - مەنسەپ ۋە بايلىق تەمەسىدە ياشاپ كېلىۋاتقان بۇ ئادەم ھوقۇق ۋە بايلىق ئالدىغا كەلگەنلىكىنى كۆرۈپ ، ئۇنىڭ ۋەسۋەسىسىدە بىر كېچىنى ئۇيقۇسىز ئۆتكۈزۈپ ، يەنە قىينىلاتتى . جېلىل ئوغلى تۈنۈگۈن چارروسىيىنىڭ ئېلىمىزنىڭ كەتمەن يېزىسىغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرگەنلىكىنى ئاڭلىدى . مۇقەددەس زېمىنىمىزغا بېسىپ كىرگەن ئاق پادىشاھ قوشۇنلىرى كەتمەنلىكلەر بىلەن توقۇلەڭ پالۋانىنىڭ باتۇرلىرىنىڭ بەرگەن زەربىسىگە چىدىيالماي ، چېگرىدىن قېچىپ چىقىپ كەتكەنلىكىنىمۇ بىلدى...

«قانداق قىلسام بولار ! — دېدى بىشىر بەگ ئۆز - ئۆزىگە پىچىرلاپ ، — كۈتكەن ھوقۇق ۋە بايلىقنىڭ شاھى بولىدىغان كۈن كەلگەندە ، بۇنىڭدىن ۋاز كەچسەم بولامدۇ ؟ ! ياق ! ياق !— ... ئۇ ئاخىرقى سۆزلىرىنى قاتتىق قايغۇ - ھەسرەت بىلەن ئىڭرىغاندەك چىقاردى ، — بۇ دۇنيا— مەنسەپ ، بايلىق ۋە شان - شۆھرەت دۇنياسى . بۇلار بولمىغان ھەرقانداق ئادەمنىڭ بىر تىيىنچىلىك قىممىتى بولمايدۇ ! ياق ! ياق ! مېنى ئادەملەر نېمە دېسە دېسۇن ، بۇ يولغا ماڭغىنىم ماڭغان ! مەن مەنسەپ ۋە بايلىقنىڭ بۈيۈك خاقانىغا ئايلانغان چېغىمدا ، مېنى لەنەتلەيدىغان ، ماڭا تۈكۈرىدىغان ئادەملەرنىڭ چىققىنىنى كۆرەي ! ؟ ھەممىسى ئالدىمدا ئېگىلىپ ، پۇت ۋە قولۇمنى سۆيىدىغان بولىدۇ ! »

بىشىر بەگنىڭ يوغان كۆزلىرى تېخىمۇ يوغىناپ ، قەتئىي

بىر قارارغا كەلگەن مۇناپىقنىڭ كۆزىدەك ۋىلىلدايتتى. ئۇ بىر ئۇھ تارتىپ، هاردۇقى چىققاندەك دېرىزىگە قاراپ كېرىلدى. ئەمدى جېلىل ئوغلى خائىنلىق يولىنىڭ بېشىدا تەمتىرىمەي، ئاياغ تاشلاپ ماڭدى...

چىرايى تېخىمۇ قارىداپ، يوغان كۆزلىرى كۆكۈچ نۇر چېچىپ چاقناۋاتقان بېشىر بەگ تەستە ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىشىككە قاراپ يول ئالدى. ئۇ بۇ يولغا قانداق مېڭىشنىمۇ ئويلاپ، ئورۇنلاشتۇرۇش ئۈچۈن هويلىسىغا چىقىپ كېتىۋاتاتتى...

* *

رۇس چېرىكى ئېگىز بويلۇق، كۆزلىرى قوڭۇر، ساقال - بۇرۇتى قاپقارا ئادەمنى ئالدىغا سېلىپ، ئۈستى چېدىرچە يېپىلغان، قېقىلغان قاڭالتىرى قىزىل سىرلانغان بىر قەۋەتلىك ئاق ئۆيگە باشلاپ كىردى. كېچە چېگرادىن بۇ يەرگە ئەكېلىنگەن قىزىل پۇتلۇق تۇتقۇننى كۆزەينەكلىك گېنېرال تەقەززالىق بىلەن كۈتۈپ ئولتۇراتتى. كۆك سىرلانغان قوش قاناتلىق ئىشىكتىن كىرگەن ئادەم تاپىسىدىلا ئەيمىنىپ توختىدى.

ئۈستى جىگەررەڭ خۇرۇم بىلەن قاپلانغان يوغان ئۈستەلنىڭ كەينىدە كۆزلىرى كۆك، چىرايى سېرىق، بېشىنىڭ ئالدى تەرىپىدە چېچى قالمىغان ئۇزۇن بۇرۇتلۇق، ساقالسىز كالپاكوۋسكى ئولتۇراتتى. ئۇ سۆلىتىنى بۇزماي، ئورنىدىن تۇرماي، كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن تاپىسىدا تۇرغان ئادەمگە سىنچىلاپ قارىدى.

— مۇنۇ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇرغىن، مېهمان! — دېدى گېنېرال رۇسچىلاپ، يەنىلا كۆزەينىكىنىڭ ئۈستىدىن قىزىل بۆكلۈك، چىرايىدىن ئەندىشە تۆكۈلۈپ تۇرغان ئادەمگە كۈلۈمسىرىگەندەك قاراپ، كالپاكوۋسكىنىڭ ئالدىدىكى

ئۇستەلنىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئورۇق ، ئېگىز تىلماچ ئولتۇراتتى . ئۇ گېنېرالنىڭ سۆزىنى تاپىسدا تۇرغان ئادەمگە ئۆرۈپ بەردى . قارا ساقاللىق ئولتۇرايمۇ ، ئولتۇرمايمۇ ؟ دېگەندەك ئىككىلەنگەن ھالەتتە ئاستا كېلىپ كالپاكوۋسكى كۆرسەتكەن ، ئۇنىڭ ئۇستىلى ئالدىدىكى ياغاچ ئورۇندۇققا كېلىپ ئولتۇردى .

— ئىسمىڭ نېمە ؟ — دېدى گېنېرال ئىككى قولىنى ئۇستەلگە ئېلىپ ، ئالدىدا ئولتۇرغان ئادەمگە تىكىلىپ . ئورۇق تىلماچ ئۇنىڭ سۆزىنى يەنە ئۆرۈپ بەردى .

— ھوشۇر ئاخۇن ! مېنى خوجايىنىم بېشىر بەگ ئەۋەتتى ، — دېدى ھوشۇر ئاخۇن «خوجايىنىم» دېگەن سۆزنى ئالاھىدە ئۇنلۇك ئېيتىپ .

چېگرىدا تۇتۇۋېلىپ سوراق قىلىنغان بېشىر بەگ مالىيىنىڭ دېگەنلىرىنى گېنېرال ئاڭلىغان بولسىمۇ ، يەنە ئۆز ئاغزىدىن ئاڭلاش نىيىتىدە سورىقىنى باشلىدى .

— سەن چېگرىدىن يوشۇرۇن ئۆتۈپ ، مېنىڭ بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىپسەن ، ماڭا دەيدىغان قانداق سۆزۈڭ بار . قېنى دېگىن ! — دېدى كالپاكوۋسكى ئالدىدا كۆزلىرىنى پارقىرىتىپ ئولتۇرغان ھوشۇر ئاخۇنغا قاراپ .

— مېنى خوجايىنىم بېشىر بەگ ئەۋەتتى . مېنى بۇياققا ئەۋەتكەن خوجايىنىم سۇيدۇڭدە سىلەرنى كۈتۈپ قالدى . مەن بۇ يەرگە سىزنى ۋە سىزنىڭ قوشۇنلىرىڭىزنى بىر پاي ئوق ئاتقۇزماي سۇيدۇڭغا باشلاپ بېرىش ئۈچۈن كەلدىم .

ئۇيغۇر تىلماچ كالپاكوۋسكى بىلەن ھوشۇر ئاخۇننىڭ رۇسچە ۋە ئۇيغۇرچە سۆزلىرىنى ئۆرۈپ بەردى . گېنېرال كۆزەينىكىنى ئېلىپ پاكىز قولياغلىقى بىلەن سۈرتۈۋېتىپ ئاڭلىدى . ئۇ ھوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن كۆزەينىكىنىمۇ سۈرتۈپ بولۇپ ، كۆزىگە تاقاپ خۇشاللىقى بىلەن ھوشۇر ئاخۇنغا تىكىلدى .

— سىنىڭ خوجايىنىڭ نېمە ۋەجىدىن ماڭا ياردەم قولىنى سۇنىدۇ؟! بۇنىڭ تېگىدىكى سىرنى بىلىشكە بولامدۇ؟ — دېدى كالپاكوۋسكى هوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزلىرىگە قىزىقىپ، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

— مەن تېگى - تەكتىدىكى سىرنى تازا بىلىپ كەتمىسەممۇ، — بىر يۆتىلىپ سۆزىنى باشلىغان هوشۇر ئاخۇن ئۆزى بىلىدىغان بىشىر بەگنىڭ مىجەز - خۇلقىنى دېيىش قارارىغا كەلدى، — مېنىڭ خوجايىنىم بايلىق ۋە مەنسەپكە تولىمۇ ئامراق ئادەم. ئۇ بۇ خىزمىتى ئۈچۈن سىلەردىن ئەمەل ۋە بايلىق كۈتسە كېرەك. بۇنىڭدىن باشقا يەنە قانداق سىرى بارلىقىنى بىلمەيمەن.

گېنېرال تىلماچ ئۆرۈپ بېرىۋاتقان هوشۇر ئاخۇننىڭ سۆزلىرىنى دىققەت بىلەن ئاڭلىدى. ئۇ ھەتتا خۇشاللىقىنى يوشۇرماي، بەزىدە كۈلۈمسىرەپ كېتەتتى.

— ياخشى! مەن ساڭا ۋە سىزنىڭ خوجايىنىڭغا ئىشىنىمەن! شۇنداقلا سېنىڭ بىزنى بىر پاي ئوقمۇ ئاتقۇزماي ساق - سالامەت سۈيدۈڭگە باشلاپ بارالايدىغانلىقىڭغىمۇ ئىشىنىمەن! بىزنى سۈيدۈڭ ۋە غۇلجىلارغا باشلاپ بارالىساڭ ساڭا ۋە سېنىڭ خوجايىنىڭغا كاتتا مۇكاپات ۋە مەنسەپ بېرىمەن! — چۈشىدىمۇ كۆرمىگەن بۇ ئامەتتىن كالپاكوۋسكىنىڭ خۇمارى تۇتتى بولغاي، سېرىق مىستىن ياسالغان ياپىلاق پاپىروس قۇتىسىنى يانچۇقىدىن ئېلىپ، ئېچىپ، ئىچىدىن ئالغان بىر پاپىروسنىڭ مۇشتىكىنىڭ ئۈچىنى قولىدا ئېزىپ چىشلىدى. ئۇ سەرەڭگە يېقىپ، بىر تالنى هوزۇرلىنىپ شوراپ، كۆپكۆك ئىسنى پۈۋلەپ ئۆي ئىچىگە چىقاردى، — بۇ يەرگە كەلگۈچە چارچاپمۇ كەتكەنسەن. بۈگۈن مېھمانخانىدا يېتىپ ئوبدان دەم ئالغىن...

هوشۇر ئاخۇننى بىر كالتە چاچلىق رۇس چوكان كىرىپ ئاچىقىپ كەتتى. گېنېرال ئورنىدىن تۇرۇپ كېرىلىپ، ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئۇ شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن قوشۇن

كوماندىرلىرى بىلەن يىغىن ئېچىپ هوشۇر ئاخۇننىڭ دېگەنلىرىنى مۇزاكىرە قىلدى . يىغىن تالاش ـ تارتىش ئىچىدە خېلى ئۇزاق داۋام قىلدى .

— ئىسمى نېمە ئىدى ؟ هە ئۇنتۇپ قاپتىمەن . بىر زامانلاردا بىز ئورۇسلاردىن بىر باتۇر چىقىپ ، بېسىپ كەلگەن تاجاۋۇزچىلارنى ، يول باشلاپ بېرىمەن دەپ ئالداپ ھەممىسىنى هالاكەت يولىغا باشلاپتىكەن . بۇ كەلگەن ئادەممۇ بىزنىڭ ئاشۇ باتۇرىمىزدەك ئادەم بولۇپ ، بىزنى ماراپ ياتقان قوشۇنلىرى ئارىسىغا باشلاپ بېرىپ كۆرگۈلۈكىمىزنى كۆزىمىزگە كۆرسەتمىسۇن ! — دېدى قايناپ سۆزلىگەن شاپ بۇرۇتلۇق رۇس كوماندىرى ، كالپاكوۋسكىغا قاراپ قويۇپ .

— ياق ! — دېدى گېنېرال ئۇنىڭ سۆزى تۈگىشى بىلەن ، — هوشۇر ئاخۇننىڭ هېجىيىشلىرىدىن ، قول باغلاشلىرىدىن ، ئېگىلىشلىرىدىن ، پۈتۈن روهىي هالەت ، تۇرغان ـ پۈتكىنىدىن بىزنى هالاكەت يولىغا باشلايدىغان مەككارلىقى كۆرۈنمەيدۇ . ئەكسىچە بىر مەنىۋى قۇللۇق سادىقلىقى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ . كەلگەن ئادەم بايلىق ، مەنسەپ ۋە شان ـ شۆهرەت تەمەسىدە ئۆرتىنىۋاتقان بىر بەگنىڭ مالىيىكەن . بىلەمسىلەر ، ئەڭ ئۇچىغا چىققان شەخسىيەتچى ئاەملەرلا بۇنداق يولغا ماڭىدۇ . مەن بىر ـ ئىككى كۈن ئوبدان تەييارلىنىپ ، ئاندىن قورغاس چېگرىسىغا قاراپ يولغا چىقىشنى ئويلاۋاتىمەن...

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتۈپ ، گېنېرال كالپاكوۋسكى ئۆزى باشلىغان ئاتلىق ۋە پىيادە قوشۇنلىرى هوشۇرئاخۇننى ئېلىپ يولغا چىقتى . ئۇلار چېگرىغا كېلىپ ، كېچىسى چېگرىدىن ئۆتتى ، ئادەمسىز يوللار بىلەن مېڭىپ ، بىر پاي ئوق چىقارماي تۇيۇقسىز سۇيدۇڭگە كىردى .

«كى سۆيدۈك ئىچىگە كىرىپ جاندارال ،
خالايىققا ئەيدى بۇ قىسمى ماقال...
‹ئىلە شەھرىنى بىزگە بەرسۇن › دېدى ،
«ئىبەرسۇن ماڭا تازابېكنى تۇتۇپ ،
قېرىن تويدۇرۇمەن قانىنى يۇتۇپ... › »①

ئەلاخان چار پادىشاھ قوشۇنلىرىنىڭ بىر پاي ئوق چىقارماي سۆيدۈڭگە كىرگەنلىكىدىن خەۋەر تېپىپ ئاھ ئۇردى . ئۇ ئىچ ـ ئىچىدىن ھەسرەتلىنىپ : «ئىش ئىلكىمىزدىن كېتىپتىكەن ـ دە !» دەپ يىغلاپ كەتتى...

*　　*

ئەلاخان تازابېك ، پالتابېكلارنى تۇتۇپ كالپاكوۋىسكىغا ئەۋەتىپ بەردى . گېنېرال بۇ ئىككى قازاقنى يۇتىغا كىشەن سالدۇرۇپ ، ئالمۇتىغا ئەۋەتىپ بەردى . كالپاكوۋىسكى ئۆز قوشۇنلىرى بىلەن غۇلجىغا كەلدى . بويىنىغا قارا ئارقان سالغان ئەلاخان ئالدىغا چىقىپ تەسلىم بولدى . بۇ ۋەقەلەر 1871 ـ يىل 5 ــ ئايدا يۈز بەردى . ئارىدىن ئۇزۇن ئۆتمەي چارروسىيە قوشۇنلىرى ئەلاخاننى بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ئالمۇتىغا ئەكەتتى . كۆرسەتكەن خىزمىتى ئۈچۈن خائىن بېشىربەگ «خارۇنجالىق» دەرىجىسىگە ئىگە بولدى .

چارروسىيە ئىلىنى بېسىۋالغان ئىككىنچى يىلىدىن باشلاپ چىڭ خاندانلىقى چارروسىيە بىلەن ھەرخىل يول ۋە ھەرخىل شەكىللەردە ئىلىنى قايتۇرۇۋېلىش توغرىسىدا سۆھبەت ئېلىپ باردى . بۇ سۆھبەتلەر گۇاڭشۈينىڭ 7 ـ يىلى (1881 ـ يىلى)

① «غازات دەرمۇلكى چىن» داستانىدىن ، «شىنجاڭ تەزكىرىچىلىكى» ژۇرنىلى 1995 ـ يىل 1 ـ سان 44 ـ ، 45 ـ بەتلەر .

غىچە ئۆزۈلمەي داۋام قىلدى . شۇ يىلى چىڭ خانىدانلىقى بىلەن چارروسىيە ئوتتۇرىسىدا «پېتىربۇرگ شەرتنامىسى» ئىمزالاندى . شەرتنامىدىكى شەرتلەرگە ئاساسەن چىڭ خانىدانلىقى چارروسىيىگە توققۇز مىليون رۇبلى[1] (جۇڭگو پۇلىغا بەش مىليون توققۇز مىڭ سەر كۈمۈش) تۆلەم پۇلى تۆلەيدىغان ، يەنە ئىلىنىڭ ياركەنت ، بورخوجۇدىن قورغاسقىچە ، ئۆزۈنتامدىن غالجاتقىچە بولغان نەچچە مىڭ كىلومېتىرلىق زېمىنىنى بېرىدىغان بولدى . چارروسىيە شەرتنامىگە ئاساسەن ئىلىنى چىڭ خانىدانلىقىغا قايتۇردى . بۇ «پېتىربۇرگ شەرتنامىسى» نى ئىلى خەلقىگە شىمشارۇف گېنېرال بىلەن مۇئاۋىنى پانتۇسوفلار ئېلان قىلدى . چارروسىيە قوشۇنلىرى كېتىش ئالدىدا ئىلى خەلقىنى قورقۇتۇپ ، يەتتەسۇغا كۆچۈشكە مەجبۇرلىدى .

ئاق پاشا لەشكەرلىرى ،
ئالتۇن كولاپ ، تاش كەستى .
دېھقانلارنى كۆچ - كۆچ دەپ
قىلىچ بىلەن باش كەستى .

ياركەنتنىڭ يولى دەيدۇ ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش .
بىزنى يۇرتتىن ئايرىغان
نېكولايدۇر باغرى تاش .

چارروسىيە قوشۇنلىرىنىڭ مەجبۇرلىشى ، «چىڭ هاكىمىيىتىنىڭ كېلىپ ئۆچ ئالىدۇ» دەپ قورقۇتۇشى بىلەن ئىلى خەلقىدىن قىرىق تۆت مىڭ جان يەتتەسۇغا كۆچتى .

---

① رۇبلى — روسىيە پۇلىنىڭ بىرلىكى .

ئورۇس هارۋىسى دەيدۇ ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن .
خەقنىڭ يۇرتىدا يۇرۇپ
كۆن ئالماقمۇ تەس ئىكەن .

كۆچ ـ كۆچ دېسە قورقمامدۇ ،
كۆچۈپ كۆرمىگەن ئەللەر ! ؟
ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر ! ؟...

بۇ كۆچكەنلەردىن باشقا ، روسىيىگە بېرىلگەن زېمىنلاردىمۇ يەتتە ـ سەككىز مىڭ ئادەم قالدى .

يەتتەسۇغا كۆچۈپ چىققان ئىلى خەلقىدىن بەش ـ ئون يىل ئىچىدە تۆت مىڭدىن كۆپ ئۆيلۈك ئادەم ئۆز يۇرتلىرىغا يېنىپ كەلدى...

گۇاڭشۈينىڭ 8 ـ يىلى (1882 ـ يىلى) سانغۇن جىن جۇڭجىي قوشۇنلىرىنى باشلاپ ئىلىغا كېلىپ ، ئىلىنى چاررۇسىيىدىن ئۆتكۈزۈۋالدى . جىن جاڭجۇن ئىلىنى ئۆتكۈزۈۋالغاندىن كېيىن ، ئىلى خەلقىگە تۆۋەندىكىدەك يارلىق چۈشۈردى :

خان : «ئىلى بۇزۇلغاندا ، سىلەرگە مەرھەمەت قىلىپ ، بارلىق گۇناھىڭلاردىن ئۆتۈپ ، سىلەرنى تىنچلىقا چىللاپ بىر يارلىق چىقارغانىدى . هازىر تاشقى ئىشلار مەھكىمىسى ئىلىنى رۇسلاردىن قايتۇرۇۋالدى . مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن يەنە خاننىڭ مەرھەمىتى يېغىپ ، پۈتۈن ئىلى ئاھالىسىنى ئەپۇ ئومۇمىي قىلىنغانلىقىنى مەلۇم قىلىمەن . بۇ ئىلتىپاتتىن خانىمىزنىڭ قەدرىنى بىلىشىمىز زۆرۈردۇر .

ئىلىدىكى دېھقان ، سېتىقچى ، مالچىلارنىڭ ھەممىسى يەنە بۇرۇنقىدەك ئاق كۆڭۈللۈك بىلەن خان مەرھەمىتىدە خاتىرجەم ياشىسا بولىدۇ . بۇنىڭدىن كېيىن ھېچكىم ھېچكىمگە زورلۇق - زومبۇلۇق قىلمىسۇن !… »

ھاكىمبەگ ئوردىسىغا مەزمەزات ئۆلتۈرۈلگەندە ، ئىلياسخان دېگەن ئىسمىنى ئاتاشتىن قورقۇپ «بوۋاق خوجا» دېيىلگەن مەزمەزات ئوغلى ھاكىمبەگ بولدى .

گۇاڭشۈينىڭ 11 - يىلى (1885 - يىلى) شىنجاڭدا مەمۇريي ئۆلكە تەسىس قىلىش ، ۋىلايەت ، ناھىيىلەرنى ئايرىپ قۇرۇش باشلاندى . گۇاڭشۈينىڭ 14 - يىلى (1888 - يىلى) ئىلى ۋىلايەتلىك مەھكىمە ۋە ناھىيىلىك ھاكىم ئىدارىلىرى قۇرۇلۇپ ، ئەمەلدارلار تەيىنلەندى .

2003 - يىل 18 - ئاپرېل ، غۇلجا

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

گۈمبەزلىك قەبرىنىڭ سىرى

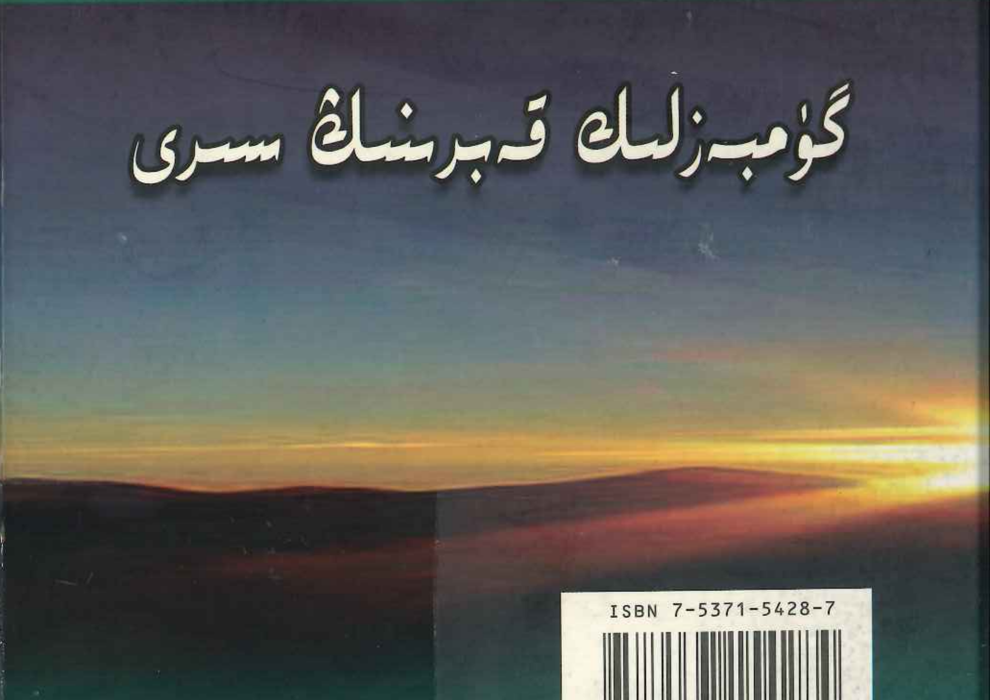

ISBN 7-5371-5428-7

ISBN7-5371-5428- 7
(民文)　定价:30.00 元